

K. MARX-F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels

Dela
Četrdeset prvi tom

Urednik
Mile Joka

Prevodioci
Srđan Joka,
Mara Fran,
Hrvoje Šarinić i
Mile Joka

**Institut
za međunarodni
radnički pokret**

**Prosveta
izdavačka radna organizacija**

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA

TOM 41

BEOGRAD 1979

Predgovor

Prepiska u 41. tomu cjelokupnih *Dela* odnosi se na revolucionarnu i naučnu djelatnost Karla Marxa i Friedricha Engelsa od početka januara 1875. do kraja decembra 1880. godine. Kao i ranijih godina, raznovrsna je i živa, slika njihovih ličnih preguća i briga, društveno-političkih stremljenja, odnosa i veza s evropskim revolucionarima, učenjacima i pojedinim građanima. Prepiska između Marxa i Engelsa posle Engelsova preseljenja u London, u ovom šestogodišnjem razdoblju nije bogata, razmijenili su svega (sačuvana) 53 pisma. Obimnija je korespondencija sa trećim licima — sačuvano je 216 pisama, najvećim dijelom njemačkim socijalistima.

Poslije raspuštanja Internacionale između Marxa i Engelsa došlo je do podjele rada. »Meni je palo u dio«, pisao je Engels u predgovoru drugom izdanju spisa *O stambenom pitanju* (1877), »da zastupam naša shvatanja u periodičnoj štampi, dakle naročito u borbi sa protivničkim shvatanjima, kako bi Marxu ostalo više vremena za rad na njegovom glavnom djelu«, no isto tako da odgovara na pisma i reagira na pojave i događaje u radničkom pokretu. Ali ta podjela nije strogo uzimana. Marx se obraćao svojim suborcima iz vremena Internacionale, iznosio svoje poglede na aktuelna politička i načelna teorijska pitanja, prekidao rad na *Kapitalu* da bi napisao tako važan spis kao što je *Kritika Gotskog programa*, savjetovao se s Engelsom o mnogim događajima i pojavama, kao oko *Cirkularnog pisma A. Bebelu, W. Liebknechtu, W. Brackeu i drugima*, u pismima se razračunavao s političkim protivnicima, kritikovao i usmjeravao vođe socijalističkog pokreta u Njemačkoj i drugim zemljama, komentarisao unutrašnju i spoljnu politiku velikih sila.

Bilo je to vrijeme relativno mirnog razvitka kapitalizma i velikih poteza evropske diplomatije; kad Engleska osvaja Egipat, Rusija Turkmeniju i Njemačka prilazi »trpezi kapitalističkih gozbi« (Lenjin) i usremljuje se na osvajanje kolonija, postaje suparnica Engleske, Francuske i Rusije na kolonijalnoj areni, ali i sila koja teži hegemoniji na evropskom kontinentu; doba nastanka (1875) Treće francuske republike i zategnutih francusko-njemačkih odnosa zbog Alzasa i Lorene, Bismarckove diplomatske aktivnosti u pravcu stvaranja vojne koalicije (trocarskog saveza 1872) sa centrom u Berlinu, sklapanja

Dvojnog saveza sa Austro-Ugarskom (1879), istočnog pitanja i prodora evropskog kapitala, u potrazi za novim tržištima, i u južnoslovenske zemlje, čak u Makedoniju gdje se grade putevi, dovršava (1875) željeznica Solun-Skoplje-Mitrovica i solunska luka dobiva veliko značenje. Rasli su u tim godinama zavojevački prohtjevi evropskih sila, »slobodna se trgovina pretvarala u svoju suprotnost«, manja i slabija preduzeća propadala, a krupna stvarala monopolističke organizacije. Radnički se pokret klasno organizovao, nastajale su nacionalne, samostalne proleterske partije u evropskim zemljama, u Njemačkoj su se dvije radničke stranke ujedinjavale u jedinstvenu Socijalističku radničku partiju.

Prve internacionale u stvari više nije bilo na revolucionarnom poprištu. Već je u septembru 1874. godine Engels pisao F. Sorgeu: »S Tvojim istupom stara Internacionala je tako potpuno gotova i na kraju. I to je dobro! Pripadala je periodu Drugog carstva kad je u cijeloj Evropi vladajući pritisak radničkog pokreta, koji se upravo budio, propisivao jedinstvo i suzdržavanje od svake unutrašnje polemike. To je bio čas kad su se mogli istaknuti zajednički kozmopolitski interesi proletarijata«. Poslije poraza Pariske komune, određenije rečeno, poslije pouka iz nje izvučenih, djelatnost Internacionalne i njenog Generalnog vijeća nije bila moguća u starim oblicima i sa prevaziđenim metodama; ona nije silazila s internacionalne radničke pozornice, kao što se često misli i tvrdi, samo zato da se njena vodstva ne bi dočepali bakunjinisti ili zbog hajke evropskih vlada koje su je proglašavali odgovornom za pariski proleterski »juriš na nebo«, za svaki štrajk, za bunt u svakom dijelu svijeta. Pariska proleterska revolucija ukazala je na nužnost novih odnosa u radničkom pokretu, na neminovnost osnivanja samostalnih masovnih političkih radničkih partija, sa jasnim programom, koje bi vodile proletarijat, povezivale njegovu ekonomsku borbu sa političkom i proleterski pokret sa seljačkim masama. Neki istaknuti socijalisti, kao V. Liebknecht i blankisti E. Vaillant G. Ranvier, nisu shvatali nužnost novih odnosa u međunarodnom radničkom pokretu, te su se protivili premještanju Generalnog vijeća u Njujork i raspuštanju Internacionalne 1876. godine. Vaillant i Ranvier čak su objavili brošuru u kojoj su pisali da je »Internacionala omanula u času kad je bila pozvana da izvrši svoju dužnost«, da je »umakla od revolucije i prebjegla preko Atlantskog oceana«. Marx i Engels su i u pismima osporavali takva tvrđenja, jer su u stvaranju samosvojnih radničkih partija u Njemačkoj, Švajcarskoj, Danskoj, Portugaliji Italiji, Belgiji, Holandiji, Mađarskoj i Sjevernoj Americi vidjeli, kako je pisao Marx, stupanje Internacionalne »samo iz prve faze u višu fazu, u kojoj su djelomično ostvarene njene prvobitne tendencije« i da će ona u toku »ovog progresivnog razvitka doživjeti još po koju promjenu prije no što bude napisano posljednje poglavlje njene istorije«.

Iako više iza Marxa i Engelsa nije stajao autoritet Međunarodnog udruženja radnika i njegova upravnog organa, oni su, zahvaljujući

stečenom naučnom i revolucionarnom ugledu, bili i dalje duhovne vođe i »centralna veza«, savjetodavci i često oštri kritičari pojava tuđih proletarijatu, čija se riječ nije samo primala na znanje već najčešće i usvajala. Ova pisma impresivno to potvrđuju. Otpor se javljao. Krivo bi bilo pomisliti da nije bilo suprotstavljanja i nerazumijevanja od strane Bebel i Liebknechta u Njemačkoj, i da su Guesde i Lafargue u Francuskoj naslijepo i bezrezervno primali kritike »staraca« iz Londona.

Marx i Engels kritikovali su svaku vrst oportunističkog i utopizma koji je uzimao maha »u mnogo jadrnijoj formi u usporedbi ne samo sa velikim francuskim i engleskim utopistima, već i s Weitlingovim socijalizmom« i insistirali na teorijskoj izgradnji radnika. U isto su vrijeme pripremali svoje teorijske radove i pridavali im veliko značenje. »Mi obojica, Marx i ja«, pisao je Engels J. Ph. Beckeru (20. XI 1876), »treba da damo sasvim određene naučne radove, koje, koliko za sada vidimo, ne može ili pak ne želi da pruži niko drugi, i mi moramo da iskoristimo sadašnji period mira u svijetu da ih dovršimo. Ko zna kako će nas skoro neki događaj iznova baciti u praktički pokret i tim više moramo iskoristiti to malo slobodnog vremena da donekle unapredimo isto tako značajnu teorijsku stranu«. U tom »slobodnom vremenu« Marx je nastavio rad na *Kapitalu*, na problemima koji su tretirani u drugom i trećem tomu, a da bi što potpunije prikazao teoriju zemljišne rente, obraćao se i u Rusiju, dopisivao se sa ekonomistom N. F. Danijelsovom i drugima, koji su mu dostavljali i publikacije o zemljišnoj svojini i ostalim ekonomskim pitanjima. Napisao je takođe *Kritiku Gotskog programa*. Engels nije samo pisao za novine i povremene publikacije, niz članaka pod naslovom *Radnici u Evropi u 1877. godini* za sjeverno-američki socijalistički list »The Labor Standard« (u martu 1878) biografiju K. Marxa za Brackeov »Narodni kalendar« za 1878. godinu. Na opetovane zahtjeve W. Liebknechta napisao je i objavio polemičke ogled o filozofskim i ekonomskim pogledima E. Dühringa u organu njemačke partije »Vorwärts!« 1877 - 1878. godine, a zatim ih u julu (1878) štampao u Leipzigu pod naslovom *Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin E. Dühring* (F. Engels, *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus*), sa Marxovim radom o istoriji političko-ekonomskih doktrina, iz »Kritičke istorije«. Iz Anti-Dühringa, u ono vrijeme kompendija naučnog socijalizma, »spojio« je tri glave, na molbu P. Lafargue-a, koje su u pariskoj »Revue socialiste« izašle 1880. i zatim kao zasebna brošura *Utopijski socijalizam i naučni socijalizam* (*Socialisme utopique et socialisme scientifique*), koja se na srpskom ili hrvatskom jeziku pojavila sa naslovom *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 30. tomu ovog izdanja) i odigrala, kao i u drugim zemljama, značajnu ulogu u razvitku socijalističkog pokreta; Uostalom, kao i sam *Anti-Dühring*, polemički pisano djelo o nekim suštinskim pitanjima marksističke teorije. Ali prije ovog priručnika budućih socijalističkih generacija Engels je namjeravao, kako je očito i iz njegovih pisama Marxu od 1858. godine

pa nadalje, da napiše posebno djelo o dijalektici prirode. Njegov enciklopedijski um privlačila su takva istraživanja. Bio je, štoviše, sastavio plan knjige i do 1876. godine napisao *Uvod u dijalektiku prirode* (tzv. Stari uvod), desetak članaka i glava, više odlomaka i primjedaba, koji su se pojavili u potpunosti prvi put u Moskvi 1925. godine paralelno na ruskom i njemačkom jeziku kao *Dijalektika prirode* (u nas 1950. godine, a u ovom izdanju u 31. tomu). Zbivanja u njemačkom radničkom pokretu prisilila su Engelsa da prekine izučavanje problema i tekovina prirodnih nauka i da podvrgne kritici političko-ekonomske i filozofske ideje E. Dühringa, koji je imao i tu nesreću da ga je reakcionarno rukovodstvo Berlinskog univerziteta, na čelu sa prirodoslovcem H. Helmholtzom, odstranilo od nastave na Filozofskom fakultetu kao socijalistu. Engels je sistematično pobio Dühringovo učenje. Vrijednost tih njegovih radova uočili su mnogi socijalisti već sedamdesetih godina. Kad je J. Most na kongresu Njemačke socijaldemokratske radničke partije u Goti (27—29. maja 1877) zatražio da se Engelsove kritike protiv Dühringa »odstrane iz centralnog organa«, tj. »Vorwärts«, W. Liebknecht, i kao glavni urednik lista, usprotivio se tvrdeći da su ti članci »najznačajnije djelo što je od pojave Marxova *Kapitala* proizašlo iz same partije« i nešto kasnije uvjeravao Engelsa da je »obožavanje Dühringa prošlo« i da »masa naših ljudi nije protiv naučnih članaka«, nego »neznatna manjina o kojoj se moralo voditi računa«. I zbog uticajne manjine (J. Most, F. Fritsche, E. Bernstein i dr.) Engelsovi napisi nisu objavljivani u partijskom organu nego u njegovom naučnom dodatku.

Marx je pisao 7. oktobra 1876. godine da se »Engels bavi radom na Dühringu«, ali je, kao sa žaljenjem, dodao da je »to velika žrtva s njegove strane, jer je zbog toga morao prekinuti razmjerno važan posao«, tj. pisanje djela o dijalektici prirode. Ali i Marx je morao činiti slične »žrtve«, koje su učvršćivale revolucionarni radnički pokret i obogaćivale socijalističku teorijsku misao. Najznačajnija je bila, pored pogovora uz ponovno izdanje *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* (1875), u kom je žigosao njemačku političku policiju, radikalna intervencija povodom ujedinjenja njemačkih radničkih organizacija, Socijaldemokratske radničke partije (ajzenahovaca) na čelu sa W. Liebknechtom i A. Bebelom, i Opšteg njemačkog radničkog saveza (lasalovaca) koji su predvodili W. Hasenclever, W. Hasselmann i K. Tölke, u 1875. godini. Na izgled njemačko, pitanje ujedinjenja prelazilo je okvire jedne partije i granice jedne zemlje. Bilo je načelno u praktično-revolucionarnom i teorijskom smislu. Marx i Engels osuđivali su već 1873. godine Liebknechtovu žurbu za jedinstvom sa lasalovcima »po svaku cijenu«, dokazivali su da će »valjani elementi među lasalovcima sami od sebe prići«, da proleterski pokret »neizbježno prolazi kroz različite stepene razvitka« i da »na svakom stepenu zaostaje dio ljudi i ne idu dalje.« U proljeće 1875. bili su u stvari stavljeni pred svršen čin. Na Bebelov upit Engelsu što on i Marx misle o ujedinjenju i

nacrtu koalicionog programa, Engels je (u pismu 18 - 28. marta 1875) naveo slijedeće prigovore: usvajanje zvučne ali istorijski pogrešne Lassalle-ove formule da su sve ostale klase, osim proletarijata — pa i seljaštvo, saveznik u borbi protiv buržoazije — samo reakcionarna masa; princip internacionalnosti radničkog pokreta u tadašnjici se negira; postavlja se kao *jedini socijalni* zahtjev Lassalle-ova državna pomoć; nameće se Lassalle-ov »gvozdeni zakon najamnine«; o organizaciji radničke klase, kao klase, nema ni riječi. Zatim, zbrka o državi, zbrka koja se dan-danas, čitavo stoljeće kasnije, javlja i među marksističkim misliocima i komunističkim političarima. Nejasnoća i neshvaćanje uloge države, njena nestajanja iz društvene zajednice. »Trebalo bi napustiti cijelo to brbljanje o državi«, kaže Engels u istom pismu, »naročito poslije Komune, koja više nije bila država u pravom smislu. 'Narodnu državu' su nam anarhisti preko svake mjere nabijali na nos, iako već Marxovo djelo protiv Proudhona i zatim *Komunistički manifest* direktno kažu da se s uvođenjem socijalističkog društvenog poretka država sama od sebe ukida i nestaje. Kako je pak država samo prolazna ustanova kojom se služimo u borbi, u revoluciji, da bismo nasilno ugušivali svoje protivnike, čista je besmislica govoriti o slobodnoj narodnoj državi: dok je proletarijatu još *potrebna* država, ona mu je potrebna ne u interesu slobode, nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim postane moguće govoriti o slobodi, prestaje država kao takva postojati.«

Ovu Engelsov u misao o državi, sadžanu u prepisci, nije suviše naglasiti. I V. I. Lenjin ju je smatrao »jednom od najljepših, ako ne najljepšom misli u djelima Marxa i Engelsa o pitanju države«.

Engels je pisao da je nov program uvijek javno pobodena zastava, i javnost prema njoj sudi o partiji. Marx se slagao s Engelsom da bi se u »suvo i mlitavo sastavljenom programu«, koji će u povijest socijalističkog pokreta ući kao Gotski program, mogla kritikovati svaka riječ. Marx je to i učinio sa bezobzirnom oštrinom, kako kaže i sam Engels, prije kongresa u Goti (22 - 27. maja 1875) napisavši *Primjedbe na program njemačke radničke partije*, to jest *Kritiku Gotskog programa*, važan teorijski spis. Te svoje »kritičke marginalije uz koalicioni program« uputio je W. Brackeu da ih pročita i zatim pošalje vodećim socijalistima A. Geibu, I. Aueru, A. Bebelu i W. Liebknechtu, i pri tome u propratnom pismu (5. maja 1875) naveo da program, koji je po njegovu mišljenju apsolutno za osudu i koji demoralizuje partiju, ne može priznati čak ni diplomatskim ćutanjem. Osuđujući program oštrim riječima, koje je Engels ispustio u izdanju od 1891. godine, on piše: »Svaki korak stvarnog pokreta važniji je nego tuce programa. Ako se dakle nije mogao — a prilike nisu to dopuštale — *prijeći okvir* ajzenaškog programa, trebalo je zaključiti prosto sporazum o akciji protiv zajedničkog neprijatelja. A kad se prave načelni programi (umjesto da se ta stvar odloži dotle dok ona ne bude pripremljena dužim zajedničkim radom), onda se pred cijelim svijetom postavljaju miljo-

kazi po kojima se mjeri visina partijskog pokreta«. Od opštih principijelnih primjedbi Marx je prešao na osnovna pitanja koja su se pojavila u novoj razvojnoj fazi međunarodnog radničkog pokreta: prvo, da iskustvo Pariske komune pokazuje da se proletarijat ne može poslužiti buržoaskim državnim aparatom. «Između kapitalističkog i komunističkog društva leži period revolucionarnog preobražaja prvog u drugo», piše Marx. Njemu odgovara i politički prelazni period, i država tog perioda ne može biti ništa drugo osim *revolucionarna diktatura proletarijata*; drugo, da će komunističko društvo poznavati dvije faze, nižu i višu fazu komunizma (Marx tada prvi put formuliše tu svoju misao); treće, da je «vulgarni socijalizam», od njega i dio demokratije, naslijedio od buržoaskih ekonomista «to da distribuciju posmatra i tretira kao nezavisnu od načina proizvodnje i da stoga socijalizam prikazuje kao da se uglavnom vrti oko distribucije», i dalje, da je naučno neodrživa parola o pravu radnika na «jednako pravo», na «pravednu raspodjelu», na «neokrtnjen prinos rada», parola koja je nesprovediva u nižoj fazi komunističkog društva «koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi tragove starog društva iz čijeg krila izlazi», u fazi kad se moraju od rada svakog pojedinog proizvođača odvajati sredstva za zajedničke fondove, za opštedruštvene potrebe; i da će tek u višoj fazi komunističkog društva biti prevaziđen «uski buržoaski pravni horizont» o jednakom pravu i društvo će moći na svojoj zastavi ispisati: «Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama.»

Ovo programsko pismo, koje je objavio Engels sa svojim predgovorom 1890/1891. u časopisu «Die Neue Zeit», posebno je značajno u teorijskom pogledu. O njemu su raspravljali vodeći ljudi njemačke socijaldemokracije. Na njega su se često pozivali marksisti u raspravama sa socijalreformistima, revizionistima i oportunistima. Ali i na druga pisma u kojima su Marx i Engels postavljali težište na čistoću revolucionarne teorije, na strategiju i taktiku zasnovanu na naučnim principima, na cjelovitost partije i njeno čišćenje od oportunističkih i sitnoburžoaskih elemenata. Ne bez ozbiljnih razloga. U pokret su navirali razmekšivači socijalizma, u nekih vođa socijalne demokratije osjećao se pomiriteljski duh, sporazumaštvo naljevo i nadesno. «Kompromis sa lasalovcima», piše Marx (Sorgeu 19. oktobra 1877), «doveo je do kompromisa i sa drugim polutanima, u Berlinu (via Most) sa Dühringom i njegovim 'obožavaocima', a osim toga sa čitavom bandom nezrelih studenata i premudrih doktora, koji hoće da socijalizmu dadu 'viši, idealni' obrat, to jest hoće da materijalističku bazu (koja iziskuje ozbiljno, objektivno proučavanje, ako se hoće na njoj raditi) zamijene modernom mitologijom sa njenim boginjama pravde, slobode, jednakosti i fraternité. Gospodin Höchberg, koji izdaje «Zukunft», predstavnik je tog pravca; on je 'kupio svoje partijsko članstvo' pretpostavljam sa 'najplemenitijim' namjerama, ali fućkam ja na 'namjere'. Nešto mizernije nego što je njegov program lista «Zukunft»

rijetko je kad ugledalo svijetla sa više „skromne pretencioznosti“.« Zdrava partija, doduše, stalno nešto izlučuje, ali, kako kaže Engels Liebkechtu (31. marta 1877), to je dug i težak proces. Marx i Engels ga ubrzavaju svojim pismima i u ličnim dodirima. U ovom tomu napose je u tom smislu karakteristično njihovo opširno *Cirkularno pismo Bebelu, Liebkechtu, Brackeu i dr.* u Lajpcig 17/18. septembra 1879. godine, namijenjeno svim članovima vodeće grupe njemačke socijaldemokracije, napisano povodom vijesti da će pisci članka *Osvrti na socijalistički pokret u Njemačkoj* u reformističkoj publikaciji »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik« (1877) Höchberg, Schramm i Bernstein stati na čelo novog partijskog organa (ciriškog) »Sozialdemokrata«. Kad se takvi ljudi kao ova trojica spomenuti i njima slični pridružuju proleterskom pokretu, smatrali su Marx i Engels, »onda prvo što se traži jeste da ne ponesu sa sobom ostatke buržoaskih, sitnoburžoaskih itd. predrasuda, već da bez ograde usvoje proletersko shvatanje . . . Ako bi tim ljudima u većoj ili manjoj meri palo u ruke čak i partijsko rukovodstvo, partija bi bila naprosto uškopljena i proleterskoj energiji bio bi kraj. Što se nas tiče, pred nama je, s obzirom na našu cjelokupnu prošlost, samo jedan put. Mi smo gotovo četrdeset godina isticali klasnu borbu kao neposrednu pokretačku snagu istorije, a posebno klasnu borbu između buržoazije i proletarijata kao moćnu polugu savremenog društvenog prevrata; mi stoga nikako ne možemo ići zajedno s ljudima koji hoće da izbrišu ovu klasnu borbu iz pokreta. Pri osnivanju Internationale izričito smo formulisali bojni poklič: oslobođenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase. Mi, dakle, ne možemo ići zajedno s ljudima koji otvoreno izjavljuju da su radnici odveć neobrazovani da bi se sami oslobodili i da, zato, moraju biti oslobođeni odozgo, pomoću filantropskih krupnih i sitnih buržuja.«

Tako prema ljudima iz buržoaske klase koji prilaze socijalističkom pokretu. Podjednako načelno i beskompromisno i prema anarhistima. Ton je nekad oštar, gnjevan. Ali čitajući ova pisma, što lijepo primjećuje F. Mehring, »često se diviš kako ovaj bogati duh« (K. Marx, isto tako i F. Engels — M. J.) »od veličanstvene napetosti burnog gnjeva neprimjetno prelazi na duboku ali mirnu pučinu filozofskog posmatranja«. Još nešto proizlazi iz pisma što se u našem vremenu katkad previđa ili zaboravlja. Marx i Engels su znali da su veliki umovi i da im je istorija dodijelila veliku ulogu. Ali nisu čeznuli za slavom, veličanjem i javnim priznanjima. Marx je to jednom izričito naglasio u pismu socijaldemokrati, istoričaru W. Blosu: »Nas dvojica ne dajemo ni prebijene pare za popularnost. Dokaz je, na primjer, u tome što nasuprot svakom kultu ličnosti nisam nikada u vrijeme Internationale dopuštao da prodru u javnost mnogobrojne manifestacije priznanja kojima su mi dosađivali iz različitih zemalja, i na koje nisam nikada ni odgovarao, osim ovdanda-onda prekorima« (10. novembar 1877).

Mnogi su se događaji zbili u šest minulih godina. U Njemačkoj su Bebel, Liebknecht i drugi revolucionari hapšeni i proganjani. Ali usprkos tome, kako piše Engels, revolucionarni se pokret širio. Socijaldemokrati su na izborima u januaru 1877. godine dobili 493 477 glasova i, poslije naknadnih izbora, njihova je frakcija u parlamentu imala 12 poslanika. Partijski kongres u Goti, u maju iste godine, potvrdio je jačanje pokreta, i, u isto vrijeme, daljnje pooštavanje represalija, što je na koncu legalizovano donošenjem iznimnog zakona protiv socijalista 19. oktobra 1878. godine, zabranom svih socijalističkih organizacija, štampe i sastanaka. U Francuskoj, poslije proglašenja republike, bio je liberalniji režim. Radnički se pokret počeo organizovati relativno brzo tako da je u oktobru 1879. u Marseju održan radnički kongres na kome je struja J. Guesde-a dobila većinu. Nakon toga je formirana Francuska radnička partija za koju su u proljeće 1880. u Londonu Marx, Engels, Guesde i Lafargue izradili izborni program. Marx je, prema Lafargue-u, izdiktirao principijelno obrazloženje, izvanredno jasno i sažeto. Njegova razmatranja (*considérants*), dana u konciznom obliku, zasluživala su divljenje (Engels u pismu E. Bernsteinu 25. oktobra 1881). U svemu su se složili, »izuzev nekih sporednih stvari«, kako je pisao Marx Sorgeu (5. novembra 1880), »koje je Guesde, usprkos našim protestima, smatrao nužnim... kao što je *minimalna nadnica*... To (program) je bio snažan korak koji će francuske radnike spustiti iz njihova carstva fraza na stvarno tlo i izazvati pri tom mnogo sudara u svim francuskim usijanim glavama koje žive od »nebeskih spletki«. U Francuskoj se dobro napreduje, konstatuje Engels u pismu Bebelu početkom maja 1880. i nastavlja: u Rusiji sve ide odlično usprkos sudskim umorstvima, progonima i prividnom miru. Rusija je, zapravo, velika nada Marxa i Engelsa, naročito sedamdesetih godina 19. vijeka. U radu *O društvenim odnosima u Rusiji*, objavljenom u »Volkstaatu« (1875), Engels piše da se Rusija nalazi u predvečerju revolucije koja se »približava sigurnim korakom«. Može je odgoditi sretan ishod rata s Turskom ili s Austrijom, ili pak preuranjeni pokušaj ustanka. Upravo zato što je Rusija velika revolucionarna nada, Marx i Engels su najodlučnije stali na stranu Turske u velikoj istočnoj krizi, u rusko-turskom ratu 1877 - 1878. godine; zato, piše Marx Liebknechtu, što bi »poraz Rusa mogao snažno ubrzati socijalni prevrat, čiji elementi već masovno postoje, a time je preokret u cijeloj Evropi« (4. februara 1878). I u ranijim pismima Marx i Engels ističu interese velikih sila u istočnom pitanju, Rusiju koja »vršlja na Balkanu«, ali i Rusiju koja »već dugo stoji na pragu prevrata«, revoluciju koja »počinje na Istoku, gdje je dosad postojao nesavladivi bedem i rezervna armija kontrarevolucije« (Marx Sorgeu 27. septembra 1877). Poraz carističke Rusije označio bi novu prekretnicu u istoriji. S tog stanovišta posmatraju i otpor južnoslovenskih naroda Turskoj, njihove nacionalnooslobodilačke težnje gledaju kao nastojanje Rusije da zadobije čvrste pozicije na Balkanu.

No, tursko-ruski rat završio je pobjedom Rusije. Diplomacija je preuzela stvari u svoje ruke. Odlukama kongresa u Berlinu jugoslovenski su narodi i formalno dobili dvije nezavisne države, Srbiju i Crnu Goru, a Bosnu i Hercegovinu okupirala je Austro-Ugarska. Marxovo i Engelsovo nepoznavanje nacionalnooslobodilačkih stremjenja naših naroda i nemogućnost da se sagleda njihova budućnost rezultiralo je mišljenjima koja je opovrgao istorijski razvitak.

S međunarodne radničke pozornice nestajali su istaknute vođe: Lassalle je umro već 1864, Blanqui je bio na robiji (1871 - 1879), Bakunjinov se život ugasio 1876; Marx je počeo teže oboljevati 1879. godine. No, i dalje je s velikim zanimanjem i metodično, kao i Engels, pratio i pomagao razvitak radničkog pokreta u mnogim zemljama. Pisma u ovom tomu istinito to pokazuju. Ona u isto vrijeme predstavljaju isječak iz istorije nastanka socijalističkog svijeta prije stotinu godina i dokument koji izvorno podsjeća na raniji pokret i mlade, nove generacije koje inače misle, kao što je Engels pisao J. Ph. Beckeru (24. marta 1877), da, osim sebi, nikome ništa ne duguju.

Prilozi u tomu — Marxov konspekt debate u Rajhstagu, intervju, pisma, zatim bilješke, popis literature, imenski registar, registar literarnih i mitoloških imena — pomoći će čitaocu da lakše i bolje shvati ljude i vrijeme o kojima je ovdje riječ.

MILE JOKA

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

PISMA

JANUAR 1875 – DECEMBAR 1880

Prvi dio

Prepiska između Marxa i Engelsa

februar 1875 - septembar 1880

1875.

1

Marx Engelsu

u London⁽¹⁾

[London, februar/mart 1875]

Povodom toga, ali¹ na zaba[van]² način. Tako je glupo da je mogao *suradivati* i Bakunjin]. Petar Tk[ačov], prije svega, želi da čitaocima [kaže]⁽²⁾ da Ti s *njim* postupaš kao sa svojim protivnikom i stoga pronalazi razne sporne tačke kojih nema.

¹ Do ovog mjesta pisano olovkom — ² oštećen papir

2

Marx Engelsu

u Remzgejt^[2]

21. avgusta 75.
Germania, Schloßplatz
Karlsbad

Dragi Fred,

Prošle nedelje stigao sam ovamo.^[3] Dr Kraus je opet bio otišao u Gmund, gde je s porodicom; odnose sa svojom ženom je rearanzirao.

Kao što sam i nameravao, sad sam sâm svoj lekar, a kako mi je dr Gans sa tihom setom poverio, to je tako u trećine starijih banjskih gostiju. Vrlo lekovito, deluje na mene i odsutnost mog ličnog lekara Kugelmanna.^[4]

Mada su druga lica, publika ovde izgleda kao i uvek: Quetelet-ov^[5] prosečni čovek je izuzetak; umesto toga prevlađuju ekstremi, debeli kao bure i tanki kao prut.

Ja sam bar 12 časova napolju, i pošto obavim poslove, moje je glavno zadovoljstvo da u šumama pronalazim nove šetnje, tačke, izgleda, pri tom sam utoliko izloženiji iznenađenjima što imam manje smisla za orijentaciju.

Od danas — kad sam dobio potvrdu za plaćenu banjsku taksu, siguran sam od policije. Upisao sam se kao dr phil., a ne kao rentijer, što je dobrodošlo mome džepu. Moj imenjак, direktor bečke policije, tako je ljubazan da uvek stigne kad i ja.

Sinoć sam išao u »Hopfenstock«, koji je poznat po pivu, da popijem svoju čašu gishiblerske mineralne vode. Tu su bili karlsbadski filistri, i ceo razgovor kretao se oko ovde *neiscrpnog* spornog i partijskog pitanja o odnosu i preimućstvima starog plzenjskog, građanskog piva i piva akcionarskog društva. Da, rekao je jedan, staroga mogu popiti 15 čaša (i to velikih) kao ništa. No, rekao je drugi: i ja sam bio pristalica jedne strane, ali sad sam iznad tih sporova. Ja pijem sve sa jednakim uspehom itd. Pored ovih mudrih natives¹ sedela su dva berlinska swells², referendari ili tako nešto. Oni su se prepirali o kvalitetu kafe u raznim čuvenim karlsbadskim restoranima, i jedan je uveravao svečanom ozbiljnošću: *statistički* (!) je dokazano da je najbolja kafa u bašti Schönbrunnena. U to je upadao jedan domorodac: zar naša Češka nije velika, čini velike stvari. Njeno plzenjsko pivo šalje se u sve zemlje sveta;

¹ domorodaca — ² kicoša

u Parizu ima veliki pivar Salzmann sada filijalu, ono ide i u Ameriku! Na žalost, mi im ne možemo poslati i naše velike pečinske podrumce, a ti su neodvojivi od plzenjskog.

Pošto sam Ti sad in nuce³ saopštio što sam saznao o ovdašnjem svetu, nešto o mojim putnim doživljajima.

U Londonu uđe u naš vagon u velikoj žurbi jedan Čivut lukavog izgleda s malim koferom pod rukom. Pred samim Harviem traži ključeve da otvori kofer i da vidi, kako reče, je li njegov kontorski momak upakovao potrebna odela. »Jer, dobio sam«, reče on, »u kontoru od moga brata telegram iz Berlina da odmah putujem u Berlin, poslao, dakle, momka kući da mi donese potrebne stvari.« Posle dugog traženja najzad nađe, doduše, ne pravi ključ, ali ipak neki ključ koji otvara i otkrije da pantalone i kaput ne spadaju zajedno, da nedostaju noćne košulje, gornji kaput itd. Na brodu mi je Čivut otvorio svoje srce. »Takve prevare još nije svet video«, jednako je ponavljao. Stvar je bila u ovome: jedan nemački Jenki imenom Börn- ili Bernstein, koga mu je preporučio njegov berlinski prijatelj Neumann, prevario ga je za 1700 funti, njega, koji važi za jednog od najpametnijih poslovnih ljudi! Taj subjekt koji se, navodno, bavi afričkom trgovinom, pokazao mu je račune za mnogo hiljada funti robe koju je kupio u Bradfordu i Manchesteru u prvorazrednim kućama; brod natovaren tom robom usidren je u Sautamptonu. On mu je na to dao predujam koji je tražio. Ali pošto ništa više nije o njemu čuo, spopadne ga strah. Piše u Manchester i Bradford, pokazuje mi i odgovore, sadržine: Börnstein je uzeo kod njih uzorke i kupio robu, i cena za jedno i drugo treba da bude plaćena *pri preuzimanju robe*; računi su bili samo formalni; robu nije nikada preuzeo. U Sautamptonu roba bude zaplenjena i vidi se da se roba koju je Börnstein ukrcao sastoji samo iz bala napunjenih slamaricama. Naš Čivut, koji se osim za 1700 funti, ljutio, pre svega, i zbog toga što je njega tako veštog trgovca neko prevario, piše svom prijatelju Neumannu i svome bratu u Berlin. Ovaj mu telegrafski saopštava da su Börnsteina otkrili u Berlinu, obavestili policiju, koja na nj pazi i on mora smesta na put. Hoćete li, upitah ga, tog čoveka predati sudu? »Nipošto. Pare ću mu uzeti.« *Ja*: a te je on već proćerdao. *On*: Nipošto. Pa u Cityju je (i sad je nabrojao sve moguće tipove) prevario svet za 1200 funti. Meni mora da plati, a drugi neka gledaju kako će ga šćepati. Najlepše je bilo to što se prilikom našeg dolaska u Rotterdam pokazalo da on može da putuje samo do Mindena, a odande da otputuje tek drugog dana u 11 pre podne. Taj je psovao kao mahnit railway administration⁴. Ništa mu nije pomoglo.

Na brodu smo imali čudnog gosta — jednog mrtvacu. Njegov vođa bio je neki crvenokosi Nemač; ispričao mi je da se mrtvac zove Nassauer, mlad čovek od 34 godine, iz Majnca, došao u posetu u Lon-

³ ukratko — ⁴ železničku upravu

don, pregazila ga kola, njegova porodica je htela da ga pokopa kod kuće. A ni vođa mrtvaca nije mogao odmah da nastavi put. Kapetan broda mu je rekao da ne može isporučiti mrtvaca dok ne ispuni izvesne formalnosti kod nemačkog konzula.

Između Kelna i Frankfurta (putovao sam bez prekida) ude katolički pop⁵ otmenog izgleda. Iz njegovog razgovora s drugima video sam da se vraća iz Dablina, gde je prisustvovao svečanosti u čast O'Connella,^[6] u Frankfurt, svome sedištu. Pričao je vrlo živahno. U Koblencu, gde se menjaju vagoni, našli smo se nas dvojica sami u vagonu. On je uzeo novu rutu preko Flisingena: očigledno da je lađicu više pretpostavljao harvičkom prljavom škunu.^[7] U početku je bio nepoverljiv i krajnje rezervisan, međutim, s velikim entuzijazmom govorio je o rečitosti Monsignora Cappelje. Najzad mi dođe u pomoć sveti duh. Pop je izvukao svoju bottle⁸, bila je prazna; i sad mi reče da je, otkako je došao u Holandiju, gladan i žedan. Ja mu ponudim bocu s konjakom, koja mu je, pošto je nekoliko puta potegnuo, razvezala jezik. I sad se raspricao. Kad su putnici ulazili, šalio se s njima na maternjem jeziku, ali razgovor sa mnom nastavio je na engleskom, koji je vrlo dobro govorio. »Naša sloboda u nemačkom Rajhu je tolika da se o Kulturkampfu^[8] mora govoriti na engleskom.« Pre no što smo sišli u Frankfurtu, rekao sam mu, ne kazavši mu svoje ime, da se ne sme čuditi ako idućih dana bude čitao u novinama o nekoj novoj konspiraciji između crne i crvene internacionale.^[9] U Frankfurtu sam doznao (u redakciji lista »Frankfurter Zeitung«) da je moj pratilac bio gospodin Mutzelberger, koji tamo donekle zamenjuje katoličkog biskupa. Verovatno je i on moje ime našao u listu »Frankfurter Z[eitung]«, koji čita. Bila je beleška o tome da sam proputovao.^[10]

Video sam Sonnemanna, koji je zbog toga što je odbio da navede ime dopisnika sad opet bio pred sudom i opet je odgođeno za 10 dana, ali ovog puta poslednji put.^[11] Sonnemann je svetski čovek, na kome se, međutim, vidi da je svestan svoje važnosti. U podužem razgovoru mi je razložio da je njegova glavna svrha da malograđane uvuče u socijaldemokratski pokret. Finansijska snaga njegovog lista leži u tome što je priznat kao najbolji berzanski i trgovinski list južne Nemačke. On je potpuno načisto s tim koliku uslugu njegove novine, kao politički kolporter, čine radničkoj štampi. No, s druge strane, ova partija ništa ne čini za nj. Tako je, na primer, Vahlteicha bio angažovao kao dopisnika; ali ovome je *zabranjeno* dopisništvo od strane predsedništva koalizovanih.^[12] Liebknecht istupa u Rajhstagu suviše demagoški; Bebel, naprotiv, nailazi na opšte priznanje itd. Opet ću ga videti na povratku. Dra Guida Weiße, koji je na nekoliko dana u poseti kod svoje ćerke (žena dra Sterna, jednog od urednika lista »Frankfurter Z[eitung]«,), takođe sam video. Da sam nekoliko minuta ranije došao

⁵ Mutzelberger — ⁸ bocu

u redakciju, desila bi mi se nesreća — sreo bih se sa Karlom Mayerom iz Švapske (ex-izdavač lista »Beobachtere«).

Uzged: Poslovi u Frankfurtu i u svim glavnim trgovačkim mestima mnogo su gori nego što se vidi iz nemačkih novina.

Tvoj prijatelj Cafiero stanuje kod Bakunjina, a kupio mu je i kuću u Luganu.

A sad vale faveque⁷. Moram opet na posao. Najlepši pozdrav
Madame Lizzy

Tvoj
Mohr

1875. 08. 21. 1875/1876.

⁷ ostaj mi zdravo

3

Marx Engelsu

u Remzgejt^[2]

8. sept. 75.

Germania, Karlsbad

Dragi Fred,

Verovatno si već od Tussy doznao da je moje prvo pismo, koje sam vlastoručno, u prisutnosti dra Gansa juniora, predao 18. avgusta na ovdašnjoj glavnoj pošti, zaplenjeno, bez sumnje, od pruske pošte. Kasnija su stigla; poslednje, koje sam joj poslao prošle nedelje, izgleda da je opet podelilo sudbinu prvoga, pošto bih inače već dobio odgovor od nje.^[13]

Lečenje^[3] mi ovoga puta izvanredno dobro čini; s malo izuzetaka imam i dobar san. Ali i ja sam, prema izjavi mnogobrojnih lekara s kojima sam se sprijateljio, uzoran banjski gost Karlsbada. Ova gospoda su ponekad i sama nastojala da me skrenu s puta »lečenja«, pod izgovorom »praesente medico«¹ itd., ali pokušaji nisu uspeji.

Kao pacijent druge godine unapređen sam na rang-listi vrela. Prošle godine moja vrela su bila »Theresienbrunn« (41° R), »Marktbrunn« (39°) i »Muhlbrunn« (43,6°), dok sam samo dvaput uzimao čašu izvorske. Ove godine, počev od druge nedelje »Felsenquelle« (1 čašu dnevno) (45° R), »Bernardsbrunn« (53,8°) (2 čaše) i izvorske (2 čaše) 59 - 60° R, što čini 5 čaša vruće svako jutro, uz to još i hladne »Schlossbrunna« pri ustajanju i 1 pre spavanja.

Izvorska voda sastoji se, prema analizi prof. Ferd. Ragskyja:

u 16 unca=7680 gr.

Kalijev sulfat	1,2564
Natrijev sulfat	18,2160
Natrijev hlorid	7,9156
Natrijev karbonat	10,4593
Kalcijev karbonat	2,2870
Magnezijev karbonat	0,9523
Stroncijev karbonat	0,0061
Železni karbonat	0,0215
Manganov karbonat	0,0046
Aluminijev fosfat	0,0030
Kalcijev fosfat	0,0015

¹ »u prisutnosti lekara«

Kalcijev fluorid	0,0276
Silicijev oksid	0,5590
Čvrsti sastavni delovi	41,7099
Slobodna i poluvezana ugljenična kiselina	5,8670

Medu gospodom koja su ovde pozvana na svečanost Sedana^[14] bio je i Gustav Köttgen, trgovac iz Barmena; da nije to onaj stari ludak?^[15]

Treba da se paziš; Karl Grün Ti je konkurencija, sledeće godine izdaće jedno prirodno-filozofsko delo, već je najavio u berlinskoj *Wage*,^[16] koju mi je Weiss poslao iz Berlina.

Odlazim odavde u subotu, najpre u Prag, pošto sam danas otuda dobio pismo od Oppenheima. Iz Praga² putujem preko Frankfurta.

Upravo dolazi dr Fleckles i zove me na ručak. Dakle, od dugog pisma nema ništa; a i F[leckles] kaže da to ne odgovara banjskim propisima. Najlepše pozdravi Madame Lizzy.

Tvoj
Mohr

² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 20.

1876.

4

Engels Marxu
u London^[17]

3, Adelaide Gardens
Remzgejt, 24. maja 76.

Dragi Mohr,

Upravo sam primio oba priložena pisma.^[18] Prokletstvo plaćenih agitatora i poluobrazovanih teško pada na našu partiju u Nemačkoj. Ako se to nastavi, uskoro će lasalovci biti najbistrije glave, jer primaju najmanje gluposti, a Lassalle-ovi spisi su najmanje štetna agitaciona sredstva. Hteo bih znati šta taj Most zapravo hoće od nas, i kako mi treba da postupamo da njemu bude pravo. Jasno je: u predstavi ovih ljudi Dühring se svojim prostačkim napadima protiv Tebe učinio za nas nepovrediv, jer ako mi ismejemo njegove teorijske gluposti, to je onda osveta protiv onih personalija. Što je D[ühring] grublji, utoliko ponizniji i blaži moramo mi biti, i to što gospodin Most još ne traži da ga, osim toga što bismo gospodinu D[ühringu] blagonaklono i privatnim putem ukazali na njegove greške (kao da je tu reč samo o greškama), da bi ih on u narednom izdanju^[19] otklonio, još i u njegovu prepoštovanu poljubimo, doista je prava milost. Taj čovek, mislim Most, postigao je da ekscerpira ceo *Kapital*^[20] i da od toga ipak ništa ne shvati. To ovo pismo ubedljivo dokazuje i to ga karakteriše. Sve takve gluposti bile bi nemoguće kad bi umesto Wilhelma¹ stajao na čelu čovek bar s nešto teorijskog znanja, neko ko ne bi s uživanjem štampao svaku samo moguću glupost — što luđe to bolje — i radnicima je preporučivao čitavim autoritetom lista »Volksstätt«. Enfin² ta me je stvar strahovito naljutila i pitanje je nije li vreme da mi ozbiljno razmotrimo naš stav vis-à-vis³ toj gospodi.^[21]

Za tog budalastog Wilhelma sve je to samo željeni povod da traži rukopise. Kakav vođ partije!

Iz jučerašnjeg lista »D[aily] News« prilažem interesantan dopis iz Carigrada; tome čoveku se može utoliko pre verovati što mu revo-

¹ Wilhelem Liebknecht — ² Najzad — ³ nasuprot

lucija softa^[22] nije nimalo po ćudi. Stvar na Istoku počinje to come to a head⁴, ponovan pokušaj Srba da dobiju zajam^[23], ditto suspenzovanje plaćanje menica i novi zahtevi hercegovačkih ustanika^[24], pokazuju kako Rusija tamo vršlja. Radoznao sam kako će se to razvijati.

Danas prvi put imamo kišu, juče je bio samo kratak pljusak. Nadam se da kod Jenny i dalje sve ide dobro.^[25] Lizzy i ja pozdravljamo sve vas, Longuet-ove i Lafargue-ove najsrdačnije.

Tvoj

F. E.

Upravo vidim da mi je Wilh[elm] poslao ceo Mostov rukopis^[26] sa krstopletom. Ko zna da li se to može tako u međunarodnom prometu, te da li će stići! Bi li hteo da pogledaš da li je tamo, i if so⁵, da mi ga pošalješ, ostajem ovde još do petka *iduće nedelje*. Mrs. Leeson će Ti pokazati gde ona sprema papire itd. koji stignu za mene.

⁴ da se zaoštrava — ⁵ ako je to slučaj

5

Marx Engelsu

u Remzgejt^[17]

[London] 25. maja 1876.

Dragi Fred,

Istovremeno sa ovim pismom šaljem Mostov rukopis^[26] kako je bio upakovan. Priloženo Wilhelmovo¹ pismo otvorio sam zato što sam mislio da se odnosi na Mostov rukopis. Osim toga, uzeo sam iz Tvoje kuće da Ti pošaljem pošiljku Great Northern Railway² misleći da je to nešto poslovno, no sad vidim da je to samo Programme of Tourist Arrangements.³

Moje je mišljenje da »stav vis-à-vis toj gospodi« može biti samo takav da bez ikakvih obzira kritikujemo Dühringa. On je očigledno rovario među literarnim *štreberima* u pokretu koji su mu privrženi, da bi sprečio takvu kritiku; oni, sa svoje strane, računali su na njima dobro poznatu Liebknechtovu slabost. Liebknecht je by the by⁴, i to mu se mora reći, imao za dužnost da tim mladićima izjavi da je on u više navrata tražio takvu kritiku i da smo mi godinama (jer ta je stvar počela posle mog prvog povratka iz Karlsbada^[27]) to otklanjali kao odveć subalterni posao. Ta stvar, kao što on zna, i kao što njegova pisma nama to dokazuju, učinila se vrednim truda tek onda kad nam je pismima članova partije, koja je u više mahova slao, skrenuo pažnju na opasnost jedne propagande u partiji koja je počela da gubi svoje posebne obeležje.^[21]

Što se tiče gospodina Mosta in specie⁵, on prirodno mora Dühringa smatrati značajnim misliocem, jer je dotični ne samo u predavanjima pred radnicima u Berlinu nego i kasnije crno na belo štampano raširio otkriće da je tek Most učinio nešto razumno s *Kapitalom*^[28]. Dühring njima sistematski laska, čime se s naše strane ne mogu da pohvale. Ljutnja Mosta i kompanije zbog načina kako si Ti *učukao* tog švapskog prudonistu^[29] je karakteristična. To je primer koji im služi za opomenu, od koga se oni groze, i oni hoće da pomoću spletke, blagonaklone bonhomie i razgnevljene bratske ljubavi jednom zasvagda onemogućće takav postupak.

Na svaki način jeste i ostaje koren zla u tome što — Liebknecht nema dovoljno materijala, u čemu se uopšte ogleda njegov urednički talent. Međutim, njegova sitničavost ide tako daleko da on i pored

¹ Wilhelm Liebknecht — ² Velike severne železnice — ³ program turističkih putovanja — ⁴ uzgred budi rečeno — ⁵ napose

toga što nema rukopisa, ipak izbegava da ma i jednom reči spomene Beckerovu Istoriju francuske komune, ili da bar donese nekoliko izvoda odatle.

Setićeš se da sam Ti pre kratkog vremena, kad smo govorili o Turskoj, ukazao na mogućnost jedne puritanske (na Koran oslonjene) stranke kod Turaka. Sad je to nastupilo. Prema jednom dopisu iz Carigrada listu »Frankfurter Zeitung«, ide se za tim da sultana ako tako nastavi, udalje i na njegovo mesto dovedu njegovog brata.^[30] Dopisnik, koji govori turski i ima mnoge lične veze s Turcima u Carigradu ističe, između ostaloga, da oni tačno poznaju igru Ignatijeva, od koga potiču sve onespokojavajuće glasine među hrišćanima u Carigradu. Jedno je sigurno: Turci se ne mogu zbrisati s lica zemlje without harness on their back⁶, i Rusi koji se nisu usudili (ili, pak, zbog nemanja novaca nisu bili kadri) da ugrabe podesan trenutak brzim delovanjem, sadašnjom Adventure⁷ mogli bi, možda, više doprijeti rušenju svoga režima kod kuće nego turskog u Evropi.

Jennychen je dobro, mali je nešto slabunjav, ali lekar kaže da nije ništa ozbiljno. Zvaće se Jean (ime Longuet-ovog oca), zatim Laurent (nickname of Laura⁸), Frederick (u Tvoju čast).

Kopenhagenci su me pozvali na radnički kongres (početak juna)^[31] telegramom i pismom upućenom Pio-u (koji je u ponedeljak otputovao). Fantastična zamisao da bih ja mogao sada da idem na takva gostovanja. Naš park je danas zatvoren daskama. Smešno je kako u Engleskoj kao kuriozitet još uvek traju starogermanski običaji. To je čuvanje »prave slobodne svojine« ograđivanjem i stoga izdvajanjem iz zajedničke zemlje.

Pumps je pisala duga pisma mojoj ženi i Tussy. Iako sa ortografijom tu i tamo ramlje, ona je, što je mnogo važnije, napravila zaista neverovatan napredak u stilu i u pokretnosti izraza.

Najlepše pozdrave Madame Lizzy.

Tvoj

Karl Marx

Kakav magarac je postao Dizzy! U ovom trenutku kad je Engleska sasvim izolovana, on insistira na tome da nešto više od desetine Fenians⁹[32] zadrži za sebe!

Što se tiče »Richtera¹⁰, Liebknecht ne bi smeo da se pri takvim opomenama ograniči samo na hints¹¹, [33] Postoji mogućnost da je moja knjiga adresa otputovala sa Rihterom; no zasad to još ne verujem.

Da Eichhoff radi za Arnima, bilo nam je poznato davno pre Liebknechta, a uz E[ichhoffovu] mržnju prema Bismarcku i Stieberu nipošto ne treba da začuđuje. Nota bene, u listu »Frankfurter Zeitung«

⁶ ne osedlavši ih — ⁷ avanturom — ⁸ Laurin nadimak — ⁹ fenijanaca — ¹⁰ Dimitrij Ivanovič Rihter — ¹¹ mig

stoji pruska *poternica* protiv Arnima, po kojoj treba da mu se oduzme novac a njega izruči berlinskoj policiji; inostranim vlastima garantuje se naknada troškova i usluga za uslugu. (To zbog *utaje dokumenata*^[34], zbog čega je već osuđen.)

6

Engels Marxu

u London

Remzgejt, 28. maja 76.

Dragi Mohr,

Lako je Tebi da pričaš. Ti možeš da ležiš u toploj postelji, da se zanimaš ruskim zemljišnim odnosima posebno, a zemljišnom rentom uopšte, i ništa Te ne ometa. Ja, međutim, moram da sedim na tvrdoj klupi i pijem hladno vino, da odjednom opet sve ostavim^[35] i latim se dosadnog Dühringa.^[21] Međutim, to i ne ide drukčije kad se upuštam u polemiku čiji se kraj ne može sagledati; inače neću imati mira, a zatim mi je amicus Most svojim panegirikom D[ühringovog] »Kursa filozofije«^[26] tačno pokazao odakle i kako treba povesti napad. Ovu knjigu moram takođe uzeti u obzir, jer ona u mnogim odlučujućim tačkama bolje razotkriva slabe strane i osnove rezonovanja u »Ekonomiji«.^[36] Odmah ću je poručiti. Naime, tu uopšte nema stvarne filozofije — formalne logike, dijalektike, metafizike itd.; ona, zapravo, treba da izlaže opštu teoriju nauke, gde se priroda, istorija, društvo, država, pravo itd. razmatraju u jednoj, tobože, unutarnjoj povezanosti. Tako je opet ceo odeljak tu gde se buduće ili takozvano »slobodno« društvo opisuje, ponajmanje, s ekonomske strane, ali zato se, između ostalog, već utvrđuje školski plan za osnovne i srednje škole u budućnosti. Tu se čoveku daju banalnosti u još uprošćenijem obliku nego u ekonomskoj knjizi i, uzevši obe knjige zajedno, taj se gospodin može ujedno i s te strane kritikovati. Za kritiku shvatanja istorije blagorodnog — do D[ühringa] sve je to bio šund — ova knjiga ima još i to preimućstvo što se odatle mogu citirati njegove vlastite nezgrapne reči. Anyhow, I have him on the hip now.¹ Moj plan je gotov — j'ai mon plan². S početka prilazim toj burgiji čisto stvarno i naoko ozbiljno, i tretiranje se zaoštava u meri kako se gomilaju dokazi njegove gluposti na jednoj strani i banalnosti na drugoj, i na kraju udarci padaju na njega kao kiša. Na taj način Most i komp. biće lišeni izgovora o nemilosrdnom postupku itd. a D[ühring] će dobiti svoje. Neka ta gospoda vide da s takvim svetom možemo izići nakraj i na drugi način.

Nadam se da će W[ilhelm]³ preštampati Mostov članak u »Neue Welte«, za koji je očigledno i napisan. M[ost], kao i uvek, ne ume da prepíše i potura D[ühringu] u oblasti prirodnih nauka najsmešnije

¹ Na svaki način, sad je moj — ² ja imam plan — ³ Wilhelm Liebknecht

gluposti, na primer odvajanje *prstenova* (po Kantovoj teoriji) od *zvezda nekretnica*.

Kod Wilhelma stvar nije samo u nedostatku materijala; tome bi se dalo pomoći drugim člancima o dnevnim pitanjima itd., kako je bilo za Hepnerova i Blosova vremena. W[ilhelm] boluje od toga da otklanja nedostatke naše teorije, da ima odgovor na svaku filistrovu zamerku i da ima sliku budućeg društva jer ga i filistar o tome interpeliše; a pored toga da bude teorijski što nezavisniji od nas, što mu je pri njegovom totalnom pomanjkanju svake teorije oduvek mnogo bolje polazilo za rukom nego što on to sam zna. No, time me stavlja u položaj da ja sebi moram reći da je D[ühring] još uvek obrazovan čovek naspram teorijskih šeprtlja u listu »Volksstaat«, te da su njegova opera⁴ još uvek bolja nego dela onih subjektivnih i objektivnih smetenjakovića.

Što se tiče turskih događaja, bio si potpuno u pravu, samo se nadam da će se stvar dobro razvijati, za poslednjih 8 dana, izgleda da je došlo do nekog zastoja, a orijentalne revolucije, još više nego druge, iziskuju brzu odluku. Sultan⁵ je — to objašnjavaju žalbe zbog njegovog večitog traženja novca — nagomilao ogroman hoard⁶ u palati, tako veliki da su softe⁽²²⁾ tražili odatle 5 miliona funti, mora, dakle, biti još mnogo više. Predaja Gorčakovljeve treće carske note⁽³⁷⁾ dovešće, nadajmo se, slučaj do krize.

Reci Jenny i Longuet-u da im se najlepše zahvaljujem za čast koju su mi ukazali,⁷ pokušaću da je se pokažem dostojan. Nadam se da je mali sa ova tri gromka imena⁸ opet dobro.

Moj repetitorium istorije starog doba i moje prirodno naučne studije veoma su mi dobrodošli za D[ühringa] i olakšavaju mi stvar u mnogom pogledu. Naročito u oblasti prirodnih nauka nalazim da mi je tlo pod nogama mnogo čvršće i da se u toj oblasti, iako s velikom oprežnošću, ipak mogu kretati izvesnom slobodom i sigurnošću. Preda mnom se počinje ocrtavati kraj i ovog rada. Stvar počinje dobijati oblik u mojoj glavi, i dokolica ovde na obali mora, gde sam mogao da razmišljam o pojedinostima, nije tome malo pridonela. U tako ogromnoj oblasti apsolutno je potrebno s vremena na vreme prekinuti plansko izučavanje i razmišljati o onome što je izučeno. — Od 1853. gospodin Helmholtz se neprekidno nosi sa stvari po sebi i još nije s tim načisto. Taj čovek bez ženiranja još i sad mirno prešampava glupost koju je štampao *pre Darwina*.⁽³⁸⁾

Lizzie i ja pozdravljamo vas sve najsrdačnije. U petak se vraćamo u London.⁽¹⁷⁾ Veoma mi je drago da je Pumps tako razvila svoj stil; naravno, i ja to opažam, ali manje.

Tvoj
F. E.

⁴ dela — ⁵ Abdul Azis — ⁶ blago — ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 5. — ⁸ Jean-Laurent-Frederick Longuet

7

Engels Marxu

u London^[39]11, Camden Square, Remzgejt
25. jula 76.

Dragi Mohr,

Lafargue-u sam pisao^[40] da nas izvesti o svome dolasku, da li petak ili subota.

U prilogu pismo od Wilhelma¹ i prilog od Mosta. Ti vidiš kakvi su to ljudi — obojica. W[ilhelmova] važnost zbog »pokušaja približavanja«. ^[41] Kao da se neko — tj. bilo ko — može upustiti u nešto s ološem kome je dokazano takvo izdajstvo. I kao da neko približavanje može do nečega dovesti. ^[42] A šta će se, pak, dogoditi ako se približe? Ako ti ljudi pod sadašnjim okolnostima i u sadašnjim prilikama još jednom hoće da se igraju Internacionale, let them please themselves and bad manners to them.²

Collaps^[43] Srba je famozan. Kampanja je bila sračunata na to da se zapali cela Turska, a gorivo je svuda mokro — Crna Gora je izdaje za privatne svrhe, Bosna pogotovu neće da diže ustanak otkako Srbija hoće da je oslobodi, a valjani Bugari ne miču ni prstom. Srpska oslobodilačka vojska mora da živi na svoj račun i posle razmetljive ofanzive, a da nije nigde ozbiljno tučena, natrag u svoju hajdučku jazbinu. — To će i Rumune naučiti pameti, a onda od ruskih planova nema ništa.

Inače se ovde tešim Dühringovom filozofijom^[19] — takvo trućanje još nije nikad napisano. Visokoparna plitkost — i ništa više, između toga savršene gluposti, ali sve aranžirano sa izvesnom veštinom za publiku koju pisac vrlo dobro poznaje, koja pomoću ovakvog razvučenog čorbuljka i s malo truda hoće da brzo nauči govoriti o svemu. Taj čovek je kao stvoren za socijalizam i filozofiju milijardnog doba.^[44]

Tvoj
F. E.

¹ Wilhelm Liebknecht — ² neka mu je na zdravlje, mi ne polažemo na to — ³ Slom

8

Marx Engelsu

u Remzgejt

[London] 26. jula¹ 1876.

Dear Fred,

Setićeš se, uprkos seaside², da si otputovao tek prošlog ponedjeljka; osim toga, u broju 122^[45] prebivajući relicts³ kažu da ćete se vratiti već sredinom ili krajem ove nedelje (tako mi je još juče saopšteno).^[39] Što se tiče prošle nedelje, Laura je (i ja sam išao sa njom, pošto je moja žena pisala da se vrlo rdavo oseća) u drugoj polovini bila u Brajtonu (Lafargue je došao u subotu i vratio se u nedelju sa mnom i s Laurom); Longuet i Jennychen bili su još schoolbound⁴[46], Lafargue-ovi će ovog petka ili subote doći u Remzgejt, a u nedelju se vratiti, pošto Lafargue ne može prekinuti svoj business⁵[47], a Laura mora u ponedjeljak držati časove. Biće slobodna samo posljednje nedelje avgusta. (Onaj jedan dan prošle nedelje kad nije radila, mora da nadoknadi, što pri ovakvoj vrućini nije nipošto prijatno.)

Sadržinu Tvoga pisma^[40] saopštiću ostalim članovima porodice.

Moja žena se još slabo osećala kad smo došli; nešto bolje kad smo je ostavili. Čim joj bude dovoljno dobro, sigurno će hteti da provede nekoliko dana u Remzgejtu. Lenchen je za naredne dane potpuno zauzeta pripremama za Tussyn put.^[48]

U Brajtonu su nam pričali da je Madame Bravo bila balerina a Madame Cox njena dressmaker⁶. Za vreme boravka moje žene u Brajtonu Mrs. Bravo je tu dala great public (plus ou moins) dinner parties⁷.

U prošlom broju časopisa »Впередъ« ima jedna otužna slavopojka povodom Bakunjihovog pogreba^[49], pri čemu su Guillaume, Brousse, oba Reclus-a i illustre⁸ Cafiero glavni akteri. Bakunjin tu figurira kao »gigant« revolucije. Isti dopisnik obećava još jedno pismo o projektima sjedinjavanja obe Internacionale, do kojih je došlo posle pogreba, naime projekti Jurassiens⁹, koji hoće »free Federations«¹⁰ radnika, te Nemaca, koji teže za listom »Volksstaat«. U tu svrhu treba samo preinačiti član 3. statuta prema varijanti koja je zaključena na »kongresu 1873« (Guillaume-ov kongres).^[50] Liebknecht u kratkoj belešci lista »Volksstaat« (ne znam da li si to već čitao) izjavljuje da to ne želi niko više od nas (i. e. njega); a on samo kao nepopravljivi talker¹¹ dodaje

¹ U rukopisu: juna — ² (boravku na) moru — ³ preostali — ⁴ zadržani zbog škole — ⁵ posao — ⁶ krojačica — ⁷ velike (više ili manje) svečane ručkove — ⁸ presvetli — ⁹ Jurasovaca — ¹⁰ »slobodnu federaciju« — ¹¹ brbljivac

još neka se prede na delo.^[51] Njemu je, naravno, milo kad gospodin Guillaume proklamuje »Volksstaat« kao poslednju reč van-bakunjinističke Internacionale. Lavrov očigledno smatra za dobar businessmanöver¹², što donošenjem bakunjinističkih dopisa i tu party¹³ angažuje za svoj list.¹⁴

Akvarijum u Brojtonu se veoma razvio od onog vremena (pre 3 godine) kad sam ga video u nastajanju.^[52] Prema kompromisu sa parsonpower¹⁵, otvoren je i nedeljom posle podne (do večeri), ali pod suhim uslovima, tako da oni jadni excursionists¹⁶ ne dobiju ni kap tekućine, pa čak ni neprepečene vode. Moraš ga ipak doći videti jednog dana.

Nailepši pozdrav celoj porodici i Madame Pauli.

Tvoj
Mohr

¹² poslovni manevar — ¹³ stranku — ¹⁴ «Впередъ» — ¹⁵ doslovno: moć pastora, tj. uticajnog pastora — ¹⁶ posetioci

9

Marx Engelsu

u Remzgejt

19. avgusta 1876.
Germania, Karlsbad

Dragi Fred,

Pišem na londonsku adresu pošto ne znam jesi li još na moru.^[39] Najpre o našoj pustolovini na putu.^[48] Prema mome planu, prenoćili smo u Kelnu — odatle otputovali jutrom u 6 za Nirnberg kao naredno mesto odmora. Otprilike u 5 popodne stigli u Nirnberg, odakle smo tek sutradan uveče (to je bio 14, a 15. smo našoj gazdarici u Karlsbadu saopštili kao dan našeg dolaska) hteli da krenemo za Karlsbad. Istovarili kofere, predali jednom čoveku sa kolicima, koji je trebalo da nas prati do najbliže gostionice, koja se nalazi odmah kod železničke stanice na početku grada. Ali u toj gostionici bila je još samo jedna soba slobodna i gostioničar nam ujedno saopšti jezivu vest da će biti teško negde naći prenoćište pošto je grad preplavljen delom usled kongresa mlinara i pekara, delom putnicima iz svih delova sveta, koji hoće da odatle pođu na bajrojtsku ludačku svečanost državnog muzikanta Wagnera.^[53] A tako je i bilo. Dugo smo lutali gradom pored kolica; ni u najmanjoj krčmici, ni u najvećem hotelu nije se mogao dobiti azil; sve što smo profitirali, bilo je površno poznanstvo sa prasedištem (vrlo interesantnim) nemačkog esnafstva. Dakle, natrag na železnicu: tamo je rečeno da Karlsbadu najbliži grad kuda bi još mogli biti transportovani jeste Wajden; uzmemo tickets¹ za Wajden. No gospodin kondukter imao je već jednu kap (ili i više) previše u glavi; umesto da nam kaže da se iskrčamo kod Nojnkirhena, odakle vodi novo sagrađena pruga za Wajden, on nas vozi do Ireloha² (tako otprilike se zove ta selendra), odakle smo opet imali da se vraćamo 2 puna časa (u suprotnom pravcu), da bismo najzad oko ponoći stigli u Wajden. I ovde je jedina, tamo postojeća, gostionica bila prepuna, tako da smo na tvrdim stolicama u železničkoj stanici imali da izdržimo do 4 ujutro. Sve u svemu bili smo 28 časova na putu od Kelna do Karlsbada! Pri tom strahovita vrućina!

Ono što smo sutradan u Karlsbadu (gde već 6 nedelja nije bilo kiše) sa svih strana slušali i na vlastitoj koži iskusili, bilo je — velika vrućina. Pri tom nestašica vode; reka Tepl je gotovo bez vode. Obe-

¹ vozne karte — ² tačno Irrenlohe

šumljavanje dovelo ju je u takvo krasno stanje da za kišnih dana (kao 1872) sve preplavi, a za vrućeg leta gotovo presuši.

Uostalom, za poslednja 3 dana preterana vrućina je popustila, a i za vreme žarkih dana našli smo meni dobro poznate uvalice, gde je bilo snošljivo.

Tussychen, koja se za vreme puta prilično loše osećala, ovde se naočigled oporavlja, a i na me deluje Karlsbad, kao i uvek, izvanredno. Za vreme poslednjih meseci opet sam počeo dobijati odvratni pritisak u glavi, što je sad već sasvim iščeznulo.

Dr Fleckles mi je saopštio jednu novost koja me je veoma frapirala. Pitao sam ga da li je ovde njegova kuzina, Madame Wollmann iz Pariza, koju sam prošle godine upoznao i koja je vrlo interesantna dama. Odgovorio mi je da je njen muž u špekulaciji na pariskoj berzi izgubio sav svoj imetak, a uz to i imetak svoje žene, tako da se ta porodica morala u beznađežnom stanju povući u neki budžak u Nemačkoj. Zanimljivo je u ovoj aferi ovo: Gospodin Wollmann je stekao veliki imetak u Parizu kao fabrikant boja; nije nikada igrao na berzi, nego novac koji mu nije potreban u poslu (kao i novac svoje žene) spokojno je ulagao u austrijske državne papire. Odjednom mu je nešto ušlo u glavu; austrijsku državu je stao smatrati za nesigurnu i prodao sve svoje papire; i *sasvim u tajnosti*, ne upoznavši prethodno s tim ni svoju ženu ni Heinea i Rotschilda, s kojima je bio u prijateljskim odnosima, počeo je da na berzi špekuliše à la hausse — turskim i peruanskim papirima, dok nije i poslednja para otišla do đavola. Jadna žena je upravo bila zauzeta time da uredi hotel koji je unajmila u Parizu, kad je jednog lepog jutra čula, bez ikakve pripreme, da je pala na prosjački štap.

Profesor Friedberg (na Univerzitetu u Breslaj, medicinar) pričao mi je danas da je veliki Lasker izdao jedan anonimni poluroman pod naslovom: »*Erfahrungen einer Mannesseele*«. Ovim gordim iskustvima napisao je hvalilački predgovor ili uvod gospodin Berthold Auerbach. Što je Lasker iskusio, bilo je, naime, to da su se sve žene (uključivši i jednu Kinkelovu kćer) u nj zaljubile, i on sad razlaže zašto ih sve skupa ne samo nije oženio nego zašto čak ni s jednom jedinom nije došlo do braka. To treba da bude prava odiseja jedne šmokljanske duše. Uskoro je izišla parodija (isto tako anonimno),^[54] so horrible³, da je Ottoov⁴ veliki brat⁵ uz bolni novčani gubitak pokupovao sve primerke njegovih »iskustava« kojih se mogao dočepati. »Dužnost« me zove da se dignem od pisaćeg stola. Dakle, do idući put, ukoliko mi magično zaglupljujuće dejstvo vrućeg alkaličnog bučkuriša bude još dozvolilo da nadrljam nekoliko redaka.

Najlepše pozdrave Madame Lizzy.

Tvoj
Mohr

³ tako strašna — ⁴ Bismarck — ⁵ Eduard Lasker

Nikakvog Kovalevskog nema ovde. Zato su mi poslali debeli tom Lavrova o funkcijama »države« u budućnosti.^[55] U svakom slučaju, i ja ću čitanje odložiti za budućnost. Ovde je sad sve budućnost otkako u Bajrejtju dobuje muzika budućnosti.^[56]

Ovde sve vrvi od Rusa.

Upravo mi piše moja žena da si još u Remzgejtju, stoga šaljem pismo direktno tamo.

10

Engels Marxu

u Karlsbad^[48]

Remzgejt, petak, 25. avg. 76.

Dragi Mohr,

Tvoje pismo stiglo je ovamo u utorak^[39] i sad cirkuliše kod Tvojih kćeri¹. Na 28-časovnom lutanju od Kelna do Karlsbada ovde vam niko ne zavidi; no zato se svi klade na kvantitete bavarske »tekućine« koja vam je pomogla da prebrodite sve nezgode.

Lenchen je došla pretprošlog ponedeljka iz Hestinga, gde je bila preko nedelje sa Jenny i Lafargue-ovima, osećala se prilično slabo, ali se ipak kupala i posle toga dobila strahovitu glavobolju, koja je nije puštala dva dana; drugi pokušaj je stvar još pogoršao, pa je tako morala prestati s tim. U utorak je otišla kući i sledećeg dana, prekjuče, došla je Tvoja žena ovamo, kojoj je, u svakom slučaju, znatno bolje nego što joj je bilo pre 6 nedelja. Mnogo šeta, ima dobar apetit a izgleda da i sasvim dobro spava. Ona i Lizzie tumaraju po sands² pošto sam ih na stanici okrepio čašom porta, i raduju se što ne moraju pisati nikakva pisma. Lizzie je kupanje u moru odlično prijalo, pa se nadam da će ovoga puta dobro izdržati zimu.

Remzgejt je u ovom trenutku naseljen gotovo isključivo sitnim greengrocers³ i drugim sasvim sitnim londonskim shopkeepers⁴. Oni ostaju ovde nedelju dana, dok važi return ticket⁵, i ustupaju mesto drugima od iste sorte. To je publika koja je ranije dolazila na jednodnevni izlet, a sad ostaje nedelju dana. Na prvi pogled čovek bi pomislio da su to radnici, ali njihovi razgovori odmah pokazuju da su oni rather above that⁶ i da pripadaju najneprijatnijem sloju londonskog društva — onoj sorti koja se po jeziku i manirima već priprema na zvanje costermonger⁷-a, koje im neizostavno predstoji posle isto tako neizostavno predstojećeg bankrota. I neka sad Tussy zamisli svoga starog prijatelja Gora ujutru na plaži okruženog sa 30 - 40 ove vrste dames de la halle⁸!

U ovoj zaglupljujućoj kupališnoj atmosferi odgovarajuća lektira, prirodno, bila je prirodna filozofija stvarnosti gospodina Dühringa.^[19] Tako nešto prirodno još mi nije došlo pod ruku. Sve je ovde prirodno, pošto sve važi za prirodno što se gospodinu D[ühringu] čini prirodnim, zbog čega on uvek i polazi od »aksiomatičnih načela«, jer što je pri-

¹ Jenny Longuet i Laura Lafargue — ² pesku — ³ piljarima — ⁴ trgovcima — ⁵ povratna vozna karta — ⁶ nešto više — ⁷ prodavca — ⁸ dama sa tržnice

rodno ne treba nikakvih dokaza. Ova stvar po plitkosti nadmašuje sve dosad napisano. Ma koliko da je loša, ipak je onaj deo koji govori o prirodi najbolji. Tu je još zakrčljali ostatak dijalektičkih obrta, ali čim dođe na društvene i istorijske odnose, caruje stara metafizika u obliku *moral*a, i time onda dolazi na pravo slepo kljuse koje ga beznađežno vodi u krugu. Njegov horizont jedva da dopire dotle dokle i područje na kome važi opšte zemaljsko pravo, a pruski birokratski poredak njemu predstavlja »državu«. Kroz nedelju dana vraćamo se u London, i onda ću se odmah prihvatiti toga junoše.^[21] Kakve sve večite istine on pridikuje, možeš videti po tome što su njegove tri *bêtes noires*⁹: duvan, mačke i Jevreji, i on je čestito udario po njima.

Upravo je stiglo Tussyno pismo Lenchen, i ja ga šaljem odmah u London.

»Daily News« i stari Russell sa svojom drekom o *turkish atrocities*^{10[57]} učinili su Rusima nenaplativu uslugu i sjajno im pripremili iduću kampanju, koja može otpočeti čim gospoda liberali budu ovde na kormilu. Liberalna provincijska štampa sad takođe udara u trompete i pošto se old¹¹ Dizzy povukao u *house of Lords*^{12[58]} liberalni drekavci će svakako iduće sesije u *commons*¹³ voditi glavnu reč. O infamijama Crnogoraca i Hercegovaca, naravno, svi ćute. Srećom i Srbi će dobiti batina^[43] — čak i Forbes, koji je, uostalom, opet jedini razumni ratni dopisnik, govori sa očiglednom toplinom o većoj vojnoj sposobnosti turskih trupa — i »Бѣлый царъ«¹⁴ nije tako lako intervenisati.

Tvoja žena i Lizzie najsrdačnije pozdravljaju Tussy i Tebe.

Tvoj
F. E.

⁹ stvari koje najviše mrzi — ¹⁰ turskim strahotama — ¹¹ stari — ¹² Gornji dom — ¹³ Donjem domu — ¹⁴ »belom caru« (Aleksandru II)

11

Marx Engelsu

u London

[London] 11. dec. 76.

Dear Fred,

Kovalevski je bio juče kod mene, tražio je Hanssena^[59]; rekao sam mu da će ga dobiti *sutra uveče*, ujedno smo, na njegovo traženje, uredili da Te istog večera (utorak) posetimo.

Šaljem ti Hanssena, s kojim ćeš, kao i ja, s lakoćom za nekoliko sati biti gotov.

Pisao radi poveza knjige.

Salut.

Tvoj

K. M.

Posle *konferencije* (St. James)^[60] dođe gospodin Gladstone u ložu u kojoj je sedela Madame Novikov, ponudi joj ruku — pour montrer¹ (tako je rekao prema N[ovikovljevom] izveštaju) que l'alliance entre l'Angleterre et la Russie existe déjà² — i ponosno je hodao s njom ispod ruke kroz ogromno mnoštvo, koje je s jedne i s druge strane pravilo mesto; on relativno mali i mršavi subjekt, a ona pravi pravcati dragoner. Rekla je Kovalevskom: que ces Anglais sont gauches³!

Gospodin generalismus Černjajev dvaput je telegrafski pitao Novikovu da li i on treba da se pojavi na konferenciji; ona mu je morala odgovoriti da bi se gospodin Gladstone radovao da ga lično vidi, ali, da se javno pojavi, smatra necelishodnim.

Harrison (koji se u svome članku u »Fortnightly«: »*cross and crescent*«⁴ razmeće s nekoliko hints⁵ koje je upravo uzeo od Kovalevskog) rekao je Howellu u lice na konferenciji (bila je ticket⁶ konferencija) da prisutni radnici svi bez razlike pripadaju plaćenju bandi koja je njemu (Harrisonu) vrlo dobro poznata.

Na žalost i Charles Darwin je dao svoje ime za ovu svinjsku demonstraciju; Lewes je uskratio.

¹ da pokaže — ² da alijansa između Engleske i Rusije već postoji — ³ kako su nespretni ovi Englezi — ⁴ *krst i polumesec* — ⁵ aluzija — ⁶ sa pozivnicama

1877.

12

Engels Marxu

u London

42, Kings Road
Brajton, 23. febr. 77.

Dragi Mohr,

Prošle nedelje sam pisao Bignamiju, pretplatio se na »Plebe« i pisao mu o izborima.^[61] Pre dva dana, uoči našeg odlaska^[62], dobio sam tri broja^[63], neke koji mi nedostaju poslaće mi naknadno. Moja intervencija nije mogla doći u zgodniji čas.

»Plebe«, 7. januara izveštava o zasedanju porote protiv torinskoga kvestora (šefa policije) *Bignamija* (onog istog koji je Terzaghija traktirao »vermutom«, vidi All[iance] de la D[émocratie] S[ocialiste]^[64]) zbog *utaje* (tout comme chez nous!¹⁾). Neki policajac Blandini je izjavio: on je po Bignamijevom naređenju *pro forma* izvršio pretres kod Terzaghija, ali je od B[ignamija] dobio i naređenje da ponese samo ono što bi mu T[erzaghi] dao. Kad je protiv T[erzaghija] izdato naređenje da se uhapsi, T[erzaghija] je po naređenju Bignamijevom uhapsio neki drugi policajac, Premerlani; T[erzaghi] era un agente segreto di Bignami che gli dava tre lire (franka) al giorno². Na ovo kaže »Plebe«: tu se vidi kako se upotrebljavaju fondi segreti dei governi di classe³.

Na to odgovara jedan bakunjinistički listić, »Il Martello« — po nazivu prepoznajem svoga Cafieroa. — Pošto se u ovaj neprijatni slučaj Terzaghi nije smelo ulaziti, to se listić zakačio za fondi segreti dei *governi di classe*: dakle, kod vas governi *non* di classe⁴ će takođe imati fondi segreti⁵, dakle, i kod vas ostaje sve po starom, a zatim čitava praanarhistička tirada que l'on sait⁶. »Plebe«^[65] mu odgovara sasvim dobro i odmah potom napada »Bull[etin] Jurassien«, koga su četiri retka »P[lebe]« doveli do besnila, čineći se kao da je »Plebe« gnevan, koji se jurskim insinuacijama može samo da edificata⁷. Uosta-

¹ kao i kod nas — ² je bio tajni agent Bignamijev koji mu je davao 3 lire (franka) na dan — ³ tajni fond klasnih vlada — ⁴ neklasne vlade — ⁵ tajne fondove — ⁶ koju znamo — ⁷ razveseli

lom, čovek bi morao biti vrlo ingenuo⁸ da bi zagrizao izvesne mamce ljudi koji su bolesni zbog nemilosti, kucaju redom na sva vrata da bi klevećući izmoljicali malo animoziteta protiv nas. Ruka koja već odavno seje korov i provokacije dovoljno je poznata, tako da se mogu smesta prozreti njene lojolaističke intrige i gli onesti non ne facciamo tantosto giustizia⁹. — U istom broju dopis E. D[örenberga]. (Drbg. iz berlinske »F[reie] Presse«) o izborima u Berlinu.

Broj od 16. februara, dopis iz Brisela »C[esar] D[e] P[aepe]« o novom flamanskom pokretu za fabrički zakon i opšte pravo glasa, završava: Noi crediamo altresì di arrivare, con questo metodo, più prontamente e più puramente all' emancipazione del proletario, piuttosto che star lì, abbaiando alla luna per degli anni e dei quarti di secolo, e attendendo che mamma Rivoluzione voglia degnarsi di venire a spezzarsi le catene dei lavoratori.¹⁰ — Zatim apel starog Beckera⁶⁶ naveden kao *symptom*, i to vrlo prijateljski.

Danas vrlo oduševljeno pismo od Bignamija, u kome kaže da će štampati moje stvari o izborima, i potvrđuje da federazione dell' alta Italia¹¹, koja dosiže od Venecije do Torina i ovih dana održava kongres⁶⁷, vuole lottare sul terreno del suffragio universale¹². »Plebe« je njihov zvanični organ.

Breša je, dakle, probijena u tvrđavi advokata, literata i badavadžija u Italiji. Pri tom je najbolje to što su, izgleda, svi stari alijansisti u Milanu, Mauro Gandolfi itd. iz Cunoovog vremena, išli s njima. U stvari, prividni radnički pokret u jednom industrijskom gradu kao što je Milano samo je kratko vreme bio moguć. A gornja Italija odlučuje ne samo strategijski, nego i za radnički pokret na dugačkom seljačkom poluostrvu.

Svetska vlada u Nešatelu⁶⁸ ima neosporno sada samo još Španiju, i dokle?

Uostalom, da bi se tačnije mogli pratiti ovi događaji, bilo bi krajnje vreme da se gospodin Demuth, kao što je dogovoreno, pretplati na »Bull[etin] Jurass[ien]«. Pa mi moramo znati kakve anateme proglašava univerzalni diktator i zastupnik svete stolice.¹³

Najlepše pozdrave svima.

Tvoj
F. E.

⁸ naivan — ⁹ i svi poštenu ljudi to će ceniti kako treba — ¹⁰ Mi takođe mislimo da pomoću ovog metoda brže i ispravnije dodemo do emancipacije proletarijata, umesto da godinama i četvrtvekovima stojimo i lajući na mesec čekamo da bi se majka Revolucija udostojila da raskine lance radnika. — ¹¹ federacija gornje Italije — ¹² hoće da se bore na tlu opšteg prava glasa — ¹³ James Guillaume

13

Engels Marxu

u London

42, Kings Road, Brajton
2. marta 77.

Dragi Mohr,

Pisao sam Liebknechtu^[40] i zamolio ga da mi privremeno šalje korekture^[69] ovamo^[62], ja ih obično dobijam najkasnije ponedeljkom, no ove nedelje još nisam ništa dobio i plašim se da je, po običaju, nešto zaboravljeno. Budi tako dobar i pogledaj u mojoj kući da li su kakve korekture tamo, pa mi ih pošalji. Mrs. Leeson će Ti pokazati prispele pakete s novinama itd. i Ti ćeš ih među njima lako naći, isto tako može Ti dati newspaperwrappers¹ itd., da bi to zapakovao. Ti su ljudi inače u stanju da u moje ime štampaju i gluposti koje su složili.

U mnogom pogledu bilo bi mi drago da Lina² i Pumps dođu ovamo tek sredinom meseca. Prvo, tada ćemo opet biti kod kuće, pošto mislimo da se vratimo od idućeg utorka za nedelju dana, a, drugo, to bi mi dalo vremena da osim onih 15 funti koje sam u brzini poslao (sve što sam upravo imao) Lini za svaki slučaj pošaljem još 5, te joj još jednom jasno izložim, što možda nije neumesno, neka gleda da putuje ugodnije, a ne jevtinije, pošto je sav dosad poslati novac sračunat samo na put *ovamo*.

Ovde smo imali divno vreme, danas je maglovito i vlažno, s vremena na vreme kiša. Kakva je klimatska razlika između Londona i ovog ovde; iz novinskih vesti od jutros vidim da je kod vas voda u parkovima bila zaleđena do 1¹/₂ cola, dok je ovde pod dejstvom sunca već u 10 časova nestalo ono malo noćnog mraza. Za nekoliko nedelja seaside³ Brajton je u zimi stvarno »fino mesto«, zbog čega i finije badavadžije ovde pululiraju⁴. Ali sramota za London jeste da su se posle ovdašnjeg akvarijuma, koji je u odgajanju riba i amfibija stekao stvarno naučni rang, tamo usudili da naprave onu karikaturu u Westminsteru, music hall s ribama, i još uz to s takvim puffing.⁵

Najlepši pozdrav.

Tvoj
F. E.

¹ krstoplek za novine — ² Lina Schöler — ³ boravka na moru — ⁴ jako se umnožavaju — ⁵ reklamnom drekom

14

Marx Engelsu

u Brajton^[62]

[London] 3. marta 77.

Dear Fred,

U isto vreme šaljem Ti što sam našao kod Tebe u kući^[69] iz Lajpciga i »Plebe«. Što se tiče važne izjave federacije Italia alta¹, u kojoj izjavljuje da se svagda pridržavala »prvobitnih statuta« Internacionale^[70], i zvanično se odriče federativne veze sa bakunjinističkom italijanskom grupom^[71], moraćeš ovo, kao i vrlo interesantne i meni prijatne i važne druge činjenice koje sadrži² Tvoje prvo pismo meni, čim to bude moguće, poslati listu »Vorwär«^[72]. Inače je Liebknecht u stanju da i u vezi s ovim pravi gluposti.

Ja se sve ovo vreme vrlo slabo osećam zbog hroničnog nazeba, kijavice i kašlja.

Sa Linom³ all right⁴.

Lavrov, kome ide đavolski slabo, hvali Tvoje članke protiv Dühringa^[21], ali čovek (i. e. on) nije »od Engelsa navikao na takvu blagost u polemici«.

Idućeg ponedeljka dobićeš veću pošiljku od mene⁵. Ne gledaj na to kao na Dühringov manevar, koji uvek obećava, da nikad ne bi održao — naime delo.

Najlepše pozdrave Lizzy.

Tvoj

K. Marx

Neka davo nosi Hirscha i njegovog Castelnaua. Ovaj poslednji sad traži od mene, u ime obadvojice, da figuriram kao saradnik u radničkom listu koji oni nameravaju osnovati. Kao da ja imam vremena za to — a Hirsch mora da zna da ga ja nemam! Samo figuriranje imena čini me beskorisno »odgovornim«. Zato što gospodin Castelnau sad i sam priznaje da sve dok Quêst vlada, njegov abrégé⁶ spada u zemlju snova⁷, ja treba da ispaštam na drugi način. Dosad još nisam video da se on ili Hirsch zauzimaju za *Kapital*, bar onoliko koliko Laveleye^[73] ili Block.^[74]

¹ Gornje Italije — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 12. — ³ Lina Schöler — ⁴ sve u redu — ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 15. — ⁶ izvod (iz prve sveske *Kapitala*) — ⁷ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 83.

15

Marx Engelsu

u Brajton^[82]

[London] 5. marta 77.

Dear Fred,

U prilogu Dühringiana.^[75] Nisam ga mogao čitati a da ga odmah dobro ne udarim po glavi.

Sada, pošto sam ga pročitao (a i onaj deo koji još nisam pročitao, koji počinje s Ricardom, mora da sadrži mnoge divne bisere), za šta je bila potrebna strpljivost, ali ujedno i batina u rukama, osposobio sam se da se kasnije njime mirno zabavljam. Kad čovek jednom uđe u tok njegovih misli, tako da mu je potpuno jasan njegov metod, onda je on donekle zabavno skribler¹. Međutim, kao sporedno »zanimanje«, on mi je, u mome mrzovoljnom katarskom raspoloženju, učinio velike usluge.

Tvoj

Mohr

À propos. Najpakosniji članak o Gladstone-Novikovoj, koji »Whitell Review« nije imala hrabrosti da objavi, izišao je prekjuče s Barryjevim ulepšavanjem u »Vanity Fair«^[76]. Kao što smo juče, prilikom posete Collet-ovog sina i kćeri, mogli videti, tata Collet to ne odobrava, pošto je Gladstone čestit, ali šašav čovek i ovakva sorta polemike je »indecentna«.

¹ piskaralo

16

Engels Marxu

u London

42, Kings Road, Brajton
6. 3. 77.

Dragi Mohr,

Najlepša hvala za dugi rad o »kritičkoj istoriji«. [75] To je više nego što mi je potrebno da bih toga subjekta i na ovom području potpuno učutkao. [21] U stvari, Lavrov je, u neku ruku, u pravu kad kaže da se s njime do sada odveć pristojno postupalo.¹ Sada, kad opet čitam »Kurs n[acionalne] ek[onomije]« [77], sada, kad poznajem njega i njegov manir, i kad ne treba da se plašim da se iza toga trućanja krije neka smicalica, i kad se cela kočoperna fadaise² jasno ispoljava, svakako vidim da bi još nešto više prezira bilo na mestu. Valjani Lavrov ima, naravno, pri tom svoje vlastite osećaje; on se u svojim проповѣды³ ne mora obazirati na crescendo⁴, što ni jedan od nas ne sme ispustiti iz vida kad ima da po nekojme nadugačko udara. Međutim, već pri završetku filozofije neće se moći žaliti na blagost, a pri ekonomiji još manje.

Colletove teške sumnje à propos⁵ Gladst[one-a] bile su neminovne. To su stvari koje se bez više zapovesti ne smeju dogoditi. Trebalo je čutati dok Gl[adstone] opet ne bude na položaju i onda prepusriti U[rquhartu] da uputi ozbiljnu opomenu svojim dubokoumnim innuendos⁶ koje su njemu samom nerazumljive. Borba protiv secret diplomacy⁷ takođe se mora voditi tajno diplomatskim putem.

Wilhelmu⁸ ću preraditi stvari iz »Plebe«. [72] Dobri su gospoda anarhički diktatori u ovom rascepu u Italiji. Iz sitnih vesti u tom broju »Pl[ebe]« povodom spiriti ristretti et anarchici — ed allo stesso tempo mostruosa contradiczione, dittatoriali⁹, proizlazi da je Bigmani tačno upoznao osobenost ovih ljudi. Bakunjin je još uvek bio veštiji i strpljiviji od gospodina Guillaume-a, kome se mnogo žuri sa svetskom vladavinom.

Ono što si mi poslao nije bila nova korektura. [69] Dosad nisam nijednu dobio. To je pravi javašluk kod tog Wilhelma.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 14. — ² glupavost — ³ pridikama — ⁴ povećanje — ⁵ što se tiče — ⁶ aluzijama — ⁷ tajne diplomatije — ⁸ Wilhelm Liebknecht — ⁹ ograničenih, anarhičnih — a istovremeno, ogromna protivrečnost, diktatorskih duhova

Kroz nedelju dana se vraćamo.^[62] Lizzy se vidno popravila, apetit *gotovo* normalan, ali je i divan vazduh ovde na ovoj dugačkoj neprekidnoj plaži.

Najlepše pozdrave.

Tvoj
F. E.

17

Marx Engelsu

u Brajton^[62]

[London] 7. marta 1877.

Dear Fred,

Pošto bih ovo mogao kasnije zaboraviti, šaljem Ti još ovaj dodatak poslednjoj epistoli:^[75]

1. Najvažnija tačka u Hume-ovom shvatanju uticaja uvećane količine novca na stimulanje industrije, tačka koja se najjasnije pokazuje (ako je uopšte doubt¹ o tome mogla da bude moguća), da ovo uvećanje kod njega dolazi samo sa Depreziation² plemenitih metala, tačka na koju se Hume mnogo puta vraća, kao što se vidi iz izvoda koji sam poslao — jeste da se »the price of labour«³ povišava tek u poslednjoj instanci posle svih drugih roba^[78]. A o ovome nema kod **Mr. Dühringa**^[79] ni slova, kao što on uopšte Hume-a, koga slavi, tretira isto tako nadvoje-natroje, isto tako površno kao i sve druge. Osim toga, da je on tu stvar zapazio, što je više nego sumnjivo, bilo bi na mestu da se takve teorije ne slave baš pred licem radnika, dakle, bolje to burke the whole⁴.

2. Svoje shvatanje o fiziokratima — naime da ih tretiram kao prve methodske (ne samo slučajne, kao Petty itd.) tumače kapitala i kapitalističkog načina proizvodnje — nisam, naravno, hteo da mu direktno kažem. To jednom in plain words said⁵ moje gledište mogli bi usvojiti fušeri i ujedno izvitoperiti pre nego što bih imao prilike da ga izložim. Zato se toga nisam dotakao u poslanom Ti ekspezeu.

Ali prema Dühringu bi možda bilo na mestu da se ukaže na sledeća dva stava u *Kapitalu*. Ja ih citiram iz francuskog izdanja zato što su ovde u manjem stepenu nagovešteni nego u nemačkom originalu^[80]:

U odnosu na Tableau Économique.^[81]

»La reproduction annuelle est un procès très facile à saisir tant que l'on ne considère que le fonds de la production annuelle, mais tous les éléments de celle-ci doivent passer par le marché. Là les mouvements des capitaux et des revenus⁶ se croisent, s'entremêlent et se perdent dans un mouvement général de déplacement — la circulation de la richesse sociale — qui trouble la vue de l'observateur et offre à l'analyse des problèmes très-complicés. C'est le grand mérite des physiocrates d'avoir les premiers essayé de donner, dans leur *tableau*

¹ sumnja — ² opadanjem vrednosti — ³ »cena rada« — ⁴ ostaviti — ⁵ jasno i glasno rečeno — ⁶ u francuskom izdanju *Kapitala*: revenus personnels

économique, une image de la reproduction annuelle telle qu'elle sort de la circulation. Leur exposition est à beaucoup d'égards plus près de la vérité que celle de leurs successeurs.⁷ (258, 259.)

U odnosu na određivanje »travail productif«⁸:

»Aussi l'économie politique classique a-t-elle toujours, tantôt instinctivement, tantôt consciemment, soutenu que ce qui caractérisait le travail productif, c'était de rendre *une plus-value*. Ses définitions du travail productif changent à mesure qu'elle pousse plus avant son analyse de la plus-value. Les physiocrates, par exemple, déclarent que le travail agricole seul est productif. Et pourquoi? Parce que seul il donne une plus-value qui, pour eux, n'existe que sous la forme de la rente foncière.«⁹ (p. 219.)

»Mada fiziokrati nisu prozreli tajnu viška vrednosti, ipak su dovoljno jasno uviđali da je on »une richesse indépendante et disponible qu'il (njihov sopstvenik) n'a point achetée et qu'il vend'¹⁰« (Turgot) (p. 554, *Kapital*. Na nemačkom, drugo izdanje), i da nije mogao nastati u **prometu** (I. c. *Kapital*, p. 141 - 145).¹¹

Upravo sam bio pri ručku kad dođe great¹² Barry, in great hurry¹³, sa 8 novina pod rukom.

Engleski novinski urednici su sasvim čudne animals¹⁴. Editor¹⁵ »*Vanity Fair*« (i. e. pomoćnik; šef i proprietor¹⁶, upola urkvartist, Mr. Bowles, sa svojom je ženom, zbog njenog zdravlja, u Španiji) bio je najzad doneo članak¹⁷ pred kojim su škotski »*Morning News*« i londonski »*Whitehall Review*« grozeći se ustuknuli, ditto šest governmental papers¹⁷ ili, tačnije, *central press*¹⁸, u rukama torijevskog ministarstva, koja im šalje materijal.

⁷ »Godišnja reprodukcija je proces koji se može lako shvatiti kad se uzme u obzir da ne samo fond godišnje proizvodnje nego i svi njeni sastavni delovi moraju proći kroz tržište. Ovde se ukrštaju kretanja kapitala i dohodaka, isprepliću se i gube se u jednom opštem kretanju menjanja mesta — promet društvenog bogatstva — koji zbunjuje pogled posmatrača i postavlja istraživanju vrlo zamršene probleme. Velika je zasluga fiziokrata što su u svome *tableau économique* prvi pokušali dati sliku godišnje reprodukcije, kako ona proizlazi iz prometa. Njihovo predstavljanje je u mnogom pogledu bliže istini od predstavljanja njihovih sledbenika.« — ⁸ *proizvodnog rada* — ⁹ »I klasična politička ekonomija je uvek bilo instinktivno, bilo svesno, smatrala za karakteristično u proizvodnom radu što daje *jedan višak vrednosti*. Njene definicije proizvodnog rada menjaju se u onoj meri u kojoj ide napred sa svojom analizom viška vrednosti. Fiziokrati, na primer, objašnjavaju da je jedino poljoprivredni rad proizvođen. A zašto? Zato što jedino on daje višak vrednosti, koji za fiziokrate postoji isključivo u obliku zemljišne rente. — ¹⁰ »samostalno i raspoloživo bogatstvo koje (njegov sopstvenik) — nije kupio a prodaje ga«. — ¹¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 469 i 146-150. — ¹² veliki — ¹³ u velikoj žurbi — ¹⁴ zverke — ¹⁵ izdavač — ¹⁶ vlasnik — ¹⁷ vladinih listova — ¹⁸ *centralna štampa*

Bon¹⁹. Taj isti čovek iz »Vanity Fair«, da bi se revanširao, sad se, sa svoje strane, prepao od podgrejavanja (u interesu stvari i gospodina Barryja) članka, koje su tih 8 novina već štampale, naime, koji se odnosi na Gladstone-ov article in the »Contemporary Review«^[82]. Piše Barryju šta da radi u slučaju tužbe zbog klevete. Ja sam Barryja — koji se predostrožnosti radi već naoružao pomenutim papers²⁰ — instruirao o odgovoru koji treba da se dâ. I must be very much mistaken if even this hesitation (which we shall, however, overcome) has not something to do with the »scruples« of Mr. Collet. It is, in fact, too bad to take the secret diplomacy business out of their hands!²¹

Uostalom, ruska diplomatija se potpuno srozala na farsu. Uspesahan ili ne, put gospodina Ignatjeva na svaki način ostaje još grotesknije i još više kompromitirajuće hodočašće od onoga gospodina Thiers-a posle sloma 4. septembra.^[83]

Od blagorodnog *Gambuzija* dobio sam 9 pages²² dug nekrolog, koji je on sam sastavio blagorodnom *Fanelliju*,^[84] koji je sada umro. Hteo je, valjda, da se pokajem zbog uvreda na adresu ejusdem²³ Fanellija u brošuri o Alijansi.²⁴

Tvoj
K. M.

¹⁹ Dobro. — ²⁰ novinama — ²¹ Veoma bih se varao kad baš ovo odugovlačenje (kome ćemo, međutim, stati nakraj) ne bi imalo nekog posla sa »skrupulama« gospodina Colleta. Stvarno je strašno tajnu diplomatiju uzeti im iz ruku — ²² strana — ²³ istog — ²⁴ Karl Marx — Friedrich Engels: *Zavera protiv Međunarodnog udruženja radnika*

18

Engels Marxu

u London

42, Kings Road, Brajton
27. maja 77.

Dragi Mohr,

Čudićeš se mome upornom ćutanju. Imao sam đavolski gadnu nedelju sa svojim okom, kome jarko svetleće sunce nije dobro činilo. Ima već 8 dana kako po ceo dan nosim naočari, a ostavio sam i alkohol, međutim, s početka nije bilo ništa bolje. Tek od juče odlučan preokret, tako da oko više ne osećam. Kad budem došao u London (petak)^[85], to ću neodložno urediti, jer sam sit ovakvog stanja kad čovek ne može ništa da radi.

Glupe engleske novine pričaju o ogromnim uspesima Rusa u Jermeniji,^[86] kojih je dosad vrlo malo. Ali ako softe u Carigradu uskoro ne istupe, Muhtar p[ša] može načiniti veliku štetu. — Za vođenje rata na Dunavu karakteristično je da car¹ mora ići onamo pre no što se nešto preduzme. Inače je organizacija ruske vojske do sada bila stvarno bolja nego što se očekivalo; međutim, kako stvar stoji, to ćemo videti kad otpočne stvarna kampanja. Ali odluka zavisi od Carigrada, i ona počinje da biva neodložna.

Monsieur Mac-Mahon takođe izgleda da ne zna šta će sa svojim coup de tête^[87]. Nema pravog interesa za to, pa čak ni berza, uprkos svim naporima, neće čestito da zagriže. Njegova uveravanja da je nameran da se drži u granicama zakonitosti, takođe pokazuju da uspeh ne odgovara obećanjima Broglie-a & komp. Budu li se Francuzi ovoga puta dobro držali i glasali kako treba, pa čak i ne lošije od prošlog puta, oni će, verovatno jednom zasvagda, svršiti s takvom vrstom reakcije. Kako se stvar razvija, ovaj coup nije zasnovan na sili, a ako bi kasnije i bio učinjen takav pokušaj, on verovatno ne bi uspeo. Jedan coup d'état³ ne može se odlagati tri meseca kao neka menica. Pri tom u Broglie-a nema borbenosti, on je parlamentarni intrigant, i sigurno će propustiti pravi trenutak, čak ako Mac-M[ahonove] skrupule i ograde ne bi to već unapred činile gotovo sigurnim. Enfin⁴, stvar se razvija veoma povoljno, i ako birači ovog puta dopuste prefektima itd.

¹ Aleksandar II — ² genijalnim potezom — ³ državni udar — ⁴ Najzad

da ih tretiraju kao biračku stoku, onda bolje i ne zaslužuju, ali ne izgleda da će tako biti. Kakve šanse za staru svinju Thiers-a ako M[a]c M[ahon] postavi dilemu: dobri izbori ili dajem ostavku! Magarac!

Tvoj
F. E.

19

Marx Engelsu

u Brajton^[85]

[London] 31. maja 77.

Dragi Engels,

Nadam se da Ti je očima bolje. Madame Longuet senior je poslala Madame Lormier, koja je patila od očiju, i to svakim danom sve više, da je najzad postalo vrlo opasno, kutijicu masti (što ne staje manje no 30 franaka). Upotrebivši vrlo malo te masti, ona se — mirabile dictu¹ — za nekoliko dana potpuno izlečila. O toj činjenici nije mogućna nikakva kontraverza. Ta mast je vrlo čuvena u Francuskoj i kad je pomirišiš, pogledaš itd., značeš koji je njen glavni sastojak.

Tvoje mišljenje o state in Turkey² toliko se poklapa s mojim da sam to gotovo doslovno rekao Wróblewskom. **Radnička bit!oteka**

Ali kriza se bliži. Damad Mahmud i kompanija, koji su pod direktnim ruskim uticajem, bili bi vrlo skloni da s Rusima^[86] zaključe mir, pri čemu bi, naravno, utanačili (što i »Times« u istom broju gde kori Mac-Mahona zbog antikonstucionalizma preporučuje) *ukidanje konstitucije*^[88]. Car³ ne bi mogao ništa bolje poželeti; ovo dosad bila je tek, tako reći, prethodna vojna parada; uspehe Rusa u Maloj Aziji razne stranke iz različitih razloga (apstrahujući bloody ignorance⁴) bile su precenile i naduvala; finansijske teškoće su takođe tek u prethodnom stadijumu; kavkaska bolest^[89] još je samo sporadična; car bi se zasad izvukao sa succès d'estime⁵ i pri tom ne bi bio prinuđen dati konstituciju; on bi se, sa svoje strane, mogao praviti važan u zapadnoj krizi itd. itd. Midhat Pascha, I am told, does everything from here to push the movement at Constantinople on which, in fact, the fate of Turkey (and the immediate prospects of Russian »development«) depends.⁶

U Francuskoj^[87] se pokazuje ono što sam Lissagarayju (sad opet vidi sve odveć ružičasto) uzalud već duže vremena govorio, naime, da je stvarna industrijska i komercijalna buržoazija republikanska, kao što su doista jasno pokazivali događaji even since Thiers régime,⁷ i da »hommes de combat«⁸ predstavljaju samo beaux restes⁹ professional

¹ začudo — ² stanju u Turskoj — ³ Aleksandar II — ⁴ vapijuće neznanje — ⁵ uspehom u uvažanju — ⁶ Midhad-paša, kaže se, čini odavde sve da bi ubrzao pokret u Carigradu, od koga, u stvari, zavisi sudbina Turske (i neposredni izgledi ruskog »razvoja«) — ⁷ od Thiers-ovog režima — ⁸ »ljudi borbe« — ⁹ lepe ostatke

politicians¹⁰ starih stranaka, ali nikakvu klasu. Radnici se (u Parizu) drže parole, que c'est cette fois l'affaire de Messieurs les bourgeois¹¹. Oni se stoga drže po strani.

Iz priloženog isečka iz »Marseillaise« videćeš kako radikalni listovi tretiraju Mac-Mahona. Mudra »*Republique Française*« kaže mu da ovo pitanje može biti rešeno samo njegovim odstupanjem; Emile de Girardin preti mu sa impeachment¹², a od svih listova najneumoljivije ga tretira »*Siècle*«, épicerblatt par excellence¹³.

U međuvremenu bonapartisti vršljaju, da se potegne mač (bez obzira na to što to nije na liniji Broglie-a), prekasno je. No možda će se (posle ponovnog odlaganja skupštine) pokušati sa *état de siège*¹⁴, što, doduše, nije legalno, ali će se pokriti responsabilite legale¹⁵ ministara i irresponsabilité constitutionnelle¹⁶ Mac-Mahona. Na tom putu, na koji, svakako, bonapartisti guraju, moglo bi ipak doći do nasilnih sukoba. To je mogućnost, ali nije verovatno.

Urquhartovu smrt saopštio mi je, po dužnosti, Collet.

Moje zdravstveno stanje nije baš najbolje, ali ipak ide, u poređenju s ranijim u ovo isto doba godine. Mojoj ženi je bolje.

Mali čovek¹⁷ (Irlandanka je, međutim, kod nas) brzo se odbio, ali ispoljava opasnu pasiju umesto da puzi po sobi, on se vere po stepenicama.

Najlepše pozdrave od svih nas svima vama.

Tvoj
K. M.

¹⁰ političara po zanimanju — ¹¹ da je to ovog puta stvar gospode buržuja — ¹² javnom tužbom — ¹³ list sitnih trgovaca u pravom smislu reči — ¹⁴ opasnim stanjem — ¹⁵ zakonskom odgovornošću — ¹⁶ ustavnom neodgovornošću — ¹⁷ Jean-Leurent-Frederick Longuet

20

Engels Marxu

u London

2, Adelaide Gardens
Remzgejt, 15. jula 77.

Dragi Mohr,

Od srede smo se ovde instalirali^[90], ali, na žalost, morski vazduh ne deluje ovog puta na moju ženu željenom brzinom, još nema pravog apetita. Kod mene su posledice mančesterske ekskurzije^[91], naprotiv, već iščezle.

Priloženo pismo mi je poslato^[92] zajedno s pismom toga istog Wiedea (koji, dakle, ipak nije onaj naš veseli Puckelchen¹). Piši mi šta ćeš odgovoriti tome filistru, da postupimo unisono².

Prva korektura »Ek[onomije]« je već ovde.^[93] Tabak 6 »Filo[zo-fije]«,^[94] gde je ispalo 29 redova, ponovo će se štampati: nadajmo se da pri tom neće opet biti takvih neugodnosti.

Collapse³ Rusa u Aziji^[96] još uvek mi nije sasvim razjašnjiv. Kavkaska armija broji 8 divizija po 16 bataljona, dakle, 128 bataljona linije (ne računajući strelce, garnizonske odrede i nove formacije), Loris-Melikov treba sada da ima u svemu samo 40 - 50 bataljona. Računamo li na krilne kolone kod Batuma i Bajazeta još 30 bataljona (zaceo vrlo visoko), onda ostaje 50 - 60 bataljona, to be accounted for⁴. Ovi, dakle, mora da su ostali na Kavkazu za zaštićivanje veza; da ova pretpostavka protivreči prvobitnim ruskim rododontadama⁵, to ne bi bio razlog protiv. Anyhow⁶ iskrcavanje u Suhum Kalehu^[95] — pa ma kakvi bili njegovi stvarni direktni rezultati — potpuno je, izgleda, postiglo svoj cilj: gotovo polovinu kavkaskе armije zadržati na samom Kavkazu.

U Bugarskoj su Rusi, čini se, zasad pronašli svoj put, što im prilično olakšava i čisto pasivna odbrana (koja pruske poručnike iz »K[ölnische] Z[eit]ung[ung]« dovodi prosto do očaja) od strane Turaka. U svakom slučaju, oni pripremaju, kao što izgleda, brzi udar preko Balkana, bilo preko Gabrova - Kazanlika ili preko Sofije - Plovdiva. Ako ga izvedu i turska vlada se time ne bude dala zastrašiti, onda bi ovo »najmodernije vođenje rata« moglo gadno svršiti. Tri armijska korpusa u Trakiji izdržavati i snabdevati municijom itd. bez dobrih veza prema pozadini, podvig je koji bi i samom velikom Nikolaju Nikolajeviču mogao slomiti vrat.

¹ Johannes Wedde — ² jednodušno — ³ Slom — ⁴ koje treba dokazati —
⁵ razmetanjima — ⁶ Na svaki način

Turskoj je, prosto-naprosto, potrebno nekoliko Evropejaca. Ti ljudi poznaju ili *samo* ofanzivu ili samo defanzivu. Povezivanje jedne i druge prelazi njihov horizont. Kao što je onaj turski major rekao poručniku lista »K[ölnische] Z[eitun]g«: Vidite li tamo, s one strane Dunava, one silne Ruse? — Do đavola, zašto ne pucate na njih svojim topovima? — Jok, efendija, ne, gospodine, ali ako Rusi budu pucali na nas, onda ćete videti kako ćemo im odgovoriti! — A za to vreme Rusi sasvim komotno postavljaju svoje baterije. Da je 1853. Silistrija bila *tako* branjena, ubrzo bi pala.^[96]

Najlepše pozdrave od svih nas svima vama.

Tvoj

F. E.

21

Marx Engelsu

u Remzgejt^[90]

[London] 18. jula 77.

Dear Fred,

Što se tiče *Wiedea*,^[92] odgovoriću mu da ja^[97] (što je i činjenica) pri sadašnjem stanju zdravlja nisam u mogućnosti da saradujem u bilo kakvom časopisu.

Bilo bi stvarno vrlo prijatno kad bi se pojavio jedan zbilja naučni socijalistički časopis. Tu bi se pružila prilika za kritike ili antikritike, gde bismo mogli pretresati teorijska pitanja i izlagati apsolutno neznanje profesora i privatnih docenata, a istovremeno s tim rasvetljivati i glave general public¹ — radnika kao i buržuja. Ali *Wiedeov* časopis *ne može* da bude ništa drugo do sham-scientific²; gro njegovih saradnika će nužno biti oni isti poluobrazovani drugari i nedoučeni literati koji čine nesigurnim »Neue Welt«, »Vorwärts« itd. Bezobzirnost — prvi uslov svake kritike — nemogućna je u takvom društvu; osim toga, biće potrebno stalno voditi računa o tome da se piše lako, razumljivo, tj. da se izlaže neupućenim čitaocima. Neka se zamisli neki časopis za hemiju, koji bi polazio od osnovne pretpostavke — da čitalac ne zna hemiju. I apstrahujući sve to, ponašanje saradnika potrebnih *Wiedeu* oko *Dühringa*^[98] nalaze opreznost, držanje na tolikom rastojanju od te gospode koliko to političke i partijske prilike dopuštaju. Njihov moto izgleda da je: ko kritikuje svoga protivnika grdnjama, taj ima dušu i srce; ali ko grdi protivnika stvarnom kritikom, taj je nedostojan karakter.

Nadam se da će drskost Rusa s one strane Balkana^[86] naterati Turke da se dignu protiv svoga starog režima. Da porazi Rusa u evropskoj Turskoj vode direktno do revolucije u Rusiji, to sada čak i Lavrovu i Lopatinu dokazuju ispadi ruske štampe povodom failures³ u Jermeniji, koje nikakva cenzura nije mogla prigušiti. Ton petrogradskih novina je preteći, više no što je bio ton nemačke štampe u vreme kad pariska opsada^[99] nije napredovala kako se očekivalo.

Tokom nekoliko dana prošle i početkom ove nedelje nesаница i odgovarajuće haotično stanje živaca u glavi dostiglo je kod mene kritičan stepen. Od juče je opet bolje.

S najlepšim pozdravom od svih nas svima vama.

Tvoj
Mohr

¹ široke publike — ² prividno naučan — ³ neuspaha

22

Engels Marxu

u London

2, Adelaide Gardens, Remzgejt
19. jula 77.

Dragi Mohr,

I ja ću pisati Wiedeu da zbog nemanja vremena ne mogu ništa obećati a kamoli nešto održati.¹ Prave ili, bolje reći, unutrašnje razloge koje Ti tako tačno navodiš, ne možemo, na žalost, reći. Osim toga — šta mi znamo o sposobnosti gospodina Wiedea da vodi jednu naučnu reviju? Pa i o tome, koliko se možemo u njega pouzdati, ili bar o njegovoj dobroj volji u kritičnim slučajevima, kakvi će se sigurno uskoro ponoviti.

U prilogu najnovije od Wilhelma². Povodom rukopisa^[100] ja sam mu prosto odgovorio da ću Tebi poslati pismo.^[101] On je u stvari, napisao u cachot³ čitava tri članka, koji su objavljeni u listu »V[or]w[ärts]« broj 80 i 81.^[102] Bedna prevrtljivost, sjajan primer kako bi on Tvoju *kritiku* programa preradio u njegovo veličanje. Na njegov zahtev da napišem članak o ratu, odgovorio sam da ne mogu: ja neću da gospodi socijalistima iz lista »Zukunft« osporavam prostor u listu »V[or]w[ärts]« i da opet dam povod za poviku kako ispunjavam list stvarima koje ne interesuju masu čitalaca, koji, izgleda, žele fantazije umesto činjenica.^[98]

Nevolja je u tome što naši ljudi u Nemačkoj imaju tako bedne protivnike. Kad bi na buržoaskoj strani bio samo jedan jedini sposoban i ekonomski obrazovan čovek, on bi tu gospodu ubrzo doveo u nepriključnost i upoznao ih s njihovom vlastitom konfuzijom. Ali kakav može biti rezultat jedne borbe gde se i s ove i s one strane služe samim trivijalnostima i filistarskim trućanjem! Nasuprot višim buržoaskim mozgovima u Nemačkoj razvija se novi nemački vulgarni socijalizam, koji ima dostojno mesto na strani starog »istinskog socijalizma« od 1845.^[103]

Turci moraju brzo raditi ako stvar treba da se dobro svrši. Budu li dopustili Rusima da u Bugarskoj i na južnom obronku Balkana stvore *ruski* utvrđeni četvorougao^[104], onda stvar može tamo da postane hronična, i *pointe*⁴ na Carigrad ne bi tada bio isključen, to jest napad sračunat, kao i 1828, samo na *moralno* dejstvo — ili na

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 108. — ² Wilhelm Liebknecht — ³ zatvoru — ⁴ napad

izdaju. A izdaja izgleda da je sasvim on the cards⁵. Da je u Nikopolju — inače, *posle* ruskog prelaza, bez velike važnosti — izvršena izdaja, izgleda mi jasno. Još nikada se 6000 Turaka iza šančeva i bedema nije bez juriša predalo — osim u Varni 1828⁽¹⁰⁵⁾. Nerviraju me novinske vesti, koje dvaput dnevno pristižu, o ruskoj akciji i nepromenjenoj turskoj nedelatnosti; gore nije bilo ni 1828.

De, otidi Gumpertu i neka Ti dà nešto protiv nesanice, on je još tamo, i taj trip⁶ će Ti dobro činiti. I nemoj da se stvar opet pogorša — pretpostavljam da ćeš sredinom avgusta opet u Karlsbad⁷, a dotle imaš još mesec dana, pa je bolje da to vreme provedeš zdrav. Ni ovde nije naročito.⁽⁹⁰⁾ Lizzie je od juče bez ikakvih vidljivih povoda vrlo slabo: prvi put je kupanje u moru kod nje otkazalo svoju čarobnu moć i počinjem da ozbiljno brinem.

Najlepše pozdrave Tvojoj ženi, Tussy i Lenchen, kao i Longuet-ovima i Lafargue-ovima i Tebi samom od svih nas.

Tvoj
F. E.

⁵ mogućna — ⁶ izlet — ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 23.

23

Marx Engelsu

u Remzgejt⁽⁹⁰⁾

[London] 23. jula 1877.

Dear Fred,

U prilogu »*Journal des Debats*«, stariji je broj, ali je, naime, leader¹ o ratu na Istoku i dopis iz Rusije, interesantan. Zatim »*Volksfreund*« je postao, kako izgleda, organ gospodina Dühringa. *Colletovu*: »*England, enemy of Turkey* itd.²«

Nameravao sam da na dva-tri dana dođem k Tebi u Remzgejt; putovati Gumpertu ne bi bilo od koristi, pošto sve znam, by heart³, kako od njega tako i od karlsbadskih lekara i profesora ono što medicinska nauka u ovom određenom slučaju *ne može* da postigne. Osim toga, nešto je bolje sa *insomnie*⁴. Ali un homme propose et l'autre dispose⁵. Drugi u tom slučaju je Hirsch, koji je ekspres došao u London da bi nedelju dana proveo sa mnom. Podrobnije o njemu i njegovim saopštenjima u toku ove epistole. Tout d'abord⁶ o mojim planovima za skorbu budućnost.

Nameravam da, po mogućnosti, već 12. avgusta pođem u *Nojenar*⁽¹⁰⁶⁾, a *ne u Karlsbad*, i to iz ovih razloga:

Prvo zbog troškova: Ti znaš da moja žena ozbiljno pati od poremećaja u probavi, a pošto ću Tussy, koja je opet imala gadan napad, u svakom slučaju povesti, moja bi žena veoma zamerila kad bi ostala ovde. Sam put tamo i natrag za nas troje, s prtljagom, i kad se, kao što sam više puta činio, na lečenje ne putuje forsirano, dolazi na 70 funti. Osim toga, već sam odavno obećao Lenchen, koja je veoma onemogla, da ću je poslati u njen zavičaj, gde ne može da živi sasvim gratis. Osim toga, porodici su još potrebne svakojake nabavke za put.

Drugo: I karlsbadski lekari u trenutku iskrenosti rekli su mi da ako čovek neće da posećuje Karlsbad svake godine, Nojenar bi mogao dobro delovati kao intermeco. Naravno, oni žele da se uvek dolazi u Karlsbad. Ali je verovatno čak sa higijenskog gledišta bolje jednom promeniti i poći u slabiju banju, jer *variatio delectat corpus*⁷. Pri tom, meni sada ne smeta toliko lever⁸ koliko živčani poremećaj koji odatle dolazi. Stoga slabija banja, ali *essentiellement*⁹ istoga sastava.

¹ uvodnik — ² Engleska, neprijatelj Turske itd. — ³ napamet — ⁴ nesanicom — ⁵ jedan čovek snuje a drugi određuje — ⁶ Prvo i prvo — ⁷ promena prija telu — ⁸ jetra — ⁹ u suštini

Zatim, ja sam baš zbog troškova uvek zanemario glavnu stvar — naknadno lečenje. Pri nesavršeno manjim putnim troškovima i kad zatvorim kuću (pod nadzorom Withers-a) za vreme dok sam u banji, odlaženjem u Nojenar umesto u Karlsbad ubio bih s jednim udarcem sve te muve.

Hence q. e. d.¹⁰. Nadam se da si s tim sporazuman.

A sad da pređem na druge stvari, u prvom redu na Hirscha.

On se vrlo lepo razvio i nije gubio vreme. Ja sam ga, između ostalog, ispitivao o francuskoj statistici i našao ga à la hauteur¹¹. A on mi je saopštio interesantne stvari o *gotovo opštem* pretvaranju svih francuskih industrijskih preduzeća u jointstock company¹². To je u prvom redu olakšano zakonodavstvom za vreme carstva. Drugo, Francuz ne voli posao, nego hoće da po mogućstvu živi kao rentijer. Za to je ovaj oblik preduzeća, naravno, a godsend¹³.

Prema Hirschovom saopštenju (ovde on, možda, gleda odveć crveno), oficiri francuske vojske, s izuzetkom najviših, republikanci su. U svakom slučaju, karakteristična fact¹⁴ da se Gallifet (afera s Beaumont-ovom se¹⁰⁷) kao što uverava H[irsch], i dalje istražuje) vlastoručnim pismom ponudio gospodinu Gambetti, te da je taj isti Gallifet, pošto je Broglie smenio prefekta onoga mesta gde je njegov garnizon, izrazio otpuštenom prefektu, zajedno s generalštabom, svoje saosećanje. Kad se to dešava na suhom drvetu itd.¹⁰⁸ S druge strane, među podoficirima, koji se najvećim delom sastoje od novih ljudi, opšte je prošireno verovanje da je Mac-Mahon rasterao skupštinu⁸⁷) zato što je nastojala da nizom predloga poboljša položaj podoficira.

O svemu što se u *Jeliseju*¹⁰⁹) događa, sve se svakodnevno saznaje u Parizu, pošto bonapartistički tapageurs¹⁵, koji su tamo kuvani i pečeni, ne umeju ćutati. Mac-Mahon je veoma ogorčen. Ta stoka, čija je prva istorijska reč: J'y suis, j'y reste¹⁶ (110); a druga: C'est assez¹⁷, sada kazuje svoju poslednju reč. Od jutra do mraka on govori: »Mer-de!»¹⁸.

Hirsch je besan na »Vorwärts«, kako zbog Dühringove afere tako i zbog *Dole s republikom*¹¹¹). I o jednom i o drugom je pisao predsedništvu (Geibu itd.)¹¹² vrlo grubo. I on sad uvida da je fuzija teorijski i praktički degradirala partiju.

Odnosno *Dole s republikom*, primećuje da je veliki Hasenclever, kao pruski vojnik (verovatno rezervist ili landver), stajao pred Parizom za vreme Komune, dakle, nema nikakvog razloga da jaše na principima.

On tvrdi da je Hasenclever za vreme pruskog konflikta¹¹³) bio urednik jednog progresističkog lista u Krefeldu¹¹³), da je taj list prodao nekom ultrareakcionarju, te se tom prilikom u procesu koji je nastao povodom te prodaje teško kompromitovao. To, kao što mu je

¹⁰ Što je trebalo dokazati — ¹¹ na visini — ¹² akcionarska društva — ¹³ božji dar — ¹⁴ činjenica — ¹⁵ bukači — ¹⁶ Tu sam, tu ostajem — ¹⁷ Dosta — ¹⁸ »Dubre!«

Bracke sam rekao, znali su Bracke i drugovi kad su H[asenclevera] imenovali urednikom lista »Vorwärts« i u pravima ga izravnali s Liebknechtom!^[114]

Liebknecht, meanwhile, est puni par où il a péché¹⁹. Lasalovska banda čini sve da bi mu se narugala i ponizila ga. Na primer, prigravaraju mu njegovu mizernu platu u listu »Vorwärts«, da njegova žena (s petoro dece) ne treba posluhu itd. Oni su to namerno tako udesili — obrnuvši sve partijske i novinske uzuse, da Liebknecht mora odgovarati za sve članke, pa i za one koji su napisani za vreme njegove odsutnosti^[115], dakle, u stvari u listu »Vorwärts« igra ulogu koju Štrohmann igra u francuskim listovima.

Hirsch odlazi idućeg meseca iz Pariza u Berlin, gde će mesec dana uređivati litografisane partijske novine²⁰, i to hoće da radi tako da tim aliiranim lumpima zada što više muke.

Prilažem sledeće pismo lista »Zukunft« za slučaj da ga nisi Ti primio. Vрати mi ga radi odgovora.

To je lepo i lukavo od »građanina«, »mislioca« i »socijaliste budućnosti« Mosta. Tako je, dakle, pripremljena druga fuzija: mi zajedno s gospodinom Dühringom, jer ovaj neće tamo faliti; ujedno da mi sa svojim imenom pod uredništvom Mosta i kompanije pred publikom sa zahvalnošću primimo na sebe sve njihove prostakluke! Onda bih sto puta radije učinio uslugu Wiedeu.^[92] Ipak mi je Most učinio uslugu što mi pruža mogućnost da ga odbijem. Ovi subjekti misle da imaju posla sa »krotkim jaganjcima«. Quelle impudence!²¹

Čini mi se da su Rusi sa svojim zastrašivanjem gadno prošli; i kad takvi antimilitaristički coups de tête²² here and then²³ ne pođu za rukom, oni deluju vrlo jadno i kompromitujuće na vlastitu vojsku i na vlastitu publiku, naročito sada posle jermenskog egzita²⁴.

Govori se da je prijatelj Lopatin u međuvremenu opet postao antipatriota.

Nadam se da je Tvojoj ženi²⁵ bolje.

Salut svima.

Tvoj
Mohr

¹⁹ je u međuvremenu kažnjen onime čime je zgrehio — ²⁰ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 25. — ²¹ Kakav bezobrazluk! — ²² ispadi — ²³ tu i tamo — ²⁴ povlačenja — ²⁵ Lizzy Burns

24

Engels Marxu

u London

Remzgejt, 24. jula 77.

Dragi Mohr,

Novine itd. primio. Najlepša hvala.

Tvoj plan ima svakako to preimućstvo što jednim udarom ubija mnogo muva; nadajmo se da glavna muva, Tvoja jetra, neće stradati zbog toga. Međutim, toliko mnogo lekarskih autoriteta je za to da se i sa tog stanovišta ne može nešto određeno reći protiv. Ko zna neće li Ti ovog puta Nojenar^[106] bolje činiti od Karlsbada. To je lutrija, espérons le mieux¹. Za podmirenje najglavnijih stvari u prilogu ček od £ 101.3.7 — Neokrugla suma je namerna.

No svakako dođi još na nekoliko dana ovamo^[90], a ako je moguće, povedi i Hirscha. Promena vazduha činiće Ti dobro. Uostalom, i ja mislim da pre 12. avgusta još jednom dođem na jedan dan u London, ali neka te ova neodređenost ne zadržava.

Hirschova saopštenja o Francuskoj baš su u ovom trenutku veoma prijatna, pa čak ako se i odbije neki diskont. Da se on razvija, vrlo je dobro; vreme je da se bar neki razvijaju, kad toliki mnogi zaglupljuju i zapuštaju se.

Lepo pismo lista »Zukunft« vraćam^[116]. Dobio sam iz Londona primerak iste sadržine.

Mislim da odgovorim da je, prvo, nemoguće obvezati se na saradnju u jednom naučnom časopisu čija je redakcija anonimna i čiji saradnici takođe nisu imenovani. Odluke kongresa^[117], ma koliko respektabilne bile na području praktične agitacije, u nauci su = 0 i nisu dovoljne da konstatuju naučni karakter jednog časopisa, koji se ne može dekretirati. Jedan socijalistički naučni časopis bez sasvim određenog naučnog pravca je besmislica, i pri velikoj različnosti, odnosno neodređenosti pravaca koji su sad uzeli maha u Nemačkoj, nedostaje do sada svaka garantija da pravac koji su odredili nama odgovara. — A drugo, po završetku Dühringa^[21] moraću se ograničiti na svoje samostalne radove, dakle, nemam vremena. Šta misliš Ti o tome? Meni se s tim ne žuri.

Iz priloženog Liebknechtovog pisma, kojeg molim da mi vratiš² radi odgovora, vidiš kako gospodin Dühring »ne mogaše da sačeka dok zvonce izbije 12«^[118], pa je sve sam sebi pokvario^[119]. Budalasti

¹ nadajmo se najboljem — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 110.

Wilhelm je, naravno, sam sve to tako mudro uradio i u svojoj detinjastoj radosti uopšte ne zapaža koliko se »partija« pri tom blamirala. Šta da čovek započne s takvim ljudima? Uz to je još veoma ponosan na svoje članke o Francuskoj^[120] u kojima Hasencleverovu glupost^[111] prosto erdosira³. Uostalom, da pričekamo, neće li zbog toga što je Dühring propao celo to likovanje opet umuknuti.

Ruski manevri su veoma rizični, ali šta to kome koristi kad turski način vođenja rata ostaje kakav je već četiri nedelje⁴. Pravi odgovor bi bio da se iz Šumle i Ruščuka udari s udruženim snagama Rusima u bok i razbije ih. Sad oni *imaju* najbolji prelaz preko Balkana (Šipku), koji mogu lako držati, a prema današnjim vestima, Turci šalju trupe iz Šumle preko Jambolija u Rumeliju da se tamo ispreče Rusima umesto da trupe iz Rumelije — izuzimajući garnizon Jedrena — povuku u Šumlu i sa svim snagama udare na Sistov. Tursko vođstvo se očigledno *dalo* zastrašiti i čini odgovarajuće greške. Pri tom su Rusima svuda prepustili *sazrelu* žetvu, tako da ovi imaju dosta hrane. Abdul Kerim je dopustio da turska vojska tako propadne da je svuda 20%, u bolnicama, a pruski poručnik lista »Kölnische Zeitung« kaže da je u Šumli video masu pijanih turskih oficira (ne vojnika). Sve su to posledice nerada. Čoveka spopadne bes kad vidi kako divni položaji i kako sjajan vojnički materijal leži tako neiskorišćen. Pa i pored svega toga Rusi još neće doći do Carigrada, a ne mogu ni Turcima u utvrđenom četvorougao^[104] tako lako odseći hranu. Osim toga, oni imaju još samo dva meseca do odluke, a time je, uprkos svim turskim glupostima, ovogodišnja kampanja uveliko i propala — samo kad tamo ne bi bilo onog neprocenjivog! Engleska će svakako poslati dovoljno trupa da bi sprečile sultana⁵ od separatnog mira, a to je ono dobro pri tome.

Lizzie je bolje. U nedelju je imala ozbiljnu krizu, a sad izgleda da se postepeno oporavlja.

Najlepše pozdrave svima.

Tvoj
F. E.

³ preuzima — ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 20 — ⁵ Abdul Hamid II

25

Marx Engelsu

u Remzgejt^[90]

[London] 25. jula 77.

Dear Fred,

Najlepša hvala za billet doux¹.

Još nekoliko reči o Nojenaru.^[106] Ako čovek uvek ide u Karlsbad bez prekida, onda stalno izigrava poslednju kartu. Ako li, naprotiv, pribegne slabijim banjama, onda preostaje viša instanca u slučaju da stvari uzmu opet sumnjiviji vid. Sa svojim corpusom moraš isto tako diplomatisati kao i sa svim drugim stvarima.

U prilogu ditto izvod iz Geibovih pisama Hirschu. On žali što nije poneo Liebknechtova pisma, jer bismo, kako on kaže, odatle videli da je L[iebknecht] već mesecima jako rovario protiv Dühringove klike. L[iebknecht] je, čini se, morao progutati mnogo jeda, što je tajio od nas.

Šta kažeš o radnicima Sjedinjenih Država? Ovaj prvi izliv gneva prema associated capital oligarchie², koja je nastala posle civil war³, biće, naravno, suzbijen, ali može u United States da čini polaznu tačku osnivanja jedne ozbiljne radničke partije^[121]. Ovamo dolaze dve povoljne okolnosti. Politika novog predsednika⁴ učiniće Crnce i — zahvaljujući velikom eksproprisanju zemlje (exactly of the fertile land⁵) u korist Railway, Mining etc. Compagnies⁶ — seljake Zapada, koji već glasno gundaju, saveznim trupama radnika. Tako da će se preko lepo zakuvati u premeštanje centra Internacionale u United States^[122] može post festum⁷ dobiti još sasvim naročitu oportunist.

Ti se sećaš da je Challeml (ne znam kako se to ime piše) du Lacour⁸ u »*République Française*« napisao pakostan, hladno insultirajući članak protiv Mac-Mahona^[123], gde se, između ostaloga, govori i o njegovoj »blesure opportune«⁹, bez koje bi on sa Frossard-om, Faillyjem etc. bio relegiran¹⁰ u istu gloire-liste¹¹. Posle toga je u oficijelnim listovima objavljeno sudsko gonjenje »*République*« zbog ovog pogrdnog članka. No do toga nije došlo, i, kako kaže Hirsch iz sledećih razloga: Poznati Stoffel, Mac-Mahonov krvni neprijatelj koji je njega otpustio iz vojske i s kojim je imao veliki sukob za vreme Bazaine-ovog

¹ ljubavno pismo — ² udruženoj oligarhiji kapitala — ³ građanskog rata —

⁴ Rutherford Birchard Hayes — ⁵ upravo najplodnije zemlje — ⁶ železničkih društava, radnika itd. — ⁷ naknadno — ⁸ Paul-Armand Challemel-Lacour —

⁹ »pravovremenom ranjavanju« — ¹⁰ upućen — ¹¹ spisak slavnih

procesa^[124], došao je Gambetti i ponudio se za svedoka ako dođe do procesa o Mac-Mahonovim exploits¹² za vreme bitke kod Sedana^[14]. To se ubrzo saznalo u Jelisejskoj palati^[109] i odustalo od procesa.

Ad vocem Broglie.¹³ Kao što Ti je poznato, on je u prvom ordre moral ministerium¹⁴ podmirio svoje dugove, ali je sad opet u novim, celom Parizu poznatim teškoćama. On je čekao na smrt jedne prastare, oronule rođake (trule bogatašice) u Švajcarskoj, neke gospođe von Staël (rođake čuvene virago¹⁵). Ta osoba je umrla 13. marta 1877, ostavila sav svoj imetak jednoj dami, a Broglie-u ni farthing¹⁶. Na to je on rekao kao i Dolleschall: Sad je u pitanju parče hleba. Sad brišem sve!

Tvoj odgovor Berlincima bio bi saobrazan činjenicama. Oni moraju osetiti da ako je neko dugo enduring¹⁷, on ume da bude i postojan.

Videću da li se trip¹⁸ sa Hirschom može aranzirati¹⁹. Danas je u Kristalnoj palati^[126], tako da ću ga teško videti pre sutra popodne (pošto jutrom piše svoje dopise »Vossische« itd.).

Salut.

Tvoj
Mohr

Primer »velike oštroumnosti« katedarskih socijalista^[127].

»Pa i sa velikom oštroumnošću kakvom Marx raspolaže ne da se taj zadatak rešiti, »upotrebne vrednosti« (ta stoka zaboravlja da je reč o »robama«), »to jest nosioce užitaka itd. »reducirati« na njihovu suprotnost, na količine truda, na žrtve itd.« (Ta stoka misli da ja u jedninači vrednosti hoću da »reduciram« upotrebne vrednosti na vrednosti.) »To je supstitucija raznorodnog. Izjednačenje raznorodnih upotrebni vrednosti može se objasniti samo njihovom redukcijom na zajedničku upotrebniost.« (Zašto ne radije odmah na — težinu?) — Ovo dixit²⁰ gospodin Knies^[128] kritički genije profesoralne ekonomije.

Izvodi iz Geibovih pisama Hirschu.

1. Hamburg d. d. 3. 6. 77.

(Što se tiče osnivanja revije):^[117] »Jedan drug, Karl Höchberg u Berlinu« (po Hirschovom mišljenju »drug« illustrious²¹ Eugena Dühringa), »rođen u Frankfurtu na Majni, obavezao se da će partiji za literarne svrhe poklanjati godišnje 10 000 maraka. Dobivši ovako sigurno zaleđe, zaključili smo u Goti da od 1. oktobra izdajemo ne samo reviju već i jednu socijaldemokratsku korespondenciju — autogra-

¹² podvizima — ¹³ Što se tiče Broglie-a — ¹⁴ vlada moralnog poretka — ¹⁵ muškobanje — ¹⁶ pare — ¹⁷ trpeljiv — ¹⁸ izlet — ¹⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 24. — ²⁰ kaže — ²¹ preuzvišeni

fisano — slično kao što smo se bili prošle godine privatno dogovorili u Goti.^[129] Odmah sam pomislio na Tebe kao urednika oba lista. Revija treba da mesečno izlazi dvaput, a korespondencija 2-3 puta, za vreme Rajhstaga 6 puta itd.

Redakciji »Revije« hoće Höchberg, koji je studirao i ima oko 30 godina, da po potrebi bude pri ruci, a da pri tom nema pravo dispozicije. Urednik oba preduzeća treba da dobije godišnju platu od 3000 maraka. . . Svi koje sam do sada pitao slažu se s tim da bi redakcija u Tvojim rukama bila najsigurnija.«

2. *Hamburg*, 5. 7. 77: . . . »Revija će izlaziti od 10. oktobra. Pri izdavanju revije Höchberg, koji će se verovatno obratiti direktno Tebi, biće od pomoći. Ja to zamišljam ovako: Ti ćeš mu prepustiti ili se sporazumeti s njim o pojedinim oblastima kojima će se on baviti, tako, na primer, filozofija, istorija, prirodne nauke. Nove knjige na tom području prikazaće Höchberg . . . Ako se pokaže da se Ti moraš u korespondenciji sav založiti, onda se može lako naći novo rešenje. Pri tom ukazujem na dr Wiedea, koji je revnosan partijski drug, govori i piše francuski, engleski i italijanski, mnogo je putovao i sam je hteo izdavati jednu socijalnu reviju u Cirihi.^[92] Kad je nedavno bio ovde, izložio sam mu plan itd.« (No nije pristao)

3. *Hamburg*, 18. 7. 77. » . . . Ti si se definitivno složio s tim da preuzmeš korespondenciju« (i. e. Hirsch hoće da pokuša za mesec avgust) . . . »Sa revijom još uvek nismo u čvrstom koloseku. Pošto si Ti odbio, pregovarali smo nedavno usmeno ovde sa Höchbergom. Tu je došlo u obzir da su Lajpcizani kao jedan čovek protiv redakcije revije koju sačinjavaju same partijske novajlije. Höchberg se svima dopada, ali Wiede ne. Boje se da bi jedna slaba redakcija — a jedna nepoznata može da bude slaba — u Berlinu lako dospela u Dühringove vode i tako stvorila klicu za fatalne raspre u partiji. Ja, doduše, ne gledam tako crno, ali u tome dajem svakom za pravo: »Reviju mora u prvom tromesečju da rediguje i potpiše jedan literarno obrazovani, u partiji opšte poznati drug, drugim rečima, on je mora uvesti. Ja mislim da Ti to možeš sasvim dobro učiniti . . .« (na što je, međutim, Hirsch izjavio da on to neće učiniti).

26

Engels Marxu

u London^[90][Remzgejt] 2, Adelaide Gardens
31. jula 77.

Dragi Mohr,

Na brzinu samo nekoliko redaka s priloženim pismom od W. L[iebknechta], koje će možda uticati na Tvojoj odgovor listu »Zukunft«.^[130] Ja još nisam direktno odgovorio, ali sam odgovorio L[iebknechtu]¹ zbog čudnog očekivanja da ćemo naše rukopise poveriti sasvim anonimnim ljudima zato što je jedan kongres njima dekretovao naučnost^[117]. Zatim sam mu pisao da ću članke uopšte pisati samo još izuzetno i kada sâm budem to smatrao preko potrebnim.

Wilh[elm] očigledno ni sam ne zna kako stvari stoje — inače ne bi počinio grešku u pogledu Wiedea. Lep način stvaranja jednog naučnog časopisa. U svakom slučaju je dobro što nema nikakve diringovštine.

Američki štrajk^[121] me je mnogo obradovao. Oni sasvim drukčije ulaze u pokret nego s ove strane vode. Tek 12 godina otkako je ukinuto ropstvo, a pokret je već tako akutan!

Knies^[128] je vrlo dobar. A i Dühring, koga si opet još jednom tačno prozreo. Njegova poslednja reč, prevedena iz konfuzije u ekonomiju, u stvari je određivanje vrednosti najamninom.^[131]

Moraćemo se, verovatno do jeseni, priviknuti na prisustvo Rusa između Balkana i Dunava.^[86] Turci su pustili da im propadne vrlo veliki deo njihovih regularnih trupa u srpskim i crnogorskim borbama zbog lošeg snabdevanja, a za ostatak je Abdul Kerim sve učinio da propadne — sumnjam da Mehmed Ali ima više od 50 000 ljudi sposobnih za ofanzivu, Osman-paša imaće oko 25 000 i južno od Balkana još 25 000. To izgleda da je sve, a ostatak — neizvežbana milicija, koja u ratu ništa ne vredi. Ako li turska vlada ne zaključuje prevremeni mir, Rusi neće ove godine doći do Carigrada, ali će svakako u novembru opet preći Dunav, a pošto utvrđenja do sada nisu uopšte napadali, ova su, dakle — isključujući nepredviđeno — za ovu kampanju svakako još sigurna, onda mogu u proleće da počnu opet iz početka — ako uopšte počnu!

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 110.

Onaj bedni dopisnik lista »Standard« u Carigradu počeo je po naređenju Layarda da širi jezovite priče, da bi engleska flota bila Turcima oktroisana.

Tvoj
F. E.

27

Marx Engelsu

u Remzgejt⁽⁹⁰⁾

[London] 1. avgusta 1877.

Dear Fred,

U prilogu Höchbergovo pismo Hirschu, koji se u subotu vratio u Pariz. Pismo izvoli vratiti pošto ga pročitaš jer ga moram opet poslati Hirschu.

Mislim da Höchbergovo pismo karakteriše tog čoveka bolje od svega što Liebknecht (ovaj opet briljira svojom preporukom Konfuziusa Acollasa i faiseura¹ Lacroix-a) kaže o njemu ili može da kaže. Höchberg je prvi koji se — po mome mišljenju, s najboljim namerama — u partiji kupio i hoće da je preobrazi po svojoj zamisli. On je, očigledno, vrlo slabo ili uopšte nije upoznat sa ličnim podacima »spoljnih« partijskih ljudi i pisaca koje hoće da »internacionalno« grupiše oko sebe. Poštovanog B. Malona, koga je čak »Liberté« belge² odbacila kao autora plitkih knjiga, on uzima au sérieux³! Što se tiče *Elysée Reclus*-a, sina protestantskog popa, morao bi svakako znati da su on i njegov brat Pollux⁴ »duša« (govoreći jezikom našeg nekadašnjeg inspiratora N[eue] Rh[einische] Z[eitung])⁽¹³²⁾ švajcarskog lista »Le Travailleur«⁽¹³³⁾ (ostali saradnici toga lista: Žukovsky, Lefrançais, Razoua et tutti quanti⁵), u kome se, iako u jezuitski finijem obliku nego što je stajalo na raspolaganju nesrećnom Guillaume-u, vodi borba na krv i nož protiv nemačkog radničkog pokreta, a izuzetno se denunciraju njihove vođe (Liebknecht itd., naravno, ne *imenuju*) kao ljude koji žive na trošak radnika — *ništa* ne rade, štaviše koče pokret i snage proletarijata traće u prividnim bitkama i parlamentarnom izvrđavanju. I u zahvalnost za to Höchberg hoće da ga iz Berlina pozove za saradnika!

Pre nekoliko dana turned up⁶ — da bi ubrzo potom opet iščezao u Nemačku — veseli grbavko Wedde. On je dobio hitan nalog od Geiba da Tebe i mene zavrbuje za »Zukunft«⁽¹¹⁷⁾. Ja mu na njegovu veliku žalost apsolutno nisam tajio naše namere da apstiniramo i razloge za to i ujedno mu nagovestio da, ako naše vreme dozvoli ili prilike budu iziskivale da se opet pojavimo propagandistički, da mi, kao internacionalisti, nipošto nismo vezani obavezom da se priključimo Nemačkoj, otadžbini, dragoj.

¹ mahera — ² belgijski — ³ ozbiljno — ⁴ Michel-Elie Reclus — ⁵ i celo to društvo — ⁶ pojavio se

U Hamburgu je video dr Hochberga i ditto Wiedea; ovaj poslednji nešto površno berlinski uobraženo obojen, prvi mu se dopao, ali on još veoma pati od »moderne mitologije«. Naime, kad je momčić (Wedde) bio prvi put u Londonu, ja sam se poslužio izrazom »moderna mitologija« da bih obeležio božice »Pravde, slobode, jednakosti itd.«, koje su opet uzele maha, što je na nj učinilo dubok utisak, pošto je i on sam bio u službi ovih viših bića. Njemu je Höchberg izgledao nešto podirnižen, a on ima oštiji nos od Liebkenchta.

Mehringa biće da si primio.^[134] Danas Ti šaljem još jednu malu brošuru protiv Treitschke^[135], koja je napisana vrlo dosadno i plitko, ali zbog nekih tačaka ipak od izvesnog značaja.

Glavno zlo u Turskoj jeste — stara stvar svih apsolutnih monarhija. Sarajska stranka — koja je ujedno ruski nastrojena, kao i *stranke Karla I, Karla II, Jamesa II, Louis-a XVI, Friedricha Wilhelma IV*, sve su one gledale da se održe intrigirajući s inostranstvom — savija se, ali još ni izdaleka nije slomljena. U prvom strahu Abdul Kerim i Redif pozvani pred ratni sud. Mahmud Damad u nemilosti, Midhat-paša pozvan da se vrati. Tek što je prošla prva panika a Damad opet vlada, štiti svoje verne, drži Midhata podalje itd. Uveren sam da moskovska diplomatija prati maneuvre u Carigradu s više napregnutosti nego one s ove i s one strane Balkana.

À propos »vrednosti«, Kaufmann je u prvoj (vrlo nepotpunoj, čak apsolutno pogrešnoj, ali ne neinteresantnoj) glavi *Теория колебания цѣны* o »vrednosti«, posle pregleda celokupnog epigonskog mozganja jednovremenih nemačkih, francuskih i engleskih sholastičara, primetio apsolutno tačno: »U našem pregledu učenja o vrednosti . . . vidimo da su ekonomisti, doduše, shvatili važnost ove kategorije . . . Uprkos . . . svima koji se bave ekonomskom naukom, poznata je činjenica da se na rečima do krajnosti povećava značaj vrednosti, a u stvari je zaboravljaju što je brže moguće čim su više ili manje o tome u uvodu govorili; nemoguće je navesti i *jedan jedini primer* gde bi ono što se kaže o vrednosti stajalo u organskoj povezanosti s onim što se kaže o drugim pitanjima — gde bi ono što je o vrednosti rečeno u uvodu imalo neki uticaj na naredna izlaganja. Ja imam ovde, naravno, u vidu samo čistu kategoriju »vrednosti«, odvojenu od *cene*«. ^[136]

To je, u stvari, signatura cele vulgarne ekonomije. Adam Smith je to otpočeo; njegovih nekoliko dubokih i iznenađujućih primena teorije vrednosti imaju slučajni karakter, koje su bez ikakvog uticaja na njegovo izlaganje ex professo. Veliki Ricardov greh, koji ga je od samog početka učinio nepopravljivim, bio je baš pokušaj da tačnost svoje teorije vrednosti dokaže na ekonomskim činjenicama koje su joj prividno najprotivrečnije.

Moja gospoda nećaci⁷ poklonili su mi juče pet debelih tomova Bancrofta *The Native Races of the Pacific States of North America*.

⁷ Henry i Charles Juta

To što je knjiga izišla kod Longmana, zgodno im je došlo, mogli su je jednostavno ubaciti u račun između Longmana i staroga.⁸

Dr Wiede mi je napisao vrlo učtivo pismo na moje izvinjenje.^[97]

Što se tiče lista »Zukunft«^[116], ja uopšte neću odgovoriti, considering that an anonymous circular, signed by nobody, is from its very nature — unanswerable and not to be answered.⁹

Irska čarkanja u House of Commons¹⁰ su vrlo zabavna. Parnell itd. kažu Barryju da ono što je zlo to je Buttovo držanje, koji špekuliše oko mesta sudije i koji im je pripretio da će se zahvaliti na dužnosti lidera. To bi im u Irskoj veoma naudilo. Barry je govorio o Butts letter to the General Council of the International¹¹.^[137] Oni si voleli da imaju taj dokument za dokaz da je njegova nepopustljivost prema intransigentima samo komedija; ali gde sad da nađem tu stvar?

Salut.

Tvoj
Mohr

⁸ Johan Carel Juta — ⁹ s obzirom na to da se na jednu anonimnu ni od koga potpisanu okružnicu prema celoj njenoj prirodi ne može odgovoriti i nije da se na nju odgovori — ¹⁰ Donjem domu — ¹¹ Buttovom pismu Generalnom veću Internacionale

Marx Engelsu

u Remzgejt⁽⁹⁰⁾

[London] 8. avgusta 77.

Dear Fred,

Još uvek nikakvih vesti od Longuet-ovih, što je utoliko nezgodnije što mi danas putujemo (večeras).⁽¹⁰⁶⁾

U prilogu *Tableau Économique*⁽⁸¹⁾ s nekoliko primedaba.⁽¹³⁸⁾

Bilo mi je nemogućno da u komori nadem stvari od Owena (isto tako ni *Frausse Industrie* od Fourier-a) pošto je tamo (ova prostorija ujedno služi kao spavaća soba Carry, a dame su tu eksponirale sve svoje kofere, s obligatnom sadržinom, da bi se pakovale za put) sve u najvećoj konfuziji.

*Ad vocem Owen.*¹ Sargantov spis bi se mogao lako dobiti; važnija je ali se ne može dobiti, mala brošura on private marriages².⁽¹³⁹⁾ Dva debela toma koja ima Jennychen sigurno nisu bila u njenom stanu; tamo sam sve pretražio; možda ih je Longuet uzeo sa sobom. U slučaju potrebe, sve Owenove spise možeš dobiti od starog Allsopa. Meanwhile³, našao sam kod sebe jedan vrlo važan Owenov spis, u kome daje rezime čitave svoje doktrine. *The Revolution in the Mind and Practice of the Human Race*, 1849. Sasvim sam ga bio zaboravio. Ovaj, zajedno sa Fourier-ovim *Theorie des quatre Mouvements* i *Nouveau Monde Industriel*, kao i *Habbarđov* spis o S[ain]t-Simonu odneću danas Tvojoi kući.⁽¹⁴⁰⁾

Zdravstveno stanje moje žene nije nipošto zadovoljavajuće. Nadam se da je Madame Lizzy bolje i da će uskoro i za nju početi kupanje, u moru, što joj je do sada uvek pomoglo. Pozdravi je najsrdačnije od svih nas.

A sad, old boy⁴, do viđenja. Prokleti Prusi ne mogu se ostaviti spletkarenja i stari pritvorni podoficir⁵ učiniće sve što mu je moguće da bi Franza Josepha uvukao u gluposti. Ovome treba samo još jedna mađarska revolucija.

Dopisnik «République Française» iz Carigrada piše da je stari Šeik-ul-Islam⁶ intrigama Mahmud Damada smenjen zbog svog revolucionarnog raspoloženja i da je na njegovo mesto došao neki ma-

¹ Što se tiče Owena. — ² o slobodnom braku — ³ Međutim — ⁴ stari družu — ⁵ Wilhelm I — ⁶ Hasan Šeirulah Efendi

Donja tablica, osim onog što je pisano s *olovkom**, doslovice iz *Quesnayjeve «Analyse du Tableau Économique»* (p. 65) *Physiocr. ed. Daire, 1re Partie. Paris 1846.* Crte kod *Quesnayja* iscrtkane kao ovdje.

SHEMA TABLEAU ÉCONOMIQUE

	<I> <Produktivna klasa>	<II> <Zemljovlasnici>	<III> <Sterilna klasa>
	<u>Godišnji predujmovi</u> <u>produktivne klase</u>	<u>Prihodi zemljovlasnika</u> <u>vladara i gospodara koji</u> <u>imaju pravo na desetinu</u>	<u>Predujmovi sterilne klase</u>
	<u>2 milijarde</u> <a>	<u>2 milijarde</u> 	<u>1 milijarda</u> <c>
Iznosi koji služe za plaćanje prihoda i kamata prvobitnih predujmova	<u>1 milijarda</u> <a'> <<Životne namirnice>>		<u>1 milijarda</u> <c'> <<Manufakturna roba>>
	<u>1 milijarda</u> <a''> <<Sirovine>>		<u>1 milijarda</u> <c''> <<Manufakturna roba>>
	<u>1 milijarda</u> <a'''> <<Životne namirnice>>		
<u>Izdaci za godišnje</u> <u>predujmove</u>	<u>2 milijarde</u> <a ^{IV} > <<(Reprodukcija godišnjih predujmova)>>		<u>Ukupno. 2 Milijarde</u> od čega polovinu ova klasa zadržava za predujmove slijedeće godine.

* U ovom prevodu šeme označeno šiljatim zagradama.

garac⁷. On misli da u Carigradu predstoji rusvaj ako dvorske intrige uskoro ne prestanu.

Addio.

Tvoj
Mohr

(U rukopisu na ovom mjestu sledi »Sema Tableau Économique«)

Toliko Quesnayjova Tableau!

*Sub I a) avances annuelles des fermiers*⁸, koje su oni izdali; zamijenjeni proizvodom od 5 milliards, od toga su 2 milliards (a^{IV}), zamjena istih avances annuelles u naturi, utrošene od Classe Productive (fermiers i njihovi ouvriers⁹) tokom slijedeće godine, tj. godine koja počinje s novom žetvom.

*Avances primitives*¹⁰ od 10 milijardi ne pojavljuju se u Tableau, ali se jednako pretpostavljaju kao što se i nadalje pretpostavlja da su zakupci platili 2 milliards u novcu kao rentu na Revenue (landlords, church and state¹¹) prije nego što će započeti kruženje u Tableau. Osim zamjene avances annuelles od 2 milliards u naturi, bruto proizvod daje daljnje 3 milliards, od kojih 2 u vivres¹², 1 u matières premières¹³ za industriju. Te 3 milliards sub a', a'', a''' jesu surplus produce¹⁴, ali od toga se samo 2/3 ubrajaju kao net produce, produit net ili Revenue¹⁵, jer 1/3 (in fact¹⁶ profit zakupaca) tvori kamatu u naturi za avances primitives od 10 milliards.

*Sub III c) avances der classe sterile*¹⁷ od 1 milliard sastoje se samo od sirovina (vidi moje ranije izlaganje⁽⁷⁵⁾); utrošeni tokom godine koja završava s posljednjom žetvom. Zamijenjeni su industrijskom robom (c' i c'') u vrijednosti od 2 milliards; od toga 1 milliard = vrijednost matières premières, 1 milliard = vrijednost životnih namirnica, koje classe sterile dobiva za svoj rad kao salaire¹⁸ od obje druge klase.

*Sad mouvement*¹⁹ izloženo u Tableau:

1. b-a'. Landlords (uklj. crkvu, državu) kupuju za 1 milliard vivres od fermiers; time se ovima vraća 1/2 novca koju su platili za rent of land²⁰.

2. b-c'-a'''. Landlords kupuju za 1 milliard industrijsku robu od classe sterile, ova za istu milliard životne namirnice od classe pro-

⁷ Kara Šalil Efendi — ⁸ godišnji predjumi zakupaca — ⁹ radnici — ¹⁰ Prvobitni predjumi — ¹¹ zemljoposjednici, crkva i država — ¹² životnim namirnicama — ¹³ sirovinama — ¹⁴ višak proizvoda — ¹⁵ neto proizvod ili čisti dohodak — ¹⁶ u stvari — ¹⁷ predjumi sterilne klase — ¹⁸ nagradu — ¹⁹ kretanje — ²⁰ zemljišnu rentu

ductive; ovoj posljednjoj vraća se time druga polovina novca koju je platila za rent of land.

3. *a-c''*. Zakupci kupuju za 1 milliard industrijskih proizvoda od classe sterile (pobliže u ranijem izlaganju). Pramac se kreće od *a* prema *c''* i od *c''* natrag prema *a* kako bi se naznačilo da se najveći dio tih izdataka zakupaca kapitalizira, tj. da služi za održavanje i bogaćenje od elemenata avances annuelles i primitives.

4. *c-a''*. Classe sterile kupuje od classe productive sirovina za 1 milliard i zamijenjuje time svoje avances za narednu godinu, in fact svoj proizvodni kapital. Tako se 1 milliard novca opet vraća zakupcima i oni opet imaju 2 milliards novaca, koje tvore *pécule*²¹ u naciji i koje oni prije svega posredstvom landlords (za plaćanje rente) stavljaju u opticaj. Opticaj novca *unutar* svake pojedine klase iz Tableau je s pravom izostavljen.

Čitava, s obzirom na vrijeme objavljivanja, predstavlja jednu od najgenijalnijih generalizacija, koje je dala politička ekonomija.

Izlaganju koje sam Ti najprije dao, osnov je Tableau koju je opat Baudeau, s odobrenjem Quesnayja, u *Explication du Tableau Économique* donekle modificirao. Pramac *a-c''* izazvao je nespornost. Isto tako kod Baudeaua mouvement ne počinje od *b* (landlords), već od *a'* (zakupci), jer se ne pretpostavlja da je plaćanje rente izvršeno. To i neki drugi detalji apsolutno ne mijenjaju stanje stvari.

Uopće, vjerujem da bi bilo najbolje da Tableau koristiš samo za vlastitu orijentaciju; ali u prikazu za »Vorwärts« samo s riječima koje označavaju različita veoma jednostavna kretanja. Kad bi se štampala sama Tableau, bilo bi potrebno začu u neke sitne nebitne detalje, koji bi ljude više zbunjivali nego upućivali.

²¹ ukupni iznos novca koji je u opticaju

29

Marx Engelsu

u Remzgejt^[90]

17. avgusta 1877.

Hotel Flora, Nojenar

Dear Fred,

Već bih Ti ranije pisao, ali zatvor već nekoliko dana, što je kod mene uvek neposredni rezultat puta^[106] i što se zbog pijenja mineralne vode tokom prve nedelje samo pojača — čini čoveka u najvećem stepenu nesposobnim za akciju. Odavde se nema mnogo šta izvestiti. Prava idila; osim toga, usled ne sasvim povoljnog vremena (iako na licu mesta i pored kiše i oluje vazduh ostaje uvek odličan), a valjda i zbog postojeće poslovne krize broj posetilaca je pao od 3000 na 1700 - 1800. Srećni Artal. Još nema železnica; ali već mere i prete za iduću godinu sa commencement d'exécution¹ gradnje železnica od Remagena prema Arvajleru, odakle neće ići dole u Artal, nego levo u Trijer.

Ovde sam našao vrlo dobrog lekara. Dr Schmitz (rođen u Zigenu), koji je toliko pametan da, i pored lepe kuće i vrta koje ovde ima, zimi medicinira (od kraja oktobra dalje) u Italiji. Bio je mnogo po svetu, između ostalog u Kaliforniji i Centralnoj Americi. Ima u habitus i manners² mnogo od little³ Dronkea iz njegovih najboljih vremena.

On je uglavnom potvrdio što sam i ja naslućivao i o čemu sam Ti pisao iz Londona⁴. Na mojoj jetri nema ni traga od proširenja; digestivni aparat je somewhat disordered⁵, ali stvarna bolest je nervozne prirode. Schmitz mi je rekao danas opet da posle tronedelnog boravka ovde odem u Švarcvald na visinu da bih udisao planinski i šumski vazduh. Nous verrons.⁶ To isto je preporučio i mojoj ženi, koja, uostalom, mora uzimati lek i došla je u pravi čas pre nego što se njena bolest pogoršala. Tussychen dobija sve bolji apetit, što je kod nje najbolji simptom.

Brda su baš kod Nojenara nešto podalje od sedišta banje, bar za one koji su razmaženi Karlsbadom.

Veoma nas uznemirava što o adventures⁷ porodice Longuet nismo još ništa čuli.

¹ početkom izvođenja — ² ponašanju i manirima — ³ malog — ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 23. — ⁵ probavni aparat je nešto neuredan — ⁶ Videćemo. — ⁷ pustolovinama

Kako je Tvoja žena?⁸ Nadam se bolje; da li je i kod vas vreme tako čudljivo? Ovde u Artalu ljudi uopšte nisu na to navikli.

U Kurhausu (gde se i kupa, što i ovde kao i svuda spada u lečenje, pored pijenja alkaličnog bučkuriša) je reading room⁹, gde ima pored nemačkih i holandskih listova »Times« i Galignanijev »Messenger«, »Figaro« i »Indépendance belge«,¹⁰ dakle, više nego što mi je potrebno, pošto želim da po mogućstvu što manje čitam novine. I ja sa žaljenjem vidim da Turci — bar po mome laičkom shvatanju — opet gube vreme.

Ovde se pije neko vino, ali je baš valporchajmer i drugo crno vino iz Ara većinom (između ostalog i meni) zabranjen gostima.

Schorlemmer je obećao da će doći ovamo; bisher aber nichts von ihm »vernommen«,¹¹ kako to kaže Richard Wagner.

A sad, old boy¹², s najlepšim pozdravom od svih nas svima vama.

Tvoj
Mohr

⁸ Lizzy Burns — ⁹ čitaonica — ¹⁰ belgijski — ¹¹ ali dosad ništa o njemu «čuo» — ¹² stari družo

30

Engels Marxu

u Nojenar^[106]2, Adelaide Gardens, Remzgejt
25. avgust 77.

Dragi Mohr,

Od Schorl[emmera] si, verovatno, već prekjuče ili najkasnije juče dobio vest o Longuet-ovima, Laf[argue]-jovima i nama; posle toga i direktno od Jenny o bolesti maloga¹, pri čemu se ona nešto previše zaplašila, srećom, mali je, kako danas piše, van opasnosti.

Mi u utorak odlazimo odavde posle sedmonedeljnog boravka, koji je meni činio vrlo dobro, ali Lizzy ni izdaleka onako kako bi se želelo. Weather permitting,² moraću je poslati na neku jaču promenu vazduha.^[141]

Na izlečenoj jetri čestitam. Na visine Švarcvalda moraš svakako ići, rekao sam Sch[orlemmeru] neka ponese kartu Badena kojom sam se ja služio 1849.^[142], i nadam se da je to učinio. Ona će Ti moći poslužiti, baš te planine su za to merilo vrlo dobro ubeležene.

Nadam se da se vreme kod vas najzad popravilo. Mi smo ovde odlično pogodili. Dok je svuda padala kiša, kod nas je bilo samo oblačno. Za 7 nedelja dva kišna popodneva i danas prvi zbilja kišni dan — a ipak sa dužim prekidima — time možemo već biti zadovoljni. A ukoliko je i padala, to većinom noću.

Nepokretnost Turaka leži uglavnom u nedostatku komore. Oспособiti jednu vojsku ne samo za boj nego i za slobodno kretanje, to je, izgleda, nemoguće svima varvarima i poluvarvarima: njihova, s teškom mukom približno moderno (za boj) organizovana vojska treba da se kreće sa appliances³ jedne stare varvarske vojske. Uvode se moderna oružja, ali municija za to oružje treba da sama gleda kako će da prispeva. Organizuju se brigade, divizije, armijski korpusi i koncentrišu se po pravilima moderne strategije, ali se zaboravlja da se u tom slučaju oni ne mogu sami snabdevati kao čopor janjičara, spahija i nomada. To se već pokazuje i kod Rusa, još više kod Turaka, i zato su u takvih armija netačni svi proračuni koji tim armijskim korpusima pripisuju zapadnoevropsku pokretnost.

Greške koje sad čine Turci sve se zasnivaju na strahu koji je u Carigradu izazvalo Gurkovo nadiranje. Umesto da se Sulejman direktno — kroz klance koje Rusi nisu zaposeli — priključi ili Osmanu

¹ Jean-Laurent-Frederick Longuet — ² ako vreme dopusti — ³ napravama

ili Mehmed Aliji, on treba da se direktno ispreči Rusima, da *direktno* štiti Carigrad. Zato ono uzaludno prolivanje krvi u klancu Šipki, to je bio deo jedne s drugim dvema armijama dogovorene i kombinovane i, kao obično, ne izvedene istovremeno, dakle, propale operacije.^[143] Međutim, sve to nema velikog značaja i već će se opet izravnati.

Collapse⁴ ruske vojne organizacije je potpun.^[86] Oni priznaju gubitak od 15 000 ljudi u bojevima (u Evropi), njihov gubitak usled bolesti mora da iznosi još toliko ili više. Transport je kompletno broken down⁵. Putevi nisu nigde izgrađeni. Poljske žandarmerije nema nigde, dubre i raspadanje lešina mogli bi i nezavisno od klime izazvati masovne bolesti. Šest ruskih armijskih korpusa, sada osam, stoje u Bugarskoj i jednom su bitkom vraćeni na najpasivniju defanzivu. Od 50 ruskih pešadijskih divizija 16 stoji na Dunavu, 9 u Kavkazu i Aziji, najmanje 5 su u maršu, 6 štite obalu Crnog i Baltičkog mora, ukupno 36; ostaje 14 divizija, od kojih su 2 neophodne u baltičkim provincijama, dakle, 12 pešadijskih divizija = najviše 120 000 ljudi, ili sa konjicom i artiljerijom 150 000 boraca slobodno za svaku eventualnost! I to protiv onog »bolesnika«^[144]! Osim toga, nove formacije nisu već i zbog nedostatka oficira moguće ili su bez vrednosti. Ukratko, gore je nego u krimskom ratu. I pri tom ista glupost; iz besa zbog poraza kod Plevne^[145] moraju se odmah slati kolosalna pojačanja, iako će, u najbolju ruku, moći da operišu samo mesec dana, za koje vreme su bez koristi i da gledaju kako će doći do hrane. A najkasnije krajem oktobra opet nazad, nazad gordi Side u opustošenu Vlašku, mostovi će nestati sa Dunava, i ako sve bude dobro išlo, krajem maja 1878. počće se tačno tamo gde se počelo krajem maja 1877.^[146]

Najlepše pozdrave svima vama.

Tvoj
F. E.

Uostalom, Turci bi mogli još pre zime dobiti teške batine, no to ne bi imalo značaja ako u Carigradu ne bi izazvalo paniku.

⁴ Slom — ⁵ slomljen

31

Engels Marxu

u London^[147]

[London, potkraj 1877-početkom 1878]
Subota ujutro

Dragi Mohr,

Dva zgloba su mi otekla i za nekoliko dana neću se moći obući. Odmah ću se odvesti u banku i doneti novac, te ako hoćeš da dođeš večeras, zateći ćeš potrebnu sumu.

Tussy je sasvim u pravu. Maskelyne-a treba čitati posle Wallace-a ili istovremeno s Wallace-om, jer lica kod M[askelyne-a], koja je nemoguće sva zapamtiti, počinju da bivaju interesantna tek zahvaljujući naročitom poverenju koje W[allace] ukazuje tim raznim subjektima. Budi, dakle, tako dobar i ponesi to, da bih W[allace-a] mogao oceniti u celoj njegovoj foolery¹.

Tvoj
F. E.

¹ ludosti

1878.

32

Marx Engelsu
u Litlhemp-ton^[148]

[London] 17. sept. 1878.

Dear Fred,

Pišem Ti ove retke pre nego što sam bio u Tvome stanu (još je vrlo rano); nađem li tamo pismo za Tebe, poslaću ga u drugom kuvertu.

Vesti iz Malverna su mnogo bolje, tako da nije potrebno da idem onamo; no sigurnosti radi, lekar dolazi sada svakog dana; to sam odmah predložio svojoj ženi da bih, s jedne strane, sprečio stalne preterane panike, a, s druge strane, zanemarivanje potrebnih mera; ali ona je, a još više Jennychen, što je bilo nepametno, bila protiv toga, da ne bi, kako kažu, »bez potrebe« u Malvernu povećale lekarski račun, koji je ionako vrlo visok. Sada vide da sam bio u pravu. Isto sam tako naredio da svakog dana dok je vreme lepo iziđu u šetnju kad god stanje deteta¹ to dopušta. To je i lekar potvrdio. Ove šetnje su jedini oporavak za Jennychen i jedino sredstvo za moju ženu, koja je pokvarila svoje lečenje usled neprekidnih troubles² s detetom, da bi reagovala protiv ovih po zdravlje škodljivih uticaja. Dok sam bio tu^[149], te sam postizavao.

Ni gospodin Eulenburg (vide papers of to-day³[150]) nije izmislio barut. Nečeg jasnijeg od extracta⁴ — kvintesencije — njegovog spechs⁵ još nisam nikad čitao. I Stolberg je dobar. Doneće se vanredni zakon^[151] da bi se socijaldemokratskom pokretu oduzeo svaki privid legalnosti. Probatum est. Mettre hors la loi⁶ bilo je odvajkada nepogrešivo sredstvo da se vladi protivni pokreti učine »zakonu protivnima« i da se vlada zaštiti od zakona — la légalité nous tue.⁷[152] Reichen-sperger predstavlja rajnskog buržuja Centra.^[153] Bamberger ostaje veran onome »ipak smo mi džukle«!^[154]

¹ Jean-Laurent-Frederick Longuet — ² briga — ³ vidi današnje novine —
⁴ izvoda — ⁵ govora — ⁶ Oprobano je. Staviti van zakona — ⁷ ubija nas zakonitost

Bebel je očigledno imponovao⁸[155] (vidi »Daily News« of to-day⁹).
Ovaj početak je dobar

Naš prijatelj Kovalevsky je u raznim engleskim novinama u Odesi streljan, štampali su ovako — Don-Kowalsky.^[156] Vrlo zgodnu anegdotu ispričao mi je fat boy¹⁰ koji je u nedelju bio kod mene. Pre njegovog odlaska su razni »diplomatski« aspiranti među njegovim moskovskim studentima morali kod njega polagati ispit. Među njima je bilo prilično i mnogo starijih od njega, naročito Crnogoraca, koji akademsko vaspitanje dobijaju na račun Russian Asiatic (diplomatic) Department¹¹. Ovi se momci odlikuju denseness¹² i godinama, kao kada kod nas u trijerskoj gimnaziji seoski klipani koji se spremaju za seminar (katolički) i većim delom dobijaju stipendije.

Iako ruske ocene idu od 0-5 (za ispite na univerzitetu), Kovalevsky daje samo dve ocene, 4 onima koji sasvim ništa ne znaju, a 5 onima koji nešto znaju. Na poslednjem ispitu dođe k njemu jedan gorostasni 32-godišnji Crnogorac, jedan od njegovih slušalaca, i kaže mu: ja moram dobiti broj 5; ja ništa ne znam, ali ja, s druge strane, znam da će mi Asiatic Department ako »opet« dobijem 4, izdati pasoš za Crnu Goru; ja moram *dakle* dobiti 5. On je, naravno, na ispitu sjajno propao, pošto Kovalevsky, kao što mu je to i rekao, nije uvideo da je njegov dalji boravak u Moskvi imalo potreban.

Najčudnije je — kao što kaže Kovalevsky — to što svi ti momci iz Crne Gore počinju u Moskvi da fanatički mrze Ruse. Oni su mu to sami naivno pričali i kao motiv naveli: Rusi in general¹³, a ruski studenti posebno, postupaju s nama rdavo i kažu za nas da smo varvari i stoka. Ruska vlada postiže stoga baš suprotno od onoga što je sa svojim »dobročinstvima« htela.

Ono što smo mi među sobom u šali govorili: Ruski socijalisti čine »grozote« a »zakonsko-konformabilni« nemački socijaldemokrati moraju za to da budu stavljeni hors la loi¹⁴, to je glupavi Stolberg ozbiljno izneo. Zaboravio je samo da doda da pored tih »grozota« u Rusiji postoji jedno »zakonsko stanje« kakvom krautjunker Bismarck teži kao idealnom, ali nedostižnom cilju, sa svojim zakonskim predlozima.

Da Rusi, potpomognuti Pruskom i Austrijom, sad ponovo traže »evropsko mediation«¹⁵ jeste simptom od velikog značaja.

Addio. Nadam se da si se oporavio od poslednjeg uzbuđenja u Litlthamptonu. Tussy i Lenchen najlepše Te pozdravljaju.

Tvoj
Mohr

⁸ Vidi u ovom tomu, Prilog A. — ⁹ današnji »Daily News« — ¹⁰ debeljko — ¹¹ ruskog azijskog (diplomatskog) odeljenja — ¹² ograničenošću — ¹³ uopšte — ¹⁴ van zakona — ¹⁵ posredovanje

Engels Marxu

u London

Lithempton, Selborne Cottage
18. sept. 78.

Dragi Mohr,

Ja sam se, kao i obično, nejasno izrazio. Nisam mogao tražiti od Tebe da svakog dana odlaziš preko i meni šalješ pismo^[148], zato sam poslao mojim ljudima u kući nekoliko adresovanih koverata da bi mi mogli slati pisma svaka 2 - 3 dana. Ono što sam Tebe hteo moliti bilo je to da prvih dana pogledaš da očekivano novčano pismo ne bi eventualno nekoliko dana ostalo da leži, i da pošiljka uopšte bude redovna, i, zatim, da prispele novine i druge papire (koji po mojoj instrukciji treba tamo da ostanu) s vremena na vreme pregledaš da li nema nečega što bi iziskivalo preduzimanje nekih koraka. Nadam se da smo se sada razumeli. ~~Radnička biblioteka~~

Današnji »M[orning] Stand[ard]« ima dobar članak, pun zasluženog preziranja zakona i debate^[157]. Poslaću ga u Lajpcig^[158]. Debata je, što se tiče ljudi poretka, dovoljno bedna. B[ismarck], nesposoban da na neki način obesnaži činjenice^[155] koje je izneo Bebel, mora pribeći jadnom izgovoru da je simpatizirao sa soc[ijaldemokratima] dok nisu slavili Komunu — on koji je i Komunu hvalio kao podražavanje pruskog gradskom poretku! I onda, naziva jednu u Rajhstagu predstavljenu stranku razbojničkom bandom i za to se ne poziva na red!¹

Šaljem Ti jedan broj *Köln[ische] Z[ei]t[ung]*.^[159] Na prvoj stranici se traže *ruska zakoni za Nemce*, a na poslednjoj, kaže petrogradski dopisnik, da u *Rusiji, pošto su se ti isti ruski zakoni* pokazali kao nemogućni, moraju tražiti jedini lek u ustavu, narodnom predstavnštvu, slobodi štampe itd. Taj glupi list to ne zapaža, a naši ljudi, na žalost, takođe ne. *I kraj* dopisa iz Moskve je interesantan. Obeleži ove stvari i pošalji ih u Lajpcig (Ramm (Hermann) Färberstraße 12/II)^[160], možda će to ipak zapaziti i upotrebiti.

Mnogobrojni i nasilni ruski manevri u Turskoj, Persiji, Avganistanu itd. imaju, izgleda, s jedne strane, za svrhu to fish in troubled waters, where something may be expected to turn up at any moment², a, s druge strane, da obmanu javno mnjenje u zemlji. Ali ko zna šta će još biti od toga. Bismarck može vrlo brzo doći u položaj da jedini

¹ Vidi u ovom tomu, Prilog A. — ² da love u mutnome gde postoji izgled da se u jednom ili drugom trenutku može nešto uvrebiti

spas traži u novom ratu s Francuskom i time raspali evropski rat Istoka protiv Zapada, u kome ne bi niko sigurnije propao do on. Na svaki način, turski rat^[86] je pokazao koliko je trula čitava Evropa, i da je prolom bliži nego što smo mogli očekivati. Svejedno, ma šta se dogodilo, ispašće u našu korist.

Vrlo mi je drago da je malome³ bolje i nadam se da sad više nema razloga za paniku.

Ovde od sinoć neprekidno pada kiša. Ovo gnezdo se sastoji iz dva dela: iz village⁴ sa lukom na reci Arn i iz beach⁵ 500 koraka jugoistočno, oko 150 kuća na jednom prudu, gde misliš da si u Holandiji. Sands⁶ je tako lep i čvrst kao u Ostendeu.

Možda ću krajem ove nedelje doći na nekoliko sati u London, if so⁷, po mogućstvu ću Ti pisati.

Tvoj
F. E.

³ Jean-Laurent-Frederick Longcut — ⁴ sela — ⁵ obale — ⁶ pesak — ⁷ u tom slučaju

34

Marx Engelsu
u Litlhempton^[148]

[London] 18. sept. 78.

Dear Fred,
All right.¹

U prilogu pismo od Kauba, koje mi izvoli vratiti pošto još nisam odgovorio. Hirsch se za vreme svog boravka u Parizu ponašao kao ludak i izgleda da silom hoće da bude mučenik. Uostalom, iz pariskih operacija jasno proizlazi koliko si bio u pravu kad si me upozoravao na opasnost putešestvija u Pariz.

Lepa je to republika koja dopušta da joj komanduju gospoda Bismarck-Stieber. Sinoć je došao Barry. Kongres u Lozani² se nije održao, on je to saznao još u Parizu, gde je stoga i ostao. Hirsch i on su išli samo kao reporters³ na skupštinu, no ova je već bila rasturena, odnosno njeni članovi uhapšeni; Hirsch je bio uhapšen tek kasnije, tokom noći, u vlastitom stanu.^[161] Sutradan irrepresible⁴ Barry se uputio u policijsku prefekturu (snabdeven pismom koje potvrđuje da je dopisnik lista »Standard« i saradnik »Whitehall Review«). Tamo je video jednog subalternog i izneo mu svoju stvar, da želi da vidi »svoje prijatelje« Hirscha i Guesde-a. Na to su mu dali adrese dvojice policijskih komesara koji su uhapsili Hirscha i G[uesde-a]. Obojica su bili besni zbog drskosti ovoga english⁵ *bifstaeka* i najzad ga izgurali iz ureda napolje. Barry, nepokolebljiv, vrati se u prefekturu i pode mu za rukom da prodre do velikog Gigot-a. Ovaj »polite«⁶ policajac, pošto je izmenjao nekoliko reči s velikim Barryjem, kaže mu da on govori slabo engleski a Barry pak slabo francuski; pozvoni, dakle, po tumača. Glavna sadržina razgovora: da ono što mu Barry kaže o neučestvovanju Hirscha stvar je istražnog sudije, a ne policijskog prefekta. Hapšenje je »zakonito«⁷ itd. Na to Barry: It might be legal in France for ought he knew, but it would not be so in England⁷. Na to Gigot sa svečanim patosom: Les étrangers qui viennent chez nous etc. doivent se soumettre aux lois de la Ré-pu-bli-que frrrrançaise⁸. Na to opet the brazen Barry, shaking his head: »Vive la République!⁹«. Ovaj

¹ Sve u redu. — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 153. — ³ izvestio — ⁴ neukrotljivi — ⁵ engleskog — ⁶ »učtivie — ⁷ Prema onome što on zna, to je možda zakonito u Francuskoj, ali nije tako u Engleskoj. — ⁸ Stranci koji dolaze k nama itd. moraju se potčiniti zakonima Francuske Republike. — ⁹ drski Barry tresući glavom: »Živela Republika«

poslednji uzvik naterao je Gigot-u krv u glavu, stavio Barryju do znanja da on s njim nema da razmenjuje nikakve političke ideje itd. No ovog puta su B[arryju] samo učtivo pokazali vrata.

On je svoj, ovog puta zabavni bezobrazluk doterao do vrhunca — prema meni. Priča mi, naime: on opet ide sa svojom porodicom na nedelju dana u Hestings i sada ja svakako imam vremena da mu priprelim materijal za članak (u »Nineteenth Century«). Sa ovim novim atentatom gotovo je još gore prošao nego u jazbini dva francuska policijska komesara.

Najbesramniji londonski list je opet onaj Levyjev¹⁰. U svom današnjem uvodniku on priča svojim čitaocima — Reichensperger se u ime »Centra«^[153] izjasnio za zakon^[151] (tako je, naime, Levy pročitao berlinskog reptila^[162] koji ga snabdeva dopisima) i Bismarckova većina je gotova stvar. Inače i sam Levy, uprkos svemu divljenju great chancellor¹¹, mora priznati da je Veliki had rather the worse¹² u prepirci sa »brillant«^{[13][155]} Bebelom.

Od Utinijevih brošura pogledao sam samo još »Adolph Samter« (»Die Reform des Geldwesens«); kako on citira — (on me često citira, ali još češće opisno prepisuje; čitava brošura izlazi na glupost da se umesto *banknote* uvedu »robne note«, kakve je u suštini ostvarila pruska vlada 1848. *zajmioničkim bonovima*) — sledeći sample¹⁴. Ja kažem: »novac je po prirodi zlato i srebro, a da zlato i srebro *nisu* od prirode novac itd.«¹⁵; on, navodeći tačno stranicu, daje kao citat: »zlato i srebro *su* od prirode novac. Marx itd.«^[163] Veština umeti čitati izgleda da u Nemačkoj sve više izumire kod »obrazovanih« staleža. Kod ovog Samtera nema čak ni loše namere sa citatima protivnim smislu i gramatici. Tako daje kao Pettyjev citat »rad je otac, a priroda je mati materijalnog bogatstva«, zato što ja, govoreći o »materijalnom bogatstvu«, kažem da se tu može primeniti Pettyjeva itd.^[164]

À propos! Naš fat boy¹⁶ Kovalevsky je opet u Švajcarskoj sreo Ralstona; ovaj ga je odmah upitao da li poznaje socijalnog Rusa koji je njega (Ralstona) u feljtonu lista »F[ran]k[urter] Zeitung« opisao kao humbug, coward etc.¹⁷[165] (Članak je napisala moja žena.) Kovalevsky je slutio odakle duva vetar i odgovorio je da on zaista ne poznaje nikakvog takvog Rusa. Od tog vremena je Ralston (koji mu je ovde opet pao na vrat) ipak postao mnogo manje poverljiv. (Taj se feljton odnosi na Ralstonovo prostačko trućanje o »Russian Revolutionary Literature«.^[166])

Juče je bio gospodin Montefiore junior kod mene; odlazi u Berlin; i, vrlo karakteristično za mlade engleske, naročito londonske literate, rekao Tussy: »Kad bi mi Prusi samo hteli učiniti tu uslugu da me za

¹⁰ »Daily Telegraph« — ¹¹ velikom kancelaru — ¹² prilično loše prošao — ¹³ »sjajnim« — ¹⁴ primer — ¹⁵ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 89. — ¹⁶ debeljo — ¹⁷ prevaranta, kukavicu itd.

dan-dva uhapse! Kakav divan materijal za jedan revijski članak ili letter to the „Times“!¹⁸

Bio sam u Tvom stanu i poslao sam Ti pismo koje sam tamo zatekao.

Zbogom

Tvoj
Mohr

¹⁸ pismo listu „Times“

35

Engels Marxu

u London

[Lithempton] Selborne Cottage,
19. sept. 78.

Dragi Mohr,

Novčano pismo primio. Odmah sam telegrafisao i pisao N. Cohenu i komp. da novac isplate mojoj banci. Pošto je bilo plativo *juče*, moguće je da su juče predali ček mojoj kući ili ga onamo poslali poštom. Hoćeš li biti tako dobar da se kod mene o tome obavestiš. Ako u 122 Regents Park Road^[45] nije ništa ostavljeno ili došlo, onda je sve u redu, i ja ću svakako od banke dobiti sutra izveštaj ovamo^[148], jer sam za to zamolio.

Žurim to catch first post¹.

Tvoj
F. E.

¹ da bih uhvatio prvu poštu

36

Engels Marxu

u London^[148]

Litlhempton, 21. sept. 78.

Dragi Mohr,

U prilogu vraćam Kaubovo pismo. Izgleda da je Hirsch poverovao Mesi na reč, da je kao Nemač neprikosnoven u Parizu. Sad može za to da sedi, oni će ga držati u istražnom zatvoru koliko god je mogućno duže.^[161]

Barryjeve pustolovine su doista vesele.

Briljantni Levyjev ćlanak¹ i ja sam video u jednoj krćmi, gde sam se sklonio od kiše. List² je dostojan njega.

Krajnje je vreme da u Carigradu dođe do promene, inaće će od mnogih provincijskih ustanaka nastati stanje koje će dovesti do rasula evropske Turske, dakle, baš do onoga što Rusi i Bismarck žele, da ne bi ispunili berlinski ugovor^[167] i da bi lovili u mutnome. Povratak Midhada u Kretu i smeo coup³ s njegove strane mogao bi stvari dati drugi obrt. Ako se ovo stanje nastavi, Rusi će ostati tu i dobiće nove izgleda na pljaćku, koja bi i u unutrašnjosti Rusije mogla zaustaviti prirodni tok stvari.

Ovog ćasa polazimo na nekoliko sati u Brajton.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 34. — ² „The Daily Telegraph”
— ³ udar

37

Marx Engelsu
u Litlhemp-ton^[148]

[London] 24. sept. 1878.

Dear Fred,

U prilogu Liebknechtova pisanija^[168]; pismo sam otvorio jer sam mislio da su u pitanju partijske vesti koje možda iziskuju neposrednu akciju s naše strane.

Pismo od Lavrova, koje je danas stiglo i na koje još nisam odgovorio, vrati mi, molim Te, obratnom poštom. Jedino zanimljivo u njemu jeste mesto koje se odnosi na *Wróblewskog*, verovatno tačno, pošto odgovara njegovom temperamentu kao *homme d'action*¹, i uz to plus ou moins² potvrđeno njegovim ćutanjem prema nama.

Po otvaranju Rajhstaga dobio sam od vlade predloženi mu nacrt zakona zajedno s motivima; juče je stigao, ditto od iste strane (Brackea), stenografski izveštaj o sednicama Rajhstaga od 16. i 17. septembra^[169]. Čovek ne može ni zamisliti — još uvek ne — glupost *average*³ pruskih ministara i »genijalnost« njihovog majstora⁴, kao ni niskost predstavnika nemačkog građanstva, njegovih skutonoša, dok nema pred sobom stereotipiran ovaj poslednji izveštaj. Ja sam upola zauzet izvodom iz toga za englesku štampu⁵, ali još ne znam da li će mi na kraju odgovarati za »Daily News«.

Šahovski potez Rusa u Avganistanu^[170] kao i incidents⁶ u Turskoj — sve me to interesuje samo još utoliko ukoliko pruža argumentum ad hominem⁷ evropske državne mudrosti. Uostalom, za mene je nesumnjivo jedno: ma šta Rusija i Pruska into the bargain⁸ sada uradile na svetskoj pozornici, to ne može imati druge no teške posledice po njihov režim, ne može njegov pad zadržati, već mu samo može ubrzati kraj.

Moja žena, Jennychen i Johnny došli su zdravi i čitavi u petak posle podne i stanovali svi kod nas do sinoć, kada je Jennychen, da bi dočekala Longuet-a, opet sa celim prtljagom otišla u Leighton Grove.^[171] Međutim, dugački će stići tek danas. Dete je mnogo bolje, i, za divno čudo, Jennychen se poslednjih dana boravka u Malvernu nešto oporavila.

¹ čoveka od akcije — ² manje-više — ³ prosečnih — ⁴ Bismarck — ⁵ Vidi u ovom tomu, Prilog A. — ⁶ događaji — ⁷ ubedljiv dokaz — ⁸ povrh toga

Juče je bio ovde old⁹ Petzler s pismom nekog popa, koji izdaje neki magazin i dabbles in socialism¹⁰, i hteo od mene some information^{11, [172]} Bismarck je za sada postigao to da je socijalizam opet stavio à l'ordre du jour^{12, [151]} tako da se zbog toga plus ou moins¹³ čak i la haute politique¹⁴ zaboravlja.

U nadi da ćeš se oporaviti u majci prirodi i s najlepšim pozdravima od Tussy, Jennychen i moje žene.

Tvoj
Mohr

⁹ stari — ¹⁰ bavi se socijalizmom — ¹¹ neka obaveštenja — ¹² na dnevni red — ¹³ manje-više — ¹⁴ visoka politika

1879.

38

Marx Engelsu

u London

14. avgusta 1879.

Trafalgar Hôtel, St. Obens

Dragi Fred,

Šaljem ove retke na Tvoj londonski stan pošto nije pouzdano da — prema Tvome pismu mojoj ženi^[40] — posle današnjeg datuma još pripadaš žiteljima Istburna.^[173]

U prilogu Hirschovo pismo meni,^[174] ditto pismo od Louise Juta Pumpsi.

Naša vožnja u Džersi^[175] od Sauthemptona bila je usled silnog pljuska suviše razvodnjena; došli smo potpuno mokri u St. Elije, gde je takođe silno »lilo«. Otada, posle nešto kolebanja i prelaza i pogoršanja, vreme vrlo dobro. U Džersiju su seljaci mislili da se bliži smak sveta; tako loše proleće i leto, kažu, još nisu doživeli. Sutra se selimo u *Hôtel de l'Europe, St. Hélier*. Naš dosadašnji boravak u St. Obenu prekinuli smo jer Tussy i mene hvata groza od svakodnevne monotone jagnjetine ili Muttonkost¹, usled čega sam već nekoliko dana postao prisilni vegetarijanac. Drugi stan ovde napolju — prilično smo se raspitivali — nije se mogao naći. Kad smo stigli u Džersi, bilo je još relativno prazno, ali s vremenom masovna imigracija, poglavito Frenchies². Kad smo jutros zapitali u *Hôtel de l'Europe*, naišli smo baš u zgodan čas kad se 60 Francuza upravo spremalo na odlazak, dok, s druge strane, steamers³ natovareni svežim ljudskim materijalom još nisu bili stigli.

Pri polasku iz Londona, na stanici Vaterlo, sreli smo Harneyja, koji je ispratio svoju ženu u Džersi. Srećom, ona je već imala ticket⁴ I klase, dok smo mi uzeli II. Na boat⁵ smo se opet sreli. Ona, kao ni mi, ne pati od sea sickness⁶, no inače se nije osećala dobro. Pri iskrcavanju smo se opet odvojili, ali dobili smo od nje adresu njenog brata, kod koga ona stanuje. Posle toga mi smo je tamo posetili i izrazili joj naše »saučešće«. Ta je žena apsolutno impracticable⁷. Iako je rođena

¹ ovčetine — ² Francuza — ³ brodovi — ⁴ kartu — ⁵ lađi — ⁶ morske bolesti — ⁷ nepraktična

u Džersiju, ne može da dá nikakva obaveštenja osim ona koja su naštampana u Guide-u.⁸ Dobra žena, ali ne just the person⁹ za ljude koji putuju radi razonode. Posle dugog vremena ovde sam najzad opet čestito spavao, samo se još nisam oslobodio nazeba, koga sam navukao usled abominable¹⁰ vremena. No valjda će uskoro proći u ovom blagom vazduhu. Tussy all right¹¹.

Dva farmera iz Derbišira, otac i sin, bili su ovde u Trafalgar hotelu dosad naši susedi za stolom. Prekjuče su bili jedrilicom na izletu u St. Malou, i pošto su, prvi put u svom životu »bili u Francuskoj«, vratili su se sa neuporedivo većim respektom prema samima sebi. Otac je već bio čak upola voljan da sa sinom učini Medditerraneum trip¹², ali, kaže, tamo je »prevruće«. »By no means«¹³, ispravlja ga sin, koji je taj booklearned man¹⁴ od njih dvojice, »by no means, there it is now — winter«¹⁵. I stari me je poučio (uostalom, u najboljim muževnim godinama i a sharp fellow, with the true business-eye¹⁶) da St. Malo leži na jugozapadnoj obali Francuske. Utoliko su obadvojica bolje upućena u poljoprivredu i u druga farmers questions¹⁷.

Tussy nalazi da teškoće pri kupanju nisu vredne pomena, do sada se naizmenično kupala u St. Brelade's bay i St. Hélier's bay; a sad naizmenično u poslednjem i St. Clement's bay.

Iz pisma moje žene video sam da je Schorlemeyer¹⁸ stigao kao invalid; nadam se da ću o njemu uskoro čuti bolje vesti.

Otkako sam došao ovamo, nisam pogledao novine, uopšte ništa čitao osim Carletonovog *Traits and stories of the Irish Peasantry*, first volume. Dosta sam uradio pročitavši I tom, drugi ću uštedeti za bolja vremena. To su unconnected tales¹⁹, kojima se irski seljački život ilustruje čas s jedne, čas s druge strane, dakle, nije tako napisano da se konzumira u jednom dahu. A baš zbog toga i jeste knjiga koju čovek mora nabaviti i imati, da bi se à fur et mesure²⁰ mogao počastiti čas s jednim, čas s drugim. Carleton nije ni dobar stilist, ni dobar komponist, ali istinitost njegovih opisa sačinjava njegovu originalnost. Kao irski seljački sin, on svoju temu poznaje bolje od Levera i Lovera.

Najlepše pozdrave od Tussy i menc svima vama.

Tvoj
Mohr

⁸ vodiču — ⁹ baš osoba — ¹⁰ ružnog — ¹¹ dobro — ¹² izlet na Sredozemno more — ¹³ »Nipošto« — ¹⁴ upućeniji — ¹⁵ »nipošto, tamo je sada zima« — ¹⁶ bistar čovek sa tačnim poslovnim pogledom — ¹⁷ farmerska pitanja — ¹⁸ Carl Schorlemmer — ¹⁹ nepovezane priče — ²⁰ već prema tome

39

Engels Marxu

u St. Elije^[175]53, Grand Parade, Istburn
20. avg. 79.

Dragi Mohr,

U prilogu vraćam H[irschovo] pismo,^[174] ditto jedno Liebknechtovo, kome sam upravo odgovorio.^[176] Skrenuo sam mu pažnju na njegove čudnovate protivrečnosti: »H[irsch] pišeš da iza lista^[177] stoji ,partija + Höchberg'^[178]; a to znači, ako je H[öchber]g neki plus, onda je to njegova kesa, budući da je on inače jedna negativna veličina. Sada pišeš meni da H[öchber]g nije dao ni pfeniga. Neka razume ko može. I give it up¹.« Isto tako da je apsurdno reći, Hirsch je Bernsteinovo pismo^[179] »još pogrešnije razumeo«, pošto to pismo nije dopuštalo nikakvo pogrešno razumevanje; B[ernstein] se tu već direktno izdavao za pretpostavljenog redakciji. On, L[iebknecht], misli, naravno, da je sve najbolje aranžirao, ali H[irsch] ima pravo da gleda sopstvenim očima, a za to mu L[iebknecht] uskraćuje svaki materijal; dakle, ako H[irsch] otklanja, tome je on, L[iebknecht], kriv. »Što se nas tiče, toliko je pouzdano da ćemo mi, ako H[irsch] ne prihvati, zrelo razmisliti šta ćemo činiti, te da sigurno nećemo zagristi a da ne znamo ko je ta ,partija' koja stoji iza lista.« Jer, rekao sam mu, baš je sada, kad se svakakvi nezdravi i sujetni elementi mogu nesmetano gurati napred, najzad vreme ostaviti se politike zabašurivanja i izmirenja, i kad je nužno, ne bojati se ni nešto svađe i skandala. Partija koja radije dopušta da joj se svaki žutokljunac popne na glavu nego da se osmeli da ga javno dezavuiše, može da se kupa. Na primer, Kayser.^[180]

Lafargue-ovi su od ponedeljka ovde^[173] i ostaju do prekosutra. Pokušaćemo da Lauru zadržimo još nekoliko dana. Donela nam je vest da se Jennyna katastrofa, kao što je osim nje i Longuet-a svako predskazivao, dogodila baš u Remzgejtu^[181]. Inače, izgleda da je tamo sve tako dobro koliko se to može očekivati.

Od juče imamo opet veoma promenljivo vreme, što Jollymeieru² ne čini baš dobro, on se bio prilično oporavio, nestalo je groznice, opet dobio apetit, bolovi neznatni, ali sad je nastupila neka vrsta zastoja i ne popravlja se više tako brzo, ali nije ni gore. Danas smo imali regatu,

¹ Ja dižem ruke — ² Schorlemmeru

i tad je bilo nešto kiše de rigueur.³ Pošto ste vi nešto više jugozapadno i bliže Atlantiku, bojim se da je kod vas bilo još gore i više iz prve ruke.

Takođe prilažem jedno smeteno Bernsteinovo pismo, na koje još nisam odgovorio; najbolje bi bilo da sve te stvari zadržiš kod sebe, s B[ernsteinom] ne treba žuriti, a i blagorodni »Godišnjak«⁽¹⁸²⁾ može mirno da ostane u Londonu dok ne dođem.

Za Sch[orlemmera] je dobro što smo ostali ovde, i ostajemo u svakom slučaju još do 28. courant⁴, šta će onda biti, zavisi od njegovog stanja i, naravno, od vremena. Po mogućstvu, nekoliko dana na ostrvu Vajt i okolini.

Po molu je danas trčkarao tamo-amo stari Ruge kao kakav Nigger serenader⁵ i prodavao programe vatrometa.

Lafargue i Laura srdačno pozdravljaju i nadaju se zajedno s nama da ste i nadalje dobro. Najlepše pozdrave od Pumps i mene Tussy i Tebi.

Tvoj
F. E.

³ neizostavno — ⁴ tekućeg meseca — ⁵ ulični pevač crnačkih pesama

40

Engels Marxu

u Remzgejt^[183]53, Grand Parade, Istburn
25. avg. 79.

Dragi Mohr,

Nadam se da si dobio moje pismo¹ adresovano na Hôtel de l'Europe, St. Hélier, s prilogom od Liebknechta meni i Hirschovim pismom Tebi.

Odonda je Hirsch uhapšen u Parizu i posle dvodnevnog zatvora bio prinuđen da napusti zemlju, u Londonu je i stanuje kod Leffnera.^[184] Juče sam dobio od njega čitav paket dopisa koji se odnose na aferu lista^[177], vrlo interesantno. On je, po mome mišljenju, sasvim pravilno postupio. (Moju je adresu znao pošto sam mu poslao nekoliko izvoda iz Liebk[n]echt[ovog] pisma koje sam Ti poslao, izostavivši sve uvredljivo^[185].)

Upravo sam dobio 1. pismo od Höchberga^[186] iz Ševeningena i 2. pismo od Bebela^[187], obadva s ciljem da nas pokrenu na saradnju. Sa odgovorom se ne žuri, pošto urednik koga su uzeli umesto Hirscha, Vollmar, još ima da sedi tri nedelje! Tako je sjajno sve započeto.

Poslao bih Ti sve to kad bih bio siguran za adresu. Tvoja žena mi je dala adresu: 62, Plains of Waterloo, a Laura tvrdi da je 71. Čim budem pouzdano znao gde si, sve ću Ti poslati. Konfuzija koju su ti ljudi opet sami između sebe stvorili je ogromna. Liebk[n]echt, Bebel, Viereck, Höchb[erg], Schramm, Bernstein, svaki piše nešto drugo, samo pometnja i protivrečnost. Tako da nam jedino preostaje da čekamo, te da nas ta stvar bar na odmoru ne uznemirava.

H[irsch] sam odmah pisao^[40] da ću idućeg četvrtka biti opet u Londonu.

Od Lafargue-a si verovatno u međuvremenu čuo da su bili ovde. Na žalost, vreme nije bilo naročito.

Kako je Jenny? Prema poslednjim vestima Tvoje žene, ona je tako dobro kao što smo očekivali. Nadam se da je tako i ostalo. Pozdravi je najsrdačnije od mene i čestitaj joj robusnog mališana^[181]. Nadam se da i dalje dobro spavaš i da je time uklonjena glavna smetnja koja Ti nije dala da se oporaviš. A nadam se da će i Tvojoi ženi remzgejtski vazduh dobro činiti. Jollymeier je mnogo bolje, ali promenljivo vreme ga veoma podseća na to da između mišića i zglobova još nije nešto

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 39.

u redu. Pumps je all right², meni je kupanje u moru kao i obično odlično prijalo, mislim da se ozbiljno gojim.

Ako ne budeš sutra pisao, onda radije piši u London. Poštansko uređenje je ovde prepotopno, pismo predato u sredu bi lako moglo stići posle našeg odlaska.

Najlepše pozdrave svima, i nastoj da Jenny ne misli prerano na povratak kući. Dokle još ostaješ tamo?

Tvoj
F. E.

Da li imaš adresu Kovalevskog u Londonu, ili je mogu saznati od Tussy?

² u redu

41

Marx Engelsu

u Istburn^[173]62, Plains of Waterloo, Remzgejt
25. avgusta, 1879.

Dragi Fred,

Naša su se pisma, moje iz Džersija^[40] i Tvoje iz Istburna¹, očigledno ukrstila.

Čim smo o katastrofi u Remzgejtu^[181] bili telefonski obavešteni, krenuli smo sutradan, prošle srede, zorom rano u London. Bilo mi je žao što je Tussyn boravak u Džersiju trebalo pre vremena okončati^[183], ali znao sam da je moje prisustvo u Remzgejtu iz više razloga postalo potrebno. U četvrtak sam stigao tamo uz grmljavinu, sevanje munja i pljusak. U petak je bilo lepo, u subotu it rained dogs and cats² od jutra do večeri, juče opet lepo, danas promenljivi izgledi. Ovde mnogo Jevreja i buva.

Glavna stvar, Jennychen je srećno prošla 9 kritičnih dana i oseća se prilično dobro, considering the circumstances³. Ona zasad sama doji dete, bilo bi vrlo poželjno da to bude i dalje moguće. Moja žena se sporo popravlja, ali je ipak bolje.

Glava mi još nije all right⁴. Juče sam *probe radi* pogledao neke matematičke sveske koje sam poneo, ali morao sam ubrzo da ostavim taj prevremeni job⁵, a i uzео sam to samo kao — test⁶. U moru se nisam kupao, a i neću, nego ću se kupati u toploj morskoj vodi; naime, usled ružnog vremena prilikom našeg dolaska u Džersi grlo mi se bilo pogoršalo a uz to me još i zub zboleo, ni jedno ni drugo još nije sasvim prošlo, iako se dosta stižalo i samo me tu i tamo opomenu da su još uvek tu.

Hirsch je u Londonu; ostavio je vizit kartu kod mene,^[188] no ja ga nisam mogao posetiti (stanuje kod Leßnera) zbog svoga naglog odlaska iz Londona. Priloženo pismo od Kauba odaće Ti vrlo čudne okolnosti Hirschovog ponovnog proterivanja iz Pariza.

Nadam se da je Schollymeyer bolje sa zdravljem. Najlepše pozdravi njega i Pumps, kojoj se Johnny sasvim naročito preporučuje.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 39. — ² lilo je kao iz kabla —

³ s obzirom na okolnosti — ⁴ u redu — ⁵ rad — ⁶ pokušaj

Da li si pročitao svečani govor Allmana, ili kako se on zove?⁽¹⁸⁹⁾
Takav bih i ja umeo da skrpim, iako nisam man of science⁷.

Addio old boy.⁸

Tvoj
Mohr

Šef Massachusetts Labour Statistics Bureau⁹, Wright, poslao mi je sve Reports from¹⁰ 1874. do 1879. (dakle, ništa ne zna o Harneyjevim ranijim pošiljkama) zajedno sa kompendijumom Massachusetts Census¹¹ i ujedno mi pismeno saopštio that »he shall be pleased, in future, to send you our publications as soon as issued«¹².

Ovakve »pojave pristojnosti« dolaze samo iz Rusije i United States¹³.

Moj stari patron Dana called last Friday at Maitland Park, Tussy sent me his card.¹⁴

⁷ od te struke — ⁸ Zbogom, stari moj! — ⁹ Ureda za statistiku rada države Masačuset — ¹⁰ izveštaje od — ¹¹ popisom stanovništva države Masačuset — ¹² da »će mi biti drago da vam ubuduće šaljem naše publikacije čim iziđu« — ¹³ Sjedinjenih država — ¹⁴ javio se prošlog petka u Maitland Parku, Tussy mi je poslala njegovu kartu.

42

Engels Marxu

u Remzgejt^[183]

Istburn, 26. avg. 79.

Dragi Mohr,

Najzad primio Tvoje pismo¹ i time pouzdanu adresu, kojom se koristim da Ti pošaljem sav materijal ad vocem² partijskog organa.^[177] Pošto zbog Hirscha nisam mogao odgoditi odgovor Höchb[ergu], napisao sam nekoliko priloženih redaka³, koji ga takođe neće obradovati.

Iz Bebelovog pisma^[187] vidiš da ono sadrži iste one argumente koje Liebk[n]echt upotrebljava u svome poslednjem pismu^[176]. Odatle proizlazi da mu L[iebknecht] nije pokazao moje poslednje pismo, iako sam mu izričito rekao da to učini. Čim mi tu gnjvažu pošalješ u London, mislim da 1. Bebelu kažem neka traži da mu se to pismo pokaže, da vidi da je na sve to već odgovoreno, 2. da protivrečnosti raznih pisama pisanih C. Hirschu stavim naporedo, da vidi kakve su svinjarije napravili svojim dobrodušnim postupkom. Ako se to učini u propisnom obliku, mislim da će Bebel to umeti dalje iskoristiti. Ja ću, naravno, pre toga poslati to pismo na mišljenje i Tebi i Hirschu, cujus res agitur⁴.

Svima nam je bilo drago da čujemo kako je Jenny dobro. Sasvim sam Tvoga mišljenja da ona, ako je ikako moguće, i dalje doji dete^[181], napusti školu^[46] i najzad se reši sekiracije sa nurses⁵ i servant⁶, kojoj je glavni razlog bio njeno stalno prisilno odsustvo iz kuće. Ti i Tvoja žena morate duže ostati na moru koliko god je to moguće; oboje imate mnogo šta da popravite i ne smete se vratiti dokle se Tvoja glava i i njeni probavni organi opet ne normalizuju. Pa i nema nikakvog razloga više da žurite, a i vreme će postepeno biti, iako ne briljantno i postojano, a ono ipak pristojno promenljivo, kao pre kratkog vremena. Kod vas je izgleda kao i ovde. Jollymeier bi bio all right⁷ da je imao 8 dana sunca

Nadam se da ću i Tussy naći u boljem zdravlju zahvaljujući kupanju u moru. Da si nam samo pisao, ona je u subotu mogla doći ovamo i do prekosutra se ovde kupati. Ali sam tek u nedelju ujutro doznao od Lafargue-a da si Ti u Remzgejtu, a ništa o tome gde je ona.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 41. — ² što se tiče — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 171. — ⁴ o čijoj je stvari reč — ⁵ sa dojkinjama — ⁶ poslugom — ⁷ dobro

Uostalom, sa moje tri nedelje kupanja u moru^[173] ja još nikako nisam zadovoljan, razmišljam o svakojakim planovima kad Jollymeier, kome će London verovatno bolje činiti nego more, bude opet sposoban za hodanje. Šta misliš kad bimo se nas trojica kroz nekih 14 - 18 dana, weather permitting⁸, oslobodili ženskog sveta na nekih 8 - 14 dana i otišli nekuda da izigravamo bachelor?⁹

Najlepše pozdrave od svih nas svima vama.

Tvoj
F. E.

⁸ dopusti li vreme — ⁹ momke

43

Marx Engelsu
u Istburn^[173]

27. avgusta 1879.

62, Plains of Waterloo, Remzgejt

Dear Fred,

Naša se pisma stalno ukrštaju. Biće da si moje¹ (poslato prošlog ponedeljka) primio; Tvoje — od 25. avgusta² — sa prilozima stiglo u redu.

Pišem samo nekoliko redaka pošto moja žena upravo ide u blizinu pošte i tako će Ti potvrda da sam primio Tvoje pismo stići još pre odlaska.

U prilogu za *uveseljavanje* Tebi, Jollymeyeru i Pumpsi pismo od Tussy mojoj ženi. Please return it at once after perusal.³ Jennychen je dobro; ali još ne sme da izlazi pre idućeg ponedeljka^[184], a onda mora *bar još nedelju dana* ostati kod nas^[183], pošto se Longuet ranije vraća u London.

Vreme se iz dana u dan pogoršava; no ipak je nekoliko sati snošljivo a sea breeze⁴ i za vreme pljuska blagotvoran. Liebknecht je taj »magarac« koga on sa svojom uobičajenom gejačkom učtivošću hoće da prikači Hirschu, kao što to stalno čini da se »uhvati« in flagranti⁵.

S najlepšim pozdravima svima.

Tvoj
Mohr

Adresa Kovalevskog: 42, Gower Street

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 41. — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 40. — ³ Vratite ga odmah pošto ga pročitate — ⁴ morski vazduh — ⁵ na delu

44

Marx Engelsu

u London

[Remzgejt] 28. avgusta 79.

Dear Fred,

U prilogu pismo prepoštovanog Mosta, koje tek što sam primio od Tussy. Moraš me smesta izvestiti kakav odgovor smatraš najpodesnijim. Most očigledno hoće da ima nešto što bi on sa svoje strane mogao »zloupotrebiti«, s druge strane radi gospodin Lübeck pod inspiracijom gospodina Bernsteina.¹

Jutros je lepo vreme; da li će ovako ostati celog dana, drugo je pitanje. Salut.

Tvoj
Mohr

Please return the Most-letter.²

Sinoć je prestalo da pada; vodili smo Johnnyja na obalu. Some people said: »That little boy looks like a prince.« Johnny turned fiercely round and retorted: »I look like a little Jollymeyer!«

From a letter received from the house Lafargue I see that the other Meyer — not the Jollymeyer — had another scene at Lafargues. Poor fellow!³

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 176. — ² Vrati mi, molim Te, Mostovo pismo — ³ Neki ljudi rekoše: »Ovaj mali izgleda kao princ.« Johnny se ljutito okrene i odgovori: »Ja izgledam kao mali Jollymeyer«. Iz jednog pisma dobijenog od kuće Lafargue vidim da je drugi Meyer — ne Jollymeyer — opet imao scenu kod Lafargue-ovih. Jadnik!

45

Marx Engelsu

u London^[183]

3. sept. 1879.

62, Plains of Waterloo
Remzgejt

Dragi Engels

Pošto se Meyer (R.) javio da će me posetiti, s druge strane, u isto vreme pisao neka ga izvestim, i. e.¹ telegrafiram mu »do not come«² ako sam inače zauzet, to sam mu firstly³ telegrafirao u »negativnom« smislu, a, drugo, potom mu napisao^[40], to this effect, that in consequence of Mrs. Marx's bad health my whole time is taken up »presently«⁴. Saopštavam Ti to da bi, ukoliko bi Tebi o tome govorio, znao u čemu je stvar. Stvarno se moja žena samo vrlo sporo oporavlja, stoga by no means anxious to see Meyer here⁵.

Jennychen je danas prvi put izišla na 15 minuta;^[181] she progresses favourably⁶.

Tvoj
Mohr

Kako je Jolly?

¹ to jest — ² »ne dolazite« — ³ prvo — ⁴ u tom smislu da je »trenutno« usled lošeg zdravstvenog stanja gospode Marx sve moje vreme zauzeto — ⁵ nipošto nije željna da Meyera vidi ovde. — ⁶ ona se lepo popravlja

46

Marx Engelsu

u London

9. sept. 79.
62, Plains of Waterloo
Remzgejt

Dragi Fred,

Usled raznih incidents¹ monete naočigled nestaju, a ja bih želeo da ostanem ovde još nedelju dana, mada je od nedelje uveče vreme stalno promenljivo.

Pobliže o našem ovdašnjem boravku,^[183] koji je naročito meni veoma dobro činio, saznaćeš od Lafargue-ovih.

U prilogu pismo od Sorgea. Pošto nemam ovde Beckerovu adresu a Ti se ionako, dopisuješ s njim, please² piši mu neka mi pošalje obrazac za *punomoćje*.³

Kako je Jollymeyeru?

Tvoj
K. M.

¹ događaja — ² molim Te — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 173

47

Engels Marxu

u Remzgejt^[183]

London, 9. sept. 1879.

Dragi Mohr,

U prilogu neke stvari od Liebkn[echta] s prilozima, iz kojih se ne vidi mnogo novoga, zbog čega nisam ni žurio da Ti to pošaljem. Iz razumljivih razloga nisam Hirschu o celoj ovoj pošiljci ništa saopštio, nepotrebnu svađu je bolje izbeći.

Höchberg je pisao Hirschu iz Ševeningena da bi od njega dobio nešto kao poziv ovamo i zagarantovan dobar prijem, na šta Hirsch nije uopšte odgovorio. Na kasniju H[öchber]govu dopisnicu, H[irsch] mu je ditto jednu poslao: Ti se još nisi vratio, a on, Hirsch, takođe namerava da ide na more. Time ćemo, valjda, imati mira od tog čoveka.

U međuvremnu bilo bi ipak dobro da mi ta akta vratiš. Ja ću, najzad, ipak morati odgovoriti Bebelu^[187] 1. zbog Hirscha, koji bi voleo da svoj odnos prema Bebelu raščisti te postaje nešto nestrpljiv, i 2. što nam »Godišnjak«, koji Ti je doneo Kov[alevski], srećom dozvoljava da tim ljudima prosto određeno navedemo razloge zašto apsolutno ne možemo saradivati u jednom organu gde Höchberg ima da kaže ma ijednu reč^[177]. Odnosni članci jesu:

1. »Osvrti na soc[ijaldemokratski] pokret u Nemačkoj«, od * * * (Höchberg i verovatno Bernstein i Lübeck).

2. »Kritičke primedbe« G. L. (Lübeck), naročito o *Cohnovom*, *Šta je socijalizam*, kraj.

3. »Izveštaj iz Nemačke br. 1« M. Sch. (Max Schlesinger iz Breslave).

Höchb[erg] bez uvijanja kaže da su Nemci počinili grešku što su soc[ijalistički] pokret pretvorili u čist *radnički* pokret, te *nepotrebni* *izazivanjem* buržoazije navukli na se zakon protiv socijalista!^[151] Pokret treba da se stavi pod vodstvo građanskih i obrazovanih elemenata, da ima apsolutno miroljubivi, reformni karakter itd. Možeš zamisliti s kakvim gusto¹ se Most bacio na ovu plitkoumnost i kako se opet ponaša kao nepatvoreni predstavnik nemačkog pokreta.^[190]

Enfin², verujem da ćeš i Ti biti mišljenja da ćemo posle ove istorije dobro uraditi ako konstatujemo naše gledište, bar prema Lajpcizanima. Ako novi partijski organ udari u Höchb[ergove] žice, onda možemo biti prinuđeni da to i javno učinimo.

¹ užitkom — ² Najzad

Kad mi vratiš ove stvari (od »Godišnjaka« imam još jedan primerak ovde), skiciraću pismo B[ebel]u i Tebi poslati; radi ove tričarije nije, naravno, potrebno da prekidaš odmor. Ali nešto se mora uskoro učiniti, inače će Hirsch opet pisati privatna pisma na sve strane i dati stvari odveć lični karakter.

Otkako ruska diplomatija mora dopustiti da joj unutrašnji ruski događaji propisuju njene ciljeve, sve joj ide naopako. U istom trenutku kad njeni nihilisti i panslavisti lome nemačku alijansu u komade³ da se ona može samo još kratko vreme prividno održavati, u tom istom trenutku njeni avganistanski agenti teraju Englesku, za slučaj rata s Nemačkom, u Bismarckovo naručje. Uveren sam da Bismarck radi rukama i nogama da bi došlo do rata s Rusijom. Udružen s Austrijom i Engleskom, on se već može na to odvažiti, Engleska mu obezbeđuje neutralnost Danske, verovatno Italije, možda čak i Francuske. No bilo bi bolje da stvar u Rusiji pređe brzo u krizu i unutrašnjim prevratom ukloni mogućnost rata. Položaj biva odveć povoljan za Bismarcka. Istovremeni rat protiv Rusije i Francuske bila bi borba za nacionalnu egzistenciju, i u šovinizmu koji bi se pri tom rasplamsao, naš bi pokret za dugo godina propao. A pri tom bi šanse, čim bi Engleska pristupila, stajale za Bismarcka vrlo povoljno: duga teška borba, ali 3:2 za konačan ishod eventualno kao i u sedmogodišnjem ratu.

Sam Moore piše da je prodaja estates⁴ utoliko dobro protekla što je najveći deo prodat po 39 - 40-strukim iznosom bruto rente; samo močvare i šume, koje su procenili na 11 600 uključujući i drvo, nisu prodate, i misle da to mogu zadržati u rukama dok se posao u Šefildu ne poboljša, pa tada postignu još bolju cenu.

Šta se dogodilo s Lafargue-ovima? Otkako je Pumps u petak pre 8 dana bila tamo, nismo o Paulu ništa više čuli.

Jollymeyer još uvek petlja sa svojim reumatizmom, koji neće da prođe. Gumpert mu je preporučio Bjukston, i juče je rekao, ako ne bude uskoro bolje, krajem nedelje će otići tamo. On, Pumps i ja srdačno pozdravljamo sve vas i nadamo se da vam život na moru dobro čini. Kakve imaš planove u pogledu povratka? Ostani dokle god možeš, jer kad je čovek jednom tu, onda se zna kako je kad je promenljivo vreme — ništa se ne da učiniti.

Tvoj
F. E.

³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 172 — ⁴ imanja

48

Marx Engelsu

u London

11. sept. 1879.

62, Plains of Waterloo, Remzgejt

Dear Fred,

Od Kovalevskog sam juče dobio nekoliko redaka da je primio pismo iz Rusije, na osnovu koga se mora smesta vratiti u otadžbinu. »Godišnjak« mi nije poslao.

Laura je bila 8 dana kod nas, Paul nekoliko dana s vremena na vreme, prekuče se vratio s njom u London. Uostalom, Laura je Pumpsii izvestila o svom odlasku.

Moja žena se još uvek vrlo sporo oporavlja. Ja sam se dobro popravio⁽¹⁸³⁾. Vazduh mi ovde izvanredno prija. Osim toga, Laura me je održavala in mouvement perpétuel¹.

U prilogu pisma koja sam danas dobio od Tebe. (Druga šaljem istovremeno, ali u drugom omotu.) Liebknecht nema svoje mišljenje. Pisma dokazuju ono što treba da pobiju, naime, naše prvobitno shvaćanje da su u Lajpcigu stvar zabljalali, dok su Cirišani radili prema uslovima koji su im postavljeni⁽¹⁷⁷⁾. Uostalom, njihov horror² od napada inače tako bezazlene »Laterne« na lumpaciusa Kaysera⁽¹⁹¹⁾ pokazuje jasnije od svega ostaloga kalibar tih ljudi. Schramm je, pored sve svoje sposobnosti, odvajkada bio philistin³. Lajpcizani su, sa svoje strane, već tako »parlamentarizirani« da im javna kritika jednog člana njihove koterije u Rajhstagu izgleda kao crime de lèse majesté⁴.

Ja sam potpuno Tvog mišljenja da se više ne sme gubiti vreme. Moramo *oštro i bez ikakvih obzira* reći šta mislimo o trućanju u »Godišnjaku«⁽¹⁸²⁾, i. e. pro nunc⁵ Lajpcizanima »dostaviti« crno na belo.⁶ Nastave li na isti način sa svojim »partijskim organom«, moraćemo ih *javno* dezavuisati. U takvim stvarima nema šale.

Mostu⁷ nisam odgovorio i neću mu odgovoriti; čim stignem u London, napisaću mu — poziv da dođe lično. Moraćeš biti prisutan na tom sastanku.

Ono što je za Bismarcka najkarakterističnije jeste način kako je upao u svoju suprotnost prema Rusiji. On je hteo smeniti Gorčakova i postaviti Šuvalova. A pošto mu to nije pošlo za rukom, razume se

¹ u stalnom pokretu — ² strah — ³ filistar — ⁴ zločin uvrede veličanstva — ⁵ to jest zasada — ⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174 — ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 44.

samo po sebi: voilà l'ennemi!⁸, a ja ne sumnjam da je Bucher propustio da podstakne razdraženost majstora. On retourne toujours à son premier amour.⁹ Za naš pokret i za Evropu uopšte ne bi se moglo desiti ništa štetnije od izvođenja Bismarckovog plana. Dok je stari Wilhelm¹⁰ živ, to ipak neće ići tako lako; uvek ostaje mogućnost da će sam Bismarck postati žrtva reakcije koju je pripremio zakonom protiv socijalista¹⁵¹¹. En attendant¹¹ već crna tačka¹⁹² na Istoku čini mu uslugu; on je opet »neophodni čovek«, liberali smatraju sada svojom »patriotskom« dužnošću da ga poljube u dupe. Ne samo što će gvozdeni vojni budžet biti obnovljen na narednoj sednici Rajhstaga; on će možda biti učinjen »večitim«, kao što je Wilhelm prvobitno hteo. Tajna uspeha ruske diplomatije abroad¹² bila je grobna tišina of Russia at home¹³. Sa nastajanjem pokreta u zemlji, te je čarolije nestalo. Njena poslednja pobeda bila je pariski ugovor od 1856¹⁹³. Posle toga same greške.

I hope poor Schollmeyer's health will improve. My best wishes for him¹⁴.

Tvoj
Mohr

⁸ tu je neprijatelj! — ⁹ Čovek se uvek vraća svojoj prvoj ljubavi. — ¹⁰ Wilhelm II — ¹¹ U međuvremenu — ¹² spolja — ¹³ Rusije kod kuće — ¹⁴ Nadam se da se zdravlje jadnog Schollmeyerera (Schorlemmera) popravija. Želim mu sve najbolje.

49

Engels Marxu

u Remzgejt⁽¹⁸⁸³⁾

London, 11. sept. 79.

Dragi Mohr,

Pisma primio. Hirsch, koji se juče kod mene sreo s Lafargue-ovima i Henry Jutom, doneće mi stvari koje sam mu ranije vratio, i onda se odmah laćam posla.¹

Laura i Paul, to jest naročito poslednji, izvestili su nas da će u nedelju uveče doći k nama. Koliko god nam je to prijatno, slučaj valja razmotriti zbog Tussy. Otkako smo se vratili, ona je kod nas nedeljom rućavala, i ja ću je, razumljivo, pozvati i za iduću nedelju. Pošto je Paul rekao da će se Longuetovi vratiti ove nedelje, nameravao sam da sutra ili prekosutra odem do Jenny i zamolim je da mi pomogne preb-roditi tu teškoću tako što bi za to *veće* preuzela Tussy. Ali Laura je pri polasku rekla da Jenny dolazi tek u *subotu*, i tako mi ne preostaje drugo nego da stvar na taj način uredim. Ako je moguće, odmah me izvesti, ako ne, onda se inače mora naći neki izlaz. Lafargue-ovi nikad ne dolaze *pre 7 sati*.

Najlepše pozdrave. Jollymeyer je poslednja tri dana bolje, izgleda da mu Bjukston neće biti potreban.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174.

50

Marx Engelsu

u London^[183]

[Ramsgate] 11. septembra 1879.
62, Plains of Waterloo

Dear Fred,

Pismo i priloge sa zahvalnošću primio.¹

Porodica Longuet će u subotu (iduću) nach London »machen«, kao što kaže Leßner. Jennychen je srazmerno dobro, iako još uvek ima nešto astme, ali — uporno à la lupus² — namerava da dojenje deteta poveže sa školom.^[46]

Juče, na moje veliko zaprepašćenje, odjednom se preda mnom na sands³ stvori Meyer⁴. Za moje umirenje odmah je izjavio da je samo za 1 dan uzeo sobu u Margate-u, kroz nekoliko časova putuje opet natrag, hteo je da se samo obavesti o zdravlju »milostive gospođe⁵« itd. Ja sam ga malo zabavljao i posle ga predao Longuet-u da ga otpati. On ide u Edinburg — Meyer — na Trades Union Congress!⁶[194] Zadovoljan sam što je ova »kriza« tako brzo prošla. Tendencija ovog poštenjakovića ka Remzgejtu bila je irrepressible⁷. Inače je pričao Longuet-u da se njegova jetra veoma pogoršala, tako da »spirituozna« pića u običajenoj količini više ne može da podnese a da mu ne udare u glavu. To je svakako primedba na njegove poslednje accidents⁸ u Maitland Parku itd.

Ovde je sada napola dobro, napola loše vreme sa tendencijom da ovo poslednje preovlada.

Tvoj
Mohr

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 47. — ² kao Wilhelm Wolff — ³ plaži — ⁴ Rudolph Meyer — ⁵ Jenny Marx — ⁶ Kongres tredjuniona — ⁷ neukrotljiva — ⁸ nezgode

51

Marx Engelsu
u London^[189]

[Remzgejt] 12. sept.^[195] 1879.

Dragi Fred,

Reci Tussy da je za nedelju u 2 pozvana *kod Jenny* na ručak i na predstavljanje Edgara »Marcela« Longuet-a, koji je današnjim danom u Remzgejtu registrovan kao engleski građanin. Jennychen, sa dodatkom, putuje, naime, sutra u London, ditto Helen da joj pomogne.

Ček se može realizovati u ponedeljak.

Pronašao sam još jedno Hirschovo pismo koje spada u akta toga spora¹ i koje prilažem.

Salut.

Tvoj
Mohr

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 47.

52

Engels Marxu

u London^[196]

[London, poslije 8. oktobra 1879]

Zar blagorodnom Byrryju nisi poslao primedbe koje sam stavio u »Fraser«^[197] Stavio sam ih unutra pred Pumps, i to tako da su se mogle spolja videti. Ako nisi, pošalji mu ih.

Tvoj
F. E.

1880.

53

Engels Marxu

u London

7, Burlington Place
Bridlington Kej
13. sept. 80.

Dragi Mohr,

Od L[iebknechta] primio prilog. Pišem mu da ćemo, ukoliko za nekoliko dana ne javim suprotno, od slijedeće nedjelje, 19. sept., biti opet u Londonu^[198] i očekivati ih (njega i B[eBELA]).^[199] Ako bi, dakle, možda bio spriječen, budi tako dobar pa mi to odmah javi.

Nisam dobio odgovor na dopisnicu od 29. avg.^[200] koja je odavde upućena Tebi u Remzgejt^[201], sigurno nije uopće prispjela. Jučer mi Laf[argue] piše da se danas vraćaš u London.

Mi se vraćamo krajem ovog tjedna, od prekjučer je kišovito, do tada predivno vrijeme.

Nadam se da je Tvojim ženi bolje.

Moore i Beust¹ šalju također svima najljepše pozdrave.

Tvoj
F. E.

¹ Adolf von Beust

Drugi dio

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima

januar 1875 - decembar 1880.

1875.

1

Marx Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

[London] 1. januara 1875.

Dragi Liebknecht,
Sretna Ti Nova godina!

Sutra ili prekosutra poslat ću Ti pogovor i popis štamparskih grešaka.^[202]

Objašnjenja riječi najčešće nisam čitao jer nisam imao vremena. Jedino sam zapazio, »Fleurs de lys«, o čemu se govori u vezi s Fleuryjem, nazivaju se opekotinama kojima su se u starofrancuskom režimu žigosali teški zločinci.^[203]

Odjeljak o bankarstvu^[204] iz temelja je loš. Bilo bi bolje da su iz lista »Volksstaat« izostale i koještarije o Kirchmannu.^[205]

S najljepšim pozdravima cijeloj Tvojoj obitelji

Tvoj
K. M.

2

Marx Wilhelmu Liebnechtu

u Lajpcig

[London] 9. jan. 75.

Dragi Library,

U prilogu Pogovor, pored popisa štamparskih grešaka⁽²⁰²⁾ koji treba da upotpuniš pogreškama što sam ih označio na nepaginiranim otiscima i koje šaljem posebno zavezane. Ubuduće *prvi uvjet* u sličnim slučajevima, da mi otisci stignu prije nego što se štampaju u listu »*Volksstaat*«. Brižljivo korigiraj pogovor. Tvoj Rörig ima divne predodžbe o suvišku mog vremena. Traži, zapravo, da mu napravim rad o lovnom pravu izvan Njemačke. Da imam vremena, ne bih se protivio. Ali ovako ne izlazim nakraj ni sa 12 radnih sati dnevno.

Najljepši pozdravi ženi i djeci od

Tvog
Mohra¹

¹ Crnca — nadimak Karla Marxa u krugu obitelji i najbližih prijatelja.

3

Marx Maxu Oppenheimu

u Prag

London, 20. jan. 75.

Dragi prijatelju,

Izvinite što sam odgađao s pisanjem. Bio sam veoma prezaposlen, jer sam tek danas završio prevod (francuski) još neobjavljenih livraisons¹ *Kapitala*.^[206] Čim izdaju sve, poslat ću Vam ih, jer sam mnogo toga izmijenio, mnogo dodao, osobito u posljednjim dijelovima francuskog izdanja.

Vaša pošiljka fazana i jetara pravovremeno je stigla i ovdje je prihvaćena sa pravim oduševljenjem.

Berlinski list o kojem mi pišete ne poznajem; ipak, jedan od mojih učenika odavde surađivao je u njemu a da to nisam znao.^[207]

Sad imam još jednu molbu. Liječnici mi zabranjuju pušenje bez muštikle. Dakle, meni bi i ovdašnjim prijateljima trebalo 200 komada muštikli koje sam isprobao u Karlsbadu^[27], a koje se nakon svake popušene cigarete mogu baciti ako više nisu upotrebljive i koje se ovdje ne mogu nabaviti. No, zapamtite dobro, ovo je komercijalna narudžba pri čijem mi eventualnom izvršenju morate naznačiti troškove, jer bi mi inače bilo neprijatno da se u sličnim nevoljama obratim Vama.

Moja kći² najsrdacnije Vas pozdravlja³. Ona se dopisuje sa gospodom Kugelmanom i kćerkom, od kojih je nedavno dobila pisma.

Kad mi slijedeći put pišete, izvolite me obavijestiti nešto поближе o stanju posla u Češkoj.

Veoma se radujem trenutku kad ću Vas vidjeti ovdje.

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

¹ sveski — ² Elaonor Marx — ³ u rukopisu: pozdravi

4

Marx Maurice Lachâtre-u

u Brisel

London, 30. januara 1875.

Dragi građanine,

Danas sam poslao u Pariz posljednji dio rukopisa^[206], osim završne riječi, sadržaja i *errata*¹, koje je moguće dovršiti tek kad budem imao fascicles² koje još nisu objavljene.

Slazem se s Vama da je bolje da se posljednje fascicles *objave* zajedno, ali to nije razlog zbog kojeg je gospodin Lahure prestao da *štampa* prije tri mjeseca. (On nije čak poslao natrag ni korekturne arke sveske 34. i 35.) Ja sam pritješnjen drugim radovima; moj njemački izdavač³, kao i ruski izdavač^[208], šalje pismo za pismom da započnem konačnu redakciju drugog toma.^[209] Dakle, kad gospodin Lahure, umjesto da štampa i šalje mi korekture, već prema tome kako štampanje napreduje, to i dalje odgađa, sam će snositi odgovornost za nova odugovlačenja i prekide koji bi otuda mogli proizaći. S obzirom na to da tom gospodinu više ne želim pisati, molim Vas da mu dostavite Vaše upute.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ *stamparskih grešaka* — ² sveske — ³ Otto Meissner

5

Marx Justu Vernouilletu

u Pariz^[210]

London, 3. februara 1875.

... Gospoda bonapartisti najzad su, kako se čini, prestrašili orleaniste koji vam sada na brzinu sklepravaju republiku na svoj način.^[211] Ali jednom uspostavljena, ona će, vjerujem osujetiti i orleanističku spletku, pripremiti kraj sitnom seoskom plemstvu^[212] i poći svojim vlastitim putem ...^[213]

Prema: Pismo Emila Hirscha
Pappenheimu, od 9. septembra 1899.

Prevod s francuskog

6

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 11. febr. 1875.

Dragi moj prijatelju,

Šaljem Vam danas njemačko izdanje u jednom tomu (nemam više »svezaka«¹)^[214] i prvih šest fascicles² francuskog izdanja.^[206] Sadrže mnogo izmjena i dodataka (vidi, npr., *fascicle 6, str. 222*, protiv J. St. Milla^[215] — upečatljiv primjer kako buržoaski ekonomisti, čak i kad imaju najbolje namjere, instinktivno udaraju pogrešnim putem, šta-
više, i u trenutku kad izgleda da su nadomak istine). Najvažnije izmjene u francuskom izdanju nalaze se, međutim, u dijelovima koji još nisu objavljeni, i to u poglavljima o akumulaciji.

Najljepše zahvaljujem na publikacijama koje ste mi poslali. Ono što me najviše zanima jesu članci »*Что дѣлается на родинѣ*«^[216]. Da imam vremena, napravio bih izvratke iz »Volksstaat«. Ti ne našli su izvanredni ljudi. Pretpostavljam čak da i naš prijatelj Lopatin ima izvjesnog udjela u tim člancima.^[217]

Iz Petrograda mi je poslan čitav paket knjiga i zvaničnih publikacija, ali je — ukraden, vjerovatno je to učinila ruska vlada. Sadržavao je, pored ostalog, izvještaje »Коммиссія по сельскому хозяйству и сельской производительности [въ] Россіи« i »По податному вопросу«^[218], apsolutno neophodan materijal za poglavlje drugog toma u kojem obrađujem zemljišno vlasništvo itd. u Rusiji.^[219]

Zdravlje mi se veoma popravilo poslije boravka u Karlsbadu^[27], međutim, s jedne strane, još uvijek sam primoran da radno vrijeme znatno ograničavam, a s druge strane, stigavši u London, navukao sam *cold*³, koja ne prestaje da me gnjavi.

Posjetit ću Vas kad se vrijeme proljepša.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ U rukopisu njemački: Hefte (svezaka) — ² svezaka — ³ prehladu

7

Engels Hermannu Rammu

u Lajpcig^[220]

[London] 18.3. [1875]

Odgovorio 18.3. *Možda* 1000 talira od mene; ipak zavisno od okolnosti koje su van moje moći. Što prije vratit ću se na to.¹

¹ Prvi, u rukopisu precrtani koncept: Odgovorio 16.3.75. Ponuđeno 1000 talira, čim ih imam na raspolaganju uz iste uvjete kao ostali ulagači, ipak konačnu odluku pridržati do poslije kongresa^[221] tako da sam potpuno slobodan ukoliko on donese lasal[ovski] program i ovlaštenja.

Engels Augustu Bebelu

u Cvikau^[222]

London, 18/28. marta 1875.

Dragi Bebelu,

Primio sam Vaše pismo od 23. februara i raduje me što ste tjelesno tako dobro.

Pitate me šta mi mislimo o priči oko ujedinjenja?^[223] Na žalost, nama se dogodilo posve isto što i Vama. Ni Liebknecht ni itko drugi nije nas ni o čemu obavještavao, pa stoga i mi znamo samo ono što je u novinama, a tamo nije bilo ničeg, sve dok prije nekih 8 dana nije došao Nacrt programa.^[224] Taj nas je, međutim, nemalo zaprepastio.

Naša je Partija lasalovcima tako često pružala ruku radi pomirenja ili makar radi stvaranja kartela, a Hasencleveri, Hasselmanni i Tölckeji tako su je često i prezrivo odbijali da bi iz toga svako dijete moralo izvući zaključak: ako ta gospoda dolaze sada sama i nude pomirenje, mora da su u vraškom škripcu. No, poznavajući dobro karakter tih ljudi, naša je dužnost da taj škripac iskoristimo za iznuđivanje svake moguće garancije kako takvi ljudi ne bi na račun naše Partije u javnom mišljenju radnika ponovo učvrstili svoj poljuljani položaj. Trebalo ih je primiti krajnje hladno i nepovjerljivo; ujedinjenje uvjetovati stupnjem njihove spremnosti da napuste svoje sektaške parole i svoju državnu pomoć i da u osnovi prihvate ajzenaški program iz 1869,^[225] ili njegovo poboljšano izdanje prilagođeno današnjem vremenu. U pogledu teorije, dakle, onog što je za program odlučujuće, naša Partija ne bi trebalo da od lasalovaca *uči apsolutno ništa*, ali lasalovci od nje svakako; prvi uvjet ujedinjenja bio bi da oni prestanu biti sektaši, lasalovci, dakle, da prije svega napuste općespasonosnu državnu pomoć, ako već ne posve, a ono da je priznaju kao drugorazrednu, prelaznu mjeru, pored svih mogućih drugih mjera. Nacrt programa dokazuje da su naši ljudi teorijski stoput nadmoćniji od lasalovaca — i da su im isto toliko nedorasli u političkoj lukavosti; nečasni su još jednom »časne« grdno obrijali na suho.

Najprije, preuzima se gromoglasna ali historijski pogrešna fraza: nasuprot radničkoj klasi sve su druge klase reakcionarna masa. Ta je postavka istinita samo u pojedinim iznimnim slučajevima, na primjer, u jednoj proleterskoj revoluciji poput Komune, ili, na primjer, u jednoj zemlji gdje je ne samo buržoazija po svom uzoru oblikovala državu i društvo već je poslije nje i demokratska sitna buržoazija tu tvorevinu dovela do krajnjih konsekvencija. Ako, na primjer, u Njemačkoj demo-

kratsko malograđanstvo pripada toj reakcionarnoj masi, kako je onda Socijaldemokratska radnička partija godinama mogla da ide s njim, s Narodnom strankom,^[226] ruku pod ruku? Kako »Volksstaat« može uzimati gotovo cijeli svoj politički sadržaj iz sitnoburžoaskodemokratskog lista »Frankfurter Zeitung«? I kako je u sam taj Program moglo ući ništa manje nego sedam zahtjeva koji se direktno i doslovno poklapaju s programom Narodne stranke i sitnoburžoasko demokracije? Mislim na sedam političkih zahtjeva, 1 do 5 i 1 do 2,^[227] među kojima nema ni jednog jedinog koji nije buržoasko - demokratski.

Drugo, princip internacionalizma radničkog pokreta za sadašnjost se praktički potpuno poriče, i to čine ljudi koji su pet godina, i pod najtežim okolnostima, taj princip uzdizali na najslavniji način. Položaj njemačkih radnika na čelu evropskog pokreta u *biti* počiva na njihovom internacionalističkom držanju u vrijeme rata; nijedan drugi proletarijat ne bi se ponio tako dobro. A sada bi trebalo da on taj princip porekne, u trenutku kad ga radnici posvuda u inostranstvu naglašavaju onoliko koliko vlade nastoje da uguše svaki pokušaj njegovog ostvarivanja putem jedne organizacije! I, šta preostaje od samog internacionalizma radničkog pokreta? Blijedi izgledi — čak ni za jednu kasniju suradnju evropskih radnika pri svom oslobađanju — ni za jedno buduće »međunarodno bratstvo naroda« — ostaju izgledi za »Sjedinjene države Evrope« buržoaske Lige za mir!^[228]

Naravno da uopće nije bilo potrebno govoriti o Internacionali kao takvoj. Ali, u najmanju ruku, nije trebalo nazadovati u odnosu na Program iz 1869, već po prilici reći, *premda* njemački radnički pokret *za sada* djeluje u državnim granicama koje su mu postavljene (on nema prava da govori u ime evropskog proletarijata, pogotovu da kaže nešto krivo), ipak je svjestan svoje solidarnosti s radnicima svih zemalja i uvijek će biti pripravan, kako dosad tako i ubuduće, da ispunjava svoje obaveze koje mu ta solidarnost nalaže. Takve obaveze postoje a da se netko proglašava ili smatra upravo dijelom »Internacionale«, to je, na primjer, pomoć, uzdržavanje od pridolaska pri štrajkovima, briga da partijski organi obavještavaju njemačke radnike o pokretu u inostranstvu, agitacija protiv prijetećih ili nastalih kabinetskih ratova, a u slučaju da oni izbiju, držanje kao što je bilo uzorno provedeno 1870. i 1871. itd.

Treće, naši su ljudi dali da im se oktroira lasalovski »gvozdeni zakon najamnine« koji počiva na posve zastarjelim ekonomskim pogledima, naime, da radnik prima u prosjeku samo *minimum* radne najamnine, i to stoga što po Malthusovoj teoriji o stanovništvu uvijek ima previše radnika (to je dokazivao Lassalle). Sada je Marx u *Kapitalu* iscrpno dokazao da su zakoni što reguliraju radnu najamninu vrlo složeni, da već prema uvjetima preteže čas jedno, čas drugo, da oni, dakle, nipošto nisu gvozdeni već, naprotiv, vrlo elastični i da se ta stvar ne da riješiti samo s nekoliko riječi kako je to zamišljao Lassalle.

Malthusovo obrazloženje zakona koji je Lassalle prepisao od njega i Ricarda (uz iskrivljavanje ovog posljednjeg) kako se, na primjer, citirano iz jedne druge Lassalle-ove brošure, nalazi u »Radničkoj čitanci« na stranici 5,^[229] Marx je u Odjeljku »Proces akumulacije kapitala«^[230] iscrpno opovrgao. S usvajanjem Lassalle-ovog »gvozdenog zakona« Program se, dakle, opredijelio i za jednu krivu postavku i za njezino krivo obrazloženje.

Četvrto, Program kao *jedini socijalni* zahtjev postavlja — Lassalle-ovu državnu pomoć u najgolijem obliku, kakvu je Lassalle ukrao od Buchez-a. I to nakon što je Bracke prikazao taj zahtjev u svoj njegovoj ništavosti;^[231] kad su zamalo svi govornici naše partije bili primorani da u borbi protiv lasalovaca istupaju protiv te »državne pomoći«! Dublje se naša partija nije mogla poniziti. Internacionalizam srozan na Amanda Goegga, socijalizam na buržoaskog republikanca Buchez-a, koji je taj zahtjev *postavio nasuprot socijalistima*, da bi im izbio adute!

No, u najboljem slučaju, »državna pomoć« u lasalovskom smislu ipak je samo jedno *jedino* sredstvo među mnogim drugima da bi se postigao cilj koji se tu označuje kljastim riječima: »kako bi se utro put za rješenje socijalnog pitanja«, kao da za nas postoji još ijedno *teorijski* neriješeno socijalno pitanje! I, kada se kaže: Njemačka radnička partija teži za ukidanjem najamnog rada a s njim i klasnih razlika posredstvom uvođenja zadržane proizvodnje u industriji i poljoprivredi i u nacionalnom razmjeru; ona se zauzimalje za svaku mjeru koja je pogodna da se taj cilj postigne! — onda nijedan lasalovac ne može imati ništa protiv.

Peto, o organiziranju radničke klase kao klase posredstvom radničkih zadruga nema ni riječi. A to je veoma bitna tačka, jer te su zadruge prava klasna organizacija proletarijata u kojoj on dnevno bije svoje bitke s kapitalom, u kojoj se školuje i koju se danas ni za najgore reakcije (kakva je sad u Parizu) naprosto više ne može uništiti. Pri važnosti koju je ta organizacija postigla i u Njemačkoj, po našem bi mišljenju bilo bezuvjetno nužno da ju se spomene u Programu i da joj se, koliko god je to moguće, napravi mjesta u organizaciji Partije.

Sve su to naši ljudi učinili za ljubav lasalovaca. A u čemu su ovi popustili? U tom što u Programu figurira gomila prilično zbrkanih *čisto demokratskih zahtjeva* od kojih su mnogi čisto pomodarski, kao, na primjer, »zakonodavstvo po narodu« koje postoji u Švicarskoj i čini više štete nego koristi, ako uopće išta čini. *Upravljanje* po narodu. To bi bilo već nešto. Također je izostao prvi uvjet svake slobode: da svi činovnici za sve svoje službene postupke budu odgovorni svakom građaninu pred običnim sudovima, i po općem pravu. Neću ni govoriti o tome da zahtjevi poput: sloboda nauke, sloboda savjesti, figuriraju u svakom liberalnom buržoaskom programu, pa pomalo iznenađuje kako su ovdje izostavljeni.

Slobodna narodna država pretvorena je u slobodnu državu. Uzeto gramatički, slobodna je ona država u kojoj je država slobodna naprama svojim građanima, dakle, država s despotskom vladavinom. Trebalo bi se okaniti svih govorancija o državi, osobito poslije Komune, koja više i nije bila država u pravom smislu. Anarhisti su *narodnu državu* nama stavljali u usta toliko da je dodijalo, premda već Marxov spis protiv Proudhona,¹ i poslije *Komunistički manifest*, direktno kažu kako se s uvođenjem socijalističkog društvenog uređenja država ukida sama od sebe i iščezava. I, budući da je »država«, eto, samo prolazno uređenje kojim se služimo u borbi, u revoluciji, da bismo svog protivnika nasilno potlačivali, čista je besmislica govoriti o »slobodnoj državi«: dokle god je država proletarijatu još *potrebna*, nije mu potrebna u interesu slobode, već potlačivanja njegovih protivnika, a tek što se uzmogne povesti riječ o slobodi, država kao takva prestaje da postoji. Mi bismo, stoga, predložili da svugdje umjesto *država* stavi »zajednica«, dobra stara njemačka riječ koja može vrlo dobro zastupati francusku riječ »*komuna*«.

»Uklanjanje svake socijalne i političke nejednakosti« također je vrlo sumnjiva fraza, umjesto: »ukidanje svih klasnih razlika«. Od zemlje do zemlje, od pokrajine do pokrajine, dapače od mjesta do mjesta, uvijek će postojati *izvjesna* nejednakost životnih uvjeta koja će moći da se sveđe na minimum, ali nikada da se posve ukloni. Stanovnici Alpa uvijek će biti u drugačijim uvjetima nego ljudi iz ravnice. Predodžba socijalističkog društva kao carstva *jednakosti* jednostrana je francuska predodžba što se oslanja na staru »slobodu, jednakost, bratstvo«, predodžba koja je bila opravdana kao *razvojni stupanj* svog vremena i mjesta, ali koja poput svih jednostranosti ranijih francuskih socijalističkih škola treba da se sada prevlada, jer stvara jedino zbrku u glavama, a nađeni su precizniji načini prikazivanja stvari.

Prestajem, iako bi bila za kritiku gotovo svaka riječ u ovom Programu redigiranom bez krvi i mesa. On je takav da se Marx i ja, ako bude prihvaćen, *nikada* nećemo moći opredijeliti za *novu* partiju stvorenu na toj osnovi, i morat ćemo vrlo ozbiljno razmisliti kakav stav treba da — i javno — zauzmemo prema njoj. Imajte na umu da se u inostranstvu *nama* pripisuje odgovornost za svaku izjavu i postupak njemačke socijaldemokratske radničke partije. Tako čini Bakunjin u svom spisu *Politika i anarhija*, gdje mi treba da jamčimo za svaku nepromišljenu riječ koju je Liebknecht izgovorio i napisao od osnutka lista »Demokratischer Wochenblatt«. [232] Ljudi zamišljaju da mi odavde komandiramo sa cijelom pričom, iako znaju isto tako dobro kao i mi da se gotovo nikada nismo ni najmanje miješali u unutrašnje partijske stvari, a i tada jedino da bismo, po mogućnosti, ispravili poteze, i to *samo teorijske*, koji su, po našem mišljenju, bili promašeni. No Vi

¹ *Bijeda filozofije*

ćete i sami uvidjeti da taj program tvori prekretnicu koja bi nas vrlo lako mogla prisiliti da odbijemo svaku suodgovornost s partijom koja ga priznaje.

Općenito, stvar nije toliko u oficijelnom programu jedne partije koliko u onom što ona čini. Ipak, *novi* je program uvijek javno istaknuta zastava, i vanjski svijet po tom prosuđuje partiju. Stoga on nipošto ne bi trebalo da sadrži korak unazad, poput ovoga naprama ajzenaškom. Valjalo je ipak imati na umu šta će o tom programu kazati radnici drugih zemalja; kakav će utisak ostaviti to što je sav njemački socijalistički² proletarijat pokleknuo pred lasalijanstvom.

Pri tom sam uvjeren da jedinstvo na *toj* bazi neće trajati ni godinu dana. Zar bi najbolje glave naše partije pristale na to da verglaju napamet naučene postavke o gvozdenom zakonu nadnica i o državnoj pomoći? Htio bih pri tom vidjeti, na primjer, Vas! A kad bi oni to i učinili, njihovi bi ih slušaoci izviždali. A ja sam uvjeren da lasalovci insistiraju upravo na *tim* dijelovima Programa, poput Židova Shylocka na svojoj funti mesa. Do razdvajanja će doći; no mi ćemo i opet jednom »opošteniti« Hasselmana, Hasenclevera, Tölkea i kompaniju; iz razdvajanja mi ćemo izaći slabiji, a lasalovci jači; naša će partija biti lišena svog političkog djevičanstva i nikada više neće moći smjelo istupiti protiv Lassalle-ovih fraza koje su eto, neko vrijeme bile ispisane i na njenoj zastavi, a ako lasalovci za im ponovo kažu: da su oni prava pravcata i jedina radnička partija, a da su naši ljudi buržuji, tada će Program biti tu da to dokaže. Sve socijalističke mjere u njemu bit će *njihove*, a *naša* partija nije unijela ništa osim zahtjeva sitnoburžoaske demokracije koju *i oni* u istom tom programu označuju kao »reakcionarnu masu«!

Ovo sam pismo stavio na stranu jer ga nisam htio izložiti mogućnosti da bude uhvaćeno pri pokušaju krijumčarenja, budući da ćete Vi ionako doći na slobodu 1. aprila u čast Bismarckovog rođendana.^[233] Uto je stiglo Brackeevo pismo,^[234] on je također u teškoj dvoumici oko Programa, želio bi znati što mi mislimo. Stoga ću pismo poslati njemu da ga otpravi, pa neka ga pročita, kako ja ne bih morao sve to pisati ponovo. I Rammu sam, uostalom, također otvoreno kazao što mislim,^[235] Liebnechtu sam pisao posve kratko.^[236] Ne mogu mu oprostiti što nam o cijeloj stvari nije javio *ni riječi* (dok su Ramm i ostali mislili da nas je tačno obavijestio) sve dok, tako rekuć, nije postalo prekasno. On to, doduše, čini oduvijek — otuda i mnogo neprijatnog dopisivanja između Marxa, mene i njega — ali ovog puta nam je ipak dogrdilo, i *mi se odlučno ne slažemo*.

Nastojte urediti da u ljeto dođete ovamo, stanovat ćete, naravno, kod mene, a ako bude dobro vrijeme, mogli bismo otići na nekoliko

² kod Bebelu *Iz mog života*: socijalni

dana da se okupamo u moru, to bi Vam poslije dugog tavorjenja u zatvoru baš koristilo.^[237]

Najprijateljskije Vaš
F. E.

Marx se upravo odselio, stanuje u 41 Maitland Park Crescent N. W. London.

Prema: August Bebel,
Iz mog života
II dio, Štuttgart 1911.

Engels Rudolfu Engesu

u Bremen^[238]

London, 22. marta 1875.

Dragi Rudolf,

Tvoje pismo, kao i oba od E[rmen] & E[ngelsa] primio sam i saglasno proveo knjiženje. Najljepše zahvaljujem na brizi oko ove stvari koja je završila potpuno na moje zadovoljstvo.

Danas o nečem drugom. Preksinoć mi odjednom dolazi mali Heinrich Ermen iz Mančestera i pripovijeda slijedeće.

Gottfried E[rmen] želi se povući za 2 godine i zaista je dozvolio da mu Peter E[rmen] uvuče svog zeta, Matildinog¹ muža, učitelja Robyja kao ortaka u posao. On se, navodno, četrnaest dana po Robyjevom dolasku već pokajao kad se pokazalo da mu taj, kao za sve stvoreni hvalisavi Roby, koji bijaše gradio škole i ne znam što sve ne, nije valjao za posao. Ali G[ottfried] je tako duboko zaglibio da se više nije mogao izvući, i usprkos tome što Roby ne radi ništa osim što proučava bankovni račun i »Times«, G[ottfried] sada hoće da ga [nametne]² svojim nećacima kao glavnog ortaka, a sa otprilike isto takvim udjelom kao 3 nećaka zajedno (Heinrich i njegov brat Franz i Franz, Franzov sin).

Naime, taj Roby je imao veoma zgodnu službicu u Endowed Schools commission^[239], jednoj od Gladstone-a davno postavljenoj vladinoj komisiji za istragu i uklanjanje bar nekih najočitijih zloupotreba u upravljanju veoma značajnim zakladama namijenjenim školama; on je bio jedan od povjerenika. Ali, Disraeli, čim je došao na vlast, provocirao je glasanje u parlamentu koje ga je ovlastilo da razriješi čitavu komisiju, te da njene još neriješene poslove preda Charity Commissioners³, koji su, izabrani pod konzervativnom vladom, mnogo prikladniji da održe umjerene zloupotrebe. Tako je naš Roby izgubio svoju službicu i uz pomoć Petera došao na genijalnu pomisao da postane tvorničar.

Sad je ugovor, što ga je G[ottfried] dao u tu svrhu načiniti između sebe, Robyja i 3 nećaka, takav da se 3 nećaka, u stvari, obavezuju da će 14 godina raditi za to da Mr. Roby ima predviđeni prihod od 5000*g*, a njih trojica međusobno, možda, nešto više. Oba Franza su, doduše, potpisala, ali Heinrich još nije, i to će u slučaju nužde omogućiti i

¹ Mary Ann Mathilda Roby — ² u rukopisu samo: na (precrtao Engels)
— ³ članovima dobrotvorne nadzorne komisije

drugoj dvojici da se povuku, a H[einrich] misli da bi njegov brat Franz to učinio ukoliko on, H[einrich], ne potpiše i ako nađe nešto drugo.

On me sada moli da vas priupitam da li biste vi, možda, željeli da s njim, odn. s njegovim bratom Franzom nastavite da vodite firmu E[rmen] & E[ngels] u Mančesteru i iskoristavate njen jednom stečeni renome; ako se vi sa obojicom jednostavno udružite, pretvori li se stvar, kao što se ovdje sada veoma često dešava, u komenditno društvo (Ermen & Engels *Limited*, kako bi se firma tada zvala) i uredba li zatim da se pri tome utvrdi tko bi bili ortaci koji treba da odgovaraju sa svom svojom imovinom (jamci Code Napoléona) — zakon je ovdje gotovo jednak kao u Code Napoléonu. Što se kapitala tiče, on tvrdi da se to — bude li u ovoj ili onoj formi — može odmah nabaviti ukoliko vi pristajete, a ja u to rado vjerujem, jer Lankašir je nakon dobrih godina 1870 - 73. opet tako pun para da ljudi ne znaju kako da ih ulože.

Rekao sam vi ćete se teško u to upustiti, vi imate prilično toga na vratu; jedno komanditno društvo teško da bi vam odgovaralo, a na jedno obično trgovačko društvo teško ćete pristati već i zbog toga što bi to moglo imati za posljedicu da jedan od vas ode u Mančester, a to vam ne odgovara, također da ćete na novcu nabavljenom u Mančesteru teško zasnovati posao. Ukratko, u tom sam pogledu bio prilično hladan.

Ali stvar je ipak takva da se sa firmom E[rmen] & E[ngels] u Mančesteru može još zaraditi dobra svota, osobito kada se, kako bi to tada bio slučaj, započne sa sasvim novim strojevima koji se sada mogu nabaviti vrlo jeftino. Heinrich je *vrlo dobar* prelac i dubler i ima ženu i 4^{1/2} djeteta, što uvijek pruža izvjesnu garanciju njegovog držanja. Franz veoma dobro poznaje bjeljenje, bojenje, proces sukanja i čitavu pravu Sewing- i Knitting-Fabrikation⁴. Uz to H[einrich] kaže da je Franz postao veoma dobar poslovan čovjek, što rado vjerujem, jer je za to bio nadaren. U svakom slučaju, oba zajedno bi mi bili uvijek draži nego Gottfried. Ukoliko ste skloni da ideju prihvatite, H. E[rmen] će odmah doći ovamo i onda možete čovječuljka pobliže pogledati i tačnije ga ispitati o pojedinostima njegova plana.

Dakle, dobro promislite o tome i odgovorite mi što je prije moguće, izgleda da Heinrich ne može više dugo odgađati G[ottfriedovu] definitivnu odluku.

Najljepši pozdravi Mathildi⁵, djeci i Tebi,

Tvoj
Friedrich

Neka idu k vragu E[ngelsovi] sa R[ajne], uzdajući se u mnoga uvjeravanja o brzom plaćanju, upustio sam se u svakojake stvari i sada sam se prilično zaglibio.

⁴ izradu šivaćeg konca i konca za pletenje — ⁵ Mathilde Engels

10

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

London, 5. maja 75.

Dragi Bracke,

Budite dobri pa niže napisane kritičke marginalije uz koalicioni program,^[240] nakon što ih pročitate, dostavite na uvid Geibu i Aueru, Bebelu i Liebknechtu. Nota bene. Rukopis mora biti vraćen Vama tako da mi u slučaju nužde bude na raspolaganju.^[241] Ja sam preza-poslen, pa i inače moram mnogo prebacivati radnu normu koja mi je liječnički propisana. Stoga ovako dugačku čitulju nipošto nisam pisao »s užitkom«. To je, međutim, bilo nužno, da partijski prijatelji, kojima je ovo saopćenje namijenjeno, ne bi krivo protumačili korake koje ću ja kasnije morati da učinim.

Nakon što bude održan koalicioni kongres,^[221] Engels i ja obznanit ćemo spomenuti načelni program u tom smislu da smo posve po strani spomenutog načelnog programa i da s njim nemamo nikakve veze.^[242]

To je neizbježno, jer se u inostranstvu gaji shvaćanje koje neprijatelj Partije brižljivo pothranjuju — posve pogrešno shvaćanje — da mi odavde potajno upravljamo pokretom takozvane ajzenaške partije. Pa i u jednom tek izišlom ruskom spisu Bakunjin, na primjer, na mene svaljuje odgovornost ne samo za sve programe itd. te Partije nego čak i za svaki korak koji je Liebknecht učinio od dana kad je počeo kooperirati^[232] s Narodnom strankom.^[226]

Bez obzira na to, dužnost mi je da program, koji po mom uvjerenju valja posve odbaciti i koji partiju demoralizira, ne priznam ni diplomatskom šutnjom.

Svaki korak stvarnog pokreta vrijedi više od tuceta programa. Pa ako se nije moglo — i to nisu dopuštale okolnosti vremena — poći dalje od Ajzenaškog programa,^[225] trebalo je naprosto zaključiti sporazum o akciji protiv zajedničkog neprijatelja. Ali kad se prave načelni programi (umjesto da se to odgodi do tada kad nešto od toga bude pripremljeno dužim zajedničkim djelovanjem), onda se pred cijelim svijetom postavljaju međaši po kojima se mjeri doseg partijskog pokreta.

Vodi lasalovaca došli su, jer su ih na to prisilile prilike. Da im se unaprijed reklo kako neće biti mešetarenja oko principa, oni bi se *morali* zadovoljiti nekim akcionim programom ili organizacionim planom za zajedničku akciju. Umjesto toga njima se dopušta da se pojavljuju naoružani mandatima i jednostrano se priznaje da ti mandati

obavezuju^[243], izvršava se, dakle, predaja na milost i nemilost onima kojima je potrebna pomoć. I, da bi se sve to krunisalo, oni ponovo održavaju kongres *prije kompromisnog kongresa*, dok vlastita partija svoj kongres održava *post festum*.^{1[244]} Očito se htjelo da se zabašuri svaka kritika koja bi vlastitu partiju navela na razmišljanje. Poznato je kako su radnici zadovoljni samom činjenicom ujedinjenja, ali se vara onaj tko misli da taj trenutni uspjeh nije plaćen preskupo.

Program, uostalom, ne valja i bez obzira na to što kanonizira lasalovske vjerske članke.

Uskoro ću Vam poslati završne sveske francuskog izdanja *Kapitala*.^[206] Tok štampanja dulje vrijeme je ometala zabrana francuske vlade. Ove nedjelje, ili početkom naredne, stvar će biti gotova. Jeste li primili prijašnjih 6 svezaka? Napišite mi, molim Vas, i adresu Bernharda Beckera, kome svakako moram poslati završne sveske.

Knjižara lista »Volksstaat« ima svojevrzne manire. Tako mi još do ovog trenutka nije poslat ni jedan jedini primjerak odštampanog *Kelnskog procesa komunistima*^[202].

S najljepšim pozdravom

Vaš

Karl Marx

¹ poslije svega

11

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 8. maja 1875.

Dragi moj prijatelju,

Upravo sam primio pismo iz Berlina od jednog trgovca (veoma časnog čovjeka i bez ikakvog političkog značenja, bar u očima svijeta i policije), koji me moli da mu razjasnim neka pitanja iz *Kapitala*.^[245] Odmah sam mu odgovorio i iskoristio priliku da ga s moje strane zamolim za sigurnu adresu za Vaša pisma iz Rusije. Moje pismo odlazi još danas.^[246]

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

12

Engels Eugenu Oswaldu

u London^[247]

[London] 8. maja 1875.

Dragi Oswald,

Ne znam što mi je bilo kad sam Vam jučer tvrdio da je način pisanja teutsch sasvim moderan. Ne način pisanja, nego je samo njegov prateći značaj kao *ispravan*, moderan U čitavom srednjevisokonjemačkom je tiutsch, tiusch dapače pretežan (npr., W[althar] v[on] d[er] Vogelweide). Uz to diutsch (npr., Annolied^[248]). U 16. stoljeću teutsch opet pretežan (npr., Luther, U. v[on] Hutten). Naprotiv, starovisokonjemački *uvijek* diutisk, diotisk, vjerujem, štaviše, čak je stariji oblik thiodisk, theotisk negdje dokazan.

Čitava stvar je slijedeća: gotski, staronordijski, anglosaksonski, starosaksonski, starodonjofranački th (þ) prelazi kasnije u saksonskom i franačkom izmjenom ili brušenjem u d (zbog toga sve riječi koje engleski počinju sa th, isto tako visokonjemački kao i donjonjemački, uključivši holandski, jednako počinju sa d). Ova na izgled svim pravilima protivna tekuća podudarnost prouzrokovala je, pri imenu jedne tako značajne riječi kao što je bilo ime same nacije, kod visokonjemačkih pisaca 13. stoljeća sklonost da ponovo uspostave naoko ispravnu razliku pomjeranja glasova putem T i da time iskvare jezik. — Sve to bilo je u Lutherovo doba potpuno zaboravljeno, u istoj mjeri kao i sam postanak riječi. Naprotiv, u renesansi su od Rimljana preuzeta imena Teutonci, Tuisto itd. i korištena su kao etimološka osnova i ostala su do Jacoba Grimma.

Moja filološka savjest nije mi dala mira sve dok Vam nisam poslao ovaj ispravak onoga što sam jučer tvrdio.

Règle Générale¹: poslije 2 sata ujutro ne treba brbljati o komparativnoj filologiji.

Vaš

F. Engels

¹ Opće pravilo

13

Marx Jenny Marx

u Šanklin

[London] 10. maja 75.

Draga Jenny,

Tvoja slabost sve nas je veoma uplašila; ipak, nadam se, da je sada nakon Castor-oil¹ i sa lijepim vremenom iščezla.

Engelsov prijedlog da s njim odem u Šanklin sasvim mi je odgovarao jer sam svoj boravak tamo smatrao zgodnim i zbog Tebe; ali želio bih da on zbog mene ne oteže i, s druge strane, da me ne smeta u mom slobodnom kretanju, čime i mene i sebe muči. Očekujem, naime, posljednje proof-sheets² iz Pariza i ne bih imac mira kad bi zbog mog odsustva došlo do daljnjeg otezanja u tako neizrecivo otegnutom objavljivanju posljednjih svezaka.^[206] Ovaj put dobio sam jedno za drugim dva pisma od Lachâtre-a, koji upravo prebiva u Veveju (Švicarska). Bena izražava svoje preuzvišeno zadovoljstvo sa dernières livraisons³, jer su općenito, tj. čak njemu, razumljivi. Na koještariju odgovaram, naravno, isto tako kao i na njegovo pismo iz Brisela kojim izražava nezadovoljstvo.

Otprovio sam okružnicu (koja je sad već kod Brackea) o petljaniji Liebknecht-Hasselmanna⁴; to je mala brošura; isto tako gospodinu Schrammu u Berlinu dao željeno objašnjenje^[246]; najzad, Willebrordu učinjeno nažao, svaka suradnja sa jednim listom pod uredništvom Messieurs de «L'Indépendance»⁵ sasvim neprihvatljiva. Žao mi je zbog W[illebrorda]; ali i kakav besmisleni zahtjev.^[249]

Ovdje u kući sve po starom. Izgleda mi da Jennychen bolje vrijeme dobro čini. Na njeno veliko zadovoljstvo, mother⁶ Lormier nemilosrdno je kritizirala Longuet-ov «francuski» Möbelrubbish⁷. Lafargue-ov posao izgleda napreduje.^[47]

Danas ja čuvam kuću, jer su Lenchen i Tussy u gradu, gdje na jednoj javnoj prodaji namještaja imaju sastanak sa Jennychen.

Naš vrtić zeleni se sasvim veselo.

Lopatin me je u petak iznenadio. U subotu potom otišao je već u Hastings, gdje će stanovati nekoliko mjeseci. Mišljenja je da njegov

¹ uzimanja ricinusova ulja — ² korekturne arke — ³ posljednjim svescima — ⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 10 — ⁵ gospode iz lista «L'Indépendance» — ⁶ majka — ⁷ starinski namještaj

logis⁸ u Parizu ni trenutka nije bio bez ruskih posjetilaca, te da mu je tako postalo nemoguće da radi.

Sa srdačnim pozdravom.

Tvoj
Karl

Moj pozdrav i Madame Lizzy.

14

Engels Patricku Johnu Colemanu

u London^[250]

(koncept)

U pogledu Vašeg posla ja sam, na žalost, u takvoj situaciji da ne mogu jamčiti *ni za koga*. Jednom sam to učinio i moje je tadašnje iskustvo takvo da to više nikada neću ponoviti. Kad bih mogao da Vam pomognem na bilo koji drugi način, rado bih to učinio, ali za sada ne vidim nikakvu mogućnost da Vam budem od koristi.

[London] 20. 5. 75.

Coleman [18]75.

Pristaša MacDonneta za vrijeme Internacionale.^[251]

Prevod s engleskog

15

Engels A. Gouppyju

u Mančester

(koncept)

[London] 14. 6. 75.

Moj gospodine,

Ako se dobro sjećam, vidio sam Vas samo jednom u životu. Stoga sam s izvjesnim čuđenjem pročitao Vaš prijedlog da jamčim za Vas za sumu od stotinu funti. U svakom slučaju, moram Vam unaprijed reći da ne mogu preuzeti nikakvo jamstvo ni za koga.

Što se tiče Dupontove djece, ja sam Dupontu prije nego što je otišao izričito rekao da ih on, odlazeći u Ameriku, ostavlja u Engleskoj na vlastiti rizik i odgovornost; da ja, predujmivši više od stotinu funti za njihovo uzdržavanje i obrazovanje, više od toga ne mogu učiniti, dakle, da on ni u kom slučaju ne može više računati na pomoć s moje strane. Mogu Vam samo to ponoviti. Pošto sam za tu jednu djecu učinio sve što sam mogao¹, meni je apsolutno nemoguće da podnosim nove žrtve. Primite moje pozdrave, moj gospodine.

Prevod s francuskog

¹ Vidi u 40. tomu, Prvi deo, pismo br. 29 i Drugi deo, pismo br. 79.

16

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 18. juna 75.

Dragi moj prijatelju,

Kad sam prekjucer bio kod Vas, zaboravio sam da Vam saopćim važnu novost koja Vem možda još nije poznata. Fiziologu Traubeu iz Berlina uspjelo je da stvori vještačke ćelije.^[252] Razumije se, to još nisu prirodne ćelije: nemaju jezgru.

Miješanjem koloidnih otopina, npr. želatine s bakrenim sulfatom itd., dobiva se membranom obavijena kuglica, koja prima hranu i uslijed toga može da raste. Time su obrazovanje membrana i rast ćelija napustili carstvo hipoteza. Učinjen je velik korak koji je tim više pao u pravo vrijeme jer su Helmholtz i ostali bili na najboljem putu da rasprostrane apsurdnu doktrinu da već gotove klice zemaljskog života padaju s mjeseca, tj. da su nam ih donijeli meteori.^[253] Gnušam se takvih tumačenja koja izvjesni problem rješavaju prebacujući ga na neko drugo područje.

Trgovačka kriza napreduje. Sada sve zavisi od vijesti što će stići s azijskih tržišta koja su svake godine sve zasićenija, osobito u istočnoj Indiji. U određenim uvjetima, čije postojanje ipak nije mnogo vjerovatno, konačni slom mogao bi biti odložen sve do jeseni.

Pojava koja je doista vrijedna pažnje jeste skraćenje periodičnog trajanja ciklusa opće krize. Taj broj nikada nisam smatrao konstantnom, već uvijek opadajućom veličinom¹; ali prijatno je što ona pokazuje tako opipljive znake svog opadanja; to je loš znamen trajanju buržoaskog svijeta.

Pozdrav gospodinu i gospođi Noel².

Sasvim Vaš

K. M.

Prevod s francuskog

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 560/561 — ² Konspirativno ime Vale-rijana Nikolajeviča Smirnova i njegove supruge Rozalije Idelson.

Marx Matildi Betham-Edwards

u London^[254]

[London] 14. jula 1875.

41, Maitland Park Crescent N. W.

Sir,

U Vašem članku *The Intern[ational] work[ing] Men's Association*^[255] ima činjeničnih grešaka i ja bih Vas na neke od njih upozorio. Ali prije toga dozvolite mi da izrazim čuđenje u pogledu Vaše tvrdnje: »Mi vjerujemo da će uskoro izaći skraćeni prevod tog djela (*Kapitala*).«

Ja sam pravo prevođenja pridržao za sebe, a postoji i copyright¹ ugovor između Njemačke i Engleske. Stoga ću svakako spriječiti rasturanje svakog takvog izvotka koji *prethodno nisam autorizirao*. Skraćivanje osobito olakšava *traduttore*² da se pretvori u *traditore*³. Čak mi je i *revizija* neskrćenog francuskog prevoda, koji je u Parizu izlazio u *sveskama*, zadala više truda nego što bi iziskivalo prerađivanje cijele knjige na francuski jezik.

S obzirom na to da pretpostavljam da Vi autora poznajete, i zato što želim izbjeći neprijatni sudski proces, bio sam toliko slobodan da Vam o tome pišem.

U pogledu činjeničnih grešaka sadržanih u Vašem članku, ograničit ću se na neke pojedinosti.

Vi kažete:

»*Kapital* je izašao uskoro poslije Proudhonovog eseja o *Pogrešnim zaključcima političke ekonomije*, a Marx je u *malom poglavlju*, nazvanom *Bijeda filozofije*, odgovorio na Proudhonovo poglavlje o *Filozofiji bijede* itd.«

Bilo je to Proudhonovo opsežno djelo »*Système des Contradictions Économiques ou Philosophie de la Misère*«, na koje sam odgovorio⁴ brošuram *Misère de la Philosophie*⁵, pisanom na francuskom jeziku. Ona je objavljena 1847, a *Kapital* tek dvadeset godina kasnije, 1867. godine. Pretpostavljam da su Vas u zabludu dovele Fribourgove krajnje nepouzidane publikacije o »Internacionali«. Dok ste u cijelosti dali preambulu Statuta i dijelova Inauguralne adrese⁶ Internacionale ne znajući da, u stvari, citirate spise koji potječu iz moga pera⁷, Vi iz jedne

¹ izdavački — ² prevodiocu — ³ krivotvoritelja — ⁴ do ovog mjesta postoji faksimil rukopisa — ⁵ *Bijeda filozofije* — ⁶ u »Catalogue«: Marginalna adresa —

⁷ *Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika* i *Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika*

nepoznate i nedatirane adrese štampate rečenice koje, kako Vi kažete, »mora da potječu iz pera samog dra Marxa«. Na žalost, to nije tako. Tu sam adresu prvi put vidio kad sam je pročitao u stupcima lista »Fraser«. Očigledno, napisao ju je jedan moj istomišljenik, ali ona sadrži ponešto neodređenu frazeologiju, tako da se baš nisam obradovao vidjevši da se pripisuje meni. Mazzini... se nije nikada dopisivao s Generalnim vijećem *Internacionale*... Orsini (brat talijanskog patriote) nikada nije prisustvovao sjednicama Generalnog vijeća i nikada nije dao neki zanimljiv ili bilo kakav izvještaj o bilo čemu. Ja i on izmijenili smo nekoliko privatnih pisama o zbivanjima u Državama.

...⁸ prisutan na Bazelskom kongresu^[256] itd.

I dalje, Sir,

Vaš odani

Karl Marx

Prema: Cotheby & Co., Catalogue
of valuable printed books,
autograph letters, historical
documents, etc. London 1952.

Prevod s engleskog

⁸ za kraj pisma postoji faksimil rukopisa

18

Marx Maxu Oppenheimu

u Prag

1. sept. 75.

Njemačka, Karlsbad

Dragi prijatelju,

Vaše pismo od 12. o. m. stiglo je u London pošto sam već krenuo na put ovamo.^[3] Veoma me je zanimalo. Slijedeće subote, nakon 8 dana (dakle, ne subote koja dolazi, već subote koja potcm slijedi), vratit ću se odavde preko Praga da bih uživao u Vašem društvu. Ali zbog hitnih poslova ne mogu se zadržati dulje od 2 dana.

S prijateljskim pozdravom.

Vaš

Karl Marx

19

Marx Maxu Oppenheimu

u Prag

6. sept. 75.

Germania, Karlsbad

Dragi prijatelju,

Budući da na moje pismo za Vas od prošlog tjedna nisam dobio nikakvu vijest, zaključujem da niste u Pragu. Pod tom pretpostavkom u subotu (11-og sept.) oputovat ću natrag direktno preko Frankfurta umjesto preko Praga.^[3]

Au revoir.¹

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

¹ Do viđenja

20

Marx Maxu Oppenheimu
u Prag

9. sept. 75.

Germania, Karlsbad

Dragi prijatelju,
Krenut ću u subotu (11-og) oko 3.57 i na glavni kolodvor u Pragu
treba da stignem oko 8.50.^[3]

Sam sam, bez ikakve pratnje, trebam, dakle, samo nekakvu spavaću sobu.

Najljepša hvala na *Praškom vodiču*.

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

21

Marx Hermannu Schumacheru

u Carhlin

21. sept. 1875.

41, Maitland Park Crescent
London, N. W.

Veoma poštovani gospodine,

Vaše pismo od 27. juna dobio sam pravovremeno, ali je knjiga stigla tek mnogo kasnije^[257], kad sam već otišao iz Londona u Karlsbad na liječenje. Zbog toga moj odgovor kasni. Tek sam se jučer vratio.^[3]

Pošto Vam najljepše zahvaljujem na Vašem pismu i na prvom dijelu od Thüнена, toliko sam neskroman da zamolim i ponudenu Thünenovu biografiju.^[258] Ukoliko nemate drugo izdanje *Kapitala*,^[214] poslat ću Vam ga s najvećim zadovoljstvom.

Thüнена sam uvijek smatrao gotovo iznimkom među njemačkim ekonomistima, jer među njima su sasvim rijetki samostalni, objektivni naučnici.

Vaš predgovor mogao bih sasvim odobriti da nemamo različita shvaćanja o »nadnici«. Thünen i Vi posmatrate nadnicu kao neposredan izraz jednog zaista ekonomskog odnosa; ja je posmatram kao prividan oblik koji skriva jedan, po svom izrazu bitno različit sadržaj.

Preporučam se s osobitim poštovanjem,

posve odani

Karl Marx

22

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 24. sept. 1875.

Dragi moj gospodine Lavrov,

Vrativši se iz Remzgejta, gdje sam boravio nekoliko tjedana^[2], našao sam Vaše pismo od 20, kao i mnoštvo novina, knjiga itd., prispjelih za vrijeme moje odsutnosti. Najprije ću ovdje unijeti malo reda a zatim, što je prije moguće, prijeći na čitanje Vašeg članka iz lista »Впередь!^[259] da bih Vam saopšio gdje su naša shvaćanja o odnosu socijalizma prema Darwinovoj borbi za opstanak saglasna, a gdje se razilazimo.¹ Ako to ne bude odmah slijedećih dana, molim Vas da me opravdate jer treba da napišem brojna pisma i sredim druge zaostale poslove s obzirom na to da sam mjesec dana bio primoran da obavljam samo ono što je bilo bezuvjetno nužno i što se nije dalo odgoditi.

Brošure o kojima govorite, ne poznajem.^[260] Bio bih Vam veoma zahvalan kad biste mi ih mogli poslati poštom na nekoliko dana.

Opet imamo jedan portugalski list: »O Protesto« (»Protest«) u Lisabonu, izašlo je šest brojeva (jednom tjedno) — uredništvo: Rua do Bemformoso 110, 2. kat; uprava: Rua dos Cardeas de Jesus (!), 69, 2. kat. Četiri primljena broja još nisam pregledao.

Pozdravite gospodina Smirnova i gospodu².

Sasvim Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 31. — ² Rozalija Idelson

23

Marx Peteru Imandtu

u Dendi

27. sept. 75.

41, Maitland Park Road
London, N. W.

Dragi Imandt,

Bilo mi je veoma drago što si se konačno opet javio.

Upravo sam se tek ponovo vratio sa liječenja u Karlsbadu.^[3] Veoma mi je koristilo, to je također razlog zašto nisam znao za poslani članak.^[261] Pretpostavljam da je od Barryja, vrlo fanatičnog škotskog partijskog druga. Članak u listu »Fraser« (kome Eccarius, Hales, Mortershead, Jung daju svoje priloge — momci su ostali bez prebite pare) potiče od jednog lošeg pisca romana, Mrs. Betham-Edwards,^[255] koja, npr., kaže da je moje djelo protiv Proudhona¹ malo poglavlje *Kapitala*².

Štampanje posljednjeg francuskog izdanja^[206] (osobito sam ga preradio u 3 posljednje fascicles³) *francuska vlada* neprestano *prekida*. Najzad, čini se da 3 posljednje sveske, slog je napravljen već više od pola godine, konačno mogu ugledati svijet. Poslat ću Ti ih kad ih primim.

Kaub i dr Hirsch koji su iz Pariza došli ovamo na nekoliko dana, pričaju mi da je našem starom prijatelju Schilyju (on još stanuje: 4, rue St.-Quentin) loše; najprije se godinama sekirao sa svojom boljom polovicom, uzdrmao svoje zdravlje, izgubio mnoštvo njemačkih klijenata, jer su nakon katastrofe morali napustiti Pariz, postao zlovoljan, neprijateljski raspoložen prema Francuzima, ponešto konzervativan. U Strasburu bi se mogao vjerojatno dobro namjestiti, ali on je s pravom preponosan da moli Pruse.

U Njemačkoj sam naišao čak među filistrima na veliko razočaranje zbog lošeg završetka s darovanjem milijardi.^[44]

Sva obitelj najljepše Te pozdravlja. Javi se uskoro opet.

Salut.

Tvoj

K. Marx

¹ *Bijeda filozofije* — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 17. — ³ sveske

24

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London^[262]

[London] 8. okt. 75.

41, Maitland Park Road, N. W.

Dragi prijatelju,

Žalim što ja i supruga nismo bili kod kuće da ste Vi tako ljubazno kod nas navratili.

«*Quelques Mots d'un Groupe . . . Russe etc.*»^[260] oduzeo sam Engelsu i, s Vašim dopuštenjem, prije nego što je vratim dat ću je još jednom od mojih prijatelja. Ovo đaćko scriptum¹ ne zaslužuje odgovor.

Vaš posve odani

K. M

¹ pisanje

25

Engels Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

London, 11. okt. 75.

Dragi Bracke,

Odgovor na Vaša posljednja pisma, posljednje je od 28. juna, odgadao sam do sada dijelom stoga što M[arx] i ja šest nedjelja nismo bili zajedno — on u Karlsbadu^[3] a ja na moru,^[2] gdje nisam pratio »Volksstaat« — a zatim i zbog toga što sam htio neko vrijeme pričekati da se novo jedinstvo^[221] i novi Odbor^[263] pokažu u praksi.

Mi se potpuno slažemo s Vašim mišljenjem da je Liebknecht cijelu stvar promašio žureći da postigne ujedinjenje i da za nj plati *svaku* cijenu. To se moglo smatrati nužnim, ali nije trebalo reći ili pokazati drugom kontrahentu. Ovako se jedna greška neprestano mora iskupljivati drugom. Nakon što se kongres ujedinjenja jednom već počeo pripremati na trulim osnovicama, i o njemu se trubilo, on ni po koju cijenu nije smio propasti, i tako se ponovo moralo nešto popustiti u bitnim tačkama. Potpuno ste u pravu: ovo ujedinjenje nosi klicu rascjepa, i ja ću biti zadovoljan ako tada otpadnu *samo* neizlječivi fanatici a ne i sve začelje, koje je inače snažno i uz dobro školovanje moglo bi da postane upotrebljivo. To će zavisi od vremena kada će se dogoditi ono neizbježno, i od okolnosti pod kojima će doći do toga.

Program^[264] se u svojoj konačnoj redakciji sastoji iz 3 sastavna dijela:

1. Lassalle-ovih fraza i parola koje nije trebalo prihvatiti ni pod kojim uvjetima. Kad se dvije frakcije ujedinjuju, u program se stavlja ono u čemu se slažu, a ne ono što je sporno.^[265] Kad su to ipak dopustili, naši su ljudi dobrovoljno ponijeli kaudijski jaram;

2. niza vulgarno-demokratskih zahtjeva, postavljenih u duhu i u stilu Narodne stranke^{[226]1};

3. mnoštva postavki koje bi trebalo da budu komunističke, većinom pozajmljenih iz *Manifesta*, ali tako preuređenih da, gledano pri svjetlu, ne sadrže drugo do gluposti od kojih se diže kosa. Tko se u te stvari ne razumije, ne treba da se u njih pača, ili treba da ih doslovno prepíše od onih kojima se priznaje da su vješti u poslu.

Program je, srećom, prošao bolje nego što zavređuje. Radnik, kao i buržuj i malograđanin, čitaju iz njega ono što bi, zapravo, i trebalo da bude u njemu ali nije, ni s jedne strane nikome nije palo na pamet

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 8.

da javno pretrese stvarni sadržaj koje od tih divnih postavki. To nam je omogućilo da o Programu šutimo. K tome još postavke nije moguće prevesti ni na koji strani jezik a da ne bi *moralo* ili piskarati opipljive ludosti, ili tim postavkama pripisivati komunistički smisao, što zasad čine i prijatelji i neprijatelji. I ja sam to morao učiniti pri prevodenju za naše španjolske prijatelje.^[266]

Ono što znam o djelovanju Odbora, ne ohrabruje. Prvo, postupak protiv Vaših i B. Beckerovih spisa,^[267] nije do Odbora što to nije uspjelo. Drugo, pričao je Sonnemann, s kojim se M[arx] vidio na proputovanju, kako je Vahlteichu ponudio dopisništvo za »F[rank]f[urte]r Z[ei]t[un]g«, ali je Odbor *zabranio*² V[ahlteichu] da to primi! Pa to prelazi cenzuru, i ja ne shvaćam kako je V[ahlteich] mogao i dopustiti da mu se nešto takva zabrani. K tome i neumješnost! Bolje bi bilo da se pobrinu kako bi nekako po cijeloj Njemačkoj snabdijevali listom »F[rank]f[urte]r«! Napokon, čini mi se da lasalovski članovi nisu postupili najiskrenije ni pri osnivanju berlinske udružene štamparije; dok su naši ljudi pri osnivanju lajpciške štamparije sa slijepim povjerenjem za nadzorno vijeće imenovali Odbor, dotle se ove u Berlinu tek trebalo na to *prisiliti*.^[268] No, pojedinosti o tom nisu mi tačno poznate.

Dobro je, međutim, što Odbor slabo razvija djelatnost i, kako kaže C. Hirsch, koji je ovih dana bio ovdje, ograničava se na to da vegetira kao dopisnički i informacioni biro. Svako življe istupanje s njegove strane samo bi ubrzalo krizu, a čini se da ljudi to i osjećaju.

I, kakve li slabosti, pristati da u Odbor uđu tri lasalovca i dva naša!^[12]

Po svemu sudeći, izgleda da će se izvući živa glava, no jedva. Nadajmo se da će na tome ostati, i da će u međuvremenu propaganda među lasalovcima učiniti svoje. Ako stvar izdrži do izbora za Rajhstag^[269] može ispasti i dobro. Ali tada bi Stieber i Tessedorf dali sve od sebe, a tek tada će i vrijeme pokazati *šta* se preuzelo s Hass-[elmannom] i Has[encleverom].

M[arx] se iz Karlsbada vratio posve promijenjen, snažan, svjež, bodar i zdrav, pa će uskoro opet moći da ozbiljno prione k poslu. On i ja srdačno Vas pozdravljamo. Javite ponovo kojom prilikom kako teku stvari. Svi Lajpcižani³ i suviše učestvuju u tom a da bi ono što nam kažu morala biti čista istina, i *unutrašnja* partijska zbivanja sada pogotovu neće izlaziti u javnost.

Najiskreniji Vaš
F. E.

² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 2. — ³ Wilhelm Liebknecht i August Bebel

26

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig^[270]

London, 12. oktobra 1875.

Dragi Bebel!

Vaše pismo potpuno potvrđuje naše gledište da smo sa svoje strane, pre naglili s ujedinjenjem^[221] i da ono nosi klicu rascjepa^[271]. Kad bi samo uspjelo da se taj rascjep odgodi dok prođu naredni izbori za Rajhstag^[269], bilo bi dobro . . .

Program,^[264] kakav je sada, sastoji se iz tri dijela:

1. Lassalle-ovih postavki i parola, usvajanje koje ostavlja ljagu na našoj Partiji. Kad se dvije frakcije ujedinjuju oko jednog programa, onda u nj stavljaju ono u čemu se slažu, a ne diraju ono u čemu se ne slažu. Lassalle-ova državna pomoć nalazila se, doduše, u Ajzenaškom programu^[225], ali kao jedna od mnogih *prelaznih mjera* i, po svemu što sam čuo, bilo je gotovo izvjesno da bi je ovogodišnji kongres, bez ujedinjenja, izbacio na prijedlog Brackea.^[231] Sada ona figurira kao nepogrešiv i isključivi lijek za svu socijalnu bijedu. Dopustivši da oktroira »gvozdeni zakon najamnine« i druge Lassalle-ove fraze, naša je Partija pretrpjela ogroman moralni poraz. Ona se obratila na Lassalle-ovu vjeroispovijest. To se, naprosto, ne može poreći. Taj dio Programa kaudijski je jaram pod kojim je naša Partija propuzala za veću slavu svetog Lassalle-a;

2. iz demokratskih zahtjeva postavljenih posve u smislu i stilu Narodne stranke¹[226];

3. iz zahtjeva *današnjoj* državi (uslijed čega se ne zna kome su postavljeni ostali »zahtjevi«), koji su vrlo konfuzni i nelogični;

4. iz općenitih postavki, većinom pozajmljenih iz *Komunističkog manifesta* i Statuta Internacionale², ali tako preuređenih da sadrže ili *totalno pogrešne stvari*, ili *čiste gluposti*, kao što je to Marx dokazao u Vama poznatom sastavu.^[240]

Sve je to u najvećoj mjeri nesređeno, konfuzno, nepovezano, nelogično i sramotno. Kad bi u buržoaskoj štampi bilo jedne jedine kritičke glave, ta bi proradila Program stavak po stavak, ispitala stvarni sadržaj svakog stavka, izložila besmislice vrlo opipljivo, razložila proturječnosti i ekonomska lupetanja (npr: da su danas sredstva za rad »monopol kapitalističke klase«, kao da nema zemljoposjednika, brblja-

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 8. — ² Karl Marx: *Opšti statut i pravilnik Međunarodnog udruženja radnika*

nje o »oslobođenju rada«, umjesto radničke klase, jer sam je rad danas dan i *sviše slobodan!*), i cijelu bi našu Partiju grdno izvrгла ruglu. Umjesto toga, magarad iz buržoaskih listova uzela je Program posve ozbiljno, pročitala u njemu ono čega tamo nema, i protumačila ga kao komunistički. Bit će da tako čine i radnici. *Jedino ta okolnost* omogućila je Marxu i meni da se javno ne odrekemo takvog programa. Dokle god naši protivnici, a također i radnici, budu tom programu pripisivali naša shvaćanja, bit će nam dopušteno da o tom šutimo.

Ako ste zadovoljni s rezultatom u personalnom pitanju, mora da su s naše strane zahtjevi pali vrlo nisko. Dva naša i tri lasalovca.^[12] Ni ovdje, dakle, naši nisu ravnopravni saveznici, već pobijedeni i unaprijed nadglasani. Aktivnost Odbora,^[263] koliko nam je poznato, također ne ohrabruje: 1. zaključak da se dva spisa Brackea i B. Beckera *ne* stave na popis partijske literature^[267]; ni Odbor ni Liebknecht nisu zaslužni što je to povučeno; 2. zabrana Vahlteichu da preuzme dopisništvo za »Frankfurter Zeitung« koje mu je povjerio Sonnemann. To je Sonnemann ispričao³ Marxu prilikom proputovanja. Ono što me pri tom čudi još više nego grubost Odbora i spremnost kojom se Vahlteich povinovao, umjesto da Odboru što god odbrusi, to je kolosalna glupost ovog zaključka. Trebalo bi da se Odbor radije pobrine kako bi list, poput lista »Frankfurter«, iz svih mjesta snabdijevali *samo* naši ljudi.

. . . Da je sve to jedan odgojni eksperiment, koji i pod ovim okolnostima obećava vrlo dobar uspjeh, u tome ste posve u pravu. Ujedinjenje kao takvo bit će velik uspjeh ako se održi dvije godine. Ali, moglo se, bez sumnje, dobiti mnogo jevtinije.

Prema: August Bebel,
Iz mog života,
2. dio, Stuttgart 1911.

³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 2.

27

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig^[272]

... ali vidim, jedino, da su se pravni odnosi društva morali znatno izmijeniti. Htio bih da mi se to objasni, a također, kakve garancije postoje da, u slučaju rascjepa, las[al]ovska većina upravnog odbora ne preuzme cijelu štampariju.^[273]

Iz izvršenog preseljenja indirektno razabiram da je plan za kupovinu vlastite kuće¹ napušten, ili je postao izlišan. To je, zasigurno, veoma dobro, jer bi se ulaganje novca u nekretnine za tako siromašnu Partiju poput naše moglo opravdati jedino pri krajnjoj nuždi. Prvo, stoga što se novac može bolje upotrijebiti kao obrtni kapital, i drugo, što se, pri ogromnoj pravnoj nesigurnosti u političkim stvarima u Njemačkoj, nikad ne zna šta se može desiti s nekretninama ako jednom nastupi akutna reakcija.

U Portugalu ponovno imamo list: »O Protesto«, »Protest«. Pokret tako napreduje, unatoč velikim smetnjama od vlade i buržoazije.

Marx se vrlo žalio zbog neshvatljive bilješke u broju 104, u kojoj se, uz mjesto iz njegova *Anti-Proudhona*: socijalisti, kao i ekonomisti, osuđivali su strukovne saveze, kaže: da su to »socijalisti Proudhonova kova«.^[274] Prvo, tada nije bilo ni jednog jedinog socijaliste Proudhonova kova osim samog Pr[oudhona]. Drugo, M[arxova] tvrdnja tiče se svih socijalista koji su se do tada pojavili (izuzev nas dvojice za koje se u Francuskoj nije znalo) ukoliko su došli u priliku da se bave strukovnim savezima — na čelu s *Robertom Owenom!* To se, također, tiče ovenista, a od Francuza, na primjer, Cabet-a. Budući da u Francuskoj nije postojalo pravo strukovnog udruživanja, tom stvari tamo se malo tko bavio. No, kako je prije M[arxa] postojao samo feudalni, buržoaski, sitnoburžoaski ili utopijski, ili iz svakojakih takvih elemenata izmiješan socijalizam, jasno je da su svi ti socijalisti, od kojih je svaki tvrdio da posjeduje poseban čudotvorni lijek, i koji su bili posve izvan stvarnog radničkog pokreta, gledali u svakom obliku pravog pokreta, pa tako i u strukovnim savezima i u štrajkovima, stranputicu što odvodi mase s jedinospasavajućeg puta prave vjere. Vidite li, primjedba nije bila samo pogrešna, već totalno besmislena. Ali čini se da naši ljudi, ili barem dio njih, ne mogu da se u svojim člancima ograniče na ono što su zaista shvatili. Dokaz — beskonačne trakavice teorijsko-socijali-

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 7.

stičkog sadržaja od Symachosa^[275] i kako se još zovu svi ti što sa svojim ekonomskim lupetanjima, pogrešnim gledištima i nepoznavanjem socijalističke literature isporučuju najbolje sredstvo za temeljito razaranje teorijske nadmoćnosti dosadašnjeg njemačkog pokreta. Marx je zbog te primjedbe gotovo htio zatražiti da dade jednu izjavu.

Ali dosta je pritužbi. Ja se nadam da će se ostvariti nade i očekivanja što se gaje prema tač'o nepromišljeno pre nagljenom ujedinjenju, da će se masa lasalovaca iz kulta Lassalle-a privesti k razumnom shvaćanju svog stvarnog klasnog položaja, i da će se rascjep, do kojeg će sigurno doći kao što je $2 \times 2 = 4$, izvršiti pod okolnostima koje će biti po nas povoljne. Da u sve to i povjerujem, značilo bi previše tražiti.

Zemlja izvan Njemačke i Austrije na koju moramo najviše paziti, i nadalje je Rusija. Tamo, kao i u nas, vlada je glavni saveznik pokreta. Samo, mnogo bolji od naše Bismarck-Stieber-Tessendorfove. Ruska dvorska stranka, što je sad prilično zavladała, nastoji da poruši sve koncesije učinjene za vrijeme »nove ere« iz 1861.^[276] i narednih godina, i to pravim ruskim sredstvima. Tako sada opet treba da studiranje bude dopušteno samo »sinovima viših staleža« i, da bi se to provelo, sve ostale ruše na završnom ispitu. Ta je sudbina 1873. zadesila ništa manje nego 24.000 mladih ljudi kojima je zapečaćena čitava karijera, jer im je čak izričito zabranjeno da budu učitelji u osnovnim školama! I još se čude što se u Rusiji širi »nihilizam«. Kad bi Walster, koji, eto, zna ruski, htio preraditi nekoliko brošura^[277] izišlih kod Behra u Berlinu, što su potekle od *liberalne* opozicije, ili kad bi se našao netko tko dovoljno razumije poljski da bi mogao čitati novine iz Lavova (npr. »Dziennik polski« ili »Gazeta Narodova«) i iz njih izvlačiti stvari, »Volksst[aat]« bi mogao postati vodeći evropski list za ruska pitanja. A čini se, gotovo, da će naredni ples početi u Rusiji. Ako se to dogodi u vrijeme kada bude u toku *neizbježni* rat između njemačko-pruskog Rajha i Rusije, što je vrlo vjerojatno, odrazit će se to na Njemačku neminovno.

Marx Vam šalje najljepše pozdrave.

Najiskrenije Vaš

F. Engels

[London] 15. okt. 75.

Najljepše pozdravite Liebknechta.

28

Engels Philippu Pauliju

u Rajnau

London (122, Regent's Park Road),
8. nov. 75.

Dragi Pauli,

Prošle subote poslije podne, nakon noćenja u Bingenu, Kelnu i Doveru, opet smo ovdje sretno stigli.^[278] Od Bingena do Kelna uzeli smo prema Vašem savjetu parobrod i nipošto se nismo pokajali. Prevoz od Ostendea bio je zaista dobar za ovo godišnje doba, mada je moja žena neko vrijeme pomalo patila od morske bolesti. U Doveru, gdje smo spavali u »Lord Wardenu«, sjetili smo se toga kako je jednom u tom istom hotelu neki stari Englez sa 6 kćeri rekao: thank god, t's the comforts of an English hotel¹ koji se sastoji od dobrog kreveta i lošeg doručka i nenalaštenih čizama, za što nam je zaračunata malenkost od 16 šil., tj. šesnaest šilinga.

Moja žena i ja još jednom Vama i Vašoj dragoj supruzi najsrdačnije zahvaljujemo na Vašem prijateljskom prijemu i na Vašem obećanju da ćete se s vremena na vrijeme malo starati o Pumps u njenom progonstvu; a mi smo sigurni da ćete nam ne samo što je prije moguće jednom dovesti gospodu Pauli, već da ćete svaki put kad dolazite u London, with or without notice², našu kuću smatrati svojom.

S iskrenim pozdravima

Vaš

F. Engels

¹ hvala bogu, to je konfor jednog engleskog hotela — ² sa ili bez najave

29

Engels Philippu Pauliju

u Rajnau

London, 9. nov. 75.

Dragi Pauli,

Jučer sam u žurbi zaboravio glavnu stvar. Dakle, danas Vam šaljem per Book Post¹ paket, sadrži:

1. 3. sveske *Stambenog pitanja*,
 2. *Bakunjinisti na poslu*,
 3. *O društvenim odnosima u Rusiji* (separat prvog, nije sa član-cima štampanim na omotu paketa)⁽²⁷⁹⁾,
 4. *Njemački seljački rat*,
 5. moju *Savoju, Nicu i Rajnu* (1860)
 6. M[arxov] i moj *Komunistički manifest*,
 7. M[arxova] *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* (1852²)
- i nadam se da će sigurno stići.

Još jednom srdačan pozdrav,

Vaš

F. Engels

¹ kao štampanu stvar — ² u rukopisu: 1851.

30

Engels Rudolfu Engelsu

u Barmen

London, 9. nov. 1875.

Dragi Rudolf,

Žao mi je što od Paulovog¹ puta nije ništa bilo, možda slijedeće godine.

Prošle subote vratio sam se sa suprugom iz Hajdelberga, gdje smo smjestili našu malu na godinu dana u pansion.^[278] Na povratku pili smo u Domhotelu veoma dobar Oberingelheimer, nekoliko sam ih odmah naručio i Tebe sada molim da gospodinu Theodoru Metzu, Domhotel, Keln, isplatiš za moj račun 35 *talira* = 105 maraka.

Keln je grad čudesa. Tako me je između Doma i glavnog kolodvora susreo neki gospodin koji je toliko sličio Hermannu² da ih se ne može razlikovati. Doduše, izgledao je kao da je malo narastao, imao je više sijedih u bradi i pravio je strahovito ozbiljno lice. Čekao sam samo — na žalost, uzalud — na poznatu kretnju pa da mu padnem u naručje. To čudo zbilo se prošlog petka ujutro između 10 i 11 sati.

Srdačni pozdravi Mathildi³ i djeci.

Tvoj

Friedrich

¹ Paul Engels — ² Hermann Engels — ³ Mathilde Engels

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London^[280]

Londres, le 12[-17] nov. 1875.

Mon cher Monsieur Lavrov,

Enfin, de retour d'un voyage en Allemagne^[278], j'arrive à votre article^[259], que je viens de lire avec beaucoup d'intérêt. Voici mes observations y relatives, rédigées en allemand ce qui me permettra d'être plus concis.¹

1. Od Darwinovog učenja prihvaćam *teoriju razvitka*, ali D[arwinovu] dokaznu metodu (*struggle for life, natural selection*²) prihvaćam samo kao prvi, privremeni, nepotpuni izraz jedne novoootkrivene činjenice. Upravo ljudi koji sada svugdje vide samo *borbu* za opstanak (Vogt, Büchner, Moleschott i dr.) sve su do Darwina naglašavali baš *saradnju* organske prirode, kako biljno carstvo pruža kisik i hranu životinjskom carstvu, i obrnuto, životinjsko carstvo biljkama ugljični dioksid i gnojivo, što je osobito isticao Liebig. Oba shvaćanja imaju svoje izvjesno opravdanje unutar izvjesnih granica, ali jedno je isto tako jednostrano i ograničeno kao i drugo. Uzajamno djelovanje prirodnih tijela — mrtvih i živih — uključuje kako harmoniju tako i koliziju, tako i borbu i suradnju. Stoga, ako jedan tobožnji prirodoslovac sebi dozvoljava da čitavo raznovrsno bogatstvo povijesnog razvoja sublimira pod jednostranu i jalovu frazu: »borba za opstanak«, koja se čak na području prirode može prihvatiti samo cum grano salis³, tada ova metoda rada osuđuje već sama sebe.

2. Od 3 navedena uběždennyie Darwinisty⁴ izgleda da samo Hellwald zaslužuje da bude spomenut. Seidlitz je, u najboljem slučaju, ipak veoma slab, a Robert Byr je romanopisac, trenutačno u »Ueber Land und Meer« izlazi njegov roman *Drei Mal*. Tome, također, odgovara sve njegovo razmetanje.

3. Ne osporavajući dobre strane Vašeg načina napadanja koji bih nazvao psihološkim, ja bih izabrao drugi. Svaki od nas je više-manje pod utjecajem intelektualnog medija u kojem se prvenstveno kreće. Za Rusiju, gdje Vi svoju publiku bolje poznajete nego ja i za

¹ Dragi moj gospodine Lavrov,

Napokon, vrativši se sa putovanja u Njemačku, stižem na Vaš članak koji sam pročitao upravo sa velikim zanimanjem. Moje napomene koje se na nj odnose napisane su na njemačkom, što mi omogućava da budem precizniji — ² borba za opstanak, prirodna selekcija — ³ oprezno i pametno — ⁴ ubedena darvinista

propagandistički list koji se obraća na sviazujućij affekt⁵, moralnom osjećaju, Vaša metoda je vjerojatno bolja. Za Njemačku, gdje je lažna sentimentalnost načinila i još čini nečuvenu štetu, ona ne bi odgovarala, bila bi krivo shvaćena, sentimentalno izvrgnuta. Kod nas je prije potrebna mržnja nego ljubav — bar u prvo vrijeme — i prije svega uklanjanje posljednjih ostataka njemačkog idealizma, historijsko opravdanje materijalnih činjenica. Ja bih zato — a možda jednom i hoću — napao ove buržoaske darviniste otprilike na sljedeći način:

Čitavo darvinističko učenje o borbi za opstanak naprosto je prevod Hobbesova učenja o bellum omnium contra omnes⁶⁽²⁸¹⁾ i buržoasko-ekonomskog suparništva, uz Malthusovu teoriju o stanovništvu i to jednostavno prenesene iz društva u živu prirodu. Pošto se završila ova majstorija (čije bezuvjetno opravdanje, kako je naznačeno pod 1, osporavam, osobito što se tiče Malthusove teorije), te iste teorije prenose se iz organske prirode opet natrag u povijest i sad se tvrdi da je dokazano da vrijeme kao vječni zakoni ljudskog društva. Djetejnastost ovog postupka je uočljiva, na to ne treba gubiti riječi. Ali da se u to želim bliže upustiti, tada bih to učinio na taj način da bih ih u prvom redu prikazao kao loše *ekonomiste*, a tek u drugom redu kao loše prirodoslovce i filozofe. **Radnička biblioteka**

4. Bitna razlika između ljudskog i životinjskog društva je ta da životinje, u najbolju ruku, *sakupljaju*, dok ljudi *proizvode*. Ta jedinstvena, ali bitna razlika, sama onemogućava da se zakoni životinjskog društva tek tako prenose na ljudsko. Ona omogućava da, kako Vi ispravno primjećujete, čelovek vel borjbu ne toľko za sušestvovanie, no za naslaždenie i *za uveličenie svojich naslaždenij* . . . gotov byl dlja vysšago naslaždenija otrečsja ot niššich⁷. Ne osporavajući time Vaše daljnje zaključke, ja bih zatim na temelju mojih premisa zaključio ovako: Proizvodnja ljudi dostiže, dakle, na izvjesnom stupnju takav nivo razvitka da nastaju ne samo neophodne potrebe već i luksuzne potrebe, mada ponajprije samo⁸ za manjinu. Borba za opstanak — ukoliko ovu kategoriju želim ovdje za trenutak uvažiti, pretvara se, dakle, u borbu za užitke, ne više za puka sredstva za *egzistenciju*, već za sredstva za *razvitak*, *društveno proizvedena* sredstva za razvitak, a na taj stupanj ne mogu se više primjenjivati kategorije iz životinjskog carstva. Ali, ako tada, što se sada dešava, proizvodnja u svom kapitalističkom obliku proizvodi mnogo veću količinu sredstava za egzistenciju i razvitak nego što kapitalističko društvo može potrošiti, jer vještački udaljuje mnoštvo stvarnih proizvođača od tih sredstava za egzistenciju i razvitak; kad to društvo njegov vlastiti životni zakon prisiljava da ovu,

⁵ osjećaju zajedničke pripadnosti — ⁶ ratu svih protiv svih — ⁷ čovjek nije vodio samo borbu za opstanak, već i za uživanje i da je *za povećanje svojih užitaka* . . . bio spreman da se u korist većeg užitka odrekne manjeg — ⁸ u rukopisu: samo ponajprije samo

Lontres le 16. Nov. 1875.

Mon cher Monsieur Lavrov,

Enfin, de retour de mon voyage en Allemagne, j'arrive à votre article, que j'ai lu avec beaucoup d'intérêt. Trois (oues observations) y relatives, rédigées en allemand ce qui me permettra d'être plus concis.

Il est accepté, on dit Darwinien l'acte de l'Entwicklungslehre, mais avec le Darwinisme (struggle for life, natural selection) mais avec l'extension, proviennent, unvollkommenen Zustand einer unentwickelten Thatsache an. Bis auf Darwin betonen grade die Leute, die jetzt üblich (nur Kampf um's Sein) sein (Kampf, Nahrung, Kolonisation) grade das Zusammenwirken der Organ. Natur, wie das Pflanzenreich dem Tierreich übersteigt, Forderung liefert, ist, vom gebildet das Tierreich der Pflanzen kolonisiert, Nahrung, wie dies bemerkt, von Ludwig hervorgehoben worden. Beide Auffassungen haben ihre gewisse Berechtigung innerhalb, gewisse Grenzen, aber die eine ist vollständig überwiegt, wie die andere. Die Wechselwirkung der Naturkräfte - sollte wie bekannt - physisch, sowohl Harmonie wie Collision, Kampf wie Zusammenwirken sein. Man daher ein englisches Naturforscher sind erlaubt, alle jungen Mann. folgenden Reichthum der geschichtlichen Entwickelung ^{von} mit der einseitigen & magere Phrase: „Kampf ums Dasein“ zu substituieren, einer Phrase die selbst auf dem Gebiet der Natur nur eine große Lücke zu verschließen, werden kann, so muss nicht sind dies Verfahren schon selbst.

već za njega preveliku proizvodnju, neprestano povećava i kad zato periodički, svakih deset godina, dolazi do uništavanja ne samo mase proizvoda već i samih proizvodnih snaga — ta kakvog još smisla ima govorancija o »borbi za opstanak«? Borba za opstanak može se tada sastojati još samo u tome da klasa proizvođača oduzme upravljanje proizvodnjom i raspodjelom klasi kojoj je to do sada bilo povjereno, ali koja je sada za to postala nesposobna, a to je upravo socijalistička revolucija.

Uzged primjećujem da već samo promatranje dosadašnje povijesti kao niza klasnih borbi dostaje da se shvaćanje koje tu povijest tumači kao loše variranu »borbu za opstanak« prikaže u njegovoj potpunoj plitkoći. Stoga tim lažnim prirodnjacima nikada ne bih učinio ovu uslugu.

5. Iz istog razloga ja bih Vašu u biti sasvim ispravnu rečenicu, čto ideja solidarnosti dlja oblegčenija borjby mogla . . . vyrosti nakonec do togo, čtoby oshvatitj včë človečestvo i protivu[po]stavitj jeho, kak solidarnoje obščestvo bratjev, ostaljnomu miru mineralov, raste-niji i životnyh⁹ — shodno tome drugačije formulirao.

6. Naprotiv, ne mogu se s Vama složiti u tome da borjba vseh protiv vseh¹⁰ predstavlja prvu fazu ljudskog razvitka. Prema mome mišljenju, jedan od bitnih pokretača u čovjekovom razvoju od majmuna, bio je društveni nagon. Prvi ljudi sigurno su živjeli u čoporima, i koliko možemo vidjeti unazad, nalazimo da je tako i bilo.

17. novembre. J'ai été de nouveau interrompu et je reprends ces lignes aujourd'hui pour vous les remettre. Vous voyez que mes observations se rattachent plutôt à la forme, à la méthode de votre attaque, qu'au fond. J'espère que vous les trouverez assez claires, je les ai écrites à la hâte et en les relisant, je voudrais changer bien des mots, mais je crains de rendre le manuscrit trop illisible.

Je vous salue cordialement.¹¹

F. Engels

⁹ da je ideja o solidarnosti za olakšanje borbe mogla . . . obuhvatiti konačno čitavo čovječanstvo i kao solidarno društvo braće suprotstaviti ga ostalom svijetu minerala, biljaka i životinja — ¹⁰ borba svih protiv svih — ¹¹ 17. novembar. Ponovo su me bili prekinuli i danas se opet prihvaćam ovih redaka da Vam ih pošaljem. Vidite da se moje napomene više odnose na formu, na metodu Vašeg napada, nego na sadržaj. Nadam se da će Vam biti dosta jasne, pisao sam ih u žurbi i pri ponovnom čitanju izmijenio bih mnoge riječi, ali bojim se da bi rukopis bio suviše nečitak. Srdačno Vas pozdravljam.

32

Engels Paulu Kerstenu

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 24. nov. 75.

Dragi gospodine Kersten,

Upravo čitam Vaše cijenjene retke od jutros^[282] i žurim se da Vam javim kako će mi biti zadovoljstvo da Vi i Vaš prijatelj dođete k meni slijedeće subote oko 6 sati navečer.

S osobitim poštovanjem

F. Engels

33

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London^[283]

[London] 3. dec. 1875.

41, Maitland Park Road, N. W.

Dragi moj prijatelju,

Čir (k tome još na lijevoj prsnoj bradavici) — u što ste se mogli uvjeriti kad ste me posjetili — potpuno mi onemogućuje da navečer izlazim i da sudjelujem na zboru 4. decembra. Uostalom, tamo bih mogao samo ponoviti mišljenje koje zastupam već trideset godina^[284], naime, da je emancipacija Poljske jedan od uvjeta emancipacije radničke klase u Evropi. Nove zavjere Svete alijanse dokazuju to iznova.^[285]

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

34

Engels Waleryju Wróblewskom

u London^[283]

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 4. dec. 1875. podne

Dragi moj Wróblewski,

Jutros sam se probudio s tako jakim hunjavicom da jedva mogu govoriti. Zato, na moju veliku žalost, ne mogu večeras prisustvovati Vašem poljskom zboru, pogotovu kad izgleda da večer namjerava da sjedini sve prednosti poljske klime sa svim prijatnostima engleske magle. Moji osjećaji za stvar poljskog naroda, koje večeras, na žalost, ne mogu izraziti, uvijek će ostati isti: ja ću uvijek u oslobođenju Poljske vidjeti jedan od temelja konačnog oslobođenja evropskog proletarijata i naročito oslobođenja ostalih slavenskih narodnosti. Dok god je poljski narod podijeljen i potlačen, Sveta alijansa će sa sudbonosnom nužnošću i dalje postojati između onih koji su Poljsku podijelili i uvijek iznova nastajati, alijansa koja ne znači ništa drugo nego podjarmljivanje ruskog, mađarskog i njemačkog naroda isto tako kao i poljskog. Živjela Poljska!

Sasvim Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

35

Engels Friedrichu Leßneru

u London

[London] 16. dec. 1875.

Dragi Leßner,

Frankel, koji se neoprezno zadržao u Beču pod tuđim imenom, otkriven je i uhapšen. Francusko poslanstvo traži njegovo izručenje zbog podmetanja požara i učestvovanja u strijeljanju dominikanskih kaluđera.^[286] Ali to je besmislica jer ni jedna zemlja ne izručuje vlastite pripadnike, već samo strance, ukoliko bi se ovdje uopće moglo govoriti o izručenju. On će se vjerojatno zbog lažnog predstavljanja izvući s nekom malenkušću.

Tvoj
F. E.

36

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu
u London^[287]

[poštanski žig: London, 17. decembar 1875]

Dragi prijatelju,

Dobri Leblanc je veoma bolestan i drago mu je kad ga posjećuju. Posljednji arci (i. e. posljednja sveska 44 francuskog izdanja *Kapitala*^[206]) imali su *propisani* opseg. Gospodin Lachâtre je tvrdio da se prema sporazumu sa štamparijom 44. ark ne smije prekoračiti. Zato sam morao žrtvovati *teoretski predmetni registar koji je već bio sastavljen*. Ako je potrebno da nađem prepis, ja ću Vam ga poslati.

Sasvim Vaš
K. M.

Prevod s francuskog

1876.

37

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

4. aprila 1876.

London, 41. Maitland Park Road, N. W.
 (Pay attention to the address; it is 41 now
 instead of 1, but same street¹)

Dragi moj prijatelju,

Veoma sam se obradovao vidjevši konačno opet Tvoj rukopis. Tvoju šutnju, što se oteгла, tačno sam protumačio, naime baš tako kako je Ti objašnjavaš. Uvjeravam Te, ovdje smo imali također suviše prljavštine, premda se nije tako besramno javno pojavila (a i to nije nedostajalo u prvo vrijeme nakon Haškog kongresa^[288]). Ovdje ipak vrijedi ono što Černiševski kaže: Tko ide historijskim putevima ne smije se bojati prljanja.^[289]

Posljednjih 15 livraisons du² *Capital*^[206] poslao sam Ti početkom januara, i to u *ponedjeljak, 13. januara* (datum znam, jer sam napisao zabilješku o svim primjercima koje sam tada otpratio). Ipak me ne čudi što ih nisi dobio, jer u Pariz *nisu* stigla čak 3 primjerka koja smo poslali odavde, pa smo ih morali ponovo slati. Od početka januara na ovdašnjoj pošti vlada takav hurly-burly³ da svaki poštanski otpravnik postaje irresponsable⁴. Ovog tjedna šaljem Ti još 15 brojeva. Krivo mi je samo zbog toga što nisi dobio pošiljku I, jer sam upravo taj dio, osobito čitav odjeljak o procesu akumulacije, bitno poboljšao, želio sam, dakle, da ga Ti pročitaš.

Engels i ja ne možemo doći u Filadelfiju^[290] jer smo pretrpani poslom — naročito ja ne smijem izgubiti ni malo vremena, jer me my state of health⁵ još uvijek primorava da s karlsbadskim liječenjem izgubim about 2 months⁶.

Prihvatit ćemo se *Komunističkog manifesta*; ipak za dodatak još nije vrijeme. ^[291]

¹ Obrati pažnju na adresu; sad je 41 umjesto 1, no ulica je ista — ² svezaka — ³ darmar — ⁴ neuračunljiv — ⁵ zdravstveno stanje — ⁶ oko 2 mjeseca

A sad imam za Tebe razne molbe.

1. Da li bih mogao dobiti moje *članke iz »Tribune»* koje je sačuvao (vjerujem iz Weydemeyerove ostavštine) prerano preminuli prijatelj Meyer⁷? Nemam ništa od toga.

2. Mogu li iz Njujorka (*razumije se o mom trošku*) dobiti američke *kataloge knjiga* od 1873. do sada? Potrebni su mi (za drugi tom *Kapitala*) da vidim je li izašlo nešto upotrebljivo o američkoj poljoprivredi i zemljovlasničkim odnosima, isto tako o kreditu (panika, novac etc. i što je s tim u vezi).

3. Iz engleskih novina ne može se saznati ništa pametno o sadašnjim skandaloznim pripovijetkama u United States.^[292] Jesi li, možda, sačuvao američki papers⁸ o tome?

Najsrdacniji pozdravi čitavoj obitelji i Tebi.

Totus tuus⁹

Karl Marx

⁷ Hermann Meyer — ⁸ novine — ⁹ Sasvim Tvoj

Engels Philippu Pauliju

u Rajnau

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 25. aprila 76.

Dragi Pauli,

Uopće ne znam kako da Vama i Vašoj ženi zahvalimo na svoj dobroti i prijateljstvu koje ukazujete našoj Pumps, čime ste doveli do toga da se kod Vas osjeća sasvim kao kod kuće. Ako će godine provedene u pansionu pamtiti kao jedne od najvrednijih u svom životu, tada to ima da zahvali Vama i Vašoj dragoj ženi.

Saopćila nam je zgodan plančić što ga je skovala kod Vas i, tobože, s Vašom pomoći, da nas sve okupi za Duhove.^[293] Na žalost, pri tome je, kao što djevojke njene dobi većinom čine, zaboravila glavnu stvar, naime, da nam kaže *kada* u junu počinju njene ferije. Ako se dobro sjećam, gđica Schupp mi je rekla da su ferije u *julu*, jer je to najvruci mjesec u godini. Ja sam, dakle, prinuđen da od Mamsell Pumps najprije pribavim tačniju obavijest o toj tački, prije nego što mogu da sa svojom ženom bilo šta odlučim.

Da bi nam oboma predstavljalo veliko zadovoljstvo da Duhove provedemo kod Vas u Rajnau, ne moram Vam ni govoriti. Na žalost, moja žena je u proljeće uvijek ponešto bolešljiva, a za to postoji samo jedan lijek: morski zrak, i ja ću vidjeti ne bih li je mogao poslati tamo na nekoliko tjedana, putovanje u Njemačku tada bi joj dvostruko koristilo.

Veoma nas je obradovalo što nam Pumps piše kako je gospođa Pauli odlučila da nas prati u Englesku. To je predivno, i mi se samo nadamo da Pumps ne iznosi puku nađu, već čvrsto donesenu odluku, čije provođenje ne bi izostalo ni ako od zabave za vrijeme Duhova ne bude ništa, jer Pumps se je možda preračunala sa svojim ferijama, ta ljeta je najzad dugo i netko će, u svakom slučaju, doći po nju. Međutim, vjerujemo da je Pumps u pravu i da će se čitava strategijska kombinacija sjajno izvesti. Samo po sebi se razumije, mi bismo poduzeli sve da boravak Vaše drage žene ovdje učinimo što je moguće prijatnijim i da je navedemo da ga produži dok Vi ne dođete po nju. *Projet contre projet!*¹ Schorlemmer i Allmann, ukoliko ovaj nije otputovao, bili bi također pozvani, a prvi bi vjerojatno, kao i prošle godine, išao s nama na nekih 14 dana na more. Dakle, to smatramo dogovorenim, tako da

¹ Plan protiv plana!

bi moglo biti govora još samo o tome da li će to biti 14 dana prije ili kasnije.

Schorlemmer je u martu bio nekoliko dana ovdje, izgledao je veoma dobro i bio je vrlo veseo.

Pismo gospođe Pauli svojevremeno smo tačno primili i veselilo nas je što smo čuli da je puding nakon dulje odiseje stigao na cilj neoštećen, te naišao na odobravanje.

Sa srdačnim pozdravima Vama osobno, Vašoj ženi i djeci, od moje žene i mene

Srdačno Vaš

F. Engels

39

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 18. maja 76.

Dragi prijatelju,
Adresa Ploa⁽²⁹⁴⁾ je 15, Hargwyne Street, Stockwell, S. W.

Sasvim Vaš
Karl Marx

Prevod s francuskog

40

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken^[295]

[Poštanski žig: London, 14. juna 1876]

Dragi prijatelju,

Danas Ti šaljem po 3. put livraisons¹ 31 - 44 *Capitala*^[296]; ne primiš li ih opet, odmah me obavijesti; tada ću sa ovdašnjim General postoffice² započeti serious quarrel³. Što se tiče uplitanja dra Kugelmanna (odn. Meißnera, što ne vjerujem, ipak ću se o tome bliže obavijestiti kod njega samog)^[296], krajnje me je začudilo da još nisam »odapeo«, dakle, nitko osim mene ne može raspolagati mojim radovima.

Skandalozne pripovijetke^[292] shvaćam onako kako si ih Ti interpretirao i ne trebaju mi do pred kraj septembra.

Šaljem Ti ujedno izdanje Mosta^[20] koje sam poboljšao; nisam se potpisao, jer bih inače morao još više mijenjati (ono o vrijednosti, novcu, nadnici i štošta drugo potpuno sam izbacio i umjesto toga morao sam umetnuti vlastito).

Slijedeći put više. Najsrdačniji pozdravi od čitave family⁴.

Tvoj
K. M.

¹ sveske — ² Glavnim poštanskim uredom — ³ ozbiljnu svadu — ⁴ obitelji

41

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu
u London

[London] 14. juna 76.

Lieber Freund¹,

Engels Vam je vjerovatno već saopćio da Liebknecht i njegovi prijatelji imaju razloga da Richtera² smatraju *sumnjivim* — zbog špijunaže.^[33] Ako se to potvrdi, mogao bih sebi također objasniti zašto je poslije posljednje posjete kojom me je Richter počastio iščezao moj adresar s *adresama* mojih dopisnika u raznim zemljama. To me veoma uznemiruje samo zbog nekih osoba u Rusiji.

Treba još obavijestiti Ploa.

Sasvim vaš

K. Marx

Prevod s francuskog

¹ Dragi prijatelju — ² Dimitrij Ivanovič Richter

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 15. juna 1876.

Dragi moj prijatelju,

Veoma me raduje što iz Vašeg pisma razaznajem da sumnje protiv R[ichtera]¹ ne mogu biti drugo doli tlapnje.

Liebknecht je naprije pisao Engelsu da je R[ichter] sumnjiv i da on (Engels) treba da o tome *povjerljivo* obavijesti ruske prijatelje u Londonu.^[39] Engels mu je odgovorio da on to neće učiniti sve dok mu Liebknecht ne saopći činjenice koje su dale povoda sumnji.^[40] Potom je L[ieb]knecht pisao da je R[ichter] jedne večeri, u društvu više članova otpravništva lista »Volksstaat« i drugih radnika, *ne baš sasvim trijezan*, pokušao da ukrade paket pisama (lista »Volksstaat«) namijenjenih pošti, da se prijatelji nisu uplitali, ali da su ga pratili do pošte i prisilili da tamo preda paket. O događaju je L[ieb]knecht bio obaviješten, dakle, nije posumnjao on, već radnici koji su do tada imali u R[ichtera] puno povjerenje. Sam Liebknecht piše da poslovice »in vino veritas« nije nipošto evanđelje, ali da se nad događajem treba zamisliti. Vi i sami znate, kad se jednom pojavi sumnja te vrste, tada se uvijek nađe manje-više neodređenih indicija koje se lako dadu nepovoljno tumačiti.

Ja smatram da je Liebknecht, izvjestivši o tome, izvršio samo svoju dužnost; ni on (a u izvjesnoj mjeri ni ja), a ni njegovi prijatelji nisu znali za R[ichterove] *povjerljive* veze s Vama; inače, on sigurno ne bi smatrao nužnim da Vas obavijesti. Radi otklanjanja takvih nesporazuma najbolje je govoriti otvoreno. U životu borbene partije čovjek mora biti spreman na sve; ja se, bar, nisam nimalo začudio kad su me optužili da sam agent gospodina Bismarcka.

Engels je sinoć bio kod mene. Pitao sam ga da li Vam je pisao; rekao je da *nije*: da je smatrao da nema pravo da Vam o toj stvari *piše* jer ga je Liebkecht ovlastio da Vas o tome obavijesti *povjerljivo*, a on još nije našao vremena da Vas potraži. Rekao sam mu da sam Vam pisao i sada i on namjerava da *piše*².

Pisat ću Liebkechtu u smislu Vašeg pisma. Ujedno smatram da bi bilo bolje da R[ichter] ne dozna ništa o tome što se zbilo. Kad Lieb-

¹ Dimitrij Ivanovič Richter — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 43.

knecht prenese svojim prijateljima sadržaj mog pisma, oni će — u to sam uvjeren — učiniti sve (to su pošteni radnici) da uklone nepravdu koju su nanijeli svom drugu.

»*Pall Mall Gazette*« od posljednjeg tjedna imale su senzacionalan članak o ruskim financijama.

Sasvim Vaš

K. Marx

Prevod s francuskog

43

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London^[297]

122, Regent's Park Road
[London] 16. juna 76.

Dragi moj gospodine Lavrov,

Prije izvjesnog vremena pisao mi je Liebknecht da Vam javim da je R[ichter]¹ sumnjiv^[33], a s obzirom na to da ja nisam mogao preuzeti na sebe takav zadatak a da Vam pri tom ne navedem bar neke činjenice, ja sam mu to otvoreno rekao.^[40]

Slijedi njegov odgovor koji Vam saopćavam *sasvim povjerljivo*:

»R[ichter] je ovdje na krajnje čudnovat način pokušao doći u posjed paketa s pismima, koji je prošle zime trebalo poslati meni u Berlin. Bio je *pijan* i zato je postupio nevjешto, pa je uhvaćen. Onako nakresanog, njega je satima opsjedala *fiksna ideja* da se dokopa paketa; to mu je i uspelo, ali su ga njegovi pratioci prisilili da paket preda na poštu, što je on, poslije neuspjelog pokušaja da ga *zamijeni*, i učinio. Oni koji su tom događaju prisustvovali, do tada su čvrsto vjerovali u njegovo poštenje, ali sada su ostali zapanjeni. Doduše, pijanstvo izaziva ponekad čudne misli, ali ipak ne ono što još u trijeznom stanju nije bilo u glavi. In vino veritas nije baš bez osnova — o ostalim veoma sumnjivim okolnostima ne želim ovdje govoriti jer nisu tako značajne kao ovo što sam ispričao. Valja samo napomenuti da se R[ichter] opetovano nudio da bude *posrednik* za *pisma* i tražio preporuke od svih mogućih partijskih drugova.«²

Žao mi je što Vam zbog neprestanih prekida još ranije nisam mogao poslati ovo saopćenje, o kojem ne znam što da mislim.

Nadam se da će Vas ovo pismo zateći u dobrom zdravlju. Pozdravite gospodina Smirnova.

Sasvim Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Dimitrij Ivanovič Richter — ² ovaj je citat u rukopisu na njemačkom jeziku

44

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u London

London, 30. juna 1876.

Dragi moj gospodine Lavrov,

Da bih Vas utješio zbog Bismarckove zabrane lista »Vpered!¹ u Njemačkoj, mogu Vas obavijestiti da sam ga prije šest dana vidio sasvim javno izloženog u izlozima hajdelberških knjižara.^[203] Gospodin Bismarck još nije našao načina da sve svoje policajce nauči ruskim slovima.

Sasvim Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ »Впередъ»

45

Engels Philippu Pauliju

u Rajnau

11, Camden Square
Remzgejt, 11th avg. 76.

Dragi Pauli,

Tačno u petak, kako je odlučeno, otputovao sam još u Keln i noću bih otišao preko Ostendea za London da mi od prokletog uboda komarca nije prilično otekla lijeva ruka. U Kelnu sam, dakle, otišao u hotel i otprilike 1 sat držao ruku u ledenoj vodi, što je zaustavilo upalu; u subotu preko Vlisingena u Englesku, u Čatemu uhvatio voz za Remzgejt i došao direktno ovamo.^[39] Kad sam u utorak stigao u London, našao sam Schorlemmera kod Marxa kako se baš sprema da u srijedu otputuje u Darmštat, gdje će vjerojatno stići danas.

Ovdje je još uvijek vrlo lijepo, umjerena ljetna vrućina i svjež morski vjetar, uz to izvrsno pivo u bocama i kupancija u slanoj vodi »prava blagodet«, kako kaže Nadlerov¹ švelja.^[298] Te stvari su me veoma nasmijale, naročito je dobro opisan patriotski malograđanin iz Anno² 48.^[299]

Prevoz od Vlisingena bio je opet gladak kao ogledalo, sad mi je to zaista žao, malo ljuljanja spada k tome, inače čovjek uopće ne zna da je bio na moru. Međutim, čim zaželim, to mogu imati ovdje na čamcima za razonodu koji isplivljavaju svakog popodneva.

Ostajemo ovdje još 14 dana, do onog tamo ponedjeljka, a tada ćemo se u Londonu, nadam se, opet odmoriti od silnog posla koji nismo napravili.

Mojoj ženi je putovanje i kupanje na moru veoma koristilo, tako da se smijem nadati da će i zimu progurati sa priličnim zdravljem. Ona, kao i ja, šalje Tebi, Tvojoi ženi i djeci najljepše pozdrave, a ja, s nadom da će komarci u Rajnau uskoro nestati, završavam, jer je sto postavljen.

Tvoj vjerni
F. Engels

¹ u rukopisu: Nasterov — ² godine

46

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

11, Camden Square
Remzgejt, 15. avgusta 76.

Dragi moj gospodine Lavrov,

Vrativši se iz Njemačke^[399], zatekao sam Vaše pismo od 7.^[300] i odmah ga proslijedio Liebknechtu. S obzirom na to da su mi osobe o kojima je riječ potpuno nepoznate, to je jedino što mogu učiniti.

Nadam se da će naš jadni Smirnov smoći dovoljno snage da savlada svoju bolest. On je, inače slabog zdravlja, previše radio i dobro će učiniti ako se malo pričuva. Tisuću pozdrava njemu i Vama.

Sasvim Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

47

Engels Idi Pauli

u Rajnau

11, Camden Square
Remzgejt, 27. avg. 76.

Draga gospodo Pauli,

Sa komarcima je sigurno bilo zaista mnogo muke kad ste bili prinuđeni da krenete tragom ruskih emancipiranih dama, te da pušite cigarete. Nadam se da je u međuvremenu i kod Vas kao i kod nas već 3 - 4 dana hladnije vrijeme i da ste se time oslobodili komaraca. Mi smo se ovdje zaista smrзли, morali smo zatvoriti prozore i moja žena je uzdisala za krznenim kaputom, u Londonu je u petak noću bilo samo 6 stupnjeva Reaumura, a u Liverpulu su se lubenice sigurno smrzle.

Od utorka je kod nas gospođa Marx¹, prilično se oporavila, al do utorka će morati vjerojatno opet otputovati, jer tada očekuje jednu nećakinju² sa Rta dobre nade.

Kupamo se uprkos vremenu, jer more je još uvijek toplo, a na vjetru silni valovi postaju sve ugodniji i ne hlade se, baš ta hladna morska kupanja najснаžnije djeluju i moja se žena divno oporavila otkako ide u vodu. U petak se spremamo za polazak³, i tada ćemo se, nadam se, konačno opet smiriti. Oboje smo se sada zaista naskitali, moja žena čezne za svojom kuhinjom, a ja za svojim pisaćim stolom, a oboje za velikim širokim krevetom.

M[arxova] adresa u Karlsbadu: dr M[arx], Germania, Schloßberg, Karlsbad.⁴ Prije nekoliko dana dobio sam njegovo pismo³, da njemu i njegovoj kćeri Tussy karlsbadska voda čini veoma dobro, na žalost, to ima neprijatne posljedice, mjesecima poslije toga ne smije se ni piti ni jesti salata ili druge stvari koje dobro prijaju. On će tamo ostati bar do sredine sept., možda tjedan dulje, to zavisi od liječenja i njegovog djelovanja.

Istovremeno sa Vašim, dobili smo jedno pismo od Pumps, odgovorit ću joj čim budem opet u Londonu, jer ovdje je uz sva tumananja uvijek potreban energičan stav da se odluči na pisanje.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 10. — ² Karoline Juta — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 9.

Šta je sa Paulijevim engleskim putovanjem? On će sada ipak sa gradnjom u tvornici valjda uskoro završiti, a budući da on tako voli uzburkano more, s tim ne bi trebalo predugo da odgađa.

Gospođa Marx izražava Vam svoje osobito poštovanje, a moja žena i ja, Vas, Paulija i djecu najsrdačnije pozdravljamo. Pauliju danas šaljem jedne novine. Budite, dakle, zdravi i čili, a ako je pivo naročito dobro, sjetite se katkad Vašeg

iskrenog

F. Engelsa

48

Marx Jenny Longuet

u Hastings

[Karlsbad, kraj avgusta/početak septembra 1876]

Draga moja dušo,

Vrlo sam se obradovao kad sam iz Tvojih pisama, od kojih se jedno, na žalost, izgubilo, razaznao da Ti je sa zdravljem bolje i da se valjanom mališanu¹ Hestings sviđa, te da on već igra svoju ulogu. Macte puer virtute!²

Živimo ovdje od danas do sutra, tako besmisleno, kako to zahtijeva uspjeh liječenja.⁽⁴⁸⁾ Naše šetnje planinskim šumama prekinute su posljednjih dana promjenom vremena, čas aprilska kiša, čas prolom oblaka, onda opet sunce. Hladnoća koja je najednom došla nakon neprekidne vrućine, ipak je opet sasvim iščezla.

U posljednje vrijeme sklopili smo mnoga poznanstva; izuzevši nekoliko Poljaka, većinom njemački univerzitetski profesori i drugi doktori.

Svuda gnjave s pitanjem: Što mislite o Wagneru? Krajnje karakteristično za tog novonjemačko-pruskog državnog muzikanta: On sa suprugom (koja se razvela od Büllowa), uz rogonju Büllowa, zajedno s njihovim zajedničkim tastom Lisztom, svi četvoro složno borave u Bajrojt, grle se, ljube i obožavaju i silno zabavljaju. Osim toga, sad se još pomišlja da je Liszt rimski kaluđer, a Madame Wagner (krštenim imenom Cosima) njegova »prirodna« kći koju je dobio od Madame d'Agoult (Daniel Stern) — teško da se može izmisliti bolji *operni tekst* za Offenbacha nego što je ova obiteljska grupa sa svojim patrijarhalnim odnosima. Zgode ove grupe mogle bi se — kao u Nibelunzima — prikazati i u jednoj tetralogiji.

Nadam se, drago dijete, da ću te opet zateći zdravu i vedru. Mnogo pozdravi Longuet-a, a mom unučiću daj tuce poljubaca od njegovog granny³.

Adio

¹ J.-L.-F. Longuet — ² Dobra ti sreća, hrabri mladiću! — ³ djedice

49

Marx Maxu Oppenheimu

u Prag

30. avgusta 1876.
Germania, Schloßberg
Karlsbad

Dragi prijatelju,

Ovdje sam 2 tjedna sa kćerkom i usprkos promjeni vremena i kiši mislim izdržati još dva tjedna.^[48] Veoma bi nas veselilo da Vas vidimo ovdje. U svakom slučaju javite se.

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

50

Marx Maxu Oppenheimu

u Prag

[Karlsbad] 1. septembra 1876.

Dragi prijatelju,

Nikad nisam odustao da s mojom kćerkom odem na 1 - 2 dana u Prag, ali nisam Vam htio ništa o tome spominjati u pismu, jer sam želio da Vas namamimo ovamo.^[48] Mais les affaires sont les affaires¹; možda ćete prilikom pomnijeg razmišljanja ustanoviti da bi kraći put u Karlsbad korisno utjecao na Vaše zdravlje. Očekujem o tome Vašu konačnu odluku.

Zbog samog vremena bilo bi mi prilično svejedno da se to donekle ne kosi sa uvjetima liječenja.

Moja kći Vas srdačno pozdravlja.

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

¹ No, posao je posao

51

Marx Maxu Oppenheimu

u Prag

[Karlsbad] 6. septembra 1876.

Dragi prijatelju,

U prilogu pismo Vaše sestre, čije su vijesti o adventures de Norderney¹ krajnje zainteresirale moju kćer² i mene. Nadao sam se da ću Vašu sestru, čiji sam portret vidio i o kojoj sam u Hanoveru slušao mnogo dobra, upoznati kod Vas u Pragu, ali iz njenog pisma vidim da ona, kao i prije, prebiva u Ahenu.

Moje liječenje⁽⁴⁸⁾ završava se u nedjelju. Dakle, ponedjeljak je dan određen za odlazak u Prag; ipak se možda boravak u Karlsbadu moradne produžiti. Mojoj kćeri je odjednom postalo loše. Nadam se da nije ništa ozbiljnije; večeras očekujem drugi posjet liječnika. Daljnje vijesti dobit ćete čim mognem određenije pisati.

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

¹ avanturi u Norderniju — ² Eleanor Marx

52

Marx Maxu Oppenheimu

u Prag

[Karlsbad] 9. septembra 1876.

Dragi prijatelju,

Ja i moja kći¹ najljepše zahvaljujemo na Vašem ljubaznom pismu. Ona je imala jaku groznicu, 3 dana ležala je u krevetu i zasad još ne smije izlaziti; ali svaka opasnost je prošla zahvaljujući brzoj intervenciji dra Flecklesa juniora. Prije srijede teško ćemo moći doći u Prag.⁽⁴⁸⁾ Ipak, obavijestit ću Vas tačno o danu odlaska.

Privremeno, do skorog viđenja.

Vaš

Karl Marx

¹ Eleanor Marx

53

Marx Idi Pauli

u Rajnau

[Karlsbad] 10. sept. 1876.

Draga moja gospodo Pauli,

Najsrdačnije zahvaljujem na Vašem ljubaznom pozivu. Na žalost, umješao se neprijatan događaj koji mi ne dozvoljava da to iskoristim.

Danas je, naime, isteklo naše vrijeme liječenja od 4 tjedna.^[48] Zbog neprestane promjene vremena moja kći¹ je ipak navukla prehladu, groznicu etc. Za sada ne smije izlaziti i morat će ovdašnji boravak silom produžiti. Budući da zbog izvjesnih poslova moram određenog dana biti u Londonu, na povratku ću tim manje moći navratiti kod Vas. Ali ono što je odgođeno, ne znači da neće i biti. Možda ćemo se vidjeti slijedeće godine.

Vas i gospodina Paulija moja kći najljepše pozdravlja.

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

¹ Eleanor Marx

54

Marx Maxu Oppenheimu

u Prag

12. sept. 1876.

Germania, Karlsbad

Dragi prijatelju,

Najsrdačnije zahvaljujem na Vašoj prijateljskoj brizi; srećom, moja kći¹ je opet sasvim kao prije; mais elle l'a échappé belle². Samo što nije dobila upalu pluća; brzim zahvatom dra Flecklesa jun., njenog liječnika, spasena je od duge i opasne bolesti.

Usljed ovog događaja moramo ipak ostati ovdje radi liječenja do petka.^[48] Iz Karlsbada odlazim u 10 sati i 47 min. i stižemo u Prag (državni kolodvor) oko 5.50 poslije podne.

Dakle, do viđenja.

Prijateljski Vaš odani

Karl Marx

¹ Eleanor Marx — ² no, dobro se i izvukla.

55

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 15. sept. 1876.

Dragi moj gospodine Lavrov,

Na kraju ovih redaka šaljem Vam nekoliko riječi koje mi je Liebknecht napisao o osobama o kojima je bilo govora u pismu koje ste mi poslali.¹ Vidjet ćete da Liebknecht otklanja svaku odgovornost za sve što je D[ehterjov] ikada napisao i Č[ernišev] učinio.

Nadam se da je gospodinu Smirnovu bolje.

Sasvim Vaš

F. Engels

»Moja pisma, koja je G[urevič] doturio policiji, bila su unaprijed pisana za Stieberove oči, ali ne i brojna pisma Rusa. L[avrov] griješi kad vjeruje da sam se povjerio *nekom* ruskom izbjeglici. Ja nisam odgovoran za ono što ljudi brbljaju, a oni brbljaju užasno mnogo. Č[ernišev] je išao u Berlin s mojim znanjem, ali *ne* po mom nalogu, tu se više ništa nije dalo pokvariti.«²

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 46, — ² u rukopisu je ovaj citat na njemačkom jeziku

56

Marx Ferdinandu Flecklesu

u Karlsbad

21. septembra 1876.

Hotel de Suède
Liège, Belgique

Dragi Fleckles.

Pišem Vam post-haste¹ nekoliko redaka o jednoj hitnoj stvari. Moj prijatelj Nikolaj Utin, star 35 godina, ima prema liječničkom nalazu početak gomilanja sala srca. Savjetovan mu je Karlsbad; ali, budući da je u proljeće, ljeto i jesen prezaposlen — kao inženjer nalazi se na čelu velikog željezničkog i sličnih poduzeća — on za liječenje može naći vremena samo u decembru i za vrijeme zimskih mjeseci.

Budući da veoma zazire od hladnoće, on bi želio znati ne bi li umjesto u Karlsbad mogao ići u Viši.

Naravno, bez poznavanja njegova zdravstvenog stanja teško je, možda nemoguće, odgovoriti na takvo pitanje. Međutim, uvijek ćete moći općenito konstatirati da li Viši može u takvim slučajevima zamijeniti Karlsbad.

Riječ je o jednom od mojih najdražih prijatelja i otud dopuštam sebi da apeliram na Vaše prijateljstvo i zamolim za skori odgovor (na moju londonsku adresu: 41, Maitland Park Road, London). Dijete i ja sutra krećemo odavde kući.^[48]

Vaš iskreno odani

Karl Marx

[Dodatak pismu od Eleanor Marx.]

Cher Docteur,

Je viens de recevoir de Carlsbad les photographies — mais seulement onze — en avez-vous une? — Si oui, renvoyez-la moi — si non, voulez-vous le dire à Hirsch?

J'attends avec impatience la lettre que vous avez envoyée à Londres. Donnez-moi des nouvelles de «Marion» qui m'intéresse beaucoup — et travaillez aux derniers actes.

¹ u najvećoj žurbi

Adieu — écrivez-moi et envoyez-moi vos portraits.

Votre toute dévouée
*Eleanor Marx*²

² Dragi doktore, upravo sam dobila fotografije iz Karlsbada — ali samo jedanaest — imate li još koju? Ako imate, pošaljite mi ih — ako nemate, da li biste to javili Hirschu? S nestrpljenjem očekujem pismo koje ste poslali u London. Izvijestite me o »Marion«, veoma me zanima — i napišite posljednje činove. Zbogom — odgovorite mi i pošaljite mi *Vaše* slike. Vaša veoma odana *Eleanor Marx*.

57

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

London, 23. sept. 1876.

Dragi Bracke,

Sada se nalazi u štampi francusko djelo Lissagaraya *Histoire de la Commune* (500 - 600 stranica), izdavač: H. Kistemaekers, librairie contemporaine, Boulevard du Nord, 60, Bruxelles. To će biti prva *autentična* povijest Komune. Lissagaray ne samo da se koristio svim štampanim izvorima već on posjeduje i sav drugi nedostupan materijal, da se i ne govori da je on živi svjedok većine događaja koje opisuje.

Od njega sam primio pismo koje mu je uputio Julius Grunzig iz Berlina i u kojem mu se nudi za prevodioca.

D'abord¹, ja Grunziga ne poznam; možda ćete Vi moći da me obavijestite o njemu.

No drugo, on ne govori ni riječi o tome gdje i kako to izdati, pa čak ako bismo gospodina Grunziga i mogli da upotrijebimo kao prevodioca (to zavisi jedino od njegove sposobnosti za takav posao), prihvatili bismo ga *jedino* kao prevodioca, ali mu ni u kom slučaju ne bismo prepustili izdavanje.

Predlažem da Vi preuzmete izdavanje tog djela, važnog za našu Partiju² i interesantnog za svu čitalačku publiku u Njemačkoj. No, Lissagaray — kojem kao izbjeglici u Londonu zasigurno ne cvatu ruže — morao bi za ustupljeno pravo na njemačko izdanje dobiti udio iz profita, koji biste Vi sami odredili.

U pogledu prijevoda, Grunzigu — koji se prvi javio, a i Most ga je preporučio — dao bih da prevede probne arke, da se uvjerim u njegove sposobnosti.

Ukoliko prihvatite prijedlog, Vama (odnosno prevodiocu) stizali bi arci originala u dijelovima, tako da bi njemački prijevod mogao izići gotovo istovremeno s francuskim originalom.

Izdanje u svescima, kao što mi Grunzig predlaže u svom pismu, nije dopušteno jer bi stvar tako izišla prije na njemačkom nego na francuskom, protiv čega bi belgijski izdavač protestirao.

Plaćanje prevodioca trebalo bi da se regulira isključivo između Vas i njega.

¹ prije svega

Zadužit ćete me ako odgovorite odmah, da ne gubimo vrijeme i da ja, ako bude potrebno, mogu pisati drugom knjižaru.

S najljepšim pozdravima od mene i Engelsa

Vaš

Karl Marx

Moja adresa je:

41, Maitland Park Road, N. W., London.

58

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

[London] 30. sept. 1876.

Dragi Bracke,

O Vašim transakcijama s B. Beckerom već sam obaviješten iz raznih pisama Engelsu, jer mi uvijek jedan drugog obavještavamo o svemu što se tiče partijskih interesa.

Čim sam primio Vaše pismo, Engels i ja svestrano smo razmotrili pitanje i došli do zaključka da se obziri prema Beckeru ni u kom slučaju ne kose s Vašim izdavanjem L[issagaray]ovog djela.^[301]

1. Vi ste *iz čisto poslovnih razloga* — davno prije nego što se govorilo o L[issagaray]ovom djelu — *raskinuli* svoju obavezu prema B. Beckeru, nakon što je *on* grubo odbio Vaše prijedloge. Pored toga, Vi ste za pretrpljenu štetu platili 300 talira. Time je stvar okončana, i nikako se nije moglo pretpostaviti da ćete se Vi otada odricati izdavanja svih spisa što se odnose na povijest Komune.

2. Ukoliko Lissagarayov spis konkurira Beckerovom, do te će konkurencije doći bilo da spis izađe kod Vas, bilo ma gdje drugdje. (Liebknecht nam je upravo ponudio izdavanje u slagarni lista »Volksstaat«, ali mi to ne bismo prihvatili *ni pod kojim uvjetima*) L[issagaray]-ov napis *izići će* u Briselu za nekoliko nedjelja, dok će Becker maja 77. tek *završiti*. Šteta koju bi mu to moglo nanijeti ionako je neminovna.

3. Premda Beckerovo i Lissagarayovo djelo nose isti naslov — Povijest Komune — ona su posve različite vrste, i mogla bi, da to ne sprečavaju poslovni ili neki drugi razlozi, posve lako izići kod istog izdavača.

Beckerovo djelo je, u najboljem slučaju, kompilacija građe o Komuni svakom dostupne u Parizu, pisana sa stanovišta *njemačke kritike*.

Lissagarayovo djelo je spis jednog učesnika u prikazanim događajima (i utoliko je memoarskog karaktera) koji je, pored toga, raspolagao mnoštvom inače nikome dostupnih rukopisa glavnih ličnosti drame.

Između oba spisa može postojati jedino takva veza da Becker u Lissagarayovom djelu nađe nov izvor koji mora uzeti u obzir, i koji će ga možda prisiliti da znatno izmijeni svoj rukopis ukoliko je već gotov.

Vaš interes pri izdavanju L[issagaray]ovog djela isti je onaj koji Vas je natjerao da B[eckera] ponukate na prerađivanje materijala — partijski interes koji, po onom što je rečeno pod 1, možete zadovoljiti

a da ni najmanje ne povrijedite svoje prvobitne knjižarske obaveze prema Beckeru.

Toliko o ovome.

U pogledu gospodina Grunziga, rado bih da od Mosta pribavite obavještenja o karakteru tog čovjeka. Ako to obavještenje zadovolji, poslat ću gospodinu Grunzigu *radi pokusa* na prijevod prve probne arke, da bih po tome mogao prosuditi je li dorastao tom nimalo lakom poslu

Lissagaray mi je poslao prvih 5 štampanih araka. Vidim da je izdanje luksuzno, svega 30 redaka na stranici. Ako ono u francuskom originalu iznosi 500 - 600 stranica, njemačko obično izdanje imat će jedva nešto više od 400 stranica.

S Vašom odredbom o podjeli dobiti više sam nego sporazuman; ako ne ispadne ništa, L[issagaray] mora da bude, i bit će, zadovoljan kao i Vi sami.

Honorar prevodioca stvar je o kojoj ćete Vi sami odlučiti. To se francuskog autora ne tiče.

U pogledu ostalih odredaba o nakladi, opremi, cijeni, treba da odlučujete Vi *sami*. (L[issagaray] mi je, naime, dao *plain pouvoir*¹ da za njega zaključim posao.)

U naslov bi trebalo staviti: Prijevod koji je autorizirao pisac djela.

Lissagaray će u naslov francuskog originala staviti: *tous les droits réservés*², tako da ćete Vi moći da zaplijenite svaki njemački konkurentski prijevod.

S prijateljskim pozdravom

Vaš

Karl Marx

¹ neograničenu punomoć — ² sva prava pridržana

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 7. oktobra 1876.

Dragi moj prijatelju,

Upravo sam primio pismo iz Pariza (od jednog namještenika knjižare Lachâtre¹) iz kojeg proizlazi da je zabrana *Kapitala* samo mit, i to mit koji su s puno žara pronijeli policija i sam gospodin Quëst, prinudni upravitelj, pod čiju je sekvesturu pokojni Buffet stavio knjižaru Lachâtre.

S obzirom na to da je izdan za vrijeme opsadnog stanja^[302], *Kapital* bi — poslije ukidanja opsadnog stanja — smjeli da zabrane samo redovni sudovi, a takva bruka ulijeva strah. Zato knjigu pokušavaju da uklone potajno, spletkarenjem.

Bio bih Vam veoma zahvalan kad biste mi predali pismo u kojem Vaš komisionar Guyot govori o zabrani knjige.² I Kovalevski ima u Parizu ruske prijatelje koji su spremni da posvjedoče da su im čak i u knjižari Lachâtre odbili da prodaju djelo.

Snagom tih dokaza moći ću da zaprijetim gospodinu Quëstu — velikom škrcu, ali milioneru — sudskim mjerama i zahtjevom za naknadu štete s kamatama. Tek pod pritiskom sličnih prijatelja on je napokon dao štampati posljednjih 15 svezaka. Prema francuskom zakonu, on je u odnosu na mene samo predstavnik gospodina Lachâtre-a, njegov zamjenik, i on mora da ispuni sve uvjete iz mog ugovora sa ovim posljednjim.

»*Revue des deux mondes*« od prošlog septembra sadrži tobožnju kritiku *Kapitala* od gospodina Laveleyea. To se mora pročitati da bi se stekla predodžba o idiotizmu naših građanskih »misliilaca«. Ali gospodin L[aveleye] ipak je dovoljno naivan da prizna da se jednom prihvaćenim učenjem Adama Smitha ili Ricarda, ili čak — horribile dictu — Careyja i Bastiata, ne može izmaći prevratničkim zaključcima *Kapitala*.

¹ Vjerovatno Henri Oriol — ² Vidi u ovom tomu, Prilozi B, pismo br. 1,

Čestitam Vam na Vašem leading article³ u posljednjem broju lista «Впередъ» o panslavističkom lirizmu u Rusiji.^[303] To nije samo remek-djelo već, prije svega, akt velike moralne hrabrosti.

Sasvim Vaš
Karl Marx

Kako je Smirnov?

Prevod s francuskog

³ uvodniku

60

Marx Wilhelmu Liebkechtu

u Lajpcig

7. oktobra 1876.

41, Maitland Park Road
N. W. London

Dragi library,

Prema jednom Tvom pismu Engelsu, Ti si izjavio kongresu da će Engels raspraviti sa Dühringom. Umjesto toga, on je našao — i pokazao mi odmah po mom dolasku iz Karlsbada^[48] — na moje veliko iznenađenje — izvještaj lista »Volksstaat« u kojem si izjavio da ću se ja (što ni u snu ne pomišljam) razračunati sa gospodinom Dühringom.^[304] Odgonetni mi, o Oerindure, ovaj razdor prirode!^[305]

Engels se bavi radom o Dühringu.^[21] On time mnogo žrtvuje, jer zato mora prekinuti jedan kudikamo važniji rad.^[35]

Što je vaš kongres Guillaume-u i Co. bratski pružio ruku, to je, u formi u kojoj se desilo, relativno bezazleno.^[306] Mora se samo po svaku cijenu izbjeći svaka *stvarna veza* sa tim ljudima koji su sistematski radili na raspuštanju *Internacionale*.^[42] *Malobrojni* radnici koje oni u Juri, Italiji i Španiji još vuku za nos, mogli bi biti, for ought I know¹ poštenji ljudi. Ali oni sami su nepopravljivi spletkari koji bi se sada, kad su otkrili svoju ništavnost *izvan* Internacionale, ponovo uvukli na sporedna vrata da iznova zaigraju staru igru.

O njemačkom prevodu Lissagarayove knjige pregovarao sam sa Brackeom još prije nego što je stigla Tvoja ponuda²; s Brackeom sam zaključio posao.^[307]

Bilo bi vrijeme da »Volksstaat«, odnosno sada »Vorwärts«^[114] u istočnom pitanju konačno uperi prstom na to istinski trulo mjesto.^[308] »Kölnische Zeitung« u jednom od svojih posljednjih brojeva kaže, može se ponoviti izreka jednog čuvenog diplomate: Il n'y a plus d'Europe!³ Ta prije se je ipak govorilo i o drugim silama, danas se javlja samo još jedna sila — Rusija!

Ali otkud to? Njemački listovi, ukoliko ne sviraju rusku melodiju, prigovaraju čas Disraeliju, čas okrivljuju Andrásyja zbog njegove maloumne kolebljivosti.

Jezgro stvari je ipak — *Bismarčkova politika*. Započeo ju je za vrijeme njemačko-francuskog rata nakon Sedana.^[14] Svojom zvaničnom

¹ koliko ja znam — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 57 i 58.
— ³ Evrope više nema

koketerijom sa Rusijom on trenutačno paralizira Austriju (i relativno samu Englesku); u stvari, on koči čitav Kontinent. Prolazak (prema najnovijim vijestima) naoružanih ruskih četa rumunjskim pokrajinama (pod nadzorom jednog Hohenzolerna⁴), uvjerava svakog u Parizu i Londonu da između Rusije i Pruske postoji odbrambeno-napadački savez. U stvari, Bismarck je svojom osvajačkom politikom u Francuskoj razoružao Njemačku prema Rusiji i osudio je na sramotnu ulogu koju ona sada igra, et qui est véritablement »la honte de l'Europe«⁵.^[309]

Ovdje u Engleskoj došlo je do preokreta; sentimentalna farsa koju su u svom pohodu za ponovnim osvajanjem loaves and fishes of office⁶ režirali vigovci i koju je radnicima pod utjecajem Five Pound Notes⁷ pribavio takav ološ kao Mottershead, Hales et tutti quanti⁸ koji tu spadaju — stavljena je na lutriju; Gladstone je odsvirao povlačenje, lord Russell isto tako, i samo još bestidni Bob Lowe (australijski eksdemagog, čovjek koji je za vrijeme posljednjeg pokreta za reformu^[310], ugledavši se na Edmunda Burkea, radničku klasu nazvao swinish multitude⁹) ispada smiješan govoreći o Autocrat of all the Russias as »the only father of the oppressed«. ¹⁰ Među londonskim radnicima upravo su najsmioniji, najodlučniji priredili protestni miting protiv simpatizera panslavizma. Njima je jasno da radnička klasa uvijek napravi neku glupost kad nastupa kao zbor vladajućih klasa (jednog Brighta, Gladstone-a etc.). Caeterum censeo¹¹ Tvojom dužnošću da u jednom leading article¹² otkriješ bijedu same antiruski raspoložene njemačko-pruske buržoaske štampe koja sebi dozvoljava da inostrane ministre krajnje slobodno kritizira, a da o svom vlastitom Bismarcku pobožno drži jezik za zubima.

Najljepši pozdrav Tvojoj obitelji.

Tvoj
Mohr

À propos. Lumpacijus iz Antverpena, koga su Guillaume i Co. spletkama među holandskim radnicima nametnuli Haškom kongresu^[288] za privremenog predsjednika — izvjesni van den Abeele, otkriven je sada od svojih kao agent francuske vlade i shodno tome izbačen iz onih sekcija Internacionale koje u Belgiji još vegetiraju. Ovo, nakon što se je jedan drugi iz te klike, gospodin Bastelica, u Strasburgu sam otvoreno otkrio kao bonapartistički agent!

Krajnje grotesknu ulogu u istočnoj zbrci igra »nekršteni križar« lista »Frankfurter Zeitung«. ^[311]

⁴ Carol I — ⁵ a što je zaista »sramota Evrope« — ⁶ unosnih mjesta u kabinetu — ⁷ novčanica od pet funti — ⁸ i svi ostali — ⁹ svinjskom gomilom — ¹⁰ vladaru svih Rusa kao o »jedinom ocu potlačenih« — ¹¹ Uostalom, ja smatram — ¹² uvodniku

61

Marx Leo Frankelu

u Budimpeštu^[312]

[London] 1876, 13. okt.

41, Maitland Park Crescent, N. W.

Dragi Frankel,

Na tvoje dugo pismo^[313], za koje sam Ti veoma zahvalan, nisam mogao odgovoriti jer mi nije bio jasan Tvoj položaj, naime, nisam znao da li bi Ti, možda, neko moje uhvaćeno pismo moglo nauditi, bez obzira na bezazlenost svog sadržaja. Budi tako dobar i, ako je moguće, obavijesti me o slijedećem: u kakvom su razmjeru obrađena polja i gorje (posljednje možda korišteno za ispašu)?

Potpuno si u pravu što sudjeluješ u uređivanju radničkog lista¹.

Što se tiče tzv. švicarskog međunarodnog kongresa, to je djelo alijansista Guillaume-a i družbe.^[42] Budući da znaju da oni sami apsolutno ništa ne vrijede, osjećaju potrebu da se pod zastavom »ujedinjenja« ponovo pojave na pozornici javnosti, što bi njima samima bilo nemoguće. Njihov plan potpomagali su Maloni, Pindyji i izvjesni Arnould-i, koji uplašeni zbog toga što radnici u Parizu »djeluju« bez njih, nastoje kao patentirani predstavnici radnika da ih se ljudi ponovo sjete. S druge strane, grupa Guillaume-a lukavo je uplela Bebela dok je on boravio u Švicarskoj. Ipak, zlo je nezatno. Gotski kongres nije imenovao zvaničnog predstavnika za švicarski kongres, nego se zadovoljio s općenitim frazama o zajednici interesa radnika.^[306] Međutim, poslao sam opomenu u Lajpcig² i ako neko od njih ode na kongres kao privatna osoba, on će moći odbiti laskanja starih zavjerenika protiv Internacionale. Kako si Ti, kao stari član Generalnog vijeća i Haškog kongresa^[288], postupio^[314], to se samo po sebi razumije. Ne smije se ni najmanje popustiti zanosu za iznirenjem, jer u tome poštene budale budu uvijek prevarene od lupeških spletkara.

Lissagarayjeva knjiga upravo je u štampi; on sada korigira prve arke. Hulje, tzv. radničke vođe (Englezi), koje sam raskrinkao na Haškom kongresu^[315], primili su u rusko-bugarskom nemilosrdnom vojnom pohodu^[57] od velikih vođa Gladstone-a, Brighta, Roberta Lowea (to je čovjek koji je prilikom najnovije agitacije za reformu^[310] radničku klasu nazvao čoporom svinja), Fawcetta i drugih znatnu sumu novča-

¹ »Arbeiter Wochen-Chronik« — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 60.

nica od pet funti. Ipak, te majstorije će loše završiti. Te radničke vođe, Mottershead itd., isti su oni psi s kojima je bilo nemoguće formirati zbor protiv krvnika Komune.

Šaljem Ti posljednji broj »*Diplomatic Review*».

Uprkos ludostima Urquharta, koje ovdje nalaze teren, ovaj časopis sadrži značajne činjenice o nemilosrdnom bugarskom pohodu, s kojim je Rusija nasadila cijelu kršćansku liberalnu Evropu.

Javljam Ti iz *najpouzdanijeg* izvora, a bilo bi dobro da se ta činjenica objavi u *mađarskim* listovima, da je ruska vlada već mjesecima u *najvećoj tajnosti suspendirala plaćanje kamata* za ruske željeznice, koje se imaju plaćati u određenim vremenskim razmacima; svaka pojedina direkcija primila je privatnu obavijest s *naređenjem* da drži usta zatvorena (a znamo šta to u Rusiji znači). Usprkos svemu, vijest o toj činjenici nije doprla samo do mene, nego i do *Reuterove telegrafске agencije* (najvećeg člana trojstva evropskih telegrafskih agencija Reuter-Havas-Wolff), ali je dobri čovjek, na izričitu želju ruske ambasade u Londonu, prešutio tu vijest.

To je, u svakom slučaju, okrepjujuća pojava u ruskoj novčanoj pomutnji. Ako engleski buržuj to osjeti, postat će opet prijatelj Turaka, jer ono što Turci duguju Engleskoj nije ništa u odnosu na ruske dugove.

Cijela obitelj srdačno Te pozdravlja.

Tvoj
K. M.

Prevod s mađarskog

62

Engels Ernstu Dronkeu

u Vaterlo⁽⁸¹⁶⁾

(bilješka)

[London, 15. oktobra 1876]

Liverpul, 13. okt. 76. E. Dronke.

Odgovor 15. okt. da sam pisao E. B[lanku].

63

Marx Emilu Blanku

u Lojtesdorf^[317]

(prepis)

[London] 16/10/76.

E. B[lanku]

Ako bi Ti, dakle, za deponiranje policy¹ kod Tebe dao Dr[onkeu] 150£ kredita, ja bih Ti rado, čim se zaželi, isplatio tu sumu preko Herm[anna]², te također snosio sve eventualne troškove transakcije. Čim Ti Dr[onke] vrati novac, Ti bi mi ga mogao dostaviti na bilo koji način, a njemu poslati policy.

¹ police — ² Hermann Engels

64

Engels Ernestu Dronkeu

u Vaterlo^[318]

(prepis)

[London] 20/10/76.

Dr[onkeu]

Moj zet Bl[ank] mi piše da uopće i definitivno odbija da se upusti u transakciju kao što je ona koju si Ti predložio. Također, da je prije 3 godine sasvim prekinuo sa H[insberg] F[ischer] & Co., što je stvarno tako.

Žao mi je što od stvari nema ništa, jer bih Ti ja pri tome, koliko je to u mojoj moći, rado pomagao.

Engels Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

122, Regent's Park Road
N. W. London, 20. okt. 76.

Dragi Kugelmann,

Gospodina Caroa možeš pozitivno uvjeriti da Marx *nikada nije napisao ni rečka* za augsburški »Allg[emeine] Zeitung«,^[319] osim oglasa o porodičnim događajima iz prijašnjih vremena i osobnih, svojim imenom potpisanih izvjava u aferi Vogt itd.,^[320] a ako to gospoda iz Breslave bolje znaju, mi im se možemo samo smijati. Mi ne poznamo gospodina Caroa ni po imenu, ali po njegovu poznanstvu s Gorčakovim može se pretpostaviti da o Rusiji znađe prilično malo, jer s ljudima koji su o tome *predobro* obaviješteni G[orčakov] ne bi saobraćao na takvom nivou. Vjerojatno će mu u čeznutljivi zapučak uskoro uskočiti i orden što mu još nedostaje.

Sada pišem za »Vorwärts« u Lajpcigu rad o gospodinu Dühringu.^[21] Za to mi je potrebna kritika *Kapitala* koju si marta 1868. poslao M[arxu] a D[ühring]u ju je, ako se ne varam, objavio u nekom časopisu što izlazi u Hildburghausenu. M[arx] tu stvar naprosto ne može pronaći. Budući da Ti svakom zgodom postupaš vrlo savjesno, pretpostavljam da među bilješkama iz onog vremena možda imaš nešto o tome, recimo *ime* časopisa i broj sveska u kojem je stvar izišla.^[321] Ako mi možeš to javiti, naručio bih svezak i za nekoliko dana bih ga dobio. Ali ako to ne možeš, nemoj radi toga *ni u kom slučaju* pisati Dühringu, jer i najmanji, pa i posredni dodir s tim čovjekom, a pogotovu i najnezatnija usluga s njegove strane, oduzela bi mi slobodu kritike tamo gdje je moram u najvećoj mjeri sačuvati.

Za nekoliko dana ponovo ćemo se latiti II sveska.^[209] Uostalom, kad bi se htjelo ispraviti *sve* ludosti što o M[arxu] kruže u naučnim krugovima, bilo bi mnogo posla. Tako je jučer jedan Rus pričao da neki ruski profesor nepobitno tvrdi kako M[arx] sada studira jedino ruska pitanja, i to stoga što je čvrsto uvjeren que la commune russe ferait de tour du monde.¹

Rat na istoku izbit će, eto, uskoro.^[88] Rusi još nikada nisu mogli da udare pod tako povoljnim diplomatskim uvjetima kao upravo sada. Naprotiv, vojni su uvjeti nepovoljniji nego 1828, a finansijski su za

¹ da će ruska seoska općina osvojiti svijet

Rusiju vrlo nepovoljni jer joj nitko neće dati zajma. Upravo ponovo čitam Moltkeovu historiju rata 1828/29, vrlo dobra knjiga, premda čovjek nije smio slobodno govoriti o politici.

Hvala na Schäffleovom članku.^[322]

Tvoj

F. Engels

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 21. oktobra 1876.

Dragi moj prijatelju,

U prilogu isječak iz »Pall Mall Gazette«; taj izvadak iz Vašeg leader¹ (u br. 42 lista »Впередъ«) loše je preveden, premda je to uradio Sir itd. Rawlinson. Kovalevski me je o tome obavijestio i također mi poslao stvar. Zamolio me da mu pozajmim br. 42 Vašeg lista, ali čak i najljepša djevojka Francuske može da dâ samo ono što ima. Ja sam ga već poslao Utinu (Lijež).

Kovalevski mi je također saopćio — možete to upotrebiti u Vašem listu^[323] — da jedna kukavna ruska klika, koja sebi pripisuje da predstavlja literarni krem Rusije i koja je u tom smislu najavila svoj poduhvat Rawlinsonu i drugim uglednim engleskim osobama, namjerava da u Londonu pokrene časopis radi obavještavanja Engleza o stvarnom političko-društvenom pokretu u Rusiji. Glavni urednik, uz ostale suradnike prijavog lista »Гражданинъ«, treba da bude Golohvastov, i, kako se govori, knez Maščerski.

Ruska vlada već je nagovijestila da su nesposobni za plaćanje jer je Petrogradska banka objavila da inostrane mjenice neće više isplaćivati u zlatu (odn. srebru). To sam očekivao, ali ono što prelazi mjeru jeste činjenica da je ta vlada, prije nego što je poduzela tu »neprijatnu« mjeru, opet napravila glupost i pokušala da dva ili tri tjedna vještački održava tečaj novca na londonskoj berzi. To ju je stajalo gotovo dvadeset miliona rubalja; isto tako mogla je taj novac baciti u Thames².

Ova apsurdna operacija — vještačko održavanje tečaja novca o trošku vlade — pripada osamnaestom stoljeću. Danas se u tako nešto mogu upustiti samo još ruski finansijski alkemičari. Od smrti Nikolaja takve su groteskne, periodične manipulacije stajale Rusiju najmanje 120 miliona rubalja. Tako postupa samo vlada koja najozbiljnije vjeruje u svemoć države. Ostale vlade znaju bar da »novac nema gospodara«.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ uvodnika — ² Temzu

67

Engels Ernstu Dronkeu

u Vaterlo^[324]

(koncept)

[London] 1. nov. 76.

Dragi D[ronke],

To što Ti danas pišem namjeravao sam Ti reći prošlog petka, kad si izričito odbio svaku moju intervenciju.

Ne mogu dopustiti da izgubim sumu od 150£, još manje 200£, dakle ni da ih stavim na kocku. Da sam još u poslovima^[325] gdje se eventualni gubitak s vremenom opet nadoknađuje, tada bi to bilo nešto drugo. Čak da s Götzom, koga znam samo iz viđenja, drugačije stojim, i kad čitava transakcija time, što se ne može provesti bez znanja Kyllmanna, dakle dra Borch[ar]dta, ne bi bila za mene veoma kobna, ne bih mogao preuzeti takvu garanciju kakvu bi Ti želio.

Pa čak da sam još i u poslovima, ne bih mogao, naravno, ni pomisliti da zbog starog prijateljstva samo tako stavim sumu od 150£ na kartu jednog meni sasvim nepoznatog stanja poslova. Ali, ipak bih mogao ići dalje nego sada kad sebi više ne mogu dozvoliti takav gubitak. S druge strane, rado bih Ti pomogao ukoliko je riječ samo o tome da Ti bez takvog mog rizika nabavim za neko vrijeme raspoloživa sredstva.

Mom zet¹ ponudio si kao popratno osiguranje policu od 300£. Predložio sam mu, ukoliko pristane na Tvoj prijedlog, da mu ja platim 150£ za slučaj da mu ih Ti ne platiš nakon 6 mjeseci.² Do onda sam mogao nabaviti novac, što odmah nisam mogao, a on bi onda zadržao policu kao osiguranje za mene. Ali on je u svemu odbio da se u to upusti. Da si mi odmah tada ponudio isto što i mom zet^u, ja Ti, doduše, ne bih mogao odmah predujmiti 150£, ali nešto bi se ipak dalo učiniti. A sada mi je, pri posljednjem izvlačenju, izašla američka premija od $\frac{5}{20}$, tako da raspolazem sa više od 150£, i ukoliko mi pošalješ policu kao osiguranje, stoje Ti na raspolaganju na 6 mjeseci. Kod mene je svakako isto tako sigurna, ako ne sigurnija nego kod nekog drugog.

Rekao sam Ti sasvim otvoreno kako ja gledam stvar i dokle mogu ići. Možda imaš drugačije prijedloge, i u tom slučaju rado ću ih razmotriti. Još samo ovo: Sve ono što je uglavljeno, svršimo direktno među nama, bez trećeg, bez davanja garancija etc., to je mnogo jednostavnije.

¹ Emil Blank — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 63.

68

Marx Wilhelmu Brackeu
u Braunšvajg

London, 6. nov. 76.

Dragi Bracke,

Grunzigov prijevod¹ — prvi arak — najsavjesnije sam uporedio s originalom^[307] i upravo mu javljam da *ne mogu* prihvatiti njegove usluge.^[40]

U stvari, ispravljanje (*tu i tamo* trebat će, doduše, ispraviti svakog prevodioca) stajalo bi me više vremena² nego da sam prevodim od početka do kraja. No, ja za to nemam vremena. Niti mogu još jednom podnijeti bolni eksperiment koji sam izdržao s francuskim prijevodom *Kapitala*.^[206]

Kokoski bi ga rado preuzeo, ali u njega uopće nema lakoće i spretnosti potrebne upravo pri prevođenju ove knjige.

Ja sam već počeo vrteti na drugom mjestu,^[326] ali sumnjam da će tamo biti vremena; u međuvremenu Vi se, molim Vas, ako je moguće, ogledajte za nekim profesionalnim prevodiocem u Lajpcigu. Budući da tu nije u pitanju spis za radničku publiku, bilo bi ludo tražiti prevodioca baš unutar Partije, koja ne obiluje literarnim snagama, to jest unaprijed polaziti od načela da prevodilac *mora* biti partijski čovjek.

Koliko sam čuo, B. Becker je našao knjižara u Švicarskoj.³

Vaš odani

K. M.

Kongres pomirenja u Bernu — Engels i ja pisali smo Liebknechtu čim⁴ smo čuli da Nijemci namjeravaju nekoga delegirati^[306] — od početka je bila i ostaje samo jedna bakunjinistička intriga.^[42]

Neki dan stigla nam je o tom potvrda iz Portugala.⁵ Kasnije više.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 57 i 58. — ² u rukopisu: više više vremena — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 58. — ⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 60. — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 71.

69

Engels Ernstu Dronkeu

u Vaterlo^[327]

(koncept)

[London] 13/11/76.

Dragi Dr[onke],

Budući da je na policu do sada izvršeno samo 5 uplata po 14 £ = 70 £, a bilo bi moguće da si u međuvremenu bio prinuđen da s novcem drugdje raspolažeš i da ga 21. o. m. ne bi mogao nabaviti, a pošto i ja predujmljujem više od dvostrukog iznosa uplaćenog na policu, Ti ćeš mi dozvoliti da, što mi je draže, ja sam izvršim otplate, i očekujem Tvoju obavijest *ukoliko je to tako*. Da Ti, s druge strane, eventualno izađem u susret, neću Ti onih ovdje pozajmljenih 10 £ uračunati u 150 £, tako da Ti ja u cjelini predujmljujem 160 £, i to sa 5%, s 10kom vraćanja 1. maja 77.

Ovdje si primio	£ 10	£ 160
Ček 10/11/76.	„ 10	
Za Drake & Son	„ 60	
Uplata na policu	„ 14	94
pri tome ček za ostatak		66

Imam tako jeziv katar bronhija da sam osuđen na kućni zatvor u kućnoj haljini i papučama i na teetotalism¹, dakle, ne mogu donijeti novčanice.

Life Association of Scotland

4 Lombardst. E. C.

Due 21 Nov. at. latest.²

¹ trezvenjaštvo — ² Dospjela najkasnije 21. nov.

70

Marx Wilhelmu Brackeu
u Braunšvajg

[London] 20. nov. 1876.

Dragi Bracke,

Prilažem za Mlle¹ Isoldu Kurz prvi francuski arak na probni prijevod, s kojim *treba da mi se istovremeno vrati francuski original* (radi uporedenja).^[307]

Lissagaray misli — budući da će njegova knjiga biti objavljena do početka januara, a teškoće oko prijevoda uzrokuju zakašnjenje — da bi naposljetku bilo bolje da njemačko izdanje izlazi u svescima.

Prilažem, također, veliku Guillaume-ovu missive.^{2[328]} Ono što me pri tom najviše zabavlja, to je — *«que pensent les socialistes de langue française»*³. Ti su socialistes *«de la langue française»* naravno, iscrpno utjelovljeni u braći Reclus (tajnim osnivačima Alijanse,^[329] ali inače nepoznatim u pogledu *socijalističkih radova*) i u De Paepe-u, rodnom iz Holandije, inače Belgijancu.

Nadam se da ćete iz izbora nešto izvući; takva seljačka demonstracija bila bi značajna.^[330]

Vaš
K. M.

¹ gospodicu — ² poslanicu — ³ *«što misle socijalisti francuskog govora»*

71

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 20. nov. 1876.

Dragi Becker,

Svojevremeno smo dobili vašu okružnicu^[66] za cirišku sekciju i također smatramo da je vrijeme da se stane na put bakunjinističkom samovoljnom izigravanju Internacionale.^[42] Sumnjam da je na osnovu, koji vi predlažete, moguće utemeljiti reorganizaciju federacije velikih organiziranih nacionalnih društava, jer zakonodavstva većine zemalja zabranjuju takvim udruženjima dopisivanje sa inozemnim udruženjima, a pogotovu povezivanje. Ipak, to je sporedna stvar, i dala bi se lako zaobići ili izmijeniti čim se jednom uvjeri da je postojanje svake pojedine od tih organizacija važnije nego njen *formalan* pristup jednom međunarodnom društvu. Ionako, vi ćete kod Nijemaca naići na istu platonsku hladnoću koju su oni *kao partija* neprestano dokazivali spram stare Internacionale.

Osnovno zbog čega Ti danas pišem jeste da Ti u tom pogledu saopćim novo područje Tvoje djelatnosti. Portugalci, s kojima se još dopisujem i koji su veoma dobro organizirani, veoma se tuže na zanemarivanje, što su saznali od naših prijatelja. Njemački Švicarci, Nijemci, Austrijanci, Amerikanci etc. ne samo da ih nikada nisu obavještavali već im nijednom nisu odgovorili na njihova pisma. Naprotiv, od Jurasovaca, bakunjinističkih Španaca, Talijana i Belgijanaca neprestane pošiljke, pozivi na kongres. Primali su gomile čestitaka etc., tako da su ovi posljednji važili za portugalske radnike kao jedini koje još zanima Internacionala i portugalski pokret. Shvaćajući, to mora da su veoma valjani momci koji se ipak ne daju zavesti, a da je to slučaj, pokazuje Ti slijedeće pismo koje su poslali Bernskom kongresu bakunjinista.

»Federacija iz Kadiza pozvala nas je da nas netko zastupa na Bernskom kongresu, a nakon toga pročitali smo u listu 'Bulletin jurassien' okružnicu kojom se kongres saziva i utvrđuje njegov dnevni red. Budući da su taj poziv primili veoma kasno, portugalski socijalisti ne mogu poslati delegate; ipak je njihovo Federalno vijeće zaključilo da vas uvjeri da smo mi *moralno* solidarni sa socijalističkim radnicima čitavog svijeta, te da tu solidarnost nikad nismo doveli u pitanje, niti ćemo ikada to dopustiti; a *prema tome izričan ugovor o solidarnosti koji bi vi željeli sklopiti, izgleda nam kao potpuno suvišna formalnost.*

Iznoseći naše najtoplije želje za ujedinjenje svih proletera, bratski vas pozdravljamo. Neka živi Međunarodno udruženje radnika!»

Sad pišem ljudima o vašem planu, šaljem također jednu od vaših okružnica, iako je neizvjesno mogu li čitati na njemačkom. A Ti ćeš veoma dobro učiniti ako se s njima odmah povežeš. Možeš im pisati francuski; ukoliko odgovore portugalski, mogu Ti prevesti odgovor.

Gornje pismo možeš objaviti u listu »Tagwacht«, isto tako i činjenicu da će oni 5. januara i slijedećih dana održati kongres u Lisabonu, gdje će raspravljati o novom partijskom programu.^[331]

Adresa je

E. C. Azedo Gnecco
Rua do Bemformoso 110,2°
Lisabonne, Portugal.

Tamo izlazi njihov list: »O Protesto«, star već više od godinu dana.

Nadam se da ćete uraditi nešto valjano, a ako vam s adresama etc. možemo pomoći, rado ćemo to učiniti. Samo nas s radovima morate poštedjeti. Nas dvojica, M[arx] i ja, treba da damo sasvim određene naučne radove koje, koliko za sada vidimo, ne može ili, pak, ne želi da pruži nitko drugi i mi moramo da iskoristimo sadašnji period mira u svijetu da ih završimo. Tko zna da li će nas skoro neki događaj iznova baciti u praktički pokret; tim više moramo iskoristiti to malo slobodnog vremena da donekle unaprijedimo isto tako značajnu teoretsku stranu.

À propos. Za 12 pr. »Stunden der And[acht]^[332], koje smo M[arx] i ja naručili, platili smo preko Frankela 12 svezaka, imali bismo, dakle, platiti još 3 × 12 svezaka po 25 cts = 9 Fr., ako je to tačno, javi mi i ja ću ih poslati poštanskom uputnicom.

Uskoro u listu »Vorwärts«, izlazi moja kritika Dühringa. Strahovito su me gnjavili dok nisam preuzeo ovaj neprijatni rad^[321] — neprijatan jer je čovjek slijep, dakle, ne borimo se istim oružjem, a ipak mi silna arogantnost tog čovjeka brani da se na to obazirem.

Tvoj
F. Engels

72

Engels Gustavu Raschu

u Beč^[333]

(koncept)

[London, kraj novembra 1876]

Dragi gospodine R[asch],

P. P. Schaible mora uvijek izvlačiti Blinda kad ovaj ubrlja.^[334] Tako u pripovijesti iz 1859. Blind je u Londonu krajem maja ili početkom juna štampao anoniman letak: »Zur Warnung«, kojim je Karl Vogt optužen za podmićivanje bonapartističkim novcem i radi toga denunciran kao bonapartistički novinski agent u Njemačkoj. Ljudi su zamoljeni da ga rasture. Taj letak, štampan u štampariji F. Hollingera u Londonu, odštampan je u njemačkom listu »Das Volk« koji se štampa u istoj štampariji, a pri tome je upotrebljen još postojeći originalni slog. Liebknecht je u toj štampariji vidio korekturni otisak sa korekturama Blindovog rukopisa i poslao letak augsburškom listu »A[llgemeine] Z[eit]ung«, koji ga je štampao u junu. Zatim je Vogt optužio augsburški »A[llgemeine] Z[eitung]« zbog klevetanja, ovaj je tražio dokaze od Liebknechta, ovaj se obratio Blindu, a ovaj je izjavio da u tome *uopće nije sudjelovao*. Vogt¹ je sad stvar okrenuo tako kao da je Marx, koji stoji iza Liebk[nechta], začetnik letka. Došlo je do polemike između M[arxa] i [Blinda] u augsburškom listu »A[llgemeine] Z[eitung]« — M[arx] je iskazima slagača Vögelea danim pod zakletvom, dakle, sudskim dokumentima, dokazao da su ovaj i Hollinger² slagali letak koji je bio *napisan Blindovim rukopisom*. Blind je nagovorio Hollingera na lažan iskaz: da letak nije štampan kod njega i da Blind nije začetnik; zatim je s Hollingerom nagovorio slagača Wiehea, također na lažan iskaz, da on kod Hollingera radi 11 mjeseci i da može potvrditi njegove izjave. Tako podržan, Blind je izjavio da je tvrdnja da je on autor *sušta neistina*. Augsburgski »A[llgemeine] Z[eitung]« je time zaključio polemiku.^[335] M[arx] je odgovorio okružnicom štampanom na engleskom jeziku³, u kojoj gornje izjave Blinda i njegovih svjedoka naziva *deliberate lie* (laž s predumišljajem), a samog Blinda a *deliberate liar* (namjerni lažljivac) (London, 4. feb. 1860). Blind je šutio. Ali 8. febr. 1860, protivno ranijem iskazu, slagač Wiehe izjavio je umjesto zakletve pred mirovnim sucem u Bow Street:

¹ u rukopisu precrtano: je time dobio svoj proces — ² u rukopisu: ovaj on i Hollinger — ³ *Proces protiv augsburškog lista »Allgemeine Zeitung«*

1. da kod Hollingera nije bio zaposlen 11 mjeseci,
2. da nije radio kod Holl[ingera] kad je izašao letak *Zur Warnung*,
3. da je tada čuo od Vögelea da su ovaj i Hollinger zajedno slagali odn. letak, te da je rukopis bio Blindov,
4. da je on sam kasnije prelamao još postojeći slog za otisak u listu »Volk«,
5. i vidio kako je Hollinger dao Liebkn[echt]u Bl[indovom] rukom korigirani korekturni otisak, te čuo da je Hollinger odmah poslije toga zažalio što je to učinio.
6. Raniju izjavu potpisao je na nagovor Hollingera i Blinda. Hollinger mu je obećao *novac*, a Blind će mu biti zahvalan.

M[arx] je prepis ovog dokumenta pustio u opticaj u raznim krugovima, a to je upalilo. Petnaestog febr. izašla je Schaibleova izjava u listu »D[ailey] Telegr[aph]« (prepis)^[336], Sch[aible] ju je poslao M[arxu], koji mu je odgovorio^[40] da to ništa ne mijenja ni u Blindovom nedopuštenom pribavljanju lažnih iskaza, niti u Blindovom kriminalnom dogovoru, Conspiracy⁴ sa Hollingerom zbog nedopuštenog dobivanja Wieheovog potpisa na falsifikatu.

Kako tada, tako i sada: Schaible, pomagaj!

To je činjenica. To je sve što znam o nesretnom subjektu.

Još nešto. Ako mi ikad opet ukažete čast da govorite o našem zajedničkom boravku u Londonu, molio bih da se ne desi ponovo da sam govorio o stvarima o kojima mi nismo razgovarali. O samoopredjeljenju čovjeka mogao sam samo reći da to u tom općem smislu smatram besmislicom. O autonomiji naroda govorio sam, u najbolju ruku, utoliko što sam Južnim Slavenima osporio pravo da se pod takvim izgovorima slože sa ruskim osvajačkim planovima, kao što mi je sada od srca drago što su Srbi dobili batina^[43]; o socijalnoj republici i o onim pogubljenim u Badenu, koliko ja znam, nije bilo uopće govora. Zahvalite, također, samo slučajnim okolnostima što M[arx] zbog Vašeg članka nije izjavio da Vas uopće nije vidio, dakle, da uopće nije mogao voditi taj razgovor.^[337]

Nisam mogao ranije odgovoriti, jer je moj primjerak Marxovog *Gospodina Vogta*, gdje se gornje može pročitati na 55. str. i dalje^[338], bio posuđen i tek sam ga jučer ponovo dobio.

Prijateljski pozdrav.

Vaš
F. E.

⁴ zavjeri

73

Engels Philippu Pauliju

u Rajnau

London, 16. dec. 76.

Dragi Pauli,

Jučer sam Ti per Continental Parcels Express i dalje njemačkom državnom voznom poštom poslao franko sanduk, adresiran:

Gospodin dr Pauli, Manhajm (kemijska tvornica Rajnau), Germany, koji sadrži puding od šljiva za Tvoju ženu, kolač od suhog grožđa što ga je moja žena¹ ispekla za Tebe, jednu knjigu, paketić, džepnih maramica i malu tintarnicu za Pumps. Budući da u sanduk nije više stalo, bili smo primorani da novu haljinu za Pumps uguramo u sanduk sa pudingom za Schuppove; žalosno je sa tim sanducima, moraju se uzeti baš onakvi kakvi su, to su sanduci od njemačkih dječijih igračaka.

Ako sandučić ne stigne najkasnije do srijede, dobro bi bilo da se raspitaš u Manhajmu u uredu vozne pošte, pošta je za to odgovorna, ona i Continental Parcels Express su agenti jedan drugom. Međutim, nadam se, sve će uredno stići, jer smo stvari predali tako rano da bi trebale stići prije, kako državna pošta priznaje, nesavladive božićne zbrke.

Primio sam Tvoja oba pisma i naknadno Ti zahvaljujem na obavještenju o Schmidtu. Iz Frankfurta slična vijest: Sonnemann, na koga se pozvao, također ga ne poznaje — ali, jedan od urednika lista »F[rank]-f[urte]r Z[eit]un[g]« zna ga kao »profesionalnog vrijeđara veličanstva, i isto tako mučenika sa predumišljajem koji potom »auch auf sein Martyrium wohl ein bisschen schnorrt«^{2[389]} (sjevernonjemački izraz za prosjačenje). Pisao mi je još jednom, nakon čega sam ga upozorio na lažna obavještenja koja sam dobio,^[40] i otada o slonu na štakama nisam više ništa čuo.

Gledat ću da Ti članke pošaljem u jednom ili drugom obliku čim ih više izade.^[21] Zatim izlaze kao zaseban otisak, naravno, i to ćeš dobiti.

Mojoj ženi je prije 4 - 5 dana iz sasvim nepoznatog razloga postalo mnogo bolje, gotovo je čudnovato kakve se sve stvari te vrste dešavaju kod žena između 40 i 50. Sada mi preostaje samo da se nadam da će to potrajati.

¹ Lizzy Burns — ² nastoji svoje mučeništvo iskoristiti dobivanjem milostinje

U sandučiću je također malo božićnog zimzelena, ilex, sa sakramentalnim crvenim bobicama, da ga se zadjane na puding kad se ovaj posluži. Taj ilex leži sasvim gore da bi se carinici na nj uboli.

A, sad, najljepši pozdravi svima Vama od moje žene i mene i prijatni Vam praznici!

Tvoj
F. Engels

Engels Hermannu Engesu

u Engelskirhen

London, 18. dec. 1876.

Dragi Hermann,

Tvoja oba pisma od 14. i 17. 11. primio sam u redu, saglasno proveo knjiženja i našao izvadak iz računa jedne stavke koja mi do sada nije bila prijavljena, isplata Emilu Blanku, jan. 24, 76. M.90, 68. Pretpostavljam da je to iznos troškova što sam mu ih dugovao za razne pošiljke vina koje su mi dostavljene¹ preko njegove ovdašnje firme, i u tom slučaju i to je u redu.

Indijska ceduljica u prilog slova su veoma izopačena devanagari ili sanskritska slova, zbog čega sam mogao pročitati samo jednu riječ, to je neka vrsta *pisanih* slova, a ja znam samo *šampana*. To je vjerojatno neki srednjindijski dijalekt, jer se na sjeveru većinom piše arapskim slovima.

Istina, opet sam dobio dodijeljenih 600 £ akcija plina (pri čemu sam profitirao oko 60 - 70%), ali su mi, naprotiv, pri posljednjem izvlačenju izašli razni Amerikanci, tako da trenutno, osim mojih kamata, ne trebam novac. Ali budući da će sve moje kompanije plina izdati tokom godine nove akcije ili obveznice, drago mi je što znam da svakog trenutka kod Vas mogu dobiti 3 - 500; jer ponekad treba odmah uplatiti čitav iznos, a to znači brzo nabaviti novac.

Najljepša hvala na obavještenju o Schaaffh[ausenu]. Tačno sam pretpostavio da su glasine što ih dobivam bile pretjerane, međutim, Mevissenov istup iz direkcije mogao je ipak biti znak da su štakori počeli napuštati brod.

Da će uskoro rat, u to sam uvjeren.^[86] Rusi su zaglibili tako duboko da natrag više ne mogu, a Turci će se, razumljivo, protiviti svakom ulasku u njihovo područje. Engleska će po svaku cijenu zaštititi Carigrad i moreuze, ali još smo daleko od toga, uvjeren sam, Turci će se s Rusima najbolje obračunati ukoliko im se dopusti da to učine. Položaj između Dunava i Balkana jedan je od najjačih u Evropi, i sve dok tamo nisu izgrađene željeznice i putevi, jačina tamo upotrebljive i ishranjene ruske vojske ograničena je na izvjestan maksimum, 100 - 150 000 ljudi najviše. Dakle, rat će se vjerojatno voditi u četverokutu Ruščuk, Silistrija, Varna, Šumla, a Turci to mogu bolje podnijeti nego Rusi. Takozvana autonomija Bugarske nije ništa drugo nego protjerivanje

¹ u njem. tekstu rukopisa: gegangenen umjesto gegangene

Turaka sa tog jakog položaja i izlaganje Carigrada opasnosti od ruske invazije. A Turci, naravno, ne dozvoljavaju da im to nametne bilo kakva konferencija.⁽³⁴⁰⁾ Ukoliko želiš tačno znati što će Ruse tamo omesti, poklanjam Ti za Božić Moltkeovu »Rusko-tursku vojnu 1828/29«, Berlin, 1845², knjiga je veoma dobra, a s njom ujedno dobivaš specijalne karte potrebne za predstojeći rat. Ovaj put u odnosu na 1828. razlika je:

1. što Turci imaju vojsku,
2. što su Silistrija, Ruščuk etc. okruženi modernim samostalnim tvrđavama,
3. što Turci, poslije Engleske, imaju najjaču oklopnu flotu i potpuno gospodare Crnim morem,
4. što se ruska vojska upravo reorganizira, dakle, nije baš spremna za rat.

Srdačni pozdravi Emmi i djeci i sretni praznici!

Tvoj
Friedrich

² u rukopisu: 1836.

75

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

122, Regent's Park Road
London, 21. dec. 76.

Dragi Becker,

Primio Tvoju dopisnicu, »Précurseurs« i 2 primj. francuske Adresse.^[341] Možeš li poslati još nekoliko primj. iste, to bi bilo veoma dobro (na francuskom, poslali bismo je u Pariz), platit ćemo drage volje čim saznamo šta košta oko 20 primj.

Priložena poštanska uplatnica na 15 franaka, od kojih 9 franaka za ostatak duga za St[unden] d[er] Andacht^[332], a 6 franaka za dvije polugodišnje preplate na »Précurseur« za Marxa i mene. Oba broja možeš zajedno slati meni, ušteda poštarine, a ja M[arku] mogu davati njegov broj. Veoma je dobro što opet imamo francuski list u Švicarskoj, Jurasovci se ne mogu ostaviti grupaštva i napadanja, i tu će im se moći dokazati da s njima mir nije moguć. Izvještaje Ti ne bih mogao slati, jer ne želim lagati, a o ovdašnjem radničkom pokretu moglo bi se samo reći da se iskvario u bijednu rabotu tredjuniona i da takozvane vođe, uključujući Eccariusu, trče za liberalnom buržoazijom da bi ih ova potkupila kao agitatore protiv tzv. turskih svireposti^[57], te da bi propovijedali izdaju Balkanskog poluotoka prema Rusima u interesu čovječanstva i slobode.

To što je De Paepe bio na Bernskom kongresu, to odgovara čitavom ranijem stavu. On je nakon Haškog kongresa^[288] zvanično ostao kod Belgijanaca koji su istupili,^[342] ali kao šef opozicije, i sada zaista dobro radi, jer je potakao Flamance da zahtijevaju opće pravo glasa i zakon o tvornicama. To je prva razborita stvar koja se zbila u Belgiji. I valonski razmetljivci moraju sada pristati. Ali neoprostivo je što su naši ljudi u Njemačkoj naletili na jurasovski ljepak.^[306] Bakunjinistički organi posvuda su galamili o trijumfu kao da to znači da će Nijemci doći na kongres. Liebknecht je tačno znao na čemu je, na njegovo pitanje što mislimo o ponudama za pomirenje^[42] i kakav je naš stav, odgovorio sam mu: baš nikakav stav, momci su isti kakvi su uvijek bili, tko želi na njima opeći prste, taj to može učiniti.^[41] I na sve to zanesenjački povjerljiva akcija, kao da se ima posla sa najvećim poštenjačinama.

Jesi li primio njujorške ili bolje filadelfijske odluke o raspuštanju Generalnog vijeća^[343] Za svaki slučaj, šaljem Ti ih nekoliko, to Vam može poslužiti kao novi razlog da se prihvatite stvari.

U Ženevi Terzaghi, okarakterisan našom »Alliance de la D[émocra-
tie] S[ocialiste]«, izdaje jedan talijanski i francuski list.^[344] Taj čovjek
treba sada da psuje bakunjiniste. Naime, dugo su ga trpili, a kad smo
ga mi raskrinkali kao policijskog špijuna, morali su ga kao takvog konačno
ipak izbaciti. On je obični Mouchard¹, a njegov pomoćnik Bastelica
bonapartistički agent — u Strasburu je štampao poziv francuskim
radnicima da uspostave carstvo.

U Italiji se ne da ništa učiniti, sve sami bakunjinisti, a za Španiju
nemam više nijednu adresu, ali ću možda uskoro dobiti jednu.

Najljepši pozdravi.

Tvoj

F. Engels

¹ doušnik

1877

76

Marx Maksimu Maksimoviču Kovalevskom
u Moskvu^[345]

41, Maitland Park, London
9. januara 1877.

Dragi moj prijatelju,

Saznajem da jedna ruska dama¹, koja je Partiji pružila velike usluge, ne može da nađe advokata u Moskvi za svog supruga² jer nema novaca. Ja ne znam ništa ni o tom čovjeku niti o tome da li je on kriv ili nevin. S obzirom na to da proces ipak može završiti s progonstvom u Sibir, a gospođa . . . je odlučila da prati svog supruga, kojeg smatra nevinim, bilo bi veoma važno da joj se pribave bar sredstva za odbranu. Gospođa . . . je upravljanje svojim imetkom prepustila svom suprugu, i u to se uopće ne razumije, advokat je zato jedini koji tu može da pomogne.

Gospodin Tanejev, kojeg poznajete i kojeg odavno smatram odanim prijateljem emancipacije naroda, vjerovatno je jedini advokat u Moskvi koji bi preuzeo tako nezahvalan posao. Bio bih Vam, stoga, veoma zahvalan kad biste ga u moje ime zamolili da se zainteresira za izuzetno neprijatan položaj naše prijateljice.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ J. L. Tomanovskaja — ² I. M. Davidovski

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 9. jan. 77.

Dragi Liebknecht,

D'abord¹, sretna Nova godina Tebi i obitelji, i svim prijateljima.

Evo ostatka »Filozofije«. Na »Ekonomiju«, odn. »Socijalizam« prelazim odmah, no poslije »Filozofije« može biti odmor.^[21] Želio sam da pričekate *dok produ* izbori.^[269] U to vrijeme trebalo je da prostor iskoristite za agitaciju. Bit ću posve zadovoljan ako i u dva broja nedjeljno donesete nešto o tome, a treći da Vam ostane slobodan za druge stvari. No ako mi tu i tamo otvorite i treći nedjeljni broj, ja se, naravno, neću protiviti.

Mi smo već odavna preko Brackea poslali Geibu 10 £ kao naš prilog za izborni fond, i, na žalost, nismo mogli učiniti ništa više. Uslijed toga ne mogu udovoljiti Tvom zahtjevu da Ti još nešto pošaljem.^[346] Ako sebi ne stvarate iluzije i ako izvještaji u listu »Vorwärts« nisu pretjerani [. . .]^[347]

Ako Turci sačuvaju granicu, Rusija će uskoro doživjeti kraj. Opća vojna obaveza^[348] rastrojila je rusku armiju mnogo više nego što sam očekivao, a Turci nikad nisu bili tako dobro organizirani; osim toga, poslije engleske, njihova je oklopna flota najbolja i najjača na svijetu. Krene li, dakle — a i ako ne krene, eto nove revolucije u Carigradu: a tek tada će zaista krenuti — tako bi Vaš prijedlog o *ponovnom uspostavljanju Poljske* mogao da postane posebno aktuelan (savremen)².

[. . .] kazati istinu. A ako se tuže zbog mog *tona*, nadam se da nisi zaboravio da ih upozoriš na *ton* gospodina Dühringa prema Marxu i prema drugim Dühringovim prethodnicima, i posebno da im kažeš kako ja *dokazujem*, i to detaljno, dok D[ühring] o svojim prethodnicima naprosto *laže* i psuje ih. Oni su to htjeli, pa ću im i odmazditi obilato, na to dajem riječ.

Tvoj
F. E.

¹ Ponajprije — ² očigledno dodao Liebknecht: (savremen)

78

Engels Hermannu Engelsu

u Engelskirhen

London, 9. jun. 77.

Dragi Hermann,

Uredno stiglo Tvoje pismo sa rimesom £ 300, koju Vam prema nalogu otpisujem. Za to, kao i za tekući račun kojeg ću pregledati, najljepša hvala. To što si sumu na Tvojim rimesi nešto povisio, ništa ne smeta. Primio sam je u subotu navečer kad sam ovdje imao posjetu i zbog, u ovo godišnje doba učestalih brojnih posjeta i zabava, tek danas sam stigao da Ti potvrdim prijem, što, vjerojatno, opravdavaš.

Da su Hermann i Moritz¹ na univerzitetu, to uopće nisam znao. Neće im baš ništa škoditi da studiraju nekoliko godina, a ako se onda htjednu upustiti u posao, njihovo znanje bit će im to korisnije; posljednjih 20 godina temeljito je dokrajčilo staro komercijalno praznovjerje da se trgovina, prije svega, sastoji od trogodišnje prakse sa knjigom kopija dokumenata, od dobrog rukopisa, po mogućnosti lošeg njemačkog i velikog neznanja. A htjednu li započeti nešto drugo, tad im je svijet također otvoren.

Za Ruse može biti kobno. Uvijek sam smatrao da će uvođenje opće vojne obaveze^[348] upropastiti rusku vojsku. Ali da će to ići tako brzo i tako glatko, nisam nikad očekivao. Sve se ruši, disciplina i uprava, oficiri i vojnici, svega nedostaje, još mnogo više nego kod vaše famozne mobilizacije iz 1852, jer u Rusiji se nevjerovatno krađe. Što je više magazina i zaliha za mobilizaciju, tim je manje u njima, budući da su sve to samo izgovori za krađu. Uz to, Turci nisu nikad bili u tako dobrom položaju kao sada i već imaju više trupa u Bugarskoj nego što Rusi mogu baciti sa svoja 4 armijska korpusa (144 000 ljudi *na papiru*). A u ova 4 armijska korpusa uvrštene su sve rezerve regrutirane u Poljskoj, koje će prvom prilikom prijeći na drugu stranu. Rumunjska vojska služi samo da bude zarobljena, a srpsku seljačku miliciju ne može nitko tako lako okupiti, a i oni koje uspiju prikupiti nisu ni za šta.

Zovu me na jelo, pola šest — vrijeme za poštu. Srdačan pozdrav svima,

Tvoj

Friedrich

¹ Hermann Friedrich i Rudolf Moritz Engels

79

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

[London] 21. jan. 1877.

Dragi Bracke,

Sretno! za najnoviju smotru socijaldemokratskih borbenih snaga u Njemačkoj!^[289] Ona je veoma imponirala inostranstvu, naročito Engleskoj, gdje su novinski dopisnici iz Berlina već godinama davali sve od sebe da pred britanskom čitalačkom publikom mistificiraju naše partijske prilike. Ali »murder will out«¹, kako kaže John Bull, kada zagusti.

Želio bih, napokon, poblize saznati (u vrijeme izborne agitacije nisam vam htio s tim dosadivati) na čemu sam s gospođicom Isoldom². Poslala mi je tek prvi probni arak prijevoda;^[307] odgovorio sam joj da je sposobna za taj posao ako mu posveti dovoljno vremena i ne nagli, i poslao joj daljnja četiri arka. Ali u isto vrijeme poslao sam joj i prilično opširan spisak grijehova što se odnose na probni arak.

Čini se da je to damicu malo iznerviralo, jer je iz njezina odgovora izbjijala izvjesna razdraženost. Ne dajući se time smesti, ponovo sam joj pisao, u smislu da je smatram prihvaćenim prevodiocem.^[349] Otada su protekle nedjelje, a ja nisam više ništa ni čuo ni vidio. Bezuvjetno je potrebno da se gospođica napokon odluči, oui ou non³, ali da u prvom slučaju stvarno i svršava posao. Bit ćete tako ljubazni da joj u tom smislu pišete. Ako ona otpadne, moralo bi se pokušati sa Scheuevima⁴, premda ne bih volio (što nimalo ne mijenja stvar) da imam bilo kakva posla s gospodinom Scheuem. Ako ljupka Isolda odbije, morala bi mi, također, vratiti primljene francuske arke.

Bit ćete tako dobri da sastavite ugovor u dva primjerka prema uvjetima o kojima smo se sporazumjeli — od čega će jedan s Vašim potpisom ostati Lissagarayu, a drugi će s njegovim potpisom biti vraćen Vama

Salut.

Vaš

K. Marx

¹ »izići će djelo na vidjelo« — ² Isolde Kurz — ³ da ili ne — ⁴ Andreas i Heinrich Scheu

Marx Ferdinandu Flecklesu

u Karlsbad

[London] 21. jan. 1877.

Dragi prijatelju,

Prije svega, najljepše zahvaljujem na ljekovitoj soli i žalim što se Vaše prvo, dugo pismo izgubilo.

Sutra odavde odlazi mali paket knjiga za Madame Wollmann, sadrži za Vašu gospodu sestričnu francusko izdanje *Kapitala*, a za Vas lično (od »djeteta«¹) Lissagarayovu *Histoire de la Commune*.

Smotra socijaldemokratske partije u Njemačkoj prilikom izbora za Rajhstag^[269] ne samo da je žestoko uplašila naše cijenjene njemačke provincijalce već i les classes dominantes² u Engleskoj i Francuskoj. Jedan engleski list, između ostalog, grčevito ukazuje na kontrast između »the melodramatic fits and starts of the French and the business-like way of proceeding of the German socialists«³.

Kako su i ideolozi njemačkog građanstva sve više zaraženi otrovom koji se neprimjetno širi, dokazuje, između ostalog, nedavno izašla mala brošura Vama dobro poznatog Schöfflea, nazvana *Suština socijalizma*. Šale radi trebalo bi ju propisati. Puna je slučajne komike. Naime, s jedne strane, djelce je, kako sam pisac nagovještava, propisano specijalno protestantskim popovima, koji koketiranje sa socijalizmom ipak ne mogu isključivo prepustiti svojim katoličkim rivalima. S druge strane, gospodin Schöffle tako krasno, s pravom švapskom fantazijom zamišlja budući socijalistički milenij da će to biti savršeno carstvo prijatnih malograđana, raj u kome može stanovati samo Karl Mayer.

Pored neopisivog vremena, sparno, kišno i tako crnožuto-maglovito, da, što upravo činim, već tokom čitavog prijedpodneva mora gorjeti plin, ovdje uzima maha »Oriental Question«⁴. Na svakom koraku un John Bull quelconque⁵ zgrabi nekoga: »Now, Sir, what do you think of the Oriental Question?«⁶ Uljudnost zabranjuje jedini koristan odgovor: »I think, Sir, that you are a damned ass.«⁷

Ma kako rat završio^[80], povoljno ili nepovoljno za bačušku iz Petrograda⁸, ovaj »bolesni čovjek«^[144] ošamućen i zbunjen histeričnom

¹ Eleanor Marx — ² vladajuće klase — ³ »melodramatskih izljeva francuskih i stvarnog načina rada njemačkih socijalista« — ⁴ »Istočno pitanje« — ⁵ neki John Bull — ⁶ »Dakle, gospodine, što mislite o istočnom pitanju?« — ⁷ »Mislim, gospodine, da ste vi prokleti magarac.« — ⁸ Aleksandar II

filantropskom vikom engleske liberalne »party of profit at any price⁹, dao je signal za odavno pripremanu trzavicu u njegovom vlastitom carstvu, koja će naposljetku upropastiti čitav sadašnji status quo stare Evrope.

Vašoj dragoj sestrični najsrdačniji pozdrav, a Vi najozbiljnije učite engleski jezik, jer je u slučaju nužde Engleska uvijek najbolje mjesto da se u njoj otvori ordinacija.

Vaš vjerno odani

Karl Marx

⁹ profilerske partije po svaku cijenu

81

Marx Wilhelmu Alexandru Freundu

u Breslavu

21. januara 1877.

41, Maitland Park Crescent
London, N. W.

Dragi prijatelju Freund!

Moja novogodišnja čestitka Vama i Vašoj dragoj ženi stiže, na žalost, prekasno, zahvaljujući mnoštvu posla i zapaljenju grla koje sam navukao posljednjih dana u Karlsbadu.^[48] Tamo mi je bilo kao seljaku Martina Luthera koji se penje na konja s jedne strane, a s druge pada.^[350]

Moja kći¹ srdačno pozdravlja Vašu suprugu i Vas. Ona, između ostalog, snosi krivicu za loš prevod djela profesora Deliusa *Die epische Elemente in Shakespeare-u*^[351] koji je štampalo ovdašnje šekspirijansko društvo čiji je ona član, premda je za to pobrala velike pohvale od gospodina Deliusa. Ona me moli da od Vas zatražim ime antišekspirovskog švapskog profesora i naslov njegovog djela^[352] o kojem ste nam govorili u Karlsbadu. Matador ovdašnjeg šekspirijanskog društva, Mr. Furnivall, nikako se ne želi odreći toga da uživa u tom djelu.

»Istočno pitanje« (koje će svršiti s revolucijom u Rusiji bez obzira na to kako završio rat s Turskom^[86]) i regrutiranje socijaldemokratskih snaga u domovini^[269] sigurno su uvjerali njemačke kultur-filistre da u svijetu ima još mnogo važnijih stvari nego što je muzika budućnosti Richarda Wagnera.^[56]

Uz najljepše pozdrave Vama i Vašoj dragoj ženi

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

Ako slučajno vidite dr Traubea, najljepše mi ga pozdravite i podsjetite ga da mi je obećao poslati *naslove* svojih raznih publikacija. To bi bilo veoma važno za mog prijatelja Engelsa, koji radi na jednom prirodofilozofskom djelu^[35], u kome će više nego što se dosad dogadalo, istaći Traubeova djela.

Prema: »Vorwärts«, Berlin,
Nr. 275, 16. Juni 1931, Beilage.

¹ Eleanor Marx

82

Marx Fredericku Harrisonu

u London

[London] 21. januara 1877.

41, Maitland Park Crescent, N. W.

Poštovani gospodine,

Donosilac ovog pisma, moj nećak, gospodin Henry Juta iz Cej-petauna, želi da upotpuni svoje opće studije na Londonskom univerzitetu i ujedno da postane član Inner Templea.^[353] Radi ovog drugog cilja potrebno je da preda pismenu izjavu da nije pravni zastupnik itd., a njegov potpis treba da potvrde dva advokata, izjavljujući da je on dolična osoba itd. S obzirom na to da je stvar veoma hitna, bio sam toliko slobodan da ga uputim Vama, vjerujući da ćete biti tako ljubazni da poučite mladog čovjeka kako da se izvuče iz te poteškoće.

Čast mi je, Sir, da budem

Vaš odani

Karl Marx

Fd. Harrison, Esq.

Prevod s engleskog

83

Marx Gabrielu Deville-u

u Pariz

(koncept)

23. januara 1877.

41, Maitland Park Road, N. W.
London

Dragi građanine,

Primivši Vaše prijateljsko pismo od 15. decembra, pisao sam našem prijatelju Hirschu o Vašem planu^[354], prije svega zbog kojih ugovornih obaveza prema gospodinu Lachâtre-u, izdavaču *Kapitala*¹, koje mi ne dozvoljavaju da prihvatim plan bez njegovog prethodnog odobrenja². Zatim sam pisao ovome i dan za danom uzalud čekao njegov odgovor. Naposljetku, prije nekoliko dana, poslao sam mu preporučeno pismo jer je prvo vjerovatno zadržano, što se u prusko-njemačkom carstvu³ svakodnevno dešava.^[355] Očekujući odgovor gospodina Lachâtre-a, moram još napomenuti da bi, čak u slučaju da on pristane, gospodin A. Quêt sigurno bio u stanju da zaplijeni svaki »izvadak« iz *Kapitala*. S obzirom na to da je gospodin Lachâtre u odsutnosti osuđen zbog djela »komunara« i da živi kao izbjeglica u inostranstvu, Broglie-va vlada povjerila je prinudnu upravu Lachâtre-ovom knjižarom tom gospodinu Quêstu, koji spada u ološ konzervativne stranke i koji je u početku poduzimao sve kako bi odgodio štampanje moje knjige, a zatim onemogućio njen opticaj. On je takav čovjek koji bi Vam, nesumnjivo, mogao napraviti psinu, i to usprkos odobrenju gospodina Lachâtre-a, prema kojem sam ja osobno vezan privatnim ugovorom, koji je, međutim, prema gospodinu Quêstu bez ikakvog učinka jer je taj sekvistar njegov zakonski staratelj.

U takvim okolnostima mislim da je za sada najbolje da se »izvadak« iz *Kapitala* odgodi, ali da se u međuvremenu objavi pregled djela, ako je potrebno kao manja brošura, što bi bilo i korisnije jer su gospodin Block (u »Journal des Économistes«)^[74] i gospodin Laveleye (u »Revue des deux mondes«)^[73] dali francuskoj publici potpuno pogrešne predodžbe o *Kapitalu*. Tako smo isprva dogovorili i gospodin Hirsch i ja.

¹ U rukopisu precrtano: Uzgred, ja i gospodin Hirsch nismo se dogovorili o kraćem izvratku iz djela, već, manje-više, o jednoj raspravi — ² u rukopisu precrtano: odobrenja — ³ u rukopisu precrtana varijanta: u carstvu čije je sjedište zahvaljujući ratu iz 1870. premješteno iz Pariza u Berlin

Najljepša Vam hvala na Vašoj knjizi, koju ste mi tako ljubazno poslali i koja se odlikuje poletnim stilom i temeljitim znanjem.

Nadam se da će ovaj događaj, koji nas je međusobno povezoao, postati polazna tačka daljnjeg dopisivanja.

Sasvim Vaš

K. M.

Prevod^vs francuskog

84

Engels Hermannu Rammu

u Lajpcig

London, 25. jan. 1877.

Dragi Ramm,

Ne znam da li se Liebknecht vratio iz Ofenbaha,^[356] pa pišem Vama.

Prvo, već 14 dana ne primam korekture *Dühringa*^[69] (posljednja, koju sam odmah vratio, bila je čl. VI), i bojim se da koja pošiljka nije izgubljena.

Zatim, Liebknechta sam zamolio da mi šalje brojeve lista »Neue Welt« s mojom biografijom Wolffa¹, primio sam prva četiri broja, ali poslije toga vidio sam jedino u poderanom »Neue Welt«, u koji je bio umotan »Vorwärts«, da je izišao i nastavak. Ja, naravno, nisam zadržao ovdje ni prijepis originala, niti sam poduzeo šta drugo da bih pribavio tu stvar, jer sam računao s Liebknechtovim obećanjima; da li biste bili tako ljubezni da to potražite dok još nije sve poderano i rasprodano?

Mi smo ovdje u neizvjesnosti o naknadnim izborima,^[357] znademo samo da je Rittinghausen »in«², kako kažu Englezi. Šteta što je propao kršćansko-socijalni kapelan Laaf, prvo, bilo bi zaista veselo gledati kako se snalazi u Rajhstagu, i drugo, budući da bi se ipak morao osramotiti, on bi među ahenskim radnicima izazvao rascjep i nama pružio priliku da se uklinimo.

Najveću radost pri posljednjim izborima pruža velik napredak na selu, pogotovu u visokokulturnom Šlezvig-Holštajnu i Meklenburgu. Odatle je lako u Pomeraniju i Brandenburg, a tek bude li nagrižen Šnapsland, s pruskom monarhijom bit će uskoro svršeno.

Najprijateljskije Vaš

F. Engels

¹ *Wilhelm Wolff* — ² »unutra« (izabran)

85

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

[London] 14. februara 1877.

41, Maitland Park Road, N. W.

Dragi Bracke,

Lissagaray, koji se inače posve slaže s Vašim nacrtom ugovora, odlučno je za to da se svugdje zadrže *najniže* cijene (po primjerku) što ste ih Vi odredili.^[307]

Što se tiče besplatnih primjeraka, dovoljan je jedan tucet.

À propos! Pisala mi je gospodica Isolde Kurz, dijelom da bi me obavijestila kako će direktno Vama slati rukopis, s tim da otisci korektura treba da mi stižu od Vas, a dijelom da zatraži novu pošiljku araka originala; to joj je Lissagaray danas poslao. *Ali notabene, Lissagaray* je istovremeno koješta izmijenio u *uvodu*, *dao dopune* (veoma važne) francuskom originalu itd., tako *da se u Braunšvajgu ništa ne smije štampati dok Isolde prema tome ne modificira prvi arak koji je već prevela*. Ako je, dakle, pri dolasku mog pisma Isoldin rukopis već stigao u Braunšvajg, ne treba ga štampati, već vratiti radi izmjene.

Očigledno je da će njemačko izdanje s ovim poboljšanjima i dodacima samog autora dobiti na vrijednosti.

S najljepšim pozdravima

Vaš

K. Marx

86

Engels Idi Pauli

u Rajnau

London, 14. febr. 1877.

Draga gospodo Pauli,

Bojim se da bi ljeto, ukoliko se ispune svi planovi, napravljeni zimom u Rajnau, moralo potrajati 9 umjesto 3 mjeseca. Što će biti s onim što predlažete u Vašem dragom pismu, mora pokazati vrijeme, na žalost, već vidim *jednu* značajnu poteškoću, a ta je zdravlje moje žene¹. Ona je, doduše, zimu i napore božićne kampanje (u kojoj su ovdje u Engleskoj koncentrirane sve proslave) sve u svemu prilično progurala, ali ja ipak ne znam koliko da je aktiviram do septembra za novu minhensku kampanju a da ne postane kočnica za pokretljivost drugih. Posljednjih 6 tjedana imali smo mnogo nevolja sa sluškinjama i baš sada kad joj je potreban mir, mora ponekad dirindžiti preko svih snaga. Računao sam na tu mogućnost i zato sam se dogovorio sa Schupp da Pumps mogu u svako doba uzeti natrag. Sada je došlo dotle da ona sasvim mora preuzeti posao moje žene u domaćinstvu, a budući da ja ne stižem, a imam i drugih razloga, vjerojatno ću iskoristiti priliku koja mi se pruža da je oko 1. ili najkasnije 15. marta dovedem natrag. Čim saznam nešto određenije o tome, što će biti za nekoliko dana, javit ću pojednosti i Pumps i gđici Schupp, do tada, molim Vas, ne govorite im ništa o tome.

Najprije ću, čim se u kući donekle sredimo, odvesti ženu na oko 14 dana na more⁽⁶²⁾ da joj se povрати apetit, i da mi previše ne oslabi. Da ste me sinoć vidjeli kako prostirem krevet, a jutros palim kuhinjsku vatru, nasmijali biste se.

Da su Vam izbori⁽²⁶⁹⁾ dosadili sve dok ne možete birati, vjerujem drage volje. Kad uhvatimo kormilo u naše ruke, žene neće samo birati, već će i biti birane i držat će govore, ovo posljednje se ovdje dešava već u nastavničkoj službi, a ja sam posljednjeg novembra svih mojih 7 glasova dao jednoj dami koja je imala čak više glasova nego bilo koji drugi od 7 izbornih kandidata. Inače, dame se u ovdašnjim nastavničkim službama odlikuju time što veoma malo pričaju i veoma mnogo rade, u prosjeku svaka koliko tri muškarca. Trebamo li reći »nova metla sama mete«?² Većina tih »metli« je prilično stara.

¹ Lizzy Burns — ² U njem. tekstu igra riječi: der Besen = metla; u familiarnom govoru = djevojka

Svakako, neprestano ćemo misliti na septembarski plan i za njegovo ostvarenje poduzimati sve što je moguće. A sad, molim Vas, od mene i moje žene najsrdačnije pozdravite Paulija i primite naše najljepše pozdrave.

Iskreno Vaš

F. Engels

87

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu
u London

[London] 24. februara 1877.

Dragi moj prijatelju,

Moja supruga i ja bit ćemo Vam veoma zahvalni ako nam sutra (u nedjelju) dodete u 2 sata na ručak. Tada ću Vam objasniti zašto se tako dugo nisam javljao — oboljenje grla i jedan posao koji mi je donekle nametnut protiv moje volje.^[307]

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

88

Engels Friedrichu Leßneru

u London

42, Kings Road, Brajton, 4. marta 77.

Dragi Leßner,

Jutros sam primio pismo od Hoffmanna, 9, Hayes Court, Soho, kome sam preko Tebe već poslao jednom dvije funte. On je prije Božića izgubio jedno dijete, 15. febr. drugo, a 25. febr. svoju ženu i moli me da mu pomognem, jer troškove pogreba za dijete još nije otplatio, a one za ženu, koja danas treba da bude pokopana, a koji iznose 4 £, ne zna kako da namakne. Budući da je pismo (od 28. febr.) ostalo u Londonu, nisam mu mogao pravovremeno pomoći, a danas je nedjelja, te se ne može ništa učiniti. Budi tako dobar pa nađi čovjeka i pogledaj što se da učiniti i kako mu je, a ukoliko imaš na raspolaganju jednu funtu ili 30 ch., možeš mu ih prema okolnostima dati u moje ime, u protivnom, odmah mi piši i reci što misliš o tome, a ja mogu poslati Post office Ordre¹. Prije svega, objasni mu da sam njegovo pismo dobio tek jutros, dakle, da nisam ništa mogao učiniti.

Moju ženu morao sam dovesti ovamo da se malko oporavi od slabosti^[62], a to joj je i uspjelo, mnogo je bolje, a ja se nadam da će to i potrajati. Vraćamo se slijedećeg utorka, za osam dana, nekoliko dana kasnije uskočit će opet Pumps, praćena gospodicom Schöler.

Tebe, Tvoje i Nelli srdačno pozdravlja moja žena, isto tako i

Tvoj stari

F. Engels

¹ poštanskom uputnicom

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 16. marta 1877.

Dragi moj prijatelju,

Jedan član House of Commons¹ (Irac)² namjerava slijedećeg tjedna podnijeti prijedlog prema kojem engleska vlada treba da zatraži od ruske vlade da (u Rusiji) provede one reforme koje ona s obzirom na Tursku smatra nužnim. Tu priliku on želi da iskoristi kako bi govorio o strahotama koje se dešavaju u Rusiji. Ja sam mu već poslao neke podatke o mjerama ruske vlade protiv neposlušnih Poljaka ujedinjene crkve. Da li biste Vi mogli napraviti kraći pregled — na francuskom jeziku — o sudskim i policijskim progonima u Rusiji u prošloj godini? S obzirom na to da je hitno — ja sam tek danas saznao za tu stvar — i da je bolje nešto nego baš ništa, da li biste Vi, koji se tih događaja sjećate bolje nego ja, mogli učiniti to »nešto«? Vjerujem da biste time učinili veliku uslugu Vašim nesretnim zemljacima.^[358]

Što se tiče gospođe Utin, stvar mi je potpuno nejasna, ali I shall cross-examine her at the next interview³. Da nije više puta u prisutnosti moje žene i mene izrazila želju da Vas vidi, mi o tome ne bi izustili niti jednu riječ.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ Donjeg doma — ² Keyes O'Clery — ³ ja ću je pri slijedećem susretu podvrti unakrsnom ispitivanju.

90

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 23. marta 1877.

Dragi moj prijatelju,

Primio sam članak, i on je već u rukama člana Donjeg doma^[358], kome ću, osim toga, poslati ispravak.

Beesly je jučer bio kod mene. Razgovarao sam s njim o jednom vašem članku za »*Fortnightly*«. Rekao mi je da će Vas preporučiti Johnu Morleyju, glavnom uredniku, ali — što je vrlo neprijatno — trebalo bi pisati na engleskom ili ga prevesti prije nego što se pošalje izdavaču. Što se tiče veličine članka, 16 stranica je uobičajena mjera.

Allsop nam nije dao svoju posljednju adresu; možda je Leblanc može pribaviti.

Jučer sam iz Petrograda primio pismo s viješću da mi je poslan paket s više knjiga.^[359] Na žalost, nisam primio još ništa.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

91

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 24. martha 77.

Dragi Stari,

Šaljem Ti poštanski nalog na 50 fr. i, mislim, 20 centima, i molim Te da mi za to pošalješ *dva* primjerka »Povijesti južnonj[emačke] majske revolucije«^[360], te, ako možeš, i »Bulletin de la Fédération jurassienne« iz godine 1876. Ukoliko možeš poslati preko knjižara, tad predaj paket njemu, adresiran: F. E., per Adresse F. Wohlauer, St. Pauls Buildings, Paternoster Row, London, tada to košta samo sitnicu. Ostatak novca Marx i ja molimo da se upotrebi kao daljnji prilog za »Précurseur«.

U br. 32 lista »Vorwärts« imam dopis *Iz Italije*, iz kojeg se sigurno vidjelo da carstvo gospode bakunjinista najljepše propada. Ljudi iz lista »Plebe« zaslužuju svaku potporu i sigurno će rado pristati na razmjenu sa listom »Précurseur«. Adr. Journal »La Plebe«, Via Carlo Alberto Nr. 1, Milan. Urednik je Enrico Bignami i mi se već godinama dopisujemo izuzevši period najoštrije bakunjinističke diktature u Italiji. Otpao je čak i gospodin Malon, koji je bio jedan od 17-orice prve međunarodne braće i osnivača Alijanse^[361], i jedan za drugim otkazuju poslušnost nesretnom Guillaume-u. Upravljanje svijetom nije baš svačija stvar, a što se tiče budućih kongresa te gospode, to će, po svojoj prilici, biti još gore nego u Hagu.^[288] Naša politika, ljude nemilosrdno raskrinkati i zatim ih istjerati, sjajno se održala. Pošto su im Belgijanci okrenuli leđa, a u Italiji otpao posljednji komad, glumeći sada u Švicarskoj nevolju (svake godine kralj u Bernu sa obaveznim batinama), preostaje im samo još mrvica španske Alijanse, koja se održava još samo zato jer je javnost tamo veoma uzdržljiva i tim lakše se lovi u mutnom.

Tvoj odlomak u listu »*Neue Welt*«^[362] zaista me je veoma zabavio, trebao bi s tim nastaviti, mlade ljude dobro je podsjećati na stari pokret, inače misle da osim sebi nikome ništa ne duguju.

Tvoj stari

F. Engels

Engels Philippu Pauliju
u Rajnau

[London, 26. marta 1877]

Dragi Pauli,

Ne mogu dozvoliti da ode ovo zanimljivo Pumpsino pismo a da još jednom u ime moje žene¹ i lično se ne zahvalim Tebi i Tvojoo ženi na ljubavi i dobroti što ste pružili malojo. Kad Vaša djeca porastu, možda se nađe jednom prilika da izravnamo račune.

Kad dolaziš? Schorlemmer se kune svim na svijetu da *bi Ti morao* u Englesku prije ljeta, ali, nešto poblize se ne da saznati, a bilo bi ipak veoma zgodno kad bi se bar otprilike znalo kad ćeš dojuriti. Tvoja soba je već spremna; ukoliko dođeš krajem ovog tjedna, Schorlemmer bi mogao izboriti odmor i također doći ovamo.

Mi smo bili 3 tjedna u Brajtonu^[62], što je mojoj ženi izvanredno koristilo, čak se bolje oporavila nego nakon prošlogodišnjeg liječenja na moru i putovanju^[39], a bila je znatno propala. Da to samo potraje do ljeta.

Dakle, nakon sve neizvjesnosti, sad će na Istoku vjerojatno ipak doći do tučnjave^[86] i veoma će me veseliti dobiju li Rusi batina. Turci su sasvim posebna vrsta ljudi, oni se ne mogu mjeriti evropskim aršinom, a položaj između Dunava i Balkana sa njihovim utvrdama nadmašuje snagom samo položaj Mec-Štrasburg-Majnc-Koblenc. Tamo Rusi mogu slomiti još po neki zub.

A sad, Tvojoo ženi i djeci, i Tebi lično srdačni pozdravi od moje žene i

Tvoo
F. Engelsa

¹ Lizzy Burns

93

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London^[963]

[poštanski žig: London, 27. marta 1877]

Dragi moj prijatelju,
Možete li mi dati ime Ignjatjeva, zatim neke podatke o njegovoj
obitelji i o njemu lično. O njegovim političkim podvizima manje-
više sam obaviješten

U Moskvi je krasan trgovački i industrijski lom.

Sasvim Vaš
K. M.

Prevod s francuskog

94

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London^[364]

[Poštanski žig: London, 29. marta 1877]

Dragi moj prijatelju,

Najljepše zahvaljujem na vijesti koju sam primio jučer navečer. Vi nemate pojma o podlosti i neodlučnosti »slobodne« engleske štampe. To je jedini razlog što još uvijek ne mogu da Vas konačno obavijestim o sudbini Vašeg članka.^[356]

Sasvim Vaš

K. M.

Prevod s francuskog

95

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

[London] 11. aprila 1877.

Dragi Bracke,

Vaš naslov je dobar: samo, umjesto »tekst« — morate staviti »originalni tekst« ili naprosto »original« — kako hoćete.^[365]

Uz ove retke vraćam i prve korekturne arke; ići će, jer se damica¹, i pored srdžbe koju mi je izjavila, ipak prilično tačno pridržava mojih ispravaka. Ali tu i tamo počinja prekomjerne greške. Na str. 4. se kaže: »Tada je, srećom, jedna neodređena vijest razvalila vrata.« Kako može »vijest«, koja je još i »neodređena«, razvaliti vrata? Na francuskom piše: »une vague nouvelle«, što znači: jedan nov talas (ljudi, naravno!)^[366]

I, prevodjenje je do sada išlo vraški polagano.

Možete li mi poslati približan popis novih radova koji su posljednjih godina objavljeni u Njemačkoj o tamošnjoj trgovinskoj i industrijskoj krizi?

Za Vašu bolest najvažnije je imati »dobrog« liječnika. Nipošto ne uzimajte stvar olako. U početku dade se lako izliječiti; ako se mjere ne poduzmu na vrijeme, bolest postaje opaka.

Engels je vrlo nezadovoljan načinom na koji »Vorwärts« štampa njegov rad protiv Dühringa.^[21] Najprije su ga oko toga napastovali, a sad se nikako ne pridržavaju ugovornih uvjeta. Za vrijeme izbora,^[269] kad nitko nije čitao, njegovi su članci služili samo za popunjavanje prostora; kasnije se štampaju mali istrgnuti komadi, komad ove nedjelje, drugi dvije ili tri nedjelje kasnije, tako da čitaoci (osobito među radnicima) gube vezu. Engels je Liebknechtu napisao opomenu². On je uvjeren da je taj postupak namjeran, iz straha pred šaćicom pristalica gospodina Dühringa. Bilo bi posve prirodno da isti oni glupani, koji su najprije vikali zbog »prešućivanja« te isprazne lude, sada žele prešutjeti kritiku. Gospodin Most nema šta da priča o prevelikom rastezanju članka. Njegova apologija Dühringa,^[26] što, srećom, nije ušla u štampu, bila je vrlo, vrlo dugačka, i ako gospodin Most nije primijetio da iz Engelsovih pozitivnih razlaganja mogu mnogo naučiti ne samo obični radnici, dapače i bivši radnici poput njega, koji umišljaju da u najkraće vrijeme

¹ Isolde Kurz — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 96.

mogu sve saznati i sve prosuivati, nego i naučno obrazovani ljudi, onda žalim njegovu moć rasuđivanja.

S najljepšim pozdravom

Vaš

K. M.

P. S. Md. Kurz prevodi: »l'expropriation de toutes les denrées de premiere nécessité«, što znači eksproprijacija od strane vlade ili javno prisvajanje, sa »javno otuđivanje«, što daje posve krivi smisao (str. 16);

rationnement = smanjivanje obroka (kao u opsjednutoj tvrđavi ili na brodu gdje ponestaje namirnica) sa »snabdjevanje svih građana« (str. 16) i tako uzima prvu riječ koja joj padne na pamet, odgovarala smislu ili ne.

Također na str. 16. ona prevodi »pour faire lever les provinces« sa »da bi se izvuklo u provinciju«, a treba »da bi se provincije« (ne »provincija«) »podigle na ustanak«.

96

Engels Wilhelmu Liebkechtu

u Lajpcig

(koncept)

[London, 11. aprila 1877]

Dragi L[iebkecht],

Danas mi stiže Tvoje pismo od devetoga. To je stara priča. Najprije obećavaš sve moguće, a onda se dešava upravo suprotno, pa kad se ja potužim, Ti šutiš 14 dana i zatim kažeš da si prezaposlen, a ja neka budem ljubezan da Te poštedim suvišnih predbacivanja. It is adding insult to injury.^[367] Ta se igra već tako često igrala da ja više ne želim sudjelovati u izvođenju.

Moje jučerašnje pismo^[40], koje će sutra ujutro biti u Lajpcigu, primit ćeš u petak, 13, i ja očekujem odgovor na moja pitanja obratnom poštom. Moj odgovor na Tvoja pitanja zavisit će od Tvojih odgovora na moja, ako će, naime, tada još uopće biti potrebno da odgovaram.

Ako do utorka, 17. navečer, ne dobijem odgovor, ili ako on ne bude zadovoljavao, više neću moći da budem prema Tebi obziran i sam ću se pobrinuti da se s mojim preostalim člancima^[21] ne postupa loše kao do sada. Pri tome se u daljem toku stvari može lako dogoditi da prije ili kasnije budem prisiljen cijelu stvar iznijeti pred javnost.

Tvoj

E.

97

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu
u London

[London] 17. aprila 1877.

Dragi moj prijatelju,

Predsednik mi je upravo predao honorar od 2*£* 10, koji Vam duguje »*Vanity Fair*»⁽³⁵⁸⁾; šaljem Vam ga priloženom post-office ordre¹.

Vaše me je pismo zaista začudilo. Ta Vi ste se na moju molbu² potrudili ne samo da odmah napišete članak koji je sada štampan nego i rukopis za člana parlamenta³, i Vi mislite da ste Vi moj dužnik! Na-protiv, ja sam Vaš dužnik.

O aferi s Piom⁽³⁶⁸⁾ porazgovarat ćemo ako održite svoje obećanje i posjetite me.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Ako na post-office⁴ zahtijevaju ime »sendera»⁵, može se navesti moje ime i adresa.

Prevod s francuskog

¹ poštanskom uputnicom — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 89.
— ³ Keyes O'Cleary — ⁴ pošti — ⁵ »pošiljaoca»

98

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

[London] 21. aprila 1877.

Dragi Bracke,

Na listi koju prilažem ponovo sam Vam naznačio najveće greške Kurzove.^[307]

Gospodici Kurz pisao sam prije više mjeseci, kada se moje dopisivanje s njom i završilo, da ću u najboljem slučaju — u nedostatku vremena — moći da se pozabavim jedino korekturom svih onih grešaka što se nužno moraju potkrasti svakom strancu koji posve dobro ne poznaje francuske prilike — a ne i korekturom običnih prevodilačkih grešaka.

Stoga, ako ne bude postupala pažljivije (ja ću žrtvovati vrijeme još za jedan ili dva korekturna arka), morat ćete pronaći stručnog korektora i njegovu plaću odbiti od honorara prevoditeljke.

Stavite jednom završeno bilješku da su *sve primjedbe*, ako nije izričito naznačeno suprotno, od samog Lissagaraya. Tako ćete uštedjeti troškove za slaganje p. p.¹ po nekoliko puta na svakoj stranici.

Vaš plan da rasturite moju sliku prema karikaturi Lachâtra,^[369] nije me nimalo osokolio.

Postoji bojazan da je Pruska zaključila tajni ugovor s Rusijom;^[370] bez njeja Rusija ne bi mogla napasti Rumunjsku.^[371] Radnička štampa se i suviše malo bavi istočnim pitanjem i zaboravlja da se kabinetska politika samovoljno igra životom i novcem naroda.

U svakom slučaju, moralo bi se na vrijeme dovoljno pripremiti javno mišljenje među radnicima, malogradanima itd., tako da se pruskoj vladi oteža da (možda planovima za dobivanje komadića Poljske od Rusije ili za obeštećenje na račun Austrije) uplete Njemačku u rat za Rusiju, ili makar da radi toga izvrši pritisak na Austriju.

Najljepši pozdrav

Vaš

K. M.

na str. 17. Mandat tacite Ljupka prevodi »nijemi mandat«, što je glupost; njemački se kaže »prešutni« ugovori, nikada nijemi. Ali

¹ primjedba pisca

u istoj rečenici čak je »démarche de Ferrières«, pri čemu se misli na put Julia Favre-a u Ferije, gdje je bio Bismarck, prevedeno sa »Ferrière-ov korak«, mjesto Ferrières pretvoreno je, dakle, u osobu!

na str. 18. izostavila je mjesto okršaja »kod Ševilija«.

ib.² »Trochu ... lui fit une belle Conférence«. Ona prevodi: »održao mu je lijepu konferenciju«; dački doslovno, u njemačkom, međutim, besmisleno.

na str. 20. *L'Hôtel de Ville* ona prevodi »gradska kuća«, a on misli na septembarsku vladu kojoj je sjedište bilo u »Hôtel de Ville«.

ib. à ce lancé i opet prevedeno posve dački: »na taj hitac zauriala je cijela masa«. Šta to treba da znači njemački; na taj hitac (koji?) zauriala je itd.; lancé ovdje treba prevesti: »huškanje«.

ib. »D'autres tocsins éclatent«, ona prevodi: »Povučena su nova (zašto ne stara?) zvona na juriš« — Smisao je: da nesreća bude veća. Već sama riječ »éclatent« i cijeli poredak trebalo je da joj pokažu kako piše nesmisao.

str. 25. gospođica Kurz u tekstu spomenute »Cordeliers« iz stare francuske revolucije pretvara u svoje nepostojeće »Franjevce«. Nezadovoljna i time, ona »le prolétariat de la petite bourgeoisie« — proletarijat malograđanstva, pretvara u »proletarijat, malograđanstvo«. To je, naprosto, nemarnost!

na str. 26. *contre-maitres* prevodi ona brodske starješine, dok to vdje znači *poslovođe*, a *chefs d'ateliers* su industrijski direktori.

na str. 30. »Paris capitulait avant le 15 sans l'irritation des patriotes.«

Kurzova prevodi: »Pariz je kapitulirao prije 15, bez uzbuđivanja od strane patriota.« To bi bilo ispravno kad bi u originalu pisalo: »Paris capitulait etc. sans irritation de la part des patriotes« (umjesto što piše »sans l'irritation des patriotes«).

Smisao je, dakle, upravo suprotan, naime: »Da se patrioti nisu bili uzbudili, Pariz bi kapitulirao prije 15.«

Ovdje je i opet, u toj posve jednostavnoj rečenici, riječ o neoprostivoj nemarnosti.

na str. 32. »Jules Favre demandait à Trochu sa démission.«

Kurzova revodi: »Jules Favre zatražio je od Trochua *svoje otpuštanje*«. Budući da čovjek ne može otpustiti sama sebe, već ga otpuštanju pretpostavljeni, ova bi rečenica mogla značiti jedino da je Jules Favre htio da ga Trochu otpusti. U stvari, Jules Favre je od Trochua zahtijevao da on (Trochu) *dade ostavku*, što je i pravi prijevod za »démission«.

² na istom mjestu

99

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London^[872]

[poštanski žig: London, 21. aprila 1877]

Dragi moj prijatelju,
Očekujemo Vas sutra (u nedjelju) na ručak (u 2 sata).
U velikoj žurbi i uz pozdrav gospođe Marx.

Vaš
K. M.

Prevod s francuskog

100

Engels B. Lindheimeru

u London^[373]

(koncept)

[London] 21/4/77.

Gospodinu B. L[indheimeru],

Kad ste posljednji put bili kod mene, rekao sam Vam izričito da Vam od 1 £, koju ste od mene dobili, ne bih više mogao pozajmiti, a Vi ste izjavili da je to samo po sebi razumljivo. Od toga mogu tim manje odustati kad Vi, prema Vašoj vlastitoj izjavi, možete svakog trenutka dobiti novac od Vaših prijatelja u Cityju, ali se samo nerado odlučujete da im se zbog toga obratite. Ukoliko pravilno shvatite stvar, sigurno Vam neće biti teže da se za to obratite tim Vašim prijateljima koji Vas i Vaše prilike poznaju i kojima ste bili preporučeni nego meni koji sam Vama isto tako nepoznat kao i Vi meni. U svakom slučaju, ne mogu Vas poštediti tog koraka, jer imam već više nego mnogo posla kad ponekad moram ići naruku takvim partijskim drugovima koji u Cityju nemaju nikoga od koga bi mogli dobiti predujam, te Vas molim, isto tako učtivo kao i odlučno, da ovo smatrate *mojom posljednjom riječju*.

S punim poštovanjem.

E.

101

Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu

u London

[London] 23. aprila 1877.
(*birthday* of Shakespeare¹)

Dragi moj prijatelju,

Šaljem Vam u ime moje kćeri Tussy kartu (za dvije osobe) za Stalls² u *Lyceum Theatre*. Vrijedi za današnju predstavu (ponedjeljak). Daje se *Ričard III*. Bilo bi dobro da budete tamo odmah poslije sedam sati.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ Shakespeare-ov *rodendan* — ² sjedišta u prvom redu partera

102

Engels Wilhelmu Brackeu
u Braunšvajg

London, 24. aprila 1877.

Dragi Bracke,

Teško da ćete dobiti kliše iz Pariza budući da je Lachâtre u progonstvu a njegova radnja pod sekvestrom vlade, prinudni upravitelj¹ je arhireakcionar i čini sve da bi izdavačko poduzeće uništio. Portret je, uostalom, dozlaboga loš i na njemu se M[arx] uopće ne da prepoznati^[369], mi Vam, ako želite, možemo poslati bolju fotografiju. Biografiju ću Vam rado napisati^[374], kažite koliko kalendarskih stranica želite maksimalno i minimalno, da bih znao u kojim se prostornim granicama mogu kretati, također navedite rok isporuke.

Tri stenografska izvještaja primio sam sa zahvalnošću. Šteta što niste imali bolje teme; kad neprestano treba da se pozivate na svjedoke koji do daljega ne odaju svoja imena, položaj Vam je loš. No cilj je ipak postignut, budući da povoljnije glasanje u *tom* društvu ne dolazi u obzir. Bebelov govor je odličan, jasan, stvaran i umjesan.^[375]

Ja uopće ne bih posumnjao na D[ühring]ove utjecaje da mi je L[iebknecht] u dvije riječi rekao čistu istinu i obećao da će pomoći.^[376] Bilo je pozitivno dogovoreno kako svake nedjelje treba da izađe jedan članak; kada sam se potužio zbog nepridržavanja^[40], L[iebknecht] me je pustio da čekam više od deset dana, a dotle, unatoč njegovoj prisutnosti u Lajpcigu, ni traga kakvom lijeku, da bi mi napokon pisao da ga poštediti svojih izlišnih predbacivanja — to je bilo sve, o budućoj pomoći ni riječi. S obzirom na to da uopće ne znam kakav utjecaj na redakciju sada vrše drugi ljudi, nije mi preostalo drugo nego da pretpostavim spomenuto, i da L[iebknechta] svojim ultimatumom podstaknem da se pridržava svojih obećanja². Napisao sam mu da moja pisma o ovoj stvari može, ako ga je volja, pokazati *svakome*, ona mu, dakle, što se mene tiče, stoje na raspolaganju. Ovdje me ljudi formalno napadaju predbacujući mi kako *ja* dopuštam da se članci štampaju tek radi popunjavanja praznina, nitko im ne može uhvatiti vezu. Pa kad još pomislite da se najmanje već po šesti put stvar ponavlja, da ja najprije dobivam najljepša i najubjedljivija obećanja a poslije se redovito događa upravo suprotno, shvatit ćete da to jednom mora dodijati.

¹ Adolphe Quést — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 96.

Rusi su, dakle, u Bukureštu.^[371] Vjerojatno će Turci odmah zaposjesti sva mjesta na rumunjskoj obali nasuprot svojim dunavskim tvrđavama i pretvoriti ih u most obrane. Osobito Kalafat (Vidin), Džurdžu (Ruščuk) i Kabareš (Silistriju). To bi Ruse prisililo da opsjedaju tvrđave na *obema* obalama, tj. s *dvostrukim* brojem oružanih snaga, i oduzelo bi im mnogo vremena. No sa svakim vojnikom kojeg Rusi moraju ostaviti u Rumunjskoj, Turcima se olakšava da ih predusretnu na otvorenom polju i onemoguće im zauzimanje tvrđava. Jednako se tako nadam da će Abdul Kerim poslati u Rumunjsku obećanih 20 000 Čerkeza da razaraju željezničke pruge i poštено se nahrane. Koliku li je samo zaslugu stekao Strousberg gradeći rumunjske željeznice tako divno nesolidno da već sada Rusima otkazuju službu.

O radioničkim propisima. Cross, ovdašnji ministar unutrašnjih poslova, podnio je Bill,³ prema kojem svi mnogobrojni i dijelom međusobno proturječni zakoni o ograničenju radnog vremena treba da budu obuhvaćeni *jednim* aktom i da se tek posle toga primjenjuju.^[377] Pokušat ću da dobijem tu stvar i poslat ću je Vama ili Liebkn[echt], da bi liberalski magarci već jednom vidjeli šta se jedan ovdašnji konzervativni ministar usuđuje da uradi u tom pravcu.

Vrijeme je za poštu, i za ručak. Pozdravite sve prijatelje.

Vaš
F. E.

³ Nacrt zakona

103

Engels B. Lindheimeru

u London^[378]

(koncept)

26/4/77¹

Gospodinu B. L[indheimeru],

Priče koje ste mi u početku ispričali o Vašim rođacima i Vašim vezama u Cityju potpuno se protive svemu što mi sada javljate, pa žalim što više ne mogu vjerovati Vašim riječima. Kad Vam Vaši rođaci novac za put uopće ne žele da dadu na povjerenje, a Vaši tobogžnji prijatelji u Cityju upućuju Vas na njemačko društvo, tad mi to može pobuditi još mnogo manje povjerenja. Partijske drugove² na koje se pozivate ne poznajem, a njihova općenita potvrda i inače bi bila od malog značaja spram takvih činjenica. Stoga žalim što u ovom poslu ne mogu više ništa učiniti za Vas.

Najpokornije

¹ u rukopisu: 76 — ² Hoffmann i Immhof

104

Engels B. Lindheimeru

u London^[379]

(koncept)

[London, 3. ili 4. maja 1877]

Zaista mi je neshvatljivo otkud sam baš ja pozvan da namirim Vaše putne troškove. Vi ste sami morali znati koliko su iznosila Vaša sredstva i kad je bilo vrijeme da otputujete kući, jer Vi ste ovamo došli zbog špekulisanja, i to ne kao radnik. Vi dopuštate da istekne vrijeme i tada dolazite k meni, Vama lično sasvim nepoznatom, da Vam pomognem. Ne podnosite mi ni jedan jedini papir koji govori o Vašem karakteru ili Vašem položaju, jer jedna partijska iskaznica nema svrhu takve legitimacije. Vaše priče o Vašem položaju i poznanstvima očito se protive onome što ste mi naknadno bili prisiljeni javiti. Na kraju pokušavate da iznudite susret sa mnom u mojoj kući jednim ponašanjem koje me prisiljava da Vam zatvorim svoja vrata.

Kada Vam, pored svega toga, šaljem poštansku uputnicu od 1 £ na Gower Street Office, to činim samo zato da Vam pružim posljednju priliku da mi dokažete kako zaslužujete bolji tretman od onog na koji ste me do sada prisiljavali. Molim potvrdu o prijemu.

Najpokornije

105

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

[London] 26. maja 1877.¹

Dragi Bracke,

Ono što je gđica Kurz očekivala danas je otišlo iz Londona. Tokom naredne nedjelje primit će (izuzevši, mislim, dodatak) *sve* izmjene što Lissagaray ima još da joj pošalje.^[307]

Inače, želio bih upozoriti:

1. Kurzova bi Vam, *razumije se po sebi*, uvijek morala slati sa svojim *vlastitim rukopisom* i ono što je u *obliku rukopisa* primila od L[issagaraya]. Pri njenom majstorskom načinu prevođenja (vidi nekoliko *mali*h novih dokaza na drugoj stranici), kako mogu da je kontroliram bez L[issagarayova] rukopisa? Uvjeren sam da se uslijed toga već uvuklo koješta nedopustivo.

2. Mogla se i sama dosjetiti da je L[issagarayu] taj rukopis potreban za njegovo vlastito drugo francusko izdanje.

U cjelini, prijevod je, tamo gdje nema direktnih grešaka, često nespretn, filistarski i krut. Ipak, možda će to, donekle, biti po njemačkom ukusu

S najljepšim pozdravom

Vaš

K. M.

Nastojte, dakle, molim Vas, da Vam ta K[urzova], *prvo*, (radi vraćanja L[issagarayu]) šalje L[issagarayov] rukopis koji je već prevela (Vi mi ga možete dostavljati s korekturama) i *drugo*, da rukopis nakon što ga je prevela uvijek prilaže svom vlastitom rukopisu, kako bih prijevod mogao uporediti s originalom. Dodatni rukopis nije u cjelini velik.

Pasus na str. 73. koji sam sav isprečtao treba čitati ovako:

»Tu emancipaciju očekivao je [narod] od autonomne komune koja bi itd. itd., svoju upravu vršila nezavisno, u granicama što ih iziskuje očuvanje nacionalnog jedinstva. Umjesto zastupnika, koji može itd., trebalo bi itd. Onoj monarhističkoj izraslini društva, »državi« koja itd. guta, zastupa posebne klasne interese, koja itd. suprotstavio je on delegaciju komuna sa vlastitim životom, koja itd. bi trebalo da odlučuje o opštim nacionalnim interesima.«

¹ u rukopisu: 1876.

Dokazi

str. 49 »A l'appel de son nom il a voulu répondre« gospođa Kurz prevodi: »Htio se odazvati zahtjevu koji mu je postavljen.« Čista glupost! Znači: »Kada je bilo prozvano njegovo ime, htio je odgovoriti itd.«
 {Na istoj stranici: »les yeux ... brillants de foi républicaines; foi ovdje ne znači vjera to uopće ne znači nikad osim u smislu: vjere mi! (ma foi)} već *vjerovanje, uvjerenje* itd. To sam ostavio kao što jeste, budući da takve fraze na njemačkom uopće ne volim; stvar se ne mijenja ako umjesto X stoji U).

str. 51, »des intrigants bourgeois qui couraient après la députation«. K[urzova] prevodi »koji su trčali za deputacijom«. Lošije ne bi mogao prevesti ni drugogimnazijalac.

str. 51, »pour statuer en cas de doubles nominations« K[urzova] prevodi do neba vapijući: »da bi se u nuždi (što to treba da znači?) statuirala dvostruka imenovanja«!!! Treba da glasi: »da bi se odlučilo u slučaju dvostrukih imenovanja«.

str. 54, »une permanence« ona prevodi permanentna sjednica (koji je to đavo?) Znači »stalni odbor«.

str. 59, umjesto »propale mjenice« ona prevodi »propali trgovinski predmeti« (!!!)

str. 70, »l'intelligence itd. de la bourgeoisie de cette époque« ona prevodi »krupne buržoazije u tom trenutku (!) Epoha nije nikakva tačka vremena kao što ni crta nije tačka prostora.

str. 75, »C'est que la première note est juste« ona prevodi: »Do tog je došlo otuda što je prvi obračun (!) bio ispravan, treba da glasi, da su već unaprijed pogodili i udarili pravu notu.

str. 90, »plumitifs«, »lukavi pisari«, ona prevodi *sudske knjige!!!*

106

Engels Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

London, 25. juna 77.

Dragi Bracke,

Najljepša hvala na Vašoj doznaci od £ 15.1.2. uz kamate koje su Vam sa zahvalnošću odobrene.

30 m[araka] honorara^[380] preknjižite mirne duše na Vaš izborni fond, da bi se, tako, i savjest malo olakšala.

Zasad odložimo brigu o narednom »Kalendaru«. Imamo vremena gotovo još jednu godinicu.^[381]

Danas odlazi u Lajpcig — početak »Dühring, Ekonomija«. ^[121] Liebknecht tvrdi da se zaključak Kongresa uopće ne odnosi na *moje* članke.^[98] To moram i pretpostaviti budući da Kongres ipak nije kompetentan da jednostrano raspolaže mojim člancima ili da bez mog pristanka razvrgne obavezu u koju je Liebk[n]echt stupio prema meni snagom jednog prošlogodišnjeg zaključka Kongresa.

Vas, čovječe, strašno muče bolesti. Moralo bi se pomisliti da Braunšvajg ima odvratnc nezdravu klimu. Kostobolja, reumatizam, ospice i povrh toga još neka nepoznata bolest, to je da se čovjeku diže kosa! Nadam se da će sve dobro proći.

Kakav li bijedno sitničav čovjek mora da je Helmholtz, kad se uopće i ljuti zbog izjava jednog Dühringa, i to tako da Berlinski fakultet stavlja pred alternativu: ili će otići Dühring ili odlazim ja!^[119] Kao da sveukupni Dühringovi spisi, zajedno sa svojom bjesomučnom zavišću, imaju naučne težine koliko i jedan prđac! No zbilja, Helmholtz je, doduše, vrlo dobar eksperimentator, ali kao mislilac nipošto nije nadmoćan D[ühringu]. I dalje, njemački je profesor vrhunac njemačkog malograđanstva i malograđanštine, osobito u Berlinu. Gdje bi inače čovjek takva naučnog glasa poput, recimo Virchowa, mogao tražiti najviše zadovoljenje svog častoljublja u tome da bude izabran za gradskog zastupnika!

Vi ćete se još čuditi šta se krije u Turcima.^[382] Da barem u Njemačkoj imamo takav parlament kao što je onaj u Istanbulu! Dokle god je narodna masa zdrava, u ovom slučaju turski seljak, pa čak i turski srednji zemljoposjednik — a oni to jesu, dotle takva istočnjačka zajednica može izdržati najnevjerovatnije udarce. Svaki drugi narod propao bi uslijed četrstogodišnje, od Bizantinaca preuzete, korupcije glavnog grada — a Turci treba samo da skinu najviši sloj, pa da budu potpuno dorasli Rusiji. Izdaja, potkupljivost vojskovođa, rasipanje nov-

ca određenog za vojsku, svakovrsne utaje, sve što bi upropastilo svaku drugu državu, u Turskoj se, doduše, pojavljuju prilično često, ali ne tako često da bi ona tome podlegla. Jedina opasnost po Turke leži u miješanju evropske diplomacije, naime Engleza, koji Turke odvrćaju od nesuzdržane primjene svojih borbenih sredstava, i od njih traže da podnose nečuvvene provokacije. Tako, na primjer, kad su Rumunji pustili u zemlju Ruse^[371], trebalo je da Turci to smatraju aktom *neutralnosti*, a ne da na vlaškom području zaposjedaju i utvrđuju mostobrane svojih tvrđava¹ — sačuvaj bože! To da je povreda rumunjske neutralnosti! Turci su i bili tako prostodušni da su poslušali riječ Engleza i Austrijanaca i tako oslabili obrambenu moć svojih dunavskih tvrđava više nego napola!

Prijelaz Rusa preko Dunava kod Mačina, koji sam predskazao Marxu već prije tri nedjelje, priznanje je da su oni nesposobni da izbore prijelaz tamo gdje bi im mogao biti od neke koristi, naime *iznad Dobrudže*.^[146] Ako žele forsirati položaj Černavoda — Kistendža, Rusi moraju poslati kroz Dobrudžu najmanje 2 - 3 armijska korpusa — zanima me kako ih misle prehraniti i koliko će ih stići na cilj. Na tu akciju Ruse je primorao poraz Crnogoraca^[383], koje se ne može pustiti da propadnu a da se ništa ne poduzme. Ratni pohod sada će se razbuktati, i Rusi su pred izborom: ili da preko Dunava pošalju toliko trupa koliko je s vojnog gledišta potrebno — a njih ne mogu prehraniti, ili da pošalju manje, ne više nego što mogu hraniti, a tada će se pohod uskoro zaustaviti. Unatoč tome, zasad će i na Dunavu pljuštati ruski uspjesi — svi zajedno bez ikakva značenja.

Najljepši pozdrav od Vašeg

F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 102.

107

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 2. jula 77.

Dragi Liebknecht,

Obojici bi nam uštedio mnogo nepotrebne srdžbe da si mi odmah saopćio jednostavnu činjenicu da će prilog izići *već sada* i da ćeš u njemu objaviti moje članke. Po Tvojim prijašnjim pismima morao sam pretpostaviti da prilog ne može izići prije okt[obra] i da je, povrh toga, prerastao u reviju¹ koja je najavljena za tada; morao sam, dakle, pretpostaviti da nastavak članaka namjeravaš odštampati u sastavu lista »Vorwärts« *uprkos* zaključku^[98]. Otuda sve — pod takvim pretpostavkama i suviše opravdane — sumnje.

Rammu sam poslao tri članka i danas mu iz opreza još jednom pišem da može doći do štampanja u prilogu. Četvrti je članak dovršen, na petome radim. Na žalost, mnogo šta mi smeta i zadržava me, prekosutra moram na nekoliko dana u Mančester, zatim na more zbog moje bolješljive žene,^[90] no tamo ću ipak moći da radim po nekoliko sati dnevno.

Zbog Urquharta smo poduzeli korake da prikupimo materijal.^[384]

Čini se da je u vas sve veselije s procesima, odn. osudama.^[115] Trebalo bi da donesete novelu krivičnog zakona po kojoj će moći da se odsjedi ili, dapače, odleži noćno vrijeme, a dani će biti slobodni.

Izgleda nam da »V[or]w[är]ts« uzima događaje u Francuskoj ipak ponešto olako.^[111] To se, doduše, radnika zasad ne tiče, ali oni to znaju i kažu: à vous maintenant, MM. les bourgeois, faites votre jeu!² No za razvoj u Francuskoj ipak je najvažnije da sadašnja pauza do narednog pokreta radnika traje pod režimom jedne građanske republike u kojoj će se Gambetta i kompanija osramotiti, umjesto da kao do sada bude pod imperijalističkim pritiskom, pod kojim bi oni i opet stekli popularnost i opet se, na dan početka, stavili na čelo; najvažnije je da napokon prestane u Francuskoj već besmislena svađa oko *oblika države* i da se republika pokaže onim što jeste: klasičnim oblikom buržoaske vladavine, i u isto vrijeme oblikom njenog nastupajućeg raspadanja. Uostalom, pobjedu reakcije u Francuskoj vi biste đavolski osjetili i u Njemačkoj.^[385]

Na Dunavu zasad sve ide dobro. Jednoj istočnjačkoj armiji poput turske, neupotrebljivoj za velike strategijske operacije, bilo je nemoguće

¹ »Die Zukunft« — ² vi ste na redu, gospodo buržuji, pokušajte sreću!

da Rusima spriječi prelazak.^[146] No zato jedna takva istočnjačka armija još nikad nije propala zbog svojih vlastitih gluposti. Vidjet ćemo kako će sada Rusi snabdijevati svoju armiju u Bugarskoj. Sa svakim korakom naprijed njihove teškoće rastu u geometrijskoj progresiji, a čudnovato uvođenje u vatru njihove *najbolje* armije — kavkaske — nagoviještava im malo dobra. Crna Gora će dotle biti smrvljena u kašu.^[383] Izuzetno se radujem zbog G. Rascha.^[386]

Tvoj
F. E.

108

Engels Franzu Wiedeu

u Cirih

(koncept)

[Remzgejt^[90] 25. jula 1877.]

Veoma poštovani gospodine,

Moram Vas zamoliti da mi oprostite zbog itd., što se pak tiče moje suradnje u časopisu koji namjeravate pokrenuti,^[92] ne mogu Vam, na žalost, ovog trenutka dati određenog obećanja. Čim dovršim kritiku Dühringa za »V[or]w[är]ts«,^[21] bit ću prisiljen da sve svoje snage usredsredim na jedan veći samostalan rad^[36] koji zamišljam već godinama, a nisam ga dovršio jer me, pored vanjskih okolnosti, do sada sprečavala i suradnja u socijalističkim organima. Kad netko ima na plećima 56 godina, mora se napokon odlučiti da dobro razmisli o svom vremenu, da bi napokon iz predradnji ipak nešto nastalo. Ako se pojavi i jedan jedini slučaj kada će mi se opet činiti nužnim da javno dadem svoj glas, uvijek će zavisiti od okolnosti, gdje će do tog doći, u listu »V[or]w[är]ts« ili gdje drugdje u »znanstvenim časopisima«, i u ovom drugom slučaju ja ću se, koliko zasad mogu sagledati, među mnogima što se planiraju »ponajprije rado obratiti Vašem«. Ako, dakle, danas ne mogu dati određeni pristanak, molim Vas da to pripisete jedino navedenim uzrocima, nipošto nepostojanju mog zanimanja za časopis koji me vrlo interesira, kojem želim najbolji uspjeh i na koji sam se već pretplatio kod mog knjižara.

S osobitim poštovanjem itd.

109

Engels Nataliji Liebknecht

u Lajpcig

2 Adelaide Gardens

Remzgejt^[90], 31. jula 1877.

Draga gospođo Liebknecht,

Smijem li Vas zamoliti da priložene retke¹ kojom prilikom na siguran način dostavite svome mužu?^[387] Vjerojatno ćete uskoro biti lišeni takvih napora, nadam se na duže vrijeme. Žene naših prijatelja u Njemačkoj i sa svoje su strane sudjelovale u borbi u kojoj istupaju njihovi muževi, na način koji bi začudio naše ovdašnje žene u mirnoj Engleskoj. Nama ovdje je lako govoriti i kritizirati, dok u Njemačkoj pri svakoj neopreznosti ili nepromišljenoj riječi prijeti zatvor i privremeni prekid obiteljskog života. Srećom, naše se njemačke žene ne daju time zbuniti i djelom dokazuju da je čuvena mekana sentimentalnost jedino buržoaskim ženama svojstvena klasna bolest.

Uz srdačne pozdrave Vama i djeci

najiskrenije Vaš

F. Engels

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 110.

110

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

2 Adelaide Gardens, Remzgejt⁽⁹⁰⁾
31. jula 77.

Dragi Liebknecht,

Oba Tvoja pisma, od 21. i 28. primio sam. Samo, bilo bi mi drago da je propast diringovštine konačna i da se ona više ne okrpi. Ipak, ostaju osramoćeni partijski organi što su se dali zavesti da mu pridaju naučno značenje — zato što ga Prusi progone!⁽¹¹⁹⁾ A to su svi koje sam vidio.

Vahl[eich] je *doista* dao izjavu o marksistima i diringovcima, ona je odmah poslije Kongresa bila u svim listovima koji su objavili njegov govor na javnom skupu (gdje ju je i dao).⁽³⁸⁸⁾ Ja i ne vjerujem da će je zanijekati. Što on sada gunda, za mene nije razlog da ga se pravi boljim nego što jest.

Elisée Reclus obični je kompilator¹ i ništa više. Budući da su on i njegov brat² bili *suosnivači* tajne Alijanse⁽³²⁹⁾, on će Ti o tome, ako bude htio, moći da kaže mnogo više prave istine nego Ti njemu. Raspolaze li on kakvim sitnim ljudima ili ne, posve je svejedno, on je politički konfuzan i impotentan.

Ja nisam nikada rekao da *masa* vaših ljudi ne želi pravu znanost. Ja sam govorio o *Partiji*, i ona je takva kakvom se pokazuje pred javnošću, u štampi i na kongresima.⁽¹⁰¹⁾ A tu sad prevladavaju poluobrazovanost i bivši radnici koji se rascvjetavaju u pisce. Ako takvi ljudi sačinjavaju, kako Ti kažeš, samo neznatnu manjinu, onda očigledno morate o njima voditi računa i stoga što svaki od njih ima svoje sljedbenike. Moralno i intelektualno propadanje Partije počelo je poslije ujedinjenja⁽²²¹⁾, a moglo se spriječiti da je tada bilo nešto više suzdržanosti i razuma. Zdrava partija neprestano koješta izlučuje, ali to je dug i tegoban proces, a zdravlje masa zasigurno nije razlog da im se bez potrebe ucjepljuje bolest.

Sreća je za »Zukunft« što je Tvoje pismo stiglo još na vrijeme da bi spriječilo moj, već smišljen, odgovor na poziv za suradnju.⁽¹³⁰⁾ Poziv jedne *posve anonimne* redakcije⁽¹¹⁶⁾, koja za svoju naučnost nema drugih garancija do zaključaka Kongresa⁽¹¹⁷⁾, kao da kakav kongres može kome podariti naučnost! Čudan zahtjev da svoje rukopise po-

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 27. — ² Michel-Elie Reclus

vjerimo posve anonimnim ljudima, ljudima koji, možda, mogu biti najgori diringovci!

Ti kažeš da je drugi urednik Wiede. Ali on je još 20. tražio od mene da surađujem u jednoj reviji koju će on osnovati u *Cirihu*!^[92]

Ukratko, sit sam te zbrke, tog neprestanog poduzimanja nepromišljenih i pre nagljenih stvari. Već i zbog nužnosti da sada napokon posvršavam svoje vlastite veće radove^[35], ne mogu se upuštati ni u kakva obećanja. Svršit ću još *Dühringa*^[21], a zatim ću pisati članke jedino ako to budem sam smatrao nužno potrebnim i, ako bude časopisa koji *nije* partijski organ, njemu ću dati prednost, da se više ne izlažem kongresnim debatama.^[98] Za naučne radove naprosto nema demokratskog foruma, a meni je jedno iskustvo dovoljno.

Trebalo bi da odeš u Gan^[389] i zatim da odande dođeš u London,^[390] mi zasigurno nećemo doći u Gan, čemu bismo se inače u Hagu^[288] povlačili iz prakse? Preko Antverpena brzo ćeš i jeftino u London, soba za Tebe uvijek je kod mene spremna.

Moram završiti, sto je postavljen.

Tvoj
F. E.

111

Marx Wilhelm Brackeu
u Braunšvajg

[London 1. augusta 1877]

Dragi Bracke,

Krajem ove ili početkom naredne nedjelje napuštam London i odlazim na Kontinent, jer moje zdravstveno stanje iziskuje liječenje.^[106] U međuvremenu zabranjen mi je svaki rad, i stoga treba da za reviziju prijevoda L[issagarayove] knjige^[307] potražite nekog drugog, jer *bez revizije* stvar nije za štampu. (Možda Vam nekog može predložiti Carl Hirsch.)

Višemjesečni prekid, bez ikakva obavještenja s Vaše strane, naravno da L[issagaraya] nipošto nije mogao obradovati, i smatram da su njegove pritužbe posve opravdane.

Vaš najodaniji
K. M.

112

Marx Wilhelmu Brackeu
u Braunšvajg

London, 8. avgusta 77.

Dragi Bracke,

Primio Vaše pismo. Danas putujem^[100]. Za nekoliko dana (možda već za dva) primit ćete pismo u Emsu *poste restante*.

Engels Vas ne može uslužiti^[391]; na moru je^[90] i uskoro će ponovo otputovati, možda na Džersi, ili Manks, ili nekamo drugde.^[141] Malo mu vremena — u tim okolnostima — stoji na raspolaganju za rad, a i inače je posve zauzet.

U pogledu B. Beckera, *apsolutno moram protestirati protiv njegova bilo kakvog upošljavanja na Lissagarayovom radu*.^[307] On je mene i Engelsa — da se o Vama i ne govori — najobilnije psovao u Parizu, a sada i u Londonu (gdje je već dva mjeseca) i vrlo se čuva da mi se pokaže. Sve upravo iz bijesa što — kako sam informiran već iz Pariza — Vi izdajete Lissagarayov spis! Meni je potpuno svejedno što on psuje i intrigira, ali ni u kom slučaju ne mogu dopustiti da takav subjekt bude na bilo koji način umiješan u stvar Lissagaraya.

Što se tiče Isolde¹, izgleda da se ona bolje razumije u utjerivanje novca nego u prevođenje.

Vaš
K. M.

¹ Isolde Kurz

113

Engels Maltmanu Barryju

u London

[Nojenar] 15. avgusta 1877.

Dragi Barry,

Moja adresa je: Dr K. Marx, Hotel Flora, **Neuenahr**, *Rajnska Pruska*.^[100] *Nojenar* je ime sela, to kupalište ne trudi se čak ni da stekne rang trgovišta. Sasvim je odsječeno od vanjskog svijeta; unutar granica doline Ara nema željeznica.

Razabirem iz lista »*Times*« — u čitaonici Kurhaus¹ — da ste objavili saopćenje o akciji u vezi s istočnim pitanjem.^[392] Molim Vas obavijestite me o mjerama koje u tom pravcu poduzimate.

Vaš odani

K. M.

Budite tako ljubazni i unovčite priloženi ček na 40 £ i pošaljite mi novac natrag preporučenim pismom u dvjema novčanicama po dvadeset funti (naravno, u novčanicama Bank of England) preko Ostendea na *gornju adresu*. Ponovo pišem ime sela: *Neuenahr* (*Hotel Flora* je ime kuće u kojoj stanujem).

Prevod s engleskog

¹ kupališne zgrade

114

Marx Wilhelmu Brackeu

u Ems

[Nojenar] Hotel Flora.
18. avgusta 77.

Dragi Bracke,

Pošaljite mi osmi arak.^[907]

Ne biste li mogli na pola dana ovamo?^[106] Nije daleko od Emsa.

Što se tiče B. Beckera, on je najprije pokušao (što sam bez njegova znanja osujetio) da Vas kod Hirscha i Kauba prikaže kao sumnjivca i »čovjeka koji mlati pare«. Nije čudno što sada pravi suprotne manevre. Najbolje je ne pokazivati mu da ga poznajemo.

Hirsch je apsolutno povjerljiv čovjek; spreman na najveće požrtvovanje; njegova najveća slabost — nedovoljno poznavanje ljudi, pa ga oni koji znaju izigravati oduševljenje za stvar lako namagarče, mada ne zadugo.

Nadam se da ću Vas vidjeti ovdje i upoznati sa svojom ženom i kćerkom (najmlađa¹ je s nama).

Vaš najprijateljskije odani

K. M.

¹ Eleanor Marx

115

Marx Wilhelmu Brackeu

u Ems

24. aug. 1877.

Hotel Flora, Nojenar

Dragi Bracke,

Veoma žalim što u datim okolnostima naš sastanak nije ostvarljiv, jer biste inače morali prekinuti liječenje, *a to se ne preporučuje*.

Odmah sam započeo s čitanjem korekture;^[307] u radu me prekinuo dolazak mog prijatelja, profesora Schorlemmera iz Mančestera, ali on će ovdje proboraviti samo nekoliko dana.^[106] Pismo Vama^[40], koje sam također započeo *jučer*, moći ću da završim tek kada obavim korekturu, jer su u njemu i neke moje marginalije.

À propos. Primio sam pismo svog prijatelja Maltmana Baryja (on je Škot) iz Londona. On je nekadašnji član Generalnog vijeća u Londonu, naš najgorljiviji i najvaljaniji britanski partijski drug. Najavio mi je da ide na Ganski kongres^[389] i želi *preporuku kod njemačkih delegata*, ako dođu. Budite tako dobri da mi za nj pošaljete nekoliko redaka u tom smislu.

S najljepšim pozdravom

Vaš

Karl Marx

116

Engels Nataliji Liebknecht

u Lajpcig

122, Regent's Park Road
N. W. London, 4. sept. 1877.

Poštovana gospodo Liebknecht,

U velikoj žurbi, samo nekoliko redaka u odgovor na Vaše ljubazno pismo od 28. pr. mj. Liebknecht je govorio o tome da će s Ganskog kongresa^[389] doći u London^[390]; pri povratku iz Remzgejta^[90] saznajem da će se taj kongres održati od 9. sept. (naredne nedjelje, do 17. sept. slijedeće nedjelje). Ja sutra putujem sa svojom ženom, po liječničkom savjetu, na 14 dana u Škotsku, i za to vrijeme pisma, u pravilu, neće moći da mi stižu, no mislim da ću se, u svakom slučaju, vratiti u četvrtak 20. ili najkasnije u petak 21, pa ako L[iebknecht] i dođe ovamo 18, stići će samo nekoliko dana prije mene. Ja ću se u to vrijeme i telegrafski povezati sa svojom kućom da bih saznao potrebno u vezi s njegovim dolaskom. Ljudi, koji se u našoj odsutnosti brinu za kuću, dobili su upute da mu pri dolasku pruže svu udobnost, njegova je soba već sada spremljena, i siguran sam da će se postupiti prema mojim uputama. Hoće li se do tog vremena vratiti Marxovi, nije mi poznato, ali to zaključujem iz posljednjih obavijesti gotovo kao izvjesno, budući da su napustili Nojenar, a o nekom s početka namjeravanom zadržavanju u Švarcvald, više nije bilo ni riječi.^[106] Možda ste Vi o tome saznali od gospođe M[arx] više nego što mi znamo, no u svakom slučaju L[iebknecht] može iz Gana saznati o tome najnovije vijesti ako napiše nekoliko redaka gđi Lafargue, 225, Camden Road, N.W., London (Marxova druga kćerka). U slučaju da pri L[iebknechtovu] dolasku neće biti ovdje ni mene ni M[arxa], može se on, pored Lafargue-ovih, zabaviti i kod najstarije M[arxove] kćerke, gđe Longuet, 30, Leighton Grove, Leighton Road, Kentish Town, N. W. i posjetiti našeg starog prijatelja Leßnera 12, Fitzroy, Street, Fitzroy Square. Longuet-ovi su trenutno također na moru u Jarmautu i svakako će se vratiti do sredine sept., ali tačan dan ne mogu navesti.

I ja zaista mislim da Liebknecht suviše *sjedi*,^[393] posve je dobro da se iz toga ne pravi pitanje, ali se zato ipak ne treba i privikavati na provođenje života u sjedenju. Zaista je ponešto dvojbeno, hoće li Vam uspjeti da ga odvratite od službe u predstraži (ili, dapače, u avangardi), tko je jednog bio u njoj tako dugo, previše mu se ona sviđa, ali će ga duga praksa zacijelo uskoro naučiti da izbjegava petlje kaznenog

zakonodavstva. Vama, zacijelo, mora da preostaje jedino topla želja da L[iebknecht] više ne provodi sve svoje od rada slobodno vrijeme u zatvoru, a sve od zatvora slobodno u Rajhstagu ili na putovanjima.

Moja žena najsrdačnije uzvraća Vaše ljubazne pozdrave.

S prijateljskim pozdravom

Vaš

F. Engels

Budući da ne znam da li je L[iebknecht] kod Vas, moram Vas zamoliti za dobrotu da ga upoznate sa sadržajem ovog pisma.

117

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

27. sept. 1877.

41, Maitland Park Road
London, N. W.

Dragi prijatelju,

Na žalost, Tvoje pismo nalazim tek sad prilikom mog povratka sa Kontinenta (kamo su me poslali liječnici).^[106] Moj odgovor stiže stoga možda prekasno. Uostalom, Pater Peccavi!¹ Ali prokleta *nesanica*, što me je mučila tokom ove godine, stražno me je uljenila u pisanju, jer sam, kad god je bilo podnošljivo, morao raditi.

Ukoliko *Weydemeyer* još nije dao da se štampa, pregledao bih *Kapital und Arbeit*^[394], jer je original^[201] pun najužasnijih štamparskih grešaka. Ti uopće nemaš pojma kako je Partija, i. e. ljudi iz Kemnica (as represented by² Vahlteich³) postupala sa mnom. Prvo, na Liebknechtovo navaljivanje i jer mi je stvar iz Kemnica bila prikazana kao vrlo hitna, preuzeo sam posao prije odlaska u Karlsbad^[3] usprkos krajnje uzdrmanom nervnom stanju. A pri mnogim budalaštinama koje čini Most (sada sretno pristupio gospodinu Dühringu; on je tašt momak, uvijek spreman da *sve ono* što pročita odmah proda kao materijal za štampano djelo), te pri propisanom uskom prostoru, to nije bila sitnica. Very well!⁴ Mjesecima nisam primio nikakvu obavijest, a na moje pitanje^[40] dobivam Vahlteiche-ov »hladan«⁵ odgovor da se stvar slaže samo u malim vremenskim razdobljima koja su na raspolaganju *partijskoj* štampariji između slaganja oglasa filistara iz Kemnica! Takav hladni bezobrazluk još nisam doživio! Tako je štampanje trajalo gotovo jednu godinu! I konačno je izašla opusculum⁵ prepuna nakaradnih štamparskih grešaka!

Da se ne izgubi vrijeme, možda je bolje da najprije stampate onako kako si Ti predložio, a da ja korigiram štampano za 2. izdanje (što je mnogo lakše).

Komunistički manifest korigirat ću neposredno s Engelsom i onda ću Ti ga poslati.^[201]

*Ad vocem*⁶ *Kapitalu* i *Douai-u*:

Prvo: Ima li *Douai* izdavača?

¹ Oče, ja zgriješih — ² u rukopisu: kod — ³ zastupljeni preko Vahlteicha
— ⁴ Pa dobro! — ⁵ knjižica — ⁶ *A sad o*

Drugo: Na francuskom izdanju^[206] izgubio sam tako mnogo vremena da ja lično neću više *nipošto* surađivati ni na kakvom prevodu. Moraš saznati da li Douai zna dovoljno engleski da bi to *sam* napravio.^[395] Ako je tako, tad ima moje puno odobrenje i moj blagoslov. Ali, u tom slučaju:

Treće: Prevodeći, on mora pored 2. njemačkog izdanja^[214] uspoređivati i *francusko izdanje* u kojem sam štošta dodao i mnogo toga bitno bolje prikazao. Još *tokom ovog tjedna* poslat ću Ti:

1. *Primjerak francuskog izdanja za Douai-a.*

2. *Popis* onoga gdje ne treba *uspoređivati francusko izdanje sa njemačkim*, već gdje osnov mora biti isključivo *fancuski tekst*.

Gospodin *Uriele Cavagnari* u *Napulju* priprema (prema francuskom izdanju) *talijansko izdanje Kapitala*; štampa o svom trošku i prodavat će knjigu po cijeni koštanja. Poštenjačina!^[396]

To što pišeš o Nijemcima uopće me ne čudi. Ovdje je sasvim isto. Zato smo se Engels i ja povukli iz te bande (također Leßner). Iznimka je još samo jedan njemački radnik s kojim sam se sprijateljio, imena mu se trenutno ne mogu sjetiti (vjerujem: Weyer⁷); on ima pravo učešća na sjednicama londonskog Trade Union Councila^[397], a na shameful⁸ kongresu tredjuniona u Leicesteru^[398], gdje su buržujni izigravali patriote, između ostalih gospodin *Th. Brassey*, velika varalica i milioner i sin ozloglašenog željezničkog poduzetnika Brasseyja, koji je »preuzeo«⁹ Evropu i Aziju, on je sproveo jedinu povoljnu rezoluciju (da radnici trebaju birati samo radnike za predstavnike u House of Commons⁹).

Kongres u *Ganu*^[399] imao je i pored svih nedostataka bar tu dobru stranu što su Guillaume-a i Co. sasvim napustili njihovi stari saveznici. Flamanske radnike s mukom su spriječili da ne premlate velikog Guillaume-a. Brbljavo šutljivi De Paepe i Brismée vrijeđali su ih; gospodin John Hales također. Posljednji se stavio pod komandu — *Barryja*, koga sam ja naveo da ode onamo djelomično kao član kongresa (ne znam kao čiji delegat), djelomično kao dopisnik lista »*Standard*«^(London).^[399] Što se mene tiče, ja lično sa Halesom i Jungom ne želim više nikad imati posla, no, u odnosu na Jurasovce, njihovo drugo razdvajanje je korisno. Barry je ovdje moja desna ruka; on je vodio i izvjestioce lista »*Times*«^(koji su otpustili gospodina *Eccarriusa*). Preko njega sam mjesecima *inkognito* raspravljao sa rusofilom Gladstone-om u londonskoj fashionable press¹⁰ (»*Vanity Fair*«^[78] i »*Whitehall Review*«^[82]), kao i u engleskoj, škotskoj i irskoj pokrajinskoj štampi, raskrinkao sam njegovu prevaru sa ruskom agenticom Novikovom iz ruskog poslanstva u Londonu etc.; isto tako, djelujući pomoću njega na engleske parlamentarce Donjem i Gornjem doma, koji bi se

⁷ Adam Weiler — ⁸ sramnom — ⁹ Donjem domu — ¹⁰ otmjenoj štampi

zgranuli da saznaju da je Red-Terror-Doctor¹¹, kako me oni nazivaju, njihov dostavljač u istočnoj krizi.

Ta kriza je *nova prekretnica* u evropskoj povijesti. Rusija se već dugo nalazila — a ja sam prostudirao njene prilike iz *ruskih* originalnih izvora, nezvaničnih i zvaničnih (posljednji pristupačni samo malom broju ljudi, ali meni dostavljeni preko prijatelja u Petrogradu) — na pragu prevrata; svi elementi spremni su za to. Hrabri Turci su za nekoliko godina ubrzali eksploziju time što su namlatili ne samo rusku vojsku i ruske financije već i vojske *zapovijedničke dinastije* (car¹², prestolonasljednik¹³ i 6 drugih Romanova). Prevrat će secundum artem¹⁴ početi sa igrom oko konstituiranja, et puis ili y aura un beau tapage¹⁵. Ukoliko nam majka priroda nije naročito nenaklonjena, doživjet ćemo još slavlje!

Glupost koju su izveli ruski studenti samo je simptom, sam po sebi bezvrijedan. Ali to je simptom. Svi slojevi ruskog društva ekonomski su, moralno i intelektualno, potpuno rastrojeni.

Revolucija ovaj put počinje na Istoku, gdje se nalaze dosad nepovrijeđeni bedem i rezervna armija kontrarevolucije.

Gospodin Bismarck promatrao je batine sa zadovoljstvom. Ali tako daleko nije trebalo ići. Rusija, previše oslabljena, ne bi mogla kao u njemačko-francuskom ratu opet držati u šahu Austriju! A kad bi tamo i došlo do revolucije, gdje je onda posljednja garancija za dinastiju Hohenzolerna?

Trenutačno sve zavisi od toga da Poljaci (u kraljevini Poljskoj) budu mirni. Samo nikakvih pobuna tamo u ovom trenutku! Bismarck bi odmah umarširao i ruski šovinisti prešli bi opet na stranu cara. Naprotiv, sačekaju li Poljaci mirno dok u Petrogradu i Moskvi ne plane, i uđe li tada Bismarck kao spasilac, tada će Pruska naći — svoj Meksiko.^[400]

Takvim Poljacima, koji imaju utjecaja na svoje zemljake i sa kojima sam povezan, to sam stalno utuvljavao u glavu!

Francuska kriza^[87], uspoređena sa istočnom, sasvim je drugorazredan događaj. Ipak se možemo nadati da će pobijediti buržoaska republika, inače bi stara igra započela opet iznova, a nijedan narod ne može prečesto ponavljati iste gluposti.

Uz moje i ženine srdačne pozdrave

Tvoj
Karl Marx

¹¹ doktor crvenog terora — ¹² Aleksandar II — ¹³ Aleksandar Aleksandrovič — ¹⁴ po svim pravilima vještine — ¹⁵ i tada će doći do divnog loma

Postskriptum.

Javni bilježnik Wessel iz Ženeve obavijestio me je o priči o *Lingenaуovoj* oporuci.^[401]

Mi (i.e. izvršioци) morat ćemo imenovati opunomoćenika u Americi, za što bi Ti bio pogodan. Ali, prije svega, neophodno je znati kako stvar stoji u Americi i da li je oporuka izvršiva bez beskonačnih procesa. Zadužit ćeš me ako se o tome propitaš i obavijestiš me.

Engels Hermannu Engelsu
u Engelskirhen

London, 5. okt. 1877.

Dragi Hermann,

Krajem o. m. (31. okt.) treba da uplatim 380 £ i zato bi mi bilo drago ako bi mi što prije mogao poslati odgovarajuću svotu. Uz to napominjem da bih volio, ukoliko se to može urediti, da je rimesa ovdje naplativa *prije* 31 (uključivši 3 dana za produženje roka plaćanja, dakle, nominalno dospjela najkasnije 27. o. m.), jer inače, pri ovdašnjim bankovnim običajima, 31. ne mogu time raspolagati, a eskontirati za jednog, koji nije u poslu, uvijek je škakljivo i čak ponekad nije ni izvedivo ukoliko se ne pokrenu razni ljudi; a ja mislim da B[armer] Bankverein može trasirati mjenicu isto tako 3 kao i 10 dana dato ili po viđenju.

Ovog ljeta zbilja sam se naskitao, 7 tjedana na moru^[90] a zatim 14 dana u Škotskoj^[141], ali to mi je izvanredno koristilo.

Da sam pravilno prosudio snagu Turaka pri otporu, a slabost Rusa u napadu¹, sad ćeš mi vjerojatno priznati. Slijedeće godine Turci će biti dvostruko jači, jer svoje ljude mogu uvježbavati zimi. Ne povuku li Rusi svoju vojsku u toku zime preko Dunava, što jedva mogu vjerovati, tad mogu doživjeti sasvim druge stvari. Tako kretanje leda na Dunavu apsolutno ne respektira pontonske mostove, pa makar oni pripadali caru Rusije. Uostalom, bilo kako bilo, prije kraja 1878. Rusija će imati svoj ustav i time drugo izdanje francuske revolucije od 1789 - 94.

Čovjek koji je bitno omeo Turke da još sasvim drugačije naude Rusima, jeste sultanov² zet, paša Mahmud Damad, prijatelj Ignatjeva, kome se odavno prodao. Kad jednom čuješ da je ovaj pao, tad možeš računati da u vođenje rata stupa sasvim nova energija. On je također onaj koji je dao opozvati Mehmed Aliju.

Najljepši pozdravi Emmi, djeci i svoj braći i sestrama.

Tvoj
Friedrich

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 78 — ² sultan Abdul Hamid II

119

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover

London, 12. okt. 1877.

Dragi Kugelmann,

U žurbi (imam ovdje u posjeti jednog kemičara iz Manhajma¹ i jednog privatnog docenta iz Minhena) željena obavijest da sam primio pismo, i da ću, koliko dopuste vrijeme i snaga, gospodina Eckera rado izvjestiti tek kad prvo поближе saznam što on od mene želi.^[402] Teško da mu mogu mnogo pomoći, jer odličan radnički stan, koji, s jedne strane, zadovoljava sve sanitarne etc. zahtjeve, a s druge, nije preskup za radnika, kao što znaš, predstavlja trougaoni četverokut.

Ovdje nam je sasvim dobro, Marx je bio u Nojenaru^[106], jetra mu je trenutno opet normalna, nervi su bolje, san, dakle, također, i da ga tako često ne napada nazeb, bilo bi malo toga za žaljenje. Ja sam lično vrlo dobro, ljetos sam se mnogo skitao^[403], zatim mnoge posjete, ali slijedećeg tjedna spremam se opet na posao.

Najljepši pozdrav.

Tvoj
F. Engels

¹ Vjerovatno Philipp Pauli

120

Engels Hermannu Engelsu

u Engelskirhen

London, 13. okt. 77

Dragi Hermann,

Bit će mi posve pravo da novac upućen ovdje primim na naznačenu adresu tek 30. Mora, naime, proći kroz moju banku i tamo mi ga tek odobravaju pošto je odnosni ček zaista popodne prispio u Clearing house; ali tada je i banka zatvorena i tek slijedećeg dana mogu njime raspolagati. Budi tako dobar pa mi javi *koji* mi bankar u Barmenu stavlja novac na raspolaganje da bih se mogao legitimirati, ako se više ne predstavlja firmom, u takvim slučajevima nailazi se inače na poteškoće.

Rasulo čitavog ustrojstva ruske vojske, komande, štaba, dovoza municije, opskrbe, opreme uređenja logora itd. svakodnevno raste, strašan slom, uz žrtvovanje oko 100 000 ljudi. Tokom posljednja 2 tjedna u septembru i prvog tjedna u oktobru Rusi imaju *mrtvih* (tj. *umrlih* ranjenika i bolesnika) 15 000, a od početka rata imali su samo mrtvih 47 000 ljudi. Ostanu li još 3 tjedna pred Plevnom^[145] i na Lomu, može se desiti da se rasturi čitava vojska.

Najljepši pozdravi.

Tvoj

Friedrich

I ovdje se, doduše, malo smrzlo, ali zdravac vani ipak još malko cvjeta. Naprotiv, u Škotskoj je propala gotovo čitava žetva, 20. sept. vidio sam kod Edinburga^[141] još sasvim zelen kukuruz.

121

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

[London] 19. oktobra 1877.

Dragi Sorge,

S ovim pismom ujedno dobivaš priloženi rukopis za *Douai*-a¹, ukoliko bi on prevodio *Kapital*.^[395] U rukopisu je, osim manjih izmjena u njemačkom tekstu, označeno gdje posljednji treba zamijeniti *francuskim izd.*^[206] U primjerku francuskog izdanja za Douai-a, koji je danas, također, poslan na Tvoju adresu, označena su u rukopisu navedena mjesta. Ustanovio sam da rad zahtjeva više vremena nego što sam mislio, čemu se je pridružila još i gadna, ne sasvim preboljena, prehlada.

U slučaju izdavanja, Douai bi u predgovoru morao primjetiti da je pored 2. njemačkog izdanja^[214] koristio i kasnije izašlo francusko izdanje koje sam ja preradio, ali by no means² da je *ovo američko izdanje pisac autorizirao*. Učini li posljednje, engleski knjižari odmah bi pripremili preštampavanje u Engleskoj, a na to bi bili *legalno* ovlašteni. Iako *svuda* u Evropi, gdje postoji copyright sa Engleskom, sa zadovoljstvom dozvoljavam pravo prevođenja, to sigurno ne činim u Engleskoj, toj zemlji *mámona*. Londonski knjižari već su nekoliko puta pokušali, što sam osujetio, da bez mog dopuštenja, dakle, i ne plativši mi, objave englesko izdanje. Ali ja sam čvrsto odlučio da se ta gospoda ne obogate na moj račun, ma ni za jednu paru.

Engelsovo vrijeme trenutno je opterećeno na razne načine, prvo posao za »Vorwärts«^[21], drugo, poplava posjeta filistara iz Njemačke, treće, vlastita »prehlada« i, četvrto, bolest njegove žene³. Stoga se do današnjeg dana još nismo mogli zajednički latiti⁴ *Manifesta*.^[291]

U Njemačkoj se ispoljava duh ljenosti u Partiji, ne toliko u masama koliko među vođama (onima iz gornjih slojeva i »radnicima«). Kompromis sa lasalovcima vodio je kompromisu i sa drugim polovičnostima, u Berlinu (via *Most*) sa Dühringom i njegovim »obožavaocima«, a osim toga i sa cijelom bandom nezrelih studenata i premudrih doktora koji socijalizmu hoće da daju »viši, idealni« pravac, tj. da materijalističku bazu (koja iziskuje ozbiljan, objektivan studij ukoliko se na njoj želi graditi) zamjenjuju modernom mitologijom, s njenim boginjama pravde, slobode, jednakosti i fraternité⁵. Gospodin dr Höchberg,

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 117. — ² nipošto — ³ Lizzy Burns — ⁴ u rukopisu: još nismo mogli latiti zajednički latiti — ⁵ bratstva

koji izdaje »Zukunft«, zastupa ovaj pravac i »kupio« je ulazak u Partiju — priznanjem, s »najplemenitijim« namjerama, ali fućkam ja na »namjere«. Nešto jasnije od njegovog programa u listu »Zukunft«⁽⁴⁰⁴⁾, sa više »skromne uobraženosti«, rijetko je kad ugledalo svijetlo.

Kad sami radnici, kao gospodin Most et druž., prestanu da rade i postanu *profesionalni literati*, tad će stalno izazivati »teoretsko« zlo i stalno biti spremni da se priključe smetenjacima iz navodno »učene« kaste. Osobito ono što smo decenijima sa tako mnogo truda i muke izbijali iz glave njemačkim radnicima i što je ovima dalo teoretsku nadmoć (a otud i praktičku) nad Francuzima i Englezima — *utopijski* socijalizam, maštarija o izgradnji budućeg društva, opet uzima maha i u mnogo bezvrijednijoj formi ne samo u usporedbi sa velikim francuskim i engleskim utopistima nego i s — Weitlingom. Prirodno je da je utopizam prije vremena materijalističko-kritičkog socijalizma krio u sebi nuće⁶ posljednjeg, sada kad dolazi *post festum*, može biti još samo glup, glup, plitak i iz osnova reakcionaran.

Listu »Vorwärts« je, izgleda, u posljednje vrijeme glavni princip da uzima rukopise, »copie« kako Francuzi kažu, gdje god stigne. Npr., u nekoliko posljednjih brojeva piše prvo jedan momak, koji ne zna ABC ekonomije, groteskna *otkrića* o »zakonima« kriza.⁽⁴⁰⁵⁾ On ne otkriva ništa doli vlastiti unutrašnji »krah«. A sad čak naduti Bengel iz Berlina, kome je dopušteno da svoje nemjerodavne misli o Engleskoj i čistu besmislicu o panslavizmu štampa u beskonačnim, kao trakavica dugim člancima, o trošku »suverenog naroda!«⁽⁴⁰⁶⁾

Satis superque!?

Tvoj
Karl Marx

Prije nekoliko (malo) godina izašla je neka vrsta Plave knjige (ne znam da li zvanične) o prilikama miners⁸ u Pensilvaniji⁽⁴⁰⁷⁾, koji, kao što je poznato, najfeudalnije zavise od svojih moneylords⁹ (mislim, stvar je izašla nakon jednog krvavog sukoba⁽⁴⁰⁸⁾). Za mene je od najvećeg značaja da dobijem tu publikaciju i ukoliko mi je možeš nabaviti, poslat ću Ti novac; ukoliko ne, možeš li mi, možda, javiti naslov, a ja bih se tada obratio Herneyu (u Bostonu).

⁶ klicu — ⁷ Više nego dosta — ⁸ rudara — ⁹ poslodavaca

122

Marx Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

[London] 23. okt. 1877.

Dragi Bracke,

Vaša vijest je loša, ali lako se mogla i predvidjeti. Već sam Vam nekoliko puta natuknuo da ljupku Isoldu¹ istjerate. I pored svih korektura, njen proizvod ostaje pobačaj. K tome još traćenje vremena, povećanje troškova itd. Pravno, »istjerivanju« ne može biti zapreke jer ta osoba nije uradila, niti može uraditi ono na šta se ugovorno obavezala. *Blos* se ponudio već i prije (na žalost tek poslije Isolde).^[326]

Revija »Zukunft« nimalo zadovoljavajuća. Glavna težnja — na mjesto materijalističke spoznaje staviti ideološke fraze o »pravednosti« itd. Program bijedan.^[404] Obećava i fantazije o izgradnji društva budućnosti. Prvi rezultat kupovine jednog buržuja² u Partiju nije sretan — kao što se to već prije moglo vidjeti.

I »Vorwärts« štampa masu nezrelih *pensa*³ studenata i neobrazovanih mladića⁴. Čini mi se da novac proletarijata nije određen za stvaranje stovarišta takvih duhovnih vježbi.

Nadam se da Vaše zdravlje kreće nabolje. Ja već nekoliko nedjelja bolujem od influence, veoma mi smeta pri radu.

Vaš
K. M.

¹ Isolde Kurz — ² Karl Höchberg — ³ misli — ⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 121.

123

Marx Sibylli Heß

u Pariz

25. oktobra 1877.

41, *Maitland Park Road*, N. W.
London

Cijenjena gospođo Heß,

Kao i Engels, najljepše Vam zahvaljujem na 2 poslana primjerka »dinamičkog materijalizma«.^[409]

Mi smatramo da djelo našeg pokojnog prijatelja ima *veoma značajnu naučnu vrijednost* i da služi na čast našoj partiji. Već radi toga, nezavisno od ličnog odnosa sa našim dugogodišnjim saveznikom, smatrali bismo našom dužnošću da objasnimo značaj njegova djela, te da po mogućnosti utječemo na njegovu produ.¹

Jesu li u rukopisu i oba, Heßovim predgovorom najavljena djela?

Nemojte mi zamjeriti što ovdje prilažem novac za oba primjerka, ta tu nije riječ o Vašim ličnim izdacima, već o troškovima pothvata.

Vaš najodaniji

Karl Marx

Pisat ću zbog djela u Petrograd i Njujork.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 127.

124

Marx Sigmundu Schottu
u Frankfurt

3. nov. 1877.
41, Maitland Park Road
London, N. W.

Poštovani gospodine,

Najljepše zahvaljujem na pošiljkama.

Vaša ponuda da mi se šalje i nešto iz Francuske, Italije, Švicarske etc. veoma mi je dobro došla iako mi je neprijatno da Vas previše opterećujem. Uostalom, ja mogu mirno pričekati a da nikako ne prekidam svoj posao, jer razne dijelove radim naizmjenično. U stvari *Kapital* sam počeo, među nama, tačno obrnutim slijedom (počevši sa 3, historijskim dijelom^[410]), od onog kojim se publici prezentira, samo s tim što je prvi tom, koji je posljednji započet, bio odmah priređen za štampanje, dok su druga dva ostala u neprečišćenom obliku, koji sadrže sva originalna istraživanja.

Prilažem ovdje fotogram, jer primjerak francuskog izdanja^[206] koji Vam je poslan istovremeno sa ovim recima, sadrži samo od pariskog umjetnika kasniju i nipošto prijatno idealiziranu izvedbu jednog londonskog fotograma.

Vaš najodaniji
Karl Marx

125

Marx Wilhelmu Blosu

u Hamburg^[411]

10. nov. 1877.

41, Maitland Park Road
London, N. W.

Dragi Blos,

Vrlo sam se obradovao kad sam od Tebe napokon dobio znak života, ovo »Ti« prirodno mi je poteklo iz pera, pa stoga ubuduće ostavi ono »Vi«. Već odavna predlažem da se odvratna Isolda¹ otpusti i uzalud kucam.^[326]

Gdje god je riječ »la Place« pisana velikim P, to uvijek znači *Place Vendôme* jer tamo je bilo sjedište komandanta Nacionalne garde, koji je tada bio za Pariz ono što bismo mi nazvali »komandant mjest«.

U pogledu »suppression de l'Etat«², izraza koji će i sam L[issagaray] u 2. francuskom izdanju izmijeniti, smisao nije drugačiji nego što sam ga ja izložio u svom pamfletu o »građanskom ratu« u Francuskoj³. Možeš, naprosto, prevesti: »ukidanje (ili uklanjanje) klasne države.

Ja »nisam kivan« (kako kaže Heine)^[412], a Engels još manje.^[413] Obojica uopšte ne držimo do popularnosti. Dokaz, na primjer, to što iz gađenja prema svakom kultu ličnosti nikada nisam dopuštao da mnogobrojni pokušaji priznanja, koji su mi u vrijeme Internacionale stizali iz mnogih zemalja, prodru u područje publiciteta, nikada nisam na to ni odgovarao, jedino tu i tamo s prijekorom. Do prvog Engelsova i mog stupanja u tajno komunističko društvo došlo je jedino uz uvjet da se iz statuta ukloni sve što podržava praznovjericu u autoritete.^[414] (Lassalle je kasnije djelovao upravo u suprotnom smislu.)

No događaji kao što su se zbili na posljednjem partijskom kongresu^[98] — njih obilato iskorištavaju neprijatelji Partije u inostranstvu — svakako nas prisiljavaju da budemo oprezni u svojim odnosima s »partijskim drugovima u Njemačkoj«.

Uostalom, zdravstveno stanje me prisiljava da radno vrijeme koje mi je liječnički odobreno upotrijebim za dovršenje svog djela⁴; dok Engels, koji radi na raznim većim spisima^[95], još uvijek daje priloge listu »Vorwärts«^[21].

Zabavljalo bi me da ovd-a-onda saznam nešto više o mojim »kombinacijama s ocem Beckom«.^[415]

¹ Isolde Kurz — ² »ukidanje države« — ³ Vidi u 28. tomu ovog izdanja, str. 268 - 280. — ⁴ *Kapitala*

10 Nov. 1877.
41, Maitland Park Road,
London - G. W.

Die "die" entspricht mir
schon besser als die
"die". Diese aber
schließen Sie ab.

Lieber Adol,

Sie sind sehr erfreut und herzlich über ein Schreiben von mir (zu welchem
ich die demnächst folgende Antwort mit langer Verspätung kommen ließ) und
wie Sie Place das Wort mit einem grossen Sprachschwartz
bedeutet, so ist die Place Vendôme, weil dort der Sitz der
Commodoren der Nationalgarde, der für die Paris (Dumelle) waren
was wir "Place Vendôme" nennen.

Was die "Commodoren de l'Etat" betrifft, wie auch die die selbst in der
2. für eine Änderung würde sich zu dem danken besonders als die in
meiner Beziehung über die "Bürgerkrieg" zu Frankreich einschickte. In
Kürze kann ich schreiben: "Abrechnung (oder Überführung) zu Kreuzen".

Ich würde nicht (wie Sie auch) zu hoch den Wert der "die" geben
keine Hoffung für Popularität. Man ist, in Wahrheit gegen alle
Personen, welche sich die Zeit der Internationalen die "die" in
Ausübungsgewinn, wenn sie von anderen Leuten angesehrt sind, wie
es der Mensch der "die" ist Dinge lassen, - die mit sich selbst zufrieden sind, wenn
bei sich durch "die" - das ist die "die" von "die" zu "die" in
Entscheidungslosigkeit, gesteht nur unter der Bedingung, dass alles aus der Natur
selbst würde was "die" ist, aber "die" ist für "die". (denn alle mit "die"
sind gerade in der "die" in "die" in "die").

Als solche Ereignisse, wie sie sich auf den letzten Parteitag zugestanden
an sie an der "die" in "die" von den Feinden der Partei in "die"
behalten, jedoch "die" in "die" in "die" in "die" in "die".

Engels će Ti pisati ovih dana.
S najljepšim pozdravima od moje žene i kćerke Eleanor.

Totus tuns⁵
Karl Marx

⁵ Potpuno Tvoj

126

Engels Ernstu Dronkeu

u Vaterlo^[416]

(prepis)

[London] 20. nov. [1877]

Ne dobijem li Receipt¹ do sutra ujutro, prisiljavaš me da ovdje odem u Central Office i otkrijem kako stoje stvari.

¹ potvrdu (Vidi u ovom tomu, str. 202.)

127

Marx Sibylli Heß

u Pariz

29. nov. 1877.

41, Maitland Park Road
London, N. W.

Draga gospođo Heß,

Engels i ja duže vremena nismo bili u Londonu⁽⁴¹⁷⁾, a po povratku ipak sam najprije morao pročitati knjigu našeg pokojnog prijatelja⁽⁴⁰⁹⁾ da bih Vam mogao pisati.¹

Engels i ja najljepše zahvaljujemo što ste nam je poslali. U granicama našeg utjecaja pokušat ćemo da je rasturimo. Sadrži genijalne poglede, ali, na žalost, nudi — vjerojatno zato što je Heß nije mogao posve srediti — razne škakljive tačke pogodne za napade stručnjaka prirodoslovaca.

Želeći Vam najljepši uspjeh,

Vaš odani

Karl Marx

¹ Vidi u ovom tomu, str. 276.

128

Marx jednom uredništvu

[London] 19. dec. 1877.

41, Maitland Park Road, N. W.

Poštovano uredništvo,

U prilogu pismo koje sam dobio iz Breslave da ga prenesem Vama. Pošiljalac, Horovitz, nepoznat mi je, ali mi piše da je član br[esl]av[avske] sekcije socijaldemokratske partije.

Uz najljepši pozdrav

Karl Marx

1878.

129

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 11. jan. 78.

Dragi Stari,

Avant tout¹, sretna Nova godina, i neka Ti donese manje muke i tereta od prošle!

Paket je, konačno, prije nekoliko dana stigao. Najljepša hvala. »Bull[etin] jurass[ien]« još nisam sasvim pregledao, zanima me da pratim raspad ove bande⁽⁴²⁾, konačno potisnute našom pobjedom na izborima⁽²⁶⁹⁾ od 10. jan. 77. Sad mogu grupašiti i gundati koliko hoće, oni jesu i ostaju — u govnama.

Od pošte ćeš dobiti uputnicu na 50 fr., što možeš smatrati našim prilogom za »Précurseur«. Prema novim propisima, moram ovdje primljenu priznanicu zadržati; kako ovdje kažu, dobit ćeš uputnicu poslanu iz Bazela.

Mi smo prilično dobro. Marx je znatno bolje nego prošlih godina, njegova žena nije baš onako kako bi trebalo, ali liječnik obećava sigurno ozdravljenje, ja se lično ne mogu potužiti.

Kod vas u Švicarskoj stvari teku, čini se, zaista dobro, osnivanje radničke partije⁽⁴¹⁸⁾ predstavlja velik napredak, a ako program gospodi bakunjinistima i nije sasvim dovoljno radikalno, to je posve svejedno. Partija koja ima politička sredstva da direktno uđe u borbu, te izgled da će uskoro postati utjecajna, kao što je slučaj u Švicarskoj, ima drugog posla nego da svoje zadnje ciljeve nameće svakom pojedinom saradniku kao dogmu. Program bi, naravno, mogao biti mnogo bolji, ali, ugledao se na naduveni program, nastao prilikom ujedinjenja u Njemačkoj.⁽²²¹⁾

I u Njemačkoj je bilo velikih grešaka, osobito — sasvim u bakunjinističkom duhu — istupanje prema francuskoj krizi.⁽¹¹¹⁾ A ipak se tom prilikom opet pokazalo koliko je Francuska otišla dalje u praksi nego mi. Koliko god je to rješenje do sada bijedno, ipak je to prvi

¹ Prije svega

put da je tamo nešto progurano bez nasilnog prevrata^[419] — a nasilje, tako brzo poslije krvoprolića iz 71, moglo je tamo voditi samo ka novom ugnjetavanju i novom bonapartizmu. Ali tako su sad svi izgledi da radnici izbore uskoro slobodu štampe, pravo udruživanja i pravo zbora i ostala sredstva za organizaciju i borbu, a to je za početak sve što im treba. U mogućnosti su da se teoretski izgrade, što je veoma potrebno, te da, najzad, kad bude prilika, uđu u revoluciju kao čvrsto organizirana partija i sa određenim programom. A tada su debonapartizacija i republikanizacija seljaka, što je sad u punom jeku, također od silne koristi. I konačno: odluka je pala, jer je *običan vojnik izjavio da se ne želi tući* — započeo je slom militarizma iznutra i može se uskoro nastaviti u Njemačkoj, osobito ako se za Ruse, zbog sadašnje politike, moradne poslati vojska na front.

Daljnju veliku grešku u Njemačkoj predstavlja to što je studentima i drugim nekim »naučnicima« dozvoljeno da kao naučni predstavnici Partije masovno šalju u svijet najveće besmislice. Pa ipak, to je dječija bolest koja se mora preboljeti, a bar da bih je skratio, tako sam opširno polemizirao sa Dühringom.^[21]

Inače se stvari i tamo sasvim sjajno razvijaju, i ako oni sada redovno stanu agitirati protiv Rusa, to može veoma dobro djelovati.

A propos, Buffenoir, zbog kojeg »Vorwärts« diže toliku galamu^[420], posve je dvoličan čovjek, najprije klerikalac, a zatim je još nedavno slavio Gambettu oduševljenim pjesničkim stihovima, i među pariskim radnicima nema nikakav ugled. Liebknecht se je tu opet uvalio.

Rusi će, nadam se, postaviti takve mirovne uvjete da će se rat nastaviti.^[86] Njihova vojska je bez mostova na Dunavu, dakle, odsječena je, i može jadno skapati od gladi ako vrijeme ostane loše. A bezuspješan rat ili novi neuspjesi, sigurno će dovesti do izbijanja revolucije u Petrogradu. Počet će na dvoru i ustavno, ali to je 1789. prije 1793. Ako jednom bude zasjedala narodna skupština u Petrogradu, tad će cijela Evropa poprimiti drugu fizionomiju.

Tvoj stari

F. E.

Marx Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig^[421]

[London] 4. februara 1878.

... Mi smo najodlučnije uz Turke iz 2 razloga:

1. jer smo proučavali *turskog seljaka* — dakle, tursku narodnu masu — i odatle ga upoznali kao bezuvjetno *najvrijednijeg i najmoćnijeg predstavnika seljaštva u Evropi*.

2. jer bi *poraz Rusa* sigurno *ubrzao društveni prevrat u Rusiji*, čiji elementi masovno postoje, a *time preokret u čitavoj Evropi*.

Stvari su se drugačije odigrale. Zašto? Zbog *izdaje Engleske i Austrije*.

Engleska je, npr., mislim engleska vlada, spasla Srbe kad su bili potučeni^[383]; to je lažnim obmanama navelo Turke da privremeno obustave rat, vjerujući u zabludu da su Rusi *ponudili primirje* (preko Engleske), čiji je *prvi uvjet ova privremena obustava*. *Samo je to omogućilo posljednje nenadane uspjehe Rusa*.^[422] Inače bi glad i hladnoća desetkovali njihovu vojsku: samo im je otvaranje puta u Rumeliju, gdje su se mogle nabaviti (tj. uzeti) zalihe gdje je, osim toga, blaža klima, omogućilo da se izvuku iz mišolovke u Bugarskoj koju su bili prepunili vojnicima, te da razmire svoje čete po jugu. Disraeli je u vlastitom kabinetu bio (i još je) paraliziran putem ruskog agenta Marquis of Salisburyja, intimusa Ignjatjeva; poglavara of Common place (najvišeg svećenika otrcane fraze) — Earla of (grofa od) Derbyja — i putem Earla of Carnarvona koji sad odstupa.

Austrija je omela Turke da iskoriste svoje pobjede u Crnoj Gori etc.

Najzad — a to je i glavni razlog njihovog konačnog poraza — *Turci su propustili da dignu revoluciju u Carigradu* — tako je ostala inkarnacija (utjelovljenje) stare sarajske vladavine — *Mahmud Damad* — sultanov¹ zet, stvarni vođa rata, a to je apsolutno isto kao da je *ruska vlada usmjerila rat neposredno protiv same sebe*. Kako je taj momak sistematski paralizirao i kompromitirao tursku vojsku, može se dokazati do najsitnijih detalja. Uostalom to je u Carigradu općepoznato, i to *povećava historijsku krivnju Turaka*. Narod koji u takvim trenucima najveće krize ne zna revolucionarno udariti, izgubljen je. Ruska vlada znala je koliko joj vrijedi Damad; ona je *primjenila više strategije i*

¹ Abdul Hamid II

taktike da Midhad pašu iz Carigrada zadrži *izvan*, a Damada na koramilu vlade, nego što je to učinila da zauzme Plevnu.^[145]

Naravno, iza ruskog uspjeha stoji — *Bismarck*. On je sklopio *trocarski savez*^[285] kojim je *Austrija* bila vezana. Čak nakon pada Plevne, *Austrija* je trebala dati samo 100 000 ljudi — a Rusi bi se potajno povukli ili bi se morali zadovoljiti najskromnijim rezultatima. *Austrijsko povlačenje* ionako je povećalo utjecaj ruske stranke u Engleskoj, jer *Francuska* (uslijed post-sedanskog sloma — sloma *nakon* Sedana potpomognuta od gospodina Gladstone-a, tada ministra predsjednika) za Englesku nije više postojala kao kontinentalna vojna sila.

Posljedica je jednostavno *raspadanje Austrije*, što je neizbježno ako se prihvate ruski mirovni uvjeti^[167], a time će *Turska* (bar u Evropi) postojati i dalje još samo formalno. *Turska* je *Austriji* stvorila *bedem protiv Rusije* i njene slavenske pratnje. Dakle, najprije će, vjerojatno u podesnom trenutku, zatražiti »Češku«.

Ali *Pruska* kao *Pruska* — dakle, u svojoj specifičnoj suprotnosti spram *Njemačke* — ima i drugih interesa: *Pruska* kao takva je *pruska dinastija*, *razvijala* se i jeste na ruskoj »*podlozi*« tek ono što jeste. Poraz *Rusije*, *revolucija* u *Rusiji* — bila bi posmrtno zvono za *Prusku*.

Inače je čak ni gospodin von *Bismarck*, pošto je *Pruska* postala prva vojna sila *Evrope*, ne bi postavio opet u isti položaj prema *Rusiji* koji je, kao peti kotač na evropskim državnim kolima, zauzimala 1815.

Konačno, takvim velikanima kao *Bismarck*, *Moltke* etc., lični utjecaj koji stavlja u izgled sada *otvoreno nizanje evropskih ratova*, ... nije nipošto nešto prema čemu su ravnodušni.

Da će *Pruska* za *ruske uspjehe*, koje je *ona* sama omogućila, morati zahtjevati prigodnu »*kompencaciju*«, to je jasno. To se lijepo vidi već iz ponašanja *Rusa* prema rumunskoj vladi, koja je te iste *Ruse spasila* kod *Plevne* prije nego što su stigla *moskovska pojačanja*. U ime zahvalnosti *Karl von Hohenzollern* sad opet treba da preda dio *Besarabije*, što su ga *Rusi* ustupili nakon *krimskog rata*. Da se to u *Berlinu* neće tek tako dozvoliti, to u *Petrogradu* znaju i drage volje su spremni da dadu *handsome* (lijepu) odštetu.

Ali cijela priča ima i drugu stranu. *Turska* i *Austrija* bili su posljednji *bedem* starog evropskog uređenja među državama, ponovo sklepanog 1815, a koji se potpuno ruši sa *njihovim slomom*. Lom — koji će se okončati u nizu (»*lokalnih*« i na kraju »*općih*«) *ratova* — ubrzava *društvenu krizu* — a s njom *slom* svih tih sabljama zveckajućih *shampowers* (tobožnjih sila).

Prema: Wilhelm Liebknecht,
Zur orientalischen Frage,

Drugo, prošireno izdanje, Lajpcig, 1878.

131

Marx Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig^[121]

[London] 11. februara 1878.

Rusi su postigli nešto dobro; razbili su »veliku liberalnu partiju« Engleske i zadugo je onesposobili da vlada, dok torijevska partija nije trebalo da se muči da sama sebe likvidira, jer je to učinjeno na službeni način od strane izdajnika Derbyja i Salisburyja (ovaj je stvarni ruski zagovarač u vladi).

Engleska radnička klasa bila je korupcijom iz 1848, malo-pomalo, sve više demoralizirana i najzad je dospjela tako daleko da tvori još samo prirepak velike liberalne stranke, tj. svojih *ugnjetača*, kapitalista. Upravljanje njome sasvim je prešlo u ruke potkupljivih vođa tredjuniona i profesionalnih agitatora. Ti su se momci derali i urlali in majorem gloriam cara oslobodioca naroda, iza Gladstone-a, Brighta, Mundella-e, Morleyja, tvorničarskog klateža etc., dok ni prstom nisu pomakli za svoju vlastitu braću u Južnom Velsu, osuđenu od vlasnika rudnika na smrt gladu. Bijednici! Da sve to dostojno okruno, na posljednjim glasanjima u Donjem domu (7. i 8. februara, kad je većina velikodostojnika »velike liberalne stranke« — Forster, Lowe, Harcourt, Goschen, Hartington i čak (7. febr.) veliki John Bright osobno — ostavila na cjedilu svoju vojsku i prilikom *glasanja*, da se votumom ne bi baš previše kompromitirala) *jedini zastupnici radnika* u Donjem domu i to, horribile dictu, neposredni *zastupnici rudara i sami rudari*, *Burt* i bijedni *Macdonald*, glasali su sa glavnim dijelom »velike Liberalne stranke« koji čezne za carem!^[423]

Ali brzo ostvarenje ruskih planova najednom je narušilo općenjenost, skrhalo »mehaničku agitaciju« (novčanice od pet funti, glavna poluga mehanizma); u ovom trenutku za Mottersheada, Howella, Johna Halesa, Shiptona, Osborne-a i za čitav klatež bilo bi »*po život opasno*« da se njihov glas čuje na javnom radničkom mitingu; dapače, masa naroda silom će smiriti i razjuriti njihove »Corner- i Ticketmeetings« (budžacke mitinge uz ulaznice).

Ali nezgrapni »Anglosaksonac« prekasno se budi, bar za slijedeće događaje . . .

Ruska diplomacija je daleko od toga da slijedi šasave »kršćanske« antipatije protiv »polumjeseca«. Ona nastoji da Tursku, reduciranu

na Carigrad i mali dio Rumelije u Evropi, ali sa kompaktnom pozadinom u Maloj Aziji, Arabiji etc., prikuje napadačko-odbrambenim sa vezom uz Rusiju.

Za vrijeme posljednje vojne služilo je u ruskoj vojsci 120 000 *Poljaka*; sad uz *Poljake Turci* — i dva najhrabrija kadra Evrope, koja na Evropi treba da se osvete za svoje poniženje, pod *ruskom zastavom* — nije loša ideja!

1829. inicijativu je imala *Pruska* — koja je bila još samo najveća od evropskih malih država i koja je bila priznati štitićenik Rusije — baš kao i sada.

Moltke je veoma dobro opisao očajnički položaj u kome se ruska armija našla nakon što je Diebič prešao Balkan (*jula 1829*). To se moglo spasiti još samo diplomacijom.

Druga kampanja, tačno kao i prva^[424], također je loše prošla — i tada finis *Russiae* — tad je sa Rusijom bilo svršeno. Zato je *Nikolaj*, car, pod izgovorom da prisustvuje *ženidbi pruskog princa Wilhelma* (sadašnjeg njemačkog cara) došao 10 juna 1829. u Berlin. Zamolio je Friedricha Wilhelma III (onoga »u pobjedničkom vijencu«^[425]) da privoli Portu da mu pošalje opunomoćenika radi započinjanja mirovnih pregovora. Tada Diebič još nije bio na Balkanu, najveći dio njegove vojske zadržao se pred Silistrijom i oko Šumle. Friedrich Wilhelm III, u sporazumu sa Nikolajem, zvanično je poslao barona *Müfflinga* kao izvanrednog poslanika u Carigrad; ali on je tamo trebalo da djeluje kao agent za *Rusiju*. Müffling je bio čisti Rus, kako on sam u delu *Aus meinem Leben* priča: on je skrojio ratni plan Rusa 1827; on je također tvrdio da Diebič *coûte que coûte* (pošto-poto) mora marširati Balkanom, dok on u Carigradu intrigira kao mirovni posrednik: on čak kaže da će sultan¹, *prestrašen* takvim maršom, apelirati »na njega kao na prijatelja«.

Izgovarajući se na osiguranje evropskog mira, uspio je da namami Francusku i Englesku; posljednju naročito time što je preko ruski naklonjenog engleskog poslanika Roberta Gordona djelovao na njegovog brata, *Earl of Aberdeena*, a preko ovoga na *Wellingtona* — koji se zbog toga kasnije gorko pokajao.

Pošto je prešao Balkan, Diebič je imao zadovoljstvo da ga je 25. *jula* (1829) Rešid-paša pismeno pozvao na otvaranje mirovnih pregovora. *Istih dana* Müffling je prvi put razgovarao sa Reis-efendijom (turskim ministrom vanjskih poslova), kojeg je zastrašio žestokim govorom (à la Prinz Reuss²); pri tome se pozvao na Gordona etc. Sultan je, pod pritiskom pruskog poslanika (podržan od engleskog poslanika Gordona i francuskog *Guilleminot*-a, oba obradio Müffling) prihvatio slijedećih 5 mirovnih uvjeta: 1. integritet Osmanskog Carstva; 2. održavanje prijašnjih ugovora između Porte i Rusije; 3. pristup

¹ Mahmud II — ² Heinrich VII Reuss

Porte londonskom ugovoru (zaključenom 6. jula 1827) između Francuske, Engleske i Rusije, koji se odnosi na uređenje grčkih poslova^[426]; 4. čvrste garancije za slobodu plovidbe Crnim morem; daljnji negotiationen (pregovori) između turskih i ruskih otpravnika poslova o indennitetnim (odštetnim) zahtjevima i svim ostalim pretenzijama (zahtjevima) obiju strana.

Dana 28. avgusta dva turska opunomoćenika, Sadek-efendija i Abdul Kader-beg, u pratnji *Küster*a (pruskog konzularnog atašea u Carigradu), stigli su u Jedrene, gdje se otprilike već 8 dana nalazio pruski glavni stan. 1. septembra Diebič je otvorio pregovore a da nije pričekao ruske opunomoćenike (Alekseja Orlova i Pahlenu), koji su stigli tek do Burgasa.

Ali za vrijeme pregovora Diebič se sa svojim trupama stalno kretao prema Carigradu. Drsko i arogantno (usprkos svom lošem položaju ili, naprotiv, zbog toga) zahtijevao je u roku od 8 dana od turskih opunomoćenika suglasnost u slijedećim tačkama:

Tvrđave u Braili, Đurđevu i Kalafatu porušiti, sama mjesta priključiti Vlaškoj. Rusiji ustupiti Anapu i Poti na Crnom moru i pašaluk Ahalcik; 700 000 »kesa« (oko 120 miliona franaka) ratne odštete, čije plaćanje garantirati Silitrijom i Dunavskim kneževinama kao pokretni zalog u rukama Rusije. Odšteta od oko 15 miliona franaka ruskim trgovcima za gubitke, plativo u 3 roka, s tim da bi se ruska vojska nakon isteka svakog pojedinog povukla, najprije na jug Balkana, zatim sjevernije od tog planinskog lanca, konačno preko Dunava.

Porta je protestirala protiv ovih uvjeta koji su bili tako oprečni umjerenim uvjerenjima cara³. Novi pruski poslanik — Royer — (Müffling je 5. sept. nestao, pošto je izvršio svoj krvnički posao, on, »prijatelj Porte« i anđeo mira), zajedno sa generalom Guilleminot-om, kojeg je nasamario Müffling, i sa sir Robertom Gordonom — *poduprli su zahtjeve Porte*, jer se ta sloboda kosila sa dogovorom, išla je predaleko čak za »onog u pobjedničkom vijencu«. Diebič je znao da se nalazio u vojnom škripcu, dao je prividne koncesije: član o *iznosu ratne odštete* trebalo je povući iz javnog mirovnog ugovora; prvi obrok plaćanja naknade štete ruskoj trgovini bio je umanjen, jer, *kako su rekli turski poslanici*: »I najveća nezalica znala bi da Porta ne bi mogla platiti.« Mir je konačno zaključen 5. septembra.^[427]

Velika senzacija u Evropi, silno negodovanje u Engleskoj; Wellington se pjenio; sam Aberdeen ukazao je u jednoj depeši na opasnost koja je vrebala iza svake pojedine mirovne klauzule, te pokušao savzati opći savez, kojim *bi sve velike sile* (uključujući Rusiju) *garantirale mir na Istoku*. Austrija je pristala; ali Pruska je osujetila projekt, spasila Rusiju od opasnosti kojoj bi bila izložena na jednom evropskom kongresu. (Francuska, gde je Charles X pripremao državni udar, zaklju-

³ Nikolaj I

čila je *tajni* sporazum sa *Rusijom*; bio je sklopljen i *tajni* ugovor prema kojem je Francuska trebalo da *dobije rajnske oblasti*.⁴⁾

Pod takvim okolnostima Neselrode se nije morao ustručavati; napisao je jednu bezobraznu i podrugljivu depešu engleskom ministru, tj. depešu za grofa Lievena (ruskog poslanika) u Londonu.

To je Pruska učinila onda, a sada je to ponovila na višem stupnju. Divni Hohenzaufeni — ti Hohenzollerni! Bismarcku je bilo lako da bude mudar državnik u austrijskoj i u francuskoj aferi; protiv Austrije imao je zaštitu Bonaparte i Talijana, a protiv Francuske čitavu Evropu. Osim toga, cilj kojem je težio bio je nametnut i priređen prilikama.

Sada, kad su se prilike zamrsile, gotovo je sa genijalnošću.

U unutrašnjosti Rusije je zbrkano; blagi Aleksandar želi da u *Novaja Zemlja* podigne *kazneno izgnanički zavod za političke zločince*, to bi bila la mort sans phrase — zaista smrt. Bilo bi poželjno kad bi se najprije za jednu godinu ili dvije postigao mir. To bi bilo korisno osobito za razvitak unutrašnje propasti Rusije. Prvi korak tamošnje vlade (slijedeći pruski uzor nakon 1815⁽⁴²⁸⁾) bilo bi progonjenje *panslavističkih agitatora*. Iskorišteni su koliko je to bilo potrebno; kazna će uslijediti kad prestane ratni krkljanac.⁽⁴²⁹⁾

Prema: Wilhelm Liebknecht,
Zur orientalischen Frage,
Drugo prošireno izdanje, Lajpcig, 1878.

⁴ Vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 402

132

Marx Valerijanu Nikolajeviču Smirnovu

u London⁽⁴⁸⁰⁾

[London] 29. marta 1878.

41, Maitland Park Road, N. W.

Dragi Smirnov,

Pretpostavljam da ste još urednik lista «Впередъ!»¹, dakle, da ćete naći ove retke na adresi koju sam naznačio.

Partijski prijatelji u Parizu traže od mene informaciju o 2 agitatora unutar naših pariskih društava, naime o nekom «knezu Kropotkinu» i nekoj dami «Kulišovoj», koja je naročita prijateljica Coste.

Znate li nešto o tim osobama u političkom pogledu?

Vaš najodaniji

Karl Marx

¹ «Naprijed»

133

Engels Carlu Hirschu

u Pariz

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 3. aprila 1878.

Dragi Hirsch,

Hoćete li biti tako dobri da pril[ožene] retke¹ isporučite Lopatinu; ne znamo da li njegova stara adresa, koju imamo, još vrijedi.^[431] U pitanju je članak o ruskim osuđenicima, za Brackeov Kalendar.^[432] — »Égalité«² već neko vrijeme ne pristize, nadam se da joj se ništa nije dogodilo. S ukidanjem lista »Bulletin jurassien«³ zbog nestašice novca, bakunjinističko veliko hvalisanje dobilo je sažaljenja vrijedan svršetak.^[42] Lijepo je što se pokret toliko ojačao da može bez mnogo muke zbrisati sve te tričarije. Poslat ću Vam, čim svi stignu ovamo, neke članke o pokretu u 1877². godini, što sam ih objavio u njujorškom listu »Labor Standard«. I Dühringa sam već gotovo dovršio,^[21] uskoro ćete u listu »Vorwärts«, valjda, opet nešto naći o njegovom »socijalizmu«. Ta mi je poštenjačina odnijela sramotno mnogo vremena, ali drugačije, na žalost, nije išlo, ili do kraja, ili nikako. Divni momci, ti anarhisti! Veliki državni neprijatelj Adhemar Schwitzgubel, Guillaum-ova desna ruka, koji bi sebi radije odsjekao ruku nego da ubaci u urnu glasački listić, oficir je dans l'armée fédérale³! kao što izjavljuje »Bull[etin] jurassien«. Najljepši pozdravi svim prijateljima, osobito Kaubu i Mesi⁴.

Iskreno Vaš

F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 134 — ² *Evropski radnici godine 1877* — ³ saveznj vojsci — ⁴ u prepisu: Moses

134

Engels Germanu Aleksandroviču Lopatinu
u Montre^[433]

London, 3. aprila 1878.

... Srdačno mi pozdravite Lavrova. Obradovao sam se kad sam vidio da je njegov odlični članak iz posljednjeg broja lista »Впередъ!« preveden u listu »Vorwärts«^[434]; djelovat će kako treba. Bolest očiju sprečava me, na žalost, da čitam na ruskom, ruska slova izazivaju mi bol u očima; nadajmo se da to neće dugo potrajati.

Prema: pismo G. A. Lopatina P. L. Lavrovu
od 17. aprila 1878.

Prevod s francuskog

135

Engels Wilhelmu Brackeu

u Braunšvajg

London, 30. aprila 78.

Dragi Bracke,

U pril[ogu] Liss[agarayova] potvrda na 300 M[araka] koje je on uz gubitak od oko 6 M. pretvorio u zlatni paritet od 15 £ samo da ne bi morao priznati Bismarckov novac.

Ja mislim da Vi u svoje shvaćanje državnih željeznica i duhanskog monopola^[435] unosite ipak nešto³ previše anticipacije budućnosti. Bez obzira na to što bi se moć prusizma tada strahovito povećala, s jedne strane, zbog totalne finansijske nezavisnosti od svake kontrole, a s druge strane, zbog direktne vlasti nad dvjema novim armijama, onaj željezničkih činovnika i onoj prodavača duhana, i s tim povezane vlasti da dodjeljuje namještenja i da korumpira — bez obzira na sve to, ne valja zaboraviti da svako prenošenje industrijskih i komercijalnih funkcija na državu današnji dan može imati dvojak smisao i dvojak učinak, već prema okolnostima: onaj reakcionaran, vraćanja u srednji vijek, i onaj progresivan, napredovanja ka komunizmu.^[436] No mi smo u Njemačkoj tek upravo izmislili iz srednjeg vijeka i sada se tek spremamo da posredstvom krupne industrije i sloma^[366] stupimo u moderno građansko društvo. Ono što kod nas treba da se razvija koliko je samo moguće, to je upravo *građanski* privredni režim, koji koncentrira kapitala i zaoštava proturječnosti, osobito na sjeveroistoku. Ekonomsko ukidanje feudalnih stanja istočno od Labe, po mom je mišljenju za nas najnužniji korak naprijed. Pored toga, ukidanje malog pogona u industriji i zanatstvu u cijeloj Njemačkoj, i njihovo zamjenjivanje krupnom industrijom. A to je, napokon, jedina dobra strana duhanskog monopola, koji bi jednu od najsravnijih domaćih industrija jednim udarcem pretvorio u krupnu industriju. No, nasuprot tome, državni duhanski radnici također bi smjesta bili zahvaćeni iznimnim zakonima, bila bi im oteta sloboda strukovnog udruživanja i štrajka, što bi bilo još gore. Državne željeznice i duhanski monopol kod nas ne moraju nužno biti državne industrije — barem željeznice još ne, one to tek sada moraju biti u Engleskoj; pošta i telegraf, naprotiv, *da*. A za sve one štete što bi nam donijela ta dva nova državna monopola, mi bismo kao oštetu dobili samo jednu novu ugodnu agitacionu krilaticu. Jer, jedan državni monopol što je uveden jedino zbog finansijskih ciljeva i zbog moći, a ne zbog prisile unutrašnje nužnosti, ne pruža nam ni jednog jedinog pravog argumenta. Pored toga, uvođenje duhanskog

monopola i uklanjanje domaće duhanske industrije iziskivalo bi najmanje toliko vremena koliko još samo može trajati životni vijek bizmarkizma. I, budite sigurni da bi pruska država toliko pogoršala *kvalitetu* duhana, i tako povisila cijene da bi pristalice slobodne konkurencije likujući ukazivale na blamažu državnog komunizma, a narod bi im iz nužde morao dati za pravo. Cijela ta stvar ignorantska je fantazija Bismarckova, posve dostojna njegova plana iz 1863. da anektira Poljsku i da je za tri godine germanizira.

Da sam znao kako slobodu oporezivanja vojske već tri godine predlaže Naprednjačka stranka, savjetovao bih Vam da ne podnosite takav prijedlog. Po mome mišljenju, mi smo nadležni da se laćamo *gradanskih* zahtjeva jedino kada građanske stranke zanemare tu svoju vrašku dužnost; ali, prema Vašem vlastitom pričanju, čini se da to nije bio slučaj. Ovo primjećujem jedino zbog Richterova odgovora^[437]; da pokretanje tog pitanja s naše strane može biti od velike propagandne koristi, ja nimalo ne osporavam, jedino što odavde, naravno, ne mogu o tome bezuvjetno suditi.

Gospodina Dühringa napokon sam — osim revizije posljednjeg članka — sretno dovršio,^[21] i na ovom svijetu više ne želim njegova cijenjenog dodira. Kakve li naduvene nezalice! Ako sada ostatak ne bude ubrzo štampan, ja neću biti kriv.

Prijateljski pozdrav

Vaš
F. E.

136

Marx Carlu Hirschu

u Pariz

[London] 26. juna 1878.

Dragi Hirsch,

Ovdje ne mogu pronaći Bucherov odgovor u listu »Norddeutsche
Allgemeinen«. Vjerojatno je štampan i u listu »Frankfurter«.^[438]

Molim pošaljite *smjesta*.

Vaš vjerno odani

Karl Marx

137

Marx Sigmundu Schottu

u Frankfurt n. M.

[London] 13. jula 1878.

Dragi prijatelju,

Nemam nikakvih vijesti iz Njemačke, naročito bih želio znati da li ste primili moje pismo^[40] kojim sam očmah odgovorio na Vaše.

Čak nisam dobio novine koje su poslone na moje ime.

Ukoliko moje pismo niste primili, ubuduće izvolite pisati na adresu (bez priloga za adresata): Edwin Willis, Esq., 40, Maitland Park Crescent, London, N. W.

Vaš najodaniji

K. M.

138

Marx SigmunduSchottu

u Frankfurt n. M.

[London] 15. jula 1878.

Dragi prijatelju,

Primio sam Vaše pismo istog dana kad sam Vam već zaobilaznim putem poslao nekoliko redaka¹.

Vaše pretposljednje pismo (od 30. juna) ne postavlja mi *nijedno* pitanje osim: da li su mi prispjele pošiljke jednog dijela izjava iz njemačke štampe o onom prvom pismu listu »Daily News«²? Odgovor: ne.

Ni u snu nisam pomislio da gospodinu Bucheru posvetim jednu »knjigu«. On mi duguje odgovor na mojih »30« redaka³. Ja nemam ni vremena ni povoda da »3000« redaka⁴, koje on smatra potrebnim, isporučim umjesto njega. Tu izmišljotinu pronio je londonski dopisnik lista »Vossischen Zeitung«.^[439] To je, koliko znam, dr Elard Biscamp, notorni lumpacius. Ipak, ovaj put mu je loš vic upalio.

Moje zdravstveno stanje traži Karlsbad. Ali gospodin Bismarck, koga je u Kisingenu tako jako pritislo^[440], to ne želi. Что дѣлать? (que faire?⁵), kako Rusi kažu. Potražiti u nuždi neko od britanskih morskih mjesta koje još nije pod pokroviteljstvom spasilaca društva iz nove Svete alijanse.^[285] Moja žena je ozbiljno bolesna, vjerojatno mora u Karlsbad, a exmilostiva exbaronesa von Westphalen možda ne važi za kontrabandu.

Vaše putovanje, nadam se, koristit će Vam. Zadržite li se u bilo kojem mjestu dulje, tad mi otud pišite. Možda ću Vam poslati jedan svoj engleski članak⁶ (još nije štampan), koji se ipak sasvim ne odnosi na cijenjenu »fatherland«, as the English call it⁷.

S najljepšim pozdravom

Vaš

Karl Marx

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 137 — ² »Gospodin Bucher« — ³ Odgovor na »Buchерово излагање« — ⁴ Vidi u 30 tomu ovog izdanja — ⁵ Što da se radi? — ⁶ Povijest Međunarodnog udruženja radnika od gospodina Georga Howella — ⁷ »domovinu«, kako je Englezi nazivaju

139

Engels Valerijanu Nikolajeviču Smirnovu

u London

[London] 122, Regent's Park Road, N. W.
16. jula 1878.

Dragi moj gospodine Smirnov,

Jučer sam Vam poslao primj. mog spisa protiv Dühringa^[441], koji ste vjerojatno primili.

Želio bih, također, poslati po jedan i Lopatinu i Lavrovu, ali ne znam da li je Lopatin još u Švicarskoj, a nemam sadašnju parisku adresu ni jednog ni drugog. Bio bih Vam veoma zahvalan kad biste mi mogli reći karno treba da adresiram te spise.

Sasvim Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

140

Engels Oscaru Schmidtu

u Štrasburg^[442]

(koncept)

London, 19. jula 1878.

Poštovani gospodine,

U jučerašnjem br. »Nature« vidim obavijest da ćete Vi na skupu prirodoslovaca u Kaselu držati predavanje »o odnosu darvinizma prema socijaldemokraciji«. ^[443]

Da zastupnici darvinizma u Njemačkoj neće moći izbjeći nužnost da zauzmu stav prema socijalističkoj ideologiji, to su socijalisti predvidjeli davno prije onog prijateljskog miga gospodina Virchowa. ^[444] Kako god to izjašnjavanje ispalo, ono može pridonijeti samo razjašnjenju situacije i duhova. Prema tome, za oba dijela je poželjno da to bude uz puno poznavanje stvari.

Da bih tome pridonio s moje strane, toliko sam slobodan da Vam primjerak mog upravo izašlog djela *Herrn E[ugen] D[ühring]s etc.* ^[441] pošaljem poštom. U njemu sam, između ostalog, pokušao u grubim crtama da prikazem odnos naučnog socijalizma prema postavkama¹ moderne teorijske prirodne nauke uopće i posebno prema darvinističkoj teoriji. Mjesta koje se odnose na darvinizam, naznačena su.

Bit će mi čast da Vaše predavanje s mog stanovišta podvrgnem onoj bezobzirnoj kritici koja je dostojna samo slobodne znanosti i koja mora prihvatiti svaki naučenjak, pa da se odnosi baš i na njega samog.

¹ u rukopisu precrtano: tekovinama

141

Engels Philippu Pauliju

u Rajnau

London, 30. jula 78.

Dragi Pauli,

Vjerojatno naši ljudi sada vrše svoju dužnost, što prema svemu s pravom očekujemo.^[445] Otkako je Bismarck napravio strašnu glupost time što je čitavu pucnjavu^[446] uzevši socijaliste samo kao izgovor, htio iskoristiti za obaranje liberala, možemo međusobni skandal junaka javnog reda promatrati sa još većim zadovoljstvom. Ja Bismarcka ne shvaćam; njegovi »nervi«, uz ono malo razuma što mu je preostalo, sigurno su potpuno iskidani. Passe encore¹ da on ne zapaža u kojoj se mjeri njegova čitava bonapartistička igra sastoji u tome da uzajamno izigra radnike protiv buržuja i buržuje protiv radnika. A time i jedne i druge nadmudri. Ali sasvim je ludo ako on želi oboriti liberala, te ljude koji na sve kažu da, »Ta mi smo ipak psi«^[154] koji se sa zaista uz minimum umiljavanja mogu držati tako da ljube noge onome koji ih udara nogom u stražnjicu — te liberala koji su njegova jedina zaštita protiv gotovo feudalno-ortodoksno-reakcionarnog dvora, te da se time beznažno prepušta ljudima reakcije, istim ljudima koje je on izdao i protjerao i koji ga smrtno mrze. I to se zove »državnik«! I to želi da obori socijaliste putem politike koja ne može koristiti nikome osim socijalistima! Da smo tom pošteniakoviću platili, ne bi za nas bilo radio. K tome još odgađa sjednicu Rajhstaga do posljednjeg dana da bi bilo dovoljno vremena da hajka na socijaliste prođe, a da se građanin zastidi njegovog prostačkog denuncijaštva, a da se partija javnog reda tako jako počupa za kose da se više ne mogne rasplesti. I dok se tako *dole* obilno gnoji korijenje socijalizma, misli ga uništiti ako se u septembru gore odreže nekoliko izdanaka! Dragi moj Bismarck, *catatum non est pictum*².

Hvala na novinama. Od čitave galame $\frac{3}{4}$ su čiste laži lista »Londoner Journal« (dr Juch, stara prostačka skitnica najiskvarenije vrste, i štampar Schweitzer, koji je prilikom prestolonasljedničke demonstracije dobio batina, ali je bio previše bojažljiv da tuži!); taj list želi da bude kupljen iz reptilskog fonda^[162], ali ovaj već ima svoj list, »Hermann«, i misli non bis in idem³. Ono što je, u stvari, posrijedi, jeste činjenica da ovdje nekoliko isto tako pokvarenih lupeža njemačke narodnosti

¹ Može još biti — ² namazano nije naslikano — ³ da ne plati dvaput za isto

dižu veliku uzbunu u 2 udruženja da bi se à propos⁴ pucnjave u Berlinu mogli ovdje nakititi kao predstavnici radnika svih zemalja. Malog Ehrharta iz Manhajma navela je taština, igrati neku ulogu, da pristupi toj bandi. Oni su se sada sami, unazad 4 godine otprilike treći put, nazvali međunarodnim Centralnim vijećem proletarijata⁵. Kad ta rika i piskaranje dostignu izvjestan stupanj, morat ćemo gospodu javno raskrinkati da se ne bi pomislilo da smo mi iza te besmislice, što bi reakcija pronijela u svom interesu.

Za putovanje u Njemačku izgledi su ove godine slabi, sve da politika uvijek i ne smeta. Bit će mi drago ako moju ženu⁶ odvedem na nekoliko tjedana u najbliže mjesto na moru, do sada još nema ideje o tome. Prošlog tjedna jedva se izvukla iz kreveta. Stvar je *vrlo ozbiljna* i može vrlo loše završiti. Gospodi Marx također nije dobro s jetrom i želucem, a ovdašnji najbolji specijalist rekao joj je da se to ne da sasvim ukloniti, ali da se može učiniti podnošljivim. Šta će joj biti propisano kao lječilište, još ne znamo. Marx je razmjerno dobro za ovo godišnje doba. Njegova najstarija kći opet je dobila dečkića.^[447] Tvom »Nr. 8« svi čestitamo. Ako, dakle, na Kontinent ne bude poslana gospođa M[arx], teško da ćete odavde dobiti posjetu ove godine.

Pumps je ljenija u pisanju nego ikada, ako ne i više. Ali inače, škola joj je u Mančesteru veoma dobro došla.^[448]

Tebe, Tvoju ženu i djecu najljepše pozdravljamo.

Tvoj
F. Engels

⁴ povodom — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 166 — ⁶ Lizzy Burns

142

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 10. avgusta 87.

Dragi moj gospodine Lavrov,

Nadam se da ste primili primjerak mog spisa protiv Dühringa¹[441], koji sam Vam jučer poslao. Poslao bih ga još prije da sam imao Vašu sadašnju adresu. Da bih je doznao, poslao sam Smirnovu², 4, Lower Charles Street, i zatim Lopatinu⁴⁰], 6, Rue Linné, ali mi ni jedan ni drugi nisu odgovorili. Možete li mi reći kamo da pošaljem primjerak namijenjen Lopatinu? Njegova šutnja pomalo nas uznemiruje jer je jedno ranije pismo³, na istu adresu, poslano za njim iz Švicarske, gdje je, kako mi je pisao, namjeravao ostati samo do juna, a potom je, navodno, prema listu «Начало», uhapšen u Rusiji.⁴[449] Premda se ta vijest vremenski baš ne podudara, ipak nas njegova šutnja brine.

Vjerojatno ste vidjeli da su se njemački darvinisti, odgovarajući na apel Virchowa⁴⁴⁴], odlučno izjasnili protiv socijalizma. Haeckel, čiju sam brošuru upravo primio, ograničava se samo na to da na općim mjestima govori o verrückten Lehren des Sozialismus⁴⁴⁵⁰], ali gospodin Oscar Schmidt iz Štrasburga namjerava da nas con amore⁵ slisti na skupštini Naturforscherversammlung⁶ u Kaselu.⁴⁴³ To je jalov posao. Ako se reakciji u Njemačkoj širom otvore vrata¹⁵¹], onda će darvinisti, poslije socijalista, biti prve žrtve. Uostalom, što god se s njima dogodilo, ja smatram svojom dužnošću da odgovorim toj gospodi. Ali, u svakom slučaju, s ovim događajem, kao i s događajima općenito, možemo s punim pravom biti zadovoljni. Gospodin Bismarck, koji za nas radi već sedam godina kao da ćemo mu za to platiti, izgleda da se sada na jedvite jade savladava u svom nastojanju da što prije ostvari socijalizam. »Poslije mene potop«, njemu nije dovoljno; on uporno želi potop još za života — neka mu je po volji. Bojim se samo da on radi predobro i da će potop nastupiti prije zakonitog trenutka.

Sasvim Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 139 — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 134 — ⁴ čaknutom učenju socijalizma — ⁵ s užitkom — ⁶ skupštini prirodoslovaca

143

Marx Georgeu Riversu

u London

[London] 24. avgusta 1878.
41, Maitland Park Road, N. W.

Poštovani gospodine,

Londonški dopisnik berlinskog lista »Vossische Zeitung«¹ priuštio je sebi neslanu šalu tvrdeći da sam napisao knjigu pod naslovom *Gospodin Bucher*²; na osnovu toga Njemačkom se pronijela glasina, a pruska je policija učinila sve što je bilo u njenoj moći da to potkrijepi vršeći pretrese dućana raznih knjižara, s ciljem da se dokopa primjeraka *Gospodina Buchera*. Vidite, dakle, *Gospodin Bucher* je obmana.

Bit ću Vam veoma zahvalan ako mi pošaljete dostupne kataloge Vaših američkih i rabljenih knjiga.

Vaš odani

Karl Marx

Prevod s engleskog

¹ Elard Biscamp — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 138

144

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

[London] 4. sept. 1878.

Dragi Sorge,

Danas putujem radi poboljšanja of health¹ u Malvern, gdje ću ostati tri tjedna.^[149] (Adresa: Dr K. Marx, Malvernbury, Great Malvern, Worcester.) Moja žena je tamo već više tjedana, veoma joj je loše; i moj mali unuk² progurao je zlu bolest — a sva ta trouble³ objašnjava Ti zašto nisam ranije pisao.

As to Douai⁴ potpuno dijelim Tvoje mišljenje; nemoj mu dati *Kapital*.^[395]

Najljepše Ti zahvaljujem na trudu zbog Philadelphia papers^[407] i Weydemeyerovog »Extracta«.^[394]

Engels je, kao i ja, primio primjerak u redu; za Englesku ne ide zbog mnoštva štamparskih grešaka; također je u prevodu ponešto manjkavo za ovdašnje prilike. Ipak namjeravam (po mom povratku) napraviti iz toga donekle *amended* edition⁵ za London, ali tako da ja napišem nekoliko riječi predgovora, ali da sama stvar izade pod Weydemeyerovim imenom.^[451] Tj. ako je to vama pravo.

Gospodin Bismarck dobro radi za nas.

Salut.

Tvoj vjerni prijatelj
Karl Marx

Nadam se da ću uskoro dobiti bolju vijest o Tvom zdravstvenom stanju. Moja Te žena mnogo pozdravlja.

¹ zdravlja — ² Jean-Laurent-Frederick Longuet — ³ nevolja — ⁴ U pogledu Douai-a (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 117 i 121) ⁵ *poboljšano* izdanje

145

Engels Friedrichu Leßneru

u London

[London] 12. sept. 78.
pola dva ujutro

Dragi Leßner,

Moja se jedna žena¹, baš sada, smrću oslobodila svojih dugih bolova.

Vino Ti ne mogu poslati. Ali svakog trenutka možeš poslati nekog da Ti ga donese.

Tvoj
F. E.

¹ Lizzy Burns

146

Engels Rudolfu Engelsu

u Barmen

London, 12. sept. 1878.

Dragi Rudolfé,

Jutros u pola dva moja žena¹, pošto smo se sinoć zakonski vjenčali, tiho je umrla nakon dugih patnji.

Očekujem razne izvanredne izdatke, a budući da u banci imam mali saldo, zadužili biste me brzim i po mogućnosti kratkim nalogom od oko 200 £.

Tvoj
Friedrich

¹ Lizzy Burns

147

Marx Jenny Longuet

u Malvern^[452]

[poštanski žig: London, 16. septembra 1878]

Drago moje dijete,

Nadam se da će bolje vijesti o Jonnyju potrajati. Svakog dana morate mi slati izvještaje i stalno pravu istinu. Mali momčić je moj ljubimac. Prvenstveno ga se mora čuvati, dakle, također ne previše kretanja (pasivnog ili aktivnog) out of his home¹. Ako bi dobro napredovao, kako se nadam, tada bi, možda, bilo bolje otputovati tek u subotu (umjesto u petak). Jer dan mira i oporavka veoma je značajan u njegovom slučaju.

Engels je danas otplovio u Hempton^[148] sa Mad. Renshaw i Pumps, koja je već sasvim navukla izraz lica »princesse régante«² i takvo behaviour³ uz crninu za 5 gvineja, što je ipak samo povećalo njeno loše skriveno »veselje«. Podrobnije o posebnim događajima pisat će Vam Tussy.

Prema Liebknechtovim vijestima, Bismarckov zakon^[151] potpuno će propasti ili će proći sa modifikacijama koje mu izvlače bodlje.

My best love to you and your Mama.⁴ Puppy⁵ je mnogo bolje, dobar momčić.

Tvoj
Mohr

¹ izvan kuće — ² »vladajuće princeze« — ³ ponašanje — ⁴ Tebi i Tvojoi mami moji najljepši pozdravi. — ⁵ vjerojatno Henry Longuet

148

Marx Jenny Marx

u Malvern

[London] 17. sept. 1878.

Draga Jenny,

Kao što je uređeno prilikom mog odlaska^[149], u prilogu Post Office Order¹ sa 3 £. Ukoliko u izmijenjenim okolnostima nije dovoljno, odmah me obavijesti.

Nakon mog povratka mnogo sam patio od snažne glavobolje; ali to se poboljšalo otkako sam od drage Jennychen dobio umirujuće pismo o Jonnyju; a danas Tvoje dobre vijesti — nadam se potrajat će — bile su mi balzam.

U zbivanja iz br. 122, Regent's Park Road ne upuštam se poblize, jer je Tussy your regular chronicler² zadužena za to i ja joj ne smijem pobrati vrhnje. Ipak ne mogu odoljeti da ne ispričam jedan događaj koji po svojoj originalnosti podsjeća istovremeno na Balzaca i Paul de Kocka. Kad su Tussy, Mrs. Renshaw i Pumps (ona je sad knighted³; Engels je odsada zove Pumpsia) sortirali imovinu pokojnice, Mrs. Renshaw je, između ostalog, našla mali svežanj pisama {about⁴ 8, od kojih 6 od članova obitelji Marx, 2 od Williama (Remzgejt)} i spremala se da ih uruči Mr. Chittyju koji je prisustvovao operaciji: »No«, said he, »burn them! I need not see her letters. I know she was unable to deceive me.«⁵ Da je Figaro (mislim na pravoga od Beaumarchais-a) trouve cela⁶? Mrs. Renshaw rekla je poslije Tussy: »Of course, as he had to write her letters, and to read to her the letters she received, he might feel quite sure that these letters contained no secrets for him — but, they might do so, for her.«⁷

Danas vam, sa ovim recima, šaljem »Daily News« i »Standard« sa telegramima o njemačkom Rajhstagu.^[150] Bebel was evidently the only speaker imposing⁸[151]; predstavnici vlade — Stolberg i Eulenburg — ispod svake mjere bijedni; Bamberger vjeran svom geslu: »Ta mi smo ipak psi!«^[154]; Reichensperger — rajnski buržuj pod katoličkom

¹ poštanska uputnica — ² Vaš stalni izvjestilac — ³ proizvedena u viteza — ⁴ oko — ⁵ »Ne«, rekao je, »spali ih! Ja nemam potrebe da vidim njena pisma. Znam, ona nije bila u stanju da me vara.« — ⁶ to našao — ⁷ »Naravno, budući da joj je morao pisati pisma i čitati ona koja je primala, on može biti sasvim siguran da ta pisma za njega nemaju tajni — ipak možda imaju za nju.« — ⁸ Bebel je bio očito jedini govornik koji je imponirao.

centrumaškom strankom.¹⁵³⁹ Čak čankolizac Reuter smatra ovo prvo zastupanje neuspjehom!

Nadam se da ćete se Ti i Jennychen ovog tjedna još pomalo odmarati; vozite se i dalje na šetnje, wind, weather, and the health of the child permitting — ensemble¹⁰; ako to iznimno ne ide, *Ti se osobno* ne moraš nikada odricati vožnje; ipak se nadam, mali will be able to participate¹¹, a tako i njegova izmučena majka. Najljepši pozdravi Jennychen, poljubac za Jonnyja.

Adio.

Tvoj
Mohr

⁹ Vidi u ovom tomu, Prilog A — ¹⁰ koliko to vjetar, vrijeme i zdravlje djeteta dozvoljavaju — zajedno — ¹¹ će moći učestvovati

149

Marx Moritzu Kaufmannu

u Bekenhed

(koncept)

[London, 3. oktobra 1878]

Vrlo poštovani gospodine,

Gospodin Petzler mi je saopćio¹ da ste o mojoj knjizi *Kapital* i o mom životu napisali jedan članak, koji treba da bude objavljen zajedno s Vašim ostalim člancima, i da bi Vam bilo drago da sve Vaše greške ispravim ja ili Engels.⁽¹⁷²⁾ Prije nego što dobijem primjerak navedenog članka, ja, dakako, ne mogu prosuditi koliko je to moguće.

Najbolja povijest Komune je Lissagarayova *Histoire de la Commune*. Prvo izdanje je, međutim, razgrabljeno, a drugo još nije štampano. Lissagarayova adresa je: 35, Fitzroy Street, Fitzroy Square, London, W.: on bi Vam, možda, mogao nabaviti primjerak svog djela.

En attendant² Vam šaljem »Adresu« o Komuni³, koju sam u ime Generalnog vijeća Internacionale napisao neposredno poslije njenog obaranja.

Poslat ću Vam poštom — ukoliko ga još nemate — i novi spis mog prijatelja Engelsa: *Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*⁽⁴⁴¹⁾, koji je veoma važan za pravilnu ocjenu njemačkog socijalizma.

Vaš odani

Karl Marx

M. Kaufmann, Esq.

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 37 — ² Za sada — ³ *Gradanski rat u Francuskoj*

150

Marx Moritzu Kaufmannu

u Bekenhed

(koncept)

10. oktobra 1878.
41, Maitland Park Road
London, N. W.

Vrlo poštovani gospodine,

Ograničio sam se na to da u korekturnim arcima istaknem jednu ili dvije greške.^[172] Da se upuštam u važnije netačne tvrdnje, nisam imao vremena, a to ne bi odgovaralo ni Vašoj namjeri.

*Korekturni
arab b*

Precrtao sam: »od kojih je jedan bio mladi Lassalle«. On nikada nije bio suradnik lista »Neue Rheinische Zeitung«, premda se u to vrijeme prvi put sa mnom osobno povezoao. Dodao sam »ruski« prevod *Kapitala*, jer su upravo u Rusiji mlađi univerzitetski profesori javno prihvatili i branili moju teoriju.

*Korekturni
arab d*

Precrtao sam: »i ranije njen član«. *Mehring* nije nikada bio član njemačke Socijaldemokratske stranke; činjenica je da je pokušao da postane član, obavijestivši Liebknechta o nekim smicalicama upravitelja rep-tilskog fonda.^[162] Uskoro zatim, povodom svog procesa protiv gospodina Sonnemanna (vlasnika lista »Frankfurter Zeitung«) zbog klevete, javno žigosan presudom frankfurtskog suda kao nečastan čovjek^[453], smjelo se zadovoljio svojim položajem kao literarna ništarija. Čak i najkonzervativniji među časnim protivnicima njemačke socijaldemokracije prilično bi se iznenadio kad bi vidio da je takav čovjek označen kao »historičar socijaldemokracije«. Naravno, njega poštuje gospodin Bamberger, kome su, kao izbjeglici u Parizu poslije obaranja revolucije iz 1848. u Njemačkoj (za vrijeme te revolucije on je igrao ulogu grlatog demagoga), praktičnu obuku dali financijeri Drugog carstva, koji se obogatilo sudjelujući u prevari sa zajmom u Meksiku itd.^[454], vratio u Njemačku poslije pobjede Prusa i postao jedan od vodećih duhova njemačkog »Börsen — und Gründungs-

schwindelperioden¹. U pogledu informacije o Owenovom pokretu i njegove kritike, ne bi se, npr., trebalo obraćati baš gospodinu Albertu Grantu iz Londona (koji je istog kova kao i Bamberger i, što je neobično, rođen u istom gradu — Majncu).

Koliko ste imali pravo uvrstivši Howellov članak (iz lista »Nineteenth Century«) kao »historijski izvor«, možete razabrati iz arka koji prilažem ovim recima.^[455]

Knjigu gospodina Engelsa^[441] poslat ću Vam sutra.

Prevod s engleskog

¹ »perioda burzovnih i špekulantskih prevara«.

151

Engels Hermannu Arnoldt-u

u Kenigzberg^[456]

(koncept)

[London] 21/10/78.

Odano odgovarajući na Vaše cijenjene retke od 18, drage volje sam spreman da odn. dokumente privremeno pohranim. Budući da ja ipak nemam nesagoriv ormar, razumljivo je da ne mogu preuzeti nikakvu odgovornost za opasnost od požara ili krađe, pa Vas molim da to u *popratnom pismu izričito* navedete. O daljnjemu se onda možemo kasnije pismeno dogovoriti. Odn. parire pohranit ću isto tako brižljivo kao i slične koji meni pripadaju.

152

Marx nekom nepoznatom

London, 4. nov. 1878.

Dragi prijatelju,

Veoma biste me zadužili kad biste priloženo pismo mogli sigurno prenijeti na adresu *gospode Liebknecht, 11 Braustraße, Leipzig*. U njemu je riječ o »pitanju želuca« za njenu obitelj, ali ja ne vjerujem njemačkoj pošti.^[457]

Vaš najodaniji

Karl Marx

153

Marx Alfredu Talandieru

u Pariz

(koncept)

[London, oko 10. novembra 1878]

Preuzeo sam na sebe da Vam pišem povodom pisma protiv Mr. Barryja^[458], koje je 6. oktobra objavljeno u listu »Mars[eillaise]«.

Kad je »*Marseillaise*« od 6. oktobra pukim slučajem — što mogu dokazati — dospjela najzad u ruke Mr. Barryja, on je odmah napisao odgovor na *engleskom* i zamolio me da ga prevedem na francuski. Iz razloga koje ćete razumjeti, ako ste to pismo pročitali, odgađao sam izvršenje tog naloga iz dana u dan. Mr. Barry nije mogao iznijeti sve činjenice:

1. a da ne kompromitira Hirscha, čija je sudbina još uvijek neizvjesna¹;
2. a da ne kompromitira Hirschovog zeta², koji još uvijek stanuje u Parizu;
3. a da se pri tome ne pozove na mene i tako me, vjerojatno, uvuče u javnu polemiku s Vama;
4. a da ne napadne izvjesne osobe koje se spominju u Vašem pismu;
5. a da ne raskrinka nepoštenje »*Marseillaises*«.

Smatram da u ovom trenutku nije »oportuno« uveseljavati reakcionare takvim skandalima; s druge strane, Mr. Barry ima puno pravo da se brani. To je ta dilema. Da bih ga od toga odvratio, vidio sam samo jednu mogućnost: dolazak Hirscha u London (što mi je on nagovijestio za slučaj da bude protjeran iz Francuske). Tada bi on mogao objaviti u »*Marseillaise*« nekoliko redaka koji kompromitiraju Bradlaugha³ i na taj način pribaviti zadovoljštinu Mr. Barryju. Na žalost, otkako je protjeran, nije mi se više uopće javljao. Naposljetku je Mr. Barry izgubio strpljenje, a s obzirom na to da se potpuno složio s mojim zamjerkama o objavljivanju njegovog odgovora (koji bi, ako ustreba, izašao u jednom švicarskom listu), mi smo se sporazumjeli 1. da njegov odgovor bude privremeno pohranjen kod mene, 2. da ja pokušam da sredim to pitanje pišući Vama.

Sad prelazim na stvar.

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 34 — ² Karl Kaub — ³ u rukopisu precrtna varijanta: nekoliko redaka koji ne bi nikoga kompromitirali

Činjenice^[459]

1. *Social Democratic Club* (koji je bio sekcija *Internationale* dok je ta organizacija postojala), 6, Rose Street, Soho, sastoji se od dvije sekcije, njemačke i engleske. Prva je za predstavnika na kongresu^[161] izabrala gospodina Ehrharta, a druga Mr. Barryja. S obzirom na to da je Londonom kolala vijest da će se kongres zbog policijske zabrane održati u Lozani, mandati su bili adresirani na kongresni biro u Lozani. Slijedi prepis mandata za Mr. Barryja, čiji je original pohranjen kod mene:

»*Social Democratic Working Men's Club*, 6, Rose Street, Soho Square.

English Section. London, August 31, 1878.

Citizens, The bearer of this Credential — Citizen Maltman Barry — is the representative of the English Section of the Social Democratic Club of London.

To the Bureau Socialists Congress — Lausanne Switzerland.
*Er. Kitz, Secretary, English Section, Social Democratic Club.*⁴

Osim toga, sekretar *Kitz* pozvao je pismom Mr. Barryja, pošto se ovaj vratio, da položi Klubu račun o izvršenju svog mandata. I to se pismo nalazi kod mene.

Dakle, jasno je dokazano da je Mr. Barry bio delegat jednog socijaldemokratskog (radničkog) društva, a ne, kao što ste Vi pomalo »lakomisleno«⁴ pronijeli, delegat »međunarodne policije«.

2. Vi kažete nadalje da se Barry u svom pismu listu »*Marseillaise*«^[460] žali »da ga francuska policija nije uhapsila«, i dodajete: »Građanin Hirsch ne žali što nije uhapšen itd.«, i na taj način dajete javnosti do znanja da govorite u ime Hirscha. Međutim, u pismu od 14. oktobra, upućenom meni, građanin Hirsch naziva Vaše pismo »podlim«⁴ i tvrdi da je za nj saznao tek pošto je pušten na slobodu. Uostalom, Vi pri tome zaboravljate da Barry nije bio jedini Englez koji je bio delegiran na kongres, da ih je bilo bar tucet i da francuska policija nije uhapsila ni jednog jedinog od njih. Već je »*Vorwärts*«, centralni organ njemačke Socijalističke partije (sada zabranjen), sasvim pravilno shvatio ono što je Barry zatim istakao u svom pismu: da je francuska vlada, uhapsivši Hirscha itd., htjela ugoditi gospodinu Bismarcku, ali da se nije odvažila da bude uslužna u toj mjeri da digne ruku na Engleza.^[461] Napokon, Mr. Barry — koji je stalno djelovao u sporazumu s Hirschovim zetom — otvoreno je iznio svoje mišljenje Mr. Gigot-u; s obzirom

⁴ »*Social Democratic Working Men's Club*, 6, Rose Street, Soho Square. Engleska sekcija. London, 31. augusta 1878. Građani, donosilac ovog mandata — građanin Maltman Barry — predstavnik je engleske sekcije Social Democratic Cluba iz Londona. Birou kongresa socijalista — Lozana, Švicarska. *Fr. Kitz, sekretar, engleska sekcija, Social Democratic Club.*»

na to da je ovaj dao da se sastavi zapisnik o razgovoru, možete se iz zvaničnog izvora obavijestiti o povjerljivim odnosima Mr. Barryja s francuskom policijom.

Ali ja zaboravljam da Vi, na najveću pohvalu »onih koji nama vladaju«, nastojite da francusku policiju ne prikazete članom, već, naprotiv, žrtvom »međunarodne policije«. Državni tužilac je drugačije shvatio stvar i ispričao se Hirschovom zetu natuknuvši da »oni koji nama vladaju« moraju donekle voditi računa i o »susjednim silama«.

3. A sada, koje su to ozbiljne činjenice koje Vam daju pravo da budete »propagator tako strašne optužbe« da su Mr. Barryja »delegirali ti ljudi« (tj. ljudi međunarodne policije)?

One nemaju nikakvog osnova, odnosno zasnivaju se na lakomislenom blebetanju veoma sumnjive individue imenom *Schumann*, koja Vam je to, bez znanja Mr. Barryja, prenijela kao strogu tajnu.⁵

Zadržimo se načas kod Schumanna. Vrativši se iz Londona, nije imao hitnijeg posla nego da u listu »Standard«, tom »torijevskom i bonapartističkom listu«, objavi da je sretno pušten na slobodu.

Zatim mi se ta, meni do tada potpuno nepoznata individua, predstavila pod lažnim izgovorom. Kad sam se na nj oštro obrecnuo zbog njegovog blebetanja, ponovljenog u Vašem pismu, rekao je: »Ali Mr. Talandier nije imao pravo; ja sam mu izričito izjavio da sam samo ponovno ono što sam po čuvenju znao i da ja osobno ništa ne znam o Barryju itd.«⁶

Sam me je zamolio za Barryjevu adresu da bi mu se ispričao. U stvarnosti nije učinio ništa slično, naprotiv, rekao je u povjerenju jednom emigrantu, za kojeg nije znao da je povezan sa mnom, da je Marx, susreivši se s njim, također nazvao Barryja špijunom. Poslije ovoga izlišno je dalje govoriti o *poštenju* Vašeg klijenta i jamca. Zatim sam primio o njemu podatke koji će otići u Kopenhagen.

Vi pitate u Vašem pismu: »Kako to da gospodin Maltman Barry . . . piše za 'Marseillaise'?« Sasvim jednostavno. Ja sam Mr. Barryju dao pismenu preporuku, adresiranu na Hirscha, koja mu je omogućila da uđe u »Marseillaise« i predstavi se gospodinu Maret-u. Vrativši se u London, Mr. Barry je poslao jedno *pismo na engleskom jeziku* Hirschovom zetu, koji je trebalo da odluči je li to pismo pogodno za objavljivanje u »Marseillaise«. Zet je smatrao da pismo može koristiti Hirschu, preveo ga na francuski i *sam* ga predao uredništvu »Marseil-

⁵ u rukopisu precrtano: I Vi se čudite što Mr. Barry nije javno odgovorio na optužbe koje se protiv njega potajno pronose? — ⁶ u rukopisu precrtano: Ja, s moje strane, znam posve dobro odakle dolazi to rekla-kazala protiv Mr. Barryja, naime od jednog spletkara Vaše takozvane *International Labour League*⁽⁴⁶²⁾, koja nije ni »international« niti »Labour League«. Oni su kivni na Barryja jer se on na kongresu *Internationale u Hagu* (1872) složio s mišljenjem premoćne većine Generalnog vijeća o toj gospodi⁽⁹¹⁸⁾ itd. itd.

laisé«. Objavivši Vašu denuncijaciju bez ikakvog komentara, taj list je postupio na način koji se ne može okvalificirati, a što se dade objasniti samo Vašim pismom gospodinu Henryju Maret-u, koje je bilo objavljeno u istom broju tog lista. To je tim gore ako se uzme u obzir da ste Vi prijatelj i dopisnik Mr. Bradlauga⁽⁴⁶³⁾, osobnog neprijatelja Mr. Barryja i bivše *Internationale*.

4. Ono što nadalje opterećuje prefinjenu savjest Mr. Schumanna i što Vi pronosite jeste: da je Mr. Barry istupao u Parizu kao »dopisnik« lista »*Standard*«, engleskog torijevskog i . . . *bonapartističkog* lista.

Nazvati »*Standard*« »bonapartističkim« listom, loša je šala. Sve dok je L. Bonaparte bio koristan saveznik, »*Standard*« mu se udvoravao, ali ne na tako odvratna način kao »*Times*«, niti tako naivno kao gospoda Bright i Cobden, tadašnje vođe engleskih radikala, i »*Standard*« mu se nikada nije prodao kao liberalni »*Daily Telegraph*«. Danas se »*Standard*« u odnosu na francuske poslove, kao gotovo sva engleska štampa — uvijek u interesu Engleske — preobratio u »umjerenog«, štaviše, »oportunističkog«⁽⁴⁶⁴⁾ pristašu Republike.

Ostaje, dakle, samo pridjev »torijevski«.

Ne zaboravite, molim, da taj torijevski list ne prestaje da napada Svetu alijansu⁽²⁸⁵⁾ i njenog šefa, Mr. Bismarcka, kojem »*Times*« služi kao *poluzvanični* organ, kako je sam izjavio u njemačkom Rajhstagu. Sad, Mr. Eccarius — jedan od delegata takozvane »*International Labour Union*«, kojoj pripadaju Schumann i Mr. Bradlaugh — radio je za vrijeme Pariskog kongresa kao dopisnik lista »*Times*«. Zašto Mr. Barry ne bi bio dopisnik lista »*Standard*«? Vi ste prilično dugo živjeli u Engleskoj da znate da engleska radnička klasa⁷ ne raspolaže nijednim listom i da je stoga primorana da o radničkim kongresima itd. obaviještava javnost listovima svojih gospodara, vigovaca ili torijevaca, i da se ona ne može pozivati na odgovornost zbog stavova jednih ili drugih. Vi ste prilično dugo živjeli u Engleskoj da ne želite da engleske političke odnose kitite nazivima uzetim iz rječnika francuskih partija. Inače, u to sam uvjeren, nikada ne biste zauzeli položaj činovnika engleske vlade.

5. U danim okolnostima bilo bi samo za osudu da ste Vi — po uzoru na velikog republikanca Karchera, dopisnika »*Republique Française*« — posvetili jednu knjigu Njegovom Kraljevskom Visočanstvu, vojvodi od Cambridgea.

Stižem najzad do posljednje tačke Vaše optužbe protiv Mr. Barryja. On je, izgleda, u prvom redu, neoprostivo zgriješio i djelovao protiv shvaćanja »*Homme Libre*« i Mr. Bradlauga o istočnom pitanju. Mora se priznati, ako čovjeka čini sumnjivim što je došao u vezu sa međunarodnom policijom, onda bi velika većina socijalista svih zemalja Evrope i Sjedinjenih Država dijelila zlu kob Mr. Barryja.⁽⁴⁶⁵⁾

⁷ u rukopisu precrtano: (što je, uostalom, bez sumnje njena greška)

7. Stižem konačno do posljednje tačke Vaše filipike. A to je ujedno veoma ozbiljna stvar. Mr. Barry je pustio da prođe osam dana ne smatrajući dostojnim da odgovori na jedan od lakrdijaških članaka koje je Mr. Bradlaugh objavio u svom listu »*National Reformer*«!^[466] ... To su ipak olakotne okolnosti.⁸

8. Mr. Barry je tako malo mario za članke Mr. Bradlaugha od 22. i 29. augusta jer je još 13. jula objavio u listu »*Spectator*«⁹ jedan članak, potpisan svojim imenom, u kojem je opširno iznio što je motiviralo njegov stav za vrijeme borbe između engleskih stranaka, izazvane ratom na Istoku. Pobrинуo se da taj članak »rasprostrani«⁹ i dao ga štampati kao letak.

Odlučiti se za Mr. Barryja ili za Mr. Bradlaugha, bila je stvar njihovih »zemljaka«, jer — ne zaboravite — članci lista »*National Reformer*«⁹ od 22. i 29. augusta bili su samo »podgrijani«. I »zemljaci«⁹ su odlučili — 22. jula. Tog dana održan je (u Londonu) veliki javni zbor kojeg je sazvao *Club Social-Democratic* u obranu njemačke Socijalističke partije u njenoj stvari protiv Bismarcka; svi listovi donijeli su o tome izvještaje i pred javnošću nisu nipošto prešutjeli da je izabrani predsjednik tog zbora bio — Mr. *Maltman Barry*.

9. Ne upuštam se u stav raznih stranaka za vrijeme rata na Istoku. Ako su, došavši u vezu s bilo kojom policijom, postale sumnjive sve one koje nisu bile shvaćanja koje je zastupao Mr. Bradlaugh, pa čak i »*L'Homme Libre*«, onda se zaista bojim da velikoj većini socijalista u Evropi i Sjedinjenim Državama prijeti sudbina Mr. Barryja. Ali mi bismo zacijelo mogli osporavati nadležnost suda koji nama ostalima izgleda kao saučesnik nove Svete alijanse. Kad Mr. Barry nije pridavao značaj bezobraztinama Mr. Bradlaugha, imao je za to još jedan naročit razlog, i to zaključak članova većine starog *Generalnog vijeća Internacionalne* (i Mr. Barry je bio jedan od njih), donesen 1871. godine, kojim je bilo odlučeno da se Mr. Bradlaugh ignorira sve dok on bude

⁸ u rukopisu precrtano: Prije svega »N[ational] R[eformer]« — s pravom ili ne — nema nikakvog utjecaja na javno mnjenje u Engleskoj. Mr. Barry bio je član Generalnog vijeća Internacionalne kad je ovo Mr. Bradlaugh javno raskrinkalo kao »bonapartistu«⁹ njegove veze s Plon-Plonom (u Londonu) bile su opće poznate; o njegovoj prisnosti s jednim »diplomatom u donjoj suknji«, izaslanikom bonapartističke stranke (u Londonu)^[467] mogao bi Vas obavijestiti građanin Leblanc; najzad, o njegovom sastajanju s bonapartistima u Parizu u ono vrijeme ja sam izvijestio u jednom londonskom listu^[468]; tada su Longuet, Serraillier i ostale francuske izbjeglice javno žigosale tog čovjeka koji se usudio da objavljuje podlosti bonapartističkih listova i potkupljive štampe protiv protjeranih komunara, i čak su ga ljudi kao Hales, Jung itd., koji su sada s njim zajedno u takozvanoj »International Labour League«, tada javno osuđivali zbog njegovih napada na Internacionalu. Sjećajući se toga, Mr. Barry je mogao sebi dopustiti da se ne obazire na lakrdijaške članke Mr. Bradlaugha u njegovom listu »N[ational] R[eformer]«.

poricao javna otkrića Generalnog vijeća o: 1. uskim vezama urednika lista »National Reformer« s Plon-Plonom i ostalim muškim i ženskim bonapartistima; 2. lažima koje je on objavljivao protiv *Internationale*; 3. klevetanju komunara u Londonu, koje je crpio iz prijavih izvora bonapartističkih listova i potkupljive štampe.

Sada, u svakom slučaju, znate da Vaše pismo protiv Mr. Barryja nema nikakvih osnova. Sve što se od Vas očekuje jeste jedna izjava u »*Marseillaise*«, u kojoj u nekoliko redaka iznosite da, pošto ste dobili potrebne informacije, povlačite svoje optužbe.

Vaš veoma odani

Karl Marx

Prevod s francuskog

154

Marx Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd^[469]

15. novembra 1878.

41, Maitland Park Road
London, N. W.

Poštovani gospodine,

Jutros sam primio Vaše pismo od 28. oktobra.

Pismo koje mi spominjete, nisam primio; možda ga je zadržala njemačka pošta ili se izgubilo; vlada je pruske poštanske činovnike tako ispremještala da mnoga pisma »iščezavaju«, nitko ne zna kamo, čak iz puke aljkavosti. U stvari, posljednje pismo koje sam imao čast da primim od Vas datirano je 7. maja 1877.

Prekid mog dopisivanja s Vama samo je posljedica upozorenja koje sam dobio od prijatelja iz Rusije (poslije navedenog datuma), koji su me zamolili da obustavim prepisku s njima jer bi im, i pored nedužnog sadržaja pisama, mogla stvarati poteškoće.

U pogledu drugog izdanja *Kapitala*^[470] dopustite mi da napomenem:

1. Želio bih da se *podjela na poglavlja* — a isto vrijedi i za *poddiobe* — izvrši prema francuskom izdanju.^[206]

2. da prevodilac uvijek brižljivo uspoređuje drugo njemačko izdanje^[214] s francuskim, jer ovo posljednje sadrži mnoge važne izmjene i dopune (premda sam, doduše, ponekad bio i primoran — osobito u prvom poglavlju — da »aplatir«¹ izlaganja u francuskom prevodu).

3. *Neke izmjene*, koje smatram korisnim, *nastojat ću* po svaku cijenu da Vam *dovršim u roku od 8 dana*, tako da ih mogu poslati slijedeće subote (danas je petak).²

Čim *drugi tom Kapitala*^[209] krene u štampu — ali teško da će to biti prije kraja 1879 — dobit ćete rukopis željenim putem.

Primio sam neke publikacije iz Petrograda; najljepše zahvaljujem. Od polemike *Čičerina* i ostalih ljudi protiv mene nisam vidio ništa osim onoga što ste mi Vi poslali 1877 (jedan Ziberov članak i neki drugi, mislim Mihajlovljev³, oba u »Domovinskim analizama« kao odgovor smušenom samozvanom enciklopedisti — gospodinu Žukovskom). Prof. Kovalevski, koji je ovdje, rekao mi je da se o *Kapitalu* prilično živo polemiziralo.^[471]

¹ »stanjim« — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 156 — ³ Nikolaj Konstantinovič Mihajlov

La crise anglaise que j'annonçais p. 351 de l'édition française, Note — a enfin éclaté pendant les dernières semaines. Des amis — théoriciens et hommes d'affaires — m'avaient prié de supprimer cette note, parce qu'elle leur parût mal-fondée. Tellement ils étaient convaincus que les crises au Nord et au Midi de l'Amérique et celles de l'Allemagne et l'Autriche devraient pour ainsi dire «escompter» la crise anglaise.

Le premier pays où les affaires vont suivre la ligne *ascendante*, ce sont les *Etats-Unis* de l'Amérique du Nord⁴. Samo, taj porast nastupit će tamo u uvjetima koji su potpuno izmijenjeni — nagore. Narod će uzalud pokušavati da se oslobodi vlasti monopola i (što se odnosi na *neposredno dobro* masa) pogubnog utjecaja velikih kompanija koje vladaju industrijom, trgovinom, zemljišnim vlasništvom, željeznicama i financijama — u sve većoj mjeri od izbijanja građanskog rata. Najbolji jenkijevski pisci glasno objavljuju tvrdoglavu činjenicu da je rat protiv ropstva, doduše, pokidao lance Crnaca, ali da je, s druge strane, porobio bijele proizvođače.

Najinteresantnije područje za ekonomistu danas su, nesumnjivo, Sjedinjene Države i u prvom redu period od 1873 (poslije sloma u septembru) do 1878 — period kroničnih kriza. Promjene — čije je provođenje u Engleskoj trajalo stolicima — ovdje su ostvarene za nekoliko godina. Ipak, promatrač ne treba da gleda starije države na Atlantiku, već novije (*Ohajo* je izvrstan primjer) i najnovije (Kaliforniju npr.).

Praznoglavci u Evropi koji vjeruju da su zametak svog zla teoretičari kao ja i ostali, mogli bi, čitajući *zvanične* jenkijevske izvještaje, da izvuku korisnu pouku.

Bio bih Vam veoma zahvalan na nekoliko informacija koje Vi, kao bankar, sigurno posjedujete — o sadašnjem stanju ruskih financija.

Vaš veoma odani

A. W.⁵

Prevod s engleskog

⁴ Engleska kriza koju sam navijestio na str. 351, napomena [u rukopisu: 354] francuskog izdanja doista je izbila posljednjih tjedana. Prijatelji — teoretičari i poslovni ljudi — zamolili su me da izostavim tu napomenu jer im se činila nedovoljno osnovana. Toliko su bili uvjereni da krize u Sjevernoj i Južnoj Americi, u Njemačkoj i Austriji moraju, recimo, «eskontirati» englesku krizu. Prva zemlja u kojoj će poslovi krenuti *uzlaznom* linijom, jesu *Sjedinjene Države Sjeverne Amerike*. — ⁵ A. Williams (Marxov pseudonim)

155

Engels Ernstu Dronkeu

u Liverpool

(prepis)

[London] 19/11/78.

E. Dronkeu

Dragi moj Dr[onke],

Pisao sam Ti početkom ovog mjeseca da Ti saopćim da sam pravno obaviješten da polica, koju si mi predao kao jamstvo¹, ne predstavlja nikakvo jamstvo dok nije prenesena s gospođe Dronke na mene, i da sam stoga uputio svog advokata da sastavi odgovarajuću ispravu.

Desetog sam Te obavijestio da je ta isprava stigla gospođi Whitleyju i Maddocku, advokatima, 6, Water Street, Liverpool, i zamolio Te da navратиш i da je provjerиш.^[472]

Nisam primio Tvoj odgovor niti na jednu od tih obavijesti i sada sam saznao da do 17. još nisi navraćao kod gospođe W[hitleyja] i M[addocka].

S obzirom na to da mi pošta nije vratila ni jedno od mojih pisama, zaključujem da si ih dobio. Međutim, da bih bio siguran, zamolio sam gospođu Whitleyja i M[addocka] da uredе da Ti se ovo pismo preda kod kuće. Nije potrebno da ponavljam da ću u slučaju ako navedeni dokumenti ne budu potpisani i najkasnije 23. o. m. ujutro budu u mojim rukama, odbiti da izvršim dospjelu isplatu.

Tvoj odani

F. E.

London, 19. nov. 78.

Gospođinu E. Dronkeu

Predmet: Asignacija police

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 67

Engels Nikolaju Franceviću Danijelsonu

u Petrograd^[473]

London, 28. nov. 78.

Poštovani gospodine,

Primio sam tri knjige i najljepše zahvaljujem.^[474] Nekolicina ruskih prijatelja pripremila me je da od gospodina Čičerina očekujem veoma slabo djelo, pa ipak, moja su očekivanja čak nadmašena. Njemu su osnovi političke ekonomije očigledno nepoznati i on uobražava da se trivijalnosti Bastiatove škole, kad se pojavljuju pod njegovim imenom, pretvaraju u originalne i bjelodane istine.

Prošlog tjedna bio sam spriječen da se pozabavim *Kapitalom*. Sada sam to učinio, i nalazim da su — osim izmjena koje prevodilac mora da izvrši uspoređujući drugo njemačko izdanje^[214] s francuskim^[206] — potrebne tek malobrojne izmjene koje ćete naći u nastavku ovog pisma.

Oba prva odjeljka (*»Roba i novac«* i *»Pretvaranje novca u kapital«*)¹ treba prevoditi isključivo prema *njemačkom tekstu*. Tamo na *str. 86, 5. red odozdo*² piše: »I zbilja, vrijednost svakog posebnog aršina samo je materijalizacija nekog dijela one količine društvenog rada koja je utrošena u cjelokupnu količinu aršina«^{[475]3}.

U *chapitre*⁴ XVI francuskog izdanja dodani odlomak o J. St. Millu (kojeg u *chapitre* XIV njemačkog izdanja nema) *treba čitati str. 222, stubac II, 12. red odozdo*⁵: »Je présuppose toujours, dit-il, que l'état actuel des choses qui là où les travailleurs et les capitalistes sont des classes séparées, prédomine«⁶ itd.^[476] Slijedeće dvije rečenice, naime: »Etrange illusion d'optique de voir universellement un état de choses qui n'existe encore que par exception sur notre Globe! Mais passons outre«⁷ — treba *izbaciti* i narednu rečenicu čitati kako slijedi:

»M. Mill veut bien croire que se n'est pas une nécessité absolue qu'il en soit ainsi — même dans le système économique où les travailleurs et les capitalistes sont des classes séparées.«⁸

¹ U rukopisu njemački: (*»Roba i novac«* i *»Pretvaranje novca u kapital«*) —
² u rukopisu njemački: *5. red odozdo* — ³ ovaj je citat u rukopisu na njemačkom jeziku — ⁴ poglavlju — ⁵ ova je rečenica u rukopisu na njemačkom jeziku — ⁶ »Ja svugde pretpostavljam«, veli on, »sadašnje stanje stvari, koje postoji svugde gdje su radnici i kapitalisti zasebne klase« — ⁷ »Neobična optička obmana vidjeti svuda jedno stanje koje sada još samo iznimno vlada našom kuglom zemaljskom! Ali dalje« — ⁸ »Gospodin Mill želi da vjeruje da ne postoji apsolutna nužnost što je to tako — čak i u ekonomskom sistemu u kojem su radnici i kapitalisti zasebne klase.« (Vidi i u 21. tomu ovog izdanja, str. 455)

Die Kriese und folglich Arbeiterseinstellungen, Fabrikschließungen und Bankerutte⁹ u industrijskim grofovijama neobuzdano uzimaju maha, dok ovdje u Londonu listovi čine sve što je u njihovoj moći da ne zaplaše široku javnost, pa prešućuju te neprijatne ali očigledne »incidente«. Kad čovjek čita samo londonske financijske članke, tada zaista dobiva veoma oskudne informacije.

Vaš veoma odani

*A. Williams*¹⁰

Prevod s engleskog

⁹ Kriza i otuda obustave rada, zatvaranje tvornica i bankroti —
¹⁰ Marxov pseudonim.

157

Engels Ernstu Dronkeu

u Liverpul

(koncept)

London, 29. nov. 78.

Dragi moj Dronke,

Saznajem od gospode W[hitleyja] i M[addocka] da si ih obavijestio da ne namjeravaš dopustiti da se polica prenese.¹ Nadalje, nisam primio od Tebe nikakav odgovor ili objašnjenje. U takvim okolnostima mogu samo opet ponoviti da polica pripada gospođi Dronke i da Ti nemaš nikakvog prava da njome raspolazeš. Stoga mi ne pruža jamstvo sve dok u zakonski propisanom obliku nije prenesena s gospođe Dronke. Ako se to ne ostvari, znat ću što da mislim o toj transakciji i, naravno, neću isplatiti nikakvu premiju da bih održao osiguranje.

Tvoj odani

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 155

158

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

122, *Regent's Park Road*, N. W.
London, 12. dec. 1878.

Dragi Stari,

Svima nam je veoma žao što čujemo da Ti je tako loše^[477] i ja sam da Ti odmah bar nekako pomognem, izdao poštansku uputnicu na 2 Pfd. St., za što bi Ti prema ovdašnjoj tarifi tamo trebalo biti isplaćeno fr. 50.40. Obavješten sam da uputnicu zadržim *ovdje*, jer ćeš dobiti uputnicu od švicarske pošte u *Bazelu*, ukoliko se to, dakle, ne desi, tad reklamiraj. Gledat ću da Ti uskoro nabavim još nešto novaca.

Prema svim mojim iskustvima neću Ti moći pribaviti ovdašnje agencije. Već je otprilike 10 godina kako sam izvan posla pa sam gledao kako same od sebe, malo-pomalo, zamiru sve moje komercijalne veze, kad se više nema s čime trgovati, tada gospodu baš ništa više ne zanima. Međutim, ipak ću pogledati da tu ili tamo pokucam, no, zasad nema izgleda.

Inače, u pogledu lista »*Précurseur*«, da sam na Tvom mjestu, ne bih dao ni pare ukoliko se list sam ne isplaćuje. Ne shvaćam zašto da se Ti žrtvuješ za ženevske radnike i njihovu ženevsku lokalnu politiku. Ako žele imati list, tad neka sami za to plate. Zaista je već i suviše da se Ti s tim mučiš i radiš. Nakon sveg žrtvovanja, Ti zbilja imaš pravo da ljude sazoveš i objasniš im kako više ne možeš plaćati, te ako, dakle, žele zadržati list, neka sami za to pribave sredstva.

Danas je ovamo stigao telegram da Savezno vijeće želi zabraniti »*Avant-garde*« plemenitog Guillaume-a. Ne znam da li to može, ali ako se na ovaj ili onaj način rastura posljednji bakunjinistički organ, tad bi i »*Précurseur*«, ukoliko Ženevljani ne htjednu za to namaći sredstva, mogao tim prije prestati da izlazi.

Borkheim još uvijek leži u Hestingsu na morskoj obali, lijeva strana mu je oduzeta, malo mu je bolje, ukoliko uopće može biti bolje, samo veoma polako. Inače izgleda prilično veseo i povremeno piše.

*Dühring*a su mi Prusi sad na koncu također zabranili.^[478] Ne smije se više prodavati u Njemačkoj ono što je upravljeno protiv socijalistički aktivnih galamdžija. Tako su *sva* djela od Greulich-a, mene itd., koja su upravljena protiv bakunjinista, zabranjena. Anarhističko i diringovsko grupaštvo, računava Bismarck, trebaju rasklimati povezanost naših ljudi i prouzrokovati, što on prvenstveno želi — pokušaj

puča kako bi on mogao *strijeljati*. Usprkos svemu tome, naši radnici u Njemačkoj ponašaju se upravo divno, i ja se nadam da će se cijelo prusko carstvo na njima upropastiti. Ali to postiže gospodin Bismarck: kad ples u Rusiji počne — a do tog će uskoro doći — tad će stvar i u Njemačkoj biti prilično zrela.

Najljepši pozdravi od Marxa i njegove žene i, nadajući se uskoro boljim vijestima od Tebe,

Tvoj stari
F. E.

1879.

159

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 30. jan. 1879.

Dragi Stari,

Bila je potrebna Tvoja dopisnica da se tek onda pokrenem u Tvom interesu.^[477] Od jednog prijatelja u Mančesteru¹ primio sam jednu funtu za žrtve zakona protiv socijalista. Ne mogu je bolje upotrebiti nego za Tebe, i prilažem još jednu, za što bi Ti trebalo da primiš iz Bazela Fr. 50.40, i to vjerojatno već na dan njihova prijema. Potvrda je kod mene. Što se kasnije još mogne učiniti, bit će i učinjeno.

Sa agencijama nema ništa.² Posao je ovdje veoma loš, i nitko se ni u šta ne želi upustiti.

U pogledu lista »Précurseur«, ja bih, na Tvome mjestu, jednom završavao objasnio ljudima u Ženevi da nisam u stanju da činim *bilo kakve izdatke* za list. To je prava sramota. Ne samo da badava preuzimaš sav trud i rad, već i troškove Ti treba da namakneš. Ali takvi su Ženevljani uvijek bili. Od Calvinovog izbora po milosti božjoj^[479] uvijek su se smatrali izabranim narodčićem, kome pečeni golubovi moraju ulijetati u gubicu. Tako je i kod lista »Égalité«, gdje je Utin morao pronalaziti i posao i novac. Tako i u vrijeme velikog štrajka zidara, kad je Internacionala morala nabaviti novac^[480], ali kad je štrajk bio negdje drugdje, mogla je Internacionala u Ženevi uzalud kucati na vrata.

Veoma nas je zabavila vijest da se je veliki Guillaume, kao Ahil, bjesneći, povukao u svoj šator.^[481] Tako se moralo desiti. Anarhisti nisu bili dostojni baš svog imena dokle god među njima samima nije izbila anarhija. Guillaume je ipak bio nasljednik velikog Bakunjinina — ali da jedan mangup kao Brousse želi da preokrene svijet — ta to je suviše smiješno.

Ovdje sad Most za komunističko radničko udruženje^[482] izdaje listić »Freiheit«, ukoliko naide na dobru prođu. Želimo mu pun

¹ Vjerojatno Carl Schorlemmer — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 158

uspjeh, ali razumljivo, s tim više ništa nemamo, niti smo odgovorni za sadržaj.

Uostalom, u Njemačkoj je sad pošlo nizbrdo. Batine po guzici Rajhstaga^[483] — to je najnovije i najbolje. Samo tako naprijed i uz to sve više poreza, i valjani Bismarck može još nešto doživjeti od svojih malograđana, koji ionako prilično brzo propadaju. Nama se — bez obzira na neizbježna stradanja koja pri tom snalaze pojedince — ne može desiti ništa korisnijeg nego što se sad dešava. Ono zlo koje je Bismarck mogao nanijeti *nama*, nanio je, ono što upravo čini, pogađa naše protivnike, napredne malograđane, a s vremena i liberalne velikograđane.^[484] Dakle, samo naprijed! A pri tome stvari u Rusiji famozno napreduju, a to je glavno. Pukne li tamo, tada i Wilhelm³ može pokupiti svoje prnje.

Tvoj
F. E.

³ Wilhelm I

160

Engels Wilhelmu Liebkechtu

u Lajpcig

London, 1. marta 79.

Dragi Liebke[necht],

Mi smo još jednom, posredstvom Barryja, pokušali da s »W[hitehall] R[evue]« utanačimo dogovor barem za izvještaje iz Rajhstaga^[457], ali taj je magarac ustrajao na potpisivanju članaka, pa smo mu morali direktno otkazati i najuriti ga. Pregovori su trajali nešto duže, a prije nego što je postignut rezultat oui ou non¹ ništa se, naravno, nije dalo reći.

Breslavski izbori^[485] i ovdje su ostavili izvanredan dojam. No još više to što je Bismarck sam tako brzo skončao. On zaista radi »od slučaja do slučaja« — de chûte en chûte². U engleskoj štampi više gotovo i ne nalazi branitelja — čak i »Times«, koji se s njim upustio tako daleko, pokušava da se izvuče. Pogotovu otkako je postao carinski zaštitnik. Englezi, naravno, neće za nj ni da čuju. Uostalom, povratak na zaštitni sistem bio bi i u Njemačkoj direktno reakcionaran. U svakom slučaju, dobro je što monsieur B[ismarck] ponovo tjera na ukidanje.^[483] Neka samo dobro razbijesni njemačkog filistra, na kraju će i njegova strpljivost prepući, osobito kad je u pitanju kesa. A muddle³ što ju je B[ismarck] spremio u vanjskoj politici, to se zaista posve ničim ne da platiti.

Čini se da Mostov listić⁴ dobro napreduje — ponekad se pokaže, ali ne prečesto, i mi, naravno, ne možemo preuzeti nikakve odgovornosti za ono što tamo piše. Ali mi mu, naravno, želimo dobar uspjeh, kao i svima što idu pravim putem, pa makar i s ne znam kako nesavršenim sredstvima.

Tvoj
F.

¹ da ili ne — ² iz poraza u poraz — ³ Kaša — ⁴ »Freiheit«

161

Marx Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd^[469]

London, 10. aprila 1879.

Poštovani gospodine,

Kad sam primio Vaše pismo od februara (i istovremeno dobio dragocjene publikacije, kao i ostalo što spominjete)^[466], moja je žena bila tako bolesna da liječnici nisu znali da li će prebroditi napad, a u međuvremenu sam i ja štošta prebolio. (U stvari, otkako zbog stanja u Njemačkoj i Austriji nisam mogao ići svake godine u Karlsbad¹, s mojim zdravljem nikako nije išlo osobito.) U takvim prilikama, koje su se tek nedavno poboljšale, nisam mogao proučiti poslane materijale. U međuvremenu sam Vam po jednom Nijemcu, koji je putovao u Petrograd, poslao pismo u kojem sam samo potvrdio prijem Vašeg pisma i preporučio Vam donosioca. Ali, na moje veliko zaprepaštenje, on se jučer opet pojavio ovdje i rekao mi da zbog nekih neprilika nije stigao dalje od Berlina i da je odustao od putovanja u Petrograd.

A sad, prije svega, moram Vam reći (cela est tout-à-fait confidentiel²) da sam iz Njemačke dobio informaciju da se moj drugi tom^[209] ne može objaviti sve dok postojeći režim bude i dalje tako strog kao što je sada. Ova me vijest, s obzirom na status quo, nije iznenadila i moram priznati da me iz slijedećih razloga nije čak ni razljutila:

Prvo: Ni po koju cijenu nisam htio da objavljujem drugi tom prije nego što sadašnja industrijska kriza u Engleskoj ne dostigne svoj vrhunac. Fenomeni su ovaj put sasvim jedinstveni, razlikuju se od prijašnjih u brojnim pravcima, i to se — bez obzira na ostale okolnosti koje se mijenjaju — sasvim lako tumači činjenicom da *engleskoj krizi* nikada ranije nisu *prethodile* strahovite i sada već gotovo petogodišnje krize u *Sjedinjenim Državama, Južnoj Americi, Njemačkoj, Austriji* itd.

Potrebno je, dakle, promatrati sadašnji razvoj, dok stvari ne sazriju, i tek tada ih »produktivno konzumirati«, mislim »teoretski«.

Jedna od osobitosti postojećeg stanja sastoji se u slijedećem: Kao što znate, u Škotskoj i nekim engleskim grofovijama, uglavnom zapadnim (Kornvol i Vels), došlo je do bankrotstva. Međutim, pravi *centar tržišta novca* — ne samo Ujedinjenog Kraljevstva, već i svijeta — London, zasad je tek neznatno pogođen. Naprotiv, osim malobrojnih iznimaka, akcionarske banke, kao Engleska banka, do sada su zbog općeg zastoja samo *zaradile*. A što taj zastoj znači, možete prosuditi

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 138 — ² i to sasvim povjerljivo

po posvemašnjem očajanju engleskog trgovačkog i industrijskog filistra, koji se uvijek iznova nada boljim vremenima! Tako nešto još nisam doživio, još nikada nisam bio svjedok slične bezglavosti, premda sam 1857. i 1866. bio u Londonu!

Nema sumnje da londonskom tržištu novca, između ostalog, pogađuje i položaj *Francuske banke*, koja je poslije najnovijeg razvoja saobraćaja između dviju zemalja postala *podružnica* Engleske banke. Francuska banka drži ogromne zalihe plemenitih metala jer konvertibilnost njenih novčanica još uvijek nije uspostavljena, i pri najmanjem nagovještaju smetnji na londonskoj burzi, francuski novac pritiče radi neodložne kupovine obezvrijeđenih papira. Da je prošle jeseni francuski novac bio iznenada povučen, Engleska banka sigurno bi morala pribjeći svom posljednjem sredstvu *in extremis, suspensiji Zakona o banci*⁴⁸⁷⁾ i tada bi imali monetarni slom.

S druge strane, mirni način kojim je u Sjedinjenim Državama opet uvedeno plaćanje u gotovom, uklonio je sav pritisak s rezervi Engleske banke, koji je odande dolazio. Ali ono što je prvenstveno pridonijelo da na londonskom tržištu novca ne izbije eksplozija, jeste očigledno mirno stanje banaka u *Lankasiru* i ostalim industrijskim okruzima (osim rudarskih okruga na Zapadu); pa ipak je sasvim sigurno da te banke velik dio svojih sredstava nisu investirale samo u eskontiranje mjenica i u zajmove za neprobitačne transakcije tvorničara, već su također, kao, npr., u Oldhemu, uložile i velik dio svog kapitala u osnivanje novih tvornica. Istovremeno, svakim danom rastu zalihe, osobito pamučne robe, i to ne samo u Aziji (prvenstveno u Indiji), kamo se šalju na čuvanje, nego i u Mančesteru itd. itd. Kako da to prođe bez općeg sloma koji najprije zahvaća tvorničare i uslijed toga lokalne banke, a zatim neposredno povratno djeluje na londonsko tržište novca, teško je predvidjeti.

U međuvremenu štrajkovi i previranja postaju sveopći.

Primjećujem *en passant*³ da su tokom prošle godine, koja je za ostali poslovni život bila tako nepovoljna, *željeznice* cvale, ali samo zbog izvanrednih okolnosti, kao što je Pariska izložba⁴⁸⁸⁾ itd. U suštini, one još samo prividno napreduju gomilajući dugove, s kojima svakim danom raste račun njihovog kapitala.

Ma kako se razvila ova kriza — čije je detaljno promatranje za istraživača kapitalističke proizvodnje i profesionalnog teoretičara od ogromnog značenja — ona će, kao i njene prethodnice, proći i pokrenuti novi »industrijski ciklus« sa svim njegovim fazama prosperiteta itd.

Ali pod plaštom tog »očigledno« solidnog engleskog društva vrebaju druga kriza — *poljoprivredna*, koja će izazvati velike i dalekosežne promjene u njegovoj društvenoj strukturi. Vratit ću se na ovaj predmet drugom prilikom.⁴ Sad bi me to predaleko odvelo.

³ uz put — ⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 203

Drugo: Mnštvo materijala koje sam dobio ne samo iz Rusije nego i iz Sjedinjenih Država itd., daje mi, srećom, »izgovor« da nastavim moja istraživanja »umjesto da ih konačno dovršim za objavljivanje».

Treće: Liječnik mi je savjetovao da znatno skratim »radni dan« ukoliko ne želim da ponovo dospijem u stanje iz 1874. i narednih godina, kad sam češće imao vrtoglavice i kad poslije nekoliko sati ozbiljnog naprezanja više nisam mogao da radim.

U pogledu Vašeg veoma značajnog pisma ograničit ću se na neke napomene.

Željeznice su nastale najprije kao »couronnement de l'oeuvre«⁵ u onim zemljama u kojima je *moderna industrija bila najrazvijenija*, u Engleskoj, Sjedinjenim Državama, Belgiji, Francuskoj itd. Nazivam ih »couronnement de l'oeuvre« ne samo u tom smislu što su naposljetku (zajedno s parobrodima oceanskog saobraćaja i telegrafima) predstavljale *komunikaciona sredstva* adekvatna modernim sredstvima za proizvodnju već i zato što su bile temelj divovskih akcionarskih društava i time ujedno stvorile novu polaznu tačku za sve *ostale vrste* akcionarskih društava, počevši od bankarskih društava. Jednom rječju, dale su *konzraciji kapitala* ranije neslućeni poticaj, a doprinijele su, također, ubrzanju i snažnom povećanju *kozmpolitske aktivnosti pozajmljenog kapitala*, koji sada opasuje svijet mrežom finansijskih podvala i uzajamnog *zaduživanja*, kapitalističkim oblikom »međunarodnog« bratstva.

S druge strane, razvoj željezničkog sistema u vodećim zemljama kapitalizma omogućio je, štaviše, primorao države u kojima je kapitalizam zahvatio samo neke tačke društva, da što prije stvore svoju kapitalističku *nadgradnju* i daju joj takve dimenzije koje su potpuno nesrazmjerne pretežnom dijelu društva koji glavni dio proizvodnje vrši u tradicionalnim oblicima. Stoga nema ni najmanje sumnje da je u tim državama izgradnja željeznice ubrzala društveno i političko raslojavanje, kao što je u naprednijim državama doprinijela konačnom razvoju i otud konačnoj promjeni kapitalističke proizvodnje. U svim državama, osim Engleske, vlada je bogatila i podupirala željeznička društva na račun državne blagajne. U Sjedinjenim Državama, osim profita, ona su dobila na dar i velik dio državnog zemljišta, i to ne samo onog koje je potrebno za izgradnju željezničkih pruga već i mnoge milje zemljišta s obje strane pruga, sa šumama itd. Tako su postala najveći posednici jer su sitni farmeri-doseljenici, naravno, najviše cijenili tako smještena zemljišta da bi osigurali jednostavan prevoz svojih proizvoda.

Sistem koji je u Francuskoj uveo Louis-Philippe — predati željeznice maloj skupini finansijskih aristokrata, dati im vlasništvo na dugi rok, jamčiti za kamate iz državnog džepa itd. itd. — doveo je do vrhunca Louis Bonaparte, čiji se režim zasnivao, u stvari, na trgovini željezničkim koncesijama, pri čemu je on bio tako milostiv da je raznim koncesionarima poklanjao kanale itd.

⁵ »okrunjenje rada«

Ali u Austriji i u prvom redu Italiji, željeznice su predstavljale nov izvor nepodnošljivog zaduživanja države i opterećenja masa.

Općenito, željeznice su, naravno, dale divovski poticaj razvoju vanjske trgovine, ali je ta trgovina u zemljama koje su uglavnom izvozile *sirovine* povećala bijedu masa. Ne samo što su s novim obavezama, koje su vlade preuzimale u korist željeznica, porasli teški *poreski tereti* masa već su pored toga, s obzirom na to da se cjelokupna lokalna proizvodnja mogla pretvoriti u kozmopolitsko zlato, od tog trenutka *poskupjeli* i mnogi artikli koji su *ranije* bili *jeftini* jer se većinom nisu mogli prodati, kao voće, vino, riba, divljač itd., i na taj način postali nedostupni potrošnji naroda; s druge strane, *sama proizvodnja*, mislim na specijalnu *vrstu proizvoda*, orijentirala se na *izvoz* za koji je bila *manje-više prilično pogodna*, dok je ranije bila uglavnom prilagođena potrošnji *in loco*⁶. Tako su, npr., u Šlezvig-Holštajnu oranice pretvorene u pašnjake jer je izvoz stoke bio unosniji; ali je istovremeno rastjerano i ratarsko stanovništvo. Sve te promjene bile su za velike posjednike, zelenaše, trgovce, željeznice, bankare itd. zaista korisne, ali zato veoma neprijatne za stvarne proizvođače!

Nemoguće je, da tako završim ovo pismo (sve se više bliži čas predaje na poštu), naći prave sličnosti između Sjedinjenih Država i Rusije. Tamo se troškovi vlade smanjuju svakodnevno, a državni dug reducira brzo i svake godine, ovdje se državno bankrotstvo sve više doima kao neminovan kraj. Tamo se država (premda na najpodliji način, u korist vjerovnika a na trošak des menu peuple⁷) oslobodila papirnog novca, ovdje nijednoj tvornici ne ide tako dobro kao tvornici papirnog novca. Tamo koncentracija kapitala i postepena eksproprijacija masa nisu samo pretpostavke, već i prirodna (mada građanskim ratom vještački ubrzana) posljedica besprimjerno brzog industrijskog razvoja, poljoprivrednog napretka itd.; Rusija više podsjeća na vremena Louisa XIV i Louisa XV, kad je financijska, trgovačka, industrijska nadgradnja, ili zapravo *fasada* društvene zgrade izgledala kao satira na stagnirajuće stanje glavnog dijela proizvodnje (poljoprivrede) i oskudicu proizvođača (iako su temelji bili mnogo čvršći nego u Rusiji). Sjedinjene Države sada su po tempu ekonomskog razvoja daleko nadmašile Englesku, premda još uvijek u pogledu količine stečenog bogatstva zaostaju; ali mase su istovremeno pokretljivije i raspoložu većim političkim sredstvima koja onemogućuju napredak na njihov račun. Nema potrebe da nastavim s ovim antitezama.

A propos. Što mislite, koje je rusko djelo o kreditu i bankama najbolje?

Gospodin Kaufman bio je tako ljubazan i poslao mi svoju knjigu o *Teoriji i praksi banaka*, no ja sam se prilično začudio što se moj nekadašnji inteligentni kritičar iz petrogradskog »Messenger de l'Europe«^[489]

⁶ lokalnoj potrošnji — ⁷ malih ljudi

preobratio u neku vrstu Pindara modernog berzanskog varanja. Osim toga, gledajući knjigu isključivo Fachstandpunkt⁸ — a ja općenito ne očekujem ništa drugo od knjiga te vrste — ona u svojim pojedinostima predstavlja sve samo ne original. Njen najbolji dio je polemika protiv papirnog novca.

Govori se da su izvjesni strani bankari, kod kojih je izvjesna vlada željela da dobije nove zajmove, zahtijevali kao jamstvo — ustav. Ne mogu u to da vjerujem jer se njihov moderni način sklapanja poslova, bar dosad, slagao i mogao slagati sa svim oblicima vlada.

Vaš odani

*A. Williams*⁹

Prevod s engleskog

⁸ stručno — ⁹ Marxov pseudonim

162

Marx Rudolfu Meyeru

u London

(koncept)

[London] 28. maja 79.

41, Maitland Park Road, N. W.

Poštovani gospodine,

U prilogu za Vas određeno pismo gospodina R[eichenbacha]; istovremeno šaljem svesku 10 kao book-post¹.^[490]

Bit će mi drago da Vas lično upoznam nakon raznih uzaludnih pokušaja da se upoznam sa Vašim *Političkim špekulantima*. Ako već niste drugačije odredili, naći ćete me sutra u svako doba između 10 do podne i 3 sata po podne.^[491]

Vaš najodaniji

Karl Marx

Gospodinu R. Meyeru.

¹ štampanu stvar

163

Engels J. Gugenheimu

u London

(koncept)

[London] 16. juna 79.

Odgovarajući s odanošću na Vaše cijenjeno pismo od 29. maja, žalim što želji izraženoj u njemu, da u Vašem Udruženju^[482] održim jedno predavanje, u sadašnjim okolnostima ne mogu udovoljiti.^[492]

Organ Udruženja, »Freiheit«, smatra umjesnim da javno napada držanje socijaldemokratskih poslanika u Rajhstagu.^[493] Iako su pojedini naši zastupnici izrekli u Rajhstagu ono što ni ja ne smatram prikladnim (i nisam propustio da svoje mišljenje o tom osobno saopćim tamo gdje treba)^[494], ipak se nipošto ne mogu složiti s načinom kritike koji je odabrala »Freiheit«, a još mnogo manje s mišljenjem da se kritika na *takav* način mora provoditi *javno*.

Vi ćete shvatiti, kako bi moj pristanak, da u tim okolnostima predajem u Udruženju, morao u Njemačkoj i drugdje pobuditi mišljenje da ja odobravam stav koji je zauzela »Freiheit«.

164

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi^[495]

(koncept)

London, 17. juna 1879.

Žalim što, odgovarajući s odanošću na Vaše retke od 13, koji su mi stigli tek jučer, ne mogu da Vam imenujem osobu koja bi bila kadra da željene članke priredi na način koji bi zaista odgovarao.^[496]

Engleski radnički pokret bezizlazno se vrti već niz godina u uskom krugu štrajkova za nadnice i skraćenje radnog vremena, i to mu nije izlaz u nuždi i propagandno i organizaciono sredstvo, već krajnji cilj. Tredjunioni čak načelno i statutarno isključuju svaku političku akciju, a time i svako opće djelovanje radničke klase kao klase. Radnici se politički dijele na konzervativce i radikalne liberale, u pristalice Disraelijeve (Beaconsfieldova) kabineta i pristalice Gladstone-ova kabineta. Ovdje je, dakle, moguće govoriti o radničkom pokretu jedino utoliko ukoliko ima štrajkova koji, pobjedonosni ili ne, pokret neće povesti ni koraka naprijed. Takvi štrajkovi koje, pri tom, u posljednjim poslovno lošim godinama i prečesto upriličuju sami kapitalisti, da bi im oni pružili izliku za zatvaranje fabrika, takvi štrajkovi što radničkoj klasi ne daju s mjesta da bi se razbujala do svjetskohistorijskih borbi, kao što se dešava, npr., u ovdašnjoj »Freiheit«, po mome mišljenju, mogu samo škoditi. Ne valja prešućivati da u ovom trenutku pravi radnički pokret, u kontinentalnom smislu, ovdje ne postoji, i stoga ne vjerujem da ćete mnogo izgubiti ako zasad ne dobijete izvještaja o radoti ovdašnjih tredjuniona.

165

Engels Eduardu Bernsteinu

u Cirihi

(koncept)

London, 122, Regent's Park Road, N. W.
26. juna 1879.

Cijenjeni druže,

Žao mi je što mi niste odmah kazali da svojim traženjem smjerate na *moj* izvještaj, tada biste prištedjeli suvišno pisanje i odmah dobili određen odgovor.¹

Već tada kad sam se na mnoga navaljivanja odlučio da se latim dosadnog gospodina Dühringa^[21], Liebknechtu sam pozitivno izjavio² kako zaista više neću dopustiti da me žurnalistička djelatnost ometa pri mojim većim radovima, izuzev da to apsolutno zatraže politički događaji, o čemu sam treba da odlučim. Tokom devet godina što sam ovdje u Londonu, iskusio sam da se veći radovi ne daju privesti kraju ako se istovremeno djeluje u praktičnoj agitaciji. Ja s vremenom postajem prilično star momak i moram se, napokon, ograničiti na određene stvari, ako išta želim da dogotovim. To isto napisao sam i gospodinu Wiedeju prilikom osnivanja »Neue Gesellschaft«³.

Što se tiče gospodina Höchberga, varate se ako mislite da prema njemu gajim bilo kakvu »nesklonost«. Kada je gospodin H[öchberg] osnivao »Zukunft«, dobili smo poziv na suradnju s potpisom »Redakcija«, »dakle anonimna«.^[116] Ako se doista ne varam, tada gospodin H[öchberga] nismo poznavali čak ni po imenu, i po sebi se razumije da se na takve anonimne dopise ne osvrćemo. Malo zatim, gospodin H[öchberg] objavio je svoj program lista »Zukunft«^[404], po kojem bi trebalo da se socijalizam izvodi iz pojma »pravednosti«. Takav program unaprijed je direktno isključio sve one koji socijalizam ne shvaćaju, u krajnjoj liniji, kao zaključak iz ideja ili principa poput pravednosti, već kao idejni proizvod materijalno-ekonomskog procesa, društvenog proizvodnog procesa na izvjesnom stupnju. Tako je, dakle, sam gospodin H[öchberg] onemogućio svaku suradnju s naše strane. No, osim spomenutog programa, nisam zapazio ništa na čemu bih mogao izgraditi autentičan sud o filozofskim shvaćanjima gospodina H[öchberga]. Međutim, sve to ne pruža mi razloga da mu budem imalo »nesklon« ili

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 164 — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br 110 — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 108

predrasudljiv prema nekom literarnom pothvatu što ga je on pokrenuo. Naprotiv. Ja se prema tome odnosim kao i prema svakoj drugoj najavljenijoj socijalističkoj publikaciji dok još ne znam šta će u njoj pisati: sa simpatijama-očekujući.

No sve je to sporedno: glavno je, da ja sebi ne smijem dopustiti suradnju u časopisima ako želim da dovršim radove koji bi za cijeli pokret mogli da budu nešto važniji od nekoliko novinskih članaka. I, kao što vidite, tog sam se pravila pridržavao već nekoliko godina prema svima i svakome jednako.

Zanimljiva je i Vaša obavijest da su Vam odavde napričali kako sam ja, pa tako valjda i Marx, s držanjem ovdašnje »Freiheit« — »posve sporazuman«. To je sušta suprotnost istini. Gospodina Mosta nismo vidjeli otkako su počeli njegovi napadi na socijaldemokratske poslanike.^[493] Šta mi o tom mislimo, mogao je saznati tek sredinom mjeseca iz mog odgovora⁴ sekretaru Radničkog udruženja^[482] koji me zamolio da tamo održim predavanje. Ja sam to izravno odbio, jer bi se inače u Njemačkoj itd. moralo zaključiti da sam sporazuman sa načinom polemike koju »Freiheit« otvara, i to javno, protiv socijaldemokratskih poslanika; to nipošto ne stoji, ma koliko se i ja neslagao s izvjesnim izjavama u Rajhstagu.

Budući da nam slične vijesti stižu i s drugih strana, željeli bismo da nam se omogući da svim tim obmanama učinimo kraj. To bi bilo najjednostavnije kad biste Vi bili tako dobri da nam u prijepisu saopćite odgovarajuća mjesta iz pisama, kako bismo tačno saznali šta se govori o nama i prema tome usmjerili svoj istup. Vaš nagovještaj može biti, razumije se, samo općenit, no upravo su zbog toga poželjne određene izjave, kako bismo po tome mogli izravno djelovati.

Padne li gospodin M[ost] u ruke anarhistima, ili čak Rusima poput Tkačova, bila bi to, u najgorem slučaju, nesreća jedino za nj samog. Ti ljudi propadaju u anarhiji što su je stvorili sami među sobom. Što ne mora značiti da ne bi valjalo da im se od vremena do vremena malo dade po glavi.

Primjerke spisa koje spominjete ne bih Vam mogao pribaviti ako se koji od njih ne može više dobiti u knjižari, i ja od nekih nemam više ni primjerka i uzalud ih tražim preko antikvarijata.

U pogledu francuskog pokreta povezani smo, pored ovdašnjih partijskih drugova, i izravno s Parizom, kao što i uopće nisu pokidane niti povezane za vrijeme Internationale. Tako smo upravo nedavno dobili u Oporti novoosnovan socijalistički list »O operaio«.

⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 163

166

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 1. jula 1879.

Dragi Stari,

Nova polovina godine donosi mi novac, pa stoga žurim da Ti javim da sam Ti poštanskom uputnicom poslao četiri Pfd. Sterlinga, što je jednako stotinu franaka i 80 centima, koje ćeš dobiti vjerojatno odmah po njihovom prispjeću. Po svoj prilici, to će biti dovoljno da bar malo prekine Tvoju kroničnu nevolju.^[479] Želio bih da možemo više učiniti nego tako povremeno potpomagati, ali, znaš, poslovne prilike postavljaju zahtjeve u svim pravcima.

Nepravovremena blagost Liebknehta u Rajhstagu^[498] djelovala je u romanskoj Evropi, razumije se, vrlo nezgodno, a i Nijemci su je svuda neprijatno prihvatili. Mi smo to također odmah pismeno izrazili.^[494] Stara prijatna indolentna agitacija sa povremenim pritvorom od 6 tjedana — 6 mjeseci za Njemačku je jednom zasvagda gotova. Kako god sadašnje stanje svršilo, novi pokret počinje na manje-više revolucionarnijoj osnovi i za to mora imati mnogo odlučniji karakter nego protekli period pokreta. Fraza o mirnom ostvarenju cilja ili više neće biti potrebna ili se, pak, neće ozbiljno shvaćati. Pošto je tu frazu Bismarck onemogućio i uputio pokret u revolucionarnom pravcu, učinio nam je golemu uslugu, koja ono malo štete od zastoja s agitiranjem više nego preteže.

S druge strane, taj krotki nastup u Rajhstagu imao je za posljedicu da se revolucionarni frazeri zbog toga sada opet prse, te da grupaštvom i spletkama žele dezorganizirati Partiju. Središte tih smicalica je ovdašnje Radničko udruženje^[482], u kojem sjede junaci na jeziku još od 1849. à la Weber, Neustadt an der Hardt i obitelj. Ovdje su svi ljudi nakon oživljavanja pokreta u Njemačkoj izgubili značenje koji su 1840 - 62. još imali, i sada vide priliku da se proguraju na vrh. Mladi Weber, izvjesni trgovac i dr., već su se posljednjih godina bar šest puta konstituirali kao Centralni komitet evropsko-američkog radničkog pokreta, no bezobzirni svijet stalno ih je tvrdoglavo ignorirao. Sada se, pak, to treba provesti silom, a u Mostu su našli saveznika. U listu »*Freiheit*« revolucija vitla ognjem i mačem, što je za Mosta, naravno, sasvim nov užitak koji sebi ranije nije mogao priuštiti. Pored toga, priče iz Rajhstaga, veoma su pretjerane i uzete su kao izgovor da se razjuri Partija i da se osnuje jedna nova partija. To predstavlja iskorištavanje prinudnog stanja koje vlada u Njemačkoj i zabrane

govora u korist nekolicine praznoglavaca, čije je častoljublje u velikom neskladu sa njihovim sposobnostima i ukoliko je, kako čujemo, Most pronio da mi stojimo iza njega, tad on laže. Otkako je započeo tu ulogu nije ga bilo za vidjeti. Au fond¹ je dobro što se tako demaskira, te time sebi za kasnije upropaštava teren u Njemačkoj; on nije bez talenta, ali je užasno tašt, nediscipliniran i častohlepan, a tako je i bolje, on sebe sramoti. Uostalom, »Freiheit« vjerojatno neće više jako dugo živjeti, a tada će sve to opet prilično zamrijeti.

Srdačan pozdrav od M[arxa] i

Tvoga
F. E.

¹ U osnovi

167

Marx Carlu Cafieru

u Napulj

(koncept)

29. jula 1879.

41, Maitland Park Road
London, N. W.

Dragi građanine,

Najljepše zahvaljujem za dva primjerka Vašeg rada! Prije izvjesnog vremena dobio sam dva slična rada, jedan pisan na srpskom, a drugi na engleskom (objavljen u Sjedinjenim Državama), ali oba imaju tu grešku što žele da pruže sažet i popularan izvod *Kapitala*, a istovremeno se suviše pedantno drže naučnog oblika izlaganja. Čini mi se da su na taj način, manje-više, promašili svoj glavni cilj, tj. da djeluju na javnost kojoj su ti izvodi namijenjeni. A u tome je velika prednost Vašeg rada!^[499]

U pogledu osnovnih misli same stvari, vjerujem da neću pogriješiti ako ustvrdim da razmišljanja izložena u Vašem predgovoru sadrže jedan očigledan propust, naime nedostaje dokaz da neophodni materijalni uvjeti za emancipaciju proletarijata spontano proizlaze iz toka kapitalističke proizvodnje.¹

Inače se slažem s Vama — ako sam pravilno shvatio Vaš predgovor — da ne treba opterećivati duh ljudi koji se žele odgojiti. Ništa Vas ne spriječava da se u pogodnom trenutku vratite na to i više istaknete tu materijalističku osnovu *Kapitala*.

Zahvaljujući Vam još jednom,

Vaš odani

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ U rukopisu precrtano: istovremeno, da klasna borba vodi naposljetku put društvene revolucije. — Ono što kritički i revolucionarni socijalizam odvaja od njegovih preteča, po mom je mišljenju upravo ta materijalistička baza. Ona pokazuje da se životinja na određenom stupnju razvitka morala pretvoriti u čovjeka.

168

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig^[500]

(prepis)

London, 4. avg. 79.

Kopija.

Dragi Bebel,

Nakon mog posljednjeg¹ od 25. jula^[40] Hirsch nam je saopćio svoju prepisku s Bernsteinom i Liebknechtom oko novog lista.^[177] Stvar, prema tome, ipak stoji znatno drugačije nego što smo mi opravdano pretpostavljali na osnovu Vašeg pisma.

Budući da Hirsch na svoja vrlo opravdana pitanja o poduzetim pripremanjima i o tome koji će ljudi stajati iza lista, s jedne strane, kao utemeljitelji, a koji, s druge strane, kao upravljači, nije dobio od Liebknechta drugog odgovora do: »Partija plus Höchberg«, i opetovanog uvjeravanja kako je sve u redu^[178] — mi smo već po tome morali pretpostaviti da list financira Höchberg, a ono »mi«, kojima je prema pismu E. Bernsteina^[179] povjereno »pripremanje i nadziranje«, da su i opet Höchberg i njegov sekretar Bernstein.³

Iz drugog Bernst[ein]ova pisma Hirschu^[501], što je upravo stiglo, proizlazi da je zaista tako.

Ta, valjda, Vam nije promaklo da će se list sada gotovo nužno voditi s greškama na koje sam upozorio u svom posljednjem⁴. Höchb[erg] se pokazao posve mutnom glavom u teoriji, a u praksi nadahnutim neodoljivom težnjom da se bratimi sa svim i svakim tko naprosto tvrdi da je socijalist, ili čak samo *socijalan*. Uzorak što ga je napravio bila je »Zukunft«, koja je Partiju osramotila i u teorijskom i u praktičnom pogledu.

¹ pisma — ² u rukopisu koncepta: koje ste vjerojatno primili (to je bilo *dopisano*) — ³ u rukopisu koncepta precrtano: Jasno je da u takvim okolnostima C. H[irsch] ne može da preuzme uredništvo bez posve *određenih* garancija u pogledu svoje nezavisnosti prema nadzorniku-financijeru. Veoma sumnjam da će se moći naći takve *zadovoljavajuće* garancije i mislim da je gotovo sigurno da pregovori sa C. [Hirschom] neće dovesti ni do čega. No kad bi i bili uspješni, ipak je sigurno da pod kontrolom dva nadzornika, od kojih jedan, financijer, nije socijaldemokrat već socijalfilantrop, a drugi, što L[iebknecht] priznaje, »želi da sam bude urednik«, Hirsch na tom mjestu ne bi trajno ostao. — ⁴ pismu

Partiji je potreban, prije svega, *politički* organ. A Höchb[erg] je ipak, u najboljem slučaju, zaista posve nepolitički čovjek, on čak nije ni *socijaldemokrat*, već *socijal-filantrop*. Prema B[ernstein]ovu pismu, list *uopće i ne treba da bude politički*, već načelno socijalistički, to jest, u ovakvim rukama nužno socijalfilantropski, nastavak lista »Zukunft«. Takav list može reprezentirati Partiju jedino ako ona hoće da se degradira u prirepak Höchb[ergov] i njegovih katedarsko-socijalističkih prijatelja.^[127] Ako partijske vođe hoće da proletarijat tako stave pod vodstvo Höchb[erga] i njegovih rasplnutih prijatelja, teško da bi radnici na to pristali; rascjep i dezorganizacija bili bi neizbježni; no Most i ovdašnji bukači doživjeli bi najveći trijumf.

U tim okolnostima, koje su nam bile posve nepoznate kada sam pisao svoje posljednje pismo, mi smatramo da je Hirsch posve u pravu što ne želi da s tom stvari ima ikakva posla. To vrijedi također i za Marxa i za mene. Naš pristanak na suradnju odnosi se na stvarni partijski organ, pa može i da vrijedi jedino za nj, a ne i za privatni organ gospodina Höchberga, odjeven u ruho partijskog organa. U njemu nećemo surađivati ni u kakvim okolnostima.⁵ Marx i ja, stoga Vas izričito molimo da se izvolite pobrinuti da ne budemo navedeni kao suradnici.

* * *

⁵ u rukopisu koncepta precrtano: Sa C. H[irschom] se i dalje dopisujemo i vidjet ćemo što se dade učiniti ako se on prihvati uredništva. U postojećim prilikama, on je od svih mogućih urednika jedini prema kojem možemo imati potrebno povjerenje.

169

Marx Rudolfu Meyeru

u London

[London] 7. avgusta 1879.

Dragi gospodine Meyer,

Danas Vam šaljem per book-post¹ Vaše *Spekulante*.

Moj odlazak^[175] se otegnuo zbog Longuet-ove bolesti: strahuje se od kataru želuca; danas će se slučaj vjerojatno utvrditi. Ukoliko je stvar ozbiljna, tad moram odustati od moje namjere da idem u Džersi (kamo bih išao jer je mjesto novo za moju pratilju, moju najmlađu kćer²) i moram poći u neko morsko kupalište u blizini Londona. U jedno takvo idem po svaku cijenu, i nakon povratka sa Džersija, sa Madame Lafargue i mojim unukom³, gdje očekujem Vašu posjetu.

Ubrza li se Vaš odlazak iz nepredviđenih razloga, tad budite tako dobri pa vratite sveske časopisa (Lapcižana i Parižana) i ujedno me obavijestite (sva pisma šalju mi iz moje kuće) da li je za januarskom sveskom (1879) *Österreichischen Monatsschrift für Gesellschaftswissenschaften* slijedila jedna druga.

S najljepšim željama za Vašu budućnost i prijateljskim pozdravima od moje žene i kćeri Eleanor

Vaš najodaniji

Karl Marx

¹ kao štampanu stvar — ² Eleanor Marx — ³ Jean-Laurent-Frederick Longuet

170

Marx Jenny Longuet

u Remzgejt

Hôtel de l'Europe, St. Hélier
19. avgusta 1879.

Draga moja voljena Jennychen,
Vivat mali gradanin svijeta!^[181] Il faut peupler le monde de garçons d'autant plus que la statistique anglaise montre un excès de filles.¹ Veseli me što je katastrofa sretno prošla, na žalost pod otežavajućim okolnostima. Mamin dogovor ne izgleda mi far from the most convenient. At all events, Tussy and myself leave to-morrow for London^[183] and then I shall be very soon *at your side* and everything will be quietly settled. Here the rainy time — otherwise so unknown to this delicious island — has again set in, so that we had already commenced discussing our departure, the whole aspect of our sojourn here having changed with the climatic and meteorologic changes.

The Hôtel de l'Europe is excellent and one day we must go here together, toute la famille.

I can hardly expect to-morrow morning when the boat will start from here to Southampton. I feel so anxious with you and little Johnny.

In the meantime my best compliments to Mamma and Longuet.² Ali, nemoj razbijati glavu, dijete moje, sve će biti u redu.

Tvoj vjerni
Old Nick

Izvini na kratkoći ovih redaka, pismo mora odmah na poštu.

¹ Svijet se mora napučiti dječacima utoliko više jer engleska statistika pokazuje višak djevojčica — ² podesan. U svakom slučaju, Tussy i ja sutra odlazimo u London i tada ću vrlo skoro biti s *Tobom* i sve će se u miru urediti. Ovdje kišno doba — inače tako strano ovom divnom otoku — opet počinje, tako da smo već počeli govoriti o odlasku, jer su se svi izgledi da i dalje ostanemo izmijenili sa promjenom klime i vremena. Hôtel de l'Europe je izvanredan i jednog dana moramo doći ovamo svi zajedno, cijela obitelj. Jedva čekam sutrašnje jutro kada će brod otploviti odavde za Sauthampton. Veoma se brinem za Tebe i malog Jonnyja. U međuvremenu, moji najljepši pozdravi mami i Longuet-u.

171

Engels Karlu Höchbergu
u Ševeningen^[502]

Istburn, 26. avg. 1879.

Cijenjeni gospodine Höchberg,

Budući da ne znam koliko ćete ostati u Švicarskoj, žurim da Vam odgovorim kako ste pogrešno obaviješteni o informacijama koje nam je, tobože, dao C. Hirsch. Niti nas je on uvjeravao da novi list^[177] treba da bude »Vaše privatno vlasništvo«, niti kako treba »da zauzme umjeren stav«. ^[503] Naše gledanje na stvar ne počiva na Hirschovim uvjerenjima, već na uvidu u sve dopisivanje o tome između Lajpciga i Ciriha, s jedne strane, i C. Hirscha, s druge. Ne mogu se upuštati u čitavu komediju zabluda što se odigrava u tim pismima, a koju je ponajmanje skrivio Hirsch. On se, po mome mišljenju, u cijeloj stvari ponio posve racionalno, otvoreno i časno. Stoga moram da potpuno odobrim njegovu odluku da otkloni uredništvo u postojećim uvjetima koji još nisu razbistreni ni među lajpciškim i ciriškim dionicama, i ovo kažem jedino zato što mi je stalo do toga da od njega otklonim zamjerku koju on ne zavređuje.

Sa socijaldemokratskim pozdravom

najodaniji

F. Engels

Od prekosutra ponovo u Londonu.^[178]

172

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 8. sept. 1879.

Dragi Stari,

Žao mi je što čujem da još uvijek imaš nevolju, te što nije u mojoj moći da Te iz toga izbavim. U međuvremenu sam Ti mogao staviti na raspolaganje dvije funte, a dobio sam od jednog prijatelja¹, koji je isto tako kemičar kao i komunist prvog reda, također i treću, te sam Ti baš sada izdao poštansku uputnicu na te tri funte, inače Fr. 75.60, vjerojatno će Ti smjesta biti isplaćeni. Ta samo se po sebi razumije da se zbog mene uopće ne bi trebalo ustručavati; ono što za Tebe mogu činiti dešava se uvijek i uvijek sa zadovoljstvom, sramota je što još nismo došli dotle da našim veteranima osiguravamo bezbrižnu egzistenciju.

»Freiheit« će teško preživjeti novu godinu, ukoliko glupošću druge strane ne dobije novo značenje. Želi se osnovati zvanični partijski organ u Cirihi^[177], a vođstvo — pod višom kontrolom Lajpcizana — dati ciriškim Nijemcima, za koje ne mogu reći da mi uljevaju povjerenje. Bar se u društvenonaučnom »Jahrbuch«^[182], kog izdaje Höchberg, on je jedan od tamošnjih, nalaze čudne stvari: da se Partija nepravedno nametnula kao *radnička partija*, da je sama putem *nepotrebnih napada na buržoaziju* navukla zakon protiv socijalista^[151], da nije riječ o revoluciji, već o *dugom* mirnom razvoju itd. Ta plašljiva besmislica je, naravno, voda na Mostov mlin, a on je spreman da je iskoristi, kao što vidiš iz posljednjih br. lista »Freiheit«.^[190] Iz Lajpciga smo pozvani da surađujemo u novom organu, a mi smo i pristali^[40]; ali otkako znamo tko treba da ubuduće upravlja, opet smo odbili², i od ovog broja lista »Jahrbuch« potpuno prestaje svaki odnos sa ljudima koji žele tu besmislicu i ulizivanje uvući u Partiju, sa Höchbergom i drugovima. Lajpcizani će uskoro primjetiti kakve su saveznike ukebalili. Uopće, uskoro će doći vrijeme da se nastupi protiv filantropskih velikograđana i malograđana, studenata i doktora, koji se žele ugurati u njemačku partiju, te razvodniti klasnu borbu proletarijata protiv njegovih ugnjetavača u jedan opći zavod za bratimljenje ljudi, i to u trenutku kad nas buržuiji, s kojima nas žele pobratimiti, stavljaju van zakona, razbijaju našu štampu, kad su onemogućili naše skupove,

¹ Carl Schorlemmer — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 168

izručili nas sans phrase³ policijskoj samovolji. Njemački radnici teško da će sudjelovati u tom načinu kampanje.

Naši ljudi u Njemačkoj naveliko su trijumfirali: srušili su rusko-pruski savez⁴. Da svojom bezobzirnom akcijom nisu strahovito prestrašili rusku vladu, ova bi ovladala unutrašnjim neraspoloženjem plemstva i građanstva zbog toga što je Engleska zabranila ulazak vojske u otvoreni Carigrad⁽⁵⁰⁴⁾ i zbog narednog diplomatskog neuspjeha u Berlinu.⁽¹⁶⁷⁾ Tako se, pak, krivica za te neuspjehe mora svaliti na inostranstvo, na Prusku. Možda su ujak i nećak za nuždu zakrpali rascjep u Aleksandrovu⁽⁵⁰⁵⁾, ali izliječiti ga ne mogu. A ako u Rusiji ne dođe uskoro do sloma, tad će doći do rata između Rusije i Pruske, koji je Generalno vijeće još za vrijeme francuskog rata predvidjelo kao njegovu neizbježnu posljedicu i koji je 1873. na jedvite jade izbjegnuto.⁽⁵⁰⁶⁾

Dakle, drž' se hrabro i brzo se opet javi i napiši jedno uredno pismo, na takvoj dopisnici ipak se ne može sasvim slobodno govoriti.

Najljepši pozdrav od M[arxa] i

Tvog starog

F. E.

³ otvorenoj — ⁴ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 47

173

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 15. sept. 1879.

Dragi Stari,

Moje posljednje pismo¹ i 75 Fr. poštom vjerojatno si primio.

Sorge piše da Ti je i on pisao zbog potrebnog obnavljanja punomoći što se tiče Lingenuove oporuke⁽⁴⁰¹⁾, jer bi inače Geibova smrt mogla omogućiti advokatima protivne strane da staru punomoć proglase nevažećom, te time prouzrokuju novo odugovlačenje.

Marx, još je na moru⁽¹⁸³⁾ i sigurno se divno oporavio, piše mi sad² da Te zamolim da mu pošalješ formular za punomoć, kako bi se pobrinuo za ono što je potrebno. Budi, dakle, tako dobar pa uradi to, po mogućnosti, brzo. Imadneš li pri tom izdataka, odmah mi piši koliko, i ja Ti šaljem novac. Što se to brže uradi, tim bolje. Punomoć, naravno, sasvim kao i prijašnja, samo bez Geibovog imena, ili navesti da je umro.

Sa ciriškim njemačkim partijskim organom⁽¹⁷⁷⁾ stvar postaje sve ljepša. Cirišku redakcijsku komisiju, koja treba da nadzire i cenzurira list pod vodstvom Lajpcizana, tvore Höchberg, Schramm i Bernstein. Ali sad su Schramm, Höchberg i Bernstein u »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«⁽¹⁸²⁾, koji izdaje Höchberg u Cirihi, napisali članak *Osvrt na socijalistički pokret u Njemačkoj*, koji ih svu trojicu prikazuje kao obične buržuje, miroljubive filantropce; optužuju Partiju da je bila isključivo »radnička partija«, da je isprovocirala mržnju buržoazije, te zahtjevaju vodstvo pokreta za »obrazovane« buržuje njihova kova. Pa tu ipak prestaje dobroćudnost.

Srećom, prekjucher mi je Höchberg odjednom došao u stan. Tad sam mu rekao golu istinu. Jadni mladić, au fond³ dobar momak, ali strašno naivan, kao da je pao s neba kad sam mu tumačio kako ne možemo ni pomisliti da spustimo proletersku zastavu koju smo gotovo 40 godina vijorili, te da isto tako ne možemo odobriti opći malograđanski zanos bratimljenja koji smo, također, već otprilike 40 godina suzbijali. Ukratko, on sad najzad zna na čemu je s nama i zašto ne možemo marširati sa njemu ravnima, ma što god Lajpcizani radili i govorili.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 172 — ² Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 46 — ³ u biti

Bebelu ćemo predati, također, sasvim kategoričnu izjavu o našem stavu spram tih saveznika njemačke partije⁴ i tad ćemo vidjeti što će oni učiniti. Nastupi li partijski organ u smislu ovog buržujskog članka, tad se javno izjašnjavamo protiv toga. Međutim, tako daleko oni vjerovatno neće ići.

Dakle, piši ubrzo.

Najljepši pozdrav od Marxa i

Tvog starog

F. Engelsa

⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174

174

Marx i Engels Augustu Bebelu, Wilhelmu Liebknechtu,
Wilhelmu Brackeu i ostalima

u Lajpcig

(Okružnica)^[507]

(koncept)

[London, 17 - 18. septembra 1879]

Dragi Bebel,

Odgovor na Vaše pismo od 29. aug.^[506] kasni, donekle, stoga što se Marxovo izbivanje produžilo, a i zbog nekoliko upadica: prvo, stigao je Richterov »Jahrbuch«^[182], zatim sam H[irsch].^[184]

Moram zaključiti da Vam Liebkn[echt] nije predočio posljednje pismo što sam mu napisao, premda sam mu to upravo stavio u dužnost. Inače mi zacijelo ne biste iznosili iste razloge koje je upotrijebio Liebknecht, i na koje sam u onom pismu već odgovorio¹.

Pregledajmo, dakle, pojedine tačke o kojima je ovdje riječ.

I. Pregovori sa C. Hirschom

Liebknecht se raspituje kod Hirscha bi li ovaj preuzeo uredništvo partijskog organa^[177] koji treba da se pokrene u Cirihi. Hirsch želi obavijest o utemeljenju lista: kakvim se fondovima raspolaže i tko ih daje. Prvo, da bi saznao neće li list već nakon nekoliko mjeseci morati da se ugasi. Drugo, da bi se osvjedočio u koga ostaje kesa, a s njom i konačna vlast nad stavom lista. Liebknechtov odgovor Hirschu: »sve je u redu, ostalo ćeš saznati iz Ciriha« ne stiže (Liebknecht H[irschu] 28. jula). Ali iz Ciriha dolazi Bernsteinovo pismo Hirschu (24. jula), kojim B[ernstein] javlja da »je pripremanje i nadziranje (lista) povjereno nama«. Da se »između Vier[ecka] i nas« vodio razgovor u kojem je utvrđeno »da će Vaše postavljanje biti ponešto otežano uslijed razmimoilaženja kojih je bilo između Vas kao čovjeka iz ‚Laterne‘ i pojedinih drugova, no ja ipak ne mislim da te ograde imaju neke težine«. O financiranju ni riječi.

Hirsch 26. jula odgovara obratnom poštom, pitajući kakav je materijalni položaj lista. Koji su se drugovi obavezali da će pokrivati deficit? Do kojeg iznosa i kako dugo? — Pitanje uredničke plaće ne

¹ Vidi u ovom tomu, Prvi dio, pismo br. 39

igra pri tom apsolutno nikakvu ulogu, Hirsch jedino hoće da zna »jesu li osigurana sredstva da list može izlaziti najmanje godinu dana.

Bernstein odgovara 31. jula: eventualni deficit pokriva se dobrovoljnim priložima, od kojih su *neki* (!) već upisani. Hirschove napomene o stavu koji on namjerava unijeti u list, o čemu kasnije nailaze na omalovažavajuće primjedbe i *propise*: »*nadzorna komisija mora na tome nastojati utoliko više što je i ona sama pod kontrolom, tj. odgovorna. O tim pitanjima morali biste se, dakle, sporazumjeti s nadzornom komisijom.*« Poželjan odgovor obratnom poštom, ako je moguće telegrafski.

Dakle, umjesto bilo kakva odgovora na svoja opravdana pitanja, Hirsch dobiva vijest kako treba da uređuje pod nekom *nadzornom komisijom* kojoj je sjedište u Cirihi, čija gledanja vrlo bitno odudaraju od njegovih, i čije mu članove uopće nisu imenovali!

Hirsch, s punim pravom ogorčen tim postupkom, radije bi da se sporazume s Lajpcizanima. Njegovo pismo Liebknechtu mora da Vam je poznato, budući da je Hirsch *izričito zahtijevao* da Vas i Vierecka obavijesti. Hirsch hoće čak da se i potčini ciriškoj nadzornoj komisiji, s tim što ona treba da redakciji daje pismene primjedbe i što će smjeti da se na odluke žali lajpciškoj kontrolnoj komisiji.

Liebknecht u međuvremenu, 28. jula, piše Hirschu: »*Naravno da je poduzeće fundirano kad iza njega stoji cijela Partija + (uključiv) Höchberga. No o pojedinostima ne vodim brige.*«

Ni u narednom Liebknechtovu pismu nema ničeg o fundiranju, ali zato su tu uvjeravanja da ciriška komisija nije redakciona komisija, već da su joj povjerene jedino administracija i financije. Još 14. aug. Liebknecht to isto piše meni, i traži da nagovorimo Hirscha da se prihvati. I Vi sami još 29. augusta tako slabo poznajete pravo stanje stvari da mi pišete: »*Njegov (Höchbergov) glas pri uređivanju lista ne vrijedi ništa više od glasa svakog drugog poznatog partijskog druga.*«

Hirsch 11. aug. napokon dobiva Viereckovo pismo, u kojem se priznaje da »*trojica nastanjenih u Cirihi pripremaju osnivanje lista kao redakciona komisija, i uz pristanak trojice Lajpcizana treba da odaberu redaktora . . . koliko se mogu sjetiti, i u saopćenim zaključcima bilo je izrečeno da pod 2 spomenuti (ciriški) osnivački komitet treba da preuzme kako političku tako i finansijsku odgovornost prema Partiji . . . Meni se, eto, čini da iz svega toga proizlazi, da . . . se ne može pomišljati na preuzimanje redakcije bez sudjelovanja trojice nastanjenih u Cirihi i od Partije zaduženih za osnivanje.*«

Hirsch, eto, napokon saznaje bar nešto određeno, iako samo o položaju urednika prema Cirišanima. Oni su *redakciona komisija*; oni snose i *političku odgovornost*; bez njihova sudjelovanja redakcija se ne može preuzeti. Ukratko, Hirsch se naprosto upućuje da se sporazume s trojicom ljudi u Cirihi, čija imena njemu još uvijek nisu poznata.

No, da bi zbrka bila potpuna, Liebkn[echt] ispod Viereckova pisma dopisuje: »Maločas je ovdje bio S[inger] iz B[erlina] i obavijestio: nadzorna komisija u Cirihiu *nije*, kao što misli V[iereck], *redakciona* komisija, već u suštini poslovna komisija, koja Partiji, to znači nama, odgovara za list u financijskom pogledu; naravno, članovi su također ovlašteni i dužni da se s Tobom dogovaraju o uređivanju (pravo i dužnost koje, uzgred, ima *svaki* partijski drug); Tebe da stave *pod tutorstvo*, nisu ovlašteni.«

Tri Cirišana i jedan član Odbora iz Lajpciga — koji su *jedino* i bili u pregovorima — ostaju pri tom da Hirsch mora biti pod službenom direkcijom Cirišana, drugi član iz Lajpciga upravo to odriče. I sad neka se Hirsch odluči, dok se još i sama gospoda nisu složila? Da Hirsch ima pravo da sazna kakvi su zaključci donijeti o uvjetima kojima ga hoće podrediti, o tome se mislilo utoliko manje što se Lajpcižani, kako izgleda, uopće nisu sjetili da se *sami* autentično upoznaju s tim zaključcima. Kako bi, inače, bila moguća spomenuta proturječnost?

Ako se Lajpcižani ne mogu složiti oko ovlaštenja što su prenijeta na Cirišane, Cirišani su s tim posve načistu.

Schramm Hirschu, 14. aug.: »Ta da niste svojevremeno pisali kako biste u jednakom slučaju (poput Kayserova⁽¹⁹¹⁾) ponovo postupili na isti način, i da time niste nagovijestili jednak način pisanja, mi na to ne bismo trošili riječi. No ovako, mi sebi, nasuprot toj Vašoj izjavi, moramo pridržati pravo da pri uvrštavanju članaka u list odlučuje naš glas.«

Pismo Bernsteinu, u kojem je to Hirsch, navodno, kazao, pisano je 26. jula, *mnogo* poslije konferencije u Cirihiu na kojoj su bile određene punomoći trojice Cirišana. Ali u Cirihiu su već toliko opijeni osjećajem svoje potpune birokratske vlasti da na ovo kasnije Hirschovo pismo traže novo ovlaštenje, da *odlučuju* o uvrštavanju članaka. Redakciona komisija već je *cenzurna* komisija.

Tek kada je Höchberg došao u Pariz, Hirsch je od njega saznao *imena* članova obiju komisija.

Usljed čega su se, dakle, razbili pregovori s Hirschom?

1. Usljed tvrdokornog ustručavanja kako Lajpcižana tako i Cirišana da mu saopće išta stvarnog o financijskim podlogama lista, pa tako i o mogućnosti da se on održi u životu makar samo godinu dana. Kolika je upisana suma, on je saznao tek od mene ovdje (prema onom što ste mi javili). Iz prijašnjih obavijesti (Partija + H[öchberg]) mogao se, naime, jedva izvući drugi zaključak do taj da Höchberg pretežno već financira list ili da će on uskoro ipak posve zavisiti od njegovih priloga. A ova posljednja mogućnost nije još ni sada nimalo isključena. Iznos od — ako sam dobro pročitao — 800 maraka *tačno* je jednak onome (40 funti sterlinga) koji je ovdašnje Udruženje^[482] moralo nadoknaditi listu »Freiheit« u *prvom polugodištu*.

2. Uslijed Liebkn[echtova] uvjeravanja, koje se otada opetovano pokazalo totalno netačnim, kako uopće nije na Cirižanima da službeno kontroliraju redakciju, i uslijed komedije zabluda što se iz toga rodila;

3. uslijed toga što je napokon postalo izvjesno kako Cirižani treba da list ne samo službeno kontroliraju već čak i cenzuriraju, i da on, Hirsch, pri tome treba da bude samo lutka.

Nakon toga, njegovo odbijanje možemo samo odobriti. Lajpciška komisija, kao što čujemo od H[ö]ch[er]ga², pojačana je s još dva člana koji ne žive tamo, pa može, dakle, brzo djelovati jedino ako se tri Lajpcižana slože. Tako se stvarno težište potpuno premjestilo u Cirihi, a s onima tamo ne bi mogao trajno surađivati ni Hirsch ni bilo koji drugi zaista revolucionarno i proleterski nastrojen urednik. O tome kasnije. *

II. Namjere oko stava lista

Bernstein već 24. jula obavještava Hirscha da će razmimoilaženja između njega, kao čovjeka iz »Laterne«, i pojedinih drugova, otežati njegovo namještenje.

Hirsch odgovara da će, po njegovu mišljenju, stav lista morati da bude jednak onom »Laterne«, to jest takav da u Švicarskoj izbjegava procese, a u Njemačkoj ne zastrašuje bez potrebe. On pita tko su ti pojedini drugovi, i nastavlja: »Ja poznajem samo jednog, i obećajem Vam da ću prema njemu u slučaju isto takvog *nediszipliniranog ponašanja* ponovo postupiti na posve jednak način.«

Na to Bernstein odgovara s osjećajem svog novog službenog cenzorskog dostojanstva: »Što se, pak, tiče stava lista, mišljenje je nadzorne komisije, razumije se, da »Laterna« ne treba da vrijedi kao uzor, po našem mišljenju, list treba da manje prelazi u politički radikalizam, a više da se drži principijelno socijalistički. Slučajeve poput napada na Kaisera, koji su osudili svi drugovi bez izuzetka (!) treba izbjeći po svaku cijenu.«

I tako dalje, i tako dalje. Liebknecht naziva napad na Kaisera »promašajem«, a Schramm ga smatra tako opasnim da nakon toga Hirschu dosuđuje cenzuru.

Hirsch još jednom piše Höchbergu da se slučaj poput Kayserova »ne bi mogao desiti kad bi postojao službeni partijski organ čija jasna razlaganja i dobronamjerne savjete jedan poslanik *ne bi mogao baš tako drsko zanemariti*«.

Viereck također piše da je novom listu »propisano bestrasno držanje i najpomnije ignoriranje svih razmimoilaženja do kojih bi došlo«, on ne treba da bude »proširena »Laterna«, a da se Bernsteinu »može, u najgorem slučaju, predbaciti što je previše umjeren, ako to,

² »od Hbg« dodano je olovkom

u vrijeme kada se baš ne može ploviti punim jedrima, i može biti zamjerka».

Pa u čemu je taj slučaj Kayser^[180], taj neoprostivi zločin koji je Hirsch, navodno, počinio? Kayser, jedini među socijaldemokratskim poslanicima, govori i glasa u Rajhstagu za zaštitne carine. Hirsch optužuje K[aysera] da je povrijedio partijsku disciplinu, jer je:

1. glasao za posredne poreze, a partijski program izričito traži da se oni ukinu;

2. Bismarcku odobrio novac, i time povrijedio prvo i osnovno pravilo cijele naše partijske taktike: ovoj vladi ni marjaša.

Hirsch je neosporno u pravu pri obadvojema tačkama. I, budući da je Kayser, s jedne strane, pogazio partijski program na koji su poslanici, putem kongresnih zaključaka, tako rekavši, zakleti, a, s druge, pogazio je najpreče i prvo od sviju osnovnih pravila partijske taktike, Bismarcku je u znak zahvalnosti za zakon o socijalistima^[151] izglasao novac, tako je Hirsch, po našem mišljenju, imao potpuno pravo da udari po njemu onako žestoko kao što je i učinio.

Mi nikako nismo mogli shvatiti kako to da su se u Njemačkoj mogli toliko razljutiti zbog tog napada na Kaysera. Sada mi Höchberg priča³ kako je »Frakcija« dopustila Kayseru da istupi, i kako se smatra da je K[ayser] tim dopuštanjem pokriven.

Ako je to tako, onda je ipak malo previše. Ponajprije, Hirsch nije mogao ništa znati o tom tajnom zaključku baš kao ni ostali svijet⁴. Zatim, blamaža Partije, što se prije mogla svaliti na K[aysera] samog, s tom se pričom samo povećala, ali isto se tako povećala i Hirschova zasluga što je pred cijelim svijetom otvoreno razgolitio te neukusne govorancije i još neukusnije Kayserovo glasanje, i time spasio čast Partije. Ili je njemačka socijaldemokracija zaista zaražena parlamentarnom bolešću, pa vjeruje da se na izabrane s narodnim izborom izlio duh sveti, frakcijske se sjednice preobrazile u nepogrješive koncile, a frakcijski zaključci u nepovredive dogme?

Netko je svakako promašio, ali to nije Hirsch, već poslanici koji su Kaysera pokrili svojim zaključkom. A ako takvim svojim zaključkom ovako eklatantno krše partijsku disciplinu upravo oni koji su prvi pozvani da paze na održavanje te discipline, utoliko gore. No još je gore kad se ide čak dotle da se misli kako partijsku disciplinu nije povrijedio Kayser svojim govorom i glasanjem, niti da su to učinili poslanici svojim zaključkom, već Hirsch, budući da je napao Kaysera uprkos tome, njemu nepoznatom zaključku.

³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 173 — ⁴ U rukopisu je precrtano: »Pretpostavimo, također, da su se dva ili tri druga socijaldemokratska poslanika (jer teško da ih je tamo bilo više) dala zavesti da K[ayseru] dopuste neka pred cijelim svijetom govori svoje bljutavštine i Bismarcku odobri novac; tada su bili dužni da odgovornost za to javno preuzmu na sebe i sačekaju šta će tada kazati Hirsch.»

Sigurno je, uostalom, da je Partija prema pitanju zaštitne carine zauzela isto onako nejasan i neodlučan stav kao što je i do sada zauzimala prema svim u praksi nadošlim ekonomskim pitanjima, na primjer, onim o državnim željeznicama⁵. To dolazi otuda što su se partijski organi, poimence »Vorwärts«, umjesto da temeljito pretresu pitanja, s najvećom ljubavlju bacili na konstruiranje budućeg društvenog uređenja. Kada je pitanje zaštitne carine *poslije* zakona o socialistima odjednom postalo praktičko pitanje, mišljenja su se razila u najrazličitijim nijansama, i nije bilo nikoga tko bi posjedovao uvjete za donošenje jasnog i ispravnog suda: tko bi poznavao prilike u njemačkoj industriji i njen položaj na svjetskom tržištu. I kod birača su se tada morala tu i tamo pojaviti zaštitno-carinaška strujanja, pa se onda htjelo biti i prema njima obziran. Jedinim putem kojim se moglo izići iz te zbrke, shvaćanjem pitanja čisto politički (kao što je to bilo u »Laterni«), nije se odlučno pošlo; tako je postalo neminovno da Partija u ovoj debati prvi put nastupi oklijevajući, nesigurno i nejasno, i da se napokon posredstvom Kaysera, i s njim, temeljito osramoti.

Napad na Kaysera sada uzimaju kao povod da Hirschu na sve načine propovijedaju kako novi list nipošto ne treba da oponaša ispade »Laterne«, kako treba da manje prelazi u politički radikalizam, a više da se drži principijelno socijalistički i bestrasno. I to Viereck ništa manje nego Bernstein, koji onome, upravo stoga što je previše umjeren, izgleda kao pravi čovjek, jer se sada ionako ne može ploviti punim jedrima.

Pa čemu se onda uopće i ide u inostranstvo ako ne zato da bi se jedrilo punim jedrima? U inostranstvu tome ništa ne stoji na putu. U Švicarskoj postoje njemačka novinsko-izdavačka društva, a ne njemački kazneni zakoni. Tako, dakle, ne samo da se može kazati ono što se kod kuće nije moglo reći još i prije zakona o socialistima, zbog redovnih zakona, već se to i *mora* kazati. Jer tu se ne stoji samo pred Njemačkom, već pred Evropom, a to obavezuje da se, ukoliko dopuštaju *švicarski* zakoni, pred Evropom otvoreno obrazlože putovi i ciljevi njemačke Partije. Tko želi da ga u Švicarskoj obavezuju *njemački* zakoni, taj samo dokazuje da te njemačke zakone upravo i zavređuje, i da zapravo nema šta drugo reći do onog što se u Njemačkoj smelo reći prije iznimnog zakona. Ne treba se obazirati ni na mogućnost da redakciji privremeno bude uskraćen povratak u Njemačku. Tko nije spreman da to rizikuje, ne spada na tako istaknut položaj.

I još nešto. Njemačka je Partija iznimnim zakonom otjerana u progonstvo upravo *zato* što je bila jedina zbiljski opoziciona partija u Njemačkoj. Ako ona u jednom vanjskom organu iskazuje svoju zahvalnost Bismarcku time što napušta tu ulogu jedine zbiljski opozicione partije, time što nastupa lijepo, pitomo, što udarac nogom prima s bestrasnim stavom, onda dokazuje jedino to da je i vrijedna udaraca

⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 135

nogom. Od svih njemačkih opozicionih listova što su od 1830. izlazili u inostranstvu, »Laterna« je zasigurno jedan od najumjerenijih. No ako je čak i »Laterna« bila odviše drska — tada novi organ može Partiju samo osramotiti pred istomišljenicima u nenjemačkim zemljama.

III. Manifest trojice Cirišana

U međuvremenu stigao nam je Höchbergov »Jahrbuch«, u kojem je članak: »Osvrti na socijalistički pokret u Njemačkoj«, koji su, kako mi reče sam Höchberg, napisala upravo tri člana ciriške komisije. To je njihova autentična kritika dosadašnjeg pokreta, pa tako i njihov autentični program za stav novog organa, ukoliko to zavisi od njih.

Odmah u početku kaže se:

»Pokret, koji je Lasalle smatrao eminentno političkim, u koji on nije pozivao samo radnike, već sve poštene demokrate, na čelu kojeg je trebalo da stupaju nezavisni predstavnici nauke i svi ljudi *ispunjeni pravom ljubavlju za čovjeka*, sveo se pod predsjedništvom J. B. v. Schweitzera na *jednostranu borbu za interes industrijskih radnika*.«

Ja ovdje ne istražujem da li je to, i u kojoj mjeri, historijski tako. Ono što se ovdje specijalno predbacuje Schweitzeru, sastoji se u tome što je on lasalovstvo, koje je tu shvaćeno kao buržoasko-filantropski pokret, *sveo* na jednostranu borbu za interese industrijskih radnika, time što je⁶ njegov karakter *produbio* kao klasnu borbu industrijskih radnika protiv buržoazije. Njemu se, nadalje, predbacuje »odbijanje građanske demokracije«. Šta će građanska demokracija u socijaldemokratskoj partiji? Ako se sastoji od »poštenih ljudi«, ta demokracija uopće neće htjeti u nju ni da uđe, a ako ipak uđe, onda će ući samo za to da bi pravila smutnju.

Lassalle-ova partija »radije se na *jednostran* način smatrala *radničkom partijom*«. Gospoda koja to pišu i sama su članovi Partije koja se na

⁶ posljednjih pet redaka nalaze se na mjestu slijedećeg odlomka koji je u rukopisu precrtan: Schweitzer je bio veliki mangup, ali vrlo talentirana glava. (Njegova se zasluga sastojala upravo u tome što je on probio prvobitno uski okvir lasalovstva s njegovom panacejom državne pomoći.) Ma šta on skrivio iz koruptivnih pobuda, i ma koliko ustrajao na Lassalle-ovoj državnoj pomoći da bi se održao na vlasti, ipak je zaslužan što je razbio prvobitno usko lasalovstvo, proširio ekonomske vidike partije i time joj pripremio kasniji uspon do zajedničke njemačke partije.^[221] Klasnu borbu između proletarijata i buržoazije, taj ugaoni kamen svakog revolucionarnog socijalizma, propovijedali su već prije Lassalle-a. Ako je to Schweitzer naglasio još oštrije, bio je to za samu stvar korak naprijed, ma koliko on tada kovao izliku za sumnjičenje osoba opasnih po njegovu diktaturu. Posve je ispravno što je lasalovstvo pretvorio u *jednostranu* borbu za interese *industrijskih* radnika. Ali samo utoliko jednostranu što on iz razloga političke korupcije nije htio ni da čuje za borbu u interesu zemljoradnika protiv velikog zemljišnog posjeda. Nije to ono što mu se ovdje predbacuje, njegovo »svodenje« sastoji se u tom što je

jednostran način smatra radničkom partijom, oni su sad u njoj na dužnostima i zauzimaju položaje. Riječ je tu o apsolutnom neskladu. Ako misle ono što pišu, morali bi istupiti iz Partije ili, u najmanju ruku, napustiti dužnosti i položaje. Ako to ne učine, priznat će time da svoj službeni položaj namjeravaju iskoristiti za borbu protiv proleterskog karaktera Partije.

Socijaldemokratska partija ne treba, dakle, po mišljenju te gospode, da bude jednostrana radnička partija, već svestrana partija »svih ljudi ispunjenih pravom ljubavlju za čovjeka«. Ona treba da to dokaže, prije svega, odbacujući srove proleterske strasti i stavljajući se pod vođstvo prosvjećene filantropske buržoazije »da bi se oblikovao dobar ukus« i »naučio dobar ton« (str. 85). Tada će i »razbarušeno istupanje« nekih vođa ustuknuti pred blagougodnim »građanskim istupanjem«. (Kao da izvanjski razbarušeno istupanje onih na koje se ovdje misli nije ono najmanje šta im se može predbaciti!) Tada će se okupiti i »brojne pristalice iz krugova prosvjećenih posjedničkih klasa. Njih, međutim, treba tek pridobiti ako se želi da . . . pokrenuta agitacija postigne *opipljive rezultate*«. Njemački socijalizam »preveliku je važnost pridavao pridobijanju *masa* i pri tom propustio da vodi energičnu (!) propagandu među tzv. višim slojevima društva«. Jer »Partija još nema ljudi sposobnih da je zastupaju u Rajhstagu«. Ali »poželjno je i nužno da se mandati povjere ljudima koji su imali dovoljno prilike i vremena da se temeljito upoznaju s odnosnim materijalima. Prost radnik i sitan majstor . . . samo je u izuzetnim slučajevima dovoljno dobar za to.« Birajte, dakle, buržuje!

Ukratko: radnička klasa sama po sebi nesposobna je da se oslobodi. Za to ona treba da stupi pod vođstvo »prosvjećenih i posjedničkih« buržuja koji su jedini »imali prilike i vremena« da se upoznaju s onim šta je od koristi za radnike. I drugo, protiv buržoazije ne treba se ni za živu glavu boriti, već nju treba energičnom propagandom — *pridobiti*.

A ako se gornji slojevi društva, ili samo njihovi dobronamjerni elementi, žele pridobiti, onda ih se ni za živu glavu ne smije plašiti. I, tri Cirišana sad misle da su otkrili nešto umirujuće:

»Partija pokazuje upravo sada, pod pritiskom zakona o socialistima, kako nije voljna da ide putem nasilne, krvave revolucije, već je odlučna da stupi na . . . put zakonitosti, to jest *reforme*.« Dakle, ako je 5 - 600 000 socijaldemokratskih birača, $\frac{1}{10}$ do $\frac{1}{8}$ cijelog biračkog tijela, k tome još razasutih širom cijele zemlje, toliko pametno da ne ide glavom kroz zid i da s jednim protiv deset ne pokušava »krvave revolucije«, onda to dokazuje kako oni i za cijelu budućnost *uskraćuju* da iskoriste neki nasilan izvanjski događaj, jedno iznenadno revolucionarno vrenje koje se time izazvalo, upravo *pobjedu* naroda izvojevanu u sudaru što iz tog nastaje! Bude li Berlin opet jednom tako neprosvjećen da napravi neki 18. mart,^[509] tada bi socijaldemokrati, umjesto da kao

»barikada željni razbijajući« (str. 88) uđu u borbu, morali stišati buru, ukloniti barikade, i u slučaju potrebe⁷ s divnim ratnicima marširati protiv jednostranih, surovih, neprosvjedenih masa. Ako, pak, gospoda tvrde da to nisu mislila, šta su onda mislila?

Slijedi još ljepše.

»Ukoliko, dakle, ona (Partija) kritikujući postojeće prilike i predlažući njihovu promjenu, nastupa mirnije, stvarnije i promišljenije, utoliko će manje moći da se sada (kad je uveden zakon o socijalistima) ponovi uspjeti šahovski potez kojim je svjesna reakcija stjerala građanstvo u kozji rog zastrašujući ga crvenim baukom.« (Str. 88)

Da bi se buržoazija lišila i posljednjeg traga straha, treba joj kratko i jasno dokazati da je crveni bauk zaista samo bauk, da ne postoji. Ali, u čemu je tajna crvenog bauka ako nije u strahu buržoazije od neizostavne borbe na život i smrt između nje i proletarijata? U strahu od neminovne odluke u modernoj klasnoj borbi? Uklonimo klasnu borbu, pa se buržoazija i svi »nezavisni ljudi« neće plašiti da idu pod ruku s proletarijatom! A onaj nasamareni bio bi upravo proleter.

Neka, dakle, Partija svojim poniznim i tugaljivim istupanjem dokaže da je jednom zauvijek odbacila »nepodopštine i izgrede« što su dali povoda za zakon o socijalistima. Ako dobrovoljno obeća da će se kretati jedino u granicama zakona o socijalistima, onda će Bismarck i buržuji, valjda, biti tako dobri da ukinu taj izlišan zakon!

»Neka nas se dobro razumije«, mi nećemo »napuštanja naše Partije i našeg programa, ali mislimo da će godinama biti dovoljno posla za nas ako sve svoje snage, svu svoju energiju, usmjerimo na dosizanje izvjesnih bližih ciljeva, koje, u svakom slučaju, valja izboriti prije nego što će moći da se misli na ostvarivanje daljnjih težnji.« Tada će se nama masovno priključiti također oni buržuji, realograđani i radnici koji su »sada zaplašeni . . . dalekosežnim zahtjevima«.

Program ne treba *napustiti*, već samo *odgoditi* — na neodređeno vrijeme. On se prihvaća, ali zapravo, ne za sebe i svoj životni vijek, već zagrobno, kao nasljedstvo za djecu i unuke. U međuvremenu, »sva snaga i energija« primjenjuje se na kojekakve sitarije i krparenje kapitalističkog društvenog poretka, da bi ipak izgledalo kao da se nešto događa, i, u isto vrijeme, da se ne bi plašilo buržoaziju. Onda mi je ipak miliji komunist Miquel, koji svoje nepokolebljivo uvjerenje da će kapitalističko društvo biti srušeno nakon nekoliko stotina godina, dokazuje time što se stoga dobroano bavi varanjem, što svojski doprinosi slomu iz 1873^[366], i time *zaista* čini nešto za propast postojećeg poretka.

Drugi prekršaj protiv dobrog tona bili su i »pretjerani napadi na osnivače«, koji su, eto, bili »samo djeca svog vremena«; »stoga bi bilo bolje . . . da nisu psovali Strousberga i ljude poput njega«. Na žalost, svi su ljudi »samo djeca svog vremena«, i ako je to dovoljan

⁷ u rukopisu: u slučaju potrebe i

razlog za opravdanje, onda se više nikog ne smije napadati, sva naša borba prestaje; mi mirno primamo sve udarce nogom od strane neprijatelja, jer mi mudraci, eto, znademo da su oni »samo djeca svog vremena« i da ne mogu postupati drugačije nego što čine. Umjesto da im udarac nogom vratimo s kamatama, trebalo bi da ih, jadne, još i žalimo.

Isto tako, opredjeljivanje za Komunu ipak je imalo tu lošu stranu »što smo odbili inače naklone ljude i uopće povećali mržnju buržoazije prema nama«. I, zatim, Partija »nije posve nevina ni u donošenju oktobarskog zakona, jer ona je bespotrebno povećala mržnju buržoazije«.

Eto Vam programa trojice cenzora iz Ciriha. Ne treba da mu se poželi više jasnoće. Najmanje s naše strane, jer mi vrlo dobro poznajemo sva ta izmotavanja, još od 1848. To su predstavnici malogradanstva, koji se javljaju iz straha da bi proletarijat mogao »otići predaleko«. Umjesto odlučne opozicione politike, sveopće izmirivanje; umjesto borbe protiv vlade i buržoazije, pokušaj da ih se pridobije i uvjeri; umjesto prkosnog otpora zlostavljanjima, ponizno potčinjavanje i priznavanje da je kazna zaslužena. Svi historijski nužni konflikti tumače se drukčije, kao nesporazumi, i sve se diskusije završavaju s uvjerenjem da se uglavnom svi slažemo. Ljudi koji su 1848. nastupali kao građanski demokrati, sada se isto tako mogu nazvati socijaldemokratima. Kao što je onima demokratska republika, tako je ovima rušenje kapitalističkog poretka nedostižno daleko, pa nema ni bilo kakva značenja za političku praksu sadašnjice, može se do mile volje izmirivati, praviti kompromisi, filantropizirati. Tako je i s klasnom borbom između proletarijata i buržoazije. Na papiru se ona priznaje, jer se ipak više ne da poricati, ali se u praksi zasjenjuje, zamagljuje, briše. Socijaldemokratska partija *ne treba* da bude radnička partija, ona ne treba da navlači mržnju buržoazije, niti bilo koga drugog; ona treba da energično širi propagandu prije svega među buržoazijom. Umjesto da težište stavlja na dalekosežne ciljeve što samo zaplašuju buržoaziju, a ipak su nedostižni za našu generaciju, neka radije svu svoju snagu i energiju posveti onim malogradanskim zakrparama od reformi što starom društvenom poretku pružaju nove oslonce i možda bi konačnu katastrofu mogle pretvoriti u polagani, postepeni i, po mogućnosti, mirotvoran proces raspadanja. To su oni isti ljudi koji pod prividom neumorne zaposlenosti ne samo da ništa ne rade ni sami već nastoje da spriječe da se uopće bilo šta događa osim — brbljanja, oni ljudi čiji je strah pred svakim činom 1848. i 1849. kočio pokret na svakom koraku i napokon ga doveo do propasti, oni ljudi koji su, kad se suoče s reakcijom, posve zgranuti što su se napokon našli u čorsokaku gdje nije moguć ni otpor ni bijeg, ljudi koji historiju hoće stjerati u svoje uske filisterske horizonte i onda preko historije prijeći na dnevni red.

Što se tiče sadržaja njihova socijalizma, on je dovoljno kritikovan u *Manifestu*⁸, u poglavlju: »Njemački ili pravi socijalizam«. Gdje se

⁸ Karl Marx/Friedrich Engels: *Manifest Komunističke partije*

socijalizam kao nemila »surova« pojava gura u stranu, tu kao baza socijalizma ne ostaje drugo do »istinske ljubavi prema čovjeku« i praznih riječi o »pravедности«.

Na razvojnem se toku zasniva, i neizbježna je pojava da se i ljudi iz dosad vladajuće klase priključuju borbenom proletarijatu i ulijevaju u nj elemente prosvjećenosti. To smo jasno kazali već u *Manifestu*⁹. Ali tu treba primijetiti dvoje:

Prvo, ti ljudi, da bi proleterskom pokretu bili od koristi, treba da donose elemente prave prosvjećenosti. To, međutim, kod velike većine njemačkih građanskih konvertita nije slučaj. Ni »Zukunft« ni »Neue Gesellschaft« nisu donijeli išta što bi pokret pokrenulo i korak dalje. Tamo apsolutno nema istinskog stvarnog ili teorijskog obrazovnog gradiva. Umjesto toga, pokušaji da se površno usvojene socijalističke misli dovedu u sklad s najrazličitijim teorijskim gledištima što su ih gospoda donijela s univerziteta ili onekuda drugdje, i od kojih je jedno smušenije od drugog, zahvaljujući procesu truljenja u kojem se danas nalaze ostaci njemačke filozofije. Umjesto da su novu znanost najprije sami dobro proučili, svaki ju je sebi, naprotiv, prikrojio prema sobom donijetom gledištu, na brzu ruku stvorio jednu svoju privatnu znanost, i odmah istupio s pretenzijom da je uče. Otuda među tom gospodom ima otprilike toliko gledišta koliko i glava; umjesto da bilo šta razjasne, napravili su samo grdnu konfuziju — na sreću, gotovo jedino među sobom. Takvih prosvjećenih elemenata, kojima je prvi princip da druge uče onome čemu se sami nisu naučili, Partija se lako može odreći.

Drugo. Ako se takvi ljudi iz drugih klasa priključuju proleterskom pokretu, onda se ponajprije traži da ne donose sobom ostatke građanskih, malograđanskih itd. predrasuda, već da bez uvijanja prihvate proleterski način gledanja. Ta su gospoda, međutim, kao što je dokazano, i suviše prepuna građanskih i malograđanskih predodžbi. U tako malograđanskoj zemlji kao što je Njemačka, te predodžbe zasigurno imaju svog opravdanja. Ali samo *izvan* Socijaldemokratske radničke partije. Ako se gospoda konstituiraju kao socijaldemokratska partija malograđana, bit će posve u pravu; s njima bi se tada moglo pregovarati, prema prilikama zaključiti kartel itd. Ali, u jednoj radničkoj partiji, oni su element iskrivljavanja. Ako ima razloga da se u njoj privremeno trpe, onda postoji obaveza da ih *samo* trpe, da im se ne dopušta da utječu na vođenje partije, da ih drže u izvjesnosti kako je prijelom s njima samo pitanje vremena. Čini se, uostalom, da je to vrijeme i došlo. Kako Partija može pisce tog članka i dalje da drži u svojoj sredini, nama je neshvatljivo. No, dospije li, manje-više, u ruke takvih ljudi čak i partijsko vodstvo, Partija će biti naprosto uškopljena, i proleterskoj odlučnosti bit će kraj.

⁹ Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 387/388

Što se nas tiče, poslije cijele naše prošlosti, za nas postoji samo jedan put. Mi već gotovo 40 godina ističemo klasnu borbu kao neposrednu pokretačku silu historije, i posebno klasnu borbu između buržoazije i proletarijata kao veliku polugu modernog socijalnog preobražaja; mi, dakle, nipošto ne možemo ići s ljudima koji hoće da tu borbu izbrišu iz pokreta. Mi smo pri osnivanju Internacionalne izričito formulirali bojni zov: oslobođenje radničke klase mora biti djelo same radničke klase. Mi, dakle, ne možemo ići s ljudima koji otvoreno izriču kako su radnici nedovoljno prosvjeđeni da bi se oslobodili sami, i da ih tek odozgo moraju osloboditi velegrađani i malograđani. Bude li nov partijski organ zauzeo stav što odgovara uvjerenjima te gospode, bude li građanski, a ne proleterski, onda nama neće preostati drugo, ma koliko to želili, nego da se protiv toga javno izjasnimo i da razvrgnemo solidarnost kojom smo do sada zastupali njemačku partiju pred inostranstvom. Ipak, nadamo se da *do toga* neće doći.

Ovo pismo treba saopćiti svoj petorici članova komisije u Njemačkoj¹⁰, kao i Brackeu . . .

S naše strane nema nikakve smetnje da se saopći i Cirižanima.

¹⁰ August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Friedrich Wilhelm Fritzsche, Bruno Geiser i Wilhelm Hasenclever

175

Marx Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

19. septembra 1879.
41, Maitland Park Road
Haverstock Hill, London, N. W.

Poštovani gospodine,

Upravo sam se vratio u London poslije gotovo dva mjeseca seoskog života na otoku Džersiju^[175] i u drugim obalnim mjestima.^[183] Morao sam se predati takvom životu i obustaviti svaki rad za to vrijeme jer mi je to savjetovao liječnik zbog nervne rastrojenosti. Iz tog razloga nisam mogao navaliti na duhovnu hranu koju ste mi prijateljski poslali, no sada se osjećam mnogo bolje i energično ću prionuti na posao.

Knjigu Kovalevskog dobio sam od njega samog.^[510] On je jedan od mojih »naučnih« prijatelja, koji svake godine dolazi u London da istražuje bogatstvo Britanskog muzeja.

Dobit ćete jedno duže pismo čim obavim dio hitnih poslova koji su se nagomilali dok sam bio odsutan.

U međuvremenu s najboljim željama.

Vaš odani

*A. Williams*¹

Prevod s engleskog

¹ Marxov pseudonim

176

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

19. sept. 1879.

41, Maitland Park Road
Haverstock Hill, London, N. W.

Dragi prijatelju,

Tek sam se prekjučer, nakon 7-tjednog boravka u Džersiju^[175] i kasnije u Remzgejtju^[183] vratio u London. No pobrinuo sam se utoliko što je poslovne stvari i *naloge* koje si spomenuo u Tvojim pismima obavio Engels. Ali stari Becker¹ još mi nije, kako je Engels od njega zahtjevao², poslao za Tebe formular punomoći koju sam ja potpisao. Čim stigne, napisat ću stvar. Moj long rustication³ bio je zbog mog nervnog stanja — (pogoršano, jer mi je Karlsbad već 2 godine zbog Bismarcka nepristupačan) — koje je sav umni rad na kraju gotovo »onemogućilo«. Sad sam ipak mnogo bolje.

Novo izdanje *Weitlinga*^[511] nisam dobio. Od američkih listova primio sam samo »Paterson Labor Standard«, koji nipošto ne obiluje sadržajem. Tvoje posljednje pošiljke, statistika biroa rada u Pensilvaniji, Ohaju i Masačusetsu, primio sam sa zahvalnošću (također Stewardov govor). Veoma mi je drago što će mi šef biroa u Masačusetsu⁴, kako mi je pismeno najavio, odsada direktno slati publikacije (i cenzus) odmah po njihovom izlasku⁵.

U pogledu Mosta i drugova, mi smo prema njima »pasivni«, tj. nemamo s njima veze, iako samog Mosta povremeno viđam kod mene. To je laž gospodina Lübecka da smo Engels i ja objavili neku »*Izjavu*« protiv Mosta ili lista »*Freiheit*«. Židov Bernstein pisao je iz Ciriha Engelsu da je Most pisao u Švicarsku i Njemačku kako mi stojimo iza njega. Na to je Engels odgovorio: ako B[ernstein] to *dokaže*, tada će on objaviti izjavu protiv te izmišljotine.⁶ Ali Bernstein (nećak berlinskog rabina Rebensteina iz berlinskog lista »*Volks-Zeitung*«) nije podnio zaista ni mrvicu dokaza. Umjesto toga prišapnuo je magarcu Lübecku lažnu tajnu, koju je ovaj sa uobičajenom diskrecijom tog pennyliners⁷ odmah prodao u United States.

¹ Johann Philipp Becker — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 173 — ³ dugi boravak na selu — ⁴ Carol Davidson Wright — ⁵ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 41 — ⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 165 — ⁷ piskarala

Naše sporne tačke sa Mostom nisu uopšte one koje nam pripisuju ciriška gospoda, trio »dr Höchberg - Bernstein (njegov sekretar) - i C. A. Schramm«. Mi ne predbacujemo Mostu da je njegova »Freiheit« *suviše revolucionarna*; mi predbacujemo njoj da je *revolucionarnog sadržaja*, da se služi samo *revolucionarnim frazama*. Također mu ne predbacujemo da on *kritizira vode partije u Njemačkoj*, već, prvo, da on pravi *javni skandal*, umjesto da, kao mi, saopći ljudima svoje mišljenje pismeno, i. e. putem *pisma*; a drugo, što mu je to samo izgovor da se on lično istakne, te da stavi u opticaj *besmislene tajne zavjereničke planove* gospode *Webera juniora i Kaufmanna*. Ti su se momci davno prije njegova pristupa osjećali pozvanim da »opći radnički pokret« stave pod svoje preuzvišeno vođstvo i svuda su snovali pokušaje za ostvarenje tog »dražesnog« smionog pothvata. Valjani John Most, čovjek najdjjetinjastije taštine, zaista vjeruje da su se svjetske prilike snažno izmijenile, jer taj isti Most ne prebiva više u Njemačkoj, već u Londonu. Taj čovjek nije bez talenta, ali on uništava svoj talent skribomanijom. On, osim toga, nije esprit de suite⁸. Svaka promjena vjetra baca ga čas u ovom, čas u onom pravcu, kao neku vjetrušku.

S druge strane, ja i Engels mogli smo zaista biti prisiljeni da objavimo »javnu izjavu« protiv Lajpcizana i s njima povezanih Cirišana.

Stvar stoji ovako. Bebel nam je pisao da se u Cirihi želi osnovati partijski organ^[177] i zahtijevao da surađujemo. Hirsch nam je bio označen kao vjerovatni urednik. Na to smo *pristali* i pisao sam direktno Hirschu^[40] (tada u Pariz, odakle je otada protjeran po drugi put^[184]) da prihvati uredništvo, jer nam samo on pruža sigurnost da će takav doktorski i studentski etc. klatež i žgadija katedar-socijalista^[127], koja se raskomotila u listu »Zukunft« etc. a već počela ubacivati i u »Vorwärts«, biti udaljena, te da će se striktno pridržavati partijske linije. Ali sad se pokazalo da je Hirsch u Cirihi otkrio osinje gnjezdo. Pet ljudi, *dr Höchberg* (koji je plativši ušao u partiju, rođak Sonnemanna, sanjar), *Židov Bernstein*, njegov sekretar, *G. A. Schramm*, filistar, pa makar i dobronamjeran, a iz Lajpciga poslan *Viereck* (također filistarski prostak, pravi sin njemačkog cara⁹) i trgovac *Singer* iz Berlina (malograđanin, mješina, posjetio me je prije mjesec dana), tih 5 ljudi konstituirali su se — sa previšnjim odobrenjem Lajpcizana — kao osnivački odbor i kao *nadzorni komitet za upravu i redakciju* u Cirihi imenovali trio * * * (Höchberg - Bernstein - C. A. Schramm) koji treba da odlučuje u prvoj instanci; kao posljednja apelaciona instanca stajali su nad njima Bebel, Liebknecht i još neki iz njemačkog vođstva; Hirsch je najprije zahtijevao da sazna *od koga dolazi novac*; Liebknecht je pisao, od »partije i dra Höchberga«; Hirsch je odbacio retorsku šuplju frazu i reduciraio to, sasvim pravilno, na »Höchberg«. Drugo, Hirsch se nije

⁸ dosljedan — ⁹ Wilhelm I

htio podrediti trojstvu Höchberg - Bernstein - C. A. Schramm, s to više opravdanja jer se je Bernstein, odgovarajući na njegovo pismo kojim je molio obavijest, birokratski otrsao, odbacio njegovu »Laterne« — mirabile dictu¹⁰ — kao ultrarevolucionarnu itd. Nakon dužeg dopisivanja, pri čemu se Liebknecht nije istakao, Hirsch se povukao; Engels je pisao Bebelu da se *mi* također povlačimo¹¹, kao što smo od samog početka uskratili suradnju sa listovima »Zukunft« (Höchberg)^[116] i »Neuen Gesellschaft« (Wiede)^[92]. Ti momci, teoretski bezvrijedni, praktički neupotrebljivi, žele socijalizmu (koji su prema univerzitetskim receptima dobro smučkali¹²), a osobito Socijaldemokratskoj *partiji* slomili zube, prosvijetiti radnike ili, kako oni kažu, pružiti im »elemente obrazovanja« putem njihovog zbrkanog poluznanja i, prije svega, stvoriti Partiji ugled u očima filistara. To su jedna *kontrarevolucionarna* lupetala. Well.¹³ Tjedni organ izlazi sada (ili treba da izlazi) u Cirihi pod njihovim nadzorom i višim nadzorom Lajpcizana. (Urednik je Vollmar.)

Međutim, Höchberg je došao ovamo¹⁴ da nas primami. Zatekao je samo Engelsa koji mu je kritički pretresajući »Jahrbuch«, koji izdaje Höchberg (pod pseudonimom dr *L. Richter*), ukazao na duboku provaliju između nas i njega. (Pogledaj *bijednu* tvorevinu: članak označen sa 3*, to je trozvjezdje Höchberg - Bernstein - C. A. Schramm.)^[182] (Ali i valjani John Most figurira u puzavom članku o spisatelju Schöffleu.) Nešto sramnije za Partiju još nikad nije štampano. Bismarck *nije* činio dobro *sebi, već nama*, time što je prisilnom tišinom u Njemačkoj omogućio tim momcima da se jasno čuju. Höchberg kao da je pao s neba kad mu je Engels rekao golu istinu; on je čovjek »miroljubivog« razvitka i očekuje proletersku emancipaciju zapravo samo od »obrazovanih buržuja«, i. e. njemu ravnih. Liebknecht mu je, pak, rekao kako smo svi mi au fond¹⁵ ipak saglasni. Da svi u Njemačkoj — i. e. sve vođe — dijele njegovo mišljenje etc.

Liebknecht je, u stvari, pogriješivši veoma u transakciji sa lasalovcima, pustio na volju tim varvarima i tako malgré lui¹⁶ pripremio u Partiji demoralizaciju koja se mogla otkloniti *samo* zakonom protiv socijalista.^[151]

Da sad »Wochenblatt« — partijski organ — *nastupa*, u stvari, na način koji inicira Höchbergov »Jahrbuch«, mi bismo bili prisiljeni da javno istupamo protiv takvog zanemarivanja Partije i teorije! Engels je napisao okružnicu (pismo) Bebelu etc.¹⁷ (naravno, samo za *privatnu upotrebu* njemačkim partijskim vodama), u kojoj je otvoreno izneseno naše mišljenje. Gospoda su, dakle, upozorena, a dovoljno nas poznaju

¹⁰ čudno rečeno — ¹¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 168 — ¹² u rukopisu: koji su prema univerzitetskim receptima sebi dobro smučkali — ¹³ Pa dobro — ¹⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 173 — ¹⁵ u osnovi — ¹⁶ protiv svoje volje — ¹⁷ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174

da znaju kako to ovdje znači: pokoriti se ili slomiti se! Žele li se kompromitirati, tant pis!¹⁸ Da *nas* kompromitiraju, neće im nipošto biti dozvoljeno. Kako su jako zbog parlamentarizma spali već na magarca, možeš vidjeti, između ostalog, po tome što Hirschu predbacuju zločin — zbog čega? Zbog toga što je on lumpacijsa Kaysera — zbog njegovog sramnog govora o Bismarckovom zakonu o carinama — u »Laterni« pomalo obezvrijedio.^[19] Ali, ali to sad znači da je Partija, i. e. pregršt parlamentarističkih zastupnika Partije, ovlastilo Kaysera da tako govori! Tim veća sramota za tu pregršt! Ali to je bijedan izgovor. Zaista, bili su dovoljno glupi da odobre Kayseru da govori za sebe i u ime svojih konstituenata; naprotiv, on je govorio u ime Partije. Ali kakogod bilo: parlamentaristički idiotizam već ih je toliko uhvatio da vjeruju kako su *iznad kritike*, te osuđuju kritiku kao crime de lèse majesté!¹⁹

Što se tiče *Komunističkog manifesta*^[20], do sada nema još ništa, vremena nije imao čas Engels, čas ja. Najzad ćemo se toga ipak morati prihvatiti.

Nadam se, u slijedećem pismu čut ću umirujuće vijesti o Tebi i Tvome zdravlju i napretku. Meanwhile²⁰ — uz prijateljske pozdrave moje žene — i dalje

Tvoj vjerno odani
Karl Marx

John Most mi je pisao o Lübeckovom olajavanju u čikaškom listu²¹. Nisam mu odgovorio; ali sad, kad sam u Londonu, pozvat ću ga osobno i usmeno mu reći što mislim.

Hirsch je ovdje nakon što je protjeran iz Pariza. Još ga nisam vidio, jer me, naravno, za vrijeme moje odsutnosti, nije mogao naći kod kuće.

Pišem samo u »registriranoj« Enveloppe²², jer druge nemam u zalih, a ipak nisam htio duže odgađati.

¹⁸ tim gore — ¹⁹ uvredu veličanstva — ²⁰ U međuvremenu — ²¹ »Chicagoer Arbeiter-Zeitung« — ²² u koverti jednog »preporučenog« pisma

177

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 24. sept. 79.

Dragi Stari,

Tvoju dopisnicu primio. Uputio sam Ti poštansku uputnicu na £ 1.12 šilinga, što bi trebalo iznositi Fr. 40.20, da, ukoliko troškovi oko punomoći¹ iznose nešto više, ne zaglibiš. Marx je opet ovdje^[183], na izgled krajnje dobrog zdravlja, tako da se sada na 2. tomu *Kapitala*^[209] može zacijelo slobodno raditi.

O ishodu pregovora sa ljudima u zemlji filistarstva, blagovremeno ću te opširnije obavijestiti.²

U žurbi.

Tvoj stari
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 173 — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 185

178

Marx Berthi Augusti

u Koblenc

[London] 25. oktobra 1879.

Draga gospođo Bertha,

Kraj sebe upravo imam posjetioca (dosadnog), ali ne želim propustiti priliku da Vam se u žurbi zahvalim na užitku koji mi pruža štivo Vašeg romana u listu »Kölnische«¹. Veliki talenat otkriva svatko, ali je djelo osobito iznenađujuće za onoga tko zna u kakvim tijesnim i od vanjskog svijeta isključenim prilikama radite. Uostalom, dozvolite mi da dodam da sam ja veliki heretik u pogledu njemačkih romana, uopće ih ne cijenim, veoma su me razmazili najbolji francuski, engleski i ruski romanopisci, te da sam se, dakle, sa uobičajenim nepovjerenjem predao štivu Vaše *Sudbonosne godine*.

S najljepšim željama za Vaš napredak,

Vaš prijateljski odani

Karl Marx

¹ »Kölnische Zeitung«

179

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig^[512]

London, 14. nov. 1879.

Dragi Bebel,

Najljepša hvala na Vašem saopćenju, kao i F[ritzche]-ovu i L[iebnechtovu],^[513] koja nam napokon omogućuju da jasno uočimo kako stoje stvari.

Međutim, da stvar od početka nije bila baš jednostavna, dokazuju prijašnja lajpciška pisma, kao i nesporazumi i zapleti oko Hirscha uopće¹. Oni ne bi bili mogući da su Lajpcižani unaprijed zajazili prohtjeve Cirišana za cenzurom. Da je to bilo učinjeno i saopćeno Hirschu, bilo bi sve u redu. No budući da toga nije bilo, ja pri ponovnom upoređivanju onog šta je učinjeno i šta je propušteno, sadašnjih saopćenja i prijašnjih pisama svih učesnika, mogu zaključiti jedino da Höchberg nije bio toliko u krivu kada mi je kazao da je cenzura Cirišana bila uvedena samo zbog Hirscha, a da je prema V[ollmaru] izlišna.

Što se tiče financiranja, ja se i ne čudim što stvar uzimate tako olako. Vi to sada iskušavate prvi put. Ali Hirsch je to praktički iskusio upravo s »Laternom«, i mi, koji smo već često gledali slično, a i sami doživjeli, možemo mu samo dati za pravo što se htio uvjeriti da se ta tačka ozbiljno razmatra. Unatoč svim doprinosima, »Fr[ei]h[ei]t« je zaključila svoj treći kvartal s deficitom od sto funti sterlinga = 2000 maraka. Ne poznajem nijedan u zemlji zabranjeni njemački list koji bi se održao bez znatnih priloga. Ne dajte se zasljepiti prvim uspjesima. Stvarne teškoće oko krijumčarenja pokazuju se tek s vremenom, i neprestano se povećavaju.

Vaša izjašnjavanja o stavu poslanika, i uopće partijskih vođa, prema pitanju zaštitne carine potvrđuju svaku riječ mog pisma². Bilo je dovoljno loše već i to što je Partija, koja se hvali da je nad buržoazijom u ekonomici tako nadmoćna, bila pri ovom prvom ekonomskom oprobavanju jednako tako podvojena, jednako se tako nije razumjela u stvar kao i nacionalni liberali,^[514] čiji jadni slom opravdava bar to

¹ U rukopisu koncepta precrtano je: Zašto taj njihov glasan i hitan prohtjev nije bio smjesta iz Lajpciga stišan? Da bi se Hirscha privolilo da ode u Cirihi, trebalo je samo dvoje: 1. saopćenje o pravom stanju stvari, kakvo ste nam sada dali, 2. obavijest: mi, Lajpcižani, pisali smo Cirišanima da se u redakciju službeno nemaju što pačati, a ako to ipak učine, Ti za to ne haj, Ti si odgovoran nama i samo nama.

— ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174

što su ovdje došli u sukob stvarni interesi buržoazije. Još je gore što se pokazalo da postoji rascjep, što se istupilo neodlučno i kolebljivo. Kada se već nije moglo postići jedinstvo, preostao je samo jedan put: izjaviti da je to pitanje pitanje buržoazije, kao što i jeste³, i ne glasati s drugima. Najgore je što se Kayseru dopustilo da održi svoje jadne govore i da *pri prvom čitanju glasa za zakon*.^[180] H[irsch] ga je napao^[191] tek *poslije* toga glasanja, pa ako je K[ayser] zatim pri trećem čitanju i glasao *protiv* zakona, stvar ne ispada po njega nimalo bolje, ako ne još i gore.

Kongresna odluka nije isprika.^[515] Ako partija želi da se i danas još veže uza sve kongresne zaključke donijete u prijatno vrijeme mira, onda sama sebi stavlja okove. Pravnu osnovicu na kojoj se kreće jedna živa partija treba ne samo da stvara ona sama već ta osnovica treba da se dade u svako vrijeme izmijeniti. Budući da je zakon protiv socijalista^[151] onemogućio sve kongrese, pa tako i mijenjanje starih kongresnih zaključaka, on je poništio i obveznu moć tih zaključaka. Partiji, kojoj je uskraćeno da donosi obavezne zaključke, zakone treba tražiti samo još u njenim živim, vazda promjenljivim potrebama; želi li ona da te potrebe podredi prijašnjim zaključcima koji su sada kruti i mrtvi, kopa sebi vlastiti grob.

Toliko formalno. No sadržaj tog zaključka obara ga još više. Prvo, on je u suprotnosti s Programom, jer dopušta odobravanje *posrednih poreza*. Drugo, u suprotnosti je s neotuđivom partijskom taktikom, jer dopušta odobravanje poreza današnjoj državi. Treće, međutim, on kazuje, jasno prevedeno na njemački, slijedeće:

Kongres priznaje kako nije dovoljno upoznat s pitanjem zaštitne carine da bi mogao donijeti odlučan zaključak za ili protiv. On, dakle, izjavljuje da *nije kompetentan* za to pitanje, međutim, za volju drage publike, on se ograničava na izvođenje općih mjesta, od kojih neka ne kazuju ništa, a druga se ne slažu međusobno ili s partijskim programom, i sretan je što se na taj način cijele stvari kurtaliso.

I ta bi izjava o nekompetentnosti, kojom je u mirno vrijeme ovo, tada čisto akademsko pitanje odgođeno na dugu stazu, trebalo⁴ da u današnja ratna vremena, kada se pitanje zaoštrilo, obavezuje cijelu Partiju sve dok je ona ne ukine jednim svojim novim, sada onemogućenim, pravovaljanim zaključkom?

Jedno je izvjesno: Ma kakav utisak da su H[irschovi] napadi na K[aysera] ostavili među poslanicima, ti su napadi odrazili utisak što ga je neodgovoran Kayserov istup ostavio među njemačkim i nenjemačkim socijaldemokratima u inostranstvu. I, već bi napokon ipak trebalo uvidjeti da ugled Partije treba održavati ne samo među svoja četiri zida već i pred Evropom i Amerikom.

³ U rukopisu koncepta precrtano je: jedina smjernica trebalo je da bude: pozvati se na tačku Programa koja odbacuje *sve* indirektno poreze, i na taktiku koja zabranjuje *svako* odobravanje poreza ovoj vladi, i uzdržati se od glasanja.

— ⁴ u rukopisu koncepta: ta bi stara kupusara

To me dovodi i na Izvještaj.^[516] Kao što je dobar početak, kao što je spretna obrada debate o zaštitnoj carini, tako neugodne koncesije njemačkom filistru, sadrži treći dio. Čemu posve izlišno mjesto o »građanskom ratu«, čemu klanjanje pred »javnim mišljenjem«, koje će u Njemačkoj uvijek biti mišljenje pivskog filistra? Šta će ovdje posvemašnje brisanje klasnog karaktera pokreta? Zašto praviti to veselje anarhistima? I k tome su još sve te koncesije posve uzaludne. Njemački je filistar utjelovljenje kukavičluka, on poštuje jedino onoga tko mu ulijeva strah.⁵ Ali onoga tko pred njim hoće da se pravi dobrim djetetom, on smatra sebi ravnim i ne poštuje ga više nego sebi ravne, to jest nikako. I sada, nakon što se »juriš« pivsko-filistarskog negodovanja, zvanog javno mišljenje, po odobrenju opet stišao, kada su ljudi pod pritiskom poreza ionako opet smekšani, čemu još i to udvaranje? Kad biste samo znali kako to odjekuje u inostranstvu! Posve je dobro da partijski organ uređuju ljudi koji su posred Partije i posred borbe. Ali da ste samo šest mjeseci bili u inostranstvu, posve drugačije biste mislili o nepotrebnom samoponižavanju partijskih poslanika pred filistrom. Juriš koji se poslije Komune sručio na francuske socijaliste bio je ipak posve drugo nego što je Nobilingova dreka u Njemačkoj. A s koliko su se više ponosa i samosvijesti ponijeli Francuzi! Gdje vi nalazite tolike slabosti, tolike komplimente za protivnika? Oni su šutjeli kad nisu mogli slobodno govoriti, puštali su da se malograđani izlaju, oni su znali da će opet doći njihovo vrijeme, i ono je sada tu.

Rado vjerujem ono što kažete o H[ö]ch[b]er]gu.^[517] Ta ja ništa nemam protiv njegovog osobnog karaktera. Ja, također, vjerujem da mu je tek s progonima socijalista postalo jasno šta želi udno svoga srca. Da je ono građansko a ne proletersko, ja sam — vjerojatno uzalud — pokušao da mu objasnim.⁶ Ali nakon što je jednom stvorio program, ja bih morao da mu pripišem više nego slabost njemačkog filistra, pa da pretpostavim kako on neće nastojati da se taj program i prizna. H[ö]ch[b]er]g prije svakog članka i H[ö]ch[b]er]g poslije svakog članka^[170] dva su različita čovjeka.⁷

A sada sam u broju 5 lista »Soz[ial]dem[okrat]« našao dopis s Donje Label^[518] u kojem Auer uzimlje moje pismo⁸ za izliku da me — doduše, bez imena, ali dovoljno određeno — optuži kako »sijem nepovjerenje prema najprokušanim drugovima«, dakle, kako ih klevećem (jer bih inače bio u pravu).⁹ To mu nije dovoljno, pa laže, jednako glupo kao i drsko, stvari kojih u mom pismu uopće nema.

⁵ U rukopisu koncepta precrtano je: Bismarck postupa s njime kao što i zaslužuje, naime udarcima nogom, i stoga on Bismarcka obožava — ⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 173 i 176 — ⁷ u rukopisu koncepta precrtano je: barem za Partiju. — ⁸ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174 — ⁹ U rukopisu koncepta precrtano je: Ja ni ne mislim da se bavim tim, koliko »glupim«, toliko i drskim i provokativnim, Auerovim napadom. No ipak moram primijetiti da Auer, izgleda, zamišlja

Auer, čini se, uobražava da ja od Partije nešto hoću. No Vi znate da neću ja od Partije, već, naprotiv, Partija hoće nešto od mene. Vi i L[iebknecht] znadete: jedino šta sam uopće tražio od Partije, to je da me ostavi na miru, kako bih mogao dokončati svoje teorijske radove.^[35] Vi znate kako ja već šesnaest godina ipak uvijek ponovo pristajem da pišem u partijskim organima; i kako sam to činio, pisao nizove članaka, brošure, na izričitu narudžbu L[iebknecht]ovu — tako, na primjer *Stambeno pitanje*¹⁰ i *Anti-Dühringa*¹¹. Kakve sam ljubaznosti za to primio od Partije — na primjer, ugodne kongresne rasprave zbog *Dühringa*^[98] — u to neću potanje ulaziti. Vi, također, znate da smo M[arx] i ja dobrovoljno branili Partiju od vanjskih protivnika otkako ona postoji i da smo za to tražili od Partije samo jedno: da ne iznevjeri samu sebe.

No ako Partija od mene traži da surađujem u njenom novom organu¹², onda se po sebi razumije kako će se ona, u najmanju ruku, pobrinuti da, dok još traju pregovori, ne budem u novom organu oklevetan kao klevetnik, još k tome od strane jednog od nominalnih suvlasnika. Nije mi poznat neki literarni ili koji drugi kodeks časti s kojim bi se to slagalo, mislim da to sebi ne bi dopustio čak ni reptil.^[162] Stoga moram postaviti pitanje:

1. Kakvu mi zadovoljštinu možete ponuditi za to neizazvano i prostačko zlostavljanje;

2. Kakvu mi garanciju možete pružiti, da se tako šta više neće ponoviti?

Uz Auerove podvale želim još jedino primjetiti da mi, ovdje, ne potcjenjujemo ni teškoće s kojima treba da se Partija bori u Njemačkoj, ni značenje uspjeha što su uprkos tome izborni, ni dosad posve uzorno držanje partijskih masa. Po sebi se razumije, svaka pobjeda izvojevana u Njemačkoj raduje nas isto toliko kao i ona izvojevana bilo gdje drugdje, pa i više, jer se njemačka Partija od početka razvijala naslanjajući se na naše teorijske postavke. Ali upravo stoga mora nam biti posebno stalo do toga da praktički stav njemačke Partije, osobito javne izjave partijskog vođstva, i ostanu u skladu s općom teorijom. Naša kritika zasigurno mnogima nije ugodna; ali Partiji¹³ mora biti korisnije od svih nekritičkih komplimenata to što u inostranstvu imaju nekoliko ljudi koji, slobodni od utjecaja zbunjujućih lokalnih prilika i pojedinosti¹⁴ borbe, od vremena do vremena mjere ono što je učinjeno i rečeno mjerilom teorijskih postavki što vrijede za cijeli moderan proleterski pokret, i prenose im utiske koje njihovo istupanje ostavlja izvan Njemačke.

Najprijateljskije Vaš

F. Engels

¹⁰ O stambenom pitanju — ¹¹ Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring — ¹² »Der Sozialdemokrat« — ¹³ u rukopisu koncepta: i partijskom vođstvu — ¹⁴ u rukopisu koncepta: praktične

180

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

41, Maitland Park Road, London, N. W.
14. novembra 1879.

Dragi Sorge,

Najzad Ti mogu poslati sve punomoći. Ostale sam primio tek krajem prethodnog tjedna^[518]; stigle su kad *nisam smio izlaziti iz kuće* zbog krajnje opake prehlade, a potom je moj gospodin Solicitor¹ uspio odgoditi stvar za jedan tjedan, dok konačno danas nisam dobio *moju* punomoć. Kasnije ću Ti poslati račun i za ovu i za prvu. Šaljem Ti istovremeno 3 (odn. 4) druge punomoći, ali u drugoj kovčetu.

Vjerojatno si primio moje pismo² kojim Te obavještavam o posljednjim događajima unutar Partije. Otada su Höchberg i ciriška družba³ bar nominalno *udaljeni* iz uredničke komisije koja sad zasjeda u Lajpcigu, dok Vollmar djeluje kao urednik u Cirihi. Njegov list »Der Sozialdemokrat« ne vrijedi mnogo. Ali, u svakom slučaju, svi naši spomena vrijedni drugovi, Liebknecht, Bebel, Bracke etc., dezavuirali su »Jahrbuch« dra Höchberga, alias Richtera^[182], iako do sada samo—privatno.

Iz novina si vidio da je antikomunistička banda, sastavljena od veoma heterogenih dijelova, konačno potučena na marsejskom kongresu.^[520]

Moja žena je još uvijek opasno bolesna, a ja se lično još nisam oporavio.

Uz najljepše pozdrave moje obitelji,

Tvoj
Karl Marx

¹ advokat — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 176 — ³ Eduard Bernstein i Carl August Schramm

181

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

London, 24. nov. 79.

Dragi Bebel,

Imao sam dovoljno razloga kada sam Auerov nagovještaj primijenio na sebe. Datum ništa ne dokazuje. Mosta on *izričito isključuje*. *Pitajte, dakle, njega na koga je mislio*, pa ćemo vidjeti šta će reći. Uvjeren sam da ja *nisam* krivo razumio.^[521]

Onu izjavu H[öch]b[er]g je, svakako, dao.¹

Znam da ste u vrijeme pregovora s Hirschom najčešće bili odsutni, i ne pomišljam da odgovornost za ono šta se dogodilo prebacujem na Vas osobno.

U pogledu carinskog pitanja Vaše pismo potvrđuje upravo ono što sam rekao.² Ako je raspoloženje bilo podvojeno, kao što je i bilo, onda se, u želji da se to podvojeno raspoloženje uzme u obzir, trebalo *upravo uzdržati*. U protivnom, uzet je u obzir samo *jedan dio*. A zbog čega onaj dio koji je za zaštitnu carinu, zavređuje više obzira od onoga koji je za slobodnu trgovinu, to se ne vidi. Vi kažete da je čista negacija s Vaše strane parlamentarno neodrživa. Ali, kad ste na kraju svi glasali protiv zakona, ipak ste ostali pri čistoj negaciji. Ja samo kažem da je trebalo unaprijed znati kakvo se držanje želi; da je trebalo djelovati u skladu s konačnim glasanjem.

Vrlo je malo pitanja u kojima socijaldemokratski poslanici mogu odstupiti od čistog negiranja. To su sva ona pitanja koja se direktno tiču odnosa radnika prema kapitalistima: tvorničko zakonodavstvo, redovan radni dan, jamstvo, plaćanje nadnice u robu itd. Zatim, svakako, i poboljšanja u čisto građanskom smislu, koja sačinjavaju pozitivan napredak: jedinica novca i utega, tolerancija, proširenje osobnih sloboda itd. Time Vas, sigurno, zasad neću opterećivati. U svim drugim ekonomskim pitanjima, kao što su zaštitne carine, podržavanje željeznica, osiguranja itd., socijaldemokratski poslanici uvijek će morati da ističu odlučno gledište. Ne odobravati ništa što jača moć vlade nasuprot narodu. A to će biti utoliko lakše što će mišljenje o tom redovito biti podvojeno i u Partiji, a to samo po sebi nalaže uzdržavanje, negaciju.

Ono što kažete o Kayseru, stvar još i pogoršava. Kad općenito govori za zaštitne carine, zašto onda glasa protiv?^[180] Ako želi glasati

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 179 — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 179

protiv njih, zašto ih zagovara? Ali, ako je tu temu vrlo marljivo studirao, kako može glasati za carine na željezo? Da mu studije vrijede i marjaša, morale bi ga poučiti da u Njemačkoj postoje *dvije* željezare, Dortmunder Union i Königs- und Laurahütte, od kojih *svaka* može *pokriti sve unutrašnje potrebe*; a pored njih ima još mnogo manjih; da je, dakle, zaštitna carina pri tom čista besmislica, da tu može pomoći jedino osvajanje vanjskog tržišta, dakle, apsolutna slobodna trgovina, inače slijedi bankrot; da sami fabrikanti željeza mogu željeti zaštitnu carinu jedino ako su se udružili u *krug*, u zavjeru kojom će *unutrašnjem tržištu nametnuti monopolne cijene*, a na vanjskom će se tržištu, naprotiv, uz besćenje rješavati viška proizvoda, *kao što u ovom trenutku već stvarno i čine*. U interesu tog kruga, te zavjere monopolista, govorio je K[ayser], i glasao, glasajući za carine na željezo, a Hansemann iz Dortmunder Uniona i Bleichröder iz Königs- und Laurahütte u sebi su se smijali glupom socijaldemokratu koji je, još uz to, *marljivo prostudirao* temu!

Bezuvjetno je potrebno da nabavite *Političke špekulante u Njemačkoj* Rudolfa Meyera. Bez poznavanja tamo prikupljenog materijala o prijevari, slomu i političkoj korupciji tokom deset posljednjih godina, nemoguće je suditi o sadašnjim njemačkim prilikama. Kako se moglo dogoditi da taj rudnik u svoje vrijeme nije iskorišten za našu štampu?^[522] Knjiga je, naravno, zabranjena.

Mjesta u Izvještaju,^[516] na koja mislim³ prije svega, su 1. ono gdje se velika važnost pridaje pridobijanju javnog mišljenja — protiv koga je taj faktor, taj je paraliziran — *»pretvaranje te mržnje u simpatije«* — simpatije! Ljudi koji su se upravo za vrijeme strahovlade^[523] pokazali kao nitkovi! — bilo je pitanje opstanka itd. Ne treba ići tako daleko, osobito kada je strah već *odavna prošao*. — 2. Gdje se kaže da partija koja osuđuje rat u svakom obliku (dakle, i onaj koji uprkos tome *mora* voditi, i vodi ga uprkos tome) i kojoj je cilj sveopće bratimljenje ljudi (to je, na riječima, cilj svake partije, a neposredno na djelu nijedne, jer se ni mi nećemo bratimiti s buržujima dokle god oni budu htjeli da ostanu buržuj) ne može težiti građanskom ratu (dakle, niti u slučaju kad bi građanski rat bio sredstvo za postizanje cilja). — Iz te rečenice može se zaključiti i ovo: da partija koja osuđuje prolijevanje krvi u svakom obliku, ne može biti ni za puštanje žile ili za amputaciju pri truljenju uda, ni za naučnu dezinfekciju. Čemu takve priče? Ja ne tražim da govorite *»snažno«*, ne predbacujem Izvještaju da kazuje premalo — već, naprotiv, previše, a bilo bi bolje da je to izostalo. Ono što zatim slijedi mnogo je bolje, pa je tako Hans Most sretno preveo samo nekoliko mjesta iz kojih je mogao izvući kapital.

No bio je promašaj što je u listu »S[ozial]d[emokrat] svečano objavljeno da su Liebk [necht]itd. položili sasku zakletvu.^[524] Hansu⁴

³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 179 — ⁴ Johann Most

to nije moglo promaći, i njegovi anarhistički prijatelji već će to razraditi. M[arx] i ja smatramo da sama stvar nije tako opasna kao što ju je, u prvoj ljutnji, uzeo, na primjer, Hirsch, Vi treba da znate da li »Paris vaut bien une messe«⁵, kao što je rekao Henri IV kada je prešao u katoličku vjeru i time Francusku poštudio 30-godišnjeg rata; da li su prednosti takve da zavređuju nedosljednost i polaganje zakletve koja je, uz to, i jedina po kojoj nitko ne može navući proces zbog krivokletstva. Ali, kad se već prisizalo, trebalo je o tom šutjeti dok *drugi* ne udare u dreku, tada bi bilo dovoljno vremena za obranu. Bez lista »S[ozial]d[emokrat]« Hans ne bi o tom saznao ni riječi.

Vrlo nas je razveselilo kako ste natrljali nos notornoj pijanici i razvratniku.^[525] Kazat ćemo neka to prošire u Parizu, jedino smo u nedoumici oko francuskih riječi koje bi trebalo da protumače te krepke izraze.

Mi, uostalom, nipošto ne poričemo da je nama ovdje, kako se to kaže, lako govoriti, i da je vaš položaj teži nego naš.

Pristupanje malograđana i seljaka znači, doduše, da pokret naglo napreduje, ali je ono po vas i opasno, čim se zaboravi da ti ljudi moraju doći, ali i dolaze *samo zato što* moraju. Njihovo pristupanje dokazuje da je proletarijat u stvarnosti postao vodeća klasa. Ali budući da oni dolaze s malograđanskim i seljačkim predodžbama i željama, ne treba zaboraviti da će proletarijat proigrati svoju vodeću historijsku ulogu bude li tim predodžbama i željama pravio koncesije.

Najprijateljskije Vaš

F. Engels

U prilogu još jedan odvojeni postskriptum.^[526]

⁵ »Pariz vrijedi jedne službe božje«

182

Marx Achile-u Loria-i

u Mantovu

3. decembra 1879.

41, Maitland Park Road, London, N. W.

Poštovani gospodine,

Zbog zdravlja sam za izvjesno vrijeme morao napustiti London. Vrativši se danas, zatekao sam Vaše pismo od 23. novembra i Vaše djelo.^[527] Žurim da Vas obavijestim o prijemu i ujedno zahvalim.

Vaš najodaniji

Karl Marx

183

Marx nekom nepoznatom
u London^[528]

[London] 11. dec. 79.

Poštovani gospodine,
Da li ćete doći na ručak slijedeće nedjelje u 2 sata?

Vaš odani
Karl Marx

Prevod s engleskog

184

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig^[529]

London, 16. dec. 1879.

Dragi Bebel,

Ne mogu da shvatim kako Auer može sada reći da je mislio na Mosta kad ga je u članku isključio što je jasnije mogao¹. Neka bude onako kako jest.

U 10. broju lista »S[ozial]d[emokrat] nalaze se »osvrta na historiju štampe«, čiji je autor, bezuvjetno, jedna od triju zvijezda². Tamo se kaže: Socijaldemokraciji *samo služi na čast* upoređenje s beletristima poput Gutzkova i Laubea, dakle, s ljudima koji su već davno prije 48. pokopali posljednji ostatak političke karakternosti, ako su je ikada i imali. Dalje: »događaji 1848. morali su se zbiti, bilo *uza sve blagodati mira*, da su vlade bile udovoljile zahtjevima vremena, bilo, *na žalost*, jedino preostalim putem nasilne revolucije, kad one to nisu učinile».

U listu koji može formalno *kukati* zbog revolucije od 1848, što je upravo otvorila sva vrata socijaldemokraciji, u takvom listu nama nije mjesto. Iz tog članka i iz H[ö]ch[er]gova pisma jasno proizlazi kako trozvježđe traži da svoja sitnoburžoaska-socijalistička shvaćanja,^[182] koja je prvi put jasno izreklo u svom listu »Jahrbuch«, ističe u listu »S[ozial]d[emokrat] kao ravnopravna proleterskim. I, ja ne uviđam kako vi u Lajpcigu, kad su kola već dotle zastranila, namjeravate da to spriječite bez formalnog prekida. Vi te ljude i dalje priznajete za partijske drugove. Mi to ne možemo. Članak u listu »Jahrbuch« odvajava nas od njih oštro i apsolutno. Mi s tim ljudima ne možemo čak ni pregovarati, dokle god oni tvrde da zajedno s nama pripadaju istoj partiji. Tačke o kojima je ovdje riječ, tačke su što ni u jednoj proleterskoj partiji uopće više ne mogu da se raspravljaju. Njih stavljati na diskusiju unutar Partije, znači stavljati u pitanje cijeli proleterski socijalizam.

Zapravo je i bolje da mi u takvim okolnostima ne surađujemo. Mi bismo morali neprestano protestirati i nakon nekoliko nedjelja javno izjaviti da istupamo, što samoj stvari ipak ne bi koristilo.

Vrlo nam je žao što upravo u ovom trenutku ugnjetavanja ne možemo stajati na vašoj strani. Dokle god je Partija u Njemačkoj

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 181. — ² Karl Höchberg, Eduard Bernstein i Carl August Schramm

ostajala vjerna svom proleterskom karakteru, mi se nismo obazirali ni na šta. No sada, kad su sitnoburžoaski elementi koji su primljeni otvoreno pokazali boju³, stvar stoji drugačije. Čim se njima dopustilo da svoje sitnoburžoaske predodžbe komad po komad krijumčare u organ njemačke Partije, za nas je, samim tim, taj organ naprosto zatvoren.⁴

Za stvar oko zakletve^[524] malo marimo. Možda se mogao, kao što ste Vi htjeli, pronaći drugi put, koji bi ponešto uklonio neprijatan izgled,^[530] ali stvar i nije važna. Pazit ćemo na željenu diskreciju.

Malonov časopis⁵ može dobro djelovati, jer 1. M[alon] nije čovjek koji može nanijeti mnogo zla, i 2. njegovi suradnici Francuzi pobrinut će se da stvar ostane u pravoj kolotečini. Ako H[öch]b[er]g sanjari kako je tu našao tlo za svoje malograđanštine, uvidjet će da je bacio novac.

Magdeburški izbori^[531] vrlo su nas obradovali. Nepokolebljivost radničkih masa u Njemačkoj vrijedna je divljenja. Dopisi radnika u listu »S[ozial]d[emokrat]« jedino je šta tamo valja.

H[öch]b[er]govo pismo vraćam u prilogu. Tom čovjeku ne može se pomoći. Kad mi nismo htjeli surađivati s društvom ljudi iz lista »Zukunft«, onda je to bila osobna taština. Ali $\frac{1}{3}$ ljudi *nismo uopće poznavali*, i još *ne poznajemo* niti po imenu, a približno druga trećina sastojala se od notornih sitnoburžoaskih socijalista. I to se nazivalo »naučni« časopis! A H[öch]b[er]g još vjeruje da je taj časopis »djelovao prosvjetno«. To posvjedočuje njegova vlastita glava, tako čudesno pametna, da još ni danas, uprkos svem trudu, ne može shvatiti razliku između sitnoburžoaskog i proleterskog socijalizma. Sva razmimoilaženja su »nesporazumi«. Posve kao kod bukača iz 48. Ili pak »prenagljeni« zaključci. Naravno, jer je prenatrpan svaki zaključak što naklapanja te gospode lišava nekakvog smisla. Ona, eto, ne žele da kažu samo *to*, već ako je moguće, i suprotno.

Inače, svjetska historija ide svojim tokom, ne brinući se za mudrijaške i umjerenjačke filistre. U Rusiji sada već za nekoliko mjeseci mora doći do gustog. Ili će propasti apsolutizam, pa će tada, čim padne velika rezerva reakcije, Evropom dunuti drugi vjetar. Ili će doći do evropskog rata, a on će sahraniti i *sadašnjju* njemačku partiju u neizbježnoj borbi svakog pojedinog naroda za nacionalnu egzistenciju. Takav

³ U rukopisu koncepta precrtano je: i polažu pravo na to da svoju sitnoburžoasku kolebljivost i ograničenost ističu u Partiji kao socijalizam, stvar stoji drugačije. Partiji kojoj oni pripadaju, mi ne pripadamo; s takvim ljudima mi ne možemo ni (paktirati dokle god se) ne konstituiraju kao zasebna sitnoburžoasko-socijalistička partijska frakcija ili [u rukopisu nečitljivo] dokle god oni tvrde da ipak zajedno s nama pripadaju istoj partiji, mi s njima ne možemo ni pregovarati. — ⁴ U rukopisu koncepta precrtano je: Mi ne možemo i nikada nećemo vući u istoj sprezi sa sitnoburžoaskim socijalizmom — ⁵ »La Revue socialiste«

rat bila bi naša najveća nesreća, on bi mogao pokret baciti 20 godina unazad. Ali nova partija, koja bi napokon morala proizići iz toga, bila bi u svim evropskim zemljama lišena mase kolebljivosti i sitničavosti što sada posvuda sputavaju pokret.

Najprijateljskije Vaš

F. E.

185

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 19. dec. 1879

Dragi Stari,

Jučer je trebalo da dobijem novac, a davno je bilo utvrđeno da odmah potom i Ti primiš jednu pošiljku. Ali bilo je prekasno da istog dana pošaljem još i poštansku uputnicu, a cijelo popodne motalo mi se po glavi: večeras sigurno stiže pismo od Philippa! I zaista, stiglo je. I tako si mi pružio zadovoljstvo da Ti napravim božićno iznenađenje. Dakle, poslao sam Ti poštansku uputnicu na pet funti sterlinga, za koje bi prema ovdašnjem kursu tamo trebao dobiti 126 Fr., što će vjerojatno biti odmah i učinjeno.

Mi smo osrednje, ja se ne mogu potužiti, M[arx] je boljeg zdravlja nego lani, ipak još ne baš onako kako bi trebalo. Gospođa M[arx] se duže vremena povremeno gnjavi sa probavom i rijetko je sasvim dobro. II tom^[209] polako napreduje, a vjerojatno i neće brže napredovati sve dok povoljnije ljeto od prošlog ne omogući M[arxu] da se pošteno oporavi.

Jučer sam pisao Bebelu^[582] da mi ne možemo surađivati u listu »S[ozial]d[emokrat]«. Iz H[öch]b[er]govih daljnjih pisama proizlazi da on smatra normalnim da u listu »S[ozial]d[emokrat]« može zastupati poglede iznesene u listu »Jahrbuch«. ^[182] A sve dok se Lajpcižani s njim i njegovim filistarskim kolegama u tome slažu, ja ne vidim kako mu to mogu odbiti. No time smo mi isključeni. Pošto smo od *Manifesta* (štaviše, već od Marxovog djela protiv Proudhona¹) neprestano suzbijali taj isti sitnoburžoaski socijalizam, u ovom trenutku kad zakon protiv socijalista^[151] potiče da se ponovo uzdigne njegova zastava, ne možemo se s njim složiti. A to je i bolje. Uvukli bismo se u beskonačnu debatu s tom gospodom, S[ozial]d[emokrat]« bi postao bojno polje, a na koncu bismo morali ipak javno obrazložiti naše povlačenje. Sve to ne bi baš nikome koristilo, osim Prusima i buržoaziji, i zato to radije izbjegnimo. Ali ostalim ljudima koji nisu, kao ni, *zbog propalih pregovora* primorani da prihvate borbu protiv H[öch]b[er]ga i družbe — ostalim ljudima to nipošto ne treba biti uzor. Nikako ne vidim zašto, npr., Ti ne bi surađivao u listu. ^[583] Dopisi njemačkih radnika su jedino u njemu što čovjeka još veseli,

¹ *Bijeda filozofije*

a Tvoji radovi samo bi podigli nivo lista, a budući da list već postoji, prednost treba dati po mogućnosti što više dobrom listu nego lošem. Kažem to očekujući da Ti ljudi redovno plaćaju, jer kad bi Ti u Tvom položaju radio još i zabadava, tad bi to bilo ipak previše. Ni mi nismo osobito ljuti na Lajpcižane zbog te pripovijesti. Već godinama smo to predviđali. Liebkn[echt] se ne može ostaviti posredovanja i sticanja prijatelja i lijevo i desno, a kad Partija nastupa samo na izgled dovoljno jaka, brojna, a po mogućnosti i s puno para, tad on ne gleda tako tačno na pridošlice. To onda traje sve dok jednom na tome ne opeče prste. Ako se to desi, dobri ljudi već će se opet vratiti u pravu maticu.

»Freiheit« je pusta galama bez ikakvog sadržaja i duha, a Most, inače ne sasvim bez talenta, pokazuje se ovdje, otkako se odcijepio od partijskog tla, nesposobnim da smisli jednu jedinu misao. Zaželim li se jednom pravog psovanja, tad ipak pretpostavljam pokojnog Karla Heinzena, koji je to činio ipak još grublje.

Punomoći su sve u Njujorku², ali otada nisam više ništa čuo. U Liebkn[echt]ova nadanja ne može se pouzdati, on se uvijek više nada nego što je to potrebno.

Leßner već godinama nema veze sa ovdašnjim Udruženjem^[482], rijetko se viđa i tada većinom pomalo gundā općenito o toku stvari.

U Rusiji se stvar divno razvija! Vjerojatno će uskoro krenuti. A kada se to desi, tad će se velikoj gospodi Njemačkog rajha odmah zalediti stražnjica. To će biti slijedeća prekretnica svjetske povijesti.

Jadni anarhisti ipak Te ne bi trebali tako ozlovoljavati.^[534] Tako i tako sasvim su propali. Na Zapadu nemaju više šta da rade doli da među sobom stvaraju anarhiju, tako da lete kose, a u Rusiji da sa svim svojim ubojstvima samo vade za konstitucionaliste kestenje iz vatre — što su upravo sada, na svoj užas, otkrili!

Pozdravi od M[arxa] i

Tvog
F. E.

² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 180

186

Engels Améliji Engel

u London^[595]

[London, oko 1879/1880]

Madame,

Dugogodišnja iskustva su mi načelno nametnuta da nipošto ne pomažem novcem osobe koje ne poznajem.

Iznos koji Vi želite, uz to trenutačno, ne mogu unovčiti. Da mogu, bio bih obavezan da ga, kao i *svaki pfenig* koji mi nije potreban, upotrebim za pomoć našim partijskim drugovima koje je protjerao Bismarck.

Budući da Vi, uostalom, imate veze koje Vam omogućuju audijencije kod princeza, ne može Vam biti teško da se izvučete iz trenutačnih nepravilnosti.

Konačno, ne mogu da ne primijetim, koliko god mi je Vaš posjet bio neočekivan, toliko sam otada sa sigurnošću računao na jednu molbu, kao što je ona u Vašem pismu.

Odani

1880.

187

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Lajpcig

London, 10. jan. 1880.

Dragi Liebknecht,

Tvoje je pismo stiglo upravo usred prazničnog meteža koji je s povećanjem obitelji Marx i posjetom dvaju naših prijatelja iz Mančestera¹ poprimio prilične razmjere. Da bih mogao otpremiti Tvoje pismo, morao sam pogledati u *najnoviji* Post Office Directory², a mogao sam ga dobiti tek prilično daleko od svog stana. Enfin³, početkom ove nedjelje pronašao sam ga i Tvoje pismo poslao na adresu:

Alexander Macdonald Esq. M. P.
Well Hill (u adr[esaru] je Well hl.)
by Hamilton, North Britain (N. B.)

M[acdonald] je veća hulja između njih dvojice⁴, ali je dublje oficijelno povezan s rudarima ugljenokopa. Možda ćeš njegov odgovor dobiti prije moga. Čim se otvori parlament, moći ćeš da jednostavno adresiraš A[lexander] M[acdonald] House of Commons⁵. Budući da kažeš da M[acdonalda] moliš za dokumente koje tražiš u sastavu svog pisma, ja, naravno, oko toga neću više ništa poduzimati, dok se ponovo ne javiš.

Priča o srebru, odnosno dvojakoj valuti,^[536] tlapnja je nekolicine liverpulskih špekulanata pamukom. S obzirom na to da u trgovini s Indijom i Kinom praktički cirkulira jedino srebro, a njegova je vrijednost prema zlatu već prije više godina pala s 1:15,1/2 na 1:17,1/2 — 1:18, ta je okolnost, naravno, samo još povećala krizu pamučne robe uzrokovanu prevelikim izvozom tog artikla na Daleki Istok. Najprije su zbog povećane ponude pale cijene, a zatim su se, povrh toga, te oborene cijene izrazile u manjoj zlatnoj vrijednosti za engleskog izvoznika nego što je bilo prije. Pametnjakovići u Liverpulu, koji

¹ Vjerojatno Carl Schorlemmer i Samuel Moore — ² poštanski adresar —

³ Napokon — ⁴ Alexander Macdonald i Thomas Burt — ⁵ Donji Dom

uopće ne mogu zamisliti da i pamuku jednom može pasti cijena, sve su, eto, pripisali monetarnoj razlici, pa misle da će sve biti u redu, i da će trgovina s Indijom i Kinom procvasti čim se ovdje dekretira da srebro ponovo mora vrijediti 1 : 15, $\frac{1}{2}$ zлата, to jest engleska javnost trebala bi daaturi srebro za 13 - 15 posto iznad vrijednosti kako bi za toliko porasla dobit izvoznika pamučne robe. U tom je cijela smicalica, za koju se još hvataju neki crotchet-mongers⁶. Ona nije ni od kakva značenja. »Times« je u posljednje vrijeme tako čovjekoljubiv da misli kako zemlji siromašnoj poput Njemačke ne dolikuje da ima zlatnu valutu, već bi bilo bolje da se vrati na prikladniju srebrnu valutu — uz skrivenu želju da se londonskom tržištu novca stvori odvodni rezervoar za plasman njegova obezvrijeđenog srebra po višoj cijeni.^[537] Naravno, opet jedna skromna želja, jednako kao i dječja fantazija našeg prijatelja Bismarcka da se ponovo preorijentira na dvojaku valutu i da ponovo izdaje talire kao punovrijedne pri svim plaćanjima, premda je njihova vrijednost 15% manja od onog šta bi trebalo da vrijede. Njemački novčari ipak su se pod prijateljem Bismarckom *toliko* opametili da to više nije išlo, i izdati taliri vratili su se majmunskom brzinom u bankovne i državne blagajne.

Čestitam Tebi i svima vama Novu godinu, i *rusku revoluciju*, koja će u njoj zasigurno otpočeti i cijeloj Evropi odmah utisnuti drugi karakter. I to treba da i opet najvećim dijelom zahvalimo našem prijatelju Bismarcku, koji je svojim demonstrativnim austrijskim putovanjem i Alijansom,^[538] stavio rusku vladu, upravo u (*za nas!*) pravom trenutku, pred alternativu: rat ili revolucija. Quel génie!⁷

Tvoj
F. E.

⁶ smušenjaci — ⁷ Kakvog li genija!

188

Marx Bernhardu Krausu

u London^[539]

[London], 26. marta 1880.

Dragi dr Kraus [Kranz?],

Potpuno sam zaboravio da je danas Veliki petak: dakle, u 12 sati našao sam sa mojom kćerkom Eleanorom Cafe Royal zatvorenu, čekao do 1 sat, te budući da Vas nisam vidio, [odvezli?] smo se u Vaš hotel. Budite tako ljubazni pa mi još danas pišite — tako da odgovor dobijem sutra — da li nam u nedjelju u 5 sati (ne u 2) možete ukazati čast na ručku.

S najljepšim pozdravom Miss Eleanori

Vaš

Karl Marx

189

Engels H. Mayeru

u London^[540]

(koncept)

[London, kraj marta 1880]

Gospodine H. Meyer,

Vaše cijenjeno pismo od 25. marta dobio sam tek kasno navečer u subotu, 27. marta, tako da već i zbog toga ne bih mogao da se odazovem Vašem pozivu.

S obzirom na rascjep i razilaženja u mišljenju, do kojih je u posljednje vrijeme došlo ovdje i drugdje među njemačkim socijaldemokratima, za sada se ne mogu izjasniti ni za jednu ni za drugu stranu, tim prije što moram zamjeriti isto tako stavu ciriškog lista »Soz[ial]dem[okrat]«^[177] kao i londonskom listu »Freiheit«.

Zamolivši Vas da ovo izvolite saopćiti upravi, i dalje sa punom odanošću

190

Engels Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

London, 1. aprila 1880.

Dragi Stari,

Ovim Ti najavljujem da sam pošti predao uputnicu za Tebe na četiri funte sterlinga, to znači Fr. 100.80 cts., i želim Ti dobar prijem. Vjerojatno ste Ti i Tvoja žena boljeg zdravlja sad kad je oštra zima sretno prošla. Ovdje je osrednje, gospođa M[arx] još uvijek nije kako treba, a i M[arx] bi mogao biti bolje, nakon zime uvijek mu je najlošije, grčevit kašalj ometa ga pri spavanju.

Inače, ovdje je opet kao Anno¹ 1850. Radničko udruženje^[482] cijepa se na svakojake partije — ovdje Most, tamo Rackow — a mi imamo prilično muke da nas ne uvuku u ovu gužvu. Puke bure u čaši vode, koje na učesnike toga imaju dijelom veoma jak utjecaj, jer pridonose njihovoj izgradnji, ali je zato za razvoj u svijetu prilično svejedno da li se ovdje 100 njemačkih radnika izražava za ovu ili za onu stranu. Kad bismo mogli utjecati još na Engleze — ali o tome nema ni govora. Most u svojoj konfuzno silnoj potrebi za radom ne može da miruje, a baš ništa ni da dovrši; ljudi u Njemačkoj ne žele uvidjeti da je sad nastupio trenutak za revoluciju jer je Most protjeran iz Njemačke. »Freiheit« bi svim silama da postane najrevolucionarniji list na svijetu, ali to se ne postiže samo ponavljanjem riječi revolucija u svakom rijetku. Srećom, prilično je svejedno što u tom listu ima, a što nema. Isto vrijedi za ciriški organ², koji danas propovijeda revoluciju, sutra oružani prevrat proglašava najvećom nesrećom s jedne strane, boji se da ga ne nadmaše Mostove krupne riječi, s druge strane, strepi da bi radnici mogli njegove vlastite krupne riječi ozbiljno shvatiti. Dakle, neka netko bira između prazne galame lista »Freiheit« i ograničenog filistarstva lista »Soz[ial]demokrat«!

Bojim se da se naši prijatelji u Njemačkoj varaju u pogledu organizacije koju pod sadašnjim okolnostima treba održati. Da izabrani članovi parlamenta stanu na čelo, jer inače nema vođstva, protiv toga nemam ništa. Ali krutu poslušnost, koju je moglo zahtijevati staro, za tu svrhu izabrano partijsko vođstvo, oni ne mogu zahtijevati a ni provesti. Najmanje u sadašnjim prilikama, bez štampe, bez masovnih sastanaka. Čim je sad organizacija izgledom labavija, to je u stvarnosti čvršća. Umjesto toga treba zadržati stari sistem, partijsko vođstvo

¹ godine — ² »Der Sozialdemokrat«

odlučuje konačno (iako nema kongresa da ga korigira ili, ako ustreba, smijeni), a tko napadne jednog od njih, taj je heretik. Pri tome najbolji znaju da i među njima ima svakakvih nesposobnih i inače ne baš sasvim prikladnih ljudi, a moraju biti vrlo ograničeni ako ne uviđaju da njihovim organom ne zapovijedaju oni, već Höchberg zahvaljujući svojoj kesi, a s njim i njegovi sufilistri Schr[amm] i Bernstein. Smatram da je stara partija sa svojom prijašnjom organizacijom na kraju. Kad se evropski pokret, što treba očekivati, uskoro opet pokrene, tada će u nj stupiti velika masa njemačkog proletarijata, tad će 500 000 ljudi iz Anno 1878.^[541] tvoriti obrazovanu, školovanu jezgru te mase, ali tada će i stara, iz lasalovskih tradicija preuzeta »kruta organizacija« postati papučica za kočenje, koja je, doduše, mogla zadržati jedna kola, ali koju ne možemo podmetnuti pod lavinu.

Pri tome ljudi rade upravo stvari koje su sasvim pogodne da se partija razbije. Prvo, partija treba stalno da uzdržava stare agitatore i urednike, jer je opterećena mnoštvom novina u kojima nema baš ništa što se ne bi moglo pročitati u svakom građanskom petparačkom listu. I u tome treba radnici da trajno učestvuju! Drugo, u Rajhstagu i u saskoj zemaljskoj skupštini nastupaju većinom tako pitomo da pred čitavim svijetom sramote i sebe i Partiju, postojećoj vladi stavljaju »pozitivne« prijedloge, kako ona to može bolje raditi u malim, sitnim pitanjima itd. I zar da to radnici, stavljeni van zakona, predani policijskoj samovolji, vezanih ruku i nogu, smatraju ispravnim zastupanjem! Treće, filistarska malograđanština lista »Soz[ial]dem[okrat]« koju odobravaju. U svakom pismu nam pišu kako ne trebamo vjerovati izvještajima da je unutar Partije došlo do rascjepa ili razmimoilaženja u mišljenju, ali svatko tko dolazi iz Njemačke uvjerava nas da su ljudi uslijed takvog ponašanja vođa sasvim skrenuli s puta, te da nipošto s tim nisu sporazumni. To, pri karakteru našeg radnika, koji se tako sjajno iskazuje, i nije drugačije moguće. Njemački pokret ima osobinu da sve greške vođa uvijek iznova ispravljaju mase, a to će tako biti vjerojatno i ovaj put.

Dakle, drž' se hrabro i javi se uskoro. Borkheim je još prilično u starom bespomoćnom stanju.³

Tvoj
F. E.

³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 158.

191

Engels Paulu Lafargue-u

u London

London, 4. maja 1880.

Dragi Lafargue,

Šta ćemo učiniti s predgovorom koji predlaže Malon?^[542] Mnogo sam mu zahvalan zbog njegove dobre volje, ali ovdje su u pitanju činjenice, a gdje bi ih on našao? Još nije štampana historija njemačkog socijalizma od 1843. do 1863. a M[alonovi] ciriški prijatelji ne znaju gotovo ništa o tom razdoblju, koje je prije njihovog stupanja u politički život. Dakle, prirodno je da M[alonov] predgovor ostavlja po strani najvažnije činjenice, ulazeći sasvim u pojedinosti koje nikako ne mogu zanimati francuskog čitaoca; i, osim toga, on vrvi od prilično ozbiljnih grešaka. Da istaknem samo jednu: Lassalle nikad nije bio urednik lista »*Neue Rheinische Zeitung*«. Čak nije nikad u njemu pisao, osim podlistka u jednom jedinom broju; a pored toga, taj je podlistak bio posve prepravljen u redakciji. Lassalle se tada bavio samo procesom preljube i rastave braka između grofice Hatzfeld i njenog muža^[543]; a nama se ponudio da uđe u redakciju; otvoreno smo odbili da nama se pridruži čovjek koji se do ušiju zaglibio, u prljavštinu koju mu je nametalo vođenje tog skandaloznog procesa. Ni Marx ni ja nikad nismo saradivali s Lassalle-om. Oko 1860. predložio nam je da s njim u Berlinu osnujemo veliki dnevnik, ali su naši uslovi bili takvi da se njemu izgledali neprihvatljivi.^[544]

Uostalom, ako mi treba pisac predgovora za francusku javnost, što je vrlo moguće, čini mi se da to možete biti samo Vi, koji ste se potrudili da prevedete moje članke i koji ste jedini u stanju da pribavite potrebne podatke. Marxa sam zamolio da Vam ih dade.¹ Čini mi se da sam obavezan prema Vama i prema sebi samom da ne prihvatim drugog pisca.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu. Drugi deo, pismo br. 192.

192

Marx Paulu Lafargue-u

u London^[545]

[London, 4. ili 5. maja 1880]

Dragi Lafargue,

U prilogu rezultat mojih (sinoćnjih) konzultacija s Engelsom.
Stilizirajte, ali sadržaj ne mijenjajte.

Sasvim Vaš

Karl Marx

Prevod s francuskog

193

Engels Augustu Bebelu

u Lajpcig

[London, početkom maja 1880]

[. . .]¹ da i bez neposredne zabrane cijelu stvar onemogućiti. Gospodin Hasselmann odmah će prestati da bude štetan^[546] čim se objave činjenice koje ga *zaista* kompromitiraju i čim mu se u Rajhstagu podrežu krila, to jest čim se istupi iskreno revolucionarno, a to može biti u posve mirnom tonu, kao što je bilo za ugled u Vašem govoru o progonima.^[547] No, kad se neprestano plašite da bi filistar mogao nekog smatrati našto ekstremnijim nego što jeste, kako to vrlo često biva, i ako čak i pril[oženi] isječak iz lista »K[ölnische] Z[eitung]« tačno izvještava da je sa soc[ijaldemokratske] strane predloženo uspostavljanje *cehovkse privilegije* za trgovanje robom vlastite proizvodnje, onda je Hasselmannima i Mostovima lako.

Medutim, sve to ne znači mnogo. Ono od čega Partija sada živi, to je tiha spontana djelatnost pojedinaca što se odvija i organizaciono održava putovanjima koja se ne daju spriječiti. U Njemačkoj smo utoliko sretni što sve ono što čine protivnici ispada nama na korist, što sve historijske sile rade za nas, i ništa, upravo ništa ne može da se dogodi a da ne bude nama u korist. Stoga možemo mirno pustiti svoje protivnike da rade za nas. Bismarck *zaista* naveliko radi za nas. Sada nam je osvojio Hambrug^[548], a uskoro će nam pokloniti i Altonu, zatim Bremen. Nacionalni liberali^[514] rade za nas, čak ako i ne rade ništa drugo nego dopuštaju da ih udaraju nogom, i odobravaju poreze. Katolici rade za nas kada naprije glasaju protiv, a zatim *za* zakon o socijalistima^[549], a zauzvrat Bismarck njih izvrgava čistoj ministarskoj samovolji, dakle, također ih stavlja izvan zakona. Sve ono šta mi možemo učiniti samo je dašak vjetra prema onome šta u ovom trenutku za nas rade događaji. Grozničava Bismarckova djelatnost što posvuda stvara nered i nesklad, a ne može stvoriti bilo šta pozitivnog, koja poresku moć filistra isisava do krajnosti ni za što, koja danas hoće ovo, a sutra suprotno, a filistra, koji bi tako rado mahao repom pred njegovim nogama, silom tjera u ruke revolucije — to je naš najjači saveznik, pa kad mi Vi na osnovu vlastitog uvida možete potvrditi da stvarno dolazi do skretanja uljieve koje je pri tom neminovno, onda me to veoma raduje.

¹ početak rukopisa nedostaje

I u Francuskoj dobro napreduje. Naše komunističko shvaćanje tamo se svuda probija, a najbolji od onih koji ga propovijedaju mahom su bivši anarhisti koji su došli k nama a da nismo ni prstom makli. Time je među evropskim socijalistima uspostavljeno jedinstvo gledanja: ono što još tumara naokolo nije vrijedno spomena, otkako se sama u sebi raspala i posljednja, ona anarhistička, sekta. I tamo među građanima i seljacima svi skreću sve više ulijevo, kao što ste već primijetili; međutim, pri tom postoji jedna opasnost: to skretanje ulijevo usmjereno je u prvom redu prema *revanšističkom ratu*, a to se mora spriječiti.

Pobjeda ovdašnjih liberala^[550] ima, u najmanju ruku, tu dobru stranu što je s njom Bismarcku popljuvana njegova vanjskopolitička čorba, neka sada izbije iz glave ruski rat, on će sada svakako svog saveznika — Austriju — kao i obično prodati bilo kome. No Austrijanci su već 1864 - 1866. debelo iskusili kako Bismarck traži saveznike jedino da bi ih izdao — ali oni su preglupi, i ponovo će nasjesti.

I u Rusiji sve ide odlično, uprkos sudskim umorstvima, progonstvima i prividnom miru. Gola financijska bijeda ne da se prevladati. *Nijedan bankar neće pozajmljivati* bez garancije carevinske skupštine. Otuda sad posljednji pokušaj s *unutrašnjim* zajmom. On će na *papiru* biti uspješan, u stvarnosti posve promašen. A tada će, napokon, ipak morati da sazovu nekakvu skupštinu, samo da bi došli do gotovine — ako se do tada ne dogodi i štošta drugo.

Najljepši pozdrav Vama i Liebkn[echt]u od M[arxa] i

Vašeg
F. E.

194

Marx Ferdinandu Domela Nieuwenhuisu

u Hag

27. juna 1880.

41, Maitland Park Road
London, N. W.

Poštovani gospodine,

Liječnik mi je za izvjesno vrijeme strogo propisao uzdržavanje od svakog rada,¹ ja bih već otišao iz Londona na neko putovanje radi oporavka i boravio na moru ili u planini da me ne spriječava veoma opasna bolest moje žene. Pisma na gornju adresu stalno dobivam jer mi ih šalju.

Bez obzira na moje trenutno zdravstveno stanje, Vaš zahtjev ne bih mogao ispuniti već i zbog toga što holandski ne poznajem dovoljno da bih presudio da li ovaj ili onaj izraz odgovara smislu.^[551]

Prema Vašim napisima koje sam pročitao u »Jahrbuch der Sozialwissenschaft« (prvo godište, druga polovina)^[552] ni najmanje ne sumnjam da ste Vi sasvim podesan čovjek da Holandanima date resume *Kapitala*. — Primjećujem još *en passant*² da gospodin Schramm (C. A. S. str. 81)^[553] pogrešno shvaća moju teoriju vrijednosti. Već iz jedne bilješke u *Kapitalu*, gdje se kaže da se A. Smith i Ricardo vara[ju]¹ kad vrijednost i proizvodnu cijenu (dakle, uopće nema govora o tržišnim cijenama) stavljaju u isti koš^[554], on je mogao razabrati da veza između »vrijednosti« i »proizvodne cijene«, dakle, i između »vrijednosti« i »proizvodne cijene«, dakle, i između »vrijednosti« i o »proizvodnoj cijeni« oscilirajućih tržišnih cijena, nipošto ne spada u samu teoriju vrijednosti, te da se još mnogo manje može anticipirati općim skolastičkim načinima izražavanja.

2. dio *Kapitala*^[209] u sadašnjim okolnostima ne može izaći u Njemačkoj, što mi sasvim odgovara jer su upravo u ovom trenutku izvjesne ekonomske pojave stupile u novi stadij razvoja, te dakle, iziskuju, novu obradu.

S najljepšim pozdravima

Vaš odani

Karl Marx

¹ Oštećen papir — ² uzgred

195

Engels Minni Karlovnoj Gorbunovoj

u Bijaric

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 22. jula 1880.

Vrlo poštovana gospodo!

Vaše pismo iz Bijarica^[555] nakon izvjesnog lutanja sretno je stiglo ovamo, gdje već 10 godina stanujem, te žurim da Vas u granicama svojih mogućnosti obavijestim.

O tome sam razgovarao sa svojim prijateljem Marxom i obojica smatramo da ovdje nikako nema boljih izvora o engleskom zanatskom školstvu nego što su zvanični izvještaji koje Vi posjedujete.^[556] Ostala neslužbena literatura gotovo isključivo predstavlja uljepšavanje, ukoliko neposredno ne služi reklamiranju ove ili one prevare. Pobrinit ću se da među izvještajima School Boards¹ Ministarstva prosvjete nađem nešto što bi Vas moglo zanimati, te da Vam potom saopćim pojedinosti, ukoliko mi ljubazno naznačite kamo Vam, bilo za otprilike 14 dana, bilo u jesen (jer ja ću na izvjesno vrijeme napustiti London^[198]), mogu pisati ili slati pošiljke. Industrijski odgoj omladine ovdje je mnogo lošiji nego u većini kontinentalnih zemalja, ono što se dešava, dešava se samo prividno. Iz samih izvještaja sigurno ste vidjeli da »Industrial Schools«² nipošto nisu na istom nivou sa kontinentalnim zanatskim školama, već da predstavljaju izvjesnu vrstu kaznenih zavoda kamo se na temelju sudske odluke šalju zanemarena djeca na određen broj godina.

Naprotiv, naponi Amerikanaca mogli bi Vas možda prije zanimati. Sjedinjene Države poslale su u tom smislu veoma bogat materijal na Parisku izložbu^[488], koji je sigurno pohranjen u velikoj biblioteci, u rue Richelieu^[557], a o čemu ćete pojedinosti naći isto tamo, u izložbenom katalogu.

Zatim ću se potruditi da Vam se propitam za adresu izvjesnog Da Coste u Parizu, njegov sin sudjelovao je u Komuni 1871; a otac radi u prosvjeti i strasno se zanima za svoju struku, on bi Vam pomogao s najvećim zadovoljstvom.

Ni škole za usavršavanje odraslih radnika ovdje ne vrijede mnogo. Tamo gdje se zbiva nešto dobro, to je zahvaljujući naročitim okolnostima i pojedinim ljudima, dakle, to je lokalno i privremeno. Sistematski

¹ školskih odbora — ² »industrijske škole« — ³ Charles Nicolas Da Costa

se ovdje u svim takvim stvarima dešava samo jedno: prevara. Najbolji zavod nakon kratkog vremena tone u ubitačnu rutinu, a javna svrha sve više postaje izgovor pod kojim namještenici što je moguće ugodnije troše svoje plaće. To je toliko postalo pravilo da čak i zavodi za odgoj djece iz srednje klase — buržoazije — ne čine iznimku. Upravo o tom pogledu naišao sam u posljednje vrijeme opet na značajne primjere.

Žalim što Vam ne mogu staviti na raspolaganje novi materijal; na žalost, niz godina nisam mogao pratiti razvitak javne nastave u pojedinostima. Inače bi me osobito veselilo da sam Vam mogao pružiti više. U svemu što zahtijeva narodno obrazovanje, a time, premda indirektno, i pokret u jednoj zemlji kao što je Rusija, koja se nalazi u predvečerju historijske krize svjetskog značenja i koja je stvorila pokretačku partiju nečuvene samopožrtvovanosti i energije — u svemu tome najiskrenije sudjelujemo.

S osobitim poštovanjem

Vaš odani

F. Engels

196

Engels Mini Karlovoj Gorbunovoj

u Bijaric

122, Regent's Park Road, N. W.
London, 2. avg. 80.

Vrlo poštovana gospođo,

Na brzinu — unazad nekoliko dana kuća mi je puna posjetilaca, prijatelja iz provincije — evo adresa:

Gosp. Da Costa, 40 rue Gay-Lussac, Pariz. Budući da sam starog gospodina vidio samo jednom, i to na kratko, on me se sigurno više neće sjetiti, ali za uvod se možete mirno poslužiti time da mi je Marx pribavio, i to izričito za Vas, njegovu adresu preko svog zeta Longuet-a — koji je prijatelj mladog Da Coste¹.

Ovog tjedna imat ću vremena da Vam opširno pišem², i to u Pariz, poste restante.

U međuvremenu i dalje s

osobitim poštovanjem

F. Engels

¹ Charles Nicolas Da Costa — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 197.

197

Engels Mini Karlovnoj Gorbunovoj

u Pariz

London, N. W., 122¹, Regent's
Park Road, 5. avg. 1880.

Vrlo poštovana gospodo,

Nastavljajući moje malobrojne retke upućene u Bijaric², mogu Vam samo reći da, u stvari, ne bih znao koje bih Vam druge akte i izvještaje mogao preporučiti osim onih koje ste Vi sami u Vašem posljednjem poštovanom pismu najprije nabrojili. Međutim, nakon školskih praznika, kad se vrate razni ljudi koje poznajem, još ću se propitati i, nađem li nešto novo, poslat ću Vam to u Moskvu ili ću dalje izvještavati. Da bi takvo dopisivanje izgledalo sasvim bezopasno, pisat ću na engleskom i potpisivati se E. Burns. Obavijesti odande mogli biste mi adresirati na Miss E. Burns, 122, Regent's Park Road, N. W., London. Unutrašnja koverta nije potrebna, to je moja nećakinja.

Vaše vijesti o Vašoj djelatnosti u Moskvi i o izgledu da uz potporu predsjednika земства³ osnujete jednu zanatsku školu, pročitao sam sa velikim interesovanjem; ovdje imamo statističke izvještaje svih ruskih земства, kao i uopće sasvim izvrstan materijal o ekonomskim prilikama Rusije, na žalost, trenutačno ih ne mogu pregledati jer su kod M[arxa], a on je sa svojom cijelom porodicom na moru.^[201] To bi mi, pored svega toga, malo pomoglo da odgovorim na Vaše pitanje^[558], jer uz to se moraju poznavati odnosne grane kućne industrije, njen rad, njeni proizvodi, njena konkurentna sposobnost, što se može steći samo na licu mjesta. Općenito uzevši, čini mi se da bi industrijske grane koje ste naveli, bar najvećim dijelom, vjerojatno još neko vrijeme mogle konkurirati krupnoj industriji. Takvi industrijski preokreti zbivaju se krajnje polako, u Njemačkoj ručni razboj nije još sasvim istisnut u mnogim granama u kojima je u Engleskoj uklonjen već prije 20 - 30 godina. U Rusiji će to, čini se, ići još polaganije. Duga zima tamo pruža seljaku toliko mnogo slobodnog vremena, a ako on tokom dana i samo malko privređuje, uvijek je toliko mnogo dobiveno. Konačnom slomu taj primitivni način proizvodnje dakako ne može izbjeći, a u jednoj visoko razvijenoj industrijskoj zemlji, kao, na primjer, ovdje, dalo bi se ustvrditi da bi bilo humanije ubrzati taj proces propadanja nego produžavati ga. Lako je moguće da je to u Rusiji drugačije, tim

¹ U rukopisu: 112 — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 196. —

³ zemstva

prije što će vjerojatno doći do ogromnih promjena čitave političke situacije. Sitna, palijativna mala sredstva koja su u Njemačkoj, kao što ste se uvjerali, a i drugdje veoma malo korištena, mogla bi u Rusiji tu i tamo vjerojatno pomoći narodu da prebrodi političku krizu i da svoju industriju drži u pogonu sve dok sam ne mogne govoriti. Ali škole bi ga mogle osposobiti da onda bar donekle zna o čemu treba govoriti. A tome pridonose manje-više svi zaista obrazovani elementi kojih ima dosta u narodu. Tehnička obuka vjerojatno bi najprije postigla svoju svrhu ukoliko bi pokušala, s jedne strane, da racionalnije uredi poslovanje bar onih za život sposobnih običnih grana industrije, a, s druge strane, da djecu donekle općetehnički prethodno obrazuje kako bi im se olakšao prelaz u druge industrije. Osim takvih općenitosti, iz daljine se teško može nešto reći. Samo mi toliko izgleda prilično sigurno da moskovska gubernija vjerojatno neće tako skoro postati sjedište krupne industrije, jer je veoma udaljena od oblasti s ugljenom, a drvo za gorivo već sada sve više nedostaje. Neka vrsta kućne industrije, pa makar da se i često mijenja, mogla bi se tu još duže zadržati osobito ako bi se pomoću zaštitnih carina omogućile pojedine eksploatacije na veliko, kao industrija pamuka iz Šuje i Ivanova u vladimirskoj guberniji. I najzad, seljacima se može pomoći samo tako ako dobiju više zemlje i ako je zajednički obrađuju.

Vaše obavijesti o početku raspada община⁴ i artela potvrđuju nam vijesti koje smo dobili i s druge strane. Usprkos tome, taj proces raspadanja može veoma dugo potrajati. A budući da se opće strujanje u Zapadnoj Evropi kreće upravo protivnim smjerom, te da pri slijedećem potresu mora dobiti sasvim drugu snagu, smije se očekivati da će i u Rusiji, u kojoj se posljednjih 30 godina radilo toliko kritičkih umova, ovo strujanje još na vrijeme postati dovoljno jako da se mogne apelirati na hiljadugodišnji iskonski nagon naroda ka udruživanju prije nego što se ovaj sasvim ugasi. Iz tog razloga trebalo bi i proizvodna udruženja i druga udruživanja među narodom u Rusiji promatrati sa drugog stanovišta nego na Zapadu. Palijativna sredstva ostaju, dakako, uvijek.

S osobitim poštovanjem i odanošću

F. Engels

⁴ seoska općina

198

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

Remzgejt, 17. avg. 1880.

Dragi Stari,

Tek danas mi je poslana ovamo^[188] Tvoja dopisnica, i odmah sam Ti uputio poštanskom uputnicom dve funte sterlinga, dakle, Fr. 50 i nekoliko centima (a na njoj je navedena moja *londonska* adresa). Samo po sebi je razumljivo da nećemo dozvoliti da Te izbace iz kuće dok se mi ovdje odmaramo na moru. Zbog nekoliko groša o tome ne trebaš toliko govoriti, to se podrazumijeva među starim ratnim drugovima, koji se već četrdeset godina pod istom zastavom bore i slušaju istu zov.

Svi smo ovdje, Marx, njegova žena, njegove kćeri sa muževima i djecom^[201], a boravak osobito koristi Marxu, nadam se da će se opet sasvim osvježiti. Njegova žena, na žalost, već duže vremena boluje, no živahna je koliko je to u stanju. Slijedećeg tjedna ja ću opet u London, ali Marx treba da ostane ovdje koliko god je to moguće.

A propos, moram Ti još reći da u pogledu pisama vlada velika zabuna. Marx nikad nije čuvao Tvoja pisma, ali bi vjerovatno Borkheim trebao imati koje od Tebe, a Ti si Marxa, još kad je gospođa M[arx] bila² kod Tebe u Ženevi, pozvao preko nje, da ih zatraži od B[orkheima]³. Sad, pak, Borkheim tvrdi da od Tebe nikad nije primio nikakvo pismo; tako, kako stvar, dakle, zaista stoji, nama je ovdje nedokučivo.

Dakle, nadam se da sada bar trenutačno nemaš velikih neprilika i da imaš malo mira. Najljepši pozdrav od sviju nas, a osobito od

Tvog
F. Engelsa

¹ Laura i Paul Lafargue; Jenny i Charles, Jean-Laurent-Frederick, Henry i Edgar Longuet — ² u rukopisu: bio — ³ Vidi u ovom tomu, Prilozi C, pismo br. 2.

199

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

[Remzgejt], 30. avgusta 1880.

Dragi Sorge,

Pišem Ti iz Remzgejta, gdje se nalazim sa svojom ženom^[201]; prije sam s njom bio u Mančesteru radi konzultacije s mojim prijateljom dr Gumpertom. Ona *ozbiljno* boluje na jetri.

Usljed našeg odlaženja i dolaženja, Tvoje pismo primio sam sa zakašnjenjem. Potpuno dijelim Tvoje mišljenje. Ako novac — i. e. 200 \$ — ne nabaviš u zemlji Jenkija, stvar se mora napustiti.^[559] Kako je ovdje, vidiš već iz toga što je »Égalité« zbog pomanjkanja 3000 franaka prestao izlaziti. Forme radi, saopćit ću neugodan događaj Lieb knechtu.

Članak iz lista »Sun« primio sa zahvalnošću^[560], čovjek i pored najbolje volje pokazuje da ne poznaje osnovne elemente stvari o kojoj izvještava.

De minimis non curat lex¹, a pod »minima« ubrajam, između ostalog, popovskog Douai-a^[561].

S najljepšim pozdravom

Tvoj
Karl Marx

¹ O sitnicama zakon ne brine

200

Engels Lauri Lafargue

u London

[Bridlington Kej] 3. sept. 80.

Draga Laura,

Imam samo nekoliko minuta vremena da odgovorim na Tvoje ljubazno pismo. Večeras smo pregledali zbirku jednog ljubitelja geologije, a sutra odlazim na izlet u Flambere Hed. Ovdje je vrijeme i dalje divno; pravo rajnsko oktobarsko vrijeme, to jest najljepše vrijeme koje ga znam: na nebu ni oblaka, toplo sunce i u isto doba svježi oštar zrak. Zašto Lafargue i Ti ne biste mogli doći na nedjelju dana? Mjesto se ispražnjava, ima mnogo namještenih soba i stanova svake vrste.

Nemam vijesti od Pumps poslije pisma koje sam primio u Remzgejtu,^[198] datiranog — mislim — 15. augusta; odmah sam joj odgovorio, a otada, po dolasku u London, u petak će biti osam dana, poslao sam joj dopisnicu,^[562] ali odgovora nema. Međutim, gotovo sam siguran da je pisala Sari ili njenoj majci, gdji Nicholls, koja kod nas stanuje za vrijeme mogeg odsustva. Ako Ti nije teško, otidi tamo i javi mi što je, jer se počinjem brinuti, a siguran sam da je posrijedi neki nesporazum kad ne dobivam vijesti.

Sad je 9.30 navečer; svi su prozori širom otvoreni, a ipak pravi svježi zrak ne ulazi izvana tako brzo da bih mogao na sebi zadržati ogrtač. Pivo (oh, pivo! isplati se da dodeš ovamo, makar da samo popiješ čašu piva u lučkom bifeu, ugodnoj maloj kavani), kakvo divno pivo!

Moore i Beust¹ su otišli u »šetnju« (Ti znaš, stvar je de rigueur² u svim ljetovalištim na moru), da slušaju glazbu i love *Backfische*³; i ovdje ima divnih primjeraka; Ti znaš da *Backfisch* živi na kopnu. Svakako, prije odlaska su me zamolili da vas pozdravim od njih obojice.

Tebi odani

F. Engels

Prevod s engleskog

¹ Adolf von Beust — ² obvezatna — ³ doslovno: pržena riba, u prenosnom značenju, ironično: mlada devojka u nedozreloj dobi, šiparica.

201

Engels Paulu Lafargue-u

u London^[563]

7, Burlington Place
Bridlington Kej, Jorkšajer
3. sept. 80.

Dragi Lafargue,

Zašto Ženeva? Sjedište švajcarske federalne vlade je Bern; Ženeva je na istoj cijeni kao i svaki drugi švajcarski grad. Ako nemate posebnih razloga koje ne mogu znati, mogli biste iznos pohraniti isto tako u Cirihi, i tamo bismo našli nekoga tko bi se pobrinuo za to. Ako vam to odgovara, pošaljite mi ovamo stvari,^[198] pa ćemo ih uputiti nekome tko će se njima odmah pozabaviti.¹

Neka je laka zemlja listu »L'Égalité«, pristaši jednakosti.²

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 202. — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 199.

202

Engels Paulu Lafargue-u

u London^[564]

Bridlington Quay

9. sept. 80.

Dragi Lafargue,

Prekjuče sam bio prisiljen da Vam pišem na brzinu^[40], jer je u 9.30h trebalo krenuti na izlet u Flambere Hed, gdje su nas dvojica prirodoslavaca¹ skupljali biljke u moru. U strahu da se nisam jasno izrazio, ukratko ponavljam:

Najozbiljnija strana Grantova plana je što će samo od njega zavisići skok ili padanje vrijednosti Vaših akcija, čak da ih i svede na ništa. Najprije, za četiri prve akcije uzima 12% godišnje. Ako je bruto-dobit 15%, ostaje samo 3% čiste dobiti, dividenda za akcionare; od 20% ostaje samo 8%. Ali, da li će se moći računati na takvu dobit pored darežljivih plaća, koje G[rant] namjerava dati mjesnim upraviteljima? To mi se čini vrlo sumnjivim.

Međutim, šta će Grant učiniti ako bruto-dobit bude 20% i čak 25%? Predložiti će da se pozajmi još novaca, kako bi izdao ostatak akcija. A on će tvrditi da se taj novac može naći samo uz 15% ili 20%; budući da će imati većinu, to će biti izglasano. Ukoliko Vi i Jorris ne budete u stanju da nadete novac po pogodnijim uslovima, neće uopće biti izgleda da mu se suprotstavite. No, 3000 funti po 12%, 3000 funti po 20%, prosječno znači 16%, pogledajte da li neko poduzeće može djelovati ako je opterećeno sličnim kamatama koje treba platiti prije nego što može i pomisliti na dividende.

Granta ništa ne sprečava da Vam daje novac za neki posao čim ponovo bude potreban, i to uvijek uz više kamate, a visina kamata zavisić će samo od njega. Budući da on te kamate stavlja u džep, barem najvećim dijelom, njemu je u interesu da što je moguće više približi kamate bruto-dobiti koju će dati poduzeću. On dijeli kamate samo s onim koji mu predujmljuju novac, čistu dobit dijeli sa svim drugim akcionarima.

U stvari, dakle, vrijednost Vaših akcija *paid up*² sve više se smanjuje, i zavisić će samo od Granta da li će posve nestati. Znači, svakom od vas isplaćuje se za vašu imovinu, 1. £ 400 funti, 2. £ 300 funtu onog dana kad se Grantu sviđi da vas se otarasi i 3. akcije gotovo bez vrijednosti

¹ Samuel Moore i Adolf von Beust — ² isplaćenih

i bez dividendi; ukupno 500 funti svakom; ako Grant ipak ne nađe mogućnosti da izbjegne plaćanje 300 funti što mu neće biti suviše teško — optužit će vas za raskidanje ugovora; i eto lijepe parnice, koja će Vas stajati više od 300 funti, čak ako je i dobijete.

G[rant] se ne može oslanjati na Vaše pismo. Pismo više ništa ne vrijedi poslije mjeseca u kojem Vas je vezalo, čak ako se u njemu i nalaze stvari koje on tvrdi.

Jorrisov interes nije istovetan s Vašim. Ako je zanemario svoje stvari i ako je spreman da ih sve žrtvuje za 300 funti godišnje, to je dokaz da ne zaslužuje da se o njima govori. J[orris] ostaje u Londonu. Uvučen jednom od Granta u taj posao, on ima interesa da ga ovaj uvlači i u druge poslove, da bude *understrapper*³ za neko vrijeme, dok ne bude imao dovoljno novaca i finansijskih veza da se od njega odvoji. Vaš interes nipošto nije takav. Vi idete u Pariz, Vi želite da imate osiguranu egzistenciju s tim poslom. Zapitajte se, da li se to ostvaruje pod uvjetima koje je Grant predložio.

Vaš *solicitor*⁴, očito isto tako mali čovjek, ima interesa da se udvara Grantu. Svatko ima interesa izuzev Vas. Razlog više da ništa ne zaključujete na brzinu.

Jorris se založio da nađe potreban kapital; no, razumije se, da to bude pod uslovima koji su za Vas prihvatljivi, a ne pod uslovima da Vas preda svezanih nogu i ruku jednom zelenašu prvorazredne vještine.

Bilo bi dobro da okušate Bradshawa. Dvostruko je zainteresiran da se pogodi s Vama: ovdje i na Kontinentu. Imali biste mogućnosti da vršite pritisak na Granta; još bolje, da možete birati između njih dvojice. A B[radshaw] ne može sebi dopustiti lopovštine kojima se bavi onaj drugi. Na žalost, Vi ne možete više imati puno povjerenje u J[orrisa] čim tvrdi da mu je to dodijalo, a Vama savjetuje da to odmah prihvatite.

Naravno, ovo je najtamnija strana cijele stvari. Možda G[rant] ima darežljivije namjere, ali kad je ugovor jednom potpisan, sigurno je da ste izvrgnuti njegovoj milosti i nemilosti.

Pred čovjekom kao što je G[rant] ja ne vidim mogućnost da se čovjek zaštititi. Mogli biste postaviti uslov da sva čista dobit bude upotrebljena za ponovnu isplatu 3 000 funti i da nijedna dividenda ne bude podijeljena dok društvo plaća kamate veće od 6%; to on ne bi prihvatio ili bi na prvoj akcionarskoj skupštini pronašao mogućnost da se to poništi. To bi bilo jamstvo za prve 3000 funte — za slijedeće zajmove to ne bi bilo — bila bi to besmislica da isplaćuje jednom rukom, a pozajmljuje drugom.

Moje je mišljenje: *pokušajte da uredite stvar bez G[ranta]*; a ako ne možete, bar ga nastojte zaplašiti da možete i bez njega proći, ne

³ *podređeni* — ⁴ *opunomoćeni odvjetnik*

bi li Vas nešto manje *unmercifully*⁵ opljačkao nego što namjerava. Nепrestano će Vas krasti.

Ovdje je⁽¹⁸⁸¹⁾ vrijeme divno; uvijek sunce, svježi zrak, sjeveroistočni povjetarac, morsko kupanje već prilično svježe; ipak se bojim da ću večeras morati navući ogrtač kao i u Ramzgejtu. Svijet je ovdje znatno drugačiji nego u Remzgejtu. To sa *shopkeeperi*⁶, sitni fabrikanti, tradesmani⁷ iz Lidsa, Šefilda, Hala itd., na izgled doista provincijalnijeg, ali i solidnijeg nego u Remzgejtu; nema *Arriasa*⁸. Najviše začuđuje da su sve mlade osobe *backfisch* između 14 i 17 godina, što Vi nazivate ružnom dobi, iako ih ovdje ima lijepih. Mladih djevojaka savršeno građenih nema, ili gotovo nema. Čim prestaju da budu *backfisch*, navlače im dugu haljinu, izgledaju kao da se udaju. Sve žene iznad 18 godina koje ovde vidim prate muževi i, čak, djeca. I jadni Beust⁹, koji nježno promatra ove *backfische*, nije uspio da započne ni najmanji ljubavni razgovor. Tata i mama su «stalno na straži» kao Prusi Friedricha II.

Mnogo dobrih želja Lauri. Dva skupljača trava šalju svoje pozdrave. Stvar je poslana u Cirihi¹⁰ Beustovu ocu.¹¹ Novine će Vam biti vraćene. Ne znam gdje je Marx, o njemu nemamo vijesti.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

⁵ nemilosrdno — ⁶ *dućandžije* — ⁷ trgovci — ⁸ uličnih derana — ⁹ Adolf von Beust — ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 201 — ¹¹ Friedrich von Beust

203

Marx Nikolaju Franceviču Danielsonu

u Petrograd⁽⁴⁷³⁾

12. septembra 1880.

Remzgejt

Poštovani gospodine,

Nema potrebe da Vam govorim da bi mi bilo veoma drago kad bih Vam bilo čime mogao koristiti⁽⁵⁶⁵⁾, no kraći uvid u okolnosti u kojima se trenutačno nalazim uvjerit će Vas da sada nisam sposoban za teorijski rad. Liječnici su me poslali ovamo⁽²⁰¹⁾ da »ništa ne radim« i, »fer niente«¹, oporavim živce. Bolest moje supruge, od koje već dugo boluje, odjednom se pogoršala tako da je prijetio *koban* završetak. Ono malo vremena što uspijevam da uhvatim nužno se svodi na stvari koje *moram* skinuti s vrata.

Međutim, Vi ste već dovršili najvažniji dio za *široku javnost* — sastavili statistike i tumačenje *činjenica* koje one sadrže. Bila bi šteta da odgodite objavljivanje, koje očekujem s najvećim nestrpljenjem.

Sve ono što ste našli u mojim pismima što se dade iskoristiti u tu svrhu, možete slobodno upotrebiti. Bojim se samo da toga nema dovoljno jer sam Vam poslao samo neke fragmente.

Sadašnja kriza je u pogledu trajanja, razmjera i intenziteta najveća koju je Engleska prošla.² Ali i pored pada nekih škotskih i engleskih pokrajinskih banaka sasvim je izostala kruna ranijih velikih periodičnih kriza u Engleskoj, financijski slom u Londonu. Tu krajnje neobičnu činjenicu — izostanak *novčane panike*, koja se s pravom tako naziva — treba pripisati spletu okolnosti čija bi me analiza sada predaleko odvela. Međutim, jedna od najodlučnijih okolnosti bila je u slijedećem: Snažni utjecaj plemenitih metala iz 1879. uveliko je bio onemogućen suradnjom Banque de France i Njemačke državne banke. S druge strane, iznenadni procvat u Sjedinjenim Državama — od proljeća 1879 — djelovao je kao *deus ex machina*.

Agrarna kriza bit će sve jača, razvijat će se i, malo-pomalo, dostići vrhunac i tako donijeti pravu revoluciju u zemljovlasničkim odnosima — bez obzira na cikluse trgovačko-industrijskih kriza. Čak i takvi optimisti kao Mr. Caird počinju već da »njuše opasnost«. Za tupavost Engleza veoma je karakteristično slijedeće: već dvije godine — kako »Times« tako i poljoprivredni listovi — objavljuju pisma zakupaca u kojima se uspoređuju pojedini troškovi obrađivanja njihovih posjeda

¹ »ne radeći ništa« — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 154 i 161.

s primanjima po sadašnjim cijenama, i rezultat je čisti *deficit*. Možete li vjerovati da nijedan od specijalista — koji su se bavili tim proračunima — nije pomislio *kako bi ti izvještaji izgledali da je stavka zemljišne rente* u mnogim slučajevima bila precrtana ili u mnogim drugim slučajevima »veoma osjetno« smanjena? No to je osjetljiva točka koju se ne smije dirati. Sami su zakupci, doduše, izgubili vjeru u *tajno sredstvo* koje su im predlagali zakupodavci ili njihova »plumitifs«³, ali se ipak ne usuđuju da nastupe kao odvažni ljudi, jer vide da i njima samima prijete seoska »radnička klasa«. Sve je to krasna zbrka.

Nadam se da u Evropi neće doći do općeg rata. Premda na kraju ne bi mogao da zaustavi društveni, mislim time *ekonomski* razvoj, već bi ga, štaviše, ubrzao, ipak bi sigurno za duži ili kraći period izazvao beskorisnu iscrpljenost snaga.

Vaša pisma šaljite, molim Vas, kao i do sada na moju londonsku adresu, odakle ću ih uvijek dobivati, pa i u slučaju privremene odsutnosti.

Vaš veoma odani

A. Williams⁴

Prevod s engleskog

³ »piskarala« — ⁴ Marxov pseudonim

204

Engels Paulu Lafargue-u

u London

Bridlington Kej, 12. septembra 80.

Dragi Lafargue,

Kako Vas mogu savjetovati u Vašim stvarima kad mi *prekasno* šaljete sva obavještenja? Da ste mi prije poslali nacrt ugovora, bolje bih znao šta da Vam kažem¹. Ne govorite mi da ga niste imali; bilo je na Vama da ga imate čim je izdat. Mais on dirait que vous brûlez de vous faire voler².

Kažete da članovi ugovora *zabranjuju* uzajmljivanje iznad 10%. Onaj tko Vam je to rekao, spekulira s Vašom lakovjernošću. Član 74. jasno kaže da upravitelji mogu pribaviti novac u roku i uslovima koje će u svakom pogledu smatrati pogodnim. No, ja ne znam (i kako biste htjeli da znam?) da li engleski zakoni zabranjuju društvima s ograničenim jamstvom pribavljati novac iznad 10%. Sumnjam u to. Ali, ako je tačno, mora Vam biti jasno da nismo dalje odmakli. Zar mi niste pisali da je Grant htio uzeti na zajam 3000 funti po 10%, plus prime od 20% nakon pet godina? 20 podijeljeno sa 5=4, a 10+4=14; na taj način, u stvarnosti, plaćate 14% za svoj novac. Zašto o tome ne govorite kad Vas hoće uvjeriti kako Grant ne može dobiti veće kamate od 10% od vašeg društva.

Zatim kažete da su se J[orris] i M[ason] osigurali protiv Granta, da ništa ne može biti ponovno riješeno ako nema bar $\frac{4}{5}$ akcionarskih glasova i da Grant ima samo 50% te prema tome, ne može ništa učiniti bez vaše saglasnosti.

Décidément on se moque de vous³. U cijelom ugovoru nijednom se ne postavlja pitanje $\frac{4}{5}$ akcionera. Sve odluke se donose *prostom većinom*. Engleski zakoni možda govore da su $\frac{4}{5}$ potrebne za izmjenu osnivačkih pravila udruženja, ali o tome nije riječ. Ja sam Vam pokazao na koji način G[rant], zahvaljujući svom sistemu zajmova od 10% plus prime, koji će izvoljeti da zahtijeva, može izvući sve dobiti iz kompanije. A član 74. mu daje pravo da tako čini a da nikog ne konsultira, osim članove svog upravnog vijeća koji su, ma tko oni bili, sigurno njegove marionete.

Drugo, pošto je sav kapital upisan, Vi imate:

1. 5000 glasova za prvobitni kapital od 5000 funti;

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 202. — ² Ali čovjek bi rekao da Vi plamtite od želje da Vas pokradu. — ³ Stvarno se s Vama rugaju.

2. 3000 glasova za 5000 prioritetnih dionica po 5 funti svaki (član 49); znači, ukupno 8000 glasova. Od toga ćete Vi, Jorris i Mason imati zajedno 2250 glasova, to jest ni 45% prema 55%, nego 28% prema 72%. To jest, nešto više od petine, ali ne pune. Neka neki od vas proda nekoliko akcija, i Vi nećete moći da spriječite čak ni izmjene osnivačkih pravila društva. Reći će Vam da nemaju namjeru stavljati u promet sve prioritetne dionice. Zavisit će od Granta koliko će to tako potrajati?

Postoji drugi član koji se može odnositi na Vas i promijeniti situaciju. Član 21. kaže da će za još neizvršena potraživanja, ali dobrovoljno isplaćena od strane akcionara, biti plaćeno do 10% kamata. Pretpostavljam da se to odnosi na Vaše isplaćene dionice; međutim, ako je to tako, J[orris] i M[ason] će Vam to pokazati; bar tako mislim. Ako je slučaj takav i ako za sebe možete osigurati 10% na veći dio vaših dionica, to bolje za vas. *Pogledajte da li je tako ili nije.*

Uopće imam povoljniji utisak nakon Vašeg posljednjeg pisma. Ako se novac, dat na zajam uz tako upropašujuće kamate, može ograničiti na više od 3000 funti, i ako budu isplaćene na kraju pete godine ili ranije, stvar bi mogla ići. Ali konstatiram da će biti potrebno ostvariti zaista vrlo veliku dobit da bi se platili svi ovi pretjerani troškovi: 50 funti svakom upravitelju; 100 funti predsjedniku; ? funti direktoru, 300 funti upravitelju u Londonu i Parizu i tako dalje. Sve s obrtnim kapitalom od 3000 funti, što iznosi manje od ranije spomenutih trostrukih plaća! I povrh toga 14% kamata!

Ne mogu Vam ništa pisati o J[orrisu], jer Vi kažete da mu citate moja pisma, isto kao i M[asonu]. Inače bih imao ponešto da Vam o tome kažem. U svakom slučaju, »poštenje« jednog financijera je drugačije nego izvjesnih ljudi, ma kako veliko ono može biti na svoj način.

Treba da završim; sad će prostrijeti sto. Si vous ne voyez pas d'autre voie, naturellement vous vous-êtes trop avancé pour reculer tout seul. Mais réfléchissez bien, et rassurez-vous sur les points indiqués ci-dessus.

Je n'ai que l'argent absolument nécessaire pour mon voyage et même peut-être pas cela. Mon cheque-book est à Londres où je serai de retour samedi soir^[198]; jusque là, je ne pourrai rien faire.

Si vous pouvez retarder l'affaire G[rant] jusqu'à mon arrivée, on pourrait peut-être avoir plus de renseignements.

Bien des choses à Laura de la part de nous tous.

Bien à vous

F. E.

Je rapporterai les articles d'association à moins que vous n'en avez un besoin immédiat.⁴

Prevod s engleskog

⁴ Prirodno je da ne vidite drugog puta, jer ste suviše angažovani da biste se sami povukli. Ali razmislite dobro i razmotrite gore izložene tačke.

Imam samo toliko novaca koliko mi je bezuvjetno potrebno za putovanje možda čak ni toliko. Moja *čekovna knjižica* je u Londonu, kamo ću se vratiti u subotu naveče; dotad neću moći ništa učiniti.

Možda bismo mogli imati više podataka, ako možete odložiti stvar sa G[rantom] do mog dolaska.

Mnogo dobra Lauri od nas sviju. Samuel Moore i Adolf von Beust.

Vaš odani

F. E.

Donijet ću natrag članove pravila udruženja samo ako Vam nisu hitno potrebni.

205

Marx Ferdinandu Flecklesu

u Karlsbad

[London] 29. sept. 1880.

Dragi moj prijatelju,

Najljepše zahvaljujem na Vašem pismu. Dame misle svojom glavom. Moja žena, dakle, nije htjela odgovoriti na ovoj strani sheme, uopće ne šematski, već u vlastitoj maniri.^[566] Budući da Vaše pismo nisam pročitao, ne znam također da li odgovor odgovara činjenicama, ta dame su sretno kad sprovode svoju volju.

Eleanora Vas ljubazno pozdravlja.

Tout à vous¹

Karl Marx

¹ Sasvim Vaš

206

Engels Eugenu Oswaldu i nekom nepoznatom

u London

[London] 122, Regent's Park Road
5. oktobra 80.

Dragi Oswald,

Najljepše zahvaljujem na preporukama za Beusta, koje su sve isporučene. Radi K[aulitza] sam dobio doslovno isto pismo, prepis mog odgovora je na drugoj strani. Zbog Br.¹ sigurno se nećemo pirirati.

Sasvim Vaš

F. Engels

(Prepis) Povjerljivo.

Poštovani gospodine,

Gospodina K[aulitza] upoznao sam prošlog proljeća kad je došao u Englesku preko pisma jednog starog prijatelja iz Njemačke. U tom pismu pisalo je da gospodin K[aulitz] potječe iz veoma ugledne porodice, da je njegov otac bio jedan od prvih bilježnika Braunšvajga (što je u Njemačkoj značajan položaj koji uživa veliko povjerenje) i on mi je bio najtoplije preporučen.^[567] Na osnovu onoga kakvim se poslije toga pokazao, on mi izgleda kao veoma sposoban poslovan čovjek i do sada je postigao veoma lijepe uspjehe kao učitelj; međutim, o tome će Vas sigurno moći obavijestiti stručnjak na kojeg Vas je gospodin K[aulitz] vjerojatno uputio.

Vaš itd.

F. E.

Prevod s engleskog

¹ Vjerojatno Bonnet Burleigh (Vidi u ovom tomu, str. 423.)

207

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 12. okt. 1880.

Dragi Stari,

Od Liebknechta čujem da Ti još uvijek nedostaje novaca, ali da Ti oni trenutno ne mogu pomoći. Dobro je došlo što sam za Tebe mogao baš sada staviti na stranu jednu novčanicu od pet funti, požurio sam da Ti je odmah pošaljem poštanskom uputnicom na Fr. 126 i želim da je što skorije primiš, kao i da Ti u prvim teškoćama pomogne sve dok Lajpcižani ne mognu učiniti nešto za Tebe. To je njihova prokleta dužnost, Ti si doista isto tako žrtva iznimnog zakona^[251] kao i agitatori u Njemačkoj koji su ostali bez kruha.

Liebknecht je bio ovdje^[199] i obećao je da se stav ciriškog lista treba promijeniti, da treba da odgovara ranijem stavu partije.^[177] Ako bude tako, tada je to sve što zahtijevamo.

Ostaj zdravo i drž' se hrabro.

Tvoj stari

F. Engels

208

Engels Harryju Kaulitzu

u London

(koncept)

[London] 28. okt. 80.

Gospodinu Harryju Kaulitzu.

Vraćam Vam u prilogu pismo gospodina Burleigha.

Što se tiče stvari sa gospodinom Lafargue-om, priznajte glavnu stvar: da ste njegovo ime bez njegova odobrenja dali kao preporuku. Ostalo je sporedno.

U pogledu Beusta ne želim istraživati *kada* ste satove o kojima je riječ drugdje ponudili. Sigurno je da ste nakon, našeg povratka iz Bridlington Keja⁽¹⁹⁸⁾ Beustu još jednom ponudili satove, da ste u mojoj i Schorl[emmerovoj] prisutnosti obećali da ćete stvar započeti na jedan utvrđen način, da ste radili protivno obećanju i da je Beust, daleko od toga da svog »najmilijeg Kaulitza« napadne iza njegovih leđa, njemu na Trafalgar Squareu više puta veoma jasno rekao što misli, dometnuvši, što je bilo ispravno, da smo sva trojica od početka bili uvjereni da Vi nećete učiniti ništa od onog što ste obećali. Na to bih s Vama već raskinuo kad ne bih izbjegavao da zbog *privatnih* poslova raskidam sa ljudima s kojima sam na bilo koji način bio *politički* povezan.¹

Ogovaranje »Central News« ostavljam onakvim kakvo jeste, bez obzira na to da li ste ga Vi ili Most pronijeli, jer nemam odobrenje da navedem moje izvore, a budući da je, s druge strane, pismo agenta za mene apsolutno bezvrijedno.

Kad je čovjek prisiljen na odluku kao što je moja u odnosu na Vas, tada se to ne temelji na ovoj ili onoj pojedinoj indiskreciji, već na čitavom, duže vremena promatranom načinu djelovanja dotične osobe. A, osim toga, posve je dovoljno Vaše dobrovoljno priznato, skoro svakodnevno druženje sa Mostom i družbom, da se umjesto one sporne činjenice stavi jedna druga isto tako dovoljna.

Odani

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 206.

209

Marx Johnu Swintonu

u Njujork

4. novembra 1880.

41, Maitland Park Road, London, N. W.

Poštovani gospodine,

Poslao sam Vam danas primjerak francuskog izdanja *Kapitala*,^[206] Ujedno treba da Vam zahvalim na Vašem prijateljskom članku u listu »Sun«.

Ako se ne uzmu u obzir »senzacionalni« neuspjesi gospodina Gladstone-a u inozemstvu, ovdje se politički interes sada usmjeruje na irsko »zemljišno pitanje«. A zašto? Uglavnom zato što je ono vjesnik *engleskog »zemljišnog pitanja«*.

Ne samo da su veleposjednici Engleske također i najveći posjednici Irske već se i engleski zemljišni sistem, pošto se jednom razbio o područje koje se ironično naziva »Sestra« — otok, neće više moći održati kod kuće. Protiv njega su britanski zakupci koji stenju pod visokim zakupninama i — zahvaljujući američkoj konkurenciji — niskim cijenama; britanski poljoprivredni radnici kojima je napokon dosta njihovog tradicionalnog položaja zlostavljanih tovarnih životinja, i — ona britanska stranka koja sama sebe naziva »radikalnom«. Ona se sastoji od dvije grupe: prvo, od *ideologa* stranke koji gore od želje da obore političku vlast aristokracije, i to čine potkopavajući njenu materijalnu bazu, polufeudalno zemljišno vlasništvo. Ali iza tih obznanjivača principa krije se druga grupa koja ih podstrekava — lukavi, škrti, proračunati *kapitalisti* kojima je sasvim jasno da ukidanje starog zemljišnog prava na način na koji to predlažu ideolozi može da pretvori zemlju samo u trgovačku robu koja se najzad mora koncentrirati u rukama kapitala

S druge strane, Johna Bulla, promatranog kao nacionalno biće, muče zle slutnje da će s nestankom aristokratske engleske zemljo-vlasničke tvrđave u Irskoj nestati i politička prevlast Engleske nad Irskom!

Liebknicht mora na 6 mjeseci u zatvor.^[568] S obzirom na to da *zakom protiv socijalista*^[151] nije uništio, pa čak ni oslabio socijaldemokratsku organizaciju u Njemačkoj, Bismarck se sve grčevitije drži svoje panaceje i umišlja da ona *mora* da djeluje samo ako se primjenjuje u većem opsegu. Otada je proširio *opsadno stanje* na Hamburg, Altonu i 3 druga sjevernonjemačka grada.^[569] U takvim su mi prilikama njemački prijatelji napisali jedno pismo iz kojeg jedan odlomak glasi:

»Premda nije uspio da razbije našu organizaciju i niti će mu to ikada uspjeti, zakon protiv socijalista zahtijeva gotovo nepodnošljive novčane žrtve. Pomagati porodice koje je razorila policija, održati malobrojne listove koji su nam preostali, zadržati neophodne veze preko povjerljivih ljudi, boriti se na svim frontovima — sve to iziskuje novaca. Mi smo pri kraju sredstava i prisiljeni smo da apeliramo na naše prijatelje i simpatizere u drugim zemljama.« To je taj izvadak.

Dakle, mi, ovdje u Londonu, Parizu itd., učinit ćemo sve što je u našoj moći. Ujedno vjerujem da bi čovjek tako utjecajan kao Vi mogao da organizira sabirnu akciju u Sjedinjenim Državama. Čak i kad financijski rezultat ne bi bio značajan, ipak bi raskrinkavanje novog Bismarckovog *coup d'état*¹ na Vašim javnim zborovima, izvještaji o tome u američkoj štampi i njihovo objavljivanje s druge strane Atlantika — oštro pogodili pomeranskog hobereau² i naišli na odobravanje svih socijalista Evrope. Daljnja obavještenja možete dobiti od gospodina Sorgea (Hoboken).³ Sav sakupljeni novac valjalo bi poslati gospodinu *Ottu Freytagu, poslaniku zemaljske skupštine*⁴, *Amtmannshof, Leipzig*. Naravno, njegovu adresu ne bi trebalo objaviti; inače bi njemačka policija jednostavno *konfiscirala*.

À propos. Moja najmlađa kći — koja nije bila s nama u Remzgejtju⁽²⁰¹⁾ — upravo mi kaže da je isjekla moju sliku iz Primjerka *Kapitala* koji sam Vam poslao⁽³⁶⁹⁾ jer predstavlja pravu karikaturu. Odužit ću Vam se fotogramom snimljenim prvog lijepog dana.

Moja supruga i cijela obitelj srdačno Vas pozdravljaju.

Vaš odani

Karl Marx

Prevod s engleskog

¹ *državnog udara* — ² sitnog seoskog plemića (Bismarcka) — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 210 — ⁴ u rukopisu na njemačkom: *poslaniku zemaljske skupštine*

210

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

[London] 5. nov. 1880.

41, Maitland Park Road, N. W.

Dragi Sorge,

Moju dugu šutnju moraš protumačiti 1. silnim poslom, 2. po život opasnom bolešću moje žene, koja sad traje već više od godinu dana.

I sam si vidio u kakav se cvijet John Most razvio, kako je, s druge strane, tzv. partijski organ, ciriški »Sozialdemokrat« (da se ne govori o tamošnjem listu »Jahrbuch« — duce¹ dr Höchberg — bijedno vođen. Ja i Engels zbog toga smo pismeno raspravljali sa Lajpcižan[ima]², i to često oštro. Ali izbjegavali smo da se bilo kakvo javno usprotivimo. Onima koji comparativement parlant³ mirno sjede u inostranstvu ne dolikuje da na radost buržuja i vlade još otežavaju položaj onima koji pod najtežim okolnostima i uz velike lične žrtve djeluju unutar zemlje. Liebknecht je bio ovdje^[199] prije nekoliko tjedana i obećao je »poboljšanje« u svakom pogledu. Organizacija partije je obnovljena, što se moglo učiniti samo tajnim putem, i. e. ukoliko »tajno« znači: tajno pred policijom.

Podlost Mosta potpuno sam otkrio — u jednom rusko-socijalističkom listu. On se nije nikad odvažio da na njemačkom štampa ono što se ovdje objavljuje na ruskom vernacular⁴. Ovo više nije napad na pojedine ljude, već nabacivanje blatom po čitavom njemačkom radničkom pokretu. Ujedno se ovdje groteskno ispoljava njegovo apsolutno nerazumijevanje doktrine, sa kojom je ranije trgovao. To je blebetanje tako glupo, tako nelogično, tako otrcano da se konačno rastvara u ništa, naime u neizmjernu ličnu taštinu Johanna Most[a]. Budući da on u Njemačkoj pored sve galame — osim, na primjer, među izvjesnim berlinskim ološem — nije postigao ništa, udružio se sa pariskim novim pokoljenjem bakunjinista, s grupom koja izdaje »*Révolution Sociale*« (čiji je krug čitalaca tačno 210 ljudi, ali koja posjeduje Pyat-ov list »Commune«, s kojim su, pak, oni združeni. Bojažljivi, melodramski lakrdijaš Pyat — u čijem listu »Commune« ja figuriram kao *Bismarckova* desna ruka — kivan je na mene, je sam ga oduvijek potpuno prezirao, te sve njegove pokušaje da iskoristi *Internacionalu* za svoje silno

¹ voda — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 168, 174, 179, 181 i 184.

— ³ razmjerno — ⁴ narodnom jeziku

djelovanje na masu — osujetio). Svakako, Most je učinio dobro što je sve galamdžije — Andreasa Schena, Hasselmana etc. etc. — okupio kao grupu.

Usljed novog zavođenja opsadnog stanja^[569] od strane *Bismarcka* i zbog protjerivanja članova naše partije, apsolutno je potrebno nabaviti *novac* za Partiju. Zbog toga sam jučer pisao⁵ *Johnu Swintonu* (jer jedan dobronanijerni buržuj najbolje odgovara za tu svrhu) i ujedno mu rekao neka se za bliža obavještenja o njemačkim prilikama obrati Tebi.

Ne uzimajući u obzir na prethodnoj strani spomenute sitnice — a koliko smo ih tokom našeg dugogodišnjeg izgnanstva vidjeli kako su bljesnule i ugasile se! — stvari, se sve u svemu, odlično razvijaju (mislim ovdje na opću evropsku zamršenost), kao i unutar kruga kontinentalne istinske revolucionarne partije.

Verojatno si primjetio da je naročito »*Égalité*« (zahvaljujući en premiière instance⁶ prelasku *Guesde-a* k nama, te radovima mog zeta *Lafargue-a*) prvi put postao »francuski« *radnički list* u pravom smislu riječi. I *Malon* se u »*Revue socialiste*« — premda sa njegovoj eklektičkoj prirodi nedjeljivim nedosljednostima — morao (mi smo bili neprijatelji, jer je on bio jedan od prvih osnivača *Alliance*^[329]) izjasniti za socialisme moderne scientifique⁷, i. e. za *njemački*. Sastavio sam mu »questionneur⁸, koji je naprije štampan u »*Revue socialiste*«, a zatim rasparčan čitavom Francuskom u velikom broju otisaka.^[570] Kratko poslije toga došao je *Guesde* u London da ovdje s nama (*myself*¹⁰, *Engels* i *Lafargue*) napiše izborni program^[571] za radnike za predstojeće izbore. JS iznimkom nekoliko sporednih stvari, za koje je *Guesde* usprkos našeg protivljenja smatrao potrebnim da ih pruži francuskim radnicima, kao što su *minimalna nadnica* zakonski fiksirana etc. (Rekao sam mu: Ako je francuski proletarijat još tako djetinjast da treba takav *mamac*, so is it not worth while drawing up any programme whatever¹¹) taj vrlo kratki akt sastoji se, osim uvodnih riječi, gdje je u nekoliko, redaka definiran komunistički cilj u svom ekonomskom dijelu samo iz zahtjeva koji su spontano izrasli iz samog radničkog pokreta. Bio je to silovit korak spustiti francuske radnike s njihovog maglovitog frazerstva na tle stvarnosti, izazvao je stoga veliko negodovanje među svim francuskim vjetrogonjama koji žive od »prodavanja magle«. Program je nakon veoma žestoke opozicije anarhista prihvaćen najprije u *Région centrale* — i. e. u Parizu i okolici, kasnije i u mnogim drugim radničkim centrima. Istovremeno obrazovanje protivničkih radničkih grupa — koje su ipak (*sauf les anarchistes*¹² koji se ne sastoji od stvarnih radnika, već od *déclassés*¹³ i od nekolicine prevarenih radnika kao

⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 209. — ⁶ u prvom redu — ⁷ moderni naučni socijalizam — ⁸ »upitnik« — ⁹ u rukopisu: Socijale — ¹⁰ ja — ¹¹ tada nije vrijedno ni truda postavljati bilo kakav program — ¹² osim anarhista — ¹³ deklasiranih

njihovih vojnika) prihvatile većinu »praktičnih« zahtjeva programa; da su se u odnosu na druge stvari isticala vrlo različita gledišta, to mi dokazuje da je to *prvi istinski radnički pokret* u Francuskoj. Do sada su samo postojale samo sekte koje su, naravno, svoju mot d'ordre¹⁴ primale od osnivača sekta, dok je masa proletarijata slijedila radikalne ili radikalno aktivne buržuje i tukla se odlučnog dana za njih, da je slijedećeg dana ljudi koje je dovela na kormilo kolju, deportiraju etc.

»*Émancipation*«, koji je prije nekoliko dana izašao u Lijonu, postat će organ »parti ouvrier«¹⁵ utemeljene na njemačkom socijalizmu.

Međutim, i mi smo imali i imamo naše pobornike u taboru samih protivnika — i. e. u radikalnom taboru. *Theisz* je radničko pitanje preuzeo u »*Intransigeant*«, u organu Rocheforta; on je nakon pada Komune došao kao i svi »misaoni« francuski socijalisti — kao pruđonist u London, gdje se posve promjenio u ličnom ophođenju sa mnom i savjesnim studijem *Kapitala*. S druge strane, moj zet je napustio mjesto profesora na King's Collegu¹⁶, vratio se u Pariz (njegova obitelj je, srećom, još zasad ovdje), bio je jedan od najutjecajnijih urednika Clemenceau-ovog lista »*Justice*«, šefa krajnje ljevice. Tako je dobro radio da je Clemenceau, koji je još posljednjeg aprila javno nastupio protiv socijalizma kao branilac američko-demokratsko-republikanskog shvaćanja, u svom nedavnom govoru protiv Gambette u Marseju ne samo prema općoj tendenciji već i s obzirom na bitne pojedine tačke kako ih sadrži *minimalni program*, prešao k nama.¹⁷ Da li će ispuniti ono što obećava, posve je svejedno. U svakom slučaju, on je uveo naš element u radikalnu stranku, čiji organi sada odjednom začuđeno gledaju izreke Clemenceau-a kao something wonderful,¹⁸ nešto što su, sve dok se to izdavalo za »prati ouvrier«, ignorirali ili ismijavali.

Jedva je potrebno da Ti kažem — jer Ti poznaš *francuski šovinizam* — da su tajne niti kojima su leaders¹⁷ od Guesde-a Malona do Clemenceau-a uvučeni u pokret — *entre nous*¹⁸. Il n'en faut pas parler. Quand on veut agir pour Messieurs les Français, il faut *le faire anonymement*, pour ne pas choquer le sentiment »national«. As it is, the Anarchists denounce our co-operators already as *Prussian agents*, under the dictatorship of the »notorious« Prussian agent — Karl Marx¹⁹.

U Rusiji — gdje je *Kapital* više čitan i cijenjen nego bilo gdje, naš uspjeh je još veći. S jedne strane, imamo *kritičare* (većinom mladi univerzitetški profesori, dijelom moji prijatelji, a i some²⁰ novinara), s druge strane, *teroristički Centralni komitet*¹⁷ čiji je *program*, nedavno tajno štampan i objavljen u Petrogradu, izazvao velik gnjev

¹⁴ lozinku — ¹⁵ »radničke partije« — ¹⁶ nešto divno — ¹⁷ vode — ¹⁸ među nama — ¹⁹ O tome ne treba govoriti. Ako se želi raditi za gospodu Francuze, tad se to mora činiti anonimno da se ne povrijedi »nacionalni« osjećaj. Čak pri sadašnjem stanju stvari anarhisti već denunciraju naše suradnike kao *pruske* agente pod diktaturom »notornog« pruskog agenta — Karla Marxa. — ²⁰ nekoliko

među anarhističkim Rusima u *Švicarskoj*, koji u Ženevi izdaju »Die schwarze Verteilung« (ovo sa ruskog doslovno prevedeno na njemački²¹). Oni — većina ljudi (ne svi) koji su *dobrovoljno* napustili Rusiju — čine, za razliku od terorista koji se izlažu opasnosti tzv. stranku propagande. (Radi *propagiranja u Rusiji* — povukli su se u *Ženevu!* Kakav quidproquo!) Ta gospoda su protiv svake političko-revolucionarne akcije. Rusija treba saltomortaleom da skoči u anarhističko-komunističko-atistički milenij! Pri svemu tome taj skok pripremaju dosadnim doktrinarnizmom čiji tzv. principes couretn la rue depuis feu Bakounine²².

A sad dosta za ovaj put. Javi se uskoro. — Najljepši pozdrav od moje žene.

Totus tuus²³

Karl Marx

Bilo bi mi veoma drago ako bi mi mogao nabaviti bilo šta valjano (bogato sadržajem) o ekonomskim prilikama u Kaliforniji, of course at my expence²⁴. Kalifornija im je veoma važna, jer se preokret zbog kapitalističke centralizacije nije inače nigdje izvršio na bestidniji način — s takvom žurbom.

²¹ »Čorni Peredel« — ²² principi potječu od pokojnog Bakunjinina — ²³ Sasvim Tvoj — ²⁴ naravno, o mom trošku.

211

Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

[London] 5. nov. 1880.

*In haste*¹

Dragi Sorge,

Upravo sam Ti poslao dulje pismo²; sad mi još naknadno — post festum, ali još ne prije zatvaranja pošte — pada na um jedna tačka koja se odnosi na sirotog vruga Borkheima. Kad sam ga prošlog ljeta posjetio iz Remzgejta²⁰¹ u Hastingsu, gdje sam ga našao u bolesničkom krevetu, zamolio me je da od Tebe zatražim da opomeneš izvjesnog *Francisa Murharda* (215, Washington Street, Hoboken) na plaćanje duga. Ovaj duguje našem B[orkheimu] novac — čini mi se 10 £, koje je on pozajmio Murhardu za odlazak u Ameriku i za koje ima priznanicu.

Salut.

Tvoj

K. M.

¹ U *žurbi* — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 210.

212

Marx Ferdinandu Flecklesu

u Karlsbad⁽⁵⁷⁴⁾

[London, 12. novembra 1880]

Sada ste, vjerojatno, konačno primili pismo koje je poslala moja žena; kao svi ženski bolesnici, ona očajava zbog liječnika koji je sada liječe.¹

Prema: Egon Erwin Kisch, *Karl Marx in Karlsbad*,
•Aufbau, 5. Jg., 1949, Heft 6.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 205.

213

Marx Achilleu Loria

u Mantovu

13. novembra 1880.

41, Maitland Park Road, London, N. W.

Poštovani gospodine Loria,

Obiteljske neprilike izazvane veoma opasnom bolešću moje supruge sprečile su me da odgovorim na Vaše pismo od 14. septembra.^[575] Žao mi je što nemam dovoljno vlastitih sredstava da Vam osiguram boravak u Londonu, tim prije što imam najbolje mišljenje o Vašem talentu, Vašem znanju i Vašoj naučnoj budućnosti.

S obzirom na to da živim prilično povučeno i izbjegavam kontakte s engleskom štampom, imam veoma malo utjecaja i veza da bih Vam mogao pomoći. Iz iskustva znam da je u Londonu talijanska konkurencija *overdone*¹, kako u pogledu surađivanja sa štampom, tako i u odnosu na privatnu poduku, a i na svakom drugom području borbe za egzistenciju.

Pa ipak, posavjetovat ću se s some well-meaning and influential men² kad se parlament ponovo otvori — do tada je cijeli svijet, tj. *the upper ten thousands*³, sit metropole. U međuvremenu mi, molim Vas, javite da li govorite francuski i donekle engleski.

Vaš odani

Karl Marx

Prevod s francuskog

¹ *prevelika* — ² nekolicinom dobronamjernih i utjecajnih ljudi — ³ *gornjih deset hiljada*

214

Marx Henryju Mayersu Hyndmanu

u London

[London] 8. decembra 1880.

Poštovani gospodine,

Moja žena, kao i većina bolesnika čija je bolest poprimila kroničan karakter, s vremena na vrijeme odjednom postane nesposobna za izlaske i zatim opet spremna za društveni život. Vjerujući da će za nekoliko dana moći da posjeti Vašu suprugu, nije joj odmah pisala. S obzirom na to da smo ovog tjedna pretrpani s posjetiocima s Kontinenta, ona me moli da Vam napišem da će biti tako slobodna da Vašu suprugu posjeti sljedećeg tjedna.

Pozdravljam najavljeni časopis o kome govorite. Kad kažete da ne dijelite mišljenje moje stranke o Engleskoj, mogu samo da odgovorim da ta stranka ne smatra englesku revoluciju *nužnom*, ali — sudeći po historijskim presedanima — da je smatra *moogućom*. Ako se neminovna evolucija pretvori u revoluciju, to neće biti krivnja samo vladajućih klasa, već i radničke klase. Svaki miroljubivi ustupak vladajućih klasa iznuden je od njih »pritiskom izvana«. Djelovale su srazmjerno tom pritisku i ako ovaj sve više popušta, tada je to samo zato što engleska radnička klasa ne zna kako da primjenjuje svoj utjecaj i koristi svoje slobode, kojima legalno raspolaze.

U Njemačkoj je radnička klasa od početka pokreta bila potpuno svjesna da samo revolucija oslobađa od militarističkog despotizma. Ali radnici su istovremeno shvatili da bi se takva revolucija, mada u početku uspješna, bez prethodne organizacije, stečenog znanja, propagande i [. . .]¹ naposljetku okrenula protiv njih samih. Zato su se strogo pridržavali *zakonskih* granica. Nezakonito je postupala jedino vlada, koja ih je stavila *en dehors la loi*². Njihovi zločini nisu bila *djela*, već *shvaćanja* koja se nisu dopadala njihovim gospodarima. Srećom, ta ista vlada — pošto je potisnula radničku klasu uz pomoć buržoazije — postaje ovoj sve nepodnošljivija jer je tuče po njenom najosjetljivijem mjestu — po kesi. Takvo stanje ne može dugo potrajati.

Pozdravite, molim Vas, Vašu suprugu.

Vaš odani

Prema: Henry Mayers Hyndman,
The record of an adventurous life, London 1911.

Karl Marx

Prevod s engleskog

¹ Kod Hyndmana, »The record of an adventurous life»: [nečitljiva riječ] —
² *van zakona*

215

Engels Johannu Philippu Beckeru
u Ženevu

London, 24. dec. 1880.

Dragi Stari,

Na brzinu obavijest da sam Ti upravo poslao poštanskom uputnicom pet funti sterlinga = Fr. 126, koje ćeš, nadam se, dobiti.

Kad je Liebknecht bio ovdje⁽¹⁹⁹⁾, izbrusio sam ga što Tebe pri podjeli potpornog fonda uopće ne uzimaju u obzir, da si Ti isto tako dobra i još veća žrtva zakona protiv socijalista⁽¹⁵¹⁾ nego mnogi Berlinčani, među kojima su mnoge propalice. Sad mi on piše: *Za Beckera čemo se pobrinuti*. Nastoj, dakle, da to bude, a ako ne, i ukoliko se ustručavaš, javi mi ukratko, ja ću Ti to urediti.

Više sreće u Novoj godini.

Tvoj stari

F. Engels

216

Marx Carlu Hirschu

u London^[576]

[London] 29. dec. 1880.

Dragi Hirsch,
Budi tako dobar pa dodi slijedećeg petka navečer (u 7 sati) na
večeru i proslavu Nove godine.
Salut.

K. M.

PRILOZI

Popis priloga

- A. Karl Marx: Konspekt debate u Rajhstagu o zakonu protiv socijalista
- B. Jedanaest Marxovih pisama trećim osobama, čiji je sadržaj nepotpuno prezentiran prema sekundarnim izvorima, kao i saopćenje Engelsa u listu «Vorwärts», te Marxov intervju listu «Chicago Tribune»
- C. Devet pisama Jenny Marx, Eleanor Marx i Jenny Longuet

A. Karl Marx

Konspekt debate u Rajhstagu
o zakonu protiv socijalista

Karl Marx

[Konspekt debate u Rajhstagu o zakonu protiv
socijalista^[577]

Sjednica Rajhstaga od 16. i 17. sept. 1878.

Zamjenik Bismarcka — Von Stolberg govorio 4 minute, 7 sekundi.

Iz stenografskog izvještaja^[578]

Rajhstag. 4. sjednica. Ponedjeljak, 16. sept. 1878.

Predsjednik: Forckenbeck.

{Sjednica otvorena u 11 sati, 30 minuta. Završila u 3 sata, 40 minuta.}
Zamjenik državnog kancelara, državni ministar Graf zu Stolberg-Wernigerode:

»Zavisit će od toga . . . da se pobrine za to da se ova agitacija ne mogne ubuduće voditi ni pod bilo kakvom prividnom zakonitošću.«

Iz govora na sjednici od 16. sept.

Atentat^[446]

Bebel: Gospodo, na početku današnje skupštine ukazano je od zamjenika državnog kancelara, kao i prije nekoliko dana u prijestolničkom govoru, te također u obrazloženjima predloženog zakona, osobito na atentate; isto tako, danas su se svi govornici manje-više dotakli atentata, i svi su oni označili atentate kao neposredni povod za ovaj iznimni zakon, a ništa nije očitije nego to da su oni bili uzrok. — Tu se moglo, gospodo, s pravom očekivati da će se vlada u tom pogledu jasno i precizno izraziti, da će obavijestiti o onome što je otkrila, koje je činjenice što nas terete izvukla na površinu, a koje dokazuju bar neku duhovnu vezu atentatora sa socijaldemokracijom. Ali do danas se nije desilo ništa slično, ostalo se na praznim riječima i optužbama. Pa ipak se nastavilo sa krilaticom«. 'Socijaldemokracija je skrivila atentate.' To je optužba: 'Socialdemokratija je stranka careubica' etc . . . Mi apsolutno nismo za to da se još i danas šuti . . . Mi smo, prije svega, živo zainteresirani da saznamo što sadrže brojni zapisnici predani protiv atentata. Naročito tražimo da saznamo što je izbilo na svjetlo dana na izvanredno brojnim saslušanjima naših partijskih drugova i nepartijaca, održanim u raznim krajevima Njemačke, na saslušanjima ljudi najrazličitijih pravaca koji su sa atentatorima bili u ma kakvoj daljnjoj vezi. Mi, na koje se prebacuje krivnja i odgovornost, zahtijevamo naposljetku objašnjenje. A osobito u odnosu na posljednji atentat koji je bio najbliže povod za ponovne izbore za Rajhstag^[445] i za predlaganje ovog zakona . . .

Udaljio sam se« {iz lista »Vorwärts«, gdje se raspitao o dr Nobilingu, to je bilo 2. juna (1878) kasno navečer} »veoma zadovoljan sa ovime što sam čuo i nekoliko minuta kasnije došao sam do ormara za pisma, na kojem sam, na moje krajnje iznenađenje, našao pričvršćen jedan telegram, koji je glasio:

„Berlin, 2 sata noću. Na naknadnom sudskom saslušanju, atentator Nobiling je priznao da gaji *socijalističke tendencije*, da je ovdje prisustvovao socijalističkim zborovima i da je još prije osam dana namjeravao da ustrijeli njegovo veličanstvo cara, jer je smatrao korisnim za dobro države da ukloni poglavara države.”

... Telegram, koji je ovu vijest pronio svijetom, bio je izričito označen kao služben. Ovdje u ruci imam telegram koji je uredništvu lista 'Kreuz-Zeitung' službeno dostavljen, sa bilješka pisanom rukom urednika lista 'Kreuz-Zeitung'. O službenom karakteru tog telegrama ne postoji ni najmanja sumnja. No, sad je putem raznih vjerodostojnih vijesti dokazano da Nobiling na dan atentata ili slijedeće noći uopće nije bio sudski saslušan, da se nije utvrdilo ništa što bi se bilo kako moglo smatrati ozbiljnim osloncem za motive ubistva i njegovo političko uvjerenje. Svaki od Vas, gospodo zna kako je sa *Wolfvim Telegrafskim biroom* (odobravanje) »svatko zna da takvi telegrami apsolutno ne mogu proći a da se službeno ne odobre. Povrh toga, tom telegramu još je izričito službeno dodana riječ ‚zvanično‘. Dakle, po mome mišljenju uopće nema sumnje da je taj telegram, sa službene strane, svjesno i namjerno falsificiran i kao takav poslan u svijet.« (Gle, gle!) »Telegram sadrži jednu od najpodlijih kleveta što je ikada sa službene strane poslana u svijet, i to s namjerom da se jedna cijela, velika partija na najsrmaniji način osumnjiči i žigoše kao saučesnik jednog zločina... Pitam dalje, kako je bilo moguće da su nas vladini organi, čitava poluslužbena i službena štampa i gotovo čitava preostala štampa koja ih slijedi, oslanjajući se na navedeni telegram, smjeli neprestano tjednima i mjesecima, dan za danom napadati na najnečuvniji najklevetničkiji način; da su iz dana u dan mogli slati u svijet najuzasnije i krajnje uznemiravajuće izvještaje o *otkrivenim zavjerama, saučesnicima* itd. a da ih vlada nije ni jedan jedini put etc... Naprotiv, *sve to potječe od vlade* da bi se uvjerenje javnog mnjenja u ispravnost tih neistinitih tvrdnji *sve dalje i dalje pronosilo i učvršćivalo*; a sve do ovog časa službeni predstavnici vlade nisu čak ni pristali da daju i najneznačajnije objašnjenje o tim mračnim postupcima...« Bebel prelazi sad (str. 39, stubac II) na huškanja. »Očito se je sve pokušalo da se isprovociraju nemiri; htjelo nas se krajnje razdražiti da bi se *dali navesti na bilo kakve oružane korake. Očigledno, atentati nisu bili dovoljni*. Izvjesni krugovi nedvosmisleno bi se veselili da smo se tim huškanjima dali navesti na oružane korake, jer bi tada postojao tim veći i teži materijal da se protiv nas poduzmu najoštrije mjere etc.« Bebel insistira na tome da se *zapisnici najzad objave*, da se *podnesu odštampani Rajhstagu i osobito komisiji* koja treba da ispita taj zakonski

prijedlog. »Postavljam ovdje zahtjev sličan onome, s punim pravom iznesenom, uz pristanak gotovo svih strana, gotovo prije nekoliko dana, pri raspravljanju o nesreći „Grossen Kurfürsta“^[579], a koji je izričito odobrio, ukoliko to od njega zavisi (!), ministar mornarice« (von Stosch). {Bebelov zahtjev pozdravljen sa »Sasvim tako! Vrlo dobro!«} {Što sad odgovara pruska vlada na ove optužbe? Odgovara preko Eulenburga da zapisnike neće podnijeti i da uopće ne postoji optužni materijal.}

Ministar unutrašnjih poslova Graf zu Eulenburg: »S obzirom na prvo« {Izvjestaj predstavnika savezne vlade »o istrazi protiv zločinca Nobilinga koji je u međuvremenu umro«} . . .

1. »S obzirom na prvo, moram izjaviti da bi o mogućnosti ili dopustivosti obavljanja raspravljanja u procesu koji se vodio protiv Nobilinga, pošto se zahtijeva to iznošenje, trebalo da odluči pruska sudska vlast. Ali, gospodo, ipak Vam mogu reći toliko da je Nobiling jednom ispitan i da je prilikom tog ispitivanja, koliko mi je to poznato rekao da je sudjelovao na socijaldemokratskim zborovima i da su mu se tamo održavana predavanja dopadala. Moram se uzdržati da saopćim više s obzirom na to što o objavljivanju spisa treba da odluči pruska sudska vlast.

{Eulenburg potvrđuje samo: 1. da je provedeno »jedno« ispitivanje; on se čuva da kaže: jedno »sudsko« ispitivanje. On, isto tako, malo govori o tome kada je to jedno ispitivanje provedeno (verojatno nakon toga pošto mu je, uslijed metka kojim su mu prosvirali glavu, otkinut dio mozga?).} Ali to što je Eulenburg čuo da je Nobiling rekao prilikom tog »jednog« ispitivanja {pod pretpostavkom da je Nobiling bio u uračunljivom stanju} dokazuje prvo: da se on nije izdavao za socijaldemokratu, za člana socijaldemokratske partije; on je samo rekao da je prisustvovao nekolicini njihovih mitinga kao jadni filistar i »da mu se izneseno učenje dopalo«. To učenje, dakle, nije bilo i njegovo učenje. On se prema njima odnosio kao početnik. Drugo: da on svoj »atentat« nije dovodio ni u kakvu vezu sa mitinzima i na njima održanim predavanjima.

Ali još nije gotovo sa zanimljivostima: Taj »toliko«, što gospodin Eulenburg može reći, on sam stvara problematičnim, ili ga tako iskaže: »da je on prilikom tog ispitivanja, koliko mi je to poznato, rekao.« Dakle, gospodin Eulenburg, prema tome nije zapisnik nikada vidio; on to zna samo po čuvenju i može reći samo toliko »koliko mu je to poznato«. Ali odmah poslije toga samog sebe hvata u laži. Upravo je rekao sve »što mu je o tome poznato«. No u rečenici koja neposredno slijedi, kaže: »Moram se uzdržati da saopćim više s obzirom na to što o objavljivanju spisa treba da odluči pruska sudska vlast.« Drugim riječima: Kad bi »saopćio« ono što zna, kompromitirao bi vladu.

Uzged primijećeno: Ako je bilo samo jedno saslušanje, tad mi znamo i »kada« je bilo, naime onog dana kad je Nobiling, s mecima u glavi i udarcem sablje po glavi, bio uhapšen, naime onog dana, dana

kad je poslan zloglasni telegram u 2 sata noću, 2. juna. Ali kasnije je vlada pokušala da stranku *ultramontanjara* okriviti za Nobilinga. Dakle, ispitivanjem nije nipošto dokazana *bilo kakva veza* između Nobilingovog atentata i socijaldemokracije.

Ali Eulenburg još nije gotov sa svojim priznanjima. On mora »izričito upozoriti na to da sam u maju sa ovog mjesta već rekao kako se ne da tvrditi da je ta djela prouzrokovala direktno socijaldemokracija; ni sada još nisam u stanju da postavim tu tvrdnju ili, da dodam bilo šta novo u tom pravcu«. Bravo! Eulenburg posve otvoreno priznaje da čitava sramna policijska i istražna hajka, vođena nakon Hödelovog atentata sve do sjednice Rajhstaga, nije pružila ni *mrvicu činjeničnog stanja* za vladinu omiljenu »teoriju« o atentatima!

Eulenburg i družba, koji imaju takve nježne »obzire« prema ovlaštenjima »pruske sudske vlasti« da u njima nalaze presumptivnu smetnju da, pošto je Hödel pogubljen, a Nobiling ubijen, dakle, istraga jednom zasvagda zaključena, predoče Rajhstagu »zapisnike«, ne ustručavaju se da na početku istrage protiv Nobilinga, na sam dan njegova atentata, putem tendenciozno obojenog »telegrama« o tobožnjem prvom ispitivanju Nobilinga, izazovu delirijum tremens njemačkog filastra i da tako dozvole da štampa podigne na tome gomilu laži! Kakvo poštovanje pred *sudskom vlašću*, a naročito i pred suokrivljenima od strane vlade!

Pošto gospodin Eulenburg tako izjavljuje da ne postoji *činjenično stanje* da se na osnovu tih atentata optuži socijaldemokracija — i pošto stoga uskraćuje podnošenje zapisnika koji tu odvratnu stvar obasijavaju čudovišnim svjetlom, on nastavlja s tim kako se zakonski prijedlog temelji, u stvari, samo na jednoj »teoriji«, vladinoj teoriji, »da su učenja socijaldemokracije na način na koji se šire strasnom agitacijom *verojatno pogodovala* da u **podivljenim duhovima sazriju takvi žalosni plodovi** kako smo ih mi na našu najveću žalost morali iskusiti. {Žalosni plodovi kao Sefeloge, Tschsch, Schneider, Becker, Kullmann, Cohen (alias Blind?).} »A u toj tvrdnji, gospodo, *vjerujem* da se sa *čitavom njemačkom štampom* {i. e., ukoliko je ona reptilizirana^[162], i. e. uz jedinstvenu iznimku *nezavisnih listova svih pravaca*}, »uz *jedinstvenu iznimku* socijaldemokratske, *slažem* još i danas.« (Opet čista laž!)

{Skupovi kojima je Nobiling prisustvovao održavani su kao i svi ostali *pod policijskim nadzorom* jednog policajca; dakle, ništa sumnjivo u tome; *predavanja* koja je tamo slušao mogla su se odnositi samo na one predmete koji su se nalazili na *dnevnom redu*.}

Prema ovim *zaista* netačnim postavkama o »čitavoj njemačkoj štampi«, gospodin Eulenburg je »siguran da u *tom pravcu neće naići na protivljenje*».

Protivno Bebelu on mora »*podsjetiti* na to koji je položaj zauzela socijaldemokratska štampa spram tih događaja« da bi dokazao »kako nije tačno da se socijaldemokracija«, kako ona tvrdi, »*gmuša smrti* u tom obliku«.

Dokaz: 1. »Najprije se u listovima socijaldemokracije pokušalo dokazati da su atentati bili naručen posao« (Crownprince.)

{Jadikovke lista »*Norddeutsche Allgemeine Zeitung*« o zakonskom karakteru njemačke socijaldemokratske agitacije.}

2. »Kad se uvidjelo da se ovim putem ne može ići . . . , prešlo se na to da se tvrdi kako su oba zločinca neuračunljiva, da ih prikazuju kao izolirane idiote, a njihova djela kao pojave koje su se oduvijek tu i tamo događale« {nije li to tako?} »i za koje se nikog drugog ne da okriviti.« {(Dokazuje ljubav prema »smrti«.)} (To su činili mnogi nesocijaldemokratski listovi.)

Gospodin Eulenburg umjesto da predoči »zapisnike« o kojima prema njegovoj ranijoj izjavi, on ne zna ništa — ili se mora »uzdržati« da iz obzira prema »pruskoj sudskoj vlasti« ne izbrblja ono što zna — zahtijeva sada da mu se na temelju tih uskraćenih »zapisnika« mora vjerovati slijedeće: »Gospodo, provedena istraga nije dala ni najneznatnije osnove za to da oba čovjeka nikako nisu bila u stanju da ne shvate posljedice i značaj svojih djela. Naprotiv, *sve ono što se dalo utvrditi* jeste to da su djelovali sa potpunom uračunljivošću, a u posljednjem slučaju i sa *zlobnim lukavim predumišljajem*« {dakle, kod pogubljenog Hödela ne?} »što se rijetko dešava.«

3. »Mnogi listovi socijaldemokracije prešli su na to da *ta djela opravdavaju*, a *učinice ekskulpiraju*. Nisu njih, već društvo« {vlada se ekskulpirala time što odgovornim nije učinila njih, već »učenje socijaldemokracije« i agitatore radničke klase — dakle, *jedan dio društva* i njegovih »učenja«} »učinili odgovornim za *zločine*« nisu, dakle, ekskulpirali djela, inače ih ne bi mogli promatrati kao zločine i uopće se ne bi moglo diskutirati o pitanju »krivnje« koji su bili počinjeni.« (*Citiran »Vorwärts*«, odnosi se na Hödela s punim pravom.)

Nakon svih tih koještarija:

4. »U isto vrijeme, gospodo, slijede izjave o zločinačkim djelima koja su u Rusiji protiv visokih činovnika pokušana, odnosno izvršena. U odnosu na atentat *Vere Zasulič*« {dan Petrograda i štampa čitavog svijeta!} »i na ubistvo generala *von Mezencova*«⁽⁵⁸⁰⁾ {o tome kasnije kod Bismarcka} »pročitali ste u jednom ovdje izašlom listu pitanje: 'Dakle, šta im je preostalo? Kako su si drugačije mogli pomoći?'«

5. »Konačno, *socijaldemokracija u inostranstvu* je izričito i s direktnim riječima izrazila svoje simpatije prema tim djelima. *Kongres jurske federacije*, održan jula ove godine u *Frajburgu*, izričito je objavio da su djela Hödela i Nobilinga bila revolucionarna djela, da uživaju njihovu punu simpatiju etc.«⁽⁵⁸¹⁾

Ali, da li je njemačka socijaldemokracija »odgovorna« za izjave i movements¹ jedne njoj neprijateljske klike koja je do sada izvršila mučka ubistva i [slično] u Italiji, Švicarskoj, Španiji {i Rusiji: Nečajev} samo protiv članova »pravca Marx«?

¹ djela

{Gospodin Eulenburg je već prije, govoreći o istim atentatima, rekao kako se mišljenje da »su atentati naručeni posao« moralo napustiti »kad su, dapače, listovi socijaldemokracije — kasnije ću za to dati dokaz — u inostranstvu objavili da su uvjereni da nije bio *takav* slučaj«; on je zaboravio dati »dokaz«.}

Sad slijedi *lijep odlomak* o »pravcu Marx« i »pravcu tzv. anarhistima« (str. 50, stubac I). Oni su različiti, ali »se ne može poreći da između svih tih društava postoji jedan izvjestan« (koji? *neprijateljski*) »odnos«, kao što taj *izvjesni* odnos postoji, u stvari, između svih pojava jedne iste epohe. Želi li se taj »odnos« predstaviti kao cas pondable², tad se, prije svega, mora dokazati njegov *određeni karakter* i ne smije se zadovoljiti sa jednom frazom koja u svijetu, gdje sve sa svim stoji u jednom »izvjesnom« odnosu, vrijedi za sve i svakoga. »Pravac Marx« je dokazao da postoji određeni »odnos« između učenja i djela »anarhista« i učenja i djela evropske »policije«. Kad je objavljivanjem »L'Alliance«³ etc. taj odnos bio detaljno raskrinkan, šutila je čitava reptilska i dobronamijerna štampa. Ta »raskrinkavanja« nisu se slagala sa njenim »odnosom«. (Ova klika je do sada vršila atentate samo na pravac »Marx«.)

Pod tim faux fuyant⁴ gospodin Eulenburg jednim neupadljivim »i« nadovezuje rečenicu, koja taj »odnos« pokušava da dokaže pogrešnim locus communis⁵, koji je k tome izrečen još u naročito »kritičkoj« formi:

». . . i«, on nastavlja, »i to je jedno *iskustvo* u takvom pokretu koje počiva na zakonu sile teže« {pokret može počivati na zakonu sile teže, npr. pokret pada, ali iskustvo počiva prima facie⁶ na pojavi pada} »da ekstremni pravci« {npr., u kršćanstvu samosakaćenje} »postepeno prevladavaju, a umjereni se nasuprot njih ne mogu održati. »Prvo, pogrešan je locus communis da u historijskim pokretima prevladavaju tzv. ekstremni pravci savremenog pokreta, Luther contra Thomas Münzer, puritanci contra leveleri, jakobinci contra hebertisti. Povijest dokazuje upravo suprotno. No, *drugo*: »Anarhistički« pravac nije »ekstrem« njemačke socijaldemokracije, što Eulenburg treba da dokaže, a ne da podmeće. Tamo je riječ o stvarnom historijskom pokretu radničke klase; drugi je priviđenje jeunesse sans issue⁷, koja želi da stvara povijest, i samo pokazuje kako se ideje francuskog socijalizma kariikiraju u hommes déclassés⁸ viših klasa. Prema tome, anarhizam je faktički svugdje pobijeđen i vegetira samo tamo gdje još nema stvarnog radničkog pokreta. To je činjenica.

Gospodin Eulenburg dokazuje samo da je opasno kad »policija« stane »filozofirati«.

Vidi rečenicu koja zatim slijedi (stubac I, str. 51), gdje Eulenburg govori quasi re bene gesta⁹.

² smrtni zločin — ³ Karl Marx i Friedrich Engels: *Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika* — ⁴ izgovorom — ⁵ otrcanim izrazom — ⁶ na prvi pogled — ⁷ omladine bez izlaza — ⁸ deklasiranim ljudima — ⁹ kao da je sve izvršno obavljeno

On hoće sad da dokaže opću štetnost »učenja i ciljeva socijaldemokracije! Ali kako? Sa 3 citata.

Ipak, još prije, sjajna prelazna fraza:

»A ako ta učenja i ciljeve socijaldemokracije malo bolje promotrite, tada nije, kao što je to maloprije rečeno, *miroljubivi razvitak cilj*, već je *miroljubivi razvitak samo jedna etapa* koja treba da vodi ka zadnjim ciljevima koji se ne mogu ostvariti ni na koji drugi način osim silom.« {Oprilike kao što je »*Nacionalno udruženje*«^[582] predstavljalo jednu »etapu« za *nasilnu prusifikaciju Njemačke*, tako sebi gospodin Eulenburg zamišlja stvar »mačem i ognjem«.}

Uzme li se prvi dio rečenice, tada je to samo tautologija ili glupost: Ima li razvitak jedan »cilj«, »zadnje ciljeve«, tad su ti »ciljevi« njegovi »ciljevi« i nije karakter razvitka »miran« ili »nasilan«. Ono što Eulenburg, u stvari, želi da kaže jeste: Miran razvitak ka ciljevima samo je jedna etapa koja treba da vodi ka nasilnom razvitku cilja, i to kasnije pretvaranje »mirnog« u »nasilni« razvitak, prema gospodinu Eulenburgu, leži u samoj prirodi cilja za kojim se teži. Cilj je u danom slučaju emancipacija radničke klase i u tome sadržan prevrat (preobražaj) društva. Određeni historijski razvitak može biti »miran« samo dotle dok mu na put ne stanu nasilne prepreke sa strane postojećih društvenih vlastodržaca. Kad bi, npr., u Engleskoj ili u Sjedinjenim, Državama radnička klasa dobila većinu u parlamentu ili Kongresu tad bi zakonskim putem mogla ukloniti one zakone i uredbe koje ometaju njen razvitak, a i to samo koliko to društveni razvitak zahtijeva. Pa ipak bi se »miran« pokret mogao pretvoriti u »nasilan« zbog pobunc onih koji su za staro stanje; budu li (kao što je učinio američki građanski rat i francuska revolucija) *silom* oboreni, tad će to biti buntovnici protiv »zakonske« sile.

Ali ono što Eulenburg propovijeda, to je *nasilna reakcija* vlastodržaca protiv *postojećeg razvitka* u »mirnoj etapi«, i to zato da bi se spriječili kasniji »nasilni« sukobi *sa strane napredne* društvene klase; lozinka nasilne kontrarevolucije protiv stvarno »mirnog« razvitka; u stvari, vlada pokušava da *silom* suzbije razvitak koji joj nije po volji, a kojeg *zakonitim putem* ne može spriječiti. Ovo je nužni uvod nasilnih revolucija. To je stara priča, a ipak je vječno nova.

Gospodin Eulenburg dokazuje sad sa 3 citata kako socijaldemokracija uči upotrebi sile:

1. *Marx kaže u jednom svom spisu o kapitalu*: »Naši ciljevi etc.« {Ali, »naši« ciljevi nije rečeno u ime njemačke socijaldemokracije, već u ime *komunističke partije*.} To nije uzeto iz *Kapitala* koji je izašao 1867, nego iz *Komunističkog manifesta* objavljenog »1847«, dakle, 20 godina prije stvarnog formiranja »njemačke socijaldemokracije«.^[583]

2. A na drugom mjestu, koje se navodi u djelu gospodina Babela, »Naši ciljevi«, iznosi se kao Marxov sud: {On sam, koji iz *Kapitala* citira jedno mjesto kog u njemu nema, citira, naravno, jedno

mjesto koje se u njemu nalazi kao jedan negdje drugdje navedeni sud (usporedi *mjesto* u *Kapitalu*, 2. izdanje).} Ali *mjesto* kod Bebela glasi:

»Tako, dakle, vidimo kako je svoju ulogu u raznim historijskim razdobljima igrala sila, a K. Marx vjerojatno ne griješi kad kliče (u svojoj knjizi, u *Kapitalu*, gdje opisuje tok razvitka kapitalističke proizvodnje): „Sila je babica svakog starog društva koje je bremenito jednim novim. Ona je, štaviše, ekonomska potencija.“

3. Citat je Bebela: »*Naši ciljevi*« (stubac I, str. 51), navodi naime: »Ishod tog razvitka zavisi od intenziteta (snage) kojim krugovi koji učestvuju u pokretu shvaćaju pokret; zavisi od otpora na koji pokret nailazi kod svojih protivnika. Jedno je sigurno: Što žešći otpor, tim nasilnije stvarane novog stanja. Škropljenjem ružinom vodicom ni u kom slučaju ne rješava se pitanje.« {Ovo Eulenburg citira iz *Bebela* »*Naši ciljevi*«. Nalazi se na str. 16, vidi *podvučeno* *mjesto* 16 i isto tako 15; usp. također *podvučeno* *mjesto* na str. 43. Opet »falsificirano«, jer citira *nepovezano*.

Nakon ovih silnih uspjeha vidi djetinjastu, samoj sebi proturječnu besmislicu, kojom on lupeta o *Bismarckovim* »vezama« sa »vodama socijaldemokracije« (str. 51, stubac II).^[584]

Na istoj sjednici:

Nakon *Stolberga* govori *Reichensperger*. Njegova glavna bojazan: da je zakon koji sve podvrgava policiji, primjenljiv i na druge stranke koje vladi nisu po volji; dakle, vječno *katoličko* krekentanje. (Vidi *podcrtana* *mjesto*, str. 30 - 35.)

Nakon *Reichenspergera* govori *von Helldorf-Bedra*. Najnaivnije je: »Gospodo, sadašnji zakon karakterizira to da je on preventivni zakon u najboljem smislu riječi; ne donosi kaznene odredbe, već *samo daje ovlaštenje za policijske zabrane i nadovezuje kazne za kršenje ovih vrlo upečatljivih zabrana*« (str. 36, stubac I). {Samo policiji dopušta da zabrani *sve* i ne kažnjava nikakvo kršenje bilo kakvog zakona, već »kršenje« policijskih ukaza. Veoma uspješan postupak učiniti *kaznene zakone* suvišnim.}

»Opasnost«, priznaje *Herr von Helldorf*, leži u pobjedama socijaldemokrata na izborima koje čak ni huškanje atentatima ne ugrožava. Na to se čovjek mora navići. Primjena općeg prava glasa na vladi neomiljen način! (36, stubac II).

Taj čovjek ipak daje *Reichenspergeru* pravo u tome da je »žalbena instanca«, »komisija Saveznog vijeća«, besmislica. »Riječ je jednostavno o *rješavanju jednog policijskog pitanja*, a jednu takvu *instancu* poduprijeti *pravnim garancijama* — sigurno je pogrešno; protiv zoupotrebe pomaže »povjerenje u *politički najviše činovnike*« (37, I, i II). Zahtijeva »korekturu našeg izbornog prava« (38, I).

B. Jedanaest Marxovih pisama trećim osobama,
čiji je sadržaj nepotpuno prezentiran prema
sekundarnim izvorima
kao i
saopćenje Engelsa u listu »Vorwärts«
te
Marxov intervju listu »Chicago Tribune«

1

Prikaz sadržaja nekih Marxovih pisama Carlu Hirschu

u Pariz^[585]

31. januara 75. K. Marx šalje Hirschu pismo koje se odnosi na djelo »Misère de la philosophie¹«, koje je o njegovom trošku (u 1500 primjeraka) štampao izvjesni gospodin Vogler, izdavač u Briselu. U tom pismu nadalje piše da je Vernouillet, koji mu šalje izvještaje, veoma razborit čovjek; pita, najzad, da li je već prošlo dosta vremena otkako je vidio Freunda i Mesu. Posljednja Freundova adresa koju je imao, bila je: 53, route de Versailles (Auteuil).

10. decembra 1875. Karl Marx, 41, Maitland Park Road, London N. W., piše Hirschu o svojoj knjizi »Le Capitale«, govori o Lachâtre-u u Veveju (Švicarska) i o Kaubu.

16. februara 76. Karl Marx poziva Hirscha da posjeti njegovog dobrog prijatelja Lopatina, 25, rue Gay Lussac, i savjetuje mu da se s njim upozna.

4. maja 76. Karl Marx javlja C. Hirschu da mu je pisao izvjesni Henri Oriol, 177, rue St. Denis, namještenik knjižare Lachâtre, da ga je »Rappel« zamolio da napiše recenziju djela »Le Capitale«, i gospodin Oriol traži od mene, kaže Marx, jedan članak o tom djelu, neku vrstu ključa za nj, koji bi mogao poslužiti kao uvod. K. Marx ujedno moli novosti o Kaubu.

23. septembra 1876. K. Marx piše Hirschu: Jučer sam se vratio iz Karlsbada.^[586] Stigavši, našao sam pismo od Lavrova o knjizi »Le Capitale«, koja je u Francuskoj zabranjena, što mu je saopćio njegov pariski komisionar Guyot s Palais Royale.² Marx pozdravlja obitelj Kaub.

10. aprila 77. K. Marx traži od Hirscha podatke o aferi oko Galliffeta i Madame de Beaumont.³ Ujedno piše da »Vorwärts« naziva Galliffeta »huljom«. ^[107] Pita, također, kako je završio sramotni proces »mamlaza« Louisa Blanca protiv Rusa Panajeva.

¹ Karl Marx, *Bijeda filozofije* — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 59. — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 23. — ⁴ tako u policijskim aktima

14. maja 1877. K. Marx piše Hirschu pismo u kojem govori o Gensu [?] Kaubu i napada cara, kojeg naziva »dječijim psetom«⁴ (strvožderom). Ali njega čuva tjelesna straža.

1. augusta 1877. K. Marx piše Hirschu socijalističko pismo, u kojem se spominju imena Höchberg, Engel[s?], Elisée Reclus, Arnold, a koje je upravljeno protiv protestantskih svećenika u Njemačkoj.

20. februara 78. Karl Marx obavještava Hirscha da mu je Lissagaray javio da velik broj osoba, pristalica »Commune« F. Pyat-a, opet radi na ponovnom postavljanju harlekina Thiers-a koji je Komuni nanio toliko zla; nadalje on kaže: Louis Blanc ima bar toliko hrabrosti da ne liže čizme gospodina Thiers-a, kao što to čine J. Favre, Simon itd . . .

Prema spisu Carla Hirscha u
Prefekturi pariske policije.

Prevod s francuskog

2

Jules Guesde Marxu

(izvadak)⁽⁵⁸⁷⁾

[Pariz, krajem 1878 / početkom 1879]

[. . .] Jer sve ono što ističete u Vašem pismu, također i ja mislim i uvijek sam mislio.

Ako sam ja revolucionaran, ako vjerujem, kao i Vi, da je sila neopodnožna da se društveno pitanje riješi u kolektivističkom ili komunističkom smislu, ipak sam, kao i Vi, ogorčeni protivnik pokreta à la Cafiero, koji — u Rusiji možda od koristi — nisu u Francuskoj, ni u Njemačkoj, a niti u Italiji dorasli nijednom zahtjevu situacije [. . .]

Kao i Vi, ja sam uvjeren da se ne može odmah misliti na akciju, već da se aktivnom i trajnom propagandom mora najprije stvoriti partija, svjesna armija.

Kao i Vi, ja se, na kraju, ne slažem s tim da je jednostavno rušenje postojećeg dovoljno za uspostavljanje onog što mi želimo, i ja mislim da bi impuls, vodstvo još manje-više dugo vremena moralo da dolazi odozgo, od onih koji »znaju više«.

U takvim uvjetima ja sam poslije mog povratka počeo raditi na stvaranju takve »nezavisne i borbene radničke partije«, koja je, što ste s pravom izjavili, s obzirom na predstojeće događaje »od najvećeg značenja« . . .

Prema: La combat marxiste.
Troisième année, br. 19, maj 1935.

Prevod s francuskog

Marx Maksimu Maksimoviču Kovalevskom
u Moskvu^[588]

[London, aprila 1879]

Djelo gospodina Karejeva^[589] je odlično (excellent). Međutim, ne slažem se u potpunosti s njegovim mišljenjem o fiziokratima. Uzmimo teoriju kapitala, tj. modernog društvenog uređenja. Počevši od Pettyja pa sve do Humea, ta se teorija razvijala samo na mahove, već kako je to zahtijevalo vrijeme u kojem je autor živio. Quesnay je prvi postavio političku ekonomiju na njenu stvarnu, tj. kapitalističku osnovu, a neobično je samo to što on pri tome postupa očigledno kao zakupnik vlasnika zemljišta. Gospodin Karejev ni u kom slučaju nema pravo kad kaže da su fiziokrati samo suprotstavili jednu granu društvene proizvodnje, naime zemljoradnju, drugoj grani, tj. industriji i trgovini, ali da, slično kao i Smith, nisu nikada otišli tako daleko da međusobno suprotstave društvene klase. Da se gospodin Karejev prisjetio osnovnih misli iz predgovora Ricardovom čuvenom djelu^[590], gdje ovaj razlikuje tri klase društva (vlasnike zemlje, kapitaliste i radnike koji svojim radom obrađuju zemlju), on bi se uvjerio da se prvo otkriće triju klasa na ekonomskom planu i njihovih uzajamnih odnosa moglo napraviti samo u zemljoradnji, kao što je to učinio Quesnay. Osim toga, pisac mora da razlikuje ono što neki autor doista iskazuje od onoga što on misli da iskazuje. To vrijedi i za filozofske sisteme: tako su dvije sasvim različite stvari — ono što Spinoza smatra osnovom svog sistema i ono što tu osnovu zaista sačinjava. Stoga nije nimalo čudno što su neke pristaše Quesnayja, kao Mercier de la Rivière, vidjele suštinu cjelokupnog sistema u njegovim parafernalijama,¹ dok su engleski fiziokrati, koji su pisali 1798. godine, pozivajući se na Quesnayja, a protivno A. Smithu, dokazivali da je to nužnost ukidanja privatnog zemljišnog vlasništva.

Prema: H. Кареев: *Письмо Карла Маркса К. М. М. Ковалевскому о физиократах*
У «Былое», br. 20, 1922.

Prevod s ruskog

¹ raznovrsnim sitničama

4

Saopćenje Friedricha Engelsa
o smrti njegove žene

Svoje prijatelje u Njemačkoj ovim obavještavam da mi je moju ženu, Lydiju, rođ. Burns, protekle noći ugrabila smrt.

London, 12. septembra 1878.

Friedrich Engels

Prema: »Vorwärts«, Nr. 110,
18. septembra 1878.

Intervju sa osnivačem savremenog socijalizma

Posebni dopis »Tribune«⁽⁵⁹¹⁾

London, 18. decembra [1878]

U jednoj maloj vili u Haverstock Hillu, u sjeverozapadnom dijelu Londona, stanuje Karl Marx, osnivač modernog socijalizma. Godine 1844. zbog širenja revolucionarnih teorija progнан je iz svoje domovine Njemačke. Godine 1848. vratio se, ali je nekoliko mjeseci kasnije iznova protjeran. Potom se nastanio u Parizu, odakle je zbog svojih političkih teorija također izgnan. Otada je London njegovo glavno prebivalište. Njegova shvaćanja od početka su mu nanosila teškoće. Sudeći po njegovom domu, nisu mu pružila blagostanje. Svih tih godina Marx je uporno zastupao svoje poglede sa energijom nesumnjivo utemeljenom na njegovom čvrstom uvjerenju u njihovu ispravnost. Koliko god se može biti i protiv širenja takvih ideja, ipak se samoodricanju sada cijenjenog čovjeka mora ukazati izvjesno poštovanje.

Dr Marxa posjetio sam dvaput ili tripit i uvijek sam ga zatekao u njegovoj biblioteci kako sjedi s knjigom u jednoj i s cigaretom u drugoj ruci. Sigurno ima više od sedamdeset godina. Dobro je građen, plećat i uspravnog držanja. Ima glavu intelektualca i izgled obrazovanog Židova. Kosa i brada duge i željeznosive, crne svjetlucave oči zasjenjene gustim obrvama. Prema tuđinima je izvanredno oprezan, ipak strance, u pravilu prima. No, Njemica dostojanstvena izgleda, koja prima posjetioce¹, upućena je da one koji su iz domovine pušta samo ako mogu predočiti preporuku. Kad je čovjek ipak jednom u biblioteci i pošto je Marx stavio svoj monokl, da bi ga dobro promotrio, on prestaje biti suzdržljiv. Zainteresiranom posjetiocu otvara tad svoje znanje o ljudima i stvarima u čitavom svijetu. U razgovoru nije jednostran, već dodiruje toliko mnogo područja koliko je i svezaka u njegovim ormarima s knjigama. Najčešće se nekoga može prosuditi po knjigama koje čita. Neka čitalac sam konačno zaključí, ako mu kažem što mi je pružio letimičan pogled: Schakespeare, Dickens, Thackeray, Molière, Racine, Montaigne, Bacon, Goethe, Voltaire, Paine; engleski američke i francuske plave knjige; politička i filozofska djela na ruskom, njemačkom, španskom, talijanskom jeziku itd. itd.

Pri našim razgovorima veoma me iznenadilo Marxovo podrobno poznavanje američkih problema posljednjih dvadeset godina. Izne-
nađujuća tačnost njegove kritike našeg nacionalnog i državnog zako-

¹ Helene Demuth

nodavstva stvorila mi je utisak da on informacije dobiva iz povjerljivih izvora.² Ali to poznavanje ne ograničava se samo na Ameriku već obuhvata čitavu Evropu.

Kad govori o svojoj omiljenoj temi, socijalizmu, tad ne uživa u onim melodramskim tiradama koje mu općenito pripisuju. On se tada bavi svojim utopijskim planovima o »emancipaciji čovječanstva« s ozbiljnošću i energijom koje ukazuju da je čvrsto uvjeren u ostvarenje svojih teorija, ako ne u ovom, onda bar u slijedećem stoljeću.

Dr Karl Marx postao je u Americi možda najviše poznat kao pisac *Kapitala* i kao osnivač Internacionale ili bar kao njen glavni nosilac. Ovaj intervju pokazat će što on ima da kaže o tom udruženju u njegovom današnjem obliku. Donosimo najprije nekoliko izvadaka iz štampanih statuta, objavljenih 1871. po nalogu Generalnog vijeća, iz kojih se može stvoriti nepristran sud o svrsi i cilju Internacionale.^[592]

Za vrijeme mog posjeta upozorio sam dr Marxa da J. C. Bancroft Davis 1877. u svom zvaničnom izvještaju objavljuje program, koji mi izgleda do sada najodređeniji sažet prikaz ciljeva socijalizma. Odgovorio je da je program uzet iz izvještaja o Gotskom socijalističkom kongresu iz maja 1875.^[593] Ali da je prevod netačan. Dr Marx se ponudio da ga ispravi, i ja ovdje zapisujem po njegovom diktatu^[594]:

1. Opće, jednako, neposredno pravo izbora i glasa sa tajnim i obavezanim glasanjem svih državljana s dvadeset navršenih godina za sve izbore i glasanja u državi i općini. Dan izbora mora biti nedjelja ili praznik.
2. Neposredno zakonodavstvo od strane naroda. Odlučivanje o ratu i miru od strane naroda.
3. Opća obrambena moć. Narodna obrana umjesto stajaje vojske.
4. Ukidanje svih iznimnih zakona, posebno zakona o štampi, udruženjima, zborovima; uopće svih zakona koji ograničavaju slobodu izražavanja mišljenja, slobodu misli i istraživanja.
5. Pravosuđe od strane naroda. Besplatno pravosuđe.
6. Opće i jednako narodno obrazovanje od strane države. Opće obavezno školovanje. Besplatna obuka u svim prosvjetnim ustanovama.
7. Što je više moguće proširenje političkih prava i sloboda u smislu gore navedenih zahtjeva.
8. Jedan jedini progresivni porez na prihod za državu i općinu umjesto svih postojećih, naročito indirektnih poreza koji opterećuju narod.
9. Neograničeno pravo udruživanja.
10. Normalni radni dan koji odgovara potrebama društva. Zabrana rada nedjeljom.
11. Zabrana rada djece i svakog rada žena koji šteti zdravlju i moralu.
12. Zakoni o zaštiti života i zdravlja radnika. Zdravstvena kontrola radničkih stanova. Nadzor rudnika, krupne industrije, sitne industrije i kućne industrije od strane službenika izabranih od radnika.

² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 121, 154, 161 i 176.

Djelotvoran zakon o odgovornosti.

13. Reguliranje zatvoreničkog rada.

U Bancroft Davisovom izvještaju ima još jedan, dvanaesti član, koji je najznačajniji od svih, a glasi:

»Podizanje socijalističkih zadruga uz pomoć države sa demokratskom kontrolom radnog naroda.«⁽⁵⁹⁵⁾

Upitao sam doktora zašto je isпустиo ovaj član, a on je odgovorio:

Marx: »Za vrijeme Gotskog skupa, 1875⁽²²¹⁾, postojao je rascjep u socijaldemokraciji. Jedno krilo činile su pristalice Lassalle-a; drugo oni koji su općenito priznali program Internacionale i koji su nazvani ajzenahovska partija. Navedeni dvanaesti član nije bio preuzet u pravi program, već kao ustupak lasalovcima ubačen u opći uvod. Nakon toga nije se više nikad o tome govorilo. Gospodin Davis ne spominje da je taj član bio prihvaćen u program kao kompromis bez ikakvog naročitog značaja, već ga sasvim ozbiljno ističe kao jedno od osnovnih načela programa.«

Pitanje: »Ali socijalisti ipak sasvim općenito smatraju prenos sredstava rada u društveno zajedničko vlasništvo kao veliki cilj pokreta?«

Marx: »Sigurno, mi kažemo da će to biti ishod pokreta. Ali to će biti pitanje vremena, odgoja i izgradnje viših društvenih oblika.«

Pitanje: »Ovaj program važi, zacijelo, samo za Njemačku i jednu ili dvije druge zemlje?«

Marx: »Ako samo iz ovog jednog programa želite izvesti zaključke, tada krivo shvaćate djelovanje pokreta. Više tačaka ovog programa izvan Njemačke nemaju značaja. Španija, Rusija, Engleska i Amerika imaju vlastite programe koji su uvijek prilagođeni njihovim teškoćama. Njihova jedina sličnost sastoji se u zajedničkom konačnom cilju.«

Pitanje: »A to je vladavina radnika?«

Marx: »To je oslobođenje rada.«

Pitanje: »Da li evropski socijalisti ozbiljno shvaćaju američki pokret?«

Marx: »Da. On je prirodna posljedica razvoja te zemlje. Govorilo se da je radnički pokret uvezen izvana. Kad je prije pedeset godina radnički pokret u Engleskoj postao neugodan, govorilo se isto. A to je bilo davno prije nego što je bilo riječi o socijalizmu! U Americi je radnički pokret dostigao veći značaj tek poslije 1857. Tada su se razvili mjesni radnički sindikati, zatim su osnovani centralni radnički sindikati za razna zanimanja, a potom je došla nacionalna radnička unija. Ovaj kronološki napredak pokazuje da je socijalizam u Americi nastao bez strane pomoći i samo uslijed koncentracije kapitala, kao i zbog izmijenjenih odnosa između radnika i poslodavaca.«

Pitanje: »Što je socijalizam postigao do sada?«

Marx: »Dvije stvari: socijalisti su dokazali da se opća borba između kapitala i rada odvija svuda, ukoliko, dokazali su njen kozmopolitski karakter. Stoga su pokušali postići sporazum među radnicima raznih zemalja. To je bilo tim potrebnije jer su kapitalisti neprestano postajali kozmopolitskiji i nisu samo u Americi, već i u Engleskoj, Francuskoj

i Njemačkoj unajmljivali inozemnu radnu snagu i koristili ih protiv domaćih radnika. Odmah su nastale međunarodne veze između radnika raznih zemalja: pokazalo se da socijalizam nije bio samo mjesni, već međunarodni problem, koji se morao riješiti međunarodnom akcijom radnika. Radne klase spontano su ušle u pokret, ne znajući kuda će ih pokret odvesti. Socijalisti nisu izmišljali pokret, ali su objašnjavali radnicima njegov karakter i njegove ciljeve.»

Pitanje: »To znači: rušenje vladajućeg društvenog poretka?«

Marx: »U ovom su sistemu kapital i zemlja u posjedu poslodavaca, a radnici imaju samo svoju голу radnu snagu koju moraju prodati kao neku robu. Mi tvrdimo, ovaj sistem je samo jedna historijska faza, nestat će i napraviti mjesta jednom višem društvenom poretku. Nalazimo svuda podjelu društva [na klase]. Antagonizam tih dviju klasa ide ruku pod ruku sa razvitkom industrijskih pomoćnih izvora u civiliziranim zemljama. Gledajući sa socijalističkog stanovišta, već postoje sredstva da se sadašnja historijska faza revolucionarno izmijeni. U mnogim zemljama iz sindikata su se razvile političke organizacije. U Americi je postalo jasno da je potrebna nezavisna radnička partija. Radnici više ne mogu vjerovati političarima. Špekulanti i klike dočepali su se zakonodavnih tijela, a politika je postala posao. U tome Amerika nije sama, no, tamo je narod odlučniji nego u Evropi. U Americi se sve razvija brže, ne govori se zaobilazno i stvari se nazivaju pravim imenom.«

Pitanje: »Kako objašnjavate brzi rast socijalističke partije u Njemačkoj?«

Marx: »Današnja socijalistička partija kasno je nastala. Njemački socijalisti nisu se zadržavali na utopijskim sistemima koji su u Francuskoj i Engleskoj dobili izvjestan značaj. Nijemci su više nego drugi narodi skloni teoretiziranju, a iz prijašnjih iskustava drugih izvukli su praktične zaključke. Oni ne smiju zaboraviti da za Njemačku, protivno drugim zemljama, savremeni kapitalizam predstavlja nešto potpuno novo. On je na dnevni rad stavio pitanja koja su u Francuskoj i Engleskoj bila već gotovo zaboravljena. Nove političke snage, kojima su se narodi tih zemalja pokorili, bile su u Njemačkoj suočene sa radničkom klasom koja je već bila prožeta socijalističkim teorijama. Stoga su radnici mogli već gotovo pri uvođenju modernih industrijskih sistema oformiti nezavisnu političku partiju.³ Imali su vlastite predstavnike u parlamentu. Nije postojala opoziciona partija prema vladinoj politici, i ta uloga pripadala je radničkoj partiji. Predaleko bi vodilo da ovdje opisujem povijest partije. Ali smijem reći ovo: da se njemačka buržoazija, protivno američkoj i engleskoj, ne sastoji od najvećih kukavica, morala bi već odavno voditi ovu opozicionu politiku prema vladi.«

Pitanje: »Koliko je lasalovaca u redovima Internacionale?«

Marx: »Lasalovci ne postoje kao partija. Naravno, kod nas ima nekoliko vjernika, ali samo mali broj. Lasalle je naša opća glavna načela

³ Usp. 32. tom ovog izdanja, str. 368.

upotrebio već prije. Kad je nakon reakcije, koja je slijedila poslije 1848, započeo svoj pokret, vjerovao je da će radnički pokret moći najbolje ponovo oživjeti ako preporuči radničke zadruge. Time je želio potaći radnike da djeluju. On je to smatrao običnim sredstvom za ostvarenje stvarnog cilja pokreta. Imam njegova pisma u tom smislu.»

Pitanje: »To je bila, dakle, u neku ruku njegova panacea?»

Marx: »Upravo to. Potražio je Bismarcka i ispričao mu što namjerava. Bismarck je tada podržao Lassalle-ova nastojanja kako god je znao.»

Pitanje: »Što je Bismarck pri tom namjeravao?»

Marx: »Htio je da radničku klasu izigra protiv buržoazije, od koje je bila proizišla revolucija od 1848.»

Pitanje: »Govori se da ste Vi glava i vođa socijalističkog pokreta, da se u Vašoj kući povlače sve niti koje vode u organizacije, revolucije itd. Je li to tako?»

Marx: »Znam. To je vrlo neukusno, ali ima jednu komičnu stranu. Dva mjeseca prije Hödelovog atentata^[446] tužio se Bismarck u listu »*Norddeutsche [Allgemeine] Zeitung*» da sam ja u savezu sa jezuitskim generalom Beckxom^[415], te da smo mi odgovorni što Bismarck ne može ništa započeti sa socijalističkim pokretom.»

Pitanje: »Ali Vaše »Medunarodno udruženje» u Londonu ipak rukovodi pokretom?»

Marx: »Internacionala je bila korisna, ali ona je preživjela i više je nema. Bila je i vodila je pokret. Rastom socijalističkog pokreta posljednjih godina postala je suvišna. U raznim zemljama pokrenuti su listovi koji se uzajamno izmjenjuju. To je jedina veza koju partije raznih zemalja međusobno održavaju. Internacionala je u prvom redu bila osnovana da okupi radnike i pokaže im kako je korisno uspostaviti organizaciju raznih narodnosti. Interesi pojedinih partija u raznim zemljama ne podudaraju se. Ona sablast — voda Internacionale, koji se nalaze u Londonu, čista je izmišljotina. Tačno je da smo naređivali inozemnim radničkim organizacijama kad je organizacija Internacionale bila čvrsto utemeljena. Tako smo bili prisiljeni da isključimo neke njujorške sekcije, između ostalih jednu, u kojoj se veoma isticala gospoda Woodhull. To je bilo 1871. Postoji više američkih političara koji bi rado trgovali sa pokretom. Neću ih imenovati — američki socijalisti znaju ih veoma dobro.»

Pitanje: »Vašim pristalicama i Vama, gospodine dr Marx, pripisuju se svakojaki zapaljivi govori protiv religije. Vi biste, naravno, rado vidjeli čitav sistem iz osnova iskorijenjen?»

Marx: »Mi znamo da su nasilne mjere protiv religije besmislene. Prema našem shvaćanju, religije će nestati kako socijalizam jača. Društveni razvoj pomoći će tom nestanku, pri čemu značajna uloga pripada odgoju.»

Pitanje: »Paroh Joseph Cook u Bostonu nedavno je tvrdio na jednom predavanju: da je Karl Marx rekao kako je u Sjedinjenim Državama i u Velikoj Britaniji, možda i u Francuskoj, radnička reforma provediva

bez krvave revolucije, ali da se u Njemačkoj i u Rusiji, kao i u Italiji i Austriji, za to mora proliti krv.«

Marx: »Čuo sam o gospodinu Cooku. On je vrlo slabo obaviješten o socijalizmu. Ne mora se biti socijalist da se predvidi da će u Rusiji, Njemačkoj, Austriji i možda u Italiji, ako Talijani nastave dosadašnjim putem, doći do krvave revolucije. Događaji francuske revolucije mogli bi se u tim zemljama još jednom odigrati. To je jasno svakom poznavaoču političkih prilika. No te revolucije sprovest će većina. Revolucije neće sprovesti jedna partija, već čitav narod.«

Pitanje: »Navedeni svećenik citirao je izvadak iz jednog pisma koje ste, navodno, Vi napisali 1871. pariskim komunarima i u kome se kaže: „Sad nas je u najbolju ruku 3 miliona. Ali za dvadeset godina bit će nas 50 ili možda 100 miliona. Tad će svijet pripadati nama, tad se protiv omraženog kapitala neće dići samo Pariz, Lion i Marsej, već i Berlin, Minhen, Drezden, London, Liverpul, Mančester, Brisel, Petrograd i Njujork — ukratko, sav svijet. A u tom novom, povijesti još nepoznatom ustanku, iščeznut će prošlost kao užasna mora: buknut će plamen u narodu, izbit će istovremeno na stotinu mjesta, zbrisat će, dapače, sjećanje na prošlost.“ Priznajete li, gospodine doktore, da ste napisali ovaj izvadak?«

Marx: »Niti jednu riječ. Nikad ne pišem takve melodramske besmislice. Dobro promislím ono što pišem. Ovo je tada stajalo u listu „Figaro“ s mojim potpisom. Takvih pisama rasprostranjeno je tada na stotine. Pisao sam londonskom listu „Times“ i okrivio ga za falsifikat.⁴ Međutim, kad bih htio opovrći sve što je o meni rečeno i napisano, tad bih morao zaposliti dvadeset sekretara.«

Pitanje: »Ali Vi ste ipak pisali u prilog Pariske komune?«

Marx: »Zaista sam to činio zbog onog što je u uvodnicima pisalo o njoj. Ipak, pariski izvještaji u engleskoj štampi dovoljno pobijaju tvrdnje uvodnika o pljačkama itd. Komuna je ubila samo oko 60 ljudi. Maršal Mac-Mahon i njegova krvoločna armija ubili su više od 60 000. Nikada jedan pokret nije bio tako oklevetan kao Komuna.«

Pitanje: »Smatraju li socijalisti ubistvo i krvoproliće potrebnim za provođenje njihovih osnovnih načela?«

Marx: »Ni jedan jedini veliki pokret nije rođen bez krvoprolića. Sjedinjene Države Sjeverne Amerike krvoprolićem su izvojevale svoju nezavisnost, Napoleon je osvojio Francusku krvavim događajima, a on je pobijeđen na isti način. Italija, Engleska, Njemačka i svaka druga zemlja, pružaju i dalje takve primjere. Ubistvo iz potaje, kao što se zna, nije ništa novo. Orsini je pokušao smaknuti Napoleona, no kraljevi su ubili više ljudi nego itko drugi. Jezuiti su ubijali, ubijali su i puritanci pod Cromwellom. Sve se to dešavalo prije nego što se čulo za socijaliste. A danas su za svaki pokušaj atentata na kraljeve ili državnike odgovorni socijalisti. Smrt njemačkog cara⁵ baš sada bi osobito žalili

⁴ Usp. 28. tom ovog izdanja, str. 238–245. — ⁵ Wilhelm I

socijalisti: on je na svom mjestu veoma koristan, a Bismarck je za naš pokret učinio više nego bilo koji drugi državnik, jer stvari tjera u krajnost.«⁶

Pitanje: »Što mislite o Bismarcku?«

Marx: »Prije nego što je oboren, Napoleona se smatralo genijem — zatim je nazvan budalom. Bismarck će isto tako proći. Izgovarajući se ujedinjenjem Njemačke, počeo je uvoditi despotizam. Kako će proći, svakome je jasno. Njegov najnoviji postupak samo je prurušeni državni udar — ali neće uspjeti. Njemački i francuski socijalisti protestirali su protiv rata iz 1870, kao protiv čisto dinastičkog rata. U svojim proglasima prorekli su njemačkom narodu da će, ukoliko dopusti da se tobožnji obrambeni rat pretvori u osvajački rat, biti kažnjen uspostavljanjem vojnog despotizma i bezobzirnim tlačenjem radnih masa. Socijaldemokratska partija u Njemačkoj održavala je tada sastanke i objavila proglase u kojima se zauzela za častan mir sa Francuskom. Pruska vlada odmah ju je prognala, a njene mnoge vode bile su utamničene. Usprkos tome, njeni poslanici i ona sama usudili su se da u njemačkom Rajhstagu veoma žestoko protestiraju protiv nasilnog anektiranja francuskih pokrajina. Bismarck je, pak, provodio svoju politiku silom, a ljudi su govorili o geniju Bismarcku. Rat je bio na kraju, i kad on više nije mogao dalje osvajati, već je trebao iznijeti nove originalne ideje, Bismarck je jadno zakazao.⁷ Narod je izgubio povjerenje u njega, a njegova popularnost je opala. On treba novac i država treba novac. Tobožnjim ustavom nametnuo je narodu poreze za svoje vojne planove i planove oko ujedinjenja, sve dok to dalje više nije išlo, a sada to pokušava bez ikakvog ustava. Da bi mogao još iskorištavati, kao što on želi, prizvao je sablast socijalizma, i radi sve što je u njegovoj moći da izazove narodni ustanak.«

Pitanje: »Da li redovito primete izvještaje iz Berlina?«

Marx: »Da, moji me prijatelji veoma dobro obavještavaju. Berlin je posve miran, a Bismarck razočaran. Protjerao je 48 vodećih ljudi, među njima poslanike Hasselmanna i Fritzschea, kao i Rackowa, Baumanna i Auera iz *Freie Presse*⁸.^[598] Ti ljudi podsticali su berlinske radnike na mir, a Bismarck je to znao. Znao je, također, da u Berlinu 75 000 radnika gotovo skapava od gladi. Računao je s puno pouzdanja da će nakon udaljenja vođa doći do nereda, koji će mu dati znak za pokolj.⁹ Onda bi mogao pritegnuti čitavo njemačko carstvo i pustiti na volju svojoj omiljenoj krvavoj i željeznoj politici, a utjerivanju poreza više ne bi bilo granica. Do sada još nije došlo do nemira i Bismarck, na svoje zaprepaštenje, mora ustanoviti da se osramotio pred svim državicima.«

H

Prema: Archiv für Sozialgeschichte, Band 5, Hannover 1965, S. 363 - 376.

⁶ usp. 29. tom ovog izdanja, str. 471. — ⁷ usp. 32. tom ovog izdanja, str. 364. — ⁸ »*Berliner Freie Presse*« — ⁹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 158.

C. Devet pisama

Jenny Marx, Eleanor Marx i Jenny Longuet

1

Eleanor Marx Carlu Hirschu

u Pariz

41, Maitland Park Road
London
25. oktobra 75.

Poštovani gospodine Hirsch,

Šaljem Vam u prilogu kraću kritiku jednog engleskog glumca, gospodina Irvinga, koju je napisala moja majka. Mama bi željela da je date, ako možete, u »Frankfurter Zeitung«.^[597]

Da je imao vremena, tata bi sam sastavio kritiku gospodina Irvinga, koji nas veoma zanima (premda ga osobno ne poznajemo), prvo, jer je rijetko talentiran čovjek, i zatim, jer se zbog podlog spletkarenja na njega okomila cjelokupna engleska štampa i skovala protiv njega pravu zavjeru. Kad bi Vam uspjelo da objavite maminu kritiku u listu »Frankfurter«, pružili biste nam veliko zadovoljstvo.

Moram Vas, također, upitati u ime jedne prijateljice, ruske dame, da li smatrate mogućim da jednu kritiku gospodina Irvinga donese »Le Journal des Débats«, ili »Temps« ili »Siècle«.

Molim Vas oprostite mi što Vas time gnjavim, ali Vi imate tako puno veza s francuskom i njemačkom štampom i toliko ste utjecajni da nismo mogli naći nikog pogodnijeg od Vas. Nadam se da mi opraštate i da se na mene ne ljutite previše.

Tata Vam mnogo zahvaljuje na novinama koje ste mu tako ljubazno poslali. Kao i mi svi, najljepše pozdravlja našeg prijatelja Kauba. Mama Vam unaprijed zahvaljuje.

Vaša

Eleanor Marx

Mama traži da Vam kažem da ona ne želi da se njeno ime *pojavi* u listu »Frankfurter«, ali ako Vi hoćete da kažete tko je napisao kritiku, možete to učiniti »među prijateljima«.

Prevod s francuskog

Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru

u Ženevu

[London, između 16. i 20. augusta 1876].

Moj dragi, poštovani prijatelju,

Zaista ste dosta toga skupili na moj račun, a kad pogledam datum Vašeg prvog pisma i naročito slijedećeg, moram se postidjeti. *Dolazim* Vam sa jednim iskrenim pater peccavi¹. Po prijemu Vašeg prvog pisma htjela sam odmah pisati, tada se nešto desilo, odgodila sam, a odgađanje je najsigurnija smrt pisanju pisama. Zapadne li se najprije u odgađanje, tada iz dana u dan nastaje tjedan, iz tjedna mjesec, a kako se brzo mjeseci zaokruže u jednu godinu, to najbolje znaju bogovi i mi stari ljudi. Što se više stari i što su lošija vremena, tim brže ona prolaze i tim brže lete sati. Bar je meni tako. Na kraju mora i starost imati nešto u sebi. Već je veoma žalosno kad čovjek nije više mlad i svjež i »dobar«, to se osobito osjeća kad uz starost dođe još i bolest, a to je u posljednje vrijeme bio slučaj kod mene, i to je vjerojatno moj najbolji zagovornik što sam zanemarila dužnost dopisivanja s jednim tako starim, iskreno osvjedočenim prijateljem. Mjesecima me je tako jako bolila glava etc. etc. da sam često bila sasvim ošamućena i smušena, i već zbog toga nisam mogla pisati. Nakon tronedjeljnog boravka u Brajtonu opet sam se nešto oporavila. Moj muž i moja mlađa kći² otputovali su prošlog petka u Karlsbad, na žalost, oboje zbog zdravlja ili, naprotiv, zbog bolesti. Ovo tako skupo putovanje onemogućava sve ostale izlete i posjete prijateljima i u blizini i daleko, i koliko god bi rado moj muž još jednom posjetio Monblan i vjernog Beckera, a ipak je prisiljen da se sasvim bojažljivo pridržava svog liječenja, te da izbjegava sva vanredna putovanja. Ja lično ove godine ne mogu zavezati svoju naprtnjaču, i pušem, i pirim i gušim se u ovoj vrazijoj vrućini. Jučer sam primila pismo iz Karlsbada. Nakon mnogih nevolja konačno su stigli u lječilište jetre U Nirnbergu su satima tumarali da nađu krevet. Nisu mogli dobiti ni najgoru jazbinu. Pekari su imali kongres, a pozaune i trube budućnosti, Siegfriedi, Walküre i junaci sumraka bogova sa svih strana nagrnuili su u Nirnberg³, koji su morali napustiti bez njegovih drangulija. Poslije toga dospjeli su u krivi vlak i tek nakon zaista donkijhotovskog puta uzduž i poprijeko, koji je trajao 28 sati, stigli su u zemlju toplih vrela.

¹ Oče, ja zgriješih — ² Eleanor Marx — ³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 9.

Sve Vaše vijesti veoma me zanimaju, a ako danas en detail⁴ na to ne odgovorim, tad to pripišite paklenoj vrućini; ona mora da je glavni krivac za mnogo toga. Ne mogu Vam reći koliko žalim što Vam nisam nabavila još nikakav materijal.⁵ Sa poslovođom se, kako izgleda, ne da ništa uraditi. Tako sam mu često pisala. Nedavno je moj muž primio pismo od Borkheima, prema kojem mu je svakako nešto bolje. Vjerujte, bilo bi najbolje i najsigurnije da mu se Vi lično obratite. On najbolje zna gdje stvari leže, a tada može narediti da se pronađu i pošalju Vama. Za ostale knjige, papire etc., koje biste željeli imati, obratit ću se našem starom prijatelju Lešneru. Engels i moj muž nisu više uopće povezani sa starim radničkim udruženjem⁽⁴⁸²⁾ koje je duboko, duboko *propalo* i postalo obično *društvo lupetala*.

Lešner ga je do sada još vještački držao na okupu, ali sad mu je stvar došla do grla. On Vam može biti od ogromne pomoći, a on je valjan, povjerljiv čovjek, koji se politički uvijek držao naročito dobro i čestito. Jedan od stare garde »qui meurt mais ne se rend pas«⁽⁵⁹⁸⁾ Budući da ću slijedećeg tjedna posjetiti prijatelja Engelsa u Remzgejtju⁷, prethodno ću još, koliko god je moguće, sve srediti sa Lešnerom. Uvjerenam sam da ćete se direktno sa Borkheimom najbolje složiti. Njegova adresa je:

S. Borkheim, England
Denmark Place
Hastings

A sad, moj poštovani prijatelju, za danas zbogom! Slijedeće godine u isto doba, nadamo se da ćemo svi biti »s one strane«, tj. u »dragoj domovini«, da opet jednom vidimo sve stare drugove. A onda idemo pravo tati Beckeru. Najsrdačnije Vas pozdravlja

Vaša stara prijateljica
Jenny Marx

⁴ podrobno — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 198. — ⁶ »koja umire, ali se ne predaje« — ⁷ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 10.

3

Eleanor Marx Carlu Hirschu

u Pariz

41, Maitland Park Road
[London] N. W.
25. novembra 76.

Poštovani gospodine,

Već više tjedana namjeravam da Vam pišem — čak sam više pisama započela — ali me je uvijek nešto ometalo da ih dovršim.

Trenutačno imam veoma malo vremena jer sam suviše zauzeta izborima za »School-Board«¹. Taj odbor, u čijoj je nadležnosti upravljanje svjetovnim školama o obaveznom nastavom, ima prilično veliko značenje, a posebno u suprotstavljanju takozvanoj »Church-Party«² koja se zalaže za ukidanje obaveznog školovanja. Ja radim na kandidaturi jedne žene — gospođe Westlake, koja je, doduše, kao i sve Engleskinje u suštini građanskih nazora, ali zato bar veoma liberalna i, u svakom slučaju, bolja nego muškarci koji su se prijavili kao kandidati. Idem od kuće do kuće i sakupljam glasove, a Vi ne možete ni pretpostaviti kakve sve smiješne stvari doživljam. U jednoj kući traže da se predaje »posebna religija«, u drugoj mi kažu: »Obrazovanje je prokletstvo zemlje — odgoj će nas upropastiti« itd. itd. Ukratko, zabavno, ali, među nama, i žalosno kad čovjek dođe radniku koji mu kaže da želi prvo »pitati svog poslodavca«.

Primamo »*Révolution*« svakog dana. Što kažete na to? Da li će se moći dugo održati? Ja sumnjam. Recite nam što o tome mislite.

Slijedećeg tjedna posjetit će Vas izvjesni gospodin Kistemaeckers. On je izdavač Lissagaray-ove knjige, veoma valjan, veoma pošten čovjek. Dolazi u Pariz da uredi poslove oko širenja knjige u Parizu, o njegovom posjetu ne bi trebalo govoriti da se ne skrene pažnja policije.

Tata (koji već više tjedana pati od jake prehlade i bronhitisa) veoma je ljut što iz Pariza ne prima nikakve novosti. Kao što znate, poslao je u Pariz sanduk svezaka da bi dobio povezane primjerke knjige — i ne samo da nije ništa dobio već nije primio čak nijednu vijest.^[599] Ako saznate nešto o tome, molim Vas, poštovani gospodine, obavijestite ga.

¹ »Školski odbor« — ² »Crkvenoj stranici«

Vidim, međutim, da je papir pri kraju. Dakle, za danas do viđenja. U mom prošlom pismu pisala sam Vam kako mi dobro stoji moj cviker — svakim danom sve mi se više dopada.

Mnogo pozdrava Kaubu i Vama od svih ovdašnjih.

Vaša odana

Eleanor Marx

Prevod s francuskog

Jenny Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

[London, 20. ili 21. januara 1877]
41, Maitland Park Road, Haverstock Hill

Moj vjerni prijatelju!

Dugo, dugo vremena od mene ni znaka života i sjećanja; šutila sam čak kad Vas je pogodio nov, strahovit udarac sudbine i kad ste s pravom očekivali riječi simpatije od Vaših prijatelja.⁽⁶⁰⁰⁾ Budite uvjereni, nisam zanijemila zato što ne bih suosjećala, nisam pisala jer mi je naprosto ponestalo daha kad sam čula tu žalosnu vijest, i jer se velikom bolu nisam htjela pridružiti sa svim svakidašnjim izrazima saučešća i utješnog bodrenja. Ja predobro znam kako je to teško i kako to dugo traje prije nego što se nakon takvog gubitka opet uspostavi vlastita ravnoteža; zatim, tu nam pomaže život sa svojim malim veseljima i velikim brigama, sa svojim sitnim svakodnevnim nevoljama i sićušnim gnjavažama, a sitna neprestana tuga guši veći bol, a da ne primjećujemo ublažava se silni čemer; ne da bi rana ikada iscjelila, naročito ne u majčinskom srcu, ali, malo-pomalo, u duši se opet budi nova pristupačnost i osobito nova osjetljivost za novi bol i novo veselje, i tako se živi sve dalje i dalje sa ranjenim srcem koje se uvijek nada, dok se najzad sasvim ne zaustavi i tu je vječni mir.

Nama je sve u svemu (oblaka ima uvijek i svuda) bilo prilično dobro. Moj muž i Tussy (najmlađa kći) bili su primorani da ove godine opet odu u Karlsbad, gdje im je prije tako koristilo. Liječenje je mom mužu i ovaj put izvrsno činilo. Na žalost, odmah po povratku kući u našu vlažnu maglovitu zemlju, tako se jako prehladio da se do ovog trenutka nije riješio krajnje opasne, gotovo kronične hunjavice i kašlja. Čak jedna mala operacija, skraćivanje omlitavjele i produžene takozvane resice u grlu, koja je prouzrokovala stalno pretjerano sluzenje, do sada izgleda nije mnogo pomoglo. Tussy je u Karlsbadu ozbiljno oboljela i vratila se kući blijeda i isušena. Sada se opet oporavila i zaposlena je raznim prevodima s njemačkog ili francuskog na engleski. Kao član šekspirijanskog društva prevela je, na najveće zadovoljstvo svijtu, jednu brošuru profesora Deliusa iz Bona o epskom elementu kod Shakespearea⁽⁸⁵¹⁾, a profesor Delius napisao joj je najlaskavije pismo, čestitajući sebi i društvu na jednom takvom »fellow worker«¹. Ovaj success² pribavit će joj ulazak u literarne krugove i listove, tako

¹ »suradniku« — ² uspjeh

da će ovdje možda naći plaćen posao, koji će je osloboditi tegobnog i za njeno zdravlje prenapornog davanja satova. Lissagaray, s kojim je zaručena, izdao je u Briselu knjigu o Komuni. Zaista je izvrsno ispala, izgleda, dobro se prodaje, a trenutno se prevodi na njemački³ i engleski. Moj muž lično sad se deeply in the Eastern question und highly elated³ čvrstim, ozbiljnim nastupom Muhamedovih sinova spram svih kršćanskih Humbugs⁴ i licemjernih atrocity mongers⁵.^[57] (Prema današnjim telegramima izgleda da su Rusi {civilizatori prema Gladstone-u, Brightu i svim Freeman and Stillmen and Merry-men⁶} zbiljski uhvatili maglu.)

Isto tako kao i s ovim velikim političkim pitanjem, zauzet je i sa pobjedom socijalista u Njemačkoj^[269]; ne da će baš toliko više »ljudi« biti izabrano u parlament, ali glasovi koje su dobili svuda, čak u berlinskim četvrtima tajnih savjetnika, zaista su veoma premoćni i izgleda da potpuno zbunjuju laktase, špekulante i gulikože.

Longuet je u proljeće obolio od nervne groznice, od koje se samo polako oporavlja i koja još sada ima za posljedicu veliku uzbudljivost i razdražljivost. On kuka, viče i argumentira kao i prije, ali, njemu u čast, moram reći da je svoje satove u King's Collegu^[46] davao redovno i na zadovoljstvo svojih pretpostavljenih. Jenny je 10. maja opet rodila dječaka⁷, u početku je izgledao slabašan, sitan i jadan. Sada je sa svojim jednim zubićem uhranjen u debelog, jedrog, divnog mališana, koji predstavlja veselje čitave porodice. Kad stigne dovezen u carriage and four⁸ tj. u bračnim Perambulator⁹, svi mu razdragano pojure u susret da ga najprije prihvate, s old granny¹⁰ na čelu. Jenny pati kao i prije od astme i neprestano kašlje, ali to joj ne smeta da valjano izvršava svoje školske i kućne dužnosti, a niti škodi njenim embonpoint¹¹, kao ni cvjetnoj živahnosti njenih rumenih obraza. Laura i Lafargue također stanuju sasvim blizu nas. Na žalost, njihov posao, štampanje po procédé¹² Gillot-a, dosad nije išlo osobito.^[47] Konkurencija sa velikim kapitalom neprestano je svugdje na putu. Lafargue se protiv njega crnački namučio. Laura je također pokazala divnu energiju, hrabrost i krajnju marljivost i u kući i izvan nje. »Ostani pri svome poslu«, moglo bi se viknuti i Lafargue-u. Jadno je što je postao nevjeran starom ocu Eskulapu. Međutim, u posljednje vrijeme, čini se, ima više izgleda za uspjeh. Veće narudžbe pristižu i Lafargue, koji je neprestano na devetom nebu, nada se sad velikom »Job«¹³. Laura se tjelesno opet potpuno oporavila svježa, je i cveta i izgleda tako mlado da je svatko, tko ne zna da je već 9 godina udata, titulira »Miss«.

³ intenzivno bavi istočnim pitanjem i veoma je zadovoljan — ⁴ varalica — ⁵ groznih drekavaca — ⁶ poštenjacima, podmuklicama i lakrdijašima — ⁷ Jean-Laurent-Frederick Longuet — ⁸ kočiji na četiri kotača — ⁹ dječijim kolicima — ¹⁰ bakača — ¹¹ oblinama — ¹² postupku — ¹³ »poslu«

Naš prijatelj Engels je, kao i uvijek, dobro. Vječno zdrav, svjež, veseo, a dobre stvari i njegovo pivo (osobito ako je bečko) izvanredno mu prijaju. O drugim poznanicima mogu Vam malo reći, jer vidamo samo nekolicinu, naročito ne više Francuze, nikakve Le Moussuje, nikakve Serraillier-e, prvenstveno nikakve blankiste. We had enough of them.¹⁴ Wróblewski se povezo sa turskim ministrom da bi odmah po izbivanju rata otišao u Tursku. Učinio bi mnogo pametnije da je davno otišao tamo, jer zbog siromaštva i povreda ovdje veoma teško živi. Ne dođe li do rata, ovdje će sasvim propasti, osobito uslijed silnog uzbuđenja u kome se nalazi. Šteta za njega ako ne nade odgovarajući posao. On je zaista genijalna glava i valjan mladić. O engleskim radnicima à la Mottershead, Eccarius, Hales, Jung etc. bolje da šutim. To su same pokvarenjačine, prodane i podmitljive, u lovu za dobrim šilingom by hook and by crook¹⁵. Pravi bijedni ološ! Sada, dovoljno za danas. Moj muž se do sada uzalud *nadao* obećanim, od Weydemeyera *sakupljenim člancima* »Tribune«.¹⁶ Veoma biste ga zadužili ako se za stvar malo zainteresirate, te mu ih izvolite poslati. Hitno su mu potrebni. A sad samo jedan preostali kutak za zbogom i za najljepše srdačne želje Vama i za Vašu sreću od mog muža, moje djece i, prije svega, od Vaše stare prijateljice

Jenny Marx

[Postskriptum na vrhu prve strane pisma:]

Leßneru je sa njegovom lodging-house¹⁷ prilično dobro, svake godine jedna beba, pravi kunići.

¹⁴ Bilo nam ih je dosta. — ¹⁵ kud puklo da puklo — ¹⁶ »New-York Daily Tribune« — ¹⁷ kućom za iznajmljivanje

5

Eleanor Marx Carlu Hirschu

u Pariz

London, 8. juna 1878.¹

Poštovani gospodine Hirsch,

Molim Vas oprostite što sam bila tako nemarna pa nisam odgovorila na Vaše ljubazno pismo, no nadam se da se ne ljutite previše. Najprije me je više tjedana morila neuralgija i strašna zubobolja — a ako ste ikada imali zubobolju, onda ćete razumjeti da nisam imala nikakve želje za pisanjem. Zatim, trenutno radim za više literarnih društava (Chaucer Society, Shakespeare Society, Philological Society itd.) u British Museumu, a taj posao ostavlja mi veoma malo vremena.² Na kraju sam se toliko stidila svoje lijenosti da se više nisam odvažila da pišem. Danas sam ipak sakupila svu hrabrost jer mi je tata naložio da Vam napišem nekoliko redaka umjesto njega. On je sada veoma bolestan i, s obzirom na postojeće stanje njegovog zdravlja, *nemoguće* je da Vam pošalje nešto za Vaš list³. Mislim da je u posljednje vrijeme previše radio i neophodno je da izvjesno vrijeme ne radi baš ništa. Sigurna sam da mu ne zamjerate i da ćete to saopćiti Vašim kolegama iz lista »*Égalité*«.

Zahvaljujem Vam što ste me zamolili da surađujem u Vašem listu, ali trenutno ne mogu — cijeli dan provodim radeći u muzeju.

Što kažete o Nobilingu?⁽⁴⁴⁶⁾ Znete li nešto o tom čovjeku? — Engleska štampa silno negoduje — možda i više nego njemačka. Vidi se kako bi ih radovalo kad bi se sve svalilo na socijaliste svih zemalja da se opet počne s progonima. Ushićeni su što u Njemačkoj nastupa malo reakcije i terorizma — kad bi samo ovdje bilo od toga neke koristi! Bojim se za naše prijatelje, Liebknechta i ostale, da se stvar loše razvija. Nešto malo progona ima i svoju dobru stranu, ali ne reakcija koja zabranjuje listove, skupove — ukratko sva sredstva propagande. Nemamo još nikakvih pojedinosti o Nobilingu jer se reakcionarnim listovima ne može uopće vjerovati. Taj drugi atentat, kad se za nj saznalo, djelovao je ovdje kao grom iz vedra neba. Svuda krik gnjeva — krik koji je bio utoliko gnjevniji jer se buržuji užasno boje. Ako znate nešto o Nobilingu, pišite nam.

¹ U rukopisu: 1879. — ² Vidi u ovom tomu, Prilozi C, pismo br. 4. — ³ »L'Égalité«

Gospodina Zanardellija vidjeli smo jednom ili dvaput. Nije li on malo ćaknut? Premalo ga poznajem da bih mogla prosuditi, ali tako mi se čini.

Lissa[garay] je jučer oputovao za Džersi. Prije odlaska zamolio me da Vam prenesem njegove srdačne pozdrave. Tata mu se pridružuje i pozdravlja također Kauba.

Hoćete li uskoro u London? — Jednom bi zaista trebalo da ostanete ovdje nekoliko dana.

Sasvim Vaša

Eleanor Marx

Prevod s francuskog

6

Jenny Longuet Charles-u Longuet-u
u Pariz

[London] 1. okt. 80.

Dragi moj Charles,

Jučer sam primivši Tvoj članak, bila dobro nagrađena za jednu krajnje dosadnu večer provedenu bez gundanja — večeri postaju sada tako duge i hladne. Uživala sam u njemu jer je pisan dunovito i veseli me pomisao da će Liebknechtu pružiti veliko zadovoljstvo. Liebknecht je veliki entuzijast u pogledu revolucionarne Francuske — zaista, što se toga tiče, tako veliki optimist da je za vrijeme njemačko-francuskog rata itd. izgubio čak i sav imetak samo da se Trochu i komp. osude — stoga će priznanje koje mu odaješ u »Justice« biti najljepša muzika njegovim ušima i omogućiti mu da na trenutak zaboravi sve brige koje ga tako teško more. On mi izgleda potpuno propao u posljednje dvije godine. Sa suzama u očima pripovijedao mi je o bitkama koje su on i njegova porodica preturili i koje im još predstoje. Mora se rastati od svih svojih sinova ako ne želi da ih mecima obogalje; oni moraju emigrirati u Ameriku. »Moje najsretnije doba«, rekao je, »proveo sam u Engleskoj.« A sam bog zna da mu tu nisu cvale ruže! »Često se sjećam toga sa žaljenjem. Ali me je sudbina otjerala natrag u Njemačku i otada uvijek tjerala, i ona će mojim životom upravljati sve do kraja. Kad sam čuo za amnestiju, najprije sam pomislio na sve Vas — već sam Vas vidio kako bespomoćno i bez odmora plutate u malom čamcu divljim oceanom Pariza. Ali neka bude što mora biti.« A ja sam na to rekla amen. Postoji providenje (ili, zapravo, sudbina) koja rukovodi našim životom ma kako ga mi planirali! — U potpunosti se slažem s Tobom da ljudi Komune nikada ne bi smjeli da zaborave kako su se hrabro borili njemački socijalisti za stvar pobijedenih, i ja *sada* mislim da su Bebel i Liebknecht pokazivali manje sklonosti za ruske nihiliste⁽⁶⁰¹⁾ jer su imali listom pogrešne predodžbe o stvari i jer su, na žalost, susretali brojne prevarante koji se izdaju za nihiliste, a kojima vrvi Kontinent.

Srećom, tata i Hartmann otvorili su Liebknechtu oči, pobudili u njega veliko zanimanje i ukazali mu na značenje ruskog pokreta i veličinu pravih nihilističkih heroja kojima nema ravne. Soi-disant¹ nihilisti koji uznemiruju Kontinent, odreda su, kako je rekao Hartmann, momci koji su Rusiju napustili samo zato što ne žele da rade i jer se

¹ tobožnji

nadaju da će negdje drugdje moći da žive bez rada. Mnogi od njih nisu izbjeglice.

Ne ljuti se zbog ovog beskonačnog pisma u kojem još nisam našla vremena da spomenom ono što Ti leži na srcu. Namjerno odugovlačim dok ne čujem prijatno kucanje poštara i ne dobijem Tvoje pismo ili ne pročitam članak koji si Ti napisao. Tek otkako si otišao, dragi moj Charles, osjećam kako si mi drag i kako bi moj život bio pust bez Tebe! Jutros i jučer nisam se osjećala najbolje, imala sam užasne napade mučnine — sada su prošli i opet sam sasvim dobro. Moje će se slutnje suviše obistinirati!!! — Djeca cvatu kao ruže i ja mogu da vidim kako je Harry² svakim danom sve jači. Sve što Wolf³ radi njemu se sada počinje neobično dopadati i zanimati ga, prati ga iz sobe u sobu i zove ga kad ga nema. Mali Edgar je divno i živahno dijete, pun ljupke vedrine, neprestano me podsjeća na našeg jadnog malog Caroa⁴, i ja strepim da se tom slatkom djetetu nešto ne dogodi. Uznemirio si me viješću o Tvojim neuralgiji, nadam se da ju je Tussyno sredstvo za jačanje začaralo i odagnalo.

Tvoja

Jenny

Kako to da primam samo jedan primjerak »Justice« kad sadrži Tvoje članke? Ne zaboravi da pošalješ dva.

Prevod s engleskog

² Henry Longuet — ³ Edgar Longuet — ⁴ Charles Longuet

7

Jenny Longuet Charles-u Longuet-u

u Pariz

(izvadak)

[London], 27. okt 80.

[. . .] Bilo mi je veoma drago što bilješke o istočnim događajima nose tako dobre plodove. Pelletan je nedavno napisao o tome krajnje djetinjastu besmislicu, svaki redak svjedoči o potpunom neznanju. Tvoj je članak pisan jednostavnim, jasnim i elegantnim stilom kojim se odlikuje francuska proza i koji omogućuje da se predmet rasprave sasvim ugodno prati. Ali zašto si tako škrt? Zašto mi uvijek ne šalješ *četiri* primjerka Tvog vlastitog članka — ili bar *tri*. Sada opet nemam nijedan broj koji bih poslala mom dopisniku Colletu, koji bi slao više podataka kad bi vidio da se njegova obavještenja koriste. Od tate je nemoguće dobiti natrag neke novine, osim toga, kad bi ih i dobila, ne bi ih mogla nikome poslati jer su skroz-naskroz išarane bilješkama pisanim plavom olovkom. Stoga ni Tvoj posljednji članak nisam mogla odmah poslati Parnellu. Mnogo bismo dobili kad bi se on zainteresirao za »Justice«. Njegova zapažanja bila bi u ovoj krizi od neprocjenjive vrijednosti. Tvoj članak o Berlinskom ugovoru^[167] tata još nije vidio i zato Ti ne mogu javiti što o njemu misli. Prošle nedjelje, sablaznivši se nad Pelletanovim očiglednim nepoznavanjem istočnih zbivanja, rekao mi je da će naručiti »plave knjige« i lično Ti pisati o toj stvari. Do viđenja!

Tvoja ljubljena

Jenny

Prevod s engleskog

Jenny Longuet Charles-u Longuet-u

u Pariz

(izvadak)

[London] 31. okt. 80.

[. . .] Sinoć sam primila »Justice« sa Tvoja dva članka i veoma sam ponosna što vidim da si izvršno upotrebio materijale koje sam Ti poslala. Tvoj članak o granici mora izazvati senzaciju, to što iznosiš na vidjelo sasvim je novo u Francuskoj, a čak je i u Engleskoj malo poznato jer se namjerno prešućuje. A osim toga, teškoj građi daješ tako zabavan i sarkastičan ton da čak ni francuski čitalac neće smatrati stvar suhoparnom. Na žalost, još uvijek mi šalješ jedan primjerak i ja Colletu ne mogu poslati nijedan broj, što bi omogućilo da nastavim moju prepisku s tom kratkorukom ali dalekovidnom osobom i Tebi pružilo pregled postojećih spletki i uštedjelo trud da sam čitaš plave knjige; za Colleta mi treba i prvi članak¹ o Berlinskom ugovoru. Tati se Tvoj članak veoma dopao — često je gundao zbog djetinjastog trabunjanja u »Justice« o odugovlačenju koje su izazvali Turci itd. itd. — odugovlačenju koje su u stvarnosti vješto prouzrokovali Rusi! Tati se također svidio Tvoj članak o Girardinu, i sa zadovoljstvom je pročitao Proudhonov citat sur le mâle et l'âne². — No ja sam sigurna da si Ti mnogo više uživao citirajući ime Tvog učitelja nego sam citat!!! Imam li pravo?

Žao mi je kad se sjetim da si se nagnjavio prevodeći ono što sam Ti poslala o Irskoj. Uopće nisam mislila da to učiniš jer sam pretpostavljala da ćeš tu i tamo uzeti po koji dio i najviše za jedan sat napisati neku vrstu izvještaja. S obzirom na to da si to shvatio tako ozbiljno, neću Ti više poslati nijedan od mojih radova. Samo bi gubio vrijeme. Ja sam, u stvari, htjela da Ti uštedim vrijeme čitajući mnogo o Irskoj za Tebe. Prošlo je već toliko vremena otkako sam Ti poslala moje pismo da se više ne sjećam o čemu sam pisala, ali pretpostavljam da će vijesti sada biti suviše stare.

Tvoj članak o Royju nisam čitala. Tata misli da drugi nadmašuje sve što je do sada objavljeno o Littréu.

Mnogo pozdrava i poljubaca od sviju.

Tvoja

Jenny

Prevod s engleskog

¹ Vidi u ovom tomu, Prilozi C, pismo br. 7. — ² o momku i magarcu.

Jenny Longuet Charles-u Longuet-u
u Pariz

[London] 23. nov. 80.

Dragi moj Charles,

Upravo sam se spremala da pišem tati i da ga zamolim da Ti pošalje primjerak *Kapitala*, kad sam čula od mame da Ti je jedan tom već poslan. Danas, u nedjelju, Johnny i ja otišli smo u uobičajeni posjet u Maitland Park (imam samo toliko vremena da jednom tjedno odem tamo) i tako sam najzad mogla upitati tatu što misli o Tvojim posljednjim radovima. Izgleda da mu je veoma drago što je objavljeno Brightovo mišljenje o irskom pitanju, smatra da je dano u pravi čas i čudi se kako si dospio do tog zanimljivog dokumenta. Vjeruje da će Liebknechtovo pismo zaista dobro djelovati. Liebknechtovom stilu dao si veoma elegantan ton, koji njemu, općenito uzevši, nije svojstven. Tvoj članak, odgovor Massard-u, tati se također veoma dopada, no moram napomenuti da je on u pohvalama suzdržaniji nego ja. Prvo, on se ne slaže s Tobom u pogledu značenja događaja od 4. augusta^[603] i kaže da brižljivo proučavanje povijesti tog događaja zapanjuje umanjuje njegovu važnost i dokazuje da su bile odobrene samo beznačajne stvari. Nadalje smatra da se u svom odgovoru revolucionarima ognjem i mačem nisi osvrnuo na revolucionarnu stranu borbe za ograničenje radnog dana.

Vidjet ćeš iz *Kapitala* da je borba engleske radničke klase više nego jednom poprimila karakter revolucije i da su vladajuće klase dale samo ono što se nisu usudile odbiti. Ako Massard i komp. žude za borbom, veliko zadovoljstvo pružit će im proučavanje historijata skraćanja radnog dana u Engleskoj! Inače, u pogledu pitanja ustanovljenja minimalne nadnice, možda će Te zanimati da je tata učinio sve što je mogao da nagovori Guesde-a da to izostavi iz Programa^[571]; objasnio mu je da bi takav zahtjev, ako se ostvari, prema ekonomskim zakonima, doveo do pretvaranja ustanovljenog minimuma u *maksimum*. Ali Guesde ne popušta i izgovara se da bi na taj način mogli steći utjecaj na radničku klasu, ako već ne bi ništa drugo time postigli. Guesde je, kao što vidiš, oportunist kao i svi ostali.¹

Tatu veoma čudi pomanjkanje moći rasuđivanja koje pokazuje francuska radikalna štampa raspravljajući o generalu Farre-u, koji,

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 210.

prema njegovom mišljenju, postupa kao čovjek koji zna da bi Cissey bio spasen da mu sude njegovi compères, qu'ils s'entendraient comme larrons en foire². Ako štampa svojom bezumnom galamom postigne da Farre bude opozvan, tata misli da će oni izgubiti najboljeg čovjeka u Gambettinom taboru.

Još nisam primila seriju Tvojih članaka koji su obećao. S obzirom na to da pretpostavljam da ću još izvjesno vrijeme morati da čekam da ostvariš tu svoju dobru namjeru, molim Te pošalji mi u međuvremenu, ne *obratnom poštom*, Tvoj posljednji članak u kojem se nalazi Brightovo pismo [. . .]

Prevod s engleskog

² saučesnici, da svi oni sviraju istu melodiju.

Napomene i registri

Napomene

- 1 Ovu bilješku za Engelsa Marx je napisao na naslovnoj stranici brošure Pjotra Tkačova *Otvoreno pismo gospodinu Friedrichu Engelsu*, Ciriš, 1874. Tkačov je tu brošuru napisao krajem 1874. kao odgovor na treći članak iz Engelsove serije *Izbjeglička literatura*, objavljen 6. i 8. oktobra 1874. u listu »Volksstaat» (Vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 433 - 440). Wilhelm Liebknecht predložio je Engelsu u pismu od 1. februara 1875. da napiše odgovor na Tkačovljev napis. Marx je pročitao brošuru, vjerovatno u februaru ili martu 1875. i predao je Engelsu sa svojim opaskama. U skladu sa Liebknechtovom molbom i po savjetu Marxa, Engels je kao odgovor na Tkačovljevu brošuru napisao četvrti članak u seriji *Izbjeglička literatura*, štampan 28. marta i 2. aprila 1875. u listu »Volksstaat» (Vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 441 - 448). 5
- 2 Engels je otprilike od sredine augusta do oko 22. septembra 1875. boravio u Remzgejtu radi oporavka. 6 10 137 140
- 3 Od 15. augusta do 11. septembra 1875. godine Marx je bio na liječenju u Karlsbadu. Pri odlasku je svratio u Frankfurt na Majni (vidi bilj. 10). Po povratku posjetio je na nekoliko dana Maxa Oppenheima u Pragu. Dvadesetog septembra vratio se u London. 6 10 133 - 136 138 140 266
- 4 Za vrijeme prvog boravka u Karlsbadu od 19. augusta do 21. septembra 1874. Marx i njegova kći Eleanor stanovali su u istoj kući sa Ludwigom Kugelmanom i njegovom porodicom. Početkom septembra 1874. došlo je do neslaganja između Marxa i Kugelmana. Marx o tome piše u svom pismu Engelsu 18. septembra 1874. (Vidi u 40. tomu ovog izdanja, Prvi deo, pismo br. 59). Nakon tog sukoba prekinute su uske prijateljske veze između obitelji Marx i Kugelmann. 6
- 5 Pojam »average man» (»prosječan čovjek») razvio je belgijski socijal-statističar Lambert-Adolphe-Jacques Quetelet. Proučavajući fizička i duhovna svojstva čovjeka, kao i njihov razvoj, Quetelet apstrahira pojedine individue i prihvata »prosječnog čovjeka». Taj »prosječni čovjek» u odnosu na naciju, odnosno društvo, za njega je *tip*, model, na osnovu koga se mogu istraživati zakonitosti vrste. Marx je glavno Queteletovo izlaganje o razvitku čovječjih sposobnosti pročitao na engleskom izdanju: *A treatise on man and the development of his faculties*, Edinburgh, 1842. 6
- 6 Šestog augusta 1875. bila je stota godišnjica rođenja Daniela O'Connella, vođe desnog, liberalnog krila irskog nacionalnooslobodilačkog pokreta. 8
- 7 *Drechshuite* (škun) — brod na tegljenje na kanalima u Holandiji. 8
- 8 *Kulturkampf* (borba za kulturu) — izraz koji su skovali buržoaski liberali, bila je upravljena protiv partikularističkih i antipruskih stremjenja katoličkog klera

i partije Centra (vidi bilj. 153). U periodu od 1871. do 1875. doneseno je više zakona o kulturi, koji su bili popraćeni žestokom propagandom protiv katoličke crkve. Ta »hajka na katolike« trebalo je da liberale, koji su podržavali borbu za kulturu, odvratiti od demokratskih zahtjeva, a dio radničke klase od revolucionarne klasne borbe i izazivanja kriza. Vlada je borbu protiv katolicizma istovremeno iskoristila kao izgovor da ojača nacionalno ugnjetavanje u poljskim područjima pod pruskom vlašću. Budući da mjere borbe za kulturu nisu donijele očekivani uspjeh, već da je, naprotiv, rastao utjecaj partije Centra, Bismarck je 1878 - 1879. težio da sklopi sporazum sa Vatikanom. Partiju Centra upotrebio je za borbu protiv ojačalog socijalističkog radničkog pokreta (vidi bilj. 151) i za provođenje politike zaštitnih carina. Godine 1878. Kulturkampf je zamrla, a početkom osamdesetih godina ukinut je i pretežan dio zakona o Kulturkampfu. 8

⁹ *Crvena internacionala* je naziv za Međunarodno udruženje radnika nastao šezdesetih godina 19. stoljeća. Nakon što je Bismarck 1873. zabranio jezuitski red, kao paralela nastao je pojam Crna internacionala. 8

¹⁰ U listu »Frankfurter Zeitung« od 17. augusta 1875. u rubrici »Frankfurtski događaji« štampana je slijedeća vijest: »Frankfurt, 17. augusta. Krajem prošlog tjedna iz Londona je ovamo stigao gospodin *Karl Marx*. Njegovi prijatelji bili su ugodno iznenađeni njegovim svježim izgledom i vedrim raspoloženjem. Putovao je u Karlsbad, gdje namjerava ostati oko četiri tjedna.«
Marx je u Frankfurtu na Majni boravio između 13. i 14. augusta 1875. 8

¹¹ Protiv lista »Frankfurter Zeitung« bilo je provedeno nekoliko sudskih postupaka. Povod za progone lista predstavljao je članak o Kulturkampfu (vidi bilj. 8), objavljen 25. marta 1875, i članak o reptilskom fondu (vidi bilj. 162), štampan 30. marta 1875. Budući da su urednici odbili da imenuju autore tih članaka, bili su suđeni na kazne zatvora. Glavni urednik i izdavač lista, Leopold Sonnemann, bio je 28. augusta 1875. uhapšen i boravio je u zatvoru do kraja septembra 1875. godine. 8

¹² Prema novom statutu, prihvaćenom na Gotskom kongresu ujedinjenja (22 - 27. maja 1875, vidi bilj. 221), Socijalistička radnička partija Njemačke imala je slijedeće glavne organe: predsjedništvo, kontrolnu komisiju i odbor. Predsjedništvo izabrano na kongresu sačinjavalo je pet članova: Wilhelm Hasenclever i Georg Hartmann (predsjednici), Ignaz Auer i Karl Derossi (sekretar), August Geib (blagajnik). Predsjedništvo se sastojalo od tri lasalovca (Hasenclever, Hartmann i Derossi) i dva ajenahovca (Auer i Geib). Za sjedište predsjedništva bio je izabran Hamburg. 8 48 141 143

¹³ Ne zna gdje se nalaze sva ovdje navedena pisma. 10

¹⁴ Prvog i 2. septembra 1870. godine vođena je kod Sedana odlučna bitka njemačko-francuskog rata. Završila je razbijanjem regularnih francuskih trupa (Vidi u 28. tomu ovog izdanja str. 64 - 71). Nakon te bitke rat je s njemačke strane poprimio osvajački karakter. 11 53 190

¹⁵ Marx i Engels bili su 1845/46. godine povezani s Gustavom Adolphom Kottgenom. (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 17 - 19). 11

¹⁶ Uvod za svoje prirodno-filozofsko djelo *Ueber Weltanschauungen. Präludium zur Philosophie in der Gegenwart*, Karl Grün objavljivao je u časopisu »Die Wage« od 20. augusta do 17. septembra 1871. godine. Knjigu je završio u martu 1876. Štampana je pod naslovom: *Philosophie in der Gegenwart. Realismus. und Idealismus*, Lajpcig, 1876.

Engels je na svojoj *Dijalektici prirode* radio od maja 1873. (vidi bilj. 35). 11

¹⁷ Engels je sa svojom suprugom Lydijom (Lizzy) Burns boravio u Remzgeitu otprilike od 20. maja do 2. juna 1876. godine. 12 14 18

- 18 Engels je primio pismo Wilhelma Liebknechta od 16. maja 1876. i pismo od Johanna Mosta. Liebknecht je pisao: »U prilogu Mostov rukopis, koji će Ti pokazati da je epidemija Dühringa zarazila čak i razumne ljude; neophodno je reagirati. Rukopis vrati.« 12
- 19 Eugen Dühring, *Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung*. 12 19 25
- 20 Brošura Johanna Mosta *Kapital und Arbeit. Ein populärer Auszug aus »Das Kapital« von Karl Marx* izašla je 1873. godine u Kemnicu. Na Liebknechtovu molbu Marx i Engels pregledali su brošuru za drugo, poboljšano izdanje, koje je štampano u Kemnicu u aprilu 1876. godine. Budući da Marx i Engels taj izvod nisu smatrali uspelim, uklonili su samo krupne greške, a Marx je zahtijevao da se njegovo ime ne dovodi ni u kakvu vezu sa tim dotjeranim izdanjem (Vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 289). 12 164 266
- 21 Od septembra 1876. do početka aprila 1878. godine Engels je pisao *Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring (Anti-Dühring)* (Vidi u 31. tomu ovog izdanja).
- Wilhelm Liebknecht neprestano je zahtijevao od Engelsa da za »Volksstaat« napiše jedan rad o Dühringu, koji je dijalektički i historijski materijalizam želio zamijeniti eklektičkom, mehanicističkom filozofijom. Tako je, na primjer, u svojim pismima od 1. februara i 21. aprila 1875. direktno pozvao Engelsa da se u listu »Volksstaat« temeljito razračuna s Dühringom, jer je ovaj sticao snažan utjecaj i unutar partijskih krugova. Engels je prekinuo pisanje *Dijalektike prirode* (vidi bilj. 35) i u septembru 1876. započeo raspravu o Dühringovim pseudonaučnim shvaćanjima. Prvi dio pisao je od septembra 1876. do početka januara 1877. godine. Taj dio »Volksstaat« je objavljivao kao seriju članaka od 3. januara do 13. maja 1877. pod naslovom *Prevrat u filozofiji koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*. Drugi dio, na kojem je surađivao i Marx, napisan je u periodu od juna do augusta 1877. godine, a izlazio je u prilogu lista »Vorwärts« (*Wissenschaftliche Beilage*», odnosno »Beilage») od 27. jula do 30. decembra 1877. pod naslovom *Prevrat u političkoj ekonomiji koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*. Treći dio, *Prevrat u socijalizmu koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*, napisan je u periodu od augusta 1877. do marta-aprila 1878. godine, a štampan je od 5. maja do 7. jula 1878. u listu »Vorwärts«.
- Engels u *Anti-Dühringu* prvi put izlaže marksizam kao cjelovito učenje. Daje iscrpan i sažet prikaz tri sastavna dijela marksističke teorije i dokazuje da dijalektički materijalizam kao učenje o najopćenitijim zakonima razvika prirode, društva i mišljenja predstavlja filozofsku osnovu naučnog komunizma, da je dijalektički materijalizam pogled radničke klase na svijet i da je samo on osposobljava da ostvari svoj historijski zadatak. Engels formulira značajne glavne zakone materijalističke dijalektike i daje kvalitativno novo tumačenje mnogih problema materijalizma. *Anti-Dühring* sadrži sistematski prikaz materijalističkog shvaćanja povijesti i najvažnijih temeljnih zakona socijalističkog društva.
- Anti-Dühring* je imao veliki značaj u formiranju načina mišljenja radničke klase, u prevladavanju praznovjernih i drugih nenaučnih shvaćanja. Pomagao je naprednim radnicima da budu svjesni historijske uloge radničke klase i da sačuvaju revolucionarni karakter partije. 12 14 17 26 31 33 50 190 197 205 208 215 236 238 251 255 258 273 278 286 294 297 343
- 22 Desetog maja 1876. godine održane su u Carigradu velike demonstracije softa (studenata islamske teologije i prava). Glavni zahtjevi softa bili su utvrđivanje i nadzor nad c'vilnom listom sultana, kao i sazivanje skupštine uglednih građana radi kontrole državnih prihoda i rashoda. Sultan je bio prisiljen da ispuni neke zahtjeve. Tako su, na primjer, bili postavljeni novi veliki vezir i šejhul-islam (vrhovni muftija). 13

- ²³ S obzirom na predstojeći rat sa Turskom (vidi bilj. 43), srpska vlada odlučila je krajem maja 1876. godine da raspiše narodni zajam. 13
- ²⁴ U julu 1875. godine počeo je u Hercegovini ustanak za nacionalno oslobođenje od turskog jarma, a 1875. protegnuo se i na Bosnu. Tokom čitave druge polovine 1875. godine ustanak se uspješno razvijao. Početkom 1876. započeli su pregovori između ustanika i Turske. Trajali su mjesecima, ali nisu doveli do pozitivnog rezultata (vidi i bilj. 37). Ustanak je bio ishodište istočne krize sedamdesetih godina, koja je vodila ka ratu Srbije i Crne Gore protiv Turske (vidi i bilj. 43) i konačno rusko-turskom ratu 1877–1878. (vidi bilj. 86). U skladu s odredbama Berlinskog mirovnog ugovora (vidi bilj. 167), austrougarske trupe okupirale su Bosnu i Hercegovinu. Ustanički otpor okupaciji bio je ugušen. 13
- ²⁵ Desetog maja 1876. godine rodio se Marxov unuk Jean-Laurent-Frederick Longuet. U obitelji su ga zvali Johnny. 13
- ²⁶ Wilhelm Liebknecht poslao je Engelsu rukopis jedne veće rasprave Johanna Mosta o Eugenu Dühringu. Taj napis hvalio je Dühringovu filozofiju, naročito njegovo djelo *Cursus der Philosophie . . .*, objavljeno 1875. Most je partijskim drugovima »veoma toplo« preporučio da prouče to djelo. Članak Mosta, koji je prvotno trebao izaći u listu »Vorwärts«, objavljen je tokom septembra i oktobra 1876. godine u listu »Berliner Freier Presse« pod naslovom »Jedan filozof«. 13 14 17 236
- ²⁷ Od 19. augusta do 21. septembra 1874. godine Marx je sa svojom kćerkom Eleanorom prvi put boravio u Karlsbadu radi liječenja. Na povratku u London zadržao se u Drezdenu, Lajpcigu, Berlinu i Hamburgu. Otrprike od 23. do 25. septembra 1874. boravio je u Lajpcigu, gdje je sa Wilhelmom Liebknechtom, Wilhelmom Blossom i drugim članovima lajpciške partijske organizacije vodio opširne razgovore o situaciji u njemačkom radničkom pokretu. U Berlinu se zadržao otprilike od 25. do 28. septembra 1874. U periodu od 29. septembra do otprilike 1. oktobra 1874. sastao se u Hamburgu sa Augustom Geibom i Ignazom Auerom radi savjetovanja o partijskim stvarima. Zatim se vratio u London. 14 107 110
- ²⁸ Marx očito misli na izjavu Eugena Dühringa o brošuri Johanna Mosta *Kapital und Arbeit* (vidi bilj. 20), koja se nalazi u drugom izdanju Dühringove *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und Socialismus*, Berlin, 1875, str. 570. 14
- ²⁹ Engels u prvom i trećem dijelu svog rada *O stambenom pitanju* (vidi u 29 tomu ovog izdanja, str. 175 - 237) kritizira sitnoburžoasko zamisli prudoniste Arthura Müllbergera o rješenju stambenog pitanja. Razlaže suštinu sitnoburžoaskog reformizma i dokazuje da je stambeno pitanje dio socijalnog pitanja, te da se u potpunosti može riješiti samo ukidanjem kapitalističkih proizvodnih odnosa. Ujedno raskrinkava reakcionarni klasni karakter prusko-njemačke države i tumači ekonomsko učenje koje je razvio Marx. 14
- ³⁰ Dvorskim pučem od 30. maja 1876. godine oboren je sultan Abdul Aziz, a njegov nećak, princ Murat, kao Murat V proglašen za sultana. Četvrtog juna 1876. godine Abdul Aziz bio je ubijen. 15
- ³¹ Šestog juna 1876. godine otvoren je u Kopenhagenu osnivački kongres danske Socijaldemokratske radničke partije (Det socialdemokratiske Arbejderparti). Kongres je donio statut i program, koji se znatno oslanjao na Gotski program Socijalističke radničke partije Njemačke (vidi bilj. 221). Louis Pio izabran je za predsjednika, a Paul Geleff za drugog predsjednika. 15
- ³² Na sjednici Donjeg doma od 22. marta 1876. godine jedan irski poslanik upitao je predsjednika vlade Disraelija (*Dizzy*) da li vlada namjerava da amnestira

fenijance koji se još nalaze u zatvorima. Disraeli je odgovorio da se u zatvoru nalazi još 15 fenijanaca i odbio je da dâ pomilovanje s obrazloženjem da nije riječ o političkim zatvorenicima, nego o teškim zločincima (ubojicama, dezerterima, veleizdajnicima). Takav stav Disraelija izazvao je među irskim parlamentarcima opće negodovanje.

Fenijanci (fenians) — članovi irske tajne organizacije, cilj im je bio stvaranje nezavisne republike Irske, a time su, u stvari, zastupali interese irskih seljaka. Marx i Engels često su ukazivali na slabosti fenijanskog pokreta i kritizirali ga zbog njegove zavjereničke taktike, sektaških i buržoasko-nacionalističkih nedostataka. Ipak su cijenili revolucionarni karakter tog pokreta i nastojali da ga skrenu na put masovne borbe i zajedničkih akcija s engleskom radničkom klasom. U septembru 1865. godine uhapšene su mnoge vođe pokreta i surovo zlostavljane. Usprkos tome, engleska vlada nije uspjela da ih takvim mjerama odvrti od njihove borbe protiv brutalne kolonijalne politike Engleske. 15

- ³³ U pismu Engelsingu od 16. maja 1876. Wilhelm Liebknecht upozorava: «Čuvaj se *Rihtera*, a upozori i ljude iz lista *Vorwärts*». Postoje osnovane sumnje jednako vrijedne kao i Vaše preporuke.» U svom pismu od 10. juna 1876. Liebknecht pobliže objašnjava na čemu se temelji njegova sumnja (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 43). Kasnije se pokazalo da su razlozi podozrenja bili neosnovani. 15 165 166 168
- ³⁴ Njemački diplomat Harry von Arnim, od 1872. godine njemački ambasador u Francuskoj, bio je 1874. povučen iz Pariza zbog svog protivljenja Bismarckovoj politici. Pri tome je, kako se kasnije ispostavilo, zadržao važne službene dokumente iz arhive ambasade, zbog čega je bio osuđen na kaznu zatvora. Međutim, Arnim je bio u Švicarskoj i putovao je u Italiju. Pošto je 15. maja 1876. istekao tromjesečni rok za dolazak na izdržavanje kazne, 16. maja 1876. izdana je za njim potjernica, koju su 21. maja 1876. godine objavili berlinski listovi, a nakon nekoliko dana i ostala njemačka štampa. 16
- ³⁵ Od maja 1873. do započinjanja pisanja *Anti-Dühringa* u maju 1876. (vidi bilj. 21), Engels je radio na *Dijalektici prirode*. Po završetku *Anti-Dühringa*, sredinom 1878, nastavio je studije za *Dijalektiku prirode*.
Od 1873. do 1876. godine Engels je uglavnom proučavao materijale, pisao najvećim dijelom fragmente i uvod. Od 1878. pa do Marxove smrti, 1883, izradio je i konkretan plan *Dijalektike prirode* i pored fragmenata napisao gotovo sva poglavlja.
S *Dijalektikom prirode* Engels je sebi postavio slijedeći zadatak: «Riječ je ... o tome da se i pojedinačno uvjerim — u što općenito nisam sumnjao — da se u prirodi u zbrci brojnih promjena provode isti dijalektički zakoni kretanja, koji i u povijesti vladaju prividnom slučajnošću događaja.» U svojim izučavanjima Engels je filozofski generalizirao najznačajnije rezultate prirodnih nauka svoga vremena. Time je dokazao opću vrijednost materijalističke dijalektike na svim područjima prirodne nauke, te razjasnio da će moderni prirodoslovac utoliko uspješnije raditi što se svjesnije služi dijalektičkom metodom.
Poslije Marxove smrti Engels je prekinuo rad na svom djelu da bi pripremio za štampanje drugi i treći tom *Kapitala*. *Dijalektika prirode* ostala je nedovršena. 17 190 220 255 258 278 379
- ³⁶ Engels očigledno misli na djelo Eugena Dühringa *Cursus der National — und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik* (vidi bilj. 77). 17
- ³⁷ Od 11. do 13. maja 1876. godine u Berlinu su trajali razgovori predstavnika Rusije (Gorčakov), Austro-Ugarske (Andrassy) i Njemačke (Bismarck) o rješenju istočne krize, koja je započela ustankom u Hercegovini i Bosni (vidi i bilj. 24). Trinaestog maja 1876. donesen je berlinski memorandum, kojim je

turska vlada bila pozvana da sa ustanicima sklopi dvomjesečno primirje. Osim toga, memorandum je sadržavao niz prijedloga za uklanjanje nesuglasica i osiguranje statusa quo u Turskoj. Francuska i Italija odobrile su memorandum, a Engleska je odbila da pristupi tom sporazumu. Zbog protivljenja Engleske, predaja tog dokumenta Turskoj odgođena je za 30. maj 1876. godine. Uslijed dvorskog puča (vidi bilj. 30) došlo je do novog odgadanja, te su potpisnici na koncu odustali od zvaničnog uručenja memoranduma, nakon čega se moglo pretpostaviti da Turska, koja je ionako uživala podršku Engleske, neće ispuniti zahtjev tog dokumenta. 18

³⁸ Hermann von Helmholtz objavio je 1876. svoja *Populäre wissenschaftlich Vorträge*. Mnoga predavanja sadržana u toj zbirci bila su objavljena već pedesetih godina, tj. prije nego što je 1859. godine izašlo glavno djelo Charlesa Darwina *On the origin of species by means of natural selection* 18

³⁹ Engels je od 24. jula do 1. septembra 1876. godine sa svojom ženom Lydijom (Lizzy) Burns boravio u Remzgejt u radi oporavka. Početkom augusta 1876. otišao je sa suprugom u Hajdelberg gdje je u jednom pansionu stanovala njihova nećakinja Mary Ellen Burns (vidi i bilj. 278). Petog augusta 1876. Engels se vratio u Remzgejt. 19 20 22 25 170 - 172 233

⁴⁰ Ne zna se gdje se nalazi ovo pismo. 19 20 30 79 83 85 91 166 168 201 207 208 238 245 263 266 299 305 348 353 371 412

⁴¹ Oko sredine jula 1876. godine Wilhelm Liebknecht pisao je Engelsu: »A propos, upravo se sjetih: kako se postavljate prema pokušajima bakunjinista da se približe? Na jednom zajedničkom kongresu, pošto bi delegati obeju strana prethodno odvojeno zasjedali, moglo bi se zacijelo stupiti u vezu. Napiši mi što vi mislite.« Ne zna se gdje se nalazi Engelsov odgovor na koji se on poziva u svom pismu Johannu Philippu Beckeru od 21. decembra 1876 (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 75). 19 212

⁴² Sahrana Mihaila Bakunjina poslužila je anarhistima kao povod da se pokušaju ujediniti sa sekcijama i federacijama Međunarodnog udruženja radnika, koje je formalno postojalo do jula 1876. (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 8). Tome je trebao da posluži i kongres anarhista, koji je zasjedao od 26. do 30. oktobra 1876. u Bernu.

Sekcije i federacije Međunarodnog udruženja radnika, koje su bile pod utjecajem anarhista, odbile su da priznaju odluke Haškog kongresa 1872 (vidi bilj. 288). U rezoluciji Generalnog vijeća od 30. maja 1873. kaže se da nepriznavanjem kongresnih odluka »sami su se isključili iz Međunarodnog udruženja radnika i prestali da budu njegovi članovi« (vidi u 29. tomu, ovog izdanja, str. 569). Odluke anarhističkog kongresa u Ženevi u septembru 1873. pokazale su da su učesnici kongresa neopozivo prekršili program i organizacione principe Međunarodnog udruženja radnika. Proklamirali su potpuno uzdržavanje od političke borbe i donijeli anarhističku rezoluciju o organizacionim pitanjima, kojom je mjesečni sekcijama i federacijama bila dana apsolutna autonomija. Anarhisti su se izjasnili protiv podređivanja manjine većini i protiv redovnih godišnjih kongresa. Željeli su kongrese koji bi trebali isključivo da služe za razmjenu mišljenja. Opći štrajk proglasili su isključivim i jedinim ispravnim sredstvom socijalnog oslobođenja. Ženevski kongres 1873. godine definitivno je potvrdio rascjep Međunarodnog udruženja radnika.

Pokušaji ujedinjenja 1876. godine trebalo je da posluže održavanju anarhističke organizacije pošto je sam razvoj radničkog pokreta opovrgao teoretska shvaćanja i organizacione principe anarhista, a najrazličitiji nazori različitih grupa ubrzali raspadanje anarhističkog udruženja (vidi bilj. 389). 19 190 192 201 204 212 285 294

- ⁴³ Srbija i Crna Gora objavile su 2. jula 1876. rat Turskoj da bi podržale ustanak u Bosni i Hercegovini (vidi bilj. 24). Napredovanje srpskih trupa bilo je već prvom polovinom jula 1876. zaustavljeno; srpska vojska, nepripremljena i slaba, doživljavala je naposljetku poraz za porazom. Crnogorske trupe postigle su izvjesne vojne uspjehe. Zahvaljujući intervenciji Rusije, sklopljeno je primirje, povoljno za Srbiju, spriječeno je da Turska okupira Srbiju. Dvadeset osmog februara 1877. godine sa Srbijom je zaključen mirovni ugovor, prema kojem je bilo uspostavljeno predratno stanje. Pregovori sa Crnom Gorom protekli su bezuspješno. Crna Gora je od početka rusko-turskog rata u aprilu 1877 (vidi bilj. 86) sudjelovala na ruskoj strani u vojnim operacijama. 19 26 207
- ⁴⁴ Prema Frankfurtskom mirovnom ugovoru od 10. maja 1871. godine Francuska je od 1871. do 1873. morala platiti Njemačkoj pet milijardi franaka ratne odštete. Taj »blagoslov milijardi« vodio je Njemačku, prije svega, u »godine ludih špekulacija«, u vrijeme snažnog rasta industrije, povezanog s velikim kapitalističkim špekulacijama, manipulacijama na berzi i bankarskim podvalama. »Godine ludih špekulacija« završile su ekonomskom krizom 1873. godine, koja je gotovo nesmanjenog intenziteta potrajala do 1877 (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 140 - 146). 19 138
- ⁴⁵ Engels je stanovao u Londonu, N. W. 122, Regent's Park Road. 20 75
- ⁴⁶ Od 1874. godine Charles Longuet predavao je u King's College-u u Londonu francuski jezik, a Jenny Longuet u školi Clement-Dun njemački jezik. Godine 1880. Longuet se vratio u Pariz. 20 87 98 428 471
- ⁴⁷ Paul Lafargue zarađivao je sredstva za život radeći u jednom fotografsko-litografskom ateljeu u Londonu. 20 126 471
- ⁴⁸ Od 15. augusta do 15. septembra 1876. godine Marx je po treći put boravio u Karlsbadu radi liječenja. Pratila ga je kći Eleonora. Potkraj su oboje proveli nekoliko dana kod Maxa Oppenheima u Pragu. Nakon kratkog boravka u Krojcnahu i Litihu, 22. septembra 1876. vraćili su se u London. 20 22 25 172 174 - 180 182 190 220
- ⁴⁹ Članak Похороны М. А. Бакунина objavio je časopis »Впередь« od 15. jula 1876. Bio je bez potpisa, a datiran: Bern, 4. juli. 20
- ⁵⁰ Marx ovdje daje sadržaj rezolucije, koju su 3. jula 1876. godine donijeli učesnici na pogrebu Mihaila Bakunjinina. Član 3. statuta prihvaćenog na kongresu anarhista od 1. do 6. septembra 1873. u Ženevi (vidi bilj. 42) davao je potpunu autonomiju sekcijama i federacijama. 20
- ⁵¹ »Volksstaat« od 16. jula 1876. godine u rubrici »Politički pregled« objavio je rezoluciju s uredničkim opaskama, koju su donijeli učesnici na pogrebu Mihaila Bakunjinina. 21
- ⁵² Marx je u martu 1873. godine boravio nekoliko dana sa svojom kćerkom Eleonorom u Brajtonu radi oporavka. 21
- ⁵³ Od 13. do 17. augusta 1876, povodom otvaranja teatra za Wagnerove svečanosti, u Bajrotu je bila proizvodba Wagnerovog opernog ciklusa »Nibelunški prsteni«. 22 174
- ⁵⁴ Heinrich Joachim Gehlsen, *Das Buch vom 'großen' Lasker oder Leiden und Freuden einer schönen Mannes-Seele*, Berlin i Leipzig, 1874 - 1875. 23
- ⁵⁵ P. L. Lavrov, *Государственный элемент в будущем обществѣ* objavljen prvom polovinom 1876. godine u časopisu »Впередь!« London, sv. 1. 24

- ⁵⁶ *Muzika budućnosti* – naziv za muziku Richarda Wagnera; Wagnerovi protivnici na polju umjetničkog stvaranja upotrebljavali su ovaj izraz u ironičnom smislu. Nastao je u vezi s Wagnerovim pismom konzervatoru francuskih muzeja Frédéricu Villotu (objavljenim 1861. u obliku knjige pod naslovom *Muzika budućnosti. Jednom francuskom prijatelju*) i prema Wagnerovoj knjizi *Das Kunstwerk der Zukunft* (Lajpcig, 1850). 24 220
- ⁵⁷ U aprilu 1876. godine u Bugarskoj je izbio ustanak protiv turske vladavine. Turske trupe potpuno su ga ugušile već u maju 1876. Za vrijeme borbi i nakon gušenja ustanka turske trupe nečovječno su postupale prema stanovništvu. Represalije su izazvale ogorčenje u velikom dijelu evropske štampe. 26 192 212 471.
- ⁵⁸ Dvanaestog augusta 1876. Disraeli (*Dizzy*) je dobio titulu Earl of Beaconsfield. Time je postao član House of Lords (Gornjeg doma) i vođa konzervativaca u Gornjem domu. 26
- ⁵⁹ Georg Hanssen, *Die Gehöferschaften (Erbgenossenschaften) im Regierungsbezirk Trier*, Berlin, 1863. Taj Hanssenov spis Engels je upotrebio prilikom pisanja *Anti-Dühringa* (vidi bilj. 21). 27
- ⁶⁰ Osmog decembra 1876. godine u Londonu, u St. James' Hallu zasedala je tzv. nacionalna konferencija o istočnom pitanju. Glavni organizatori konferencije bili su predstavnici Liberalne stranke, koja je na konferenciji bila najjače zastupljena. Učestvovanje na konferenciji bilo je dozvoljeno samo uz ulaznice (tickets), tako da su inicijatori mogli utjecati na sastav konferencije. 27
- ⁶¹ Engelsovo *Pismo Bignamiju o njemačkim izborima 1877* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 76/77) od 13. februara 1877, u kojem on govori o značaju izbora za Rajhstag od 10. januara 1877 (vidi bilj. 269), bilo je pročitano na kongresu Federazione dell'Alta Italia (vidi bilj. 67) i zatim 26. februara 1877. objavljeno u listu «La Plebe». 28
- ⁶² Engels je u Brajtonu boravio sa svojom bolesnom suprugom Lydijom (Lizzy) Burns otprilike od 20. februara do 13. marta 1877. godine. 28 30 31 32 34 35 229 233
- ⁶³ Dvadesetog februara 1877. godine Engels je dobio od Enrica Bignamija list «La Plebe» od 7. januara, 21. januara i 16. februara 1877. 28
- ⁶⁴ Engels upućuje na svoj, Lafargue-ov i Marxov izvještaj *Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 309). 28
- ⁶⁵ «La Plebe» od 21. januara 1877. 28
- ⁶⁶ Okružnica Centralnog komiteta grupe sekcija njemačkog jezičkog područja u Švicarskoj, koju su potpisali Johann Philipp Becker, Georg Wilhelm i Wilhelm Wärzner, objavljena je na njemačkom jeziku pod naslovom «Internationale Arbeiterassoziation. Das Zentralkomite der Sektionsgruppe deutscher Sprache an die Sektion Zürich», i na francuskom jeziku pod naslovom «Association Internationale des travailleurs. Réponse du Comité central des sections de langue allemande en Suisse à une lettre de la section de Zurich, concernant le congrès international de la secte des antiautoritaires, du 26 Octobre 1876 à Berne». List «La Plebe» od 16. februara 1877. naveo je taj dokument u rubrici «Esteros» («Inostranstvo»).
- Okružnica je bila upravljena protiv prijedloga ciriške sekcije Međunarodnog udruženja radnika da se sudjeluje na anarhističkom kongresu pomirenja u Bernu u oktobru 1876 (vidi bilj. 42), te istakla bitne suprotnosti između anarhističkih i marksističkih shvaćanja. U okružnici je naglašeno da je Međunarodno udruženje radnika ispunilo svoj historijski zadatak i da do novog međunarodnog

udruživanja može doći samo na bazi samostalnih nacionalnih partija. »Pri tome smatramo da je Međunarodno udruženje radnika, osnovano prije 12 godina, preuzimanjem inicijative vodstva u radničkom pokretu u svim kulturnim zemljama i njegovim međunarodnim povezivanjem, dajući mu društvenonaučnu osnovu, u međuvremenu sa zadovoljavajućim uspjehom ispunilo svoju kulturno-historijsku misiju prosvjećivanja jednog novog vijeka, ali da je sada nakon mukotrpnih marševa i bitaka dospjelo na odmorište, i da mu treba jedno novo ruho, naime pomlađu juče ustrojstvo koje odgovara veoma izmijenjenim prilikama, djelomično nastalim zbog njegovog djelovanja. Na njegovim kongresima prvih godina manje-više sudjelovala su socijalistička društva, koja su dijelom pripadala zastarjelim školama i većinom bila organizaciono nepovezana u svojim zemljama; međutim, u međuvremenu su oformljena, više na nacionalnoj bazi, kao što je već ranije bilo u Engleskoj, tako i u Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj, Danskoj, Švicarskoj i Sjevernoj Americi, i to na skladnoj principijelnoj osnovi, velika socijaldemokratska društva – partije, a radništvo je u Francuskoj spremno da krene istim putem, a i u Belgiji i Holandiji za to postoje dobri izgledi . . . Ako je spomenuto organiziranje sada provedeno i ako su u raznm zemljama stvorene velike zajednice jednakog principijelnog sadržaja, onda je međunarodno povezivanje i bratimljenje veoma jednostavno i lako . . . «

Centralni komitet grupe sekcija njemačkog jezika u Švicarskoj vjerovao je da će već 1877. godine biti moguće održati osnivački kongres jednog takvog međunarodnog ujedinjenja. 29 204

- ⁶⁷ U Milanu je 17. i 18. februara 1877. godine zasjedao drugi kongres Federazione dell' Alta Italia (Federacija gornje Italije). O značaju tog kongresa Engels piše u članku *Iz Italije* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 78 - 81). 29
- ⁶⁸ U *Nefatelu* (Švicarska) živio je James Guillaume, koji se poslije smrti Mihaila Bakunjinina (1876) nalazio na čelu međunarodne anarhističke organizacije (vidi bilj. 42). 29
- ⁶⁹ Misli se na korekturne arke prvog dijela *Anti-Dühringa* (vidi bilj. 21), koji je izlazio u listu »Vorwärts« kao serija od 3. januara do 13. maja 1877. pod naslovom *Prevrat u filozofiji koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*. 30 31 33 224
- ⁷⁰ Riječ je o *Statutu Međunarodnog udruženja radnika*. Napisao ga je Marx kao *Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika*, a Privremeni komitet izabran na osnivačkoj skupštini Međunarodnog udruženja radnika jednoglasno ga je usvojio 1. novembra 1864. godine. Prvi kongres Međunarodnog udruženja radnika u Ženevi potvrdio ga je na sjednici od 5. septembra 1866. (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 10 - 12 i 430 - 433). 31
- ⁷¹ List »La Plebe« objavio je 26. februara 1877. pod naslovom »Congresso Socialista di Milano« tri zaključka drugog kongresa Federazione dell' Alta Italia (vidi bilj. 67). Marx ovdje misli na III zaključak. 31
- ⁷² Engels je članke iz lista »La Plebe« koristio za svoj članak *Iz Italije* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 78 - 81), objavljen 16. marta 1877. godine u listu »Vorwärts«. 31 33
- ⁷³ Émile de Laveleye, *Le socialisme contemporain en Allemagne. I. Les théoriciens*. U »Revue des deux mondes«, XLVIe année. Troisième période T. 17, Paris, 1876, str. 121. do 149. 31 222
- ⁷⁴ Marx misli na članak Maurice-a Blocka *Les théoriciens du socialisme en Allemagne*, objavljen u julu i augustu 1872. godine u pariskom mjesečniku »Journal des Économistes«. Taj članak bio je štampan i kao brošura pod naslovom *Les*

théoriciens du socialisme en Allemagne. Extrait du Journal des Économistes, a bio je datiran: Pariz, 1872. Primjerak te brošure nalazi se u Marxovoj biblioteci. Marx je potcrtao mnoga mjesta, a na rubu teksta napisao je jednu primjedbu. 31 222

- ⁷⁵ Marx je poslao Engelsu *Bilješke o Dühringovoj »Kritičkoj povijesti nacionalne ekonomije«* (vidi u bilj. 138). U tom rukopisu Marx je kritizirao prva tri odjeljka drugog izdanja knjige Eugena Dühringa. Engels je te bilješke pod naslovom *Iz »Kritičke povijesti«* unio kao poglavlje X u drugi odjeljak *Anti-Dühringa* (vidi nap. 21). O tome je pisao 1894. godine u predgovoru trećem izdanju: »Kao što je već spomenuto u predgovoru drugom izdanju, u svemu što je bitno ova glava potiče od Marxa. U prvom obliku, namenjenom za novinski članak, bio sam prinuđen da znatno skratim Marxov rukopis, i to upravo one delove gde kritika Dühringova shvatanja više ustupa mesto samostalnim izlaganjima iz istorije političke ekonomije. Ali to je upravo onaj deo rukopisa koji je još i danas od vrlo velikog i trajnog interesa. Smatram za svoju dužnost da pružim što potpunije i od reči do reči izlaganja u kojima Marx ljudima kao što su Petty, North, Locke, određuje ono mesto u genezi klasične političke ekonomije koje im pripada; a još više da dam njegovo objašnjenje Quesnayeve *Ekonomске tablice*, te Sfingine zagonetke, koja je ostala neresljiva za čitavu modernu političku ekonomiju. Naprotiv, izostavio sam, ukoliko je to dopuštala celina izlaganja, ono što se odnosi isključivo na spise g. Dühringa.« (Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 14/15). Potpuni tekst Marxovih *Bilješki* . . . objavljen je u Engelsovom *Prevratu u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring. Dijalektika prirode*, Moskva-Lenjingrad, 1935, str. 341 - 371. 32 33 35 61
- ⁷⁶ Februara-marta 1877. Marx je dao engleskom novinaru Maltmanu Barryju upute i materijal za članke o raskrinkavanju Gladstone-ove spoljne politike. Barryjevi članci izašli su u nekoliko engleskih konzervativnih listova. Tako je u tjedniku »Vanity Fair« od 3. marta 1877. objavljen članak *Mr. Gladstone*. Kao nastavak »Vanity Fair« je 10. marta 1877. štampao članak *The great agitator unmasked*. 32 36 267
- ⁷⁷ Eugen Dühring, *»Cursus der National – und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik«*, 2. djelomično prerađeno izdanje, Laipcg, 1876. Prvo izdanje izašlo je 1873. godine u Berlinu. Radeći na *Anti-Dühringu*, Engels je koristio uglavnom drugo izdanje. Sačuvan je primjerak na čijim se stranicama nalaze brojne Engelsove primjedbe; također je sačuvan i jedan rukopis koji sadrži opsežne izvratke iz drugog izdanja te knjige s Engelsovim kritičkim opaskama (Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 487 - 493). U *Anti Dühringu*, osobito u drugom odjeljku, »Politička ekonomija«, Engels kritički razlaže taj Dühringov rad. Njegove primjedbe na tekstu primjerka, kao i izvaci očigledno su nastali i neposredno u vezi s radom na drugom dijelu. 33
- ⁷⁸ David Hume, *Essays and treatises on several subjects*, knj. I, Dublin, 1779, str. 303 - 304 (Vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 183). 35
- ⁷⁹ Eugen Dühring, *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und der Socialismus*, 2. djelomično prerađeno izdanje, Berlin, 1875. 35
- ⁸⁰ Prvi od navedenih citata uopće se ne nalazi u prvom i drugom njemačkom izdanju *Kapitala* iz 1867. i 1872. godine, a što se tiče drugog citata, oba izdanja sadrže samo njegov početak (2 rečenice). Engels je kasnije preuzeo iz francuskog izdanja (vidi nap. 206) ta oba dijela u njegovom treće, njemačko izdanje, Hamburg, 1883. Stoga se prevod tih odlomaka uglavnom temelji na Engelsovom prevodu (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 521 i 448). 35
- ⁸¹ *Tableau économique* — fiziokrat Francois Quesnay u svom djelu »Tableau économique« (1758) prvi je pokušao da sistematski prikaže reprodukciju i kretanje

- cjelokupnog društvenog kapitala. Marx se služio izdanjem: F. Quesnay, *Analyse du tableau économique* (1766) u *Physiocrates...* par Eugène Daire. Première partie, Paris, 1846. Marx je tableau économique opširno analizirao u *Teorijama o višku vrijednosti*, 1. dio, gl. 6, zatim u svojoj glavi X drugog dijela Engelsovog *Anti-Dühringa* i u *Kapitalu*, tom 2, pogl. 19 (vidi u 24. tomu ovog izdanja, str. 226 - 254; 31. tomu str. 186 - 194 i u 22. tomu, str. 298 - 300). 35 60
- ⁸² U tjedniku «The Whitehall Review» od 3. februara 1877. izašao je nepotpisan članak *Mr Gladstone and Russian intrigue*. Taj članak napisao je Maltman Barry prema uputama koje je dobio od Marxa. Napis je bio usmjeren protiv Gladstone-ovog članka *Russian policy and deeds in Turkestan*, objavljenog u «The Contemporary Review», sv. XXVIII, juni-novembar 1876, London, 1876. 37 267
- ⁸³ Četvrtog septembra 1870. godine, pošto je stigla vijest o porazu francuskih trupa kod Sedana (vidi bilj. 14) i o zarobljavanju Napoleona III, u Parizu je izbio revolucionarni ustanak narodnih masa, koji je doveo do obaranja Drugog carstva i proglašenja Republike. Vladine poslove preuzela je, međutim, reakcionarna «vlada narodne obrane». Jedna od prvih mjera vlade bila je ta da su «poslali Thiers-a na putešestvije na sve evropske dvorove da bi isprosjačio posredovanje, nudeći im zamjenjivanje republike kraljem» (vidi u 28. tomu ovog izdanja, str. 255). 37
- ⁸⁴ Carlo Gambuzzi, *Sulla tomba di Giuseppe Fanelli*. Nekrolog je datiran: 6. januara 1877. 37
- ⁸⁵ Engels je sa svojom bolesnom suprugom L.ydijom (Lizzy) Burns boravio drugom polovinom maja 1877. godine u Brajtonu. 38 40
- ⁸⁶ Rusija je objavila rat Turskoj 24. aprila 1877, pošto je već pomagala ratovanje Srbije i Crne Gore protiv Turske (1876 - 1877) (vidi bilj. 43). Carska vlada željela je tim ratom da pojača svoj utjecaj na Balkanu i skrene pažnju narodnih masa sa unutrašnjih socijalnih pitanja.
- Na strani Rusije, protiv Turske vojevale su Srbija, Crna Gora, Rumunjska i bugarski dobrovoljci. Rat je doveo do porasta nacionalnooslobodilačkog pokreta balkanskih naroda protiv turske vladavine. Završio je potpunim vojnim porazom Turske. Veliki dio Balkanskog poluotoka bio je oslobođen turskog gospodstva.
- Trideset prvog januara 1878. godine potpisan je sporazum o primirju. Trećeg marta 1878. Rusija i Turska sklopile su u San Stefanu mirovni ugovor, koji je bio revidiran na Berlinskom kongresu od 13. juna do 13. jula 1878. godine (vidi nap. 167). 38 40 42 44 55 66 71 197 210 218 220 233 286
- ⁸⁷ Francuski predsjednik maršal Mac-Mahon pokušao je 1877. godine da provede antirepublikanski državni udar. U vladinom organu «Journal Officiel» od 16. maja 1877. objavio je pismo ministru-predsjedniku Jules-u Simonu, građanskom republikancu, u kojem je izrazio svoje nezadovoljstvo sa Simonovom djelatnošću. Pismo je bilo namjerno tako sročeno da je Simon morao zamoliti ostavku. Zajedno sa Simonom povukli su se i ostali ministri. Mac-Mahon je ovlastio monarhistu Jacques-Victor-Albert Broglie-a da sastavi novu vladu, koja se sastala već sljedećih dana. Osamnaestog maja 1877. odgođene su sjednice oba doma Narodne skupštine do 16. juna 1877. godine. Taj period iskorišten je za to da se u pokrajinama zamjene mnogi republikanski prefekti i potprefekti s reakcionarnim činovnicima, najvećim dijelom bonapartistima. Dvadeset petog juna 1877. raspušten je poslanički dom u kojem su republikanci imali većinu; novi izbori bili su raspisani za 14. oktobar 1877. Borba radničke klase i svih demokratskih snaga Francuske osigurala je republikancima pobjedu na izborima, a time i daljnje postojanje Republike (vidi nap. 419). 38 40 48 268

- ⁸⁶ Marx misli na dva dopisa objavljena u listu «Times» od 31. maja 1877. pod naslovima «Peace rumours» i «The new French ministry». 40
- ⁸⁹ Na kavkaskom ratnom poprištu započele su iza leđa ruske armije borbe Ačara, koje su omele ofanzivu ruske armije. 40
- ⁹⁰ Engels je sa svojom bolesnom suprugom Lydijom (Lizzy) Burns boravio od 11. jula do 28. augusta 1877. godine u Remzgejtu. 42 44 46 47 50 52 55 57 60 63 65 253 255 - 257 260 264 270
- ⁹¹ Oko 4. jula 1877. godine Engels je otputovao na nekoliko dana u Mančester. 42
- ⁹² Franz Wiede pozvao je Marxa pismom od 9. jula 1877, a Engelsa pismom od 10. jula 1877. da suraduju u časopisu «Die Neue Gesellschaft», koji je un uređivao. Časopis je izlazio od oktobra 1877. u Cirihiu. U pismu Engelu 20. jula 1877. godine Wiede je zamolio da mu, po mogućnosti, smjesti odgovori na njegov prijedlog. Marx i Engels odbili su da suraduju u tom časopisu (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pisma br. 21 i 22 i Drugi deo, pismo br. 108). 42 44 49 54 256 258 372
- ⁹³ Engels je dobio korekturne arke drugog dijela *Anti-Dühringa* (vidi nap. 21), koji je izlazio od 27. jula do 30. decembra 1877. u listu «Vorwärts» pod naslovom *Prekrat u političkoj ekonomiji koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*. 42
- ⁹⁴ U julu 1877. godine štampan je u Lajpcigu prvi dio Engelsovog *Anti-Dühringa* kao posebno izdanje pod naslovom *Prekrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring. I. Filozofija*. 42
- ⁹⁵ Turske trupe iskrcale su se u maju 1877. godine u crnomorskoj luci Suhumi. 42
- ⁹⁶ O ruskoj opsadi turskog utvrđenja Silistrije u maju i junu 1854. godine, za vrijeme krimskog rata 1853 - 1856, pisao je Engels u člancima *Opsada Silistrije i Rat na Dunavu* (vidi u 13. tomu ovog izdanja, str. 222 - 230 i 254 - 258). 43
- ⁹⁷ Ne zna se gdje je Marxovo pismo Franzu Wiedeu. Sačuvan je koncept Engelsovog pisma Wiedeu od 25. jula 1877. (vidi u ovom tomu Drugi deo, pismo br. 108). 44 59
- ⁹⁸ Na općem kongresu socijalista u Goti od 27. do 29. maja 1877. nekoliko delegata pokušalo je na sjednici od 29. maja 1877. da progura odluku koja bi zabranjivala daljnje objavljivanje Engelsovog *Anti-Dühringa* (vidi nap. 21) u centralnom glasilu. Johann Most podnio je slijedeći prijedlog: «Kongres objavljuje: Članci koji su za većinu čitalaca lista 'Vorwärts' nezanimljivi, kao, na primjer, posljednjih mjeseci Engelsove kritike Dühringa, imaju se iz centralnog glasila ubuduće izostavljati.» Slično je zahtijevao i Julius Vahlteich, koji se okomio na ton *Anti-Dühringa*. Govorio je da su Marx i Engels partiji veoma koristili i da će joj vjerovatno i dalje koristiti, ali da je to slučaj i s Dühringom; da ti ljudi imaju da služe u interesu partije, a da profesorske prepirke ne spadaju u «Vorwärts», već da se moraju raspraviti u brošurama. August Bebel predložio je kompromis: «S obzirom na dužinu koju dosižu Engelsovi članci protiv Dühringa i koju će vjerovatno u nastavcima doseći; s obzirom na to da polemika, koju Engels vodi u listu 'Vorwärts' protiv Dühringa, daje ovome i njegovim pristalicama pravo da odgovore s istom opširnošću, a da time ne samo preko mjere zloupotrebe prostor lista 'Vorwärts' nego i ne pridonesu samoj stvari, koja se odnosi na čisto naučnu raspravu, kongres odlučuje: Obustaviti objavljivanje Engelsovih članaka protiv Dühringa u glavnom organu listu 'Vorwärts', a objavljivati ih u brošuri. Isto tako, iz glavnog dijela lista izostaviti daljnje raspravljavanje o toj polemici.»

Wilhelm Liebknecht odlučno se usprotivio Mostovom prijedlogu i Vahlteichovoj tvrdnji. Rekao je da će se, ako se donese odluka o osnivanju jednog naučnog priloga ili revije, takvi članci ubuduće objavljivati ili u tom prilogu ili u reviji. Ali da prije toga ne postoji nijedan list za objavljivanje osim »Vorwärts«; k tom da je to tako odlučeno na prošlogodišnjem kongresu, i to na provokaciju »diringovaca«. Članci su, nastavio je Liebknecht, ponekad bili predugački, ali čovjeku kao što je Engels, koji se u naučnom pogledu dade usporediti samo s Marxom, ipak se ne može propisati da piše kratko ili dugačko. U člancima protiv Dühringa Engels je sebi postavio zadatak da Dühringove napade, sadržane u debelim svescima, odbije u cjelini i da opovrgne njegov čitav sistem — filozofski, prirodnjački i ekonomski — to se ne može učiniti ukratko. Engels je sjajno ispunio svoj zadatak. Nakon objavljivanja Marxovog *Kapitala*, on smatra te članke protiv Dühringa najznačajnijim naučnim radom koji je ponikao u krihu partije. Budući da Dühring napada naučne temelje partije, taj rad je, produžio je Liebknecht, neophodan i u interesu partije, jer služi za obranu tla na kojem stoji partija. To je Engels učinio i za to mu partija duguje zahvalnost.

Nakon kraće debate bio je usvojen Bebelov prijedlog sa Liebknechtovim modifikacijama: takve članke objavljivati u naučnom prilogu lista »Vorwärts« ili u naučnoj »Revue« (vidi nap. 117), eventualno kao brošure. Drugi i treći dio *Anti-Dühringa* objavljen je u naučnom prilogu, tj. prilogu lista »Vorwärts«. 44 45 251 253 258 278 379

- ⁹⁹ Za vrijeme njemačko-francuskog rata 1870 - 1871. godine pruska armija opsjedala je Pariz od 19. septembra 1870. do 28. januara 1871. 44
- ¹⁰⁰ Wilhelm Liebknecht pisao je 13. jula 1877. Engesu: »Neposredno prije Kongresa ujedinjenja« (vidi nap. 221) »Marx je Brackeu poslao jedno pismo s dužom kritikom našeg programa ujedinjenja« (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 10 i nap. 240). »Napis mi je bio predočen, ali je, prije nego što sam ga mogao prepisati, na Marxovu želju, morao biti vraćen. Sada radim na razjašnjenju našeg programa („Brošura o programu“) i stoga bi mi bilo neobično drago kad bih imao Marxovu kritiku. Možeš li biti tako dobar i zamoliti ga da mi je ustupi? Naravno, adresirati na moju ženu.« 45
- ¹⁰¹ Ne zna se gdje se nalazi ovo pismo Wilhelmu Liebknechtu. Na njegov sadržaj misli Engels u svom pismu Marxu od 19. jula 1877. i u pismu Liebknechtu od 31. jula 1877. godine. Liebknecht je na ovo Engelsovo pismo odgovorio 21. jula 1877. godine. 45 257
- ¹⁰² U listu »Vorwärts« od 11. jula 1877. izašla su dva članka Wilhelma Liebknechta, *Das Ketzengericht in Berlin* i prvi članak njegove serije *Die Rothen wider die Blauen*. Ostali članci te serije štampani su u listu »Vorwärts« od 13, 18. i 20. jula 1877. godine. 45
- ¹⁰³ »Istinski« socijalizam — sitnoburžoaska ideologija nastala 1844 - 1845. godine; njeni najznačajniji nosioci bili su, između ostalih, Karl Grün i Moses Heß. »Istinski« filozofi bili su idealistički filozofi koji uzrok svemu zlu nisu vidjeli u kapitalističkim proizvodnim odnosima, već u egoizmu čovjeka. Negirali su revolucionarnu klasnu borbu i pokušali su svojim frazama o »općem čovječanstvu« i »ljubavi«, koji bi trebalo da povežu izrabljivače i izrabljivane, da prikriju klasne sukobe. Kočili su stvaranje samostalnog proleterskog pokreta, osnivanje prve revolucionarne partije radničke klase i ujedinjenje svih demokratskih snaga u borbi protiv feudalne reakcije.
- Marx i Engels kritizirali su u nekoliko radova shvaćanja »istinskih« socijalista, a prvenstveno u drugom dijelu *Njemačke ideologije* (vidi u 6. tomu ovog izdanja, str. 375 - 451). 45

- 104 Na bugarskoj teritoriji postojao je četverokut turskih tvrđava: Ruščuk, Silistrija, Varna i Šumla; bio je to oslonac za akcije turskih trupa. Na početku rusko-turskog rata 1877 - 1878. (vidi nap. 86) glavne snage turske armije bile su koncentrirane na tom području. 45 51
- 105 Nakon dvodnevno bombardiranja (15. i 16. jula 1877) kapitulirala je opsjednuta turska tvrđava Nikopolje na južnoj obali Dunava.
Jedanaestog oktobra 1828, u rusko-turskom ratu 1828 - 1829. godine, ruske trupe zauzele su Varnu. 46
- 106 Od 8. augusta 1877. Marx je sa suprugom i kćerkom Eleanorom boravio radi liječenja u Bad Nojenaru. Neposredno prije 27. septembra 1877. vratio se u London. 47 50 52 60 63 65 259 - 264 266 271
- 107 Marx je saznao za skandal oko generala Galliffet-a i madame de Beaumont vjerovatno najprije iz lista «Vorwärts», koji je 6. aprila 1877. u «Društveno-političkom pregledu» donio vijest koja je započinjala riječima: «Opet je netko uhvatio Nemezidu!» U članku je bilo navedeno da je otprilike prije dva tjedna general Galliffet na jednom balu u pariskoj Velikoj operi nožem teško ranio svoju ljubavnicu madame de Beaumont, sestru supruga predsjednika Mac-Mahona, i da je potom uhapšen. Čitava pariska štampa šutila je o tom skandalu. «Vorwärts» je tu aferu, čiji je glavni akter 1871. godine bio «spasilac reda» i krvnik Pariske komune, ocijenio kao značajno svjedočanstvo o «moralnosti» buržoaskog društva. Marx je 10. aprila 1877. zamolio Carla Hirscha da ga informira o toj aferi (vidi u ovom tomu, Prilozi B, pismo br. 1). 48 451
- 108 Marx ovdje mijenja slijedeću poslovicu: Kad se to dešava na sirovom drvetu, što treba da se desi na suhom. 48
- 109 *Palais de l'Élysee* — Jelizejska palača, rezidencija predsjednika Francuske Republike. 48 53
- 110 *J'y suis, j'y reste* (Ovdje sam, ovdje ostajem) — to su, navodno, riječi koje je maršal Mac-Mahon izrekao za vrijeme krimskog rata 8. septembra 1855. pošto su Francuzi na juriš zauzeli Malahov, ključnu poziciju odbrambenog plana Sevastopolja. 48
- 111 O sukobu do kojeg je u Francuskoj došlo između monarhističkih grupa i republikanske većine u poslaničkom domu, kao i o pokušaju Mac-Mahona da provede monarhistički državni udar (vidi nap. 87), «Vorwärts» je objavio niz članaka, a započeo je 10. juna 1877. godine s uvodnikom *O nedavnom državnom udaru gospodina Mac-Mahona*. Redakcija je smatrala da bi francuska buržoaska republika sa svojom prividnom slobodom djelovala više demoralizatorski nego monarhija i da je stoga za francuske radnike svejedno da li se bore u uvjetima buržoaske republike ili u uvjetima monarhije. Takva shvaćanja osobito su jasno izražena u članku Wilhelma Hasenclevera *Dolje s Republikom!* objavljenom u listu «Vorwärts» od 1. jula 1877. godine. Marx i Engels osudili su to pogrešno stanovište lista «Vorwärts» (Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 107). 48 51 253 286
- 112 Ustavni sukob u Pruskoj nastao je 1862. godine zbog toga što liberalna većina pruske Narodne skupštine nije odobrila sredstva koja je pruska vlada zatražila za reorganizaciju armije. Kralj je potom imenovao Bismarcka ministrom-predsjednikom. Bismarck je proveo reformu u armiji pomoću budžeta koji skupština nije odobrila. Ustavni sukob, izraz nacionalno-revolucionarne krize šezdesetih godina u Njemačkoj, izglađen je 1866. godine nakon pobjede Pruske nad Austrijom, pošto su već izdana sredstva za vojnu reformu bila naknadno odobrena. Pristanak je potvrdio klasni kompromis između odlučujućih dijelova pruske buržoazije, s jedne strane, i monarhije i aristokracije, s druge. 48

- ¹¹³ Marx misli na »Westphalische Volkszeitung«, organ Napredne stranke. Građansko-lijevo liberalna Napredna stranka, osnovana u junu 1861, zahtijevala je u svom programu ujedinjenje Njemačke pod pruskim vodstvom, sazivanje općenjemačkog parlamenta i osnivanje jakog liberalnog kabineta, koje bi bilo odgovorno narodnoj skupštini. Njeno desno krilo odvojilo se nakon pruske pobjede nad Austrijom 1866. i osnovalo Nacionalliberalnu stranku (vidi nap. 514), koja je u svim bitnim pitanjima podržavala Bismarcka. Političari koji su ostali u Naprednoj stranci zastupali su pretežno interese trgovačke buržoazije, sitnijih poduzetnika i gradskog malograđanstva, pri čemu je sitnoburžoasko krilo u svim odlučnim pitanjima bilo nadglasavano. S ujedinjenjem Rajha, s daljnjim porastom kapitalizma nakon 1871. godine i uslijed otvorenog neprijateljstva protiv ojačalog socijalističkog pokreta, opozicija Bismarckovom režimu u Naprednoj stranci sve više je slabila. U jeku puškog nacionalnog šovinizma izjasnila se 1871. godine za aneksiju Alzasa i Lorene i prihvatila poluapsolutistički ustav Rajha. Parlamentarne pobjede izvojevala je još jednom početkom osamdesetih godina svojim protivljenjem Bismarckovom zakonodavstvu zaštitnih carina koje, i pored svog antisocijalističkog stava, ipak nije mogla prihvatiti. Godine 1884. spojila se sa lijevim krilom Nacionalliberalne stranke (vidi nap. 514) u Njemačku slobodnomu stranku. 48
- ¹¹⁴ Odlukom Općeg socijalističkog kongresa u Goti od 19. do 23. augusta 1876, donesenom na sjednici od 23. augusta 1876, riješeno je da će od 1. oktobra 1876. umjesto listova »Volksstaat« i »Neuer Social-Demokrat« izlaziti jedinstveni centralni organ Socijalističke radničke partije Njemačke — »Vorwärts«. Za urednike lista »Vorwärts« kongres je izabrao Wilhelma Liebknechta i Wilhelma Hasenclevera. 49 190
- ¹¹⁵ Dvadeset sedmog juna 1877. godine Wilhelm Liebknecht pisao je Engelsu iz zatvora u Lajpcigu, gdje je od 15. juna do 15. augusta 1877. izdržavao kaznu: »Ovdje mi je sasvim dobro, no sjediti je sjediti, a do 16. augusta to je prilično dugo. I kad bi bar to bilo sve. Najopasniju omću potrgao sam nedavno u Berlinu, ali je ipak ostalo još raznih 'niti' iz kojih se daje splesti poveći konopac. Za jedan članak, koji je u *mojoj odsutnosti* izašao u listu 'Vorwärts' nedavno je palo 6 tjedana (prekosutra je rasprava povodom prigovora); za drugi također prekjučer: 10 tjedana; radi jednog izbornog letka pozvan sam pred *šleski* sud (zbog glupe denuncijacije), optužen zbog kršenja § 130, § 131. i još pola tuceta drugih paragrafa. Ne mogu mi ništa učiniti — malo-pomalo, postao sam čestim učjenjem prilično prepređen pravnik, ali to staje vremena i ipak je tegobno. Zatim još 1/2 tuceta privatnih sporova (uvrede, osobito za vrijeme izborne kampanje)«. 49 253
- ¹¹⁶ Redakcija časopisa »Die Zukunft« poslala je 20. jula 1877. godine jedno pismo Engelsu i jedno isto takvo Marxu. Pozivala se na odluku Gotskog kongresa iz maja 1877. o izdavanju naučne revije (vidi bilj. 117) i predložila Marxu i Engelsu da surađuju u časopisu. Pisma su bila potpisana samo sa »Redakcija lista 'Zukunft'«. Kao adresa bio je naveden ekspedit lista »Berliner Freie Presse«, čiji je glavni urednik bio Johann Most. 49 50 59 257 343 372
- ¹¹⁷ Na kongresu socijalista u Goti od 27. do 29. maja 1877. godine, na sjednici od 29. maja 1877, a na prijedlog Augusta Geiba, odlučeno je da će se »od 1. oktobra ove godine u Berlinu izdavati naučna revija u podesnom obliku, dvaput mjesečno. Do tog datuma listu 'Vorwärts' će se tokom svih 14 dana dodavati jedan prilog pretežno naučnog sadržaja.« Od 1. oktobra 1877. izlazio je u Berlinu časopis »Die Zukunft« kao zvanični teorijski organ partije. Taj časopis, financiran od socijalfilantropa Karla Höchberga i vođen pod pseudonimom R. F. Seifert, pokušao je da skrene partiju na reformistički put. U svom pismu Wilhelmu Brackeu od 23. oktobra 1877. Marx daje kratku i tačnu ocjenu tog glasila (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 122). 50 53 55 57 257

- 118 Engels misli na pjesmu »Kurzweil« (»Zabava«) iz zbirke narodnih pjesama »Des Knaben Wunderhorn«; preradili su je i izdali Achim von Arnim i Clemens Brentano. 50
- 119 Eugen Dühring, od 1863. godine privatni docent na Berlinskom univerzitetu, u svojim spisima nakon 1872. žestoko je napadao neke univerzitetske profesore, između ostalih i Hermanna von Helmholtza, i kritizirao univerzitetski poredak. To je dovelo do toga da su ga reakcionarni profesori godine 1877. počeli napadati. Dühring je u još oštrijoj formi ponovio svoje napade otkrivajući situaciju na univerzitetu i vrijeđajući pojedine profesore. Na to je pokrenut disciplinski postupak, koji je u julu 1877. završio time što mu je bilo oduzeto pravo da djeluje kao nastavnik na univerzitetu. Disciplinski postupak protiv Dühringa i otkaz koji je uslijedio ne samo da su izazvali protestnu kampanju među njegovim pristalicama već je taj akt samovolje bio osuđen i u radničkom pokretu i u drugim demokratski orijentiranim krugovima. 50 251 257
- 120 Engels misli na seriju članaka Wilhelma Liebknechta *Die Rothen wider Blauen* (vidi nap. 102). 50
- 121 Dugotrajna kriza i s tim povezana nezaposlenost masa, kao i ponovno bezobzirno sniženje nadnica, doveli su do toga da je položaj radnika u Sjedinjenim Američkim Državama postao gotovo nepodnošljiv. Na novo smanjenje nadnica željeznički radnici odgovorili su štrajkom. Taj štrajk protegao se na 17 država i obuhvatio radnike drugih industrijskih grana. Naišao je na podršku velikog dijela stanovništva. Zbog oružane intervencije vladinih trupa i milicije došlo je do oružanog razračunavanja. Štrajk je bio ugušen krvavim terorom, strijeljanjima i hapšenjima. Radnička partija Sjedinjenih Država solidarizirala se sa štrajkom i svuda sazivala zborove, ali je bila i suviše slaba da preuzme vodstvo štrajkom. U područjima gdje je postojala jaka organizacija Radničke partije, na primjer u Sinsinatiju, štrajk se mogao uspješno završiti. 52 55
- 122 Na Haškom kongresu u septembru 1872. godine bilo je odlučeno da se sjedište Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika premjesti iz Londona u Njujork (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 565). 52
- 123 Uvodnik Paul-Armanda Challeml-Lacoura objavljen je bez potpisa u listu »La République Française« od 12. jula 1877. godine. 52
- 124 Protiv maršala Bazaine-a, koji je za vrijeme njemačko-francuskog rata 1870. godine predao tvrđavu Méc Nijemcima, vođen je veleizdajnički proces od 6. oktobra do 10. decembra 1873. pred ratnim sudom u Versaju. Bazaine je bio osuđen na smrt, Mac-Mahon mu je kaznu zamijenio sa 20 godina zatvora i progonstvom na otok Sent-Margerit, odakle je u augustu 1874. godine pobjegao u Španiju. 53
- 125 Od maja 1873. do maja 1874. godine Jacques-Victor-Albert Broglie prvi put se nalazio na čelu vlade. Reakcionarna vlada Broglie-a formirana je nakon izbora Mac-Mahona za predsjednika Republike. Kao svoj cilj proklamirala je uspostavljanje vladavine »ordre moral« (moralnog poretka). 60
- 126 *Kristalna palata* — zgrada izgrađena od metala i stakla za prvu međunarodnu izložbu trgovine i industrije 1851. godine u Londonu; trebalo je da simbolizira industrijski napredak. 53
- 127 *Katedarski socijalisti* — predstavnici buržoasko-socijalreformističkog pravca nacionalne ekonomije, nastalog u posljednjoj trećini 19. stoljeća na njemačkim univerzitetima, na čelu sa Lujom Brentanom, Gustavom Schmollerom i Adolphom Wagnerom. Katedarski socijalisti su zahtijevali intervenciju buržoaske države putem reformi radi smanjenja društvenih suprotnosti, da bi time omeli širenje revolucionarnog radničkog pokreta, te radnike zadržali od političke klasne borbe. 53 349 371

- ¹²⁸ Carl Knies, *Geld und Credit. Erste Abteilung; Das Geld...*, Berlin, 1873, str. 119. 53 55
- ¹²⁹ Očito za vrijeme Općeg kongresa socijalista u Goti od 19. do 23. augusta 1876. godine. 54
- ¹³⁰ Wilhelm Liebknecht saopćio je Engelsu 28. jula 1877. godine: »Naša revija (»Die Zukunft« — naziv mi se baš ne sviđa) počinje s 1. oktobrom; redakciju vode Höchberg (koji nam godišnje daje 10 000 maraka) i dr Wiede, obojica valjani mladi ljudi, osobito prvi, i obojica protivnici Dühringovih obmana. Osim toga, organizirana je tako stroga kontrola da se ne moramo bojati nikakvih podvala. Tebe će zamoliti da surađuješ (naravno i M[arxa])« (vidi nap. 116) »i bit će dobro ako to učiniš, iako je Tvoja glavna aktivnost potrebna listu »Vorwärts« kao i prije.« 55 257
- ¹³¹ O tom stanovištu Eugena Dühringa, koje on zastupa u svom radu *Cursus der National-und Socialökonomie...* (vidi nap. 77), Engels raspravlja u drugom dijelu *Anti-Dühring*, naročito u poglavlju V, teorija vrijednosti (vidi u 31. tomu, ovog izdanja, str. 140 - 149), koje je pisao u to vrijeme (vidi nap. 21). 55
- ¹³² Aluzija na *Erinnerungen an Ferdinand Freiligrath* Heinricha Bürgersa, koja su krajem novembra i u decembru 1876. izlazila u berlinskom listu »Vossische Zeitung«. U njima Bürgers prikazuje povijest osnivanja lista »Neue Rheinische Zeitung« i primjećuje da su prve korake ka osnivanju jednog demokratskog lista u Kelnu poduzeli on i Georg Weerth. (Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 15). U V odjeljku njegovih »Sjećanja« on naziva Marxa »dušom stare Centralne uprave« Saveza komunista. 57
- ¹³³ U rukopisu stoji »Le Travail«. »Le Travail« je bio anarhistički tjednik, koji je u redakciji Jamesa Guillaume-a izlazio u Ženevi od augusta do septembra 1873. godine. Od maja 1877. do aprila-maja 1878. godine u Ženevi je izlazio mjesečnik »Le Travailleur«. Gotovo svi suradnici tog časopisa ranije su surađivali u tjedniku »Travail«. 57
- ¹³⁴ Franz Mehring, *Zur Geschichte der deutschen Socialdemokratie*, Magdeburg, 1877. 58
- ¹³⁵ *Herr von Treitschke, der Sozialistentöchter und die Endziele des Liberalismus*, Lajpcig, 1875. Ta brošura Franza Mehringa izašla je bez potpisa. 58
- ¹³⁶ Ilarion Ignjatjevič Kaufman, *Теорія колеканія цвнъ*, Harkov, 1867, str. 123. 58
- ¹³⁷ Pismo Isaaca Butta Generalnom vijeću Međunarodnog udruženja radnika bilo je pročitano na sjednici Generalnog vijeća od 4. januara 1870. godine. Butt je izjavio da je spreman da pomogne uspostavljanju saveza između engleskih i irskih radnika. 59
- ¹³⁸ Prilog je dio rada koji je Marx napisao za *Anti-Dühring* (vidi nap. 21) i koji se nalazi u drugom odjeljku X poglavlja pod naslovom *Iz Kritičke povijesti* (vidi nap. 75). 60
- ¹³⁹ Vjerovatno je riječ o spisu Roberta Owena *The marriage system of the new moral world*, Leeds, 1838. 60
- ¹⁴⁰ Djelima Williama Lucasa Sarganta, Roberta Owena, François-Marie-Charles-a Fourier-a i Nicolas-Gustave Hubbarda, Engels se služio pišući I poglavlje trećeg odjeljka *Anti-Dühring* (vidi nap. 21). 60
- ¹⁴¹ Od 5. do otprilike 21. septembra 1877. godine Engels je sa svojom suprugom Lydijom (Lizzy) Burns boravio u Škotskoj. 65 260 270 272

- 142 U junu i julu 1849. godine Engels je neposredno učestvovao u revolucionarnim borbama u Badenu i Falačkoj. Bio je adutant Augusta Willicha, koji je komandirao jednim odredom dobrovoljaca ustaničke badensko-falačke armije. Engels je zajedno s Willichom izradio planove vojnih operacija i rukovodio provođenjem osobito složenih borbenih zadataka. U četiri borbe lično je učestvovao, među njima i u velikoj bici kod Raštata. O svom sudjelovanju u borbama Engels izvještava u pismu gospođi Jenny Marx od 25. jula 1849. (vidi u 34. tomu ovog izdanja, Treći deo, pismo br. 38). 65
- 143 U julu 1877. prethodnica ruske armije pod komandom generala Gurka prešla je Balkan, zauzela Šipka-klanac i izvršila proboj u pravcu Jedrene. Gurko je ipak krajem jula, odnosno početkom augusta 1877. godine bio primoran da se povuče sa Šipka-klanca. Od 21. do 26. augusta 1877. turska armija pokušavala je da ponovo zauzme klanac, ali nije uspjela. 66
- 144 »Bolesnikom« je car Nikolaj I nazvao Tursku 9. januara 1853. u jednom razgovoru s engleskim poslanikom Seymourom u Petrogradu, a tako ju je nazivao i u daljnjim razgovorima. Tajnu prepisku o tom susretu objavila je engleska vlada u Plavoj knjizi »Correspondence respecting the rights and privileges of the Latin and Greek Churches in Turkey«, London, 1854. Marx je dokumente iz te zbirke analizirao u svojim člancima *Dokument o rasparčavanju Turske i Tajna diplomatska prepiska* (vidi u 13. tomu, ovog izdanja, str. 114 - 136). Marx i Engels kasnije su »bolesnikom« ironično nazivali samog ruskog cara. 66 218
- 145 Ruske trupe su 30. jula 1877. godine po drugi put bezuspješno pokušale da osvoje Plevnu. To im je uspjelo tek 10. decembra 1877. godine. 66 272 288
- 146 Pošto je Rusija 24. aprila 1877. objavila Turskoj rat, ruske trupe pripremale su se da prijedu Dunav. Jedanaestog maja 1877. i u noći između 25. i 26. maja 1877. potopljene su na Dunavu tri najjače turske oklopnjače. Nekoliko odreda je 22. juna 1877. prešlo Dunav na području ušća (u prostoru Braila — Maćin). Glavnina armije prešla je tek 27. juna 1877, i to kod Zimnica. 66 252 254
- 147 Ovo pismo bilo je dosad objavljivano sa datumom: kraj 1876. Međutim, najvjerovatnije je napisano krajem 1877. ili početkom 1878. godine. U to vrijeme Engels je pisao članak *Istraživanje prirode u svijetu duhova*, koji je dovršio otprilike početkom 1878. godine. Pripremajući taj članak, Engels je proučavao, između ostalog, i *Modern spiritualism* (London, 1876) *Johna Nevila Maskelyne-a* i *On miracles and modern spiritualism* (London, 1875) *Alfreda Russella Wallace-a*. Osobito mu je ovo drugo djelo poslužilo kao izvor za njegov članak, koji je kasnije uvrstio u *Dijalektiku prirode* (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 276 - 283). 67
- 148 Nakon smrti Lydije (Lizzy) Burns 12. septembra 1878, Engels je 16. septembra otišao na neko vrijeme u Lithempton. 68 70 72 75 - 77 310
- 149 Marx je zajedno sa svojom suprugom i kćerkom Jenny Longuet boravio od 4. do 14. septembra 1878. u Malvernu. 68 207 311
- 150 Londonski listovi, posebno »The Daily News« i »The Standard«, donijeli su 17. septembra 1878. telegrafske izvještaje agencije Reuter i izvještaje nekolicine dopisnika o sjednici njemačkog Rajhstaga od 16. septembra 1878, na kojoj je započela diskusija o nacrtu iznimnog zakona protiv socijaldemokracije (vidi nap. 151). U debati od 16. septembra 1878. govorili su poslanici Rajhstaga Otto Graf zu Stolberg-Wernigerode, August Reichensperger, Otto Heinrich von Helldorf, August Bebel, Ludwig Bamberger i pruski ministar unutrašnjih poslova Botho zu Eulenburg. 68 311
- 151 Vanredni zakon ili zakon protiv socijalista (zakon protiv općeopasnih težnji socijaldemokracije) Rajhstag je usvojio 19. oktobra 1878. Zakon je stupio na

snagu 21. oktobra 1878. godine. Povod tom zakonu, koji je junkerska krupno-buržoaska država odavno planirala, bila su dva atentata na Wilhelma I u maju i junu 1878. (vidi nap. 446). Tako socijaldemokracija s tim atentatima nije imala nikakve veze, Bismarck je atentate iskoristio za provođenje vanrednog zakona protiv socijaldemokracije. Kad je Rajhstag odbacio prvi nacrt zakona, Bismarck je nakon drugog atentata raspustio Rajhstag da bi, raspisavši nove izbore, dobio u Rajhstagu poslušnu većinu (vidi nap. 445).

Vanrednim zakonom bile su zabranjene sve partijske organizacije i svi sindikati ukoliko su slijedili socijalističke ciljeve. Svi značajniji socijalistički listovi bili su zabranjeni; isto tako i skupovi socijalističkog karaktera. Time što se u određenim gradovima i okruzima moglo zavesti tzv. malo opasno stanje, policiji je bilo omogućeno da samovoljno protjeruje socijaldemokratske radnike i funkcionere. Zakon protiv socijalista trebao je da likvidacijom vođa svakog demokratskog pokreta u Njemačkoj onemogući i paralizira takav pokret.

Socijalistička radnička partija organizirala je ilegalnu borbu protiv vanrednog zakona. Pri tome je morala da se obračuna s desnim oportunistima i anarhističkom grupom u partiji. Marx i Engels pomogli su joj da izradi i provede revolucionarnu strategiju i politiku. Zahvaljujući svojoj revolucionarnoj taktici, povezivanju svih mogućih legalnih i ilegalnih oblika borbe, partija je izdržala i pokazala se čvrstom, razvila se tokom borbe protiv zakona protiv socijalista u masovnu partiju, u kojoj je propagirano marksističko učenje. Na izborima u februaru 1890. godine dobila je 19,7% svih glasova i postala najjača partija Njemačke. Dvadeset petog januara 1890. Rajhstag, pod pritiskom masa, nije dao odobrenje da se produži važnost zakona protiv socijalista. Taj zakon je prestao da važi 30. septembra 1890. godine. Engels je o zakonu protiv socijalista napisao niz članaka: *Izuzetni zakon protiv socijalista u Njemačkoj — Položaj u Rusiji, Bismarck i Njemačka radnička partija* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 124/125 i 232 - 234), *Nemački izbori 1890, Šta sad? Oproštajno pismo čitaocima lista „Sozialdemokrat“* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 3 - 9 i 63 - 65). 68 73 78 93 96 305 310 353 361 372 377 389 422 424 434

- ¹⁵² *«la legalite nous tue»* (zakonitost nas ubija) — izreka Odilona Barrot-a, konzervativnog francuskog političara Druge republike. U njoj je izražena namjera francuske reakcije iz godine 1848. i početka 1849. da izazove narodni ustanak, zatim da ga uguši i opet uspostavi monarhiju (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 46). 68
- ¹⁵³ *Centar* — politička stranka katolika, kojoj su se u ljetu 1870. godine priključili katolički poslanici pruske Narodne skupštine i koja se nakon izbora za Rajhstag 1871. konstituirala i u Rajhstagu (mjesto poslanika partije Centra nalazila su se u sredini dvorane za sjednice). Partija Centra oslanjala se na katoličku sitnu buržoaziju i na većinu katoličkih seljaka i radnika u južnoj i zapadnoj Njemačkoj, kao i u gornjoj Šleskoj. Zastupala je prvenstveno interese katoličkih veleposjednika i industrijskog kapitala. Bila je najprije u opoziciji prema Bismarckovoj vladi i branila je partikularističke, antipruske tendencije. Međutim, partija Centra se slagala s Bismarckovim mjerama protiv revolucionarnog radničkog pokreta. Engels je dao njenu karakteristiku u svom napisu *Uloga sile u istoriji* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 329 - 373) i u članku *Šta sad?* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 6 - 9) 68 73 312
- ¹⁵⁴ *«Ipak smo mi džukele!»* — s tom izrekom okarakterizirao je Ludwig Bamberger — tako izvještava August Bebel — Bismarckov postupak s nacionalnoliberalima (vidi nap. 514). 68 303 311
- ¹⁵⁵ August Bebel je u svom govoru u Rajhstagu 16. septembra 1878. opovrgao neosnovane optužbe Bismarckove vlade, koje su trebale da posluže usvajanju vanrednog zakona (vidi nap. 151). Njegov govor bio je upravljen protiv namjeravanog policijskog terora. Rekao je: «Radnici će, u to budite sigurni, s najvećom žilavošću braniti svoje uvjerenje, sastajat će se u radionicama, u

- tvornicama, u obitelji i u pivnici, na željeznici, nedjeljom u šetnjama i na mnogim drugim mjestima, gdje nitko nije u stanju da ih tačno kontrolira... A onemogućiti takvu djelatnost, bit će Vam posve nemoguće... Pred kraj svog govora još jednom je naglasio: »Kakva god, gospodo, Vaša odluka bila, mi ćemo i dalje živjeti, i to živjeti sve dok prilike, koje su danas prouzrokovale naše jadne odnose u Njemačkoj, ne budu uklonjene. Ne vjerujte da socijalizam možete usmrtili nasilnim sredstvima...« 69 70 73 344
- ¹⁵⁶ Neki Kowalsky bio je u augustu 1878. nakon višemjesečnog suđenja pred vojnim sudom u Odesi osuđen na smrt strijeljanjem. 69
- ¹⁵⁷ List »Standard« od 18. septembra 1878. objavio je u svom dnevnom međunarodnom pregledu članak o prvoj debati u njemačkom Rajhstagu, održanoj 16. septembra 1878, o nacrtu iznimnog zakona protiv socijalista (vidi nap. 151). Engels misli na felegrafske izvještaje o sjednici Rajhstaga od 17. septembra, koji su bili objavljeni u istom broju: »The German Parliament. The Anti-Socialist Bill. Speech of Prince Bismarck«. 70
- ¹⁵⁸ U listu »Vorwärts« od 27. septembra 1878, pod naslovom »Iz Engleske, London, 20. septembar«, nalaze se izvaci iz raznih engleskih novina, koje su se izjasnile za zakon protiv socijalista. »Standard« nije bio naveden. 70
- ¹⁵⁹ Vjerovatno je riječ o listu »Kölnische Zeitung« od 7. septembra 1878. godine. 70
- ¹⁶⁰ U Färberstrasse 12/II nalazila se redakcija lista »Vorwärts«. 70
- ¹⁶¹ Na drugom francuskom radničkom kongresu, koji je zasjedao u Lionu od 28. januara do 8. februara 1878, odlučeno je da se u septembru 1878. godine, za vrijeme svjetske izložbe u Parizu, održi međunarodni socijalistički radnički kongres. Francuska vlada zabranila je održavanje kongresa. Zatvorena sjednica, koja je umjesto toga bila sazvana za 5. septembar 1878. za delegate koji su došli u Pariz, nije bila održana, jer ju je policija silom rastjerala. Uhapšeno je 38 učesnika, koji su, na čelu s Jules-om Guesdom, bili optuženi 22. oktobra 1878. godine. Carl Hirsch, koji je na sjednici sudjelovao kao promatrač, uhapšen je 6. septembra 1878, a nakon oslobađanja 9. oktobra 1878. protjeran iz Francuske. 72 76 319
- ¹⁶² *Reptili* — naziv za novinare i listove koje je plaćala Bismarčkova vlada. U svom govoru u pruskoj Narodnoj skupštini, 30. januara 1869, Bismarck je protivnike vlade nazvao reptilima. Međutim, taj izraz je narodskim jezikom označavao one novinare i listove koji su djelovali u interesu Bismarčkove vlade i koje je vlada zbog toga plaćala iz određenog fonda (reptilski fond). 73 303 314 379 444
- ¹⁶³ Adolph Samter, *Die Reform des Geldwesens*, Berlin, 1869, str. 62. 73
- ¹⁶⁴ Citat iz djela Sir Williama Pettyja *A treatise of taxes and contributions*, London, 1667, str. 47, Marx navodi u *Kapitalu* (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 50). Samter ga izopačeno reproducira iz *Kapitala* na 7. str. svoje knjige. 73
- ¹⁶⁵ U članku Jenny Marx (vidi nap. 166) William Ralston nazvan je »šarlatanom i smutljivcem«. 73
- ¹⁶⁶ Članak Williama Ralstona *Russian revolutionary literature* bio je objavljen u londonskom časopisu »The Nineteenth Century«, sv. I, br. 3, maj 1877. godine. Jenny Marx kritizirala je taj napis u svom članku »Iz londonskog kazališta«, štampanim 25. maja 1877. u listu »Frankfurter Zeitung«. 73

¹⁶⁷ Završetkom rusko-turskog rata Rusija i Turska zaključile su 3. marta 1878. mir u San Stefanu. Taj mirovni ugovor, koji je ojačao utjecaj Rusije na Balkanu, izazvao je oštre proteste Engleske i Austro-Ugarske, koje je podržavala Njemačka. Diplomatski pritisak i vojne prijetnje prisilile su Rusiju da radi preispitivanja ugovor podnese međunarodnom kongresu, koji je od 13. juna do 13. jula 1878. zasjedao u Berlinu. Na tom kongresu sudjelovali su predstavnici Rusije, Njemačke, Austro-Ugarske, Francuske, Engleske, Italije i Turske. Rezultat kongresa bio je zaključenje Berlinskog mira, na temelju kojeg su uvjeti Sanstefanskog ugovora bili izmijenjeni na uštrb Rusije i balkanskih naroda. Berlinskim ugovorom nije bio izmijenjen onaj dio Sanstefanskog ugovora kojim je bilo predviđeno da Rusija opet dobije dio Besarabije, koji joj je bio oduzet 1856. godine. Ali je Rusija dobila i Kars, Ardahan i Batum.

Berlinskim ugovorom bila je, također, potvrđena nezavisnost Srbije, Crne Gore i Rumunije. Bugarska, koja se za vrijeme rata oslobodila turskog gospodstva, trebalo je prema Sanstefanskom ugovoru da postane autonomna. Makedonija je trebalo da pripadne Bugarskoj. Berlinski kongres izmijenio je te odredbe. Bugarska je bila podijeljena na autonomnu kneževinu Bugarsku i autonomnu pokrajinu istočnu Rumeliju, koje su bile obavezne da Turskoj plaćaju danak. Makedonija je opet pripala Turskoj.

Po odobrenju Berlinskog kongresa Austro-Ugarska je okupirala Bosnu i Hercegovinu. Engleskoj, koja je uoči kongresa zauzela Kipar, priznato je pravo upravljanja tim otokom.

Oduke Berlinskog kongresa, koje su prvenstveno pojačale položaj Engleske i Austro-Ugarske, dovele su do nove međunarodne zategnutosti na Balkanu i izazvale opasnost izbijanja novog rata. 76 288 354

¹⁶⁸ Wilhelm Liebknecht pisao je 22. septembra 1878. povodom smrti Engelsove žene, koja je umrla 12. septembra 1878: »Vjeruj mi, suosjećam s udarcem koji te je zadesio. I moja žena izražava Ti iskreno saučesće.« 77

¹⁶⁹ U Rajhstagu je 16. i 17. septembra 1878. održana prva debata o vladinom nacrtu zakona protiv socijalista (vidi nap. 151). Stenografske bilješke sa debate objavljene su u: »Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstags. 4. Legislatur-Periode. I. Session 1877. Erster Band, Berlin, 1878, str. 29 - 91. 77

¹⁷⁰ Pred opasnošću izbijanja rata između Engleske i Rusije, povodom rusko-turskog rata 1877 - 1878. godine, ruska vlada odlučila je da sklopi savez s Avganistanom. U julu 1878. ruski poslanik Stoletov nalazio se u Kabulu na pregovorima o zaključenju rusko-avganistanskog ugovora o savezu. Engleska vlada, koja se tim namjeravanim savezom između Rusije i Avganistana osjećala veoma ugroženom, poslala je u Kabul kao poslanika sir Neville-a Chamberlaina. Na indijsko-avganistanskoj granici avganistanska vlada zabranila mu je da produži putovanje. To je povećalo opasnost vojnog sukoba. Međutim, Rusija je napustila svoj plan o savezu s Avganistanom i diplomatskim putem izgledila napetost u englesko-ruskim odnosima. Avganistan je i dalje zadržao neprijateljski stav prema Engleskoj. Zatim je Engleska u novembru 1878. započela drugi englesko-avganistanski rat, koji je trajao gotovo tri godine. 77 378

¹⁷¹ *Leighton Grove* — ulica u Londonu u kojoj je stanovala obitelj Longuet. 77

¹⁷² Engleski svećenik Moritz Kaufmann zamolio je Marxa da pregleda jedan članak o Marxu, koji je on napisao za svoju knjigu o povijesti socijalizma. Marx se odazvao njegovoj molbi (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 149 i 150). U decembru 1878. godine Kaufmannov članak nešto izmijenjenog sadržaja izašao je u časopisu »Leisure Hour«. Knjiga, od koje je Marx pregledao dva posljednja poglavlja, štampana je 1879. godine u Londonu pod naslovom *Utopias; or schemes of social improvement. From Sir Thomas More to Karl Marx.* 78 314 315

- ¹⁷³ Engels je između 5. i 7. augusta 1879. godine, u pratnji Carla Schorlemmera, oputovao na oporavak u Istburn. U London se vratio 28. augusta 1879. 79 81 85 88 89 352
- ¹⁷⁴ Carl Hirsch pisao je 7. augusta 1879. Marxu i vratio mu prepis Engelsovog pisma Augustu Bebelu od 4. augusta 1877. (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 168). Hirsch je zatim citirao pismo Wilhelma Liebknechta, koje je primio 7. augusta 1879, a koje je Liebknecht napisao povodom planiranog izdavanja ilegalnog glasila partije (vidi nap. 177). Engels i Marx navode sadržaj tog pisma u svom cirkularnom pismu (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). 79 81
- ¹⁷⁵ Marx i njegova kći Eleanora boravili su otprilike od 8. do 20. augusta 1879. u St. Elijeu na otoku Džersiju (vidi i nap. 183). 79 81 350
- ¹⁷⁶ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Wilhelmu Liebknechtu, koje je on očito napisao 20. avgusta 1879. godine. Engels je njime odgovorio na Liebknechtovo pismo od 14. avgusta 1879, kojim je Liebknecht zatražio od Engelsa da nagovori Carla Hirscha da preuzme uredništvo planiranog ilegalnog glasila partije. Engels i Marx spominju Liebknechtovo pismo (ne zna se gdje se ono nalazi) u svom cirkularnom pismu (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). 81 87
- ¹⁷⁷ Socijalistička radnička partija Njemačke pripremala je 1879. godine izdavanje ilegalnog partijskog lista jer je na osnovu zakona protiv socijalista (vidi nap. 151) 27. oktobra 1878. morala obustaviti izlaženje centralnog organa partije, lista »Vorwärts«. U ljetu 1879. godine Karl Höchberg, Eduard Bernstein, Carl August Schramm i drugi desnooportunistički elementi pokušali su da se dokopaju vodstva listom. Iz tog razloga došlo je u periodu od jula do septembra 1879. do opsežne prepiske između Lajpciga (August Bebel, Wilhelm Liebknecht i Louis Viereck), Pariza (Carl Hirsch), Ciriha (Bernstein, Höchberg, Schramm) i Marxa i Engelsa. Marx i Engels pomagali su revolucionarnim vođama njemačke socijaldemokracije, Bebelu, Liebknechtu i Wilhelmu Brackeu, pri osnivanju revolucionarnog partijskog organa, čije je postojanje za borbu njemačke socijaldemokracije u uvjetima zakona protiv socijalista bilo bezuvjetno potrebno. Najvažnije pismo je cirkularno pismo od 17 - 18. septembra 1879. (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). U Cirihi 28. septembra 1879. izašao prvi broj ilegalnog partijskog glasila, »Der Sozialdemokrat«, koji se potom, prvenstveno uz daljnju pomoć Marxa i Engelsa (vidi i nap. 199), razvio u glasilo revolucionarne socijaldemokracije. Godine 1881. započela je tesna, stalna suradnja Marxa i Engelsa. Nisu se ograničavali samo na objavljivanje članaka, već su svojom djelatnošću obuhvatili cjelokupno vođenje tog revolucionarnog lista. Engels u *Oproštajnom pismu čitaocima lista »Sozialdemokrat«* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 63 - 65) piše o svojoj suradnji i o značaju lista »Sozialdemokrat« kao »zastave njemačke partije«. 81 83 87 93 95 348 352 353 355 357 371 395 422
- ¹⁷⁸ Engels citira iz pisma Wilhelma Liebknechta Carlu Hirschu od 28. jula 1879. godine (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174), koje je Hirsch poslao Marxu i Engelsu da se upoznaju s njegovim sadržajem. 81 348
- ¹⁷⁹ Riječ je o pismu Eduarda Bernsteina Carlu Hirschu od 24. jula 1879, koje Marx i Engels spominju i citiraju u okružnici (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). 81 348
- ¹⁸⁰ Socijaldemokratski poslanik Max Kayser podržao je 17. maja 1879, uz odobrenje svoje frakcije, prijedlog Bismarckove vlade o zaštitno-carinskoj tarifi,

- kojim je bilo predviđeno uvođenje viših zaštitnih carina na željezo, drvo, pšenicu i stoku. Taj prijedlog, kasnije ozakonjen, odgovarao je interesima reakcionarnog dijela krupne buržoazije i junckerstva. Marx i Engels oštro su osudili Kayserov nastup i podržavanje tog zakona, te zamjerili nekim vodama njemačke socijaldemokracije što se popustljivo odnose prema Kayserovom postupku (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). 81 361 377 382
- 181 Osamnaestog avgusta 1879. rodio se u Remzgejtju Marxov unuk Edgar Longuet. 81 83 85 87 89 91 98 351
- 182 U avgustu 1879. godine izašla je u Cirihiu prva sveska časopisa »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«, koji je uređivao Karl Höchberg pod pseudonimom dr Ludwig Richter. U tom prvom broju, a naročito u članku *Osrt na socijalistički pokret u Njemačkoj*, Karl Höchberg, Eduard Bernstein i Carl August Schramm objavili su svoj desnooportunistički program. Otvoreno su napali revolucionarni karakter partije i zahtijevali pretvaranje socijaldemokracije u sitnoburžoasko demokratsku reformističku stranku. Opširnu kritiku tog programa izložili su Marx i Engels u Okružnici *Bebelu, Liebknechtu, Brackeu i dr.*, i to u dijelu III *Manifest Cirišana* (vidi u ovom tomu. Drugi deo, pismo br. 174). 82 95 353 355 357 372 380 386 389
- 183 Marx je 20. avgusta 1879. godine prekinuo boravak na otoku Džersiju (vidi bilj. 175) i oputovao 21. avgusta 1879. preko Londona svojoj kćeri Jenny Longuet u Remzgejt (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 41). U London se vratio 17. septembra 1879. 83 85 87 89 - 93 95 97 - 99 351 355 357 369 370 374
- 184 Dvadeset trećeg avgusta 1879. godine Carl Hirsch pisao je Engelsu u Istburn: »Čudite se što sam kod Lešnera. Prije osam dana, u Parizu, idući ulicom pored Höchberga, uhapsila su me dva policajca, odveli komesaru policije i odatle u pritvor prefektуре, gdje sam sjedio dva dana i, zatim, pošto su me uzalud pokušali osuditi na mjesec dana zatvora zbog »povratka bez ovlaštenja«, bio primoran da smjesta napustim Francusku.« Hirschovo protjerivanje iz Francuske u oktobru 1878 (vidi nap. 161), kao i ovo ponovno progonoštvo predstavljali su pomoć francuske vlade Bismarckovom režimu. Time je bilo omogućeno da se progonima zasnovanim na zakonu protiv socijalista (vidi nap. 151) obuhvate i oni socijaldemokrati koji su živjeli u inozemstvu. 82 357 371
- 185 Ne zna se gdje se nalazi pismo koje sadrži izvratke iz pisma Wilhelma Liebknechta Engelsu od 14. avgusta 1879 (vidi nap. 176). 83
- 186 Engels je na pismo Karla Höchberga od 24. avgusta 1879. odgovorio 26. avgusta 1879. godine (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 171). 83
- 187 Na pismo Augusta Bebela od 20. avgusta 1879. Marx i Engels odgovorili su u Okružnici *Bebelu, Liebknechtu, Brackeu i dr.* (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). 83 87 93
- 188 Carl Hirsch javio je dopisnicom 20. avgusta 1879. godine da je stigao u London (vidi nap. 184). 85
- 189 Dvadesetog avgusta 1879. George James Allman držao je na 49. godišnjoj skupštini British Association pozdravni govor u svojstvu predsjednika udruženja. Taj govor štampan je 21. avgusta 1879. u časopisu »Nature«. 85
- 190 U londonskom tjedniku »Freiheit«, koji je izdavao Johann Most, izašla su 30. avgusta 1879. u rubrici »Društveno-politički pregledi«, i 6. septembra 1879. pod naslovom »I jedna spomenica«, dva članka upravljena protiv prve sveske časopisa »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik« (vidi nap. 182),

- u kojima su bila zastupljena anarhistička shvaćanja. U prvom članku prikazivao se opći sadržaj lista »Jahrbuch«, dok je drugi tretirao članak *Osvrt na socijalistički pokret u Njemačkoj*. 93 353
- ¹⁹¹ Carl Hirsch objavio je u »Laterni« 25. maja i 8. juna 1879. članke »Die Zolldebatte« i »Zur Kayser'schen Rede und Abstimmung«. U njima je kritizirao postupak Maxa Kaysera u Rajhstagu za vrijeme debate o zaštitnim carinama (vidi bilj. 180). 95 359 373 377
- ¹⁹² Ironična aluzija na Napoleona III, koji je 28. augusta 1867, prema listu »Moniteur universel« od 28. augusta 1867, rekao: »Unazad četrnaest godina ostvarile su se mnoge moje nade i postignut je velik napredak, ali naš su horizont prekrile i crne tačke.« 96
- ¹⁹³ *Pariski ugovor iz 1856* — mirovni ugovor potpisan 30. marta 1856; njime je okončan krimski rat 1853 - 1856. godine. 96
- ¹⁹⁴ Dvanaesti godišnji kongres britanskih tredjuniona održan je od 15. do 20. septembra 1879. g. u Edinburgu. 98
- ¹⁹⁵ U rukopisu stoji 14. septembar. Četrnaestog septembra 1879. godine bila je nedjelja. Pismo je, očigledno, napisano u petak, 12. septembra 1879, kao odgovor na Engelsovo pismo od 11. septembra 1879. godine. 99
- ¹⁹⁶ Engels je sljedeće retke Marxu napisao na poledini pisma koje je Maltman Barry poslao Engelsu 8. oktobra 1879. godine. To Barryjevo pismo glasi: »Dragi Engels! Marx mi je u nedjelju rekao da ćete Vi možda biti tako dobri da pregledate Blindov članak u listu »Fraser« i da mi date o tome nekoliko primjedaba. Ako to htjednete učiniti, tada mi, molim Vas javite da li i kada mogu zbog toga navratiti do Vas, ili da li ćete mi to poslati poštom. Ne treba da Vam govorim koliko biste me zadužili. Vaš odani M. M. Barry. — P. S. Ukoliko Vam je Marx zaboravio reći, mogu izjaviti da imam odriješene ruke da bespoštedno napadam.« 100
- ¹⁹⁷ Ne zna se gdje se nalaze Engelsove primjedbe o članku Karla Blinda *Prince Napoleon and European Democracy*, koji je u oktobru 1879. godine izašao u časopisu »Fraser's Magazine«. 100
- ¹⁹⁸ Sredinom augusta 1880. godine Engels je otišao u Remzgejt, gdje se nalazio Marx. U Londonu se vratio 27. augusta 1880. Nakon kraćeg boravka u Londonu otišao je u Bridlington Kej, gdje je ostao do 18. septembra 1880. godine. 101 403 408 410 411 414 418 423
- ¹⁹⁹ Wilhelm Liebknecht posjetio je krajem septembra 1880. Marxa i Engelsa u Londonu. August Bebel, iako je namjeravao, nije mogao doći u London. On je 22. septembra 1880. godine pisao Engelsu: »Rado bih jednom došao da Vas lično upoznam, no ovaj put to je opet nemoguće; . . .« Bebel je iste godine zajedno sa Eduardom Bernsteinom posjetio Marxa i Engelsa u Londonu, i to otprilike od 9. do 16. decembra 1880. U oba susreta Marx i Engels su razjašnjavali kakav politički i teorijski stav mora zauzeti partijski organ da bi članove partije u uvjetima zakona protiv socijalista (vidi nap. 151) ispravno orijentirao u njihovoj borbi. 101 422 426 434
- ²⁰⁰ Engelseva dopisnica, koliko se zna, nije sačuvana. 101
- ²⁰¹ Od početka augusta do 13. septembra 1880. godine Marx je sa svojom porodicom boravio radi oporavka u Remzgejtu. 101 406 408 409 414 415 425 430
- ²⁰² U listu »Volksstaat« su u periodu od 28. oktobra do 18. decembra 1874. godine bila u potpunosti objavljena *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* (vidi u

11. tomu ovog izdanja str. 332 - 388), koja su prvi put štampana 1853. godine u Bazelu. Wilhelm Liebknecht pisao je 29. oktobra 1874. Marxu: »Kao što vidiš, sada objavljujemo otkrića o procesu komunistima. Budi tako dobar i odredi što treba da bude štampano za početak (kao ispravak-dopuna). Budući da pripremamo separat, molim Te 1. da, ukoliko možeš, napišeš predgovor, i 2. da me smjesti obavijestiš o eventualnim štamparskim greškama u otisku lista ‚Volksstaat‘.« Marx je napisao »Pogovor« 8. januara 1875. godine (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 459 - 461) i poslao ga 9. januara 1875. Liebknechtu. Taj pogovor izašao je 27. januara 1875. u listu »Volksstaat«, a zatim je bio uvršten u *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*, Lajpcig, 1875. 105 106 123
- ²⁰³ U uredničkom dodatku, »Objašnjenje stranih riječi«, IV odjeljku Marxovih *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* u listu »Volksstaat« od 2. decembra 1874. piše: »Fleurs de Lys, ljiljani – simbol zakonite monarhije.« Greška je, u skladu s Marxovim uputom, bila ispravljena u listu »Volksstaat« od 20. januara 1875. godine. 105
- ²⁰⁴ List »Volksstaat« je 2. i 4. decembra 1874. objavio članak pod naslovom »Narct zakona o bankama«, a 16. decembra 1874. članak »Njemačka državna banka ili udruženje Rajha s kapitalom«, oba pod oznakom K-2. 105
- ²⁰⁵ U listu »Volksstaat« od 23. decembra 1874, u rubrici »Politički pregled«, raspravlja se u članku »Kulturkampf i parlamentarizam« o napisu Juliusa Hermanna von Kirchmanna *Ueber Parlamentarische Debatten*. 105
- ²⁰⁶ Francuski prevod prvog toma *Kapitala* načinio je Joseph Roy. Marx u svom »Predgovoru i pogovoru francuskom izdanju« (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 26 - 27), kao i u nekoliko pisama sadržanih u ovom tomu, ocjenjuje taj prevod i tumači udio i karakter posla koji je imao prilikom priprema francuskog izdanja. Prema ugovoru sa izdavačem Maurice-om Lachatre-om *Kapital* je trebao izaći u 44 sveske, po jedan štamparski arak u svakoj. Međutim, prilikom štampanja pet sveski obuhvaćeno je u jednu seriju, tako da se francusko izdanje pojavilo u periodu od septembra 1872. do novembra 1875. u sveskama I-IX.
- Francuski prevod *Kapitala* objavljen je u uvjetima političke reakcije, koja je započela nakon pada Pariske komune. Sredinom 1875. godine francuska vlada Broglie-a povjerila je upravljanje Lachatre-ovom nakladom u Parizu reaktionaru Adolphu Questu, koji je na sve moguće načine ometao štampanje i prodaju *Kapitala*. 107 108 110 123 126 138 158 159 164 201 267 273 277 324 327 424
- ²⁰⁷ U svom pismu Marxu od 29. decembra 1874. Max Oppenheim je javljao da iz Berlina redovno dobiva list »International Gazette«, koj izlazi na engleskom jeziku. Oppenheim je pretpostavljao da je članke iz Londona pisao Marx. 107
- ²⁰⁸ Ruski izdavač *Kapitala* bio je Nikolaj Petrovič Poljakov. Nikolaj Francevič Danijelson se u njegovo ime dopisivao od septembra 1868. s Marxom. 108
- ²⁰⁹ Marx je svoje glavno ekonomsko djelo namjeravao da objavi u tri toma. Godine 1867. izašao je prvi tom *Kapitala* i u njegovom predgovoru Marx je naveo ovaj redoslijed. »Drugi tom ovog spisa«, pisao je, »govoriće o prometnom procesu kapitala (knjiga II) i o oblicima cjelokupnog procesa (knjiga III), a završni treći tom (knjiga IV) o istoriji teorije.« (Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 18). Ipak, Marx nije mogao sam ostvariti taj plan. Nakon njegove smrti Engels se prihvatio ostavljenog rukopisa i 1885. godine izdao II knjigu kao drugi tom i 1894. godine III knjigu kao treći tom *Kapitala*. Engels nije dospio da obradi i izda četvrti tom *Kapitala* – *Teorije o višku vrijednosti*. 108 197 324 335 374 389 402

- ²¹⁰ Ne zna se gdje se nalazi rukopis ovog pisma. Ovdje objavljeni odlomak citiran je u pismu minhenškog antikvara Emila Hiršcha dru Pappenheimu od 9. septembra 1899. godine. Prema Hirschovom saopćenju Pappenheimu, Marxovo originalno pismo ima dvije strane, datirano je: London, 3. februar 1875, i odnosi se na štampanje *Kapitala* od strane pariskog štampara Louis-a Lahure-a. Ovdje objavljeni reci nalazili su se, prema Hirschovim navodima, na kraju Marxovog pisma. 109
- ²¹¹ Francuska Narodna skupština započela je 21. januara 1875. godine raspravu o nacrtu «ustavnog zakona o organizaciji francuske državne vlasti». Taj zakon postao je sastavni dio ustava od 1875. godine, koji je usvojen 25. februara 1875, a stupio na snagu 1. januara 1876. U raspravama od 29. do 30. januara 1875. debatiralo se prvenstveno o državnoj reformi Francuske. Kao rezultat konačnog glasanja, 30. januara 1875, bilo je u tekstu ustava, formulacijom «Predsjednik republike . . .», indirektno priznato da je Republika, koja je bila proklamirana još 4. septembra 1870, oblik državnog uređenja Francuske. 109
- ²¹² *Vladavina malog seoskog plemstva* – Marx pri tom misli na vladavinu francuske Narodne skupštine, koja se u februaru 1871. godine sastala u Bordou. Njeni poslanici pripadali su u ogromnoj većini raznim monarhističkim grupama. Tu monarhističku većinu sačinjavali su zemljišni vlasnici, činovnici, rentijeri i trgovci, koji su bili izabrani u seoskim izbornim okruzima. 109
- ²¹³ Just Vernouillet slagao se s Marxom, a 5. februara 1875. je odgovorio: «I ja se nadam da će se Republika u Francuskoj održati. Ali kakva Republika! Važno je bilo, najzad, da se uspostavi, a to je gotova stvar, imat ćemo je kao ime, sve dok je stvarno ne budemo imali. To je sada još samo pitanje vremena.» 109
- ²¹⁴ Drugo njemačko izdanje prvog toma *Kapitala* izišlo je u nakladi Otta Meissnera u Hamburgu, u periodu od juna 1872. do maja 1873. u devet sveski, a u ljetu 1873. godine kao knjiga (godina izlaženja bila je navedena 1872). Drugo izdanje, za razliku od prvog, bilo je bolje uređeno, pojedina poglavlja brižljivo redigirana, a u tekstu i bilješkama Marx je izvršio niz dopuna. U «Pogovoru drugom izdanju» (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 19 - 25) Marx je objasnio izmjene. 110 136 267 273 324 327
- ²¹⁵ U francuskom izdanju *Kapitala* Marx je prvi put kritizirao teoriju Johna Stuarta Milla povodom njegovog djela *Principles of political economy* (vidi i u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 156). Engels je 1883. godine preuzeo taj odlomak u treće, a 1890. u četvrto njemačko izdanje (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 454 - 455). 110
- ²¹⁶ «Что дѣлается на родинѣ?» U toj rubrici londonskog časopisa «Впередь» koji je izdavao Pjotr Lavrovič Lavrov, objavljivani su dopisi iz Rusije. 110
- ²¹⁷ U časopisu «Впередь», 3. sveska, London, 1874, izašao je u rubrici «Что дѣлается на родинѣ» anonimni izvještaj iz Irkutska, datiran: februar 1874. Autor tog dopisa bio je German Aleksandrovič Lopatin. U tom članku Lopatin piše o «Ne Naši», o jednoj grupi, na koju je naišao u Sibiru. Članovi «Ne Naši» bili su protivnici postojećeg društvenog poretka u Rusiji, negirali su boga, državnu vlast, svojinu, porodicu, uopće sve zakone i običaje društva. 110
- ²¹⁸ «Докладъ высочайше учрежденной комисіи для изслѣдованія нынѣшняго положенія сельскаго хозяйства и сельской производительности въ Россіи». [Izvještaj komisije, postavljene s preuzvišenog mjesta, za istraživanje sadašnjeg stanja u poljoprivredi i seoske produktivnosti u Rusiji], Petrograd, 1873.
- «Труды комисіи высочайше учрежденной для пересмотра системы податей и сборовъ» [Radovi komisije, sastavljene s preuzvišenog mjesta, za ispitivanje poreskog i dažbinskog sistema], Petrograd, 1872, do 1873. 110

- ²¹⁹ Za odjeljak o zemljišnoj renti, naročito o agrarnim odnosima u Rusiji, Marx je sedamdesetih godina veoma detaljno proučavao to područje.
- U predgovoru trećem tomu *Kapitala* (vidi nap. 209) Engels piše: »S obzirom na raznolikost oblika kako zemljišnog posjeda tako i eksploatacije poljoprivrednih proizvođača u Rusiji, Rusija bi trebala da igra u odjeljku o zemljišnoj renti istu ulogu koju Engleska igra u industrijskom najamnom radu u I knjizi. Na žalost, taj plan mu nije bilo moguće ostvariti.« (Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 13). 110
- ²²⁰ Ovu bilješku Engels je napisao na pismu Hermanna Ramma Engelu 7. februara 1875. godine. Ne zna se gdje se nalazi pismo Rammu. Ramm je u svom pismu javio da naklada lista »Volksstaat« namjerava da kupi u Lajpcigu zemljište radi smještaja zadružne štamparije. Zamolio je Engelsa da »s jednim prilogom za tzv. ‚kaparu‘ za gradilište ... pomogne«. 111
- ²²¹ Od 22. do 27. maja 1875. u Goti je održan kongres na kome su se Socijaldemokratska radnička partija (Liebknecht, Bebel) i Opći njemački radnički savez (lasalovci) ujedinili u jedinstvenu Socijalističku radničku partiju Njemačke. Time je na čelo njemačkog radničkog pokreta došla jedinstvena partija, koja je mogla usmjeravati borbu protiv junkersko-buržoaskog eksploatatorskog poretka i protiv pruskog militarizma. Na kongresu ujedinjenja u Goti donesen je novi partijski statut, izrađen na iskustvima Socijaldemokratske radničke partije (ajzenahovaca), a dopunjen s razrađenim marksističkim organizacionim principima. Program usvojen na kongresu (vidi nap. 264) bio je na visini samog čina — ujedinjenja, u velikoj mjeri bio je ispod teoretskog nivoa programa donesenog 1869. godine u Ajzenahu (vidi nap. 225). Marx je nacrt programa kritizirao u *Primjedbama uz program njemačke radničke partije* (vidi nap. 242), a Engels uglavnom u svom pismu Augustu Bebelu od 18—28. marta 1875. (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 8). 111 120 140 142 257 285 363 458
- ²²² Engelsovo pismo Augustu Bebelu od 18—28. marta 1875. odgovara po sadržaju Marxovim *Primjedbama uz program njemačke radničke partije* (vidi nap. 240). Ne zna se gdje se nalazi rukopis tog pisma. Donosimo ga prema Bebelu, *Iz mog života*, gdje je prvi put objavljeno 1911. godine. 112
- ²²³ August Bebel pisao je Engelu: »Što kažete Vi i Marx o pitanju ujedinjenja? Ja još nisam potpuno odlučio jer uopće nisam informiran, znam samo ono što izvještavaju novine. Zanima me da vidim i čujem kako stoje stvari kad izađem 1. aprila.« 112
- ²²⁴ U listu »Volksstaat«, organu Socijaldemokratske radničke partije, i u listu »Neuer Social-Demokrat«, organu lasalovaca, 7. marta 1875. godine izašao je proglas »Socijaldemokratima Njemačke!« Taj proglas donijeli su opunomoćeni obiju partija na prethodnoj konferenciji od 14. i 15. februara 1875. u Goti. Njime je bio sazvan »kongres socijaldemokrata Njemačke« (vidi nap. 221). S proglasom je objavljen i nacrt partijskog programa, kao i statut, o kojima je bilo raspravljano na prethodnoj konferenciji. 112
- ²²⁵ Ajzenaški program bio je donesen na Općem njemačkom socijaldemokratskom radničkom kongresu, održanom od 7. do 9. augusta 1869. godine u Ajzenahu. Na tom kongresu bila je osnovana Socijaldemokratska radnička partija. Nacrt programa izradio je August Bebel uz pomoć Wilhelma Liebknechta, Wilhelma Brackea, Augusta Geiba i ostalih vođa njemačkog radničkog pokreta. Bebel se pri tom oslanjao na Marxova programska načela iz preambule statuta Međunarodnog udruženja radnika. Karakter ajzenaškog programa bio je, usprkos lasalovskim i vulgarnoekonomskim preostacima, utemeljen na principima Međunarodnog udruženja radnika. Bebelov prijedlog bio je na Ajzenaškom kongresu

odobren i usvojen s manjim izmjenama. Time je Socijaldemokratska radnička partija dobila program koji je odgovarao zahtjevima klasne borbe u Njemačkoj i revolucionarno orijentirao njemački radnički pokret. 112 120 142

²²⁶ *Njemačka narodna stranka* nastala je u periodu od 1863. do 1866. iz pokreta koji je okupljao demokratske snage, a koji je bio orijentiran protiv pruske politike velike sile i pruski usmjerenog liberalizma. Bila je to slabo organizirana stranka demokratske sitne buržoazije pretežno iz jugozapadne i srednje Njemačke. Težila je ka federativnoj velikonjemačko-demokratskoj narodnoj državi, koja bi nastala inicijativom naroda. Dio njenih gotovo isključivo sitnoburžoaskih-intelektualnih vodećih snaga bio je za put narodne revolucije. Snažni unutarnji sukobi o socijalnom i nacionalnom pitanju slabili su njenu akcionu snagu. Masovnu bazu stekla je samo u Virtembergu. Zasluzna je za mobilizaciju masa protiv ujedinjenja Njemačke pod vodstvom reakcionarne militarističke Pruske, ali se i nakon 1866. godine nije oslobodila partikularističkih i austrofilskih tendencija. Njen saski ogranak, Saska narodna stranka (osnovana 1866) pretežno se sastojao od radnika i razvijao se pod utjecajem Wilhelma Liebknechta i Augusta Bebela u socijalističkom pravcu. Glavni dio te stranke, poslije njenog odvajanja od sitnoburžoaskih demokrata, priključio se u augustu 1869. Socijaldemokratskoj radničkoj partiji (ajzenahovcima).

Poslije 1869. godine postojali su još samo ostaci Narodne stranke, koji su i dalje bili na svojoj naprednoj, sitnoburžoasko-demokratskoj platformi, usmjerenoj protiv reakcije i militarizma. Iako se organizaciono odvojila, i dalje je bila ideološki i politički povezana sa Socijaldemokratskom radničkom partijom (posebno grupa oko Leopolda Sonnemanna, izdavača lista *Frankfurter Zeitung*) (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 2). 113 120 140 142

²²⁷ Misli se na slijedeće tačke nacrtu programa:

•Njemačka radnička partija zahtijeva kao slobodarski temelj države:

1. opće, jednako, neposredno i tajno pravo izbora svih ljudi s navršenom dvadeset prvom godinom na svim izborima u državi i općini;
2. neposredno zakonodavstvo od strane naroda s pravom predlaganja i odbacivanja;
3. opću obrambenu moć, narodnu obranu umjesto stajaće vojske; odlučivanje o ratu i miru od strane narodnih poslanika;
4. ukidanje svih iznimnih zakona, posebno zakona o štampi, udruženjima i zborovima;
5. pravosuđe od strane naroda; besplatno pravosuđe. Njemačka radnička partija zahtijeva kao duhovni i moralni temelj države:

1. opće i jednako narodno obrazovanje od strane države. Opće obavezno školovanje. Besplatno obrazovanje.
2. Slobodu nauke. Slobodu vjeroispovjesti. • 113

²²⁸ *Liga za mir i slobodu* — buržoaska-pacifistička organizacija, koju su godine 1867. osnovali sitnoburžoaski i buržoaski republikanci i liberali. Liga se zauzimala za održanje mira u Evropi, ukidanje stajaće vojske i za druge demokratske ciljeve. (Vidi *Zapis jednog govora Karla Marxa o stavu Međunarodnog udruženja radnika prema Kongresu Lige za mir i slobodu*, vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 437/438). U svom programu od 1868. godine Liga je postavila iluzorne zahtjeve o Sjedinjenim Državama Evrope, o federaciji, koja je trebalo da se zasniva na ravnopravnosti ljudi i autonomiji općina i pokrajina. 113

²²⁹ Prema svojoj brošuri *»Otvoreni odgovor Central-Comité-u za sazivanje Općeg njemačkog radničkog kongresa u Lajpcigu*, Lassalle na 5. str. lista *»Arbeiterlesebuch* citira *»čvrsti ekonomski zakon, koji... određuje nadnicu*. 114

²³⁰ *Kapital*, prvi tom (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 499 - 682.) 114

- ²³¹ Wilhelm Bracke kritizirao je 1873. godine u svom radu *Der Lassalle'sch Vorschag. Ein Wort an der 4. Congreß der socialdemokratischen Arbeitpartei* tačku 10. «Naredni zahtjevi u agitaciji Socijaldemokratske radničke partije». Ta tačka Ajzenaškog programa je glasila: «Državna potpora zadrugarstva i kredit države za slobodne zadruge uz demokratske garancije.» Bracke je zahtijevao da se «dotična tačka programa zamijeni s odlučnim socijalističkim tačkama, u skladu s klasnim pokretom». Te tačke bile su «nužnost opsežne stručne organizacije», «ukidanje privatnog vlasništva na svemu što sada predstavlja kapital» i «medunarodna pripadnost proletarijata». 114 142
- ²³² Misli se na izjave Mihaila Bakunjinia u uvodu njegovog spisa *Государственность и анархия*, koji je 1873. godine izašao nepotpisan u Švicarskoj. (Vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 484 - 523). 115 120
- ²³³ August Bebel i Wilhelm Liebknecht bili su u martu 1872. na lajpciškom velezidajničkom procesu osuđeni na dvije godine zatvora zbog pripadnosti Međunarodnom udruženju radnika, socijalističkog uvjerenja i demokratske politike. Bebel je u aprilu 1872. godine na novom procesu zbog «uvrede veličanstva» bio osuđen na još devet mjeseci zatvora, a bio mu je oduzet i poslanički mandat. Liebknecht je oslobođen 15. aprila 1874, a Bebel 1. aprila 1875. godine. 116
- ²³⁴ Wilhelm Bracke pisao je 25. marta Engelsu: «Predočeni program za „kongres ujedinjenja“, koji su potpisali Liebknecht i Geib, sili me na ove retke. Ja ne mogu prihvatiti taj program, i Bebel tako misli s sebe.» Bracke je osobito bio protiv prihvaćanja tačke koja je zahtijevala stvaranje zadruga uz državnu pomoć. «Lasalovci su očito tu tačku postavili kao *conditio sine qua non* ujedinjenja, a naši predstavnici, među njima i Liebknecht i Geib, prihvatili su je za ljubav ujedinjenja. Da bi „ostvarili“ ujedinjenje, zapostavili su svoje uvjerenje, odobrili su nešto za što znaju da je besmisleno . . . ali budući da je Bebel, izgleda, spreman da prihvati borbu, osjećam se, u najmanju ruku, primoranim da ga podržim. Međutim, prije bih još želio znati kako Vi i Marx gledate na tu stvar. Vaše iskustvo je zrelije, Vaš uvid bolji nego moj.» 116
- ²³⁵ Ne zna se gdje se nalazi ovo pismo. Hermann Ramm odgovorio je 24. maja 1875: «Vaše pismo za mene, baš kao i Marxovo Brackeu» (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 10) «kružilo je, a vidjet ćete iz rasprava sa kongresa da smo sa naše strane nastojali da vodimo računa o Vašim i Marxovim namjerama; a to se na kongresu — za koji Liebknecht upravo piše da se sve izvršno razvija — može mnogo lakše nego prije dva mjeseca . . . Nasuprot tome, što se tiče našeg postupka, u taktičkom pogledu, stvar je drugačija. Tu za nas nema sumnje da Hasselmanni, da mi nismo napravili određene ustupke, ni uz najbolju volju ne bi uspjeli da zadovolje svoje društvo za ideje ujedinjenja — to zahvaljujući sljepilonosti mozga, koju su ti klipani prakticirali već 1/2 tuceta godina.» 116
- ²³⁶ Ne zna se gdje se nalazi ovo pismo. Wilhelm Liebknecht odgovorio je na Engelsono pismo 21. aprila 1875: «Nedostaci programa, na koje upozoravaš, nesumnjivo postoje i bili su nam od samog početka jasni, ali na konferenciji» (vidi nap. 224) «se nisu mogli izbjeći, osim ukoliko nije trebalo prekinuti pregovore o ujedinjenju. Lasalovci su neposredno prije održali sjednicu predsjedništva i došli su u pogledu nekih naročito neprijatnih tačaka s uvjetovanom punomoći. Morali smo im tim prije popustiti, jer nijedan od nas (a niti od drugih) ni najmanje ne sumnja da je ujedinjenje smrt lasalijanstva.» 116
- ²³⁷ Engels je pismom, za koje se ne zna gdje se nalazi, pozvao Augusta Bebela u London. Bebel je, zatim, 23. februara 1875. odgovorio: «Vi biste željeli da s Liebknechtom dođem tokom ove godine k Vama u London; ja bih zaista rado, Liebknecht sigurno također, ali ove godine ne mogu. Kad budem slobodan, neće me samo partija preplaviti s više poziva na zborove nego što je dana u

- godini — to je sada kod nas tako uobičajeno, svako mjesto smatra da nakon tako dugo vremena ima pravo da zahtjeva posjetu... » Bebel je posjetio Marxa i Engelsa tek u decembru 1880 (vidi nap. 199). 117
- 238 Rukopis ovog pisma pohranjen je u arhivu obitelji Engels u Engelskirhenu, iz koga je njemački izdavač dobio fotokopiju. 118
- 239 *Endowed Schools commission*, osnovana godine 1869, bila je komisija vlade u čijoj su nadležnosti bile one škole u Engleskoj i Velju koje su se financirale prihodima od zadužbinskih fondova.
Roby je kao sekretar (1869 - 1872) i kao opunomoćnik (od 1872. do 31. decembra 1874) *Endowed Schools commission* zajedno s dr Temple-om obavljao glavni posao pri ispitivanju više od 800 zadužbinskih škola. Komisija je ustanovila da u tim školama postoji stvaralačka nesposobnost i loša uprava. Predložila je mjere koje su isključivale nemarno raspolaganje zadužbinskim novcem i garantirale stalnu kontrolu. Godine 1874. *Endowed Schools commission* bila je na prijedlog Konzervativne stranke spojena sa *Charity Commission*, s organom osnovanim za vrijeme konzervativne vlade. To je značilo ponovo uspostavljanje starih prilika. 118
- 240 Marxove »primjedbe uz program njemačke radničke partije« (vidi u 30. tomu ovog izdanja. str. 13 - 27) predstavljale su nakon »Manifesta Komunističke partije« i »Kapitala« najznačajniji teoretski dokument marksizma. Svojom kritikom nacrtala programa (vidi nap. 224) Marx je istovremeno odgovorio na sva osnovna pitanja novog perioda u razvoju međunarodnog radničkog pokreta. U prvom redu, primijenio je iskustvo Pariske komune na uvjete proleterse klasne borbe u prisko-njemačkoj vojnoj državi i time pomogao njemačkoj radničkoj klasi pri formiranju naučno zasnovane strategije i taktike. Zatim je, posebno u pitanjima države i revolucije, razradio teoriju naučnog komunizma i prvi puta formulirao misao dviju faza komunističkog društva. Marxova kritika orijentalizma je revolucionarne vođe njemačke radničke klase put prevladavanja lasalovstva i vulgarno-demokratskih shvaćanja. Doprinijela je daljnjem širenju i primjeni revolucionarne teorije u njemačkom radničkom pokretu. 120 142
- 241 U rukopisu (vidi i faksimil u ovom tomu, str. 121) je opaska »Notabene« u glavi pisma obilježena sa jednim križićem, koji se na ovom mjestu teksta ponavlja. Rečenica »Rukopis mora biti vraćen Vama« je potcrtana. Potcrtavanje i iznad toga napisano »W. Bracke«, vjerovatno ne potječu od Marxa. 120
- 242 Marx i Engels odustali su od takove izjave (vidi u ovom tomu, str. 141. i 143). 120
- 243 Wilhelm Liebknecht piše o tome u svom pismu Engelsu 21. aprila 1875. (vidi nap. 236). 123
- 244 U proglasu »Socijaldemokratima Njemačke!« (vidi nap. 224) rečeno je da se zajednički kongres treba održati od 23. do 25. maja 1875. godine. Lasalovci su svoj kongres sazvali prije zajedničkog kongresa, a kongres Socijaldemokratske radničke partije (ajzenahovaca) trebao je zasjedati u Gothi od 25. do 27. maja 1875. U stvari, Gotski kongres ujedinjenja održan je od 22. do 27. maja 1875, u isto vrijeme zasjedali su i kongresi ajzenahovaca i lasalovaca. 123
- 245 Trideset prvog marta 1875. godine Carl August Schramm pisao je Marxu: »Dogovorio sam s Liebknechtom da u nizu sasvim popularnih članaka iznesemo čitaocima osnovne pojmove narodne privrede i naš stav prema današnjem načinu proizvodnje i zato ću postavke razrađene u Vašem »Kapitalu«, u graničama koliko su razumljive jednom širem krugu ljudi, popularizirati još više nego što je to Most već učinio. Međutim, pri tome ću također doći do tačke,

za koju sam u dvojbi u pogledu Vašeg teoretskog stava, mislim na teoriju zemljišne rente. U mojoj Otvorenoj prepisci s M. Hirschom [ja] sam, naime, ukazao samo na to da ćete se Vi složiti s postankom vrijednosti od zemlje (analogno str. 61. „Kapitala“) — nipošto ne bih želio doći pred čitaoca „Volkstaata“ s različitim teorijama. Po mom ličnom mišljenju tačno je shvaćanje razvijeno u Rodbertusovom „3. socijalnom pismu“; Ricardo kao i Tünnen priznaju samo rentu od povlaštenog položaja. Smijem li Vas zamoliti da mi u 2 riječi kažete da li ćete pristati uz neko i uz koje stanovište?« 124

- ²⁴⁶ Ne zna se gdje se nalazi ovo pismo. Carl August Schramm napisao je Marxu odgovor 14. maja 1875: »Najljepše zahvaljujem na Vašem prijateljskom i opširnom pismu, koje mi je naročito dragocjeno zbog podataka o zemljišnoj renti. Prema Vašoj želji šaljem Vam dotičnu željenu adresu; oba vlasnika, Bambergera i Bernsteina, poznajem lično i vjerujem da mogu jamčiti da su poverljivi.«
Očigledno je riječ o berlinskoj firmi Bamberger 8 Co, platnena i pamučna roba na veliko, Breitestraße 22, čiji su vlasnici bili Jacob Bamberger i Ad. Bernstein. 124 126
- ²⁴⁷ Sačuvana je i koverta ovog pisma sa slijedećom adresom pisanom Engelsovim rukopisom: »Dr Oswald, 23, Gloncisln Crescent, Regent's Park, N. W.« 125
- ²⁴⁸ *Annolied* je povijesna pjesma iz srednjeg vijeka, to je prvenstveno slavopojka godinama biskupovanja (oko 1010 - 1075) nadbiskupa od Kelna, koji je kasnije (1083) kanoniziran, a koji je u stvarnosti bio veoma svjetovan, ratoboran i vlastoljubiv. Napisao ju je vjerovatno oko 1105. godine neki srednjofranački svećenik. Ta slavopojka carsko-biskupskoj partikularističkoj vlasti započinje opsežnom kronikom u stihovima o čitavoj svjetskoj povijesti. Ta kronika je najstarije poetsko povijesno djelo njemačkog jezika. 125
- ²⁴⁹ U svojim pismima od 29. marta i 25. aprila 1875. iz Brisela E. Glaser de Willebrord zamolio je Marxa da suraduje u budućem socijalističkom tjedniku »La Réforme sociale«. 126
- ²⁵⁰ Ovaj tekst predstavlja koncept odgovora na pismo Patricka Johna Colemana Engelsu od 19. maja 1875. godine. Engels je taj koncept napisao na zadnjoj stranici Colemanovog pisma. Ne zna se gdje se nalazi pismo Colemanu. 128
- ²⁵¹ Ovu bilješku na njemačkom jeziku Engels je napisao na koverti pisma Patricka Johna Colemana. 128
- ²⁵² *Traube-ove voještačke ćelije* su kapljice kemijske supstance, koje, stavljene u pogodnu otopinu (na primjer, kapi otopinskog ljepila u kiselini za štavljenje), stvaraju polupropusne površinske membrane. Osmotski procesi vode do pojava (apsorpcija otapala, »rast« kapljica, povećanje membrane) koje pokazuju djelomično zapanjujuće sličnosti s pojavama, što se opažaju na živim stanicama.
Nakon prvih vijesti u stručnoj štampi 1864. i 1866. godine, njemački naučenjak Moritz Traube (1826 - 1894) objavio je 1867. u »Reicherts und Du Bois-Reymonds Archivu« prvi sažeti rad o *Eksperimentima za teoriju stvaranja ćelija i entozmoze*. Na sjednici botaničke sekcije 47. skupštine njemačkih prirodoslovaca i liječnika u Breslavi, 23. septembra 1874, Traube je podnio referat o rezultatima svojih eksperimenata.
Kao i Traube, u 19. stoljeću mnogi materijalistički nastrojani biolozi (osobito fiziolozi) pokušavali su da pronađu uzorke živog organizma. Budući da su za istraživanje elementarnih životnih procesa nedostajale sve pretpostavke, vjerovalo se da se može zaključiti o postojanju relativno jednostavnih i sagledljivih uzoraka mehanizama životnih procesa. Iako se to pojednostavnije pokazalo neprihvatljivim, ipak su, zahvaljujući tim radovima, stvoreni neophodni temelji

- moderne biokemije i molekularne biologije. Traubeovi radovi dobili su kasnije veći značaj za fizikalnu kemiju. (Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 81 i u 31. tomu ovog izdanja str. 64, 462, 477). 130
- 253 O teoriji Hermanna von Helmholtza Engels je pisao u *Dijalektici prirode* (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 458 - 462). 130
- 254 Institut marksizma-lenjinizma pri CKSED ne raspolaže rukopisom ovog pisma. Pismo je bilo nepotpuno objavljeno u «Catalogue of valuable printed books, autograph letters, historical documents, etc.», London, 1952, od Fa. Sotheby Co. Prema podacima iz tog aukcijskog kataloga, pismo je imalo 2 i po stranice. Prva stranica i posljednji reci pisma bili su objavljeni kao faksimil.
- U trenutku kada je pisao ovo pismo Marx očito još nije znao da je autor članka *The International Working Men's Association* bila jedna žena (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 23). 131
- 255 Prvi dio članka Matilde Betham-Edwards *The International Working Men's Association* izašao je nepotpisan u julu 1875. godine u časopisu «Fraser's Magazine». U augustu i septembru 1875. objavljena su dva nastavka tog članka. 131 138
- 256 *Bazelski kongres* Medunarodnog udruženja radnika zasjedao je od 6. do 11. septembra 1869. godine. 132
- 257 Hermann Schumacher pisao je 27. juna 1875. da, potaknut studijem *Kapitala* šalje Marxu treće izdanje knjige njemačkog ekonomiste Johanna Heinricha von Thüнена *Der isolirte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und National-ökonomie*, koja je štampana u nakladi H. Schumacher-Zarchlin. Zamolio je Marxa da mu javi što misli o predgovoru knjige, koji je on napisao. 136
- 258 *Johann Heinrich von Thünen. Ein Forscherleben*; to djelo izdao je, bez naznake autora, Hermann Schumacher 1868. godine u Rostoku. 136
- 259 Članak *Социализмъ и борба за существование* Pjotra Lavroviča Lavrova izašao je nepotpisan u časopisu «Впередъ!» 15. septembra 1875.
- Lavrov je 20. septembra 1875. pisao Engelsu: «Primili ste br. 17 «Впередъ!» Prvi članak obrađuje temu kojom ste se, kako mi je Marx rekao, u posljednje vrijeme mnogo bavili» (vidi nap. 35). «S nestrpljenjem očekujem Vaš rad o toj temi, ali još nije izašao. Vi, naime, radite na tome, kako mi je rekao Marx, s jednog drugog historijskog stanovišta. Ipak bih Vam bio veoma zahvalan ako biste se potrudili i pročitali moj članak o socijalizmu i borbi za opstanak i ako biste mi javili što o njemu mislite.» 137 149
- 260 Brošura *Quelques mots d'un groupe socialiste révolutionnaire russe à propos de la brochure: «Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs»* izašla je u Briselu nepotpisana i bez podataka o godini objavljivanja. Bila je upravljena protiv izvještaja *Zavjera protiv Medunarodnog udruženja radnika* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 269 - 380), koji su godine 1873. uz suradnju Paula Lafargue-a napisali Marx i Engels.
- Pjotr Lavrovič Lavrov pisao je Engelsu 10. septembra 1875: «Vjerovatno ste vidjeli tu brošuru, koju su u Briselu objavili anonimni pristaše Nečajeva, tobože kao odgovor na brošuru o «Alijansi», Uzgred rečeno, ni grupa niti rad nemaju nikakvog značaja.» Krajem septembra ili početkom oktobra 1875. Lavrov je poslao Engelsu tu brošuricu. 137 139
- 261 U listu «Dundee Advertiser» od 25. septembra 1875. izašao je članak *The International Working Men's Association. By an Internationalist*. Autor raspravlja o članku *The International Working Men's Association*, koji je izlazio u nastavcima u časopisu «Fraser's Magazine» (vidi nap. 255).

- U pismu Marxu od 25. septembra 1875. Peter Imandt je pisao: »Iz priloga ćeš vidjeti da „Dunee Advertiser“ ima za dopisnika jednog Tvog veoma dobrog prijatelja. Zapanjio sam se kad sam jutros vidio članak i nemam pojma odakle potiče. Ti to vjerovatno znaš, i u tom slučaju šaljem sove u Atenu.« 138
- 262 Ove retke Marx je napisao na dopisnici. Svojom je rukom dodao slijedeću adresu: »Mons. P. Lawroff, 3, Evershot Road, Tollington Park, Holloways. 139
- 263 Engels misli na rukovodstvo Socijalističke radničke partije Njemačke (vidi nap. 12). 140 143
- 264 Program Socijalističke radničke partije Njemačke bio je 25. maja 1875. na Gotskom kongresu Ujedinjenja jednoglasno usvojen. »Volksstaat« ga je objavio 28. maja 1875. godine. Izuzevši tačku o proleterskom internacionalizmu, koju je Marx kritikovao u *Primjedbama uz program njemačke radničke partije* (vidi nap. 240), a Engels prvenstveno u svom pismu Augustu Bebelu od 18. do 28. marta 1875 (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 8), program u principijelnim pitanjima nije bio izmijenjen u odnosu na nacrt programa. Na prijedlog Wilhelma Liebknechta, kongres ujedinjenja unio je u program internacionalistički princip revolucionarnog radničkog pokreta. 140 142
- 265 Istu misao izrazio je Wilhelm Bracke u pismu Engelu od 25. marta 1875. godine, pisao je: »Smatram da 2 čovjeka, koji se u izvjesnim pitanjima razilaze, ukoliko žele ići zajedno, trebaju tada u zajednički program unijeti ono što ih ujedinjuje, ono što im je zajedničko; dok se, s jedne strane, svojata, a, s druge strane, popušta, ako jedan to pokušava priznati, on je prisiljen da prizna ono što se protivi njegovom uvjerenju.« 140
- 266 Kako to proizilazi iz pisma Josea Mese Engelsu od 4. jula 1875, Engels je Mesi, dok je ovaj boravio u Londonu, pročitao Gotski program. Mesa u svom pismu moli Engelsa da ga obavijesti o posljednjoj djelatnosti njemačkih prijatelja, o njihovom ujedinjenju s lasalovcima i o Gotskom programu. Mesa je te informacije namjeravao da pošalje prijateljima u Madrid. 141
- 267 U pismu Engelu od 28. juna — 7. jula 1875. Wilhelm Bracke je izvjestio da je rukovodstvo Socijalističke radničke partije Njemačke u Hamburgu, koje su uglavnom sačinjavali bivši članovi Općeg njemačkog radničkog saveza, odlučilo da sa zvaničnog popisa partijske literature, objavljenog u listovima »Volksstaat« i »Neuer Sozialdemokrat«, skine slijedeća antilasalovska djela: Wilhelm Bracke, *Der Lassall'sche Vorschlag*, Braunšvajg, 1873, i Bernhard Becker, *Geschichte der Arbeiter-Agitation Ferdinand Lassalle's*, Braunšvajg, 1874. Obje knjige bile su štampane u nakladi Wilhelma Brackea. Na Brackeov energični zahtjev ta odluka partijskog rukovodstva bila je povučena. 141 143
- 268 Opća njemačka udružena štamparija (Registrirano društvo) bila je najzad osnovana na izvanrednoj glavnoj skupštini, održanoj 29. augusta 1875. u Berlinu. Lasalovci Wilhelm Hasselmann, Friedrich Wilhelm Fritzsche i Heinrich Rackow bili su izabrani u upravu štamparije, a za nadzorno vijeće bilo je određeno partijsko rukovodstvo Socijalističke radničke partije Njemačke, koje je već od juna 1875. vršilo tu funkciju za lajpcišku Zadrnu štampariju, koju su 1872. osnovali aizenahovci. 141
- 269 Izbori za Rajhstag održani su 10. januara 1877. godine. Njemačka socijaldemokracija dobila je 493 447 glasova. To je bilo više od 9% svih predanih glasova. Porast glasova u odnosu na 1874. godinu iznosio je 40%. Broj socijaldemokratskih poslanika Rajhstaga porastao je sa devet na dvanaest.
- O značaju tih izbora Engels je pisao u *Pismu Bignamiju o njemačkim izborima 1877. godine* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 76/77). 141 142 215 217 218 220 226 236 285 471

- ²⁷⁰ Ne zna se gdje se nalazi rukopis ovog pisma. August Bebel objavio je to pismo, kao što je i ovdje nepotpuno štampano, prvi put 1911. godine u svom djelu *Iz mog života* (vidi nap. 272). 142
- ²⁷¹ August Bebel je 21. septembra 1875. pisao Engelsu: »Potpuno se slažem s Vašom osudom prijedloga programa« (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 8), »što dukazuju i moja pisma Brackeu. Također sam oštro predbacio Liebknechtu zbog njegove popustljivosti, ali kad je nevolja već bila tu, trebalo se ispetljati koliko god je to moguće. Ono što je kongres odlučio, bilo je najviše što se moglo postići. S druge strane, ispoljila se strahovita ograničenost i djelomična jetkost, s ljudima se moralo postupati kao s lutkama od porculana ukoliko se željelo izbjeći da kongres ujedinjenja, sazvan s tako velikom galamom, ne propadne na radost protivnicima i najveću sramotu Partije. Na koncu je, posebno u pitanju predstavnika, ipak uspjelo tako djelovati da smo mogli biti zadovoljni s rezultatom. Svakako, vovejat će se još mnoga bitka protiv ograničenosti i ličnog egoizma, ali ja ne sumnjam da će i te bitke, ukoliko budemo djelovali vješto, biti izborne bez štete za cjelinu i da će za dvije godine sasvim drugi duh prožeti sada dijelom još tvrdoglave elemente.« 142
- ²⁷² Početka ovog pisma nema. U glavi prve stranice pisma August Bebel je napisao: »Uz Engelsovo pismo od 12. okt. 1875.« Ta bilješka i činjenica da je Bebel u djelu *Iz mog života* objavio pismo od 12. oktobra 1875. bez završetka, dopuštaju pretpostavku da je ovo pismo nastavak pisma od 12. oktobra 1875. i da ih je Engels poslao Bebelu kao jedno pismo (12 - 15. oktobra 1875). Budući da ipak nedostaje srednji dio pisma, a da se opseg dijela koji manjka ne može rekonstruirati, donosimo oba dijela, pisana u različite dane, kao samostalna pisma. 144
- ²⁷³ Engels očigledno misli na Zadržnu štampariju u Lajpcigu, koju je 1872. godine osnovala Socijaldemokratska radnička partija (ajzenahovci). Od juna 1875. funkciju nadzornog vijeća (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 25) vršilo je rukovodstvo Socijalističke radničke partije Njemačke, koje se uglavnom sastojalo od bivših članova Općeg njemačkog radničkog saveza. 144
- ²⁷⁴ U listu »Volksstaat« od 8, 10. i 15. septembra 1875. objavljen je članak »Karl Marx o štrajkovima i radničkim udruženjima«. Članak je bio prenesen iz bečkog lista »Gleichheit«, centralnog glasila austrijske socijaldemokracije. Izašao je nepotpisan, a predstavljao je, u stvari, njemački prevod Marxovih *Štrajkova i radničkih udruženja*, § 5. drugog poglavlja Marxovog djela *Bijeda filozofije* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 139 - 144), koje je 1847. godine objavljeno na francuskom jeziku. Članak je izašao s predgovorom i pogovorom. U listu »Volksstaat« od 10. septembra 1875. redakcija je mjestu »Economisti i socijalisti« dodala slijedeću opasku: »Socijalisti kova gospodina Proudhona. Toga se treba pridržavati, jer se riječ i kasnije upotrebljava u tom smislu. Marx i njegovi prijatelji tada su običavali dosljedne socijaliste nazivati komunistima.«
- Godine 1885. izašlo je prvo njemačko izdanje *Bijede filozofije*. Redakciju su izvršili Karl Kautsky i Eduard Bernstein, a Engels ga je pregledao i dodao predgovor. U tom izdanju Engels dotično mjesto objašnjava u bilješci pri dnu stranice: »To znači: tadašnji, furijeristi u Francuskoj, ovenisti u Engleskoj.« (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 142). 144
- ²⁷⁵ Karl Kautsky pisao je svoje članke od 1875. do 1880. godine pod pseudonimom Symmachos. Prvi članak Kautskog za »Volksstaat« bilo je *Die soziale Frage vom Standpunkte eines Kopfarbeiters aus betrachtet*, a »Volksstaat« ga je objavio u brojevima od 17, 22, 24. i 29. septembra, te 1, 6. i 8. oktobra 1875. godine. Dopisnički znak Kz nije se dao dešifrirati. 145
- ²⁷⁶ Engels upoređuje period reformi u Rusiji, koji je započeo 1861. s ukidanjem ropstva, s tzv. novom erom u Pruskoj od 1858. do 1862. godine.

- Nakon poraza u krimskom ratu (1853 - 1856) carska vlada provela je niz reformi: ukidanje kmetstva 1861, reforme mjesne uprave (reformu zemstva, reformu seoske uprave 1864. i reformu općinskih poslova 1870), novo uređenje sudova 1864. i reformu finacijskog sistema. Provođenje svih tih reformi predstavljalo je korak naprijed na putu pretvaranja Rusije u građansku monarhiju. Marx je o tome pisao u *Bilješkama o reformi iz 1861. u Rusiji i o razvitku nakon te reforme* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 341 - 355). 145
- 277 Engels vjerovatno misli, između ostalog, i na slijedeće brošure Košeleva: *Наше положение, Обь общинномъ землевладеніи въ Россіи* i *Общая земская дума въ Россіи*. Te brošure izašle su 1875. godine u Berlinu. 145
- 278 Krajem oktobra – početkom novembra 1875. Engels je sa svojom suprugom Lydijom (Lizzy) Burns otputovao u Hajdelberg da tamo smjesti nećakinju svoje žene, Marry Ellen Burns, u neki pansion. Šestog novembra 1875. vratio se u London. Mary Ellen Burns boravila je u Hajdelbergu od novembra 1875. do marta 1877. godine. 146 148 149
- 279 Engelsova brošura *O društvenim odnosima u Rusiji*, štampana 1875. u Lajpcigu, sastoji se iz jednog, posebno za tu svrhu napisanog, kraćeg predgovora i od članka V serije *Izbjeglička literatura* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 449 - 458 i 472 - 474). Pod »prvim, nije sa člancima štampanim«, Engels podrazumjeva članak IV *Izbjegličke literature* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 361 - 368), koji je, kao i članak V te serije, bio upravljen protiv Tkačovljeve brošure »Otvoreno pismo gospodinu Friedrichu Engelsu«, Cirihi, 1874 (vidi nap. 1). Četvrti članak izašao je u listu »Volksstaat« od 28. marta i 2. aprila 1875. godine, ali nije bio unesen u brošuru *O društvenim odnosima u Rusiji*. 147
- 280 Sadržaj ovog pisma djelomično doslovno odgovara bilješci »Struggle for life« u *Dijalektici prirode* (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 466 - 467). 149
- 281 Thomas Hobbes u svom djelu *Elementa philosophica de civie*, Libertas, pogl. I, zastupa mišljenje »da je prirodno stanje ljudi, prije nego što su obrazovali društva, bio naprosto rat, i to rat svijui protiv svih« (bellum omnium in omnes). Tu misao Hobbes je razvio i u *Levijatanu*, pogl. XIII i XIV. 150
- 282 Paul Kersten pisao je 24. novembra 1875. Engelsu: »Ništa nije razumljivije nego to da jedan novajlija u socijalnoj demokraciji, koji dolazi u London, neodoljivo želi da vidi i razgovara s Vama i gospodinom Marxom.« Na tom pismu Engels je kasnije napisao slijedeću bilješku: »Kersten, 75, nije više viden.« 154
- 283 Izvatke iz ovog pisma pročitao je Walery Wróblewski prilikom otvaranja mitinga, održanog u Londonu 4. decembra 1875, u čast godišnjice poljskog ustanka 1830. godine. U izvještaju s mitinga, objavljenom 31. decembra 1875. u »Впередь!«, jedan dio pisma bio je doslovno objavljen. 155 156
- 284 Marx i Engels nastupili su 1847. prvi put na mitingu povodom godišnjice poljskog ustanka 1830. godine (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 337 - 341). 155
- 285 Pošto je Pruska u ratu 1866. i 1870 - 1871. godine pobijedila dvije velike evropske sile, Austriju i Francusku, njemačko carstvo, stvoreno 1871, nastojalo je da veže saveznike sporazumom i na taj način onemogućiti koaliciju protiv Njemačke, te održi Francusku u vanjsko-političkoj izolaciji. U periodu od 5. do 12. septembra 1872. u Berlinu su se sastali carevi Njemačke, Rusije i Austro-Ugarske. U zajedničkom interesu bilo im je da održe monarhiju i nastave borbu protiv svih republikanskih tendencija i revolucionarnog pokreta, koji je stalno jačao. Trocarski savez, grudobran najreakcionarnijih snaga Evrope, predstavljao je pokušaj da se obnovi reakcionarna Sveta alijansa iz 1815. godine, koju su sačinjavale Austrija, Rusija i Pruska.

Na berlinski razgovorima u septembru 1872. bio je postignut samo usmeni dogovor. U junu 1873. između Njemačke, Rusije i Austro-Ugarske sklopljen je trocarski sporazum. Učesnici su se obavezali na zajedničke akcije za slučaj vojnog sukoba s drugim državama. Bismarck ipak nije uspio da sporazumu nametne direktno antifrancusku tendenciju.

Godine 1881. sklopljen je između triju sila pakt o neutralnosti, trocarski savez. Godine 1884. bio je produžen na još tri godine, ali je uskoro, u prvom redu, zbog porasta njemačko-ruskih suprotnosti, potpuno izgubio svoje značenje. 155 288 300 321

- ²⁸⁶ Friedrich Leßner pisao je 15. decembra 1875. Engelsu: «Upravo saznajem da se u „Daily News of Monday last“ (od prošlog ponedjeljka) nalazi telegram, u kojem je rečeno da je *Frankel* u Beču uhapšen i optužen zbog sudjelovanja u vladi Komune.»

Leo Frankel bio je uhapšen u Beču 9. decembra 1875. i optužen da je kao član Pariske komune sudjelovao u podmetanju požara u gradskim zgradama i dr. Nakon dvomjesečnog pritvora u bečkom zatvoru prebačen je 18. februara 1876. u budimpeštanski zatvor. Budući da je francuska vlada zahtijevala izručenje Frankela, a spise o Frankelovom predmetu nije poslala u Austriju, Frankel je 27. marta 1876. godine bio pušten iz zatvora uz kauciju od 5000 guldena. Već 28. marta 1876. javio je Marxu da je oslobođen i opširno ga izvjestio o svom hapšenju i sužanjstvu. Kazneni postupak protiv Frankela bio je ipak nastavljen. 157

- ²⁸⁷ Ove retke Marx je napisao na dopisnici. Dodao joj je slijedeću adresu: «M. P. Lawroff, 3, Evershot Road, Tollington Park, Holloway.» 158

- ²⁸⁸ Haški kongres Međunarodnog udruženja radnika održan je od 2. do 7. septembra 1872. godine. Prema svom sastavu bio je najreprezentativniji od svih kongresa Međunarodnog udruženja radnika. Učestvovalo je 65 delegata iz 15 zemalja. Delegaciju iz Njemačke sačinjavali su: Bernhard Becker, Theodor Cuno, Joseph Dietzgen, Adolf Hepner, Ludwig Kugelmann, Gustav Ludwig, Fritz Milke i Georg Schumacher. Marx je pored punomoći Generalnog vijeća i sekcije 1 u Njujorku imao i punomoć iz Lajpciga. Engels je uz sekciju 6 u Njujorku zastupao i sekciju iz Breslave.

Marx i Engels mnogo su radili na pripremama Haškog kongresa da bi povezali proleterske snage. Na sjednicama Generalnog vijeća, uz njihovo aktivno sudjelovanje, raspravljalo se i usvojio prijedlog o izmjenama statuta i pravilnika Međunarodnog udruženja radnika, koji je trebalo podnijeti kongresu; u prvom redu, prijedlog da se u statut unese odluka Londonske konferencije o «političkoj djelatnosti radničke klase» i da se prošire ovlaštenja Generalnog vijeća. Obe odluke, za koje su se njemački delegati odlučno zauzimali, bile su usvojene na Haškom kongresu.

Na kongresu je okončana dugogodišnja borba Marxa i Engelsa i njihovih pristaša protiv svih vrsta sitnoburžoaskog sektaštva u radničkom pokretu unutar Međunarodnog udruženja radnika. Iz Udruženja su bili isključeni vode anarhista Mihail Bakunjin i James Guillaume. Odluke Haškog kongresa predstavljale su kamen temeljac za razvoj samostalnih nacionalnih političkih partija međunarodnog radničkog pokreta. 159 191 192 212 232 258

- ²⁸⁹ Marx ponavlja misao iz recenzije N. G. Černiševskog o ruskom izdanju djela Henryja Charlesa Carey-ja «Političko-ekonomska pisma predsjedniku SAD». Černiševski tamo piše: «Put historije nije pločnik Nevskog-prospekta... Tko se boji da će se uprašiti ili zamazati čizme, taj neka se okani društvene djelatnosti.» 159

- ²⁹⁰ U svom pismu Marxu od 17. marta 1876. Friedrich Adolph Sorge je pitao da li bi Marx i Engels htjeli doći u Filadelfiju povodom stogodišnjice osnivanja Sjedinjenih Američkih Država. 159

- ²⁹¹ Sedamnaestog marta 1876. Friedrich Adolph Sorge pisao je Marxu: »Pokret svakim danom jača, iako je u njemu još dosta nečistog elementa. Među čitaoce engleskog jezika treba baciti nekoliko zapaljivih napisa i tako među njima prokrčiti našoj partiji put, prirediti teren. — Sa, na žalost, prerano umrlim Hermannom Meyerom, starim prijateljom Weydemeyera, dogovorio sam i pripremio da ovog proljeća izađe ovdje *Komunistički manifest* na engleskom jeziku. Njegovom smrću (M[eyer]ovom) plan je propao i sada Vi morate pomoći. Vi imate Meyerov prevod *Manifesta* (ja sam Vam ga donio 1872); pregledajte ga, napišite *prilog* koji ste obećali, pošaljite mi ga uskoro i ja ću se onda pobrinuti da se ovdje brzo štampa i rasturi. — Učinite sve što možete i to brzo!« Sorge je ponovio svoj zahtjev u nekoliko pisama tokom 1876 - 1880. godine. Marx i Engels nisu dospjeli da prerade taj engleski prevod za izdanje u Sjedinjenim Državama (vidi u 32. tomu, ovog izdanja, str. 288). 159 266 273 373
- ²⁹² Marx očito misli na prevare i bankarske špekulacije u vezi s izgradnjom transkontinentalne Pacifičke željeznice, kao i na druge skandale povodom korupcija u periodu dok je predsjednik Sjedinjenih Država bio general Grant. 160 164
- ²⁹³ Engels je krajem juna 1876. godine posjetio sa svojom suprugom Lydijom (Lizzy) Burns njenu nećakinju Mary Ellen Burns u Hajdelbergu (vidi nap. 278). 161 169
- ²⁹⁴ Danski socijalistički vođa Louis-Albert-François Pio posjetio je Marxa za vrijeme svog boravka u Londonu. Pio, koji se u Londonu zadržao do 22. maja 1876, pozvao je Marxa na osnivački kongres danske Socijaldemokratske radničke partije, održan 6. juna 1876. godine u Kopenhagenu (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 5). 163
- ²⁹⁵ Sačuvana je i koverta ovog pisma sa slijedećom adresom napisanom Marxovim rukopisom: »Mr. F. A. Sorge, Bez. 101, Hoboken, N. J., via New York (U. States), per next steamer.« 164
- ²⁹⁶ Po prijemu Marxovog pisma od 4. aprila 1876. (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 37), Friedrich Adolph Sorge obratio se, zbog članaka iz »Tribune«, Livingstonu, koji je bio najbliži prijatelj pokojnog Hermanna Meyera. Livingston je javio Sorgeu da je Ludwig Kugelmann, budući da je Otto Meißner pripremao u Hamburgu opće izdanje Marxovih djela, molio još prije četiri mjeseca da mu pošalje te članke, pri čemu je naglasio da do objavljivanja ne može doći bez Marxovog znanja i suradnje. Ali da on Kugelmannu još ništa nije poslao, ni da će mu zasad išta poslati. Sorge je u svom pismu Marxu od 2. juna 1876. doslovce prenio dotična mjesta iz Livingstonovog pisma. 164
- ²⁹⁷ Sačuvana je i koverta ovog pisma, sa slijedećom adresom napisanom Engelsovim rukopisom: »P. Lawroff, Esq., 3, Evershot Rd., Tollington Park, Holloway N.« 168
- ²⁹⁸ Engels citira stih iz pjesme *Die hochdeutsche Närdersmädle*, sadržane u zbirci pjesama na falačkom dijalektu *Fröhlich Palz, Gott erhalts!* Karla Gottfrieda Nadlera. Drugo izdanje, Frankfurt na Majni, 1851. To izdanje Engels je koristio u svom napisu *Franakho doba* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 431 - 433). 170
- ²⁹⁹ Engels ovdje očito misli na ciklus *Herr Christoph Hackstrumpf, weiland Schuhmacher und Volksredner, Particulier und Bürgergenadierhauptmann, Rathsherr und Inhaber einer goldenen Schnupftabaksdose etc.* Eine politische Idylle in dreizehn Bildern, sadržan u zbirci pjesama *Fröhlich Palz, Gott erhalts!* Karla Gottfrieda Nadlera. 170
- ³⁰⁰ Pjotr Lavrovič Lavrov saznao je iz pisma Wilhelma Liebknechta od 3. augusta 1876. da je Grigorij Jevsejevič Gurevič »dostavio pošti i policiji svežanj pisama«. Lavrov je o tome obavijestio Engelsa u svom pismu od 7. augusta 1876. i dodao

- da Gurevič nije duže vremena išao po pisma adresirana na njega na poste restan-
te, a između ostalih, ni po pisma od Liebknechtu, pa su pisma bila otvorena.
Lavrov je zamolio Engelsa da javi Liebknechtu da će se on i ostali Rusi pobrinuti
da se takva greška više ne ponovi, ali da za njih ne postoji ni trun sumnje u
mladog ruskog socijalistu, koji je u Berlinu njihov čovjek za vezu i kojeg su zbog
njegove političke aktivnosti preporučile naročito socijalističke grupe u Rusiji.
Lavrov je nadalje pisao da je 6. augusta 1876. dobio iz Lajpciga pismo od izvesnog
Vladimira Gavriloviča Dehterjova, u kojem ovaj piše, tobože u ime njemačkih
socijaldemokrata, da su radi istrage u toj stvari poslali u Berlin izvjesnog Ivana
Jakovljeviča Čerņiševa. Liebknecht je odgovorio 31. augusta 1876 godine (vidi
u ovom tomu, Durgi deo, pismo br. 55). 171
- 301 U svom pismu Marxu od 27. septembra 1876. Wilhelm Bracke je pisao: «Vi
znate da je Bernh. Becker, baš na moje posebno insistiranje, započeo povijest
Komune. S tim će, kako mi je pisao prije nekoliko mjeseci, završiti do maja
77. Ali budući da je Becker za . . . 55 araka koje treba isporučiti zahtjevao honorar
od cca. 2200 talira, a ja toliku svotu nisam mogao nabaviti, a niti bi se toliko
dalo izvući iz knjige, i budući da je Becker bahato i u uvredljivoj formi odbio
i moje ostale dobronamjerne prijedloge, sad sam s Beckerom prekinuo i tako
digao ruke od 300 talira, koji su mu unaprijed plaćeni za djelo (o Komuni 71).
Engels je detaljnije obaviješten o stanju stvari.» 186
- 302 Opsadno stanje, uvedeno 1871. prilikom gušenja Pariske komune, bilo je u 39
francuskih departmana produženo i nakon obaranja Komune kako bi se one-
mogučile političke slobode. Vlada je držala štampu pod jakim pritiskom, spreča-
vala je javne zborove i zabranila oglašavanje. Politički život bio je paraliziran.
U decembru 1875. godine opsadno stanje bilo je ukinuto u čitavoj Francuskoj
osim za gradove Pariz, Lion i Marsej, gdje je potrajalo do 1. maja 1876. godi-
ne. 188
- 303 Članak Pjotra Lavroviča Lavrova *Русские передъ южнославянскимъ вопросомъ*
bio je bez potpisa objavljen u časopisu «Впередъ!» 1. oktobra 1876. godine.
Sažet prikaz članka, pisan na engleskom jeziku, s nekoliko doslovno prevedenih
citata, izašao je 19. oktobra 1876. u listu «Pall Mall Gazette» pod naslovom
A Russian socialist's view of the Eastern Question. 189
- 304 Od 19. do 23. augusta 1876. u Goti je održan drugi Opći kongres socijalista.
Izveštaj o kongresu izlazio je od 23. augusta do 1. septembra 1876. u listu «Volks-
staat» u rubrici «Kongres njemačkih socijalista». Prema izvještaju lista «Volksstaat»
od 1. septembra 1876. Wilhelm Liebknecht je na kongresu, između ostalog,
navodno, izjavio: «Marx i Dühring sami će zastupati svoja shvaćanja u listu
,Volksstaat'.» Devetog oktobra 1876. u odgovoru na Marxovo pismo, Liebknecht
je napisao: «Izveštaj lista ,Volksstaat' nisam ni napisao ni pročitao; a za grešku
sam saznao tek od Tebe. Motteler, koji je napisao izvještaj, zamijenio je Tebe
s Engelsom. Naravno, ja sam govorio samo o Engelsu.» 190
- 305 Ovaj citat uzet je iz tragedije Adolfa Müllnera *Die Schul*, II čin, sl. 5. 190
- 306 U dijelu izvještaja o Općem kongresu socijalista, objavljenom 25. augusta 1876,
bilo je rečeno da su bernski socijalisti poslali kongresu pozdravno pismo, u kojem
iznose želju bakunjinista iz Švicarske za pomirenjem i pozivaju predstavnike
Socijalističke radničke partije Njemačke da sudjeluju na bernskom kongresu
anarhista od 26. do 30. oktobra 1876. godine. Na prijedlog Augusta Bebelaa kongres
je odlučio da na to pismo «odgovori u prijateljski bratskom smislu». Međutim, kako
je Wilhelm Liebknecht obavijestio Marxa u svom pismu od 9. oktobra 1876,
partija nije pristala da bude zvanično zastupljena na kongresu. Na bernskom
kongresu anarhista sudjelovao je kao gost Julius Vahlteich i održao je govor
(vidi nap. 388). 190 192 201 212

- ³⁰⁷ Njemačko izdanje *Histoire de la commune de 1871* Prosper-Olivier-a Lissagaraya, štampano 1876. u Briselu, izašlo je 1877. godine u Braunšvajgu. Na Marxov savjet (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 57 i 58) Wilhelm Bracke preuzeo je nakladu njemačkog izdanja. Glavni dio njemačkog prevoda (vidi nap. 326) redigirao je Marx. 190 201 203 217 225 228 240 249 259 260 262 263 471
- ³⁰⁸ Na taj poticaj Wilhelm Liebknecht napisao je opsežan članak *Die Schande Europas*, koji je 13. oktobra 1876. bio objavljen kao uvodnik lista »Vorwärts«. 190
- ³⁰⁹ Aluzija na brošuru Emile de Girardina *La honte de l'Europe*, Pariz, 1876. 191
- ³¹⁰ Vjerovatno je riječ o masovnom pokretu za drugu izbornu reformu u Engleskoj od 1865. do 1867. godine. 191 192
- ³¹¹ Ova opaska nalazi se u zaglavlju prve stranice ovog pisma. 191
- ³¹² Ne zna se gdje se nalazi pismo pisano na njemačkom jeziku. Institut marksizma-lenjinizma pri CK SED raspolaže samo mađarskim prevodom, koji je bio objavljen 17. juna 1906. u listu »Népszava«. 192
- ³¹³ Leo Frankel pisao je Marxu 22. maja 1876. o zemljo vlasničkim odnosima u Mađarskoj. Devetog oktobra 1876. Frankel je javio da je kazneni postupak protiv njega (vidi nap. 186) konačno obustavljen. 192
- ³¹⁴ Na ovom mjestu Marxovo originalno pismo vjerovatno je netačno prevedeno na mađarski jezik. Devetog oktobra 1876. Frankel je pisao Marxu: »Kako je sa Međunarodnim udruženjem radnika? Negdje sam pročitao da se u Švicarskoj treba održati kongres na kojem će se težiti k ujedinjenju, jer na njemu treba da budu zastupljeni — tako tamo piše — pristaše Marxa i Lassalle-a. Molim Te, obavijesti me o tome što prije da bih znao kakav stav da zauzmem prema toj stvari.« To dopušta pretpostavku da je rečenica o kojoj je riječ, u rukopisu glasila otprilike ovako: »Kako da Ti, kao stari član Generalnog vijeća i Haškog kongresa, treba da postupiš, to se samo po sebi razumije.« Rečenica koja potom slijedi formulirana je također u smislu savjeta Frankelu kakav stav da zauzme prema predstojećem bernskom kongresu. 192
- ³¹⁵ Marx je na sjednici Haškog kongresa od 3. septembra 1872, za vrijeme verificiranja punomoći, rekao da su se takozvane vođe engleskih radnika manje-više prodale buržoaziji i vladi (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 561). 192 320
- ³¹⁶ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Ernstu Dronkeu. Bilješku je Engels napisao na Dronkeovom pismu od 13. oktobra 1876, kojim je Dronke zamolio Engelsa da mu pomogne da dobije kredit od 150 funti sterlinga. 194
- ³¹⁷ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Emilu Blanku. Engels ga je prepisao na pismo Ernsta Dronkea od 13. oktobra 1876. (vidi nap. 316). 195
- ³¹⁸ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Ernstu Dronkeu. Prepis se nalazi na Dronkeovom pismu od 13. oktobra 1876. (vidi nap. 316). 196
- ³¹⁹ Ludwig Kugelmann pisao je 16. oktobra 1876. Engelsu: »Caro tvrdi da je pročitao *Kapital*, sumnjam da ga je pročitao; pretpostavljam da članak u augsburškom listu »Allgemeine Zeitung« zabunom smatra Marxovim radom. On, naime, tvrdi da pouzdano zna da je Marx već 6 - 8 godina stalni suradnik tog lista i ostao je pri tome usprkos mom osporavanju. — Rad Gospodin Vogt, na koji sam ga uputio, nije poznavao. — Dakle, izgleda mi posve nepoželjno da se u naučnim krugovima na Marxa svaljuje odgovornost za izjave drugih i ja sam Carou obećao da ću ga obavijestiti.« 197
- ³²⁰ U vezi sa aferom Vogt, Marx je u augsburškom listu »Allgemeine Zeitung« objavio četiri izjave: 1. *Pismo redaktoru lista »Allgemeine Zeitung«* 27. oktobra 1859; 2. *Izjava u prilogu* od 21. novembra 1859; 3. *Otvoreno pismo o stvari*

- Vogta i berlinskog »National-Zeitung«* u prilogu od 17. februara 1860; 4. *Izjava* u prilogu od 1. decembra 1860 (vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 558, 562/563 i 571). 197
- ³²¹ Odgovarajući na Engelsovo pismo, Ludwig Kugelmann poslao mu je 22. oktobra 1876. zatražene podatke. Recenzija prvog toma *Kapitala*, koju je napisao Eugen Dühring, izašla je u decembru 1867. godine u mjesečniku »Ergänzungsblätter zur Kenntniss der Gegenwart«, tom 3, sveska 3, str. 182 - 186.
Engels u svom *Anti-Dühringu* misli na tu recenziju (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 95 i 102). 197
- ³²² Ludwig Kugelmann priložio je svom pismu Engelsu od 16. oktobra 1876. članak za koji je primjetio: »Priložena rasprava odnosi se zacijelo na Schärflca i vjerovatno Vas interesira.« 198
- ³²³ Slijedeći dio pisma objavio je Pjotr Lavrovič Lavrov 1. novembra 1876. u časopisu »Впередъ!« na ruskom jeziku pod naslovom »Из писма уреднику листа ,Впередъ'.« 199
- ³²⁴ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Ernstu Dronkeu. Koncept pisma Engels je napisao na poledini Dronkeovog pisma od 31. oktobra 1876. Tim pismom Dronke je zamolio Engelsa da mu bude jamac za kredit od 200 funti sterlinga. 200
- ³²⁵ Tridesetog juna 1869. godine Engels je istupio iz firme Ermen & Engels u Manchesteru. 200
- ³²⁶ Engels je pismeno predložio Wilhelmu Blosu da prevede na njemački jezik Lissagaryovu *Histoire de la commune de 1871* (vidi nap. 307). Ne zna se gdje se nalazi to pismo. Blos je 16. novembra 1876. odgovorio da je primio pismo i da je spreman da »isporuči prevod«. Već 14. novembra 1876. Marx je saznao od Wilhelma Brackea da je Bracke našao jednu ženu prevodioca. Prevod Isolde Kurz ipak nije odgovarao. Stoga je Bracke krajem oktobra 1877. godine dao prevod Blosu da ga preradi i dovrši. 201 275 278
- ³²⁷ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Ernstu Dronkeu. Koncept pisma Engels je napisao na poledini Dronkeovog pisma od 12. novembra 1876. godine. Tim pismom Dronke je predložio da bi on sam izvršio uplatu za dospjelo obnavljanje police, koju je on dao Engelsu kao osiguranje za jamstvo kreditu (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 67). 202
- ³²⁸ Wilhelm Bracke priložio je svom pismu Marxu od 14. novembra 1876. jedno pismo Jamesa Guillaume-a, koje mu je Marx trebao poslati natrag. 202 2
- ³²⁹ *Alliance de la Démocratie Socialiste* (Alijansa socijalističke demokratije) osnovao je u oktobru 1868. u Ženevi Mihail Bakunjin kao međunarodnu organizaciju anarhista. Alijansa je u svom programu, prije svega, proglasila jednakost klasa i neodložno ukidanje države. Negirala je organizacionu borbu radničke klase za osvajanjem političke vlasti.
Godine 1869. Generalno vijeće Međunarodnog udruženja radnika primilo je Alijansu u Udruženje pod uvjetom da Alijansa prestane da postoji kao samostalna međunarodna organizacija. Usprkos formalnom pristanku, Alijansa je stvarno i dalje postojala kao organizacija. Vođila je neprestanu borbu protiv Generalnog vijeća nastojeći da preuzme vodstvo u Međunarodnom udruženju radnika, te da Međunarodnom udruženju radnika nametne svoju anarhističku koncepciju. Nakon Pariske komune anarhisti su pojačali svoje akcije protiv Generalnog vijeća. Bakunjin i njegove pristaše tada su osobito napadali marksističku teoriju o državi, učenje o diktaturi proletarijata. Negirali su svaku političku borbu, nužnost revolucionarne masovne partije proletarijata i borili se protiv principa demokratskog centralizma. Haški kongres 1872. godine (vidi nap. 288) premoćnom

većinom isključio je vođe Alijanse, Bakunjina i Jamesa Guillaume-a iz redova Međunarodnog udruženja radnika.

U izvještaju *Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika* (vidi u 19. tomu ovog izdanja, str. 269 - 380) Marx, Engels i Paul Lafargue prikazali su program, ciljeve i metode Alijanse. 203 257 427

- ³³⁰ Wilhelm Bracke pisao je u svom pismu Marxu od 14. novembra 1876: «Naši seljaci su izvanredni.» Sedamdesetih godina Bracke je uspješno agitirao među sjevernonjemačkim seljacima. Zastupao je shvaćanje da radnička klasa može uspjeti u svojoj borbi samo ako je usko povezana sa seljaštvom. Za izbore za njemački Rajstag, zakazane za 10. januar 1877 (vidi nap. 269), Bracke se kandidirao u I braunšvajgskom izbornom okrugu uz veliku podršku birača iz redova seljaštva. Brackea je pobijedio nacional liberalni kandidat, ali je Bracke dobio dovoljan broj glasova prilikom naknadnih izbora u Glauhau-Merane 22. februara 1877. godine (vidi nap. 357). 203
- ³³¹ Prvi socijalistički radnički kongres Portugala zasjedao je od 1. do 4. februara 1877. u Lisabonu. Na tom kongresu definitivno je konstituirana portugalska Socijalistička partija, koja je bila osnovana 1875. godine; doneseni su program i statut slični Gotskom programu Socijalističke radničke partije Njemačke; izabran je Centralni komitet partije. Na molbu Azeda Gneccoa, sadržanu u njegovom pismu Engelsu od 21. januara 1877, Marx i Engels poslali su kongresu krajem januara pozdravno pismo, koje su potpisali i Friedrich Leßner, Paul Lafargue i Maltman Barry. Kongres je dobio i pozdravno pismo partijskog vodstva Socijalističke radničke partije Njemačke. Kratku ocjenu tog kongresa dao je Engels u napisu *Evropski radnici 1877. godine* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 99/100).
- Johann Philipp Becker objavio je vijest o predstojećem kongresu portugalskih socijalista u listu «Tagwacht» od 2. decembra 1876. godine. 205
- ³³² Djelo Johanna Philippa Beckera *Neue Stunden der Andacht* izlazilo je 1875. i 1876. godine u sveskama. 205 212
- ³³³ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Gustavu Raschu. Koncept pisma Engels je napisao na Raschovom pismu od 13. novembra 1876. godine. 206
- ³³⁴ Sredinom 1876. godine u listu «Volksstaat», odnosno u listu «Vorwärts» (vidi nap. 114) razvila se polemika između Gustava Rascha i Karla Schaiblea. Započela je Raschovim člankom *Deutsche Flüchtlinge in London*, koji je izašao 30. jula 1876. u listu «Volksstaat», i sa Schaibleovim *Odgovorom jednog Nijemca na „Njemačke izbjeglice u Londonu“ od Gustava Rascha*, koji je 12. novembra 1876. izašao u listu «Vorwärts». Na to je Rasch 13. novembra 1876. pisao Engelsu: «Molim Vas, smjesta mi napišite kakva je to bila pripovijest koja se zbila sa Schaibleom kad je posljednji put branio Blinda — vjerujem, protiv Marxa? Pričali ste mi o tome u Londonu. Pojednosti sam zaboravio.» Osim toga, zamolio je Engelsa da mu pošalje podatke koje bi mogao upotrebiti u svom odgovoru Schaibleu. Rasch je Engelsov odgovor koristio u svom članku *Odgovor jednog Nijemca na „Njemačke izbjeglice u Londonu“ od Gustava Rascha*, koji je 12. januara 1877. godine izašao u listu «Vorwärts». U tom članku Rasch je, ne navodeći izvor, objavio čitav dio Engelsovog pisma koji se odnosi na Karla Blinda i Schaiblea. 206
- ³³⁵ Polemika na stupcima lista «Allgemeine Zeitung» započela je 27. oktobra 1859. godine s Marxovim *Pismom redaktoru lista Allgemeine Zeitung*. Devetog novembra izašlo je *Izjava* Karla Blinda, a 21. novembra, u prilogu, *Objašnjenje* Marxa. Kao posljednje, list «Allgemeine Zeitung» objavio je 11. decembra 1859. Blindova *Izjava*. Taj članak bio je propraćen uredničkom bilješkom, kojom je «Allgemeine Zeitung» najavio da više neće štampati daljnje izjave (vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 386/387). 206

- ³³⁶ U izdanju lista »Vorwärts« od 12. januara 1877. na ovom mjestu nalazi se slijedeći izvadak iz Schaibleovog objašnjenja: »Ovaj letak potiče od mene i na mene pada odgovornost.« 207
- ³³⁷ Gustav Rasch napisao je u svom članku *Deutsche Flüchtlinge in London* da je u Londonu posjetio Marxa i Engelsa i da se tamo govorilo o pravu samoopredjeljenja čovjeka, o autonomiji naroda, o socijalnoj republici i o ljudima pogubljenim u Badenu. 207
- ³³⁸ Na str. 55. prvog izdanja *Gospodina Vogta* koju navodi Engels, VII poglavlje počinje: »Augsburška kampanja« (vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 374 - 387). 207
- ³³⁹ Ova obavještenja potiču iz pisma koje je Eduard Sarny, jedan od urednika lista »Frankfurter Zeitung«, napisao Engeltu 5. septembra 1876. godine. To Sarnyjevo pismo je odgovor na pismo koje je Engels 2. septembra 1876. poslao vjerovatno Leopoldu Sonnemannu, za koje se ne zna gdje se nalazi. 208
- ³⁴⁰ Od 11. do 23. decembra 1876. u Carigradu je zasjedala konferencija evropskih ambasadora u Turskoj. Na konferenciji je dogovoreno da se od Turske zatraži da dade široku autonomiju Bosni, Hercegovini i Bugarskoj. 211
- ³⁴¹ Johann Philipp Becker poslao je Engeltu očigledno dva primjerka okružnice »Association Internationale des travailleurs. Réponse du Comité central des sections de langue allemande en Suisse a une lettre de la section de Zurich, concernant le congrès international de la secte des antiautoritaires, du 26 Octobre 1876 à Berne« (vidi nap. 66). Tu okružnicu na njemačkom jeziku Engels je dobio još u oktobru ili novembru 1876. godine (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 71). 212
- ³⁴² Između 25. i 26. decembra 1872. godine održan je u Briselu kongres Belgijske federacije Međunarodnog udruženja radnika, na kojem su najvećim dijelom sudjelovali bakunjinsti. Kongres je odbio da prizna odluke Haškog kongresa i novo Generalno vijeće u Njujorku. Stoga je rezolucijom Generalnog vijeća od 30. maja 1873. bilo utvrđeno da se Belgijska federacija time sama isključila iz Međunarodnog udruženja radnika i prestala da bude njegov član (vidi u 29. tomu, ovog izdanja, str. 569). 212
- ³⁴³ Na konferenciji Međunarodnog udruženja radnika u Filadelfiji 15. jula 1876. godine donesena je odluka o raspuštanju Međunarodnog udruženja radnika i Generalnog vijeća. Materijali sa konferencije objavljeni su u brošuri pod naslovom »Međunarodno udruženje radnika. Rasprave sa konferencije u Filadelfiji, 15. jula 1876«. Njujork, 1876. 212
- ³⁴⁴ Engels misli na raskrinkavanje Carla Terzaghija u brošuri *Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 309 - 311). 213
- ³⁴⁵ Sačuvan je i koncept ovog pisma, koji se podudara s Marxovim pismom Maksimu Maksimoviču Kovalevskom. Marx je to pismo napisao na molbu Nikolaja Isakoviča Utina, koji ga je 17. decembra 1876. pismeno obavijestio o položaju bračnog para Tomanovskaja-Davidovski i zamolio, isto kao i Engelsa, da im pomogne. 214
- ³⁴⁶ Wilhelm Liebknecht pisao je Engeltu 8. decembra 1876: »Upravo saznajem od Geiba, našeg ministra financija, da se za moja 2 ozbiljna izborna okruga (u Saksonskoj i Hesenu), koja su oba veoma, veoma siromašna, ne može nabaviti dovoljno novaca, a da je partijsko rukovodstvo računalo da ću ja potreban novac sakupiti privatno. Sad mi ne preostaje ništa do li da tu i tamo nešto izvučem. Pa i kod Tebe. Možeš li mi dati nekoliko funti sterlinga?« 215

- ³⁴⁷ Drugi list rukopisa je istrgnut. Slijedeći odlomak donosimo prema listu »Vorwärts« od 19. januara 1877. godine, gdje Wilhelm Liebknecht citira očigledno ulomak iz dijela pisma koji nedostaje. On započinje citat iz tog pisma slijedećim riječima: »O sadašnjem stanju istočnog pitanja piše nam jedan mjerodavni promatrač u privatnom pismu«.
- Posljednji odlomak pisma napisan je na poledini sačuvanog prvog lista rukopisa. 215
- ³⁴⁸ Opća vojna obaveza uvedena je u Rusiji 1 (13) januara 1874. godine. 215 216
- ³⁴⁹ Ne zna se gdje se nalaze oba, u ovom pismu spomenuta Marxova pisma Isoldi Kurz. 217
- ³⁵⁰ U jednoj svojoj zdravici Martin Luther usporedio je svijet s pijanim seljakom koji nije sposoban da se održi u sedlu. (»D. Martin Luthers Werke, kritische Gesamtausgabe, Tischreden«, Weimar, 1912, I tom, str. 298.) 220
- ³⁵¹ Članak Nikolausa Deliusa *Die epische Elemente in Shakespeares Dramen* izašao je godine 1877. u časopisu »Jahrbuch der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft«, a u engleskom prevodu objavljen je u znanstvenim izvještajima Novog šekspirijanskog društva. 220 470
- ³⁵² U pismenom odgovoru 29. jula 1877. Wilhelm Alexander Freund poslao je zatraženi naslov: Gustav Rümelin, *Shakespearestudien*, 2. izdanje, Stuttgart, 1874. 220
- ³⁵³ *Inner Temple* — jedna od četiri londonske pravničke komore. 221
- ³⁵⁴ Gabriel Deville je predložio da priredi i objavi rezime prvog toma francuskog izdanja *Kapitala*, koji je izlazio u Parizu od 1872. do 1875. godine u nakladi Maurice-a Lachâtre-a (vidi nap. 206). Marx je sam pregledao dio rukopisa. Nakon njegove smrti Engels je pročitao ostatak rukopisa. Godine 1883. izašla je Deville-ova knjiga pod naslovom *Le Capital de Karl Marx, résumé et accompagné d'un aperçu sur le socialisme scientifique*. Autor je u predgovoru napomenuo da je taj rezime napisan po prethodnom zahtjevu i blagonaklonom odobrenju Marxa. Engels je visoko ocijenio naročito teoretski dio tog djela (vidi, Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu 5. februara 1884. i Karlu Kautskom 9. januara 1884. u 43. tomu ovog izdanja, pismo br. 45). 222
- ³⁵⁵ Ne zna se gdje se nalaze pismo Carlu Hirschu i oba pisma Maurice-u Lachâtre-u. 222
- ³⁵⁶ Wilhelm Liebknecht kandidirao se na užim izborima u januaru 1877. u Ofenbahu. 224
- ³⁵⁷ Nakon izbora za Rajhstag 10. januara 1877 (vidi nap. 269) u toku godine provedeni su užii izbori. Uz devetoricu socijaldemokratskih poslanika izabranih 10. januara, na užim izborima glasove su dobila još tri poslanika: August Bebel, August Kapell i Moritz Rittinghausen. Bebel, koji je već 10. januara bio izabran u izbornom okrugu Glauhau-Merane, kandidirao se i na užim izborima u izbornom okrugu Drezden-Altštadt. Na ponovnim izborima u Glauhau-Merane pobijedio je 22. februara 1877. Wilhelm Bracke (vidi nap. 330). 224
- ³⁵⁸ Na Marxovu molbu Pjotr Lavrovič Lavrov dovršio je pregled sudskih i policijskih progona u Rusiji. Član Donjeg doma Keyes O'Clery upotrebio je podatke koje je dobio od Marxa i Lavrova za svoj nastup na sjednicama Donjeg doma 3. i 14. maja 1877. godine. Lavrov je o progonima u Rusiji napisao članak *La justice en Russie*, koji je, uz Marxovu pomoć, bio objavljen u engleskom tjedniku »Vanity Fair« od 14. aprila 1877. na francuskom jeziku. 230 231 235 239

- ³⁵⁹ Nikolaj Francevič Danijelson pisao je Marxu 7. marta 1877. da mu je poslao slijedeće knjige: A. Vasilčikov, *Землеуладніе и земледіліе въ Россіи и друіихъ европейскихъ государствѣхъ* том I - II, Petrograd, 1876; P. A. Sokolovski, *Очеркъ исторіи сельскои общины на сѣверѣ Россіи* Petrograd, 1877; V. J. Bunjakovski, *Антропобіологіческія изслѣдованія и ихъ приложеніе мужскому населенію* Petrograd, 1874; «Сборникъ матеріаловъ объ артеляхъ въ Россіи»; «Статистическій Временникъ Россійской Имперіи», Petrograd, 1875, 3. sveška. 231
- ³⁶⁰ Johann Philipp Becker i Christian Essellen, *Geschichte der süd deutschen Mai-Revolution des Jahres 1849*. 232
- ³⁶¹ Godine 1864. Mihail Bakunjin osnovao je u Firenci tajnu anarhističku Alliance de la démocratie sociale, kojoj su se uskoro priključili Francuzi, Poljaci i drugi. Njeni članovi regrutirali su se iz nacionalne i međunarodne braće. Iz te tajne organizacije (koja se kasnije nazvala Alliance des révolutionnaires socialistes i Societé internationale révolutionnaire) proizišla je 1868. godine javna Alliance de la Démocratie Socialiste (vidi nap. 329), u čijem je sastavu i dalje postojala tajna organizacija (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 269 - 380). 232
- ³⁶² Johann Philipp Becker objavio je u I polugodištu lista «Neue Welt» (april - juni 1876) seriju članaka pod naslovom *Abgerissene Bilder aus meinem Leben*. 232
- ³⁶³ Ove retke Marx je napisao na dopisnici. Na poledini je Marxovim rukopisom napisana adresa: «M. P. Lawroff, 21. Alfred Place, Tottenham Court Road». 234
- ³⁶⁴ Ove retke Marx je napisao na dopisnici. Na poledini je Marxovim rukopisom napisana slijedeća adresa: «M. P. Lawroff, 21, Alfred Place, Tottenham Court Road, W.» 235
- ³⁶⁵ Wilhelm Bracke pisao je Marxu 9. aprila 1877. povodom njemačkog izdanja *Histoire de la commune de 1871*. Prosper-Olivier-a Lisagaraya (vidi nap. 307), koje je on priredio: «Naslov sam, kako ćete vidjeti, skicirao, ali priznajem da mi se ne dopada. Naročito mi se ne sviđa primjedba da je Lissagaray prethodno poboljšao tekst.» 236
- ³⁶⁶ Kriza u Njemačkoj započela je sa slomom 1873. godine, s kojim je završio period «godina ludih špekulacija» (vidi nap. 44). 236 296 365
- ³⁶⁷ «It is adding insult to injury» («To nepravdi dodaje sramotu») — iz Fedrove basne «Čelavac i muha» u kojoj muha se ruga čelavcu pošto ga je ubola, a on, da bi je ubio, sam sebe udara. Muha mu govori: «Što to činiš, što nepravdi dodaješ sramotu». 238
- ³⁶⁸ Vođe danske socijaldemokratske partije Louis Pio i Paul Geleff nezakonito su prisvojili partijski novac i otišli s njim u SAD (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 107/108). 239
- ³⁶⁹ Misli se na Marxovu sliku, koja je objavljena u francuskom izdanju prvog toma *Kapitala* (vidi u ovom tomu Drugi deo, pismo br. 124). 240 245 425
- ³⁷⁰ Strahovanje zbog tajnog ugovora između Pruske i Rusije nije se pokazalo neopravdanim. Predmet Manteuffelove misije caru Aleksandru II, početkom 1876. godine, bio je sporazum sa Rusijom. Trideset prvog oktobra 1876. njemački ambasador u Petrogradu, general Schleinitz, obećao je ruskom caru da će doći do zaključenja takvog sporazuma ukoliko Rusija sklopi s Njemačkom ugovor o aneksiji Alzasa i Lorene. Do zaključenja dvostranog ugovora ipak nije došlo. 240

- 371 U martu 1877. godine rumunjska vlada principijelno je odobrila prolazak ruskih trupa preko rumunjskog teritorija. Rusija je 24. aprila 1877. Turskoj objavila rat (vidi nap. 86). 240 246 252
- 372 Ove retke Marx je napisao na poštanskoj dopisnici. Na poledini je Marxovim rukopisom napisana adresa: »P. Lawroff, Esq., 21, Alfred Place, Tottenham Court Road., W.« 242
- 373 Ne zna se gdje se nalazi pismo B. Lindheimeru. Koncept pisma napisan je na Lindheimerovom pismu Engelsu od 20. aprila 1877. godine. 243
- 374 Wilhelm Bracke zamolio je Engelsa 13. aprila 1877. da napiše članak o Marxu: »Taj bi morao sadržavati kratke biografske podatke i, prije svega, prikaz političke i naučne djelatnosti Marxa, te njegov značaj za stvar rada, i to na način koji je razumljiv „običnom narodu“.« Sredinom jula 1877. godine Engels je napisao kratku biografiju — *Karl Marx* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 82 - 90), koja je objavljena u časopisu »Volks-Kalender« u Braunšvajgu 1878. godine. 245
- 375 Wilhelm Bracke poslao je Engelsu izvještaje o 22, 23. i 24. sjednici Rajhstaga od 16, 17. i 18. aprila 1877). Na sjednicama se, između ostalog, raspravljalo o prijedlogu-katoličke partije Centra o izmjeni uredbе o zanatima. Cilj prijedloga bio je ograničenje slobode selenja radnika i ograničenje slobode zanata, protiv čega se socijaldemokracija borila kao protiv kamufliranog pokušaja ukasarnjivanja radnika, pa je stoga podnijela i protuprijedlog. August Bebel je na sjednici Rajhstaga od 18. aprila 1877. branio protuprijedlog svoje partije, kojim je bio predviđen čitav sistem socijalnih mjera, kao, na primjer, reguliranje i skraćenje radnog dana, zaštita na radu itd. Bracke je, također, pokušao da govori o tom predmetu, ali u debati više nije dobio riječ, jer je bio podnesen prijedlog da se rasprava zaključi. Taj prijedlog podnio je, po tome oglašeni, nacionalliberalni poslanik Valentin. Na istoj sjednici Bracke je obrazložio svoj prijedlog da se ponovo ispita izbor nacionalliberala Weigela iz Kasela, jer su poduzimači prilikom njegova izbora vršili snažan pritisak na svoje radnike. Da na svoje svjedoke ne bi navukao represalije poduzimača, Bracke je morao odustati od toga da navede imena radnika. Rajhstag je odlučio da tu stvar preda komisiji za ispitivanje zakonitosti provođenja izbora. Brackeov govor o toj tački dnevnog reda bio je njegov prvi govor u Rajhstagu. (vidi »Stenografske izvještaje o raspravama u njemačkom Rajhstagu«. 3. zakonodavni period, I sjednica 1877, prvi tom, Berlin, 1877, str. 489 - 594). 245
- 376 Wilhelm Bracke pisao je 19. aprila 1877. Engelsu povodom Marxovih primjedaba sadržanih u pismu od 11. aprila 1877. (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 95) u vezi s načinom objavljivanja Engelsovih članaka protiv Dühringa (vidi nap. 21): »Vi pogrešno smatrate da način objavljivanja Vaših članaka u listu „Vorwärts“ počiva na zlonamjernosti ili nemarnosti. Liebknecht se prije odmora jadao da je uslijed agitacije i rasprava u Rajhstagu sve nesređeno i da je vrijeme da se opet radi i uspostavi red. To je vjerovatno razlog i ovog nereda.« 245
- 377 Zakonski prijedlog engleskog ministra unutrašnjih poslova Crossa od 1877. godine o reguliranju radnog vremena, posebno u kućnoj industriji i u radionicama zanatlija, kojim je, između ostalog, radni dan omladine bio ograničen na 10 i po časova, a ujedno dopunjen zakon iz 1874. godine o ograničenju rada djece, ozakonjen je 1878. 246
- 378 Ne zna se gdje se nalazi pismo B. Lindheimeru. Koncept pisma Engels je napisao na Lindheimerovom pismu od 25. aprila 1877. godine. 247
- 379 Ne zna se gdje se nalazi pismo B. Lindheimeru. Koncept pisma Engels je napisao na Lindheimerovom pismu od 3. maja 1877. godine. 248

- ³⁸⁰ Misli se na honorar za Engelson članak *Karl Marx* (vidi nap. 374). 251
- ³⁸¹ Dvadeset drugog juna 1877. godine Wilhelm Bracke pisao je Engelsu: »Članak« (vidi nap. 374) »je odličan, ali Vi ste sasvim u pravu, prostor je premalen za rješenje zadatka. Ali upravo se sjetih da mi u slijedećim godišnjim kalendarima posebno obradujemo pojedine odlomke, što će za čitaoce biti od najvećeg interesa, a zbog toga se ni lajpciški prijatelji ne mogu ljutiti, jer imaju ili, možda, moraju imati previše obzira prema sektašima — Lassalle-u, diringovcima. Tako bi se mogle posebno obraditi pojedine epohe iz povijesti radničkog pokreta u vezi sa događajima iz Marxovog života, nadalje prikazati neke od njegovih naučnih radova. Time se ne stvara kult ličnosti — što i Vaš članak tako izvrsno izbjegava — već se utvrđuje istina, ubrzava razvitak pokreta, i to skrećući pažnju na bitne stvari; potiče se na razmišljanje o opasnosti od obožavanja ljudi, kao što je slučaj s Lassalle-om i Dühringom, i na taj način razvodnjavanja čitavog pokreta.« 251
- ³⁸² Wilhelm Bracke pisao je o rusko-turskom ratu (vidi nap. 86), koji je započeo 24. aprila 1877. godine: »S ratom će biti gnjavaže. Rusi su, izgleda, u početku imali više sreće nego sada; možda su pali u lukavo postavljenu tursku klopku. U svakom slučaju, Turci su se učvrstili i izgleda da će se ovaj put obistinuti da će Turska sama srediti Ruse. Nisam vjerovao da je to moguće!« 251
- ³⁸³ Od početka rusko-turskog rata 1877 - 1878. (vidi nap. 86. i 43) Crna Gora je sudjelovala na strani Rusije. Srbija je stupila u rat u decembru 1877. godine. 252 254 287
- ³⁸⁴ Wilhelm Liebknecht zamolio je Engelsa u svom pismu od 14. juna 1877. da mu pribavi dobru fotografiju Davida Urquharta, koji je preminuo 16. maja 1877, te da napiše kratak pregled njegovog života i djelovanja. Svojim pismom od 27. juna 1877. Liebknecht je još jednom podsjetio Engelsa na svoju raniju molbu. 253
- ³⁸⁵ Ovaj odlomak podudara se, najvećim dijelom doslovno, s jednom vijesću iz lista »Vorwärts« od 11. jula 1877. godine, objavljenom u rubrici »Društveno-politički pregled«. Vijest počinje riječima: »Iz *Pariza* nam pišu« i dopunjena je s komentarima redakcije lista »Vorwärts« danim u bilješkama pri dnu stranice. Moguće je da taj dopis potiče od Carla Hirscha i da se temelji na Engelsonom pismu Hirschu, za koje se na zna gdje se nalazi. 253
- ³⁸⁶ Za vrijeme svog boravka u Londonu (1876) Gustav Rasch je održavao prijateljske odnose sa crnogorskim knezom Nikolom I. 254
- ³⁸⁷ Od 15. juna do 15. augusta 1877. Wilhelm Liebknecht izdržavao je kaznu zatvora u Lajpcigu (vidi i nap. 115). 256
- ³⁸⁸ Julius Vahlteich izjavio je 27. oktobra 1876. u svom govoru na bernskom kongresu anarhista, kojem je prisustvovao kao gost (vidi nap. 306): »Medu nama nema ni marksista ni diringovaca.« 257
- ³⁸⁹ Na inicijativu belgijskih socijalista, u Ganu je od 9. do 15. septembra 1877. godine održan svjetski socijalistički kongres. Sudjelovalo je 45 delegata iz Belgije, Danske, Njemačke, Engleske, Francuske, Italije, Švicarske, Španije i drugih zemalja. Četvrtina delegata bili su bakunjinisti. Njemačku socijaldemokraciju zvanično je predstavljao Wilhelm Liebknecht.
- U središtu raspravljanja nalazio se obračun s anarhistima. Jednom rezolucijom bila je naglašena nužnost »da država, koja zastupa i obuhvata čitav narod . . . mora »postati vlasnik zemlje i ostalih sredstava rada«. Time je većina o tom pitanju zauzela u suštini marksistički stav. Naročito značajna bila su izlaganja

Liebknechta, koji je zastupao nužnost političke akcije radničke klase. Liebknechtovo stanovište usvojeno je u rezoluciji, koja je proletarijatu preporučivala sva dostupna politička sredstva za njegovo socijalno oslobođenje.

Pakt solidarnosti s anarhistima nije bio usvojen. Predstavnici socijalističkih organizacija iz Belgije, Danske, Njemačke, Engleske, Francuske, Italije, Austro-Ugarske i Švicarske sklopili su sporazum o solidarnosti, kojim su se obavezali «da će se moralno i materijalno uzajamno pomagati u svim svojim ekonomskim i političkim nastojanjima».

Engels je dao kratku ocjenu tog kongresa u napisu *Evropski radnici godine 1877* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 104/105). 258 263 264 267

- ³⁹⁰ Wilhelm Liebknecht se nije mogao odzvati Engelsovom pozivu. Sedamnaestog septembra 1877. godine pisao je: «Na žalost, nisam mogao doći u London; bio sam suviše umoran i nisam imao vremena.» Liebknecht je posjetio Marxa i Engelsa u Londonu u septembru 1880 (vidi nap. 199). 258 264
- ³⁹¹ Wilhelm Bracke pisao je Marxu 5. augusta 1877. godine: «Sada ću slijedeće arke prevoda, prema gospodici Kurz, usporediti s francuskim originalom, a u sumnjivim slučajevima zatražit ću savjet Liebknechta, Engelsa ili B. Beckera.» 260
- ³⁹² U listu «Times» od 11. augusta 1877. izašla je vijest Maltmana Barryja, kojom je bio najavljen miting za 13. august 1877. godine. Taj miting trebao je da pripremi održavanje nacionalne demonstracije, da bude izraz simpatija prema Turskoj, i ujedno da predstavlja osudu ruske politike i agresivnog, svirepog vođenja rata. 261
- ³⁹³ Natalie Liebknecht pisala je 28. augusta 1877. Engelsu: «Prije 14 dana moj muž je pušten iz zatočeništva, međutim, jučer mu je sudeno u Darmštatu, a za 14 dana održat će se opet proces u Rajhenbahu u Šleskoj i nešto će mu, nesumnjivo, biti natovareno» (vidi nap. 115). «Da pri takvom nemirnom, uzbudljivom životu mog muža naš obiteljski život ne može nikako biti na mjestu, to je posve razumljivo. Moj muž, doduše, već godinama, nakon svakog novog napada, ima najbolje namjere, ali prilike su ipak jače od njegove volje, on uvijek iznova biva i dozvoljava da bude predstraža.» 264
- ³⁹⁴ Otto Weydemeyer preveo je na engleski jezik brošuru Johanna Mosta *Kapital und Arbeit* prema drugom njemačkom izdanju, koje je Marx u junu 1876. poslao Friedrichu Adolphu Sorgeu (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 40). Taj prevod prvi put je izlazio u nastavcima u američkom tjedniku «The Labour Standard» od 30. decembra 1877. do 10. marta 1878. godine. U augustu 1878. taj napis izašao je kao brošura, nepotpisan, i pod naslovom *Extracts from the «Capital» of Karl Marx*. 266 307 347
- ³⁹⁵ Sudeći po pismu Friedricha Adolpha Sorgea Marxu od 19. jula 1878, Sorge nije bio uvjeren da je Karl Daniel Adolph Douai dorastao da prevede *Kapital* na engleski jezik. Smatrao je da je Douai «piskaralo i stoga zaista često plitak i površan». Naveo je da je također pisao za «Vorwärts» članke, koji su Marx opravdano razgnjevili (vidi nap. 405). Budući da je Douai, osim toga, bio veoma zauzet raznim žurnalističkim poslovima, Sorge mu nije predao ni rukopis koji je priredio Marx, niti mu je u isto vrijeme poslao francusko izdanje *Kapitala*. Marx je to odobrio (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 144). 267 273 307
- ³⁹⁶ Pošto su već 1872 - 1873. godine propali pokušaji Enrica Bignamija da izda talijanski prevod prvog toma *Kapitala*, tu namjeru nije uspio ostvariti ni Uriele Cavagnari. Kraći rezime na talijanskom jeziku objavio je u Milanu 1879. godine Carlo Cafiero. Prvo potpuno talijansko izdanje štampano je tek 1886. godine. 267

- ³⁹⁷ *London Trades Council* – Londonsko sindikalno vijeće, izabrano je prvi put u maju 1860. godine na konferenciji delegata londonskih tredjuniona. Vijeće, pod čijim je vodstvom bilo ujedinjeno nekoliko hiljada sindikalnih organizacija glavnog grada, utjecalo je na radničku klasu čitave Engleske. 267
- ³⁹⁸ Deseti godišnji kongres britanskih tredjuniona održan je od 17. do 22. septembra 1877. u Lejčesteru. 267
- ³⁹⁹ U listu »Standard» od 11, 13, 17. i 18. septembra 1877. u rubrici »The International Working Men's Associations», izlazili su opširni izvještaji o Ganskom kongresu (»From our own correspondent»), čiji je autor očigledno bio Maltman Barry. 267
- ⁴⁰⁰ Aluzija na meksički rat (1861 - 1867), na oružanu intervenciju Francuske (u početku zajedno sa Španijom i Engleskom) u Meksiku s ciljem da uguši meksičku revoluciju i pretvori Meksiko u koloniju evropskih velikih sila. Engleska i Francuska željele su da iskoriste Meksiko kao područje za kretanje vojnih trupa na strani robovlasničkih država Juga. Iako su Francuzi u ljeto 1863. godine uspjeli da zauzmu glavni grad Meksika i 1864. proglašaju »carstvo» na čelu s austrijskim nadvojvodstvom Maximilijanom, štićenikom Napoleona III, meksički narod nanio im je teške poraze. U martu 1867. godine Francuska je bila primorana da povuče svoje trupe iz Meksika. Meksička vojna ogromno je stajala Francusku i zadala Drugom carstvu znatan udarac. 268
- ⁴⁰¹ Amerikanac njemačkog porijekla Ferdinand Lingenan ostavio je oporukom 18. marta 1876. godine oko 7 000 dolara, polovinu njegove imovine u gotovu, Socijalističkoj radničkoj partiji Njemačke. Za izvršioce oporuke imenovao je Augusta Bebela, Johanna Philippa Beckera, Wilhelma Brackea, Augusta Geiba, Wilhelma Liebknechta i Karla Marxa. Nakon njegove smrti, 4. augusta 1877. u St. Luisu, SAD, izvršioce oporuke nastojali su da osiguraju partiji novac. Za svog opunomoćenika imenovali su Friedricha Adolpha Sorgea. Bismarck je diplomatskim pritiskom pokušao spriječiti da nasljedstvo pripadne njemačkoj socijaldemokraciji, što mu je najzad i uspjelo. 269 355
- ⁴⁰² U svom pismu Engesu od 8. oktobra 1877. Ludwig Kugelmann je pisao: »Prije nekoliko mjeseci konzultirala me je ovdje supruga »kraljevsko pruskog tvorničkog inspektora» Karla Eckera. Uzgred sam počeo da razgovaram s gospodinom Eckerom o njegovom zanimanju i preporučio mu *Kapital* da bi u njemu, između ostalog, našao uzor svojih engleskih kolega. Danas je došao do mene i rekao mi da radi na prijedlozima za radničke stanove budući da se upoznao s njihovim užasnim stanjem. – *Kapital* je uspio tek da prolista, prostudirat će ga, ali mu manjka detaljizirani predmetni registar da bi mogao naći ono što mu je potrebno. Zamolio me je da mu dam praktične prijedloge, za šta mi nedostaje detaljno znanje. – Preporučio sam mu Tvoj *Položaj radničke klase u Engleskoj*, koji će smjesta naručiti... Zatim sam mu savjetovao da se Tebi obrati za savjet, što će, vjerovatno, učiniti ovih dana.» 271
- ⁴⁰³ Engels je sedam tjedana proveo na moru i dva tjedna u Škotskoj (vidi nap. 90. i 141). 271
- ⁴⁰⁴ Karl Höchberg razvio je program lista »Zukunft» u »Prospectu» »Zukunft» i u uvodniku »Socijalizam i nauka», koji je objavljen u prvoj svesci lista »Zukunft». 274 275 343
- ⁴⁰⁵ Petog i 7. oktobra 1877. godine u listu »Vorwärts» izlazio je nepotpisani članak *Die Folgen des großen Krachs*. Marx je kasnije saznao iz pisma Friedricha Adolpha Sorgea od 19. jula 1878. da je autor tog članka bio Karl Daniel Adolph Douai. 274

- ⁴⁰⁶ »Vorwärts« je 15. i 17. juna, 10, 12, 14. i 17. oktobra 1877. objavio nepotpisanu seriju članaka pod naslovom »Iz zemlje licemjerja. Mirna promatranja jednog Berlinčanina iz Londona«. Nastavci poslije 10. oktobra 1877. sadržavali su opasku redakcije, kojom se ova distancirala od pojedinih stavova iznesenih u tim člancima. 274
- ⁴⁰⁷ Friedrich Adolph Sorge poslao je Marxu u augustu 1878, nakon dugog traženja, »Annual Report of the Secretary of Internal Affairs of the Commonwealth of Pennsylvania, for 1876 - 1877«. Ta publikacija sadržavala je važne podatke o položaju rudara-kopača ugljena u rudarskim područjima Pensilvanije. 274 307
- ⁴⁰⁸ Od kraja 1874. do sredine 1875. godine u Pensilvaniji je održan veliki štrajk rudarskih radnika u ugljenokopima. 274
- ⁴⁰⁹ Misli se na I dio Mosesa Heßa *Dynamische Stofflehre* (Kozmički dio), koji je izašao 1877. godine u Parizu. Drugi dio (Organski dio) i III dio (Socijalni dio), koji su bili najavljeni u predgovoru prvog dijela, vjerovatno nisu objavljeni. 276 283
- ⁴¹⁰ Marx misli na *Teorije o višku vrijednosti* (vidi nap. 209). O tome kako su nastala četiri toma *Kapitala* vidi u 21. tomu ovog izdanja, nap. 1. 277
- ⁴¹¹ Sačuvana je kopirica ovog pisma sa slijedećom adresom napisanom Marxovim rukopisom: »via Ostend, Herrn W. Blos, 5, Amelungstraße, Hamburg (Germany)«. 278
- ⁴¹² Heinrich Heine, »Lirski intermecc«, 18. pjesma. 278
- ⁴¹³ U svom pismu od 30. oktobra — 6. novembra 1877. Wilhelm Blos pisao je Marxu: »Ujedno želim da iskoristim priliku da jednom upitam postoji li zaista, kako to izgleda, neka vrsta »zategnutosti« između londonskih prijatelja i partijskih drugova u Njemačkoj. Ja ne znam. Što se mene tiče, sasvim sam starog kroja. Štošta se promijenilo, ali sigurno ne na uštrb nama. Čudim se što se londonski prijatelji *razmjerno* malo čuju u štampi, jer oni bi sada kod njemačkih radnika naišli na veće simpatije nego bilo tko drugi, a zahvaljujući našoj agitaciji, oni su popularniji nego što to možda i znaju.« 278
- ⁴¹⁴ Riječ je o Savezu komunista, prvoj revolucionarnoj partiji radničke klase. Osnovan je 1847. godine, a postojao je do 1852. Savez je po svom programu i sastavu bio međunarodna organizacija radničke klase i time preteča Međunarodnog udruženja radnika. Savez komunista bio je ujedno prva njemačka radnička partija. Njemački radnici, gotovo svi zanatlijski pomoćnici, sačinjavali su većinu njegovih članova. Predstojeća revolucija stavila je Njemačku u središte njegove djelatnosti. (Vidi i Friedrich Engels, *Prilog istoriji Saveza komunista*, vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 168 - 182.
»Statut Saveza komunista« (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 498 - 502), o čijem se nacrtu raspravljalo na prvom kongresu početkom juna 1847, bili su usvojeni na drugom kongresu Saveza komunista, koji je održan u Londonu od 29. novembra do 8. decembra 1847. godine. U tom statutu prvi put su u povijesti međunarodnog radničkog pokreta, izrađeni principi demokratskog centralizma. Statutom je prihvaćen tajni oblik organizacije, koji je u tadašnjim uvjetima bio neophodan; eliminirane su sve sektaško-zavjereničke tendencije skopčane s dotadašnjim oblikom organizacije. 278
- ⁴¹⁵ U svom pismu Marxu od 30. oktobra — 6. novembra 1877. Wilhelm Blos je pisao da list »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« često više puta tjedno donosi uvodnike »o »uzajamnim kombinacijama dra Marxa i oca Beckka«. Blos je nadalje pisao: »Ukoliko Vas ta stvar zanima, slat ću Vam nešto s vremena na vrijeme.« Blos misli na uvodnik o Ganskom kongresu (vidi nap. 389), u kojem su bile iznesene nedopustive usporedbe između međunarodnog udruženja socijalista i jezuitskog reda, između Marxa i jezuitskog generala Beckka. 278 460

- ⁴¹⁶ Ne zna se gdje se nalazi pismo Dronkeu od 20. novembra 1877. godine. Ovaj prepis Engels je zabilježio na pismu koje mu je Dronke poslao 16. novembra 1877. Tim pismom Donke je obavijestio Engelsa da je 15. novembra 1877. primio njegovo pismo s čekom na 14 funti sterlinga. To Engelsovo pismo također je nepoznato. 282
- ⁴¹⁷ Marx se je liječio u Nojenaru (vidi nap. 106), a Engels je boravio u Remzgejtu i u Škotskoj (vidi nap. 90. i 141). 283
- ⁴¹⁸ Na kongresu švicarskog Saveza radnika u maju 1877. godine u Nojenburgu bilo je odlučeno da se Savez radnika i Gritlisk udruženje preformiraju u socijal-demokratsku partiju. Zajednička komisija izradila je «ugovor o savezu» i «Program socijaldemokratske partije u Švicarskoj», koji se, (između ostalog, temeljio na Gotskom programu). (Vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 107). Savez švicarskog Saveza radnika i Gritli-udruženja ipak nije bio ostvaren, jer konferencija delegata Gritli-udruženja u junu 1878. godine nije prihvatila ugovor o savezu. Konferencija delegata Gritli-udruženja usvojila je program, ali s tim što je pridržala pravo revizije. 285
- ⁴¹⁹ Na izborima za Poslanički dom 14. oktobra 1877. godine, sprovedenim zbog toga što je Mac-Mahon raspustio Narodnu skupštinu (vidi nap. 87), republikanci su izvojevali značajnu pobjedu, što je dovelo do toga da je Broglieva vlada 19. novembra 1877. podnijela ostavku. Mac-Mahon se morao podvrgnuti republikanskoj većini Narodne skupštine. Trinaestog decembra 1877. ovlastio je Dufaure-a da sastavi novu vladu. Time je borba između raznih frakcija francuske buržoazije bila riješena u korist republikanaca. Potkraj januara 1879. Mac-Mahon je bio primoran da se prije vremena povuče. Za predsjednika Republike izabran je umjereni republikanac Grevy. Tako je borba za održanje Republike bila okončana s uspjehom. Engels u članku *Evropski radnici 1877. godine* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 108 - 111) ocjenjuje značaj pobjede republikanaca za daljnji razvitak radničke klase u Francuskoj i izlaže faktore koji su doveli do tog uspjeha. 286
- ⁴²⁰ «Vorwärts» je 21. i 31. oktobra, 2,9, 11. i 30. novembra i 12. decembra 1877. godine u rubrici «Iz Francuske» objavljivao pisma Hippolyte-a Buffenoira o izborima od 14. oktobra 1877. i o manifestu grupe takozvanih autonomističkih socijalista u Parizu od 9. oktobra 1877. godine. «Vorwärts» je taj manifest, među čije autore je spadao i Buffenoir, objavio na njemačkom jeziku 9. i 11. novembra 1877. godine. 286
- ⁴²¹ Marx je u pismima od 4. i 11. februara 1878. odgovorio na pismo Wilhelma Liebknechta od 22. januara 1878, kojim ga je Liebknecht zamolio da mu nabavi materijal ili jedan, odnosno više članaka o istočnom pitanju. Kao odgovor na prvo pismo od 4. februara 1878. Liebknecht je pisao Marxu: «Tvoje pismo me je veoma obradovalo. Da li mi dozvoljavaš da javno upotrebim dio koji se odnosi na istočno pitanje? Sa ili bez navođenja Tvog imena? U teškom sam položaju i 'zaštitnica' mi može veoma koristiti.» Dvadeset petog februara 1878. Liebknecht je pisao Engelsu: «On, Marx, mi je uzgred dao izvesne podatke o istočnom pitanju, koje ću objaviti u 2. izdanju moje brošure, a i inače iskoristiti kako je najbolje moguće.» Oba pisma Wilhelm Liebknecht je objavio, ne navodeći ime njihovog autora, Karla Marxa, u 2. izdanju svoje brošure *O istočnom pitanju ili Treba li Evropa postati kosačka? Opomena njemačkom narodu*. Pogovor 2. izdanja, datiran 27. februara 1878, tj. mesec dana po objavljivanju 1. izdanja, završava riječima: «Na kraju su još dva pisma jednog prijatelja, koji je prostudirao istočno pitanje kao rijetko tko drugi. Oštra ocjena, siguran pogled, bogato znanje odaju stručnjaka. Ex ungue leonem.» (Po pandžama se lav poznaje.) Neke osnovne misli iz ta dva pisma odražavaju se i u Liebknechtovom govoru u Rajshstagu 19. februara 1878, koji je kasnije štampan kao brošura pod naslovom *Debata o Istoku u rjemačkom Rajshstagu*. 287 289

- ⁴²² Dvadeset petog decembra 1877. započela je odlučujuća ofanziva ruske armije na balkanskom bojištu (vidi nap. 86). Nakon prelaska Balkanskog gorja ruske trupe zauzele su 4. januara 1878. Sofiju, razbile u bici kod Filopela od 15. do 17. januara posljednje turske trupe i primakle se Carigradu. U Jedrenima, koje su ruske trupe zauzele 20. januara, potpisan je 31. januara 1878. godine sporazum o primirju. 287
- ⁴²³ Donji dom je 7. i 8. februara 1878. raspravljao o odobrenju zahtjeva vlade za dopunskim kreditom od 6 miliona funti sterlinga radi stupanja Engleske u rusko-turski rat da bi se spriječile ruske trupe da zauzmu Carigrad i Dardanele. Vode Liberalne stranke oštro su se usprotivile davanju ratnog kredita i bilo kakvim antiruskim mjerama. Dio liberala promijenio je svoju taktiku i prije konačnog glasanja napustio Donji dom, uslijed čega je konzervativna vlada dobila značajnu većinu. Tako je zahtjev vlade bio usvojen sa 328 protiv 124 glasa. 289
- ⁴²⁴ U rusko-turskom ratu 1828 - 1829. godine vodene su dvije vojne, prva u ljetu 1828 (maj - oktobar) i druga u ljetu 1829 (maj - septembar). Ishod prve bitke ukazao je na kritičan položaj ruske armije. Nalazila se pred brojno jačom vojskom, čija je strategija bila u osnovi u tome da sačeka protivnika i onda da ga uništi. 290
- ⁴²⁵ »Heil dir im Siegerkranz« (Živio ti u pobjedničkom vijencu), početne riječi pruske nacionalne himne, čiji je stvarni autor Heinrich Harries. Tek pošto ju je B. G. Schumacher preradio u pjesmu »Berliner Volksgesang«, postala je pruska nacionalna himna. 290
- ⁴²⁶ Šestog jula 1827. godine, u vezi sa nacionalnooslobodilačkim pokretom grčkog naroda protiv turskog gospodstva, tri sile - Rusija, Engleska i Francuska - potpisale su Londonsku konvenciju, kojom je Grčkoj bilo priznato pravo na autonomiju. Konvencija je, između ostalog, sadržavala odredbe o diplomatskom priznanju Grčke i o vojnoj pomoći u grčko-turskom sukobu. 291
- ⁴²⁷ Mir u Jedrenima sklopile su Turska i Rusija 5. septembra 1829. godine i time je, uspješno za Rusiju, bio okončan rat 1828 - 1829. godine. U skladu sa sklopljenim ugovorom Rusija je dobila deltu Dunava s otocima i značajan dio istočne obale Crnog mora južno od ušća Kubana. Turska je morala priznati autonomiju kneževina Moldavije i Vlaške i odobriti im pravo na samostalan izbor gospodara. Rusija je pružala osiguranje te autonomije, što je u stvari bilo, jednako uspostavljanju carskog protektorata nad kneževinama. Osim toga, turska vlada bila je primorana da prizna nezavisnost Grčke, koja je s Turskom bila povezana još samo plaćanjem godišnjeg poreza. Nadalje, turska vlada se obavezala da će razmotriti sve ranije ugovore koji su se odnosili na autonomiju Srbije i da će Srbiji jednim posebnim ukazom sa zakonskom snagom dodijeliti autonomiju. 291
- ⁴²⁸ Nakon ratova protiv napoleonske Francuske 1812 - 1813. godine, među njemačkom inteligencijom i studentima počeo se razvijati napredni liberalno-demokratski pokret, koji je bio upravljen protiv reakcionarnog poretka u njemačkim državama. Pokret je težio ka političkom ujedinjenju Njemačke. Progone tog pokreta (progoni demagoga) reakcija je započela na osnovu karlsbadskih odluka iz 1819, koje je donijela konferencija ministara vodećih njemačkih saveznih država, a poslije francuske revolucije 1830. progoni su opet nastavljeni. Tokom 1813 - 1834. godine zakoni protiv demagoga bili su izgrađeni u cjelovit sistem pravnog i policijskog terora. 292
- ⁴²⁹ Nije posve izvjesno da posljednji odlomak potiče od Marxa. Moguće je da je te primjedbe dodao Wilhelm Liebknecht. Liebknecht na ovom mjestu, kao i u svom pogovoru 2. izdanju, ne upućuje na to da je on napisao ovaj dodatak. 292

- ⁴³⁰ Sačuvana je i koverta ovog pisma, na kojoj je slijedeća adresa napisana Marxovim rukopisom: *To the Publisher of 'Forward', Hornsey Road, Post Office, London, N.* 293
- ⁴³¹ Trinaestog aprila 1878. godine Carl Hirsch je pisao: *«Vaše pismo je poslano u Švicarsku; Lopatin već nekoliko mjeseci boravi u Montreu...»* 294
- ⁴³² Wilhelm Bracke pisao je 4. marta 1878. Engelsu: *«Ukoliko prijatelj Lopatin bude tako ljubazan pa napiše članak općenito o procesu Rusima i posebno o osuđenim Ruskinjama, to će me veoma obradovati.»* Iz pisama Germana Aleksandroviča Lopatina Engelsu od 17. i 23. aprila i 23. novembra 1878. i iz Lopatinovog pisma Pjotru Lavroviču Lavrovu od 17. aprila 1878. proizlazi da je Lopatin najprije zamolio Valerijana Nikolajeviča Smirnova, a zatim Kuljabko-Koreckog, da za *«Volks-Kalender»* za godinu 1879. napiše članak o procesima ruskim socijalistima. Taj članak nije bio napisan. Nakon stupanja na snagu zakona protiv socijalista (vidi nap. 151) izdavanje *«Volks-Kalendera»* bilo je zabranjeno. 294
- ⁴³³ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Germanu Aleksandroviču Lopatinu od 3. aprila 1878 (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 133). Sačuvan je samo jedan izvadak. Lopatin u svom pismu Pjotru Lavroviču Lavrovu od 17. aprila 1878. citira dio Engelsovog pisma na francuskom jeziku. Ostala mjesta iz Engelsovog pisma on prenosi na ruskom jeziku indirektnim govorom: *«On [Engels] mi piše da me moli za fotografiju osuđenih žena na procesu 50-torici za Brackeov 'Volks-Kalender' za godinu 1879. Htio bi od mene i člančić o tom procesu ili o ruskom pokretu u posljednje vrijeme, oko 16 stranica velikog formata, za 160 maraka = 200 frs.»* (vidi nap. 432) *«... Engels piše da su u Engleskoj vidljivi svi simptomi bliske industrijske i trgovačke krize, koja će predstavljati dostojnu krunidbu čitavog evropskog sloma: austrijskog, pruskog, ruskog etc. Da su za sada dvije glavne grane proizvodnje snažno pogođene: industrija pamuka i industrija željeza. Da je moguće da se opća kriza odgodi do augusta ili septembra.»* 295
- ⁴³⁴ Pod naslovom *«Posljedice carističkih reformi» «Vorwärts»* je od 15. februara do 15. marta 1878. donosio u nastavcima njemački prevod članka *Плоды реформы. Очерки успѣховъ экономической эксплуатаціи въ Россіи за послѣдніе годы*. Taj članak bio je štampan u listu *«Впередъ!»* sveska V, London, 1877. Napisao ga je, kako je 23. aprila 1878. German Aleksandrovič Lopatin obavijestio Engelsa, Kuljabko-Korecki. 295
- ⁴³⁵ Sredinom sedamdesetih godina Bismarck je, tražeći nove izvore novca za sve veće naoružavanje prusko-njemačke militarističke države, započeo u Njemačkoj da propagira podržavljenje pruskih željeznica i uvođenje državnog monopola na duhan. (Vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 144 - 146).
U svom pismu od 26. aprila 1878. Wilhelm Bracke pisao je o tome Engelsu: *«U pogledu Bismarckovih planova ipak vjerujem da im se moramo sasvim odlučno usprotiviti. Otvoreno govoreći, veselit će me ako momak provede projekt o željeznicama, a i monopol duhana ne izgleda mi neprihvatljiv. Ali ipak bih svaku suradnju Partije u ostvarivanju te stvari smatrao neprihvatljivom... Ukoliko ste drugačijeg mišljenja, napišite mi nekoliko prijateljskih poučnih redaka.»* 296
- ⁴³⁶ Svoje misli o prenosu sredstava za proizvodnju i saobraćaj u državno vlasništvo u uvjetima kapitalizma, Engels je opširno iznio u *Anti-Dühringu* (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 204 - 217). Poglavlje, koje se na to odnosi, objavljeno je 26. maja 1878. godine u prilogu lista *«Vorwärts»*. Drugom izdanju svoje knjige od 1886. godine Engels je dodao bilješku o podržavljenju (vidi u istom tomu, str. 213). 296

- ⁴³⁷ Na sjednici Rajhstaga od 10. aprila 1878. raspravljalo se o zakonskom prijedlogu Wilhelma Brackea, kojim je bilo predviđeno ukidanje uredbe od 22. decembra 1868. koja je određene vojne osobe oslobađala od plaćanja komunalnih poreza. U diskusiji je govorio i Eugen Richter, jedan od vođa Napredne stranke (vidi nap. 113). Izjasnio se o Brockeovom prijedlogu i, između ostalog, rekao: »Gospodo, mi oćenito smatramo veoma značajnim da ukažemo na izmijenjenu taktiku koju sada gospoda socijalisti provode u Rajhstagu, jer je priznaje kao korak prema boljemu. Gospodo, vi današnju državu i njen poredak ipak ne smatrate tako lošim da se ne bi isplatilo da se u pojedinostima još poboljšaju i da se da toliko truda koliko je to gospodin predgovornik učinio u svom govoru... Mi uopće nismo ljubomorni što vi počinjete kretati našim putevima, prihvaćati naše stare prijedloge...« 297
- ⁴³⁸ Bucherov odgovor na Marxovo pismo uredniku lista »Daily News« (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 115/116), datiran 20. juna 1878, objavljen je 21. juna 1878. u listu »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« i u listu »Frankfurter Zeitung«. Marx je 27. juna 1878. napisao *Odgovor na Bucherovu »izjavu«* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 117/118) i poslao ga redakcijama nekoliko njemačkih listova. Marxovo pismo izašlo je u listovima »Frankfurter Zeitung« od 29. juna 1878, u »Vossischen Zeitung« od 2. jula 1878. i u »Vorwärts« od 5. jula 1878. 298
- ⁴³⁹ U listu »Vossische Zeitung« od 9. jula 1878. londonski dopisnik pozivajući se na vjerodostojne izvore, izvještava da Marx, odgovarajući na objašnjenje Lothara Buchera, objavljeno u listu »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« (vidi nap. 438), priprema čitavu knjigu, koja bi trebala izaći pod naslovom »Gospodin Bucher«. 300
- ⁴⁴⁰ U julu i augustu 1878. Bismarck je boravio u liječenju u Bad Kissingenu. Marx vjerovatno aludira na to što je u Bad Kissingenu 13. jula 1874. izvršen atentat na Bismarcka. Taj atentat potakao je Bismarcka da pojača progonjenje radničkog pokreta. 300
- ⁴⁴¹ Engelson *Prekrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring* (vidi nap. 21), opremljen Engelsonim predgovorom, a datiran 11. juna 1878, izašao je u Lajpcigu u prvoj polovini jula 1878. prvi put u cjelini kao knjiga. 301 302 305 313 315
- ⁴⁴² Ne zna se gdje se nalazi pismo Oscaru Schmidt. Schmidt je 23. jula 1878. odgovorio na Engelsonovo pismo i zahvalio na pošiljci — *Anti-Dühring*. 302
- ⁴⁴³ U časopisu »Nature« od 18. jula 1878. štampan je program 51. skupštine njemačkih prirodoslovaca i liječnika, koja je bila sazvana u Kaselu (18 - 24. septembra 1878). Program je predviđao i predavanje Oscara Schmidta »On the Relation of Darwinism to Social Democracy«.
- Odgovarajući Engelson, Schmidt je u svom pismu od 23. jula 1878. obećao da će mu poslati poseban otisak svog predavanja, koje je izašlo u novembarskoj svesci »Deutsche Rundschau«. Po završetku rada skupštine predavanje je bilo štampano kao brošura (Oscar Schmidt, *Darwinismus und Socialdemokratie*, Bon, 1878).
- Engels je namjeravao da stav buržoaskih darvinista protiv socijalizma (među njima bio je i Schmidt) podvrgne kritici u *Dijalektici prirode* (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 251/252). 302 305
- ⁴⁴⁴ Engels misli na nastup Rudolfa Virchowa na 50. skupštini njemačkih prirodoslovaca i liječnika, koja je održana 22. septembra 1877. u Minhenu. Virchow je u svom govoru upozorio na opasnost da se darvinizam, koji on priznaje samo kao hipotezu, prihvati kao nauka. »...nadam se da nam teorija o porijeklu neće donijeti sve one užase koje su slične teorije zaista donijele u susjednoj zemlji. Ipak i ta teorija, kad se dosljedno primjenjuje, ima veoma sumnjivu stranu, a da je socijalizam došao s njom u dodir, to vam, nadam se, nije promaklo.« (Virchow, *Der Freiheit der Wissenschaft im wadernen Staat*, Berlin, 1877, str. 12.). 302 305

- ⁴⁴⁵ Pošto je u Rajhstagu 24. maja 1878. godine prijedlog zakona protiv socijalista (vidi nap, 151) bio odbijen sa 251 protiv 57 glasova, Bismarck je iskoristio drugi atentat na Wilhelma I kao povod da 11. juna 1878. godine raspusti Rajhstag. Novi izbori su raspisani za 30. juli 1878, tak da je Bismarck dobio poslušnu većinu u Rajhstagu. Socijalistička radnička partija Njemačke usprkos izbornom teroru, svim političkim i privrednim represalijama koje su premašivale sve dotadašnje mjere, dobila je 437 158 glasova (usp. nap. 269). Devet socijalista-poslanika ušlo je u parlament. 303 441
- ⁴⁴⁶ Jedanaestog maja i 2. juna 1878. izvršena su na Wilhelma I dva atentata. Prvi atentator bio je limarski pomoćnik Max Hödel, a drugi anarhist Karl Eduard Nobiling. Bismarck je te atentate pokušao da pripiše njemačkoj socijaldemokraciji i iskoristio ih kao povod da provede zakon protiv socijalista (vidi nap. 151). 303 441 460 473
- ⁴⁴⁷ Četvrtog jula 1878. godine rodio se Marxov unuk Henry Longuet (nazvan Harry). 304
- ⁴⁴⁸ Hary Ellen Burns, nećakinja Engelsove žene, bila je 1877 - 1878. godine kod rodaka u Mančesterr. 304
- ⁴⁴⁹ Engels misli na slijedeću vijest, koja je u aprilu 1878. izašla u broju 2 lista «Начало»: «Ovih dana u Petrogradu su uhapšeni 1. Pjankov, kojeg je uhvatila policija u Furštatskaji i bez ikakvog povoda izbatinala gotovo do smrti; protjeran (!!) u Arhangel'sk; 2. Golonšev, glavni svjedok na procesu Zasuličevoj; 3. Pavlovski i 4. Lopatin.»
Odgovarajući na Engelsovo pismo od 11. augusta 1878. Pjotr Lavrovič Lavrov je napisao: «Vijesti u listu „Начало“ odnose se na brata našeg Lopatina, koji je sudjelovao na posljednjem procesu 193-ojici, ili na njegovog strica, koji je nedavno, kao učesnik u kijevskoj studentskoj aferi, protjeran u guberniju Vologdu. Naš Lopatin vratio se iz Švicarske i potom opet otputovao na izvjesno vrijeme; mislim da će se vratiti za mjesec dana ili još ranije. Nije mi dao svoju adresu, ali sam upravo prije 14 dana dobio od njega pismo.» 305
- ⁴⁵⁰ Ernst Haeckel, *Frei Wissenschaft und frei Lehre. Eine Entgegnung auf Rudolf Virchow's Münchener Rede über «Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat»* Stuttgart, 1878. 305
- ⁴⁵¹ Ovaj plan vjerovatno nije bio ostvaren. 307
- ⁴⁵² Ove retke Marx je napisao na poštanskoj dopisnici, a dodao je slijedeću adresu: «Mrs. Longuet, Mendip House, West Malvern (Worcestershire).» 310
- ⁴⁵³ U maju 1876. godine Franz Mehring javno je optužio Leopolda Sonnemannu «da je u periodu podvala iskoristio svoj javni, povjerljivi položaj kao vlasnik i urednik lista „Frankfurter Zeitung“ za potajno sticanje profita iz sumnjivih poslova, za koje je publika s pravom očekivala da u njegovom listu budu iskreno i nepristrasno osudene». Sonnemann je potom nazvao Mehringa notornim klevetnikom, na što ga je Mehring tužio zbog uvrede. U decembru 1876. Mehring je na prvoj instanci izgubio parnicu; sud je ustanovio da Sonnemannovo sudjelovanje u poslovnim pothvatima nije bilo protuzakonito i također je Mehringa nazvao klevetnikom. Mehring se tada žalio na višu instancu, koja je u junu 1877. usvojila Mehringovo mišljenje, ustanovila da Sonnemannova izjava o «notornom klevetniku» predstavlja uvredu, ali ga nije kaznila, jer je njega slično vrijeđao i sam Mehring. 314
- ⁴⁵⁴ Potkraj pedesetih godina 19. stoljeća meksička vlada Zuloaga i Miramona izdala je državne obveznice, koje su u Francuskoj postale predmet velikih finansijskih špekulacija. (Vidi u 18. tomu ovog izdanja, str. 351 - 352). 314

- ⁴⁵⁵ Marx je poslao Moritzu Kaufmannu očigledno svoj članak *Historija Medunarodnog udruženja radnika od gospodina Georga Howwella* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 119 - 123). Tim člankom opovrgao je tvrdnje iz članka otpadnika Howella *The History of the International Association*, koji je 1878. godine bio objavljen u julskom broju časopisa »Nineteenth Century». Howell je, naime, falsificirao povijest Medunarodnog udruženja radnika. Njegov članak sadrži lažne tvrdnje o udruženju i o Marxovoj ulozi pri njegovom osnivanju i razvitku. 315
- ⁴⁵⁶ Ne zna se gdje se nalazi pismo Hermannu Arnoldtu. Koncept pisma nalazi se na pismu koje je Arnoldt 18. oktobra 1878. napisao Engelsu. U njemu je Arnoldt član kenigsberškog mjesnog komiteta »Zaklade Johanna Jacobyja» (Fond za pomoć socijaldemokratskoj štampi), zamolio Engelsa da primi na čuvanje oko 3000 maraka fonda u pruskim vrijednosnim papirima, a da to treba prihvatiti jer će pruska vlada nakon objavljivanja zakona protiv socijalista (vidi nap. 151) taj novac zaplijeniti. 316
- ⁴⁵⁷ Marx i Engels nastojali su da Liebknechtu osiguraju mjesto dopisnika u listu »Whitehall Review». Liebknecht je, naime, izgubio svoje izvore prihoda, je je »Vorwärts» nakon objavljivanja zakona protiv socijalista bio zabranjen. S tim u vezi Marx je 4. novembra 1878. preko neke treće osobe poslao Nataliji Liebknecht pismo, za koje se ne zna gdje se nalazi. Liebknecht je, počevši od 29. oktobra 1878. proveo 12 tjedana u zatvoru. Marxovo pismo dospjelo je 14. novembra 1878. Nataliji Liebknecht. Osamnaestog novembra 1878. Wilhelm Liebknecht odgovorio je na nj u pismu Engelsu: »M[arxu]: i Tebi veoma sam zahvalan na usluzi koju ste mi učinili. S tako velikom obitelji, kao što je moja, nije sitnica biti sveden na *minimum* jednog dijela i inače *krajnje skučenih* životnih sredstava. Banda bi htjela da nas *izgladni*, jer nam drugačije ne može ništa. Ali ja mislim da će im se i *to* potpuno izjaloviti, za sve koji su ugroženi mi nalazimo sredstva potrebna za egzistenciju. — Uspije li samo stvar sa »Wh[itehall] R[evue]», ja tada više neću imati zorta i bit ću iznad očekivanja dobro... Uvjeti su izvanredno pogodni, honorar premašuje sva očekivanja onpo što sam zahtijevao potpuno odgovora mojim željama. — Najradije bih izlaganje o našim principima etc. povezo sa kritikom čitave politike u vezi s atentatima, međutim, još ću vidjeti.» 317 334
- ⁴⁵⁸ Pismo Pierre-Theodore-Alfreda Talandier-a uredniku lista »La Marseillaise», datirano 2. oktobra 1878., u kojem se kleveče Maltman Barry, list »La Marseillaise» objavio je 6. oktobra 1878. godine pod naslovom »Congrès ouvrier». 318
- ⁴⁵⁹ Slijedeći tekst donosimo onim redosljedom koji je vjerovatno namjeravao primjeniti Marx. Rekonstrukciju Marxove namjere izvršio je Institut marksizma-lenjinizma pri CKSED prema tome kako je Marx pojedina mjesta u tekstu precrtavao i preciziravao. Marx je redosljed, kojim se namjeravao poslužiti, označio na rubu stranica brojevima 1 - 9. U rukopisu koncepta nedostaje broj 6. 319
- ⁴⁶⁰ Pismo Maltmana Barryja objavljeno je 2. oktobra 1878. godine pod naslovom »Les socialistes et le gouvernement» u listu »La Marseillaise». Datirano je: London, 19. septembra 1878. U tom pismu Barry opisuje što je doživio u prefekturi pariske policije kad je pokušao da razgovara s uhapšenim Carlom Hirschom (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 34). 319
- ⁴⁶¹ »Vorwärts» je 15. septembra 1878. u rubrici »Društveno-politički pregled» objavio kratak izvještaj o hapšenju nekih delegata na socijalističkom radničkom kongresu u Parizu. 319
- ⁴⁶² *International Labour Union* (Medunarodna unija rada) — reformistička organizacija, koju su u januaru 1878. godine osnovali u Londonu Johann Georg Ec-

- carius, Hermann Jung, John Weston, John Hales i drugi. Taj pokušaj reformističkih elemenata da stvore vlastitu međunarodnu organizaciju ubrzo se izjalovio. 320
- ⁴⁶³ Pierre-Theodore-Alfred Talandier bio je stalni pariski dopisnik časopisa «The National Reformer», koji je izdavao Charles Bradlaugh. 321
- ⁴⁶⁴ Oportunistima su u Francuskoj nazivali umjerene republikance oko Leona Gambette, Grevyja i drugih, koji su se za vrijeme predsjedništva Mac-Mahona borili protiv njegovih pokušaja da opet uspostavi monarhiju (vidi i nap. 87. i 419) i koji su se zalagali za održanje republike. Godine 1879. umjereni republikanci preuzeli su u Francuskoj vlast. 321
- ⁴⁶⁵ Ovaj odlomak u rukopisu nije precrtan. Gotovo doslovno preštampavanje teksta u slijedećem odlomku i ponavljanje činjenica u devetom odlomku dopuštaju pretpostavku da je Marx namjeravao precrtati taj odlomak. 321
- ⁴⁶⁶ Tjednik «The National Reformer», koji je izdavao Charles Bradlaugh, donio je 22. septembra 1878. godine vijest u kojoj je klevetan Maltman Barry. 322
- ⁴⁶⁷ Aluzija na Eugeniju, suprugu Napoleona III, koja je nakon njegove smrti 1873. godine stupila na čelo bonapartističke stranke. Poslije pada Drugog carstva, 4. septembra 1870, pobjegla je iz Francuske i smjestila se u blizini Londona. 322
- ⁴⁶⁸ Marx misli na svoje pismo uredniku lista «Eastern Post», koje je ovaj list objavio 23. decembra 1871. (vidi u 28. tomu ovog izdanja, str. 390).
U istom broju bio je štampan izvještaj o sjednici Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika, održanoj 19. decembra 1871, na kojoj je Marx raskrinkao Charlesa Bradlaugha. 322
- ⁴⁶⁹ Sašuvana je i koverta ovog pisma s adresom pisanom rukopisom Eleanore. Marx: «N. Danielson, Esq., Société du Crédit Mutuel, Pont de Kazan, Maison Lessnikoff, St. Petersburg, Russia.»
Dio ovog pisma Danielson citira u predgovoru prvom ruskom izdanju drugog toma *Kapitala* (Petrograd, 1885). 324 335
- ⁴⁷⁰ U pismu od 28. oktobra (9. novembra) 1878. godine Nikolaj Francevič Danielson pisao je Marxu: «Otrpilikе prije 6 - 7 mjeseci pisao sam Vam 1. zbog 2. izdanja ruskog prevoda prvog toma *Kapitala*, jer u knjižarama nema više niti jednog primjerka. Pri tom sam Vas upitao da li biste htjeli izvršiti nekoliko izmjena u francuskom i u 2. njemačkom izdanju; 2. radi drugog toma, ukoliko je u štampi, pri tome sam Vas smjerno zamolio da mi pošaljete arke izvornog rukopisa, kad budu štampani, u nefrankiranoj koverti.»
Drugo rusko izdanje prvog toma *Kapitala* izašlo je tek 1898. godine. 324
- ⁴⁷¹ Polemika oko prvog toma Marxovog *Kapitala* započela je u ruskoj štampi u septembru 1877. godine člankom Julija Galaktionoviča Žukovskog *Карл Маркс и его книга капитал* objavljenim u listu «Вѣстникъ Европы», a trajala je sve do 1879. godine. Kao odgovor na taj napis izašao je niz članaka, između ostalih i članak koji je Nikolaj Francevič Danielson poslao Marxu: članak Nikolaja Ivanoviča Zibera *Нѣсколько замѣчаній по поводу статьи г. Ю. Жуковскаго: «Карл Маркс и его книга о капиталъ»* i časopisu «Отечественныя Записки» novembar 1877, i članak Nikolaja Konstantinoviča Mihailovskog *Карл Маркс передъ судомъ г. Ю. Жуковскаго* u časopisu «Отечественныя Записки» oktobar 1877. Posljednji članak potakao je Marxa da napiše *Pismo redakciji časopisa «Отечественныя Записки»* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 91 - 95). Godine 1878. Boris Nikolajevič Čičerin oštro je kritizirao Marxa u članku

Hilmeckie socijalisty 2. Karl Marks, objavljenim u časopisu «Сборникъ государственнѣхъ знаній», sveska VI, Petrograd, 1878. Kao odgovor na taj napis izašao je u februaru 1879. u časopisu «Слова» Ziberov članak *B. Čičerin kontra K. Marx*. 324

- 472 Ne zna se gdje se nalaze oba Engelsova pisma Ernstu Dronku. 326
- 473 Sačuvana je i koverta ovog pisma sa slijedećom adresom koju je napisala Eleanora Marx: «N. Danielson, Esq., Société du Crédit Mutuel, Pont de Kazan, Maison Lessnikoff, St. Petersburg, Russia.» 327 415
- 474 Kako proizlazi iz pisma Nikolaja Franceviča Danielsona Marxu od 28. oktobra 1878, riječ je, između ostalog, i o knjizi «Сборникъ государственнѣхъ знаній», u kojoj se nalazio članak Borisa Nikolajeviča Čičerina (vidi nap. 471), te o knjizi *Желѣзнодорожное хозяйство*, A. Čuprova, tom II, Moskva, 1878. 327
- 475 Paus koji navodi Marx, u drugom njemačkom izdanju glasi: «I zbilja, vrijednost svakog posebnog aršina samo je materijalizacija jedne iste društveno određene količine jednorodnog ljudskog rada» (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 104). 327
- 476 Paus koji navodi Marx u francuskom izdanju *Kapitala*, a koji je on namjeravao izmijeniti, glasi: «Je présuppose toujours, dit-il, l'état actuel des choses qui prédomine universellement à peu d'exceptions près c'est-à-dire que le capitaliste fait toutes les avances y inclus la rémunération du travailleur.» («Uvijek pretpostavljam, rekao je, sadašnje stanje stvari, koje uz neznatne iznimke svuda vlada, tj. da kapitalist daje predujam, uključujući i plaćanje radnika.») 327
- 477 U pismima od 9. decembra 1878. i 26. januara 1879. Johann Philipp Becker izvjestio je o velikim materijalnim brigama koje more njega i njegovu obitelj. Devetog decembra 1878. pisao je: «Na žalost, zbog gušenja naše partijske štampe u Njemačkoj» (vidi nap. 151) «izgubio sam i onaj izvor prihoda koji mi je još bio preostao i sada moram drugom djelatnošću pokušati da utolim glad u kući. *Možeš li mi u tu svrhu pribaviti narudžbu za nekoliko engleskih članaka?*» 330 332
- 478 Engelsov *Anti-Dühring* bio je nakon objavljivanja zakona protiv socijalista (vidi nap. 151) zabranjen. 330
- 479 Jean Calvin zastupao je shvaćanje da je božanski dekret božje volje od vječnosti naovamo predodredio određene ljude na blaženstvo, a ostale na prokletstvo. Ocjenu Calvinovog učenja i historijske uloge kalvinizma Engels daje u *Uvodu engleskom izdanju (1892) «Razvitka socijalizma od utopije do nauke»* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 252/253). 332
- 480 U martu i aprilu 1868. godine štrajkalo je u Ženevi 3000 građevinskih radnika. Zahtijevali su skraćenje radnog vremena na 10 časova dnevno, povišenje nadnica i uvođenje plaćanja po satu umjesto po danu. Štrajkom su rukovodili njemački i romanski Centralni komitet Međunarodnog udruženja radnika u Ženevi. Štrajk je završio pobjedom radnika.
U izvještaju Generalnog vijeća na Briselskom kongresu 1868. godine Marx je napisao da se prilikom borbi ženevskih građevinskih radnika u neku ruku radilo o opstanku Međunarodnog udruženja radnika u Švicarskoj (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 264).
Međunarodno udruženje radnika organiziralo je u više zemalja akcije solidarnosti za pomoć štrajkašima. U Njemačkoj je iz toga izrasla prva veća akcija solidarnosti njemačkih radnika s njihovim klasnim drugovima u inostranstvu. 332
- 481 Riječ je o istupu Jamesa Guillaume-a iz jurasovske federacije anarhističke Internacionalne i o njegovom odlasku u Pariz u maju 1878. godine. 332

⁴⁸² Riječ je o Društvu za obrazovanje radnika, koje su 1840. godine u Londonu osnovali članovi Saveza pravednih. Na čelu Društva nalazili su se Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i drugi vode Saveza. Društvo se razvijalo postepeno iz njemačkog u međunarodno društvo. Više puta mijenjalo je svoj naziv, između ostalog zvalo se svojevremeno i Londonsko njemačko radničko društvo, Udruženje za obrazovanje radnika, Komunističko udruženje za obrazovanje radnika.

Poslije organiziranja Saveza komunista njegove ćelije imale su vodeću ulogu u Društvu. Krajem novembra 1847. u Društvo su stupili Marx i Engels. Godine 1849 - 1850. sa više svojih suboraca bili su na čelu Društva, ali su u septembru 1850. ipak svi zajedno istupili, jer je vodstvo Društva dospjelo u ruke sitnoburžoasko frakcije Willich-Schapper, koja je, ne obazirući se na objektivne historijske odnose, nastojala da volju prikaže kao »pokretača revolucije« i koja je nastupala protiv centralnog rukovodstva Saveza komunista.

Krajem pedesetih godina prošlog vijeka Marx i Engels opet su počeli aktivno sudjelovati u radu Društva, koje je u januaru 1865. godine, kao jedna od prvih organizacija, pristupilo Međunarodnom udruženju radnika. Više njegovih članova, među njima i Friedrich Leßner, Georg Lochner i Carl Pfänder, bili su članovi Generalnog vijeća, gdje su, kao i u Društvu, podržavali Marxove i Engelsove stavove.

Uskoro nakon objavljivanja zakona protiv socijalista (vidi nap. 151) oformila se u Društvu, koje se u to vrijeme zvalo Komunističko udruženje za obrazovanje radnika, anarhistička grupa, koja je privremeno zadobila većinu. Uz pomoć Društva i po njegovom nalogu Johann Most, njemački emigrant u Londonu i bivši socijalistički radnički vođa, počeo je početkom 1879. izdavati list »Die Freiheit«. List je napadao taktiku socijaldemokratskih partijskih vođa u Njemačkoj, osuđivao povezivanje legalnih sredstava borbe s ilegalnim sredstvima, zahtijevao odricanje od bilo kakve parlamentarne djelatnosti i zauzimao se za individualni teror (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 166). U martu 1880. godine značajan dio članova Društva odvojio se od anarhističkih elemenata i konstituirao se pod dotadašnjim imenom Društva. Te snage postavile su sebi za cilj da djeluju na temelju principa i taktike njemačke socijaldemokracije. Ime — Komunističko udruženje za obrazovanje radnika — zadržala je i anarhistička grupa. 332 341 344 345 359 396 467

⁴⁸³ Trideset prvog decembra 1878. godine Savezno vijeće podnijelo je zakonske prijedloge o disciplinjskim ovlaštenjima Rajhstaga prema njegovim članovima — tzv. zakon brnjica ili zakon o izgređima. O tim zakonskim prijedlozima raspravljalo se u Rajhstagu od 4. do 7. marta 1879. godine. Rajhstag je prema njima trebao biti ovlašten da isključuje poslanike zbog takozvanih izgređenih govora i da im, štaviše, oduzima izbornost. Bismarck je tim zakonom u prvom redu, namjeravao da isključi iz Rajhstaga socijaldemokrate, ali i ostale opozicione poslanike. U ime socijaldemokracije, August Bebel je 4. marta 1879. okarakterizirao te sramne zakonske prijedloge kao nečuvani napad na osnovna demokratska prava. Protiv takvog ograničavanja slobode mišljenja ustale su i liberalne stranke, pa su ovi prijedlozi bili najzad odbijeni. 333 334

⁴⁸⁴ Engels misli na Naprednu stranku i na Nacionalnoliberalnu stranku (vidi nap. 113. i 514). 333

⁴⁸⁵ Četvrtog februara 1879, zbog smrti poslanika Heinricha Bürgera, člana Napredne stranke, održani su u oba izborna okruga Breslave ponovni izbori. Socijaldemokracija je, usprkos žestokom ometanju izbora, uspjela da sa 5184 od ukupno 14 586 glasova kandidira Juliusa Kräckera u uži izbor. Na užim izborima 21. februara 1879. Kräckera je, doduše, pobijedio kandidat Napredne stranke, ali je Krækker ipak dobio 7544 od ukupno 16 504 glasa, što je predstavljalo jasan dokaz da je progonjena socijaldemokracija opet počela okupljati svoje snage. 334

- ⁴⁸⁶ Marx vjerovatno misli na pismo i pošiljku od 5. februara 1879, koje Nikolaj Francevič Danielson spominje u svom pismu Marxu 5. marta 1879. godine. Danielson je 5. februara 1879. poslao Marxu pregled finansijskog stanja i finansijske politike u Rusiji u »posljednjih 15 godina« i velik broj dijelom rijetkih knjiga, na kojima je temeljio svoj pregled. 335
- ⁴⁸⁷ Da bi prevladala teškoće oko promjene banknota u zlato, engleska vlada je, na inicijativu Roberta Peela, donijela 1844. godine, zakon o reformi Bank of England (Engleske banke). Zakon je predviđao podjelu banke na dva potpuno nezavisna odjela: Banking-Department, koji je vršio čiste bankovne operacije i Issue-Department, koji je izdavao novčanice. Te novčanice morale su imati solidnu podlogu u vidu posebnog zlatnog fonda, koji je neprestano morao biti na raspolaganju. Izdavanje novčanica koje nisu imale zlatnu podlogu bilo je ograničeno na 14 miliona funti sterlinga. Količina novčanica, koje su se nalazile u prometu, ipak faktički nije zavisila od fonda za pokriće, kako je to regulirao Zakon o banci 1844. godine, već o potražnji u sferi cirkulacije novca. Za vrijeme privrednih kriza, kada je nestašica novca bila osobito velika, engleska vlada stavila je zakon iz 1844. privremeno izvan snage i povećala broj novčanica bez zlatne podloge. 336
- ⁴⁸⁸ U Parizu je 1878. godine održana Svjetska izložba. 336 403
- ⁴⁸⁹ Ruski građanski ekonomist Ilarion Ignatijevič Kaufman objavio je u petrogradskom časopisu «Вѣстник Европы», sveska III – 1872, članak o prvom tomu Marxovog *Kapitala* pod naslovom *Точка зрѣнія политико-экономической критики у Карла Маркса* (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 23). 338
- ⁴⁹⁰ Mladi pisac Reichenbach poslao je iz Pariza pismo i štampane stvari Marxu da ih preda ekonomistu Rudolphu Meyeru, koji je živio u Londonu. 340
- ⁴⁹¹ Rudolph Meyer pisao je 27. maja 1879. godine Marxu: «Ako imate koji sat vremena za prijatelje koji nisu nadahnuti samo radoznalošću, molim vas da mi to saopćite.» Meyer uvjerava Marxa da ga »različitost u političkim shvaćanjima ne ometa da se u Vama divim eminentnom nacional-ekonomisti i istaknutom istraživaču, radniku i nemilosrdnom prikazivaču. *Kapital* ne pripada nijednoj stranci, već svima nama, dakle i meni.» 340
- ⁴⁹² U pismu od 29. maja 1879. J. Gugenheim kao sekretar Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu zamolio je Engelsa da u sjedištu Udruženja održi »naučno predavanje«. 341
- ⁴⁹³ List «Die Freiheit» započeo je u maj 1879. godine javno da kritizira socijaldemokratsku frakciju Rajhstaga. Dvadeset četvrtog maja 1879, u svom «Društveno-političkom pregledu», kritizirao je stav socijaldemokratske frakcije Rajhstaga u diskusiji o zaštitnim carinama (vidi nap. 180). I u daljnjim izvještajima o raspravama u Rajhstagu nastavio je javno da upada socijaldemokratsku frakciju Rajhstaga. 341 344
- ⁴⁹⁴ Ne zna se gdje se nalazi ovo pismo. Iz pisma Wilhelma Brackea Engelsu od 6. juna 1879. proizlazi da je Engels 16. maja 1879. godine napisao Brackeu pismo s molbom da ga pošalje Augustu Bebelu. Bebel je na to pismo odgovorio Brackeu 24. maja 1879, a Bracke je Engelsu poslao prepis tog pismenog odgovora: «U prilogu vraćam E[ngelsovo] pismo. S njegovim se sadržajem potpuno slažem. Mene je razljutilo već to što je Liebknecht prilikom svoga govora o opasnom stanju na tako upadljiv način izjavio svoju i našu potčunjenoost zakonu i tu izjavu još dva ili tri puta naglasio u govoru. Došao sam tada nekoliko minuta poslije govora, slijedećih dana čitao sam izvještaje i dvoumim sam se da li da ih smatram istinitim; pričeka sam stenografski izvještaj i kad sam ga pročitao i vidio da je stvar gotovo još gora, nisam se više ustručavao da L[iebknechtu] to prigo-

- vorim. Također sam ga obavijestio i o E[ngelsovom] pismu. Šutke ga je primio. Ako piše Engelsu, pozdravi ga od mene, prenesi mu moju potpunu suglasnost...»
- Svoje mišljenje o nedosljednosti socijaldemokratskih poslanika u debati o zaštitnim carinama Marx i Engels iznijeli su u okružnici (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). 341 345
- 495 Engels je koncept napisao na jednoj stranici pisma Eduarda Bernsteina od 13. juna 1879. godine. Ne zna se gdje se nalazi pismo Bernsteinu. 342
- 496 Eduard Bernstein obavijestio je Engelsa pismom od 13. juna 1879. da bi časopis »Jahrbuch für Sozialwissenschaft...« (vidi nap. 182) trebao da donosi izvještaje o socijalističkom, odnosno radničkom pokretu u raznim zemljama. Upitao je Engelsa da li »bi mogao preporučiti nekoga« za Englesku (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 165). »Riječ je o tome da se dadne sažet izvještaj o radničkom pokretu u Engleskoj i o događajima koji su s njime povezani tokom posljednjih 6-8 mjeseci.« 342
- 497 Johann Philipp Becker pisao je 9. juna 1879. Engelsu: »S mojim trgovačkim pokušajima« (vidi i nap. 477) »nisam daleko dotjerao; kao i suviše poznatog nepouzdanog crvenog, poslovni svijet koji je preko svake mjere bojažljiv, primao me je hladno i odbojno, čemu svakako mora da je pridonijela moja, u početku nešto pohabana odjeća. — Što misliš o sadašnjem položaju i stavu socijaldemokratskog vodstva?« 345
- 498 U Rajhstagu se 17. marta 1879. godine raspravljalo o spomenspisu pruske vlade o uvođenju tzv. malog opasdnog stanja u Berlinu i okolici. Od članova socijaldemokratske frakcije govorio je samo Wilhelm Liebknecht. On je, doduše, oštro kritizirao izvještaj vlade, ali je ipak desnooportunističkim snagama frakcije napravio ustupak nazvavši socijaldemokraciju strankom reforme u najstrožem smislu riječi. 345
- 499 Carlo Cafiero poslao je Marxu svoju brošuru *Il Capitale di Carlo Marx*, popularni rezime prvog toma *Kapitala*, koji je 1879. godine izašao u Milanu. 347
- 500 Ne zna se gdje se nalazi pismo Augustu Bebelu. Sačuvani su koncept i prepis pisma, koji su uglavnom istovjetni. Pismo donosimo prema prepisu, ali su uzeta u obzir i ona mjesta u bilješkama pri dnu stranice koja su u konceptu naknadno dodana ili precrtana. Moguće je da je Engels prepisao pismo i kopiju dao Carlu Hirschu (vidi nap. 174). 348
- 501 Riječ je o pismu Eduarda Bernsteina Carlu Hirschu od 31. jula 1879. godine, koje Marx i Engels spominju i citiraju u okružnici (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). 348
- 502 Sačuvan je i koncept ovog pisma, koji je istovjetan s pismom. Osim toga, sačuvana je i koverta, na kojoj je Engels napisao adresu: »Den Heer Karl Höchberg, Dr. Phil., Hôtel Ealeries, Scheveningen, Holland.« 352
- 503 Karl Höchberg pisao je 24. augusta 1879. Engelsu: »Kako mi je javljeno, povukli ste svoj pristanak da suradujete u novom listu u Cirihi« (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 168), »jer je on, navodno, 'moje privatno vlasništvo' i jer treba da zauzme 'umjereni stav'. Vjerovatno Vam je to javio C. Hirsch.« 352
- 504 Za vrijeme rusko-turskog rata 1877-1878. godine (vidi nap. 86) engleska vlada i parlament odlučili su da ne dopuste da ruske trupe uđu u Carigrad i zaprijetili su prekidanjem diplomatskih odnosa (vidi bilj. 423). Caristička vlada odustala je od zauzimanja Carigrada. 354

- ⁵⁰⁵ Trećeg i 4. septembra 1879. godine Wilhelm I sastao se sa svojim nećakom Aleksandrom II u Aleksandrovu, u blizini njemačko-ruske granice. 354
- ⁵⁰⁶ Vidi *Druga adresa Generalnog vijeća o francusko-pruskom ratu* (vidi u 28. tomu ovog izdanja, str. 219 - 225), koju je Marx napisao između 6. i 9. septembra 1870. godine.
- Bismarck je protupravnom aneksijom Alzasa i Lorene prouzrokovao sklapanje saveza između Francuske i Rusije. Stoga je, s jedne strane, nastojao da s Rusijom održi dobre odnose, dok je, s druge strane, Francuskoj neprestano prijetio ratom. U augustu 1873. Bismarck je iskoristio poslanicu biskupa iz Nansija, kojom se kler pozivao da moli za povratak Alzasa i Lorene Francuskoj, da razvije oštru antifrancusku kampanju. Njemačka vlada i generali razmišljali su o ratu protiv Francuske. Vrhunac agresivne propagande predstavljao je članak u Bismarckovom glasilu, poznatom organu njemačke vladine stranke, u listu »Die Post« od 8. aprila 1875. godine pod naslovom *Na pomolu rat?* Njemačka je ipak ostala potpuno izolirana. Bismarck je morao odustati od provođenja svojih ratnih planova naročito zbog intervencije Rusije. 354
- ⁵⁰⁷ Pismo Augustu Bebelu Marx i Engels namijenili su ujedno i vodstvu Socijalističke radničke partije Njemačke. Imalo je karakter internog partijskog materijala. O tome svjedoče njegov sadržaj, kao i izjave Marxa i Engelsa o tom pismu. Marx, na primjer, u pismu Friedrichu Adolphu Sorgeu od 19. septembra 1879. taj dokument naziva okružnicom »naravno, samo za *privatnu upotrebu* njemačkim partijskim vodama« (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 176). Koncept tog pisma napisao je Engels sredinom septembra 1879. godine. Sedamnaestog septembra 1879, pošto se Marx nakon oporavka vratio u London, on i Engels zajednički su razradili koncept i formulirali konačni tekst pisma.
- Od svih pisama koja su Marx i Engels napisali u vezi s osnivanjem ilegalnog partijskog organa, lista »Der Sozialdemokrat« (vidi nap. 177), ova okružnica je od najvećeg značaja. U njoj su se koncentrirali na borbu protiv desnog oportunističkog, koji je tada predstavljao glavnu opasnost za partiju. To pismo nije samo ispravno orijentiralo partiju u njejoj revolucionarnoj politici prema zakonu protiv socijalista već je bilo i jeste općenito prilog učenju o partiji 19. stoljeća, i to od bitnog političkog i teoretskog značenja. 357
- ⁵⁰⁸ U rukopisu: 29. august; August Bebel ispravio je u svom pismu: između 19. i 20. 357
- ⁵⁰⁹ Aluzija na borbe na barikadama u Berlinu 18. marta 1848. godine. 364
- ⁵¹⁰ Nikolaj Francevič Danielson javio je Marxu u pismu od 30. augusta 1879. da je Maksim Maksimovič Kovalevski objavio prvi dio svog »veoma interesantnog dijela: *Общинное землевладение, причины, ходъ и послѣдствія его разложенья. Часть первая.* Ponudio je Marxu da mu pošalje tu knjigu, ukoliko je već nije dobio od samog autora.
- Marx je u oktobru 1879. godine počeo da proučava knjigu Kovalevskog. Pri tome je napisao opširne bilješke o karakteru общины (zadruga) i njenoj ulozi i društveno-ekonomskom značenju u raznim periodima i u raznim narodima. 369
- ⁵¹¹ Knjigu Wilhelma Weitlinga *Garancije harmonije i slobode* izdao je iznova u Njujorku 1879. godine Silvius Landsberg pod naslovom: *Des seligen Schneiders Weitling Lehre vom Sozialismus und Communismus.* 370
- ⁵¹² Sačuvan je i koncept ovog pisma, koji je po sadržaju istovjetan s pismom. U obzir su uzeta mjesta pri dnu stranice koja su naknadno dodana ili precrtana u konceptu. 376

- 513 Pismom Engelsu od 23. oktobra 1879. godine August Bebel odgovorio je na okružnicu (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). Istovremeno je dostavio Engelsu pismo Friedricha Wilhelma Fritzschea od 21. oktobra 1879. s potpisom Wilhelma Liebknechta, u kojem su se Fritzsche i Liebknecht izjasnili o okružnici, odnosno o Marxovoj i Engelsovoj kritici vođa Socijalističke radničke partije Njemačke zbog nedosljednog stava prema desnim oportunistima koji su se pokušali dokopati vodstva ilegalnog partijskog organa (vidi nap. 177). 376
- 514 *Nacionalliberalna stranka* osnovana je u jesen 1866. godine nakon rascjepa buržoaske Napredne stranke. Zastupala je interese njemačke, prvenstveno pruske buržoazije. Nacionalliberali zahtijevali su političku vlast buržoazije radi zadovoljenja njenih materijalnih interesa, svojim glavnim ciljem smatrali su ujedinjenje Njemačke pod pruskim vodstvom. Njihova politika bila je odraz kapitulacije njemačke liberalne buržoazije pred Bismarckom. Poslije ujedinjenja Njemačke Nacionalliberalna stranka razvila se konačno u stranku krupne buržoazije i do 1879. godine bila je najznačajniji Bismarckov oslonac u Rajhstagu. Bismarckov prelaz na politiku zaštitnih carina doveo je do raskida s Nacionalliberalima, koji su mu se 1884. godine ponovo približili i kasnije opet podržavali njegovu reakcionarnu politiku. 376 400
- 515 U pismu Engelsu od 23. oktobra 1879. godine August Bebel pozvao se na zaključak o pitanju zaštitnih carina, koji je bio donesen na Gotskom kongresu 1876. a odobren na Gotskom kongresu 1877. godine. U pismu Bebel citira taj zaključak: »Pitanje — zaštitne carine ili slobodna trgovina — za socijaldemokraciju nije principijelno pitanje; kongres stoga prepušta članovima partije da svaki prema svom subjektivnom shvaćanju zauzme stav o tom pitanju.« Kako je izjavio Bebel, takav zaključak je donesen jer su i zastupnici, a i »partija općenito«, bili podijeljenog mišljenja u pitanju da li su u postojećim prilikama zaštitne carine za industriju neophodne (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 179 i 181). 377
- 516 »Izvještaj socijaldemokratskih članova njemačkog Rajhstaga« bio je objavljen u listu »Der Sozialdemokrat« od 12, 19. i 26. oktobra 1879. godine. Engels kritizira taj izvještaj u svojim pismima Augustu Bebelu od 14. i 24. novembra 1879. godine. 378 382
- 517 August Bebel pisao je Engelsu u pismu od 23. oktobra 1879. da Karl Höchberg »usprkos zaista veličanstvenoj žrtvi, koju je materijalno pružio Partiji, nikad nije uopće ni pokušao da za to zahtijeva odgovarajući utjecaj«. Zbog »te krajnje rijetke nesebičnosti« on mu je, Bebel, oprostio mnoge njegove greške. 378
- 518 »Sozialdemokrat« od 2. novembra 1879. objavio je nepotpisani dopis *Von der Niederelbe*, datiran 23. oktobra 1879. godine. Autor tog izvještaja bio je Ignaz Auer. 378
- 519 Wilhelm Bracke pisao je 27. oktobra 1879. godine Marxu: »U prilogu ćete naći mnoštvo dokumenata koji se tiču našeg nasljedstva« (vidi nap. 401). »Budite ljubazni pa ih umnožite zajedno sa sličnom pomoćnicu, koja, kako Bebel piše, mora biti »sudski« i konzularno ovjerena... Zatim treba sve dokumente poslati Sorgeu. On misli da ćemo novac dobiti do Nove godine.« 380
- 520 U oktobru 1879. godine u Marseju je zasjedao Socijalistički radnički kongres Francuske. U oštrim političkim sukobima najzad su uspjele marksističke snage oko Julesa Guesda, koji osobno nije sudjelovao na kongresu, i kongres je donio odluku o osnivanju francuske radničke partije (Fédération du Parti des travailleurs socialistes de France). 380

- ⁵²¹ Osamnaestog novembra 1879. godine August Bebel odgovorio je na Engelsovo pismo od 14. novembra 1879. godine. Povodom Engelsove primjedbe o dopisu Ignaza Auera u listu »Sozialdemokrat« (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 179) Bebel je pisao: »Vi promatrate dopis . . . kao da je upravljen protiv Vas. To je pogrešno. Onog dana, u to Vas mogu posve uujeriti, Auer još uopće nije imao pismo« (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 174). » . . . A[uer] je time očigledno, a dopis na prvi pogled drugačije nisam ni shvatio, mislio na Hansa M[osta] i na nikog drugog.« 381
- ⁵²² »Vorwärts« je 4. marta 1877. godine u rubrici »Pregled knjiga« objavio recenziju knjige Rudolpha Meyera. 382
- ⁵²³ »Izveštaj socijaldemokratskih članova njemačkog Rajhstaga« karakterizira period od raspuštanja Rajhstaga u maju 1878. do novih izbora 30. jula 1878. godine, pa prema tome i do usvajanja zakona protiv socijalista (vidi nap. 151) kao »strahovladu«. 382
- ⁵²⁴ Redakcija lista »Sozialdemokrat« je 16. novembra 1879. u članku *O otvaranju saske zemaljske skupštine* donijela vijest da su socijaldemokrati prvi put izabrani u zemaljsku skupštinu (Wilhelm Liebknecht, Otto Freytag, Ludwig Puttrich) i da su položili propisanu zakletvu vjernosti kojom se ističe vjernost kralju, ustavu i tome slično. U članku se dalje navodi da bez ispunjenja te zakonski određene formalnosti ne bi mogli djelovati kao poslanici. List »Freiheit« je 22. novembra 1879. u »Društveno-političkom pregledu« donio o tome vijest, koja je sadržavala krajnje oštre ispade protiv Liebknechta i taktike njemačkog partijskog vodstva. 383 487
- ⁵²⁵ U listu »Sozialdemokrat« od 23. novembra 1879. u rubrici »Pregled knjiga«, August Bebel objavio je poraznu recenziju djela Bernharda Beckera *Geschichte und Theorie der Pariser Kommune des Jahres 1871*. Bebel je tu knjigu okarakterizirao kao »pamflet i pogrđni napis upravljen protiv socijalista i Komune«. Samog Beckera nazvao je »čovjekom koji je baš svima koji ga znaju poznat kao notorna pijanica i razvratnik prvog reda«. 383
- ⁵²⁶ Ne zna se gdje se nalazi ovaj postskriptum. 383
- ⁵²⁷ Achille Loria poslao je Marxu primjerak svoje knjige *La rendita fondiaria e la sua elisione naturale*. 384
- ⁵²⁸ Ovo pismo nalazilo se u albumu rukopisa čuvenih ličnosti, koji je pripadao francuskom revolucionaru Gustavu Brocheru, poznaniku Marxa i Engelsa. U pismu Engelsu, otprilike iz aprila 1883, Brocher je zamolio Engelsa da mu pošalje Marxov rukopis, a otprilike 23. aprila 1883. zahvalio je Engelsu na poslanom rukopisu. Ta dva pisma dopuštaju pretpostavku da je Engels ove retke poslao Brocheru kao Marxov rukopis.
- ⁵²⁹ Sačuvan je i koncept prvih pet odlomaka ovog pisma. Uz neznatna stilska odstupanja istovjetan je sa samim pismom. U ovom izdanju uzeta su u obzir i mjesta pri dnu stranice koja su u konceptu precrtana. 385
- ⁵³⁰ August Bebel pisao je 11. decembra 1879. Engelsu: »Posebno sam u pitanju zakletve bio drugačijeg mišljenja. I ja sam mislio da se polaže zakletva, jer ukoliko se nismo htjeli zaklinjati, tada uopće nije trebalo ići na izbore; međutim, ja sam želio da se prije polaganja zakletve izjavi da se zakletva smatra samo formalnošću, koja se mora ispuniti jer bez nje nije moguće ući u parlament i vršiti poslaničku djelatnost. Zakletva nam u našim socijalističkim republikanskim pogledima ne bi smjela smetati.« 487
- ⁵³¹ Desetog decembra 1879. godine u Magdeburgu su održani naknadni izbori jer je nacionalliberalni poslanik Unruh dao ostavku na svoj mandat. Usprkos

- ometanju izbora, izazvanom zakonom protiv socijalista, socijaldemokracija je sa 4721 glasom od ukupno 14 771 kandidirala u uži izbor svog predstavnika Louisa Vierecka. Na ušim izborima, 23. decembra 1879. Viereck je dobio 7308 glasova od ukupno 15 761 i tako bio tijesno pobijeden od kandidata Nacional-liberalne stranke. 487
- 532 Engels očigledno misli na pismo Augusta Bebela od 16. decembra 1879 (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 184). Pismo Johannu Philippu Beckeru imalo je prvobitno drugi datum, koji je Engels promijenio u 19. Prvobitni datum u rukopisu ne može se pročitati. 389
- 533 Johann Philipp Becker pisao je 16. decembra 1879: »Vaši savjeti iz Londona djelovali su u Lajpcigu i u Cirihi. L[iebknecht] mi piše da će dotični članak u listu ‚Jahrbuch itd.‘ preraditi u posebnu brošuru, a u listu ‚Sozialdemokrat‘ se sada ipak piše svježijim jezikom i više u skladu s principima. Pa ipak, dosad se još nisam odazvao hitnom pozivu na suradnju, koji su mi vputili Höchberg, Bernstein i Liebknecht.« 389
- 534 Johann Philipp Becker pisao je 16. decembra 1879. Engelsu: »Ovdje u Ženevi, gdje su anarhisti (jurasovci)« (vidi nap. 42) »prije 18 mjeseci uspostavili svoj glavni štab i gdje, vjerujući da su našli sam kamen mudrosti, fanatično propovijedaju za svoj mali hram, toče dušičnu kiselinu kao životni eliksir, ovdje se moramo pored svih ostalih nevolja braniti još i od te opće nevolje.« 390
- 535 Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo Améliji Engel. Engels je koncept napisao na čistoj stranici molbe Amélije Engel, koja ga je, iako je Engels nije poznao, zamolila da joj finansijski pomogne. 391
- 536 Problem sistema s dvostrukom metalnom podlogom, odnosno odnosa vrijednosti zlata i srebra, Marx obrađuje u prvom tomu *Kapitala* (vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 95 i 133/134). Engels to pitanje obrađuje veoma opširno u pismu Eduardu Bernsteinu od 10. marta 1882 (vidi u 42. tomu, ovog izdanja). 392
- 537 Ovaj odlomak pisma, od »Priča o srebru, odnosno . . .« do » . . . srebra po višoj cijeni« citira Wilhelm Liebknecht doslovno u svom govoru na sjednici saske zemaljske skupštine 16. januara 1880. godine. U debati se raspravljalo o prijedlogu liberalnog poslanika Heinea o ponovnom uvođenju srebra, odnosno sistema dvostruke metalne podloge. Heine je u važenu zlata vidio uzrok svih anomalija kapitalističkog društva. Očigledno je Liebknecht svojim pismom, za koje se ne zna gdje se nalazi, zamolio Engelsa da mu za njegov nastup u zemaljskoj skupštini iznese svoje mišljenje. Liebknecht je u svom govoru rekao: »Pošto je riječ . . . o tendenciji koja u Engleskoj, tobože, postoji u korist uvođenja srebra ili sistema dvostruke metalne podloge, vjerovatno će mi biti dozvoljeno da pročitam dio privatnog pisma koje sam dobio od jednog mog prijatelja, koji je, kao što je opće priznato, jedan od najznačajnijih nacionalnih ekonomista sadašnjice i jedan od najboljih poznavalaca engleskih prilika . . . Pratile razvoje engleskih prilika veoma pomno i kad sam čitao o motivima, čudio sam se kako to da u Engleskoj postoji tako snažna tendencija o kojoj iz engleskih novina nisam ništa saznao. Raspitao sam se stoga kod jednog prijatelja u Londonu i dobio odgovor . . .« (dr Heine: »od Marxa!«) »ne od Marxa, od Engelsa, koji kao autoritet na polju nacionalne ekonomije ima zacijelo isti značaj kao i Marx. Pošto je već spomenut Marx, želio bih da gospodin dr Heine pročita Marxovo djelo o kapitalu. Da je to učinio, tada, vjerujem, ne bi podnio svoj prijedlog i ne bi ga tako motivirao.« (Poslanik Heine: »Poznajem ga sasvim dobro!«) »Ukoliko mi dozvoljavate, pročitao bih slijedeće mjesto, koje se odnosi na predmet . . .« — »Sozialdemokrat« je 8. februara 1880. godine, pod naslovom »Vrijednost zlata ili sistem dvostruke metalne podloge«, objavio izvještaj o Liebknechtovom nastupu u zemaljskoj skupštini. Tom prilikom bilo je navedeno mjesto iz Engelsovog pisma, također doslovce štampano. 393

- ⁵³⁸ Bismarck je u septembru 1879. godine otputovao u Beč da pripremi sklapanje ugovora o savezu s Austro-Ugarskom. Taj ugovor, potpisan u Beču 7. oktobra 1879, obavezivao je ugovarače u slučaju ruskog napada na uzajamnu pomoć, a u slučaju napada neke druge države na blagonaklonu neutralnost. Njemačko-austrijski ugovor o savezu bio je temelj tajnog trojnog ugovora o savezu između Njemačke, Italije i Austro-Ugarske, koji je zaključen u maju 1882. godine. 393
- ⁵³⁹ Postoji samo prepis ovog pisma. Nepoznati prepisivač očigledno nije mogao jasno pročitati prezime primaoca, kao i riječ koja je u prepisu obilježena s upitnikom i stavljena u uglaste zagrade. Na prepisu se još nalazi primjedba, također nepoznatog pisca, da je pismo bilo predano na aukciju Henrici 27 - 28. maja 1927. godine u Berlinu. 394
- ⁵⁴⁰ Ne zna se gdje se nalazi Engelsovo pismo H. Meyeru. Koncept je Engels napisao na trećoj, slobodnoj stranici Meyerovog pisma Engelu od 25. marta 1880. godine. H. Meyer ga je tim pismom izvijestio o rascjepu Komunističkog udruženja za obrazovanje radnika i o organiziranju novog društva pod istim imenom (vidi nap. 482). Nadalje, pozvao je Engelsa na otvorenije klupskih prostorija Društva 27. marta 1880. godine. 395
- ⁵⁴¹ Na izborima za Rajhstag 30. jula 1878. godine, prije donošenja zakona protiv socijalista, za socijaldemokrate je glasalo 437 158 birača (vidi nap. 445). 397
- ⁵⁴² Riječ je o uvodu za francusko izdanje Engelsovog spisa *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 147 - 188). Na molbu Paula Lafargue-a Engels je od januara do sredine marta 1880. godine preradio tri poglavlja *Anti-Dühringa* (I poglavlje uvoda i I i II poglavlje trećeg odjeljka) u samostalan spis, koji je u prevodu Lafargue-a štampan prvi put u francuskom socijalističkom časopisu «La Revue socialiste» i još iste godine objavljen kao brošura pod naslovom *Socialisme utopique et socialisme scientifique*. Francuski socijalist-integralist Benoît Malon htio je da napiše predgovor tom napisu, ali se njegov tekst pokazao neupotrebljivim. Marx je 4. ili 5. maja 1880. napisao *Napomene uz francusko izdanje (1880)* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 151/152). Taj predgovor objavljen je u brošuri pod Lafargue-ovim imenom. 398
- ⁵⁴³ Ferdinand Lassalle vodio je od 1846. do 1854. godine brakorazvodnu parnicu grofice Sophie von Hatzfeldt. 398
- ⁵⁴⁴ U januaru 1861. godine Ferdinand Lassalle predložio je Marxu da u Berlinu zajednički izdaju jedan list. Marx i Engels smatrali su nemogućim da sudjeluju u tom poslu (vidi u 37. tomu ovog izdanja, Prvi deo, pismo br. 99. i Drugi deo, pismo br. 72). 398
- ⁵⁴⁵ Ove retke Marx je napisao na posljednjoj stranici svoje *Napomene francuskom izdanju (1880)* Engelsove brošure *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* (vidi nap. 542). 399
- ⁵⁴⁶ Na sjednicama od 6. marta, 17. i 19. aprila i 4. maja 1880. u Rajhstagu se raspravljalo o produženju važenja zakona protiv socijalista (vidi nap. 151). Na trećem vijećanju o prijedlogu zakona, 4. maja 1880, socijaldemokratski poslanik Wilhelm Hasselmann održao je ultrarevolucionarni govor, kojim se solidarizirao s ruskim i francuskim anarhistima i otvoreno se izjasnio protiv strategije i taktike Socijalističke radničke partije Njemačke. Na to je uredništvo lista «Sozialdemokrat» u broju 20, od 16. maja 1880. izjavilo da nastup Hasselmanna, počevši od stupanja na snagu zakona protiv socijalista, predstavlja vrhunac njegovog, po Partiju štetnog, djelovanja i da se Hasselmann više ne može smatrati članom partije. Hasselmann je bio zvanično isključen iz Partije na kongresu u Widenu, koji je bio održan od 20. do 23. augusta 1880. godine. 400

- ⁵⁵⁵ M. K. Gorbunova pismeno je izvijestila Engelsa u prvoj polovini jula 1880. o svom učiteljskom poslu u zanatskoj školi u Moskvi i o njenom interesovanju za zanatsko školstvo u drugim zemljama, čije bi iskustvo, kako je pisala, željela praktički iskoristiti za Rusiju. Zamolila je Engelsa da joj nabavi podatke o engleskom zanatskom školstvu. 403
- ⁵⁵⁶ Kako proizlazi iz prvog pisma M. K. Gorbunove Engelsu (vidi nap. 555), riječ je o Plavim knjigama, »Reports of the commissioners appointed to inquire into the state of popular education in England 1861« i »Reports of reformatory and industrial schools. 403
- ⁵⁵⁷ U Rue de Richelieu u Parizu nalazi se Nacionalna biblioteka. 403
- ⁵⁵⁸ U pismu od 25. jula 1880. M. K. Gorbunova pisala je da prije nego što bi mogla krenuti na osnivanje zanatske škole želi znati odgovor na pitanje kako je moguće uskladiti zahtjev vremena — stvaranje velikih pogona — sa seoskim prilikama u Rusiji, gdje prevladava kućna industrija. 406
- ⁵⁵⁹ Misli se na proces oko nasljedstva Ferdinanda Lingenaus (vidi nap. 401). Za nastavak procesa bilo je potrebno 200 dolara. Trinaestog augusta 1880. Friedrich Adolph Sorge pisao je da će, ukoliko ne mogne nabaviti novac, obustaviti sve daljnje korake jer ne vjeruje u povoljno riješenje. 409
- ⁵⁶⁰ Riječ je o članku nekog Hazeltinea o Marxovoj djelatnosti i njegovim djelima. 409
- ⁵⁶¹ U pismu od 13. augusta 1880. Friedrich Adolph Sorge javio je Marxu da je poslao Engelsu primjerak lista »New Yorker Volkszeitung« s člankom Karla Daniela Adolpha Dozaja, u kojem se Douai opet hvali svojim poznavanjem Eugena Dühringa etc. 409
- ⁵⁶² Ne zna se gdje se nalaze pismo i dopisnica upućeni Mary Ellen Burns. 410
- ⁵⁶³ Ove retke Engels je poslao zajedno s pismom Lauri Lafargue u London. 411
- ⁵⁶⁴ Sačuvana je i koverta ovog pisma na kojoj je Engels napisao adresu: »P. Lafargue, Esq., 37, Tremlett Grove, Junction Road, N., London.« 412
- ⁵⁶⁵ Pismo Nikolaja Franceviča Danijelsova od 21. augusta (2. septembra) 1880. Marxu sadrži tačne podatke o nekim pojavama u poljoprivrednoj proizvodnji Rusije i o njihovom utjecaju na opticaj novca. Zbog teorijskog i praktičkog značenja tih pojava Danijelson je zamolio Marxa da na osnovu tih materijala, koje je on sakupio, napiše članak za jedan ruski časopis. 415
- ⁵⁶⁶ Marx je pismo napisao na desnoj strani lista, koju je dr Ferdinand Fleckles ostavio praznu za odgovor Jenny Marx na njegova pitanja, koja se nalaze na lijevoj strani. Jenny Marx, umjesto da direktno odgovori na pojedina pitanja, podnijela je dru Flecklesu cjelovit izvještaj o bolesti. Taj izvještaj predstavlja potresan dokument o fizičkim i psihičkim patnjama Marxove supruge. U njemu, između ostalog, piše: »Ono što u posljednje vreme možda pogoršava moje stanje, jeste velika briga koja tišti nas, 'stare'. Prema svim predviđanjima, francuska amnestija predstavlja za nas isto što i gubitak naše djece i unučadi. A da preselimo u Pariz, toga se pribojavam u ovakvom mom sadašnjem stanju . . . I hvatam se za svaku slamku. Tako bih rado još malo poživjela, dragi, dobri doktore. Čudno je to, što se život više bliži kraju, to se više čezne za, zemaljskom dolinom jada.« 420
- ⁵⁶⁷ Wilhelm Brecke pisao je 11. marta 1880. Engelsu: »Donosilac ovog pisma je Harry Kaulitz, sin jednog od naših prvih bilježnika, poznat po gusnoj sarbri-kenskoj presudi, kojom su on i Hackenberger, ako se ne varam, bili osuđeni na 2 i po godine zatvora, Kaznu je izdržavao u Trieru, sad je opet slobodan

- i odlazi iz Njemačke po želji svojih roditelja . . . Ukoliko mu pomognete savjetom, bit ću Vam veoma zahvalan.*
- Kaulitza je 17. augusta 1877, na zahtjev krupnog industrijalca Stumm-Halberga, osudio sarbrikienski sud na 2 i po godine zatvora da bi onemogućio njegovu uspješnu djelatnost među radnicima sarskog područja. 421
- 568 Sredinom novembra 1880. godine Wilhelm Liebknecht morao je otići u Lajpcig na šestomjesečno izdržavanje kazne. 424
- 569 Savezno vijeće je 27. oktobra 1880. odlučilo da od 29. oktobra 1880. uvede tzv. malo opasno stanje u Hamburgu i okolici. Ta odluka temeljila se na 28. § zakona protiv socijalista. Istovremeno s objavljivanjem te odluke iz Hamburga je bilo protjeranc 75 osoba. 424 427
- 570 »Upitnik za radnike« (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 190 - 195) Marx je sastavio u prvoj polovini aprila 1880. godine na molbu izdavača časopisa »La Revue socialiste«, Benoit-a Malona. Redakcija lista objavila je upitnik 20. aprila 1880. godine, ali nije navela autora. Kao poseban otisak »Revue socialiste« upitnik je štampan u 25 000 primjeraka i rasturen širom Francuske. 427
- 571 Izborni program Francuske radničke partije (»Programme électoral des travailleurs socialistes«) napisali su u maju 1880. godine Jules Guesde i Paul Lafargue zajedno s Marxom i Engelsom. Program je prvi put objavljen 30. juna 1880. u listu »Égalité«. Godine 1883. štampan je kao posebni otisak, a Guesde i Lafargue bili su navedeni kao autori. *Uvod za program francuske radničke partije* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 196) Guesde je napisao po Marxovom diktatu. Ostatak je rezultat zajedničke diskusije. (Vidi u 30. tomu ovog izdanja, nap. 151). 427 479
- Radnička biblioteka**
- 572 Georges-Benjamin Clemenceau, u svom govoru 29. oktobra 1880. u Marseju razvio je program pojedinih demokratskih i socijalnih reformi, kao, na primjer, zamjenu indirektnih poreza progresivnim porezom na dohodak i nasljedstvo, ukidanje radnih knjižica, sudjelovanje radnika u donošenju pogonskih pravilnika, samoupravljanje radnika radničkim blagajnama, zabranu rada djece mlađe od 14 godina, skraćenje radnog dana itd. Neke tačke tog programa Clemenceau je preuzeo iz minimalnog programa Francuske radničke partije (vidi u 30. tomu ovog izdanja, nap. 151). 428
- 573 Riječ je o petrogradskom izvršnom komitetu Narodne volje. Narodna volja je bio tajni savez narodnjaka, osnovan 1879. godine. Savez je započeo revolucionarnu borbu protiv carske samovlasti, ali je svoj cilj pokušao da ostvari individualnim terorom. Carska vlada razbila je tu organizaciju 1881. godine. 428
- 574 Ne zna se gdje se nalazi pismo Ferdinandu Flecklesu od 12. novembra 1880. godine. Rukopis ovog pisma s originalnom kovertom, kako proizlazi iz aukcijskog kataloga br. 25 berlinskog trgovca starim knjigama i umetninama Josefa Altmana, prodan je na javnoj dražbi u Berlinu maja 1923. godine. U katalogu je navedeno da je pismo imalo pola stranice i da je to bilo »propratno pismo prilikom slanja »posjetnice« njegovom zetu«. U katalogu je bio objavljen samo dio teksta pisma i taj dio ovdje objavljujemo. Tekst donosimo prema seriji članaka Egona Erwina Kische »Karl Marx u Karlsbadu«, objavljenoj 1949. godine u VI svesci časopisa »Aufbau«. 431
- 575 Ovo pismo je odgovor na pismo Achille-a Loria Marxu od 14. septembra 1880. godine. Tim pismom Loria je javio Marxu da bi rado duže vrijeme živio u Londonu, kako bi u tom centru istraživanja društvenog života, služeći se engleskom ekonomskom literaturom, obnovio i produbio svoje studije. Da bi financijski osigurao boravak u Londonu, zamolio je Marxa da mu nađe posao u engleskoj štampi. Također se ponudio da radi kao Marxov lični sekretar. 432

- ⁵⁷⁶ Ove retke Marx je napisao na dopisnici, a dodao je adresu: »C. Hirsch, Esq., 30, Calthorpe Street, Grays Inn Road, W. C.« 435
- ⁵⁷⁷ Već 17. septembra 1878, dan prije nego što je u Rajhstagu započela debata o zakonu protiv socijalista (vidi nap. 151), Marx je u svom pismu Engelsu, oslanjajući se na vijesti engleske dnevne štampe, dao prvu kritiku tih događaja u Njemačkoj (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 32). U pismu Engelsu 24. septembra (vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 37) Marx je javio da mu je Wilhelm Bracke poslao »Stenografske izvještaje« sa sjednice Rajhstaga od 16. i 17. septembra 1878 (vidi nap. 169) i da on iz tog materijala upravo priprema jedan izvadak za englesku štampu. Marx je započeo da piše ovaj nacrt o ishodu obje sjednice, ali ga nije završio. Ograničio se samo na sjednicu od 16. septembra. 441
- ⁵⁷⁸ Sva mjesta u citatima iz »Stenografskih izvještaja« štampana kurzivom obilježio je Marx da bi ih istakao. Mjesta koja je Marx u tekstu dvaput potcrtao štampana su polumasnim slovima. Odlomci koji su istaknuti i u »Stenografskim izvještajima« štampani su razmaknutim slovima. 441
- ⁵⁷⁹ Njemačka oklopna krstarica »Grosser Kurfürst« potonula je 31. maja 1878. godine sa 270 članova posade u sudaru s oklopnjačom »König Wilhelm«. Tim povodom u Rajhstagu se na sjednici od 13. septembra 1878. raspravljalo o interpelaciji, kojom se zahtijevalo službeno objašnjenje o udesu. Odgovor na interpelaciju dao je ministar mornarice von Stosch. 443
- ⁵⁸⁰ Atentat Vere Zasulič na petrogradskog gradonačelnika Trepova 24. januara (5. februara po novom kalendaru) 1878. i oslobađajuća presuda koju je donio porotni sud, snažno su odjeknuli čitavom Evropom. Četvrtog (16) augusta 1878. godine Kravčinski je nožem ubio šefa žandarmerije Mezencova. 445
- ⁵⁸¹ Kongres anarhističke jurašovske federacije u Frajburu (Švicarska) održan je od 3. do 5. augusta 1878. godine. 445
- ⁵⁸² *Njemačko nacionalno udruženje* bilo je savez liberalnog građanstva, koji se zauzimao za ujedinjenje Njemačke u jaku državu bez Austrije (za tzv. malu Njemačku), a pod vodstvom monarhističke Pruske. Savez je bio osnovan u septembru 1859. godine na kongresu u Frankfurtu na Majni. Osnovicu Nacionalnog udruženja predstavljala je propruska liberalna Gotska stranka, koju su u junu 1849. godine osnovali u Goti desni liberali i zastupnici kontrarevolucionarne krupne buržoazije, koji su bili isključeni iz frankfurtske Narodne skupštine. Nakon prusko-austrijskog rata 1866. godine i osnivanja Sjevernonjemačkog saveza Nacionalno udruženje donijelo je u novembru 1867. godine odluku o svom raspuštanju. 447
- ⁵⁸³ Riječ je o sljedećem mjestu iz *Manifesta Komunističke partije*: »Komunisti . . . otvoreno izjavljuju da se njihovi ciljevi mogu ostvariti samo nasilnim rušenjem čitavog dosadašnjeg društvenog poretka.« (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 405.) 447
- ⁵⁸⁴ U svom govoru u Rajhstagu 16. septembra 1878. godine August Bebel je izjavio da je Bismarck, koji sada optužuje socijaldemokraciju za razaranja, ranije bio veoma usko povezan s Ferdinandom Lassalle-om. Ustajući protiv Bebela, Eulenburg je na istoj sjednici rekao: »Kada počinje jedan pokret tih razmjera kao što je to radnički pokret, onda za vladu nije samo poželjno već i nužno da se ne oslanja i ne informira samo iz pripovijesti i napisu o stvarnim ciljevima o kojima je riječ, već da možda od samih vođa tog pokreta sazna koji su njihovi ciljevi, kakvi motivi i da, zatim, ako je to ikako moguće, tako moćan pokret prevede u mirnu rijeku zakonskog razvitka — to je . . . ispunjenje dužnosti . . . Pri tome nisam nipošto samo jednom isticao da se pokret u vrijeme kad je trebalo

- da počn zblizavanja o kojima je govorio gospodin predgovornik, kretao posve drugim tokovima nego danas. Tada su se na čelu nalazili Lassalle i njegove pristalice, a svatko zna da je ovaj pravac odmah zatim potisnut i odstranjen od dalekosežnog, takozvanog međunarodnog pravca, i da je taj pravac onaj koji sada vlada.* (Vidi »Stenografske izvještaje o debatama u njemačkom Rajhstagu. IV zakonodavni period, I sjednica 1878, I tom, Berlin, 1878.) 448
- ⁵⁸⁵ Ovi prilozi, koje je napisala francuska policija i koji su bili pohranjeni u arhivu pariske prefekture, sadrže kratak sadržaj Marxovih pisama Carlu Hirschu u Parizu.
Originalna Marxova pisma Hirschu bila su, kako obaviještava »Vorwärts« u svom prilogu od 20. septembra 1878, zaplijenjena prilikom hapšenja Hirscha 6 septembra 1878. (vidi nap. 161).
Navedeni prilozi sastavni su dio rukom pisanog spisa o Hirschu, koji ima 86 stranica. Na spisu se nalazi sljedeći štambilj: »Préfecture de police. Archives. Secrétariat général.« Sadrži podatke o Hirschovom opsežnom dopisivanju, između ostalog, i o pismima Eleanore Marx Hirschu, tako, na primjer, podatke o sadržaju pisma u ovom tomu, Prilozi C, pismo br. 1. 451
- ⁵⁸⁶ Marx je u septembru 1876. godine boravio u Karlsbadu radi liječenja (vidi nap. 48. 451
- ⁵⁸⁷ Ovaj izvadak iz pisma Julesa Guesda Marxu, pisanog krajem 1878 — početkom 1879. godine, temelji se na prvom tekstu tog pisma objavljenom u »Le combat marxiste« (Pariz, br. 19, maj 1935). Guesde je tim pismom očigledno odgovorio na Marxovo pismo za koje se ne zna gdje se nalazi. Stoga objavljujemo ona mjesta iz Guesdeovog pisma koja se odnose direktno na misli iz Marxovog pisma. 453
- ⁵⁸⁸ Institut marksizma-lenjinizma pri CKSED ne raspolaže rukopisom ovog pisma. Štampani izvadak zabilježio je na ruskom jeziku ruski historičar Nikolaj Ivanovič Karejev kada mu je Maksim Maksimovič Kovalevski preveo to pismo s engleskog jezika na ruski i pročitao ga. Karejev je tu pribilješku objavio u svom članku *Письмо Карла Маркса К. М. М. Ковалевскому о физиократах* u časopisu »Былое«, br. 20, 1922. godine. Iz članka Karejeva proizlazi da je original ovog pisma bio vjerovatno uništen u vrijeme progona naprednih intelektualaca nakon revolucije 1905 - 1907. godine. 454
- ⁵⁸⁹ Nikolaj Ivanovič Karejev, *Крестьяне и крестьянский вопрос во Франции во последней четверти XVIII века* Moskva, 1879. Tu knjigu poslao je Marxu po odobrenju autora Maksim Maksimovič Kovalevski. Kako proizlazi iz članka Karejeva (vidi nap. 558), Marx je na početku ovog pisma Kovalevskom (taj početak nemamo) zahvalio na poslanoj knjizi. Karejev u tom članku citira ona mjesta iz svoje knjige na koja Marx očigledno misli u ovom pismu, i izjašnjava se o Marxovoj kritici. 454
- ⁵⁹⁰ David Ricardo, *On the principles of political economy, and taxation*, London, 1817. 454
- ⁵⁹¹ Čitav doslovan tekst ovog intervjua, koji je Marx početkom decembra 1878. dao dopisniku lista »Chicago Tribune«, nedavno je otkrio Louis Lazarus iz Njujorka (usp. *Second supplement to »Marx and Engels: American manuscripts and imprints 1846 till 1898, prepared by Louis Lazarus«*, u Library Bulletin iz Tamiment Institute Library u Njujorku, br. 40, maj 1964); intervju je izašao u listu »The Chicago Tribune« 5. januara 1879; izvadak (posljednji odgovor vidi u ovom tomu na kraju intervjua), koji je čikaški tjednik »The Socialist« prenio iz »Tribune« uz neznatne izmjene, objavio je Karl Obermann prema tom izvoru u svom članku *Veze Marxa i Engelsa s američkim radničkim pokretom u periodu između I i II Internationale* (Zeitschrift für Geschichtswissenschaft),

Berlin, 1964, br. 1), i to na engleskom jeziku i u njemačkom prevodu. Nepotpune njemačke prerade intervjua bile su nadalje objavljene u listu »New Yorker Volkszeitung« od 10. januara 1879. i u čikaškom listu »Vorbote« od 11. januara 1879. godine. Danski partijski organ »Sozial-Demokraten« objavio je 9. i 10. aprila 1879. prevod iz lista »Vorbote«.

Bert Andréas objavio je potpuni tekst intervjua zajedno s uvodom i brojnim komentarima, odnosno razjašnjenjima prvi put na njemačkom jeziku u »Archiv für Sozialgeschichte«, tom 5, Hanover, 1965, str. 363 - 367, pod naslovom *Marx o SPD, Bismarcku i zakonu protiv socijalista*. Tekst intervjua donosimo prema toj publikaciji. Andreas u svom uvodu primjećuje: »Anonimnost izvjestioca, žurnalistički oblik teksta i nepostojanje Marxovog izjašnjenja o izjavama koje mu se ovdje pripisuju, sami od sebe ne dozvoljavaju bliže upuštanje u pojedine tačke teoretskog ili povijesnog značenja, kao, na primjer, u pitanje u kojoj se mjeri međusobno razlikuju specifični interesi pojedinih nacionalnih radničkih partija, ili u ono o Lassalle-ovim pismima Marxu tokom posljednje dvije godine Lassalle-ova života. Izvjestiočevo vjerovatno slabo poznavanje teme i posebno Marxove terminologije mogli su dovesti do netačnosti i izvrtaanja smisla. Samo uz tu ogradu ovaj tekst može poslužiti za potpunije poznavanje Marxa. Zbog ovih neophodnih ograničenja i u vezi s činjenicom da tekst već zbog svog oblika (intervju) ne može vrijediti kao sasvim autentičan Marxov tekst, dade se i njemačkom prevodu poreći vjernost engleskom originalu. Marxovi odgovori prevedeni su, gdje je to bilo moguće, u skladu s originalom. Ispušteni su podnaslovi i međunaslovi koje je dodao urednik, a s tekstom povezane fraze dopisnika zamijenjene s preglednijim navodima *Pitanje i Marx*. 508

⁵⁹² Riječ je o »Opštem statutu i Organizacionim pravilnicima Međunarodnog udruženja radnika« (vidi u 18. tomu ovog izdanja, str. 360 - 372). Bert Andréas poriče vjerodostojnost opsežnim izvaccima iz »Općeg statuta«, koje je objavio list »Chicago Tribune«. 457

⁵⁹³ Službeni izvještaj američkog poslanika u Berlinu J. C. Bancroft Davisa od 10. februara 1877. američkom ministru vanjskih poslova sadrži i prikaz Gotskog programa Socijalističke radničke partije Njemačke sažet u 12 tačaka. Objavljen je u »United States. State Department. Papers Relating to Foreign Relations of the United States«, Washington, 1877. 457

⁵⁹⁴ Tekst se ovdje zasniva na »Protokolu kongresa ujedinjenja socijaldemokrata Njemačke, održanom u Goti od 22. do 27. maja 1875.«, Lajpcig, 1875.

Zadržano je numeriranje članova programa u intervjuu koje odstupa od njemačkog originala. 457

⁵⁹⁵ U izvještaju J. C. Bancroft Davisa (vidi nap. 593) nedostaje 1. i 3. član Gotskog programa (odnosno 7. i 9. član prema numeriranju u intervjuu); kao 12. tačku Davis je naveo citirani zahtjev iz preambule programa. 458

⁵⁹⁶ August Bebel izvještava (*Iz mog života*, Treći dio, Stuttgart, 1914, str. 24): »... 29. novembra iznenadila nas je vijest da je »Reichsanzeiger« sinoć objavio proglas, kojim je bilo produženo malo opasno stanje u Berlinu. Slijedećeg dana, nakon te kobne vijesti, stigla je obavijest da je 67 naših najpoznatijih partijskih drugova, među njima i I. Auer, Heinrich Rackow, F. W. Fritzsche . . . protjerano. Neki su za 24 sata morali napustiti grad, većina ostalih u toku od 48 sati . . .« 462

⁵⁹⁷ Kritika Jenny Marx izašla je nepotpisana u feljtonu lista »Frankfurter Zeitung« 21. novembra 1875, jutarnje izdanje, pod naslovom »Iz londonskog kazališnog svijeta« i s datumom »London, novembar«.

O napisima Jenny Marx u listu »Frankfurter Zeitung« vidi Marxovo pismo Jenny Longuet od 7. decembra 1881. (vidi u 42. tomu ovog izdanja). 465

- ⁵⁹⁸ U bici kod Vaterloa (18. juna 1815) general Cambronne (1770 - 1842) je, na zahtjev Engleza da se preda, navodno, odgovorio: «La garde meurt et ne se rend pas.» («Garda umire, ali se ne predaje.») 467
- ⁵⁹⁹ Riječ je o francuskom izdanju *Kapitala*, koje je najprije izašlo u sveskama (vidi nap. 206). Iz pisma Henri Oriola, namještenika u knjižari Lachâtre-a, Carlu Hirschu od 29. oktobra 1876. godine, proizlazi da je on dobio pošiljku sveski, ali da mu je gospođa poslovođa odbila da izvrši razmjenu i da je stvar sada u rukama gospodina Quêsta, administratora knjižare. Oriol u svom pismu, između ostalog, piše: «Moram Vam reći da sam, kad sam pisao Karlu Marxu da mi pošaljete svoje sveske, imao odobrenje za razmjenu . . .» Oriol na kraju piše: «Ako budete pisali Marxu, tada mu javite da njegova stvar ide *à piano piano*, ali ne govorite o neprijatnostima s kojima se moram boriti. Još uvijek ima vremena da ga o tome obavijestimo.» U slijedećem pismu Hirschu (bez datuma) Oriol javlja da mu je Quêst pisao i zabranio da se izvrši zamjena nedovršenih sveski *Kapitala*. 468
- ⁶⁰⁰ Jenny Marx misli vjerovatno na smrt Sorgeove kćeri u februaru 1873. i na smrt njegovog najmlađeg sina Maxa, koji je s 14 i po godina umro 16. oktobra 1874. godine. 470
- ⁶⁰¹ «Nihilisti» — izraz kojim je reakcionarna štampa Rusije šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća nazivala revolucionarne demokrate Rusije (разночинцев). Sedamdesetih godina taj pojam se u Rusiji postepeno prestao upotrebljavati, ali ga je buržoaska štampa u inozemstvu koristila i dalje kao naziv za ruske revolucionare. 475
- ⁶⁰² Vjerovatno je riječ o 4. augustu 1789. kada je francuska Ustavotvorna skupština pod pritiskom seljačkog pokreta koji je rastao, svečano objavila ukidanje niza feudalnih prava, koja su u to vrijeme seljaci-ustanici faktički već ukinuli. Ipak su neposredno potom doneseni zakoni uklonili samo neke lične obaveze. Od svih osnovnih obaveza seljaci su se trebali iskupiti. Ukidanje svih feudalnih prava bez otkupljivanja bilo je provedeno tek u doba jakobinske diktature na osnovu zakona od 17. juna 1793. godine. 479

Literatura

A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa

- Marx, Karl, *Beda filozofije. Odgovor na »Filozofiju bede« gospodina Proudhona.* (Dela, tom 7, str. 51 - 144.)
- Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. 115 131 138 144 389 451
 - *Beleške uz Dühringovu »Kritičku istoriju nacionalne ekonomije«.* U: Friedrich Engels, *Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring.* Dijalektika prirode. 1873 - 1882. Posebno izdanje povodom četrdesetogodišnjice smrti Friedricha Engelsa. Moskva - Lenjingrad 1935. (Vidi i nap. 75.) 32 33 35 61 62
 - *Druga adresa Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika o francusko-pruskom ratu.* (Dela, tom 28, str. 219 - 225.)
 - Second Address of the General Council of the International Working-Men's Association on the war. To the members of the International Working-Men's Association in Europe and the United States. [London 1870.] (Vidi i nap. 506.) 354
 - *Gospodin Bucher.* (Dela, tom 30, str. 115 - 116.) U: The Daily News, od 13. juna 1878. 300
 - *Gospodin Vogt. London 1860.* (Dela, tom 17, str. 301 - 557.) 207
 - *Gradanski rat u Francuskoj. Adresa Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika.* (Dela, tom 28, str. 253 - 293.)
 - The Civil War in France. Address of the General Council of the International Working-Men's Association. [London] 1871. 278 313
 - *Historija Medunarodnog udruženja radnika g. George-a Howela.* (Dela, tom 30, str. 119 - 123.)
 - Mr. George Howell's history of the International Working-Men's Association. U: The Secular Chronicle, od 4. avgusta 1878. 300 315
 - *Inauguralna adresa Medunarodnog udruženja radnika, osnovanog 28. septembra 1864. na javnom skupu održanom u Sent-Martins holu, Long Ejkr, London.* (Dela, tom 27, str. 3 - 9.)
 - Address. U: Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London. [London] 1864. 131
 - *Izjava.* (Dela, tom 17, str. 562/563.) U: Allgemeine Zeitung, od 21. novembra 1859. Prilozi, 197.

- Marx, Karl, *Izjava*. (Dela, tom 17, str. 571.) U: Allgemeine Zeitung, od 1. decembra 1860. Prilozi. 197
- *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Prvi tom. Knjiga I: Proces proizvodnje kapitala. (Dela, tom 21.)
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. Hamburg 1867.
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. 2. verb. Aufl. Hamburg 1872.
 - Капиталь, Критика политической экономии. Переводъ съ нѣмецкаго Т. I. Кн. I. Процессъ производства капитала. С. – Петербургъ 1872.
 - Le Capital. Trad. de J. Roy. entièrement rev. par l'auteur. Paris [1872 - 1875] (vidi i nap. 206). 35 36 107 108 110 123 126 131 138 158 159 164 188 201 218 222 267 273 277 324 327 424 425 451 479
 - *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Drugi tom. Knjiga II: Prometni proces kapitala. Izdao Friedrich Engels. (Dela, tom 22.) 108 110 160 197 277 278 324 335 374 389 402
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch. 2: Der Circulationsprocess der Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885.
 - *Kapital. Kritika političke ekonomije*. Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. Izdao Friedrich Engels. (Dela, tom 23.) 277 278
 - Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3. Buch 3: Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894.
 - [Konspekt debate u Rajhstagu o zakonu protiv socijalista.] (Vidi u ovom tomu, str. 441 – 448.) 77
 - *Napomene uz francusko izdanje (1880) [spisa Friedricha Engelsa »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«]*. (Dela, tom 30, str. 151 – 152.)
 - U: Frédéric Engels: Socialisme utopique et socialisme scientifique. Traduction française par Paul Lafargue. Paris 1880 (vidi i nap. 542). 399
 - *Odgovor na Bucherovu »izjavu«*. (Dela, tom 30, str. 117/118). 300
 - *Opšti statut i Organizaciona pravila Medunarodnog udruženja radnika*. (Dela, tom 28, str. 360 – 372.)
 - Allgemeine Statuten und Verwaltungs-Verordnungen der Internationalen Arbeiterassoziation Amtliche deutsche Ausgabe, revidirt durch den Generalrath. Leipzig [1872]. 20 142 457
 - *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu*. (Dela, tom 11, str. 333 – 388.) 105 106
 - Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. U: Der Volksstaat, od 28. oktobra do 18. decembra 1874.
 - Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Neuer Abdruck. Leipzig 1875. 105 106 123 147
 - *Otvoreno pismo o stvari Vogta i berlinskog »National-Zeitungs«*. (Dela, tom 17, str. 566.)
 - Erklärung. U: Allgemeine Zeitung, od 17. februara 1860. Prilozi. 197
 - *Pismo redakciji Augzburškog lista »Allgemeine Zeitung«*. (Dela, tom 17, str. 568.) U: Allgemeine Zeitung, od 27. oktobra 1859. 197

- Marx, Karl, *Pogovor [uz »Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu«]. (Dela, tom 29, str. 459 - 461.)*
- Enthüllungen über den Kölner Kommunistenprozeß Nachwort. U: Der Volksstaat, od 27. januara 1875. 105 106
 - *Primjedbe uz program njemačke radničke partije. (Dela, tom 30, str. 13 - 27.)*
 - Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei. U: Die Neue Zeit. 9. Jg. 1. Band. 1890 - 91. Nr. 18. 45. 120 126 143
 - Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika. (Dela, tom 27, str. 10 - 12.)*
 - Provisional Rules of the Association. U: Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London. [London] 1864. 31 132
 - *Proces protiv Augzburškog lista »Allgemeine Zeitung«. Redaktoru lista »The Free Press«. (Dela, tom 17, str. 564/565.)*
 - Prosecution of the Augsburg Gazette. To the editor of the »Free Press«. [Letak]. 206 207
 - *Teorije o višku vrednosti. (Četvrti tom »Kapitala«.) (Dela, tomovi 24, 25. i 26.) (Vidi i nap. 209.) 277*
 - *Upitnik za radnike. (Dela, tom 30, str. 190 - 195.)*
 - Enquête ouvrière. U: La Revue socialiste, od 20. aprila 1880. 427
 - *Uredniku lista »The Eastern Post«. (Dela, tom 28, str. 390.)*
 - To the editor of the »Eastern Post«. U: The Eastern Post, od 23. decembra 1871. 322
- Engels, Friedrich, *Bakunjinisti na djelu. Spomenica o ustanku u Španjolskoj u ljetu 1873. godine. (Dela, tom 29, str. 385 - 398.)*
- Die Bakunisten an der Arbeit. Denkschrift über den letzten Aufstand in Spanien. Separat-Abdruck aus dem »Volksstaat«. [Leipzig 1873.] 147
 - *Dijalektika prirode. (Dela, tom 31, str. 249 - 468.) 190 220 255 258 278 378*
 - *Evropski radnici 1877. godine. (Dela, tom 30, str. 98 - 114.)*
 - The Workingmen of Europe in 1877. U: The Labor Standard, od 3, 10, 17, 24. i 31. marta 1878. 294
 - *Izbjeglička literatura IV. (Dela, tom 29, str. 441 - 448.)*
 - Flüchtlings-Literatur. IV (Schluß). U: Der Volksstaat, od 28. marta i 2. aprila 1875 (vidi i nap. 279). 147
 - *Iz Italije. (Dela, tom 30, str. 77 - 81.) U: Vorwärts, od 16. marta 1877. 31 33 232*
 - *Karl Marx. (Dela, tom 30, str. 82 - 96.) U: Volks-Kalender, Braunschweig 1878. 245*
 - *Nemački seljački rat. (Dela, tom 10, str. 275-348.)*
 - Der Deutsche Bauernkrieg. Dritter Abdruck. Leipzig 1875. 147
 - *O društvenim odnosima u Rusiji. (Dela, tom 29, str. 449 - 458.) (Vidi i nap. 279.) 147*

- Engels, Friedrich, *O stambenom pitanju*. (Dela, tom 29, str. 175 – 237.)
- Zur Wohnungsfrage. [Heft 1] Separatdruck aus dem »Volksstaat« Leipzig. 1872. 14 15 147 379
 - Zur Wohnungsfrage. Zweites Heft: Wie die Bourgeoisie die Wohnungsfrage löst. Sonderdruck aus dem »Volksstaat«. Leipzig 1872. 14 15 147 379
 - Zur Wohnungsfrage. Drittes Heft: Nachtrag über Proudhon und die Wohnungsfrage. Sonderdruck aus dem »Volksstaat«. [Leipzig 1873.] 14 15 147 379
 - *Pismo Bignamiju o njemačkim izborima* 1877. (Dela, tom 30, str. 76/77.) U: La Plebe, od 26. februara 1877. 28 29 33
 - [Prethodna napomena uz brošuru »O društvenim odnosima u Rusiji.«] (Dela, tom 29, str. 472 - 474.) U: Soziales aus Rußland. Leipzig 1875 (vidi i nap. 279). 147
 - *Prekrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*, (Dela, tom 31, str. 3 - 248.) (Vidi i nap. 21.) 12 14 17 - 19 26 30 31 33 50 62 190 197 205 208 215 224 236 238 245 246 251 253 255 258 273 286 294 297
 - Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Philosophie. U: Vorwärts, od 3. januara i 13. maja 1877.
Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der politischen Oekonomie. U: Vorwärts, od 27. jula do 30. decembra 1877. 12 14 17 - 19 26 33 42 50 62 190 197 205 208 215 224 236 238 245 246 251 253 255 258 273 286 294 297
 - Herrn Eugen Dühring's Umwälzung des Sozialismus. U: Vorwärts, od 5. maja i 7. jula 1878. 12 14 17 - 19 26 50 190 197 205 208 215 236 238 245 246 251 253 255 258 273 286 294 297
 - Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. I. Philosophie. Leipzig 1877. 42 208
 - Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus. Leipzig 1878. 208 301 302 305 313 315 330 343 379
 - *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*. (Dela, tom 30, str. 147 - 188.)
 - Socialisme utopique et socialisme scientifique. Traduction française par Paul Lafargue. Paris 1880. 398
 - *Savoja, Nica i Rajna*. (Dela, tom 16, str. 337 - 371.)
 - Savoyen, Nizza und der Rhein. Vom Verfasser von »Po und Rhein«. Berlin 1860. 147
 - *Wilhelm Wolff*. (Dela, tom 30, str. 44 - 75.) U: Die Neue Welt, Leipzig, od 1, 8, 22. i 29. jula, 30. septembra, 7, 14, 21. i 28. oktobra kao i 4. i 25. novembra 1876. 224
- Marx, Karl i Friedrich Engels, *Manifest Komunističke partije*. (Dela, tom 7, str. 377 - 405.)
- Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London. 115 366 373 389 447
 - Das Kommunistischen Manifest. Neue Ausgabe mit einem Vorwort der Verfasser. Leipzig 1872. 140 142 147 159 266 273
 - *Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika. Izveštaj o radoti Bakunjinina*

i *Alijanse socijalističke demokratije, napisan po nalogu Haškog kongresa. (Dela, tom 29, str. 269 - 380.)*

- L'Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Rapport et documents publiés par ordre du Congrès International de la Haye. Londres, Hambourg 1873. 28 37 213 446

B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora

I. Dela i spisi

- Allman, G[eorge] J[ames], *Inaugural address*. In: *The British Association! U: Natur*, vol. XX, Nr. 512, od 21. avgusta 1879 (vidi i nap. 139). 86
Annolied. 125
- Annual Report of the Secretary of Internal Affairs of the Commonwealth of Pennsylvania Part III. Industrial statistics. Vol. V. 1876 - 7. Harrisburg 1878. 274 307*
- Arnim, Achim v., und Clemens Brentano, *Des Knaben Wunderhorn. Alte deutsche Lieder* (vidi i nap. 118). 50
- Association Internationale des travailleurs. Réponse du Comité central des sections de langue allemande en Suisse à une lettre de la section de Zurich, concernant le congrès international de la secte des antiautoritaires, du 26 Octobre 1876 à Berne. Zurich 1876. 212*
- Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements*. Londres 1866 (vidi i nap. 70). 31
- [Auer, Ignaz,] *Von der Niederelbe. 23. Oktober*. U: *Der Sozialdemokrat*, od 2. novembra 1879. 378 379 386
- Augusti, Bertha, *Ein verhängnisvolles Jahr*. Roman in zwei Teilen. U: *Kölnische Zeitung*, od 6. septembra do 31. oktobra 1879. 375
- [Bakunin, Michail Alexandrowitsch,] *Государственный и анархия. Введение Часиъ 1*. [Genève] 1873. 115 120
- Bancroft, Hubert Howe, *The native races of the pacific states of North America*. Vol. 1 - 5, Leipzig 1875. 58
- Barry, Maltman, *The Internationalists and the Government*. U: *The Spectator*, od 13. jula 1878. 322
- (anonimno) *Mr Gladstone*. U: *Vanity Fair*, od 3. marta 1877 (vidi i nap. 76). 32 36 37 267
 - (anonimno) *Mr. Gladstone and Russian intrigue*. U: *The Whitehall Review*, od 3. februara 1877 (vidi i nap. 82). 37 267
 - (anonimno) *The great agitator unmasked*. U: *Vanity Fair*, od 10. marta 1877 (vidi i nap. 76). 36 267
 - *Les socialistes et le gouvernement*. U: *La Marseillaise*, od 2. oktobra 1878. 319
 - *The war in the East*. U: *The Times*, od 11. avgusta 1877 (vidi i nap. 392). 261
- Baudeau, [Nicolas], *Explication du Tableau Économique à madame de par l'auteur des Éphémérides*. In: *Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 2e partie*. Paris 1846. 62

- Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de, *La folle journée ou le mariage de Figaro*. 311
- B[e]b[e], A[ugust], [Rezension über Bernhard Beckers »Geschichte und Theorie der Pariser revolutionären Kommune des Jahres 1871.«.] U: Der Sozialdemokrat, od 23. novembra 1879. Bücherschau (vidi i nap. 525). 382
- Bebel, August, *Unsere Ziele*. Eine Streitschrift gegen die »Demokratische Correspondenz«. Separat-Abdruck aus dem »Volksstaat«, Organ der socialdemokratischen Arbeiterpartei, Leipzig 1870. 448.
- Becker, Bernhard, *Geschichte der Arbeiter-Agitation Ferdinand Lassalle's. Nach authentischen Aktenstücken*. Braunschweig 1874. 141 143
- Geschichte der Revolutionären Pariser Kommune in den Jahren 1789 bis 1794. Braunschweig 1875. 15
- Geschichte und Theorie der Pariser revolutionären Kommune des Jahres 1871. Leipzig 1879. 186 187 201 382
- Becker, Joh[ann] Ph[ilipp], *Abgerissene Bilder aus meinem Leben*. U: Die Neue Welt, Leipzig, 1. God. 1876, br. 17 - 20, 23, 24, 26, 28 i 29. 232
- *Neue Stunden der Andacht, Psalmen in Reimform. Die Zeitgebreden, bloßgelegt durch strikte Schlußfolgerungen aus den überlieferten Anschauungen und Einrichtungen in religiöser, politischer, ethischer und sozialer Beziehung. Kriterien und Satire*. Genf 1875. 205 212
- Becker, Joh[ann] Ph[ilipp], und Chr[istian] Essellen, *Geschichte der süddeutschen Mai-Revolution des Jahres 1849*. Genf 1849. 232
- [Betham-Edwards, Matilda Barbara,] *The International Working Men's Association*. U: Farser's Magazine. New series. Vol. XII. July to December 1875. London. 131 132 138
- [Biscamp, Elard,] *London, 5. Juli*. (Orig.-Corr. der »Voss. Ztg.«) U: Königlich privilegierte Berlinische Zeitung, od 9. jula 1878 (vidi i nap. 439). 300 306
- Blind, Karl, *Erklärung*. U: Allgemeine Zeitung, od 9. novembra 1859 (vidi i nap. 335). 206
- Erklärungen. U: Allgemeine Zeitung, od 11. decembra 1859, Beilage (vidi i nap. 335). 206
- (anonimno) Zur Wernung.
- Flugblatt, London, Juni 1859. 206 207
- U: Das Volk, od 18. juna 1859. Reichsverraetherei. 206 207
- Allgemeine Zeitung, od 22. juna 1859, Beilage. K. Vogt und die deutsche Emigration in London. 206
- Block, Maurice, *Les théoriciens du socialisme en Allemagne. Extrait du Journal des Economistes* (Numéros de juillet et d'août 1872). Paris 1872. 31 222
- Bracke, W[ilhelm], *Der Lassalle'sche Vorschlag. Ein Wort an den 4. Congreß der socialdemokratischen Arbeiterpartei*. (Einberufen auf den 23. August 1873 nach Eisenach.) Braunschweig 1873. 114 141 142 143
- [Bradlaugh, Charles,] [Notiz über Maltman Barry]. U: The National Reformer, od 22. septembra 1878. Rough notes. (Vidi i nap. 466.) 322
- Bucher, [Lothar], [Erklärung.] Berlin, 20. Juni.
- U: Norddeutsche Allgemeine Zeitung, od 21. juna 1878 (vidi i nap. 438). 298

- U: Frankfurter Zeitung, od 21. juna 1878 (vidi i nap. 438). 298
- Buffenoir, Hippolyte [-François-Philibert], *Aus Frankreich*. U: Vorwärts, od 21. i 31. oktobra, 2, 9, 11. i 30. novembra i 12. decembra 1877 (vidi i nap. 420). 286
- Буняковский, В. Я., *Антропологическія изслѣдованія и ихъ приложение къ мужскому населенію Россіи*. Санктпетербургъ 1874. 231
- Bürgers, Heinrich, *Erinnerungen an Ferdinand Freiligrath*. U: Königlich privilegirte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen, od 26. novembra, 3, 10, 17. i 24. decembra 1876 (vidi i nap. 132). 57
- Byr, Robert, *Dreimal*. U: *Über Land und Meer*. 35 Bd. 18. Jg., 1. Bd. Stuttgart 1875. 149 150
- Caferio, Carlo, *Il Capitale di Carlo Marx*, Milano 1879. 347
- Carleton, William, *Traits and stories of the Irish peasantry*. Vol. 1 - 2, London. 1853. 80
- [Challemel-Lacour, Paul-Armand,] *Paris, 11. juillet*. [Uvodnik.] U: *La République Française*, od 12. jula 1877 (vidi i nap. 123). 52 53
- [Černiševski, Nikolaj Gawrilovič,] *Политико-экономическія письма къ президенту Американскихъ Соединенныхъ Штатовъ. Г. К. Каре*. Переводъ съ англійскаго. У: *Современник*, томъ LXXXV, Санктпетербургъ 1861 (vidi i nap. 289). 159
- Чичеринъ, Б[орис] Н[иколаевич], *Нѣмецкіе социалисты. 2. Карль Марксъ*. У: *Сборникъ государственныхъ званий*. Томъ VI. С. — Петербургъ 1878. 324
- Чупровъ, А., *Жельзнодорожное хозяйство*. Томъ II. Москва 1878 (vidi i nap. 474). 327
- Darwin, Charles, *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life*. London 1859. 18 149 - 153
- Delius, N[ikolaus], *Die epischen Elemente in Shakespeare's Dramen*. U: *Jahrbuch der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft*. 12. Jg. Weimar 1877. 220 470
- D[e] P[æpe], C[ésar], *Da Bruxelles. 11 Febbraio*. U: *La Plebe*, od 16. februara 1877. 29
- Deville, Gabriel, *Le Capital de Karl Marx, résumé et accompagné d'un aperçu sur le socialisme scientifique*. Paris [1883]. 222 223
- Докладъ высочайше учрежденной комиссіи для изслѣдованія нынѣшняго положенія сельскаго хозяйства и сельской производительности въ Россіи*. Приложения I. - V. С. — Петербургъ 1872. 110
- D[öteborg], E., *Da Berlino*. U: *La Plebe*, od 21. januara 1877. 29
- [Douai, Karl Daniel Adolph,] *Die Folgen des großen Krachs*. U: *Vorwärts*, od 5. i 7. oktobra 1877. 274 275
- Dühring, Eugen, Marx, *Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie*, 1. Band, Hamburg 1867. U: *Ergänzungsblätter zur Kenntniß der Gegenwart*. Bd. 3, Heft 3. Hildburghausen 1867. 197

- Dühring, Eugen, Marx, *Cursus der National-und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik*. 2., theilw. umgearb. Aufl., Leipzig 1876 (vidi i nap. 77). 17 33 55
- *Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung*. Leipzig 1875. 12 17 19 25
- *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus*. 2., theilw. umgearb. Aufl., Berlin 1875. 14 32 33 35
- Fourier, Ch[arles], *La fausse industrie morcelée, répugnante, mensongère, et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique donnant quadruple produit*. [Vol. 1 - 2] Paris 1835 - 36. 60
- *Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées*. Paris 1829. 60
- *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*. Œuvres complètes, T. 1, 2e éd. Paris 1841. 60
- Fribourg, E. E., *L'Association Internationale des Travailleurs*. Paris 1871. 131
- Gambuzzi, Carlo, *Sulla tomba di Giuseppe Fanelli*. Bez mesta izdanja (1877). 37
- Gehlsen, Heinr[ich] Joachim, *Das Buch vom »großen« Lasker oder Leiden und Freuden einer schönen Mannes-Seele. Kritisch-logisch-dramatische Glosse*. Berlin und Leipzig 1874 und 1875. 23
- Gesetz gegen die gemeingefährlichen Bestrebungen der Sozialdemokratie*. Berlin 1878. 68 70 73 96 353 361 363 364 - 366 372 376 377 389 400 422 424 425 434 441 442 448
- Girardin, Émile de, *La honte de l'Europe*. Paris 1876. 191
- Gladstone, W[illiam] E[wart], *Russian policy and deeds in Turkestan*. U: The Contemporary Review, vol. XXVIII. juni-novembar 1876, London 1876. 37
- Greulich, Herman, *Der Staat vom sozialdemokratischen Standpunkte aus, Eine Auseinandersetzung mit den »Anarchisten«*. Zürich 1877. 330
- Grün, Karl, *Die Philosophie in der Gegenwart. Realismus und Idealismus*. Leipzig 1876. 11
- *Ueber Weltanschauungen*. Präludium zur »Philosophie in der Gegenwart«. U: Die Wage, od 20. i 27. avgusta, 3, 10. i 17. septembra 1875. 11
- Haeckel, Ernst, *Freie Wissenschaft und freie Lehre. Eine Entgegnung auf Rudolf Virchow's Münchener Rede über »Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat«*. Stuttgart 1878. 305
- Hanssen, G[eorg], *Die Gehöferschaften (Erbgenossenschaften) im Regierungsbezirk Trier. Aus den Abhandlungen der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1863*. Berlin 1863. 27
- Harrison, Frederic, *Cross and crescent*. U: The Fortnightly Review, ed. by John Morley. Vol. XX. New series. July 1 to December 1, 1876. London 1876. 27
- [Hasenclever, Wilhelm,] *Nieder mit der Republik!* U: Vorwärts, od 1. jula 1877 (vidi i nap. 111). 48 51 253 285 286

- Heine, Heinrich, *Lyrisches Intermezzo*, 18. Gedicht. 278
 – *Lyrisches Intermezzo*, 39. Gedicht.
- Helmholtz, H[ermann von], *Populäre wissenschaftliche Vorträge*. 2. neu durchgearbeitete Aufl. H. 1 - 3. Braunschweig 1876. 18
- Heß, M[oses], *Dynamische Stofflehre*. I. Kosmischer Theil. Paris 1877 (vidi i nap. 409). 276 283
- [Hirsch, Carl,] *Zur Kaiser'schen Rede und Abstimmung*. U: Die Laterne, od 8. juna 1879. 95 373 377
 – *Die Zolldebatte*. U: Die Laterne, od 25. maja 1879. 95 359 360 361 362 373 377
- [Höchberg, Karl,] *Der Socialismus und die Wissenschaft*. U: Die Zukunft. Socialistische Revue, Erster Jg. Heft 1. October 1877 (vidi i nap. 404). 343
- [Höchberg, Karl] Bernstein, Eduard [Schramm, Carl August,] *Rückblicke auf die sozialistische Bewegung in Deutschland*. In: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Erster Jg. Erste Hälfte. 1879. 93 94 355 363 367 372 378 386
- Howell, George, *The History of the International Association*. U: The Nineteenth Century. Vol. IV, July-December 1878. 315
- Hubbard, [Nicolas-] G[ustave], *Saint-Simon, sa vie et ses travaux. Suivi de fragments des plus célèbres écrits de Saint-Simon*. Paris 1857. 60
- Hume, David, *Essays and treatises on several subjects*. In two volumes. Vol. I, Dublin 1779. 35
- Internationale Arbeiter-Association. Verhandlungen der Delegirten-Konferenz zu Philadelphia, 15. Juli 1876*. Amtl. Ausg. New York 1876. 212
- Internationale Arbeiterassoziation. Das Zentralkomite der Sektionsgruppe deutscher Sprache an die Sektion Zürich. Zürich (1876)* (vidi i nap. 66). 29 204 205
- Карпѣвъ, Н[иколай Иванович], *Крестьяне и крестьянскій вопрос во франціи въ послѣдней четвертии XVIII вѣка. Историческая диссертація*. Москва 1879. 454
- Кауфманъ, [Илларион Игнатьевич], *Теорія колебання цѣна*. Харьковъ 1867. 58 59
 – *Теорія и іракційка банковаго дѣла*. I. Кредитъ, банки и денежное обращеніе. С. – Петербургъ 1873. 338
 – *Точка зрѣнія йолійско-экономической критики у Карла Маркса*. U: Вѣстникъ Европы... , седьмой годъ. Т. 3. Санктпетербургъ 1872. 338
- Kaufmann, M[oritz], *Utopias; or schemes of social improvement. From Sir Thomas More to Karl Marx*. London 1879 (vidi i nap. 172). 78 313 - 315
- [Kautsky, Karl,] *Die soziale Frage vom Standpunkte eines Kopfarbeiters aus betrachtet. Symmachos [d. i. Kautsky]*. U: Der Volksstaat, od 17, 22, 24. i 29. septembra, 1, 6. i 8. oktobra 1875 (vidi i nap. 275). 145
- Kirchmann, J[ulius] H[ermann von], *Ueber[Parlamentarische Debatten. Ein Vortrag]*. Berlin 1874 (vidi i nap. 205). 105

- Knies, Carl, *Geld und Credit. Erste Abtheilung: Das Geld. Darlegung der Grundlehren von dem Gelde, mit einer Vorerörterung über das Kapital und die Uebertragung der Nutzungen.* Berlin 1873. 53 54 55
- Ковшелев, А., *Наше положеніе.* Berlin 1875 (vidi i nap. 277). 145
- *Объ общинномъ землевладеніи въ Россіи.* Berlin 1875. 145
 - *Общая земская дума въ Россіи. — Дополненіе къ книжкѣ: «Наше положеніе».* Berlin 1875. 145
- Ковалевскій, М[аксим] М[аксимович], *Общинное землевладеніе, причины, ходъ и послѣдствія его разложенія.* Часть первая. Москва 1879. 369
- [Kuljabko-Koretzki, Nikolai Grigorjewitsch,]: *Die Folgen der czaristischen Reformen.* U: Vorwärts, od 15 - 27. februara i 1 - 15. marta 1878. 295
- (анонимно) *Плоди реформа.* Очерки успѣховъ экономической эксплуатаціи въ Россіи за послѣдніе годы. У: Впередъ! Томъ V. London 1877. 295
- [Lasker, Eduard,] *Erlebnisse einer Mannes-Seele.* Hrsg. von Berthold Auerbach. Stuttgart 1873. 23
- [Lassalle, Ferdinand,] *Arbeiterlesebuch. Rede Lassalle's zu Frankfurt am Main am 17. und 19. Mai 1863, nach dem stenographischen Bericht.* Frankfurt am Main 1863. 113 114
- Lassalle, Ferdinand, *Offnes Antwortschreiben an das Central-Comité zur Berufung eines Allgemeinen Deutschen Arbeitercongresses zu Leipzig.* Zürich 1863. 113 114
- Laveleye, Émile de, *Le socialisme contemporain en Allemagne.* I. Les théoriciens. U: Revue des Deux mondes, XLVIe année. — Troisième période, T. 17, Paris 1876 (livraison du 1er septembre). 31 188 189 222
- [Lawrow, Pjotr Lawrowitsch,] *Государственный элементъ въ будущемъ обществѣ.* U: Впередъ: Непериодическое обозрѣніе. Томъ IV. (Выпускъ первый.) Лондонъ 1876. 24
- *La justice en Russie.* U: Vanity Fair, od 14. aprila 1877 (vidi i nap. 358). 230 231 235 239
 - *Русскіе ѡпередъ южно-славянскимъ войросомъ..* U: Впередъ!, двухнедѣльное обозрѣніе, od 1. oktobra 1876. 189 199
 - *A Russian socialist's view of the Eastern Question.* U: The Pall Mall Gazette, od 19. oktobra 1876 (vidi i nap. 303) 199
 - *Соціализмъ и борьба за существованіе.* U: Впередъ!, od 15. septembra 1875. 137 149 153
- [Liebknecht, Wilhelm,] *Das Ketzergericht in Berlin.* U: Vorwärts, od 11. jula 1877. (vidi i nap. 102). 45
- *Die Rothen wider die Blauen.* I—II. U: Vorwärts, od 11. i 13. jula 1877 (vidi i nap. 102). 45 51
 - *Die Schande Europas.* U: Vorwärts, od 13. oktobra 1876. 191
- Lissagaray, [Prosper-Olivier], *Geschichte der Commune von 1871. Autorisirte deutsche Ausgabe nach dem vom Verfasser vervollständigtem französischen Original.* Braunschweig 1877. 184 185 190 201 217 225 228 236 237 240 241 249 250 259 260 263 275 278

- Lissagaray, [Prosper-Olivier], *Histoire de la commune de 1871*. Bruxelles 1876. 184 185 186 187 190 192 201 203 217 218 225 236 237 240 241 249 250 259 260 262 278 313 468 471
- [Loratin, German Alexandrowitsch,] *Изъ Иркутска*. У: Впередъ! Второй годъ, 1874, Br. 3. 110
- Loria, Achille, *La rendita fondiaria e la sua elisione naturale*. Milano, Napoli, Pisa 1880. 384
- L[übeck], C[arl], [Rezensionen über] C. F. W. Walther, «Kommunismus und Sozialismus»; Gustav Cohn, «Was ist Sozialismus?»; J. B. Meyer, «Fichte, Lassalle und der Sozialismus»; Constantin Frantz, «Der Föderalismus als leitendes Prinzip für die soziale, staatliche und internationale Organisations». U: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Erster Jg. Erste Hälfte. Zürich-Oberstrass 1889. 93
- Luther, Martin, *Tischreden 1531 - 46*. Erster Band. Weimar 1912. 220
- [Marx, Jenny,] *Aus der Londoner Theaterwelt*. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 21. novembra 1875, Morgenblatt. 465
– *Vom Londoner Theater*. U: Frankfurter Zeitung und Handelsblatt, od 25. maja 1877 (vidi i nap. 166). 73
- Maskelyne, John Nevil, *Modern spiritualism. A short account of its rise and progress, with some exposures of so-called spirit-media*. London [1876]. 67
- [Mehring, Franz,] *Herr von Treitschke, der Sozialistentöchter und die Endziele des Liberalismus. Eine sozialistische Replik*. Leipzig 1875. 58
– *Zur Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. Ein historischer Versuch*. Magdeburg 1877. 58
- Meyer, Rudolph, *Politische Gründer und die Corruption in Deutschland*. Leipzig 1877. 340 350 382
- М[ихайловский], Н[иколай Константинович], *Карль Марксъ передъ судомъ i. Ю. Жуковскаго*. У: Отечественныя записки od oktobra 1877. 324
- Moltke, [Helmuth Karl Bernhard] von, *Der russisch-Türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828. und 1829*. Berlin 1845. 198 211 290
- M[ost], J[ohann], [Rezension über] Dr. Albert E. Fr. Schäffle: *Bau und Leben des sozialen Körpers*. U: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Erster Jg. Erste Hälfte, Zürich-Oberstrass 1879. 372
– *Kapital und Arbeit*. Ein populärer Auszug aus «Das Kapital» von Karl Marx. Chemnitz [1873]. 12 14
– *Kapital und Arbeit*. Ein populärer Auszug aus «Das Kapital» von Karl Marx. Zweite verb. Aufl. Chemnitz [1876]. 164 266
– *Extracts from the Capital of Karl Marx*. Translated by Otto Weydemeyer. Hoboken [1878] 266 267 307 347
- M[ost], J[ohann]-, *Ein Philosoph*. U: Berliner Freie Presse, od 10 - 16, 20 - 23, 26 - 30. septembra, 3, 5, 7, 12 - 14, 17, 19. i 21. oktobra 1876 (vidi i nap. 26). 13 14 17 236
- [Motteler, Julius,] *Congress der Sozialisten Deutschland*. U: Der Volksstaat, od 23. avgusta do 1. septembra 1876 (vidi i nap. 304). 190

- Müffling, Friedrich Carl Ferdinand, *Aus meinem Leben*. Berlin 1851. 290
- Müllner, Adolph, *Die Schuld*. 190
- Nadler, Karl Gottfried, Fröhlich Palz, *Gott erhalts! Gedichte in Pfälzer Mundart*. Frankfurt a. M. 1851 (vidi i nap. 298). 170
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela, *Eduard von Hartmann. Die Phänomenologie des sittlichen Bewußtseins*. Berlin 1879. U: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Erster Jg. Zweite Hälfte. Zürich-Oberstrass 1880. 402
- [Rezension über] Dr. J. A. Levy. *Engelsch »Katheder-Socialismes*. s'Gravenhage 1879. U: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Erster Jg. Zweite Hälfte. Zürich-Oberstrass 1880. 402
- *Karl Marx, Kapital en arbeid*. s'Gravenhage 1881 (vidi i nap. 551). 402
- Owen, Robert, *The marriage system of the new moral world*. Leeds 1838. 60
- *The revolution in the mind and practice of the human race; or, the coming change from irrationality to rationality*. London 1849.
- [Petty, William,] *A treatise of taxes and contributions*. London 1667. 73
- Phädrus, *Fabeln* (vidi i nap. 367). 238
- Programm der deutschen Arbeiter-Partei*. U: Der Volksstaat, od 7. marta 1875. 112 - 117 120 123
- Programm der sozialistischen Arbeiterpartei Deutschlands*. U: Der Volksstaat, od 28. maja 1875.
- U: Protokoll des Vereinigungs-Congresses der Sozialdemokraten Deutschlands, abgehalten zu Gotha, od 22. do 27. maja 1875. Leipzig 1875. 140 141 142 143 285 361 365 457 - 459
- Programm und Statuten der sozial-demokratischen Arbeiter-Partei*. U: Demokratisches Wochenblatt, od 14. avgusta 1869. 112 113 116 120 142
- Programme iletoral des travailleurs socialistes*. U: L'Égalité (Paris), od 30. juna 1880 (vidi i nap. 571). 427 428 479 480
- Proudhon, P[ierre]-J[oseph], *Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère*. T. 1 - 2. Paris 1846. 131 132
- Quelques mots d'un groupe socialiste révolutionnaire russe à propos de la brochure: Alliance de la Démocratie Socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs*. Bruxelles, bez god. izd. 137 139
- Quesney, [François], *Analyse du tableau économique*. U: Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 1° partie. Paris 1846. 35 36 60 - 62
- Quételet, [Lambert-Adolphe- Jacques], *A treatise on man and the development of his faculties*. Edinburgh 1842 (vidi i nap. 5). 6
- Ralston, W[illiam] R[alston] S[hedden], *Russian revolutionary literature*. U: The Nineteenth Century, Vol. I, Nr. 3, May 1877 (vidi i nap. 166). 73

- Rasch, Gustav: *Deutsche Flüchtlinge in London*. U: Der Volksstaat, od 30. jula 1876. 207
- Rechenschaftsbericht der sozialdemokratischen Mitglieder des deutschen Reichstages*. U: Der Sozialdemokrat, od 12, 19. und 26. Oktober 1879. 377 382 383
- Ricardo, David, *On the principles of political economy, and taxation*. London 1817. 58 454
- Rümelin, Gustav, *Shakespearestudien*. Zweite Aufl. Stuttgart 1874. 220
- Samter, Adolph, *Die Reform des Geldwesens*. Berlin 1869. 73
- Sargant, William Lucas, *Robert Owen, and his social philosophy*. London 1860. 60
- Сборникъ материаловъ объ артеляхъ въ Россіи*. Выпускъ I - III, С. — Петербургъ 1873 - 1875. 231
- [Schäffle, Albert Eberhard Friedrich], *Die Quintessenz des Socialismus*. Von einem Volkswirth. Separat iz lista «Deutschen Blättern». Gotha 1875. 218
- Schaible Ch[arles], The Vogt pamphlet*. To editor of «The Daily Telegraph». U: The Daily Telegraph, od 15. februara 1860. 207
- Sch[lesinger], M[aximilian], *Bericht über den Fortgang der sozialistischen Bewegung*. Deutsches Reich, I. U: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Erster Jg. Erste Hälfte. Zürich-Oberstrass 1879. 93
- Schmidt, Oscar, *Darwinismus und Socialdemokratie*. Bonn 1878 (vidi i nap. 443). 302 305
- S[chramm], C[arl] A[ugust], *Zur Werththeorie*. U: Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Erster Jg. Zweite Hälfte. Zürich-Oberstrass 1880 (vidi i nap. 553). 402
- [Schumacher, Hermann,] *Johann Heinrich von Thünen*. Ein Forscherleben. Rostok 1868. 136
- Shakespeare, William, *Mletački trgovac*. 17 116
— *Ričard III*. 244
- Жуковский, Ю[лий] Галактионович], *Карль Марксъ и еѳо книѳа о капиталѳ*. U: В стникъ Европы, od septembra 1877 (vidi i nap. 471). 324
- Зибѳрь, Н[иколай] Иванович], *Нѳскольѳо зам чан и по поводу статьи ѳ. Ю. Жуковскаѳо: «Карль Марксъ и еѳо книѳа о капиталѳ»*. U: Отечественныя Записки, томъ ССХХХ, Отд. 11, [novembar] 1877. 324
- Соколовскій, П. А., *Очеркъ исторіи сельскои общины на сѳверѳ Россіи*. С. — Петербургъ 1877. 231
- Статистическій Временникъ Рос.ійской Имперіи*. 231
- Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Deutschen Reichstags*. 3. Legislatur-Periode. I. Session 1877. Ersten Band. Berlin 1877. 245
— 4. Legislaturperiode. I. Session 1878. Erster Band. Berlin 1878. 77 441 - 448
- Talandier, Alfred, [*Brief an den Redakteur der «Marseillaise»*.] U: La Marseillaise, od 6. oktobra 1878. 318 320 321

- Tkačov, Petar, *Offener Brief an Herrn Friedrich Engels*, Verfasser der Artikel «Flüchtlings-Literatur» in Nr. 117 und 118 des «Volksstaats», Jahrgang 1874. Zürich 1874. 5
- Thünen, Johann Heinrich von, *Der isolirte Staat in Beziehung auf Landwirthschaft und Nationalökonomie*. Dritte Auflage, herausgegeben von H. Schumacher-Zarchlin. Erster Theil. Berlin 1875. 136
- Труды комиссии высочайше учрежденной для пересмотра системы податей и сборовъ*. Томъ XXII, части I - III, С. — Петербургъ 1872 - 1873. 110
- Turgot, [Anne-Robert-Jacques, de l'Aulne], *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses*. U: Œuvres. Nouv. éd . . . par Eugène Daire. T. 1. Paris 1844. 36
- Васильчиковъ, А., *Землевладѣніе и земледѣліе въ Россіи и друіихъ европейскихъ государствѣхъ*. Тома I - II, С. — Петербургъ 1876. 231
- Vergil; *Aeneis*. 174
- Virchow, Rudolf, *Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat. Rede, gehalten in der dritten allgemeinen Sitzung der fünfzigsten Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte zu München am 22. September 1877*. Berlin 1877 (vidi i nap. 444). 302 305
- Vögele, A[ugust], *Affidavit (od 11. februara 1860)*. U: Karl Marx: Herr Vogt. London 1860. 206
- [*Erklärung vom 17. September 1859.*] U: Allgemeine Zeitung, od 27. oktobra 1859. 206
- Wallace, Alfred Russell, *On miracles and modern spiritualism*. Three essays. London 1875. 67
- Weitling, [Wilhelm], *Des seligen Schneider's Weitling Lehre vom Sozialismus und Communismus*. Neu herausgegeben mit Einleitung von Silvius Landsberg. New-York 1879. 370
- Wiehe, Johann Friedrich, *Affidavit (od 8. februara 1860)*. U: Karl Marx: Herr Vogt. London 1860. 206 207

II. Periodika

- The Daily News*, od 23. maja 1876. The revolution in Constantinople.
— od 17. septembra 1878. News from Berlin. The Socialist Bill (vidi i nap. 150). 68 69
- The Daily Telegraph*, od 19. septembra 1878. 73 76
- The Diplomatic Review*, Vol. XXIV, Nr. 4, oktobar 1876. The Bulgarian Insurrection. 193
- The Dundee Advertiser*, od 25. septembra 1875. The International Working Men's Association. By an Internationalist (vidi i nap. 261). 138
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt*, od 17. avgusta 1875. Frankfurt, 17. avgust (vidi i nap. 10). 8

- Freiheit*, od 24. maja 1879. Socialpolitische Rundschau (vidi i nap. 493). 341
 – od 30. avgusta 1879. Socialpolitische Rundschau (vidi i nap. 190). 93 94 353
 – od 6. septembra 1879. Auch eine Denkschrift (vidi i nap. 190). 93 94 353
 – od 22. novembra 1879. Socialpolitische Rundschau (vidi i nap. 524) 383
- Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*. Hrsg. von Dr. Ludwig Richter.
 Erster Jg. Erste Hälfte. Zürich-Oberstrass 1879. 353 357 372 380 386 389
 – Erster Jg. Zweite Hälfte. Zürich-Oberstrass 1880. 402
- Kölnische Zeitung*, od 7. septembra 1878. 70
- La Marseillaise*, od 6. oktobra 1878. 318
- Nature*, A weekly illustrated journal of science. London and New York. Vol. XVIII,
 Nr. 455 od 18. jula 1878. Notes. 302
- Начало*, органъ рускиихъ социалистовъ, Nr. 2 od aprila 1878 (vidi i nap. 449).
 305
- The Pall Mall Gazette*, od 10. juna 1876. Russian credit. 167
- La Plebe*, od 7. januara 1877. Tribunali. 28
 – od 21. januara 1877. 28 29
 – od 16. februara 1877. Estero. Germania. 29
 – od 26. februara 1877. Congresso Socialista di Milano (vidi i nap. 71). 31
 – od 26. februara 1877. Estero. 33
- Der Sozialdemokrat*, od 16. novembra 1879. Zur Eröffnung des sächsischen Land-
 tages (vidi i nap. 524).
 – od 7. decembra 1879, Preßgeschichtliche Rückblicke. 383
- The Standard*, od 17. septembra 1878. The German Parliament. Debate on the
 Anti-Socialist Bill (vidi i nap. 150). 68
 – od 18. septembra 1878.
 – London, Wednesday, September 18. 17 70
 – The German Parliament. The Anti-Socialists Bill. Speech of Prince Bis-
 marck. 70
- The Times*, od 31. maja 1877.
 – Peace rumours. 40
 – The new French ministry. 40
- Der Volksstaat, od 2. i 4. decembra 1874. Der Bankgesetz-Entwurf. 105
 – od 16. decembra 1874. Die Reichsbank oder die Association des Reiches mit
 dem Kapital. 105
 – od 23. decembra 1874. Kulturkampf und Parlamentarismus. 105
 – od 10. septembra 1875. Karl Marx über Strikes und Arbeiter-Koalitionen.
 (Der »Gleichheit« entnommen.) (Vidi i nap. 274.) 144
 – od 16. jula 1876. Politische Übersicht (vidi i nap. 51). 21
- Vorwärts*, od 6. aprila 1877. Sozialpolitische Uebersicht (vidi i nap. 107). 48
 – od 15. i 17. juna, 10, 12, 14. i 17. oktobra 1877. Aus Heuchelland. Stille Beob-
 achtungen eines Berliners in London (vidi i nap. 406). 274 275
 – od 15. septembra 1878. Sozialpolitische Uebersicht (vidi i nap. 461). 319
- Впередь!* Двухнедельное обозрѣние. London, Nr. 37 od 15 jula 1876. Похо-
 роны М. А. Бакунина. 20
- Die Zukunft*. Socialistische Revue. Prospect. 274 275 343

C. Spisak pomenutih časopisa i listova

- Allgemeine Zeitung* [Opšti list] — konzervativni dnevni list, osnovao ga 1798. J. Fr. Cotta; izlazio od 1810. do 1882. u Augzburgu; pre svega u predmartovsko vreme merodavan list liberalne nemačke krupne buržoazije; pedesetih i šezdesetih godina podržavao je plan ujedinjenja Nemačke pod austrijskom hegemonijom. 197 206
- Arbeiter-Wochen-Chronik* [Radnička nedeljna hronika] — socijalistički nedeljni list; izlazio pod ovim nazivom od 1873. do 1890. u Budimpešti kao organ mađarskih socijaldemokrata; od januara 1891. do 1894. pod imenom »*Arbeiterpresse*«. 192
- L'Avant-garde* [Avangarda] — anarhistički list koji je izlazio 1877/78. dvaput mesečno u La-Chaux-de Fonds (Švajcarska). 330
- Der Beobachter* [Posmatrač] — dnevni list, izlazio je pod ovim nazivom od 1833. u Stuttgartu; šezdesetih godina bio je organ sitnoburžoaske demokratije sa podnaslovom »*Ein Volksblatt aus Schwaben*«. 9
- Berliner Freie Presse* [Berlinska slobodna štampa] — socijaldemokratski dnevni list, izlazio je od 1876. do 1878. u Berlinu; od sredine 1876. redaktor je bio Johann Most. 29 462
- Brauschweiger Volksfreunde* [Braunšvajski narodni prijatelj] — socijaldemokratski list koji je osnovao Wilhelm Bracke; izlazio je u Braunšvajgu od 15. maja 1871. do 29. oktobra 1878. kad je zabranjen. 47
- Bulletin de la Fédération jurassienne de l'Association internationale des travailleurs* [Bilten Federacije Jure Međunarodnog udruženja radnika] — organ švajcarskih anarhista; izlazio je od 1872. do 1878. na francuskom jeziku u redakciji Jamesa Guillaumea u početku dvaput mesečno, a od jula 1873. jednom nedeljno. 28 29 204 232 294
- Bulletin jurassien* vidi *Bulletin de la Fédération de l'Association internationale des travailleurs*.
- Chicagoer Arbeiter Zeitung* [Čikaške radničke novine] — socijalistički list, izlazio je od 1876. na nemačkom jeziku u Čikagu, do 1879. triput nedeljno, a zatim svakodnevno. 373
- The Chicago Tribune* [Čikaška tribina] — dnevni list koji je osnovan 1846; bio je blizak republikanskoj partiji; osim svakodnevnog jutarnjeg izdanja (preko 25 000 primeraka) izlazio je triput nedeljno večernje izdanje (oko 50 000 primeraka) 456
- La Commune* [Opština] — sitnoburžoasko-demokratski dnevni list; izlazio je septembra-novembra 1880. u Parizu u redakciji Félix Pyata. 426 452
- The Contemporary Review* [Savremena revija] — mesečni časopis liberalnog smera; osnovan je 1866. u Londonu. 37
- Черный Передел* [Crna podela] — ruski list, organ revolucionarne grupe narodnjaka »Tschorny Peredel«; izlazio od početka 1880. do kraja 1881; u redakciji su bili p.o. G. V. Plehanov, P. B. Akselrod, J. V. Stefanovič i L. G. Dajč; ukupno je izišlo 5 brojeva, prva dva u Ženevi, a poslednja 3 u Minsku. 429

- The Daily News* [Dnevne novosti] — liberalni dnevni list, koji je pod ovim nazivom izlazio od 1846. do 1930. u Londonu; organ industrijske buržoazije. 12 26 69 77 300 311
- The Daily Telegraph* [Dnevni telegraf] — dnevni list, izlazio od 1855. do 1937. u Londonu; najpre je bio liberalnog smera, a od osamdesetih godina konzervativnog; posle spajanja sa listom «The Morning Post» od 1937. nosi naziv «Daily Telegraph and Morning Post». 73 76 207 321
- Demokratisches Wochenblatt* [Demokratski nedeljni list] — izlazio od januara 1868. u redakciji Wilhelma Liebknechta u Lajpcigu. Mada je list kao organ narodne partije odražavao sitnoburžoaske uticaje, ipak je «Demokratski nedeljni list» odigrao pozitivnu ulogu u razvoju nemačkog radničkog pokreta. List se zauzimao za demokratsko zauzimanje Nemačke, borio se protiv Bizmarckove politike i razračunao se sa štetnom taktikom lasalovskih vođa. Podržavan od Marxa i Engelsa Liebknecht je u listu propagirao ideje Internacionalnog udruženja radnika i u njemu objavio važne dokumente. Od decembra 1868. organ Saveza Nemačkih udruženja radnika, koji je imao značajnog udela u pripremama za osnivanje Socijaldemokratske partije radnika. Na kongresu u Ajzenahu (1869) ime lista je preinačeno u «Der Volksstaat», a ovaj proglašen za centralni organ Partije. 115
- The Diplomatic Review* [Diplomatska revija] — časopis za pitanja spoljne politike; izlazio je pod ovim imenom kao nastavak lista «The Free Press» od juna 1866. do 1877, do jula 1870. jednom mesečno, a zatim jednom u tri meseca; redaktor je bio David Urquhart. 193
- Dziennik Polski* [Poljski dnevni list] — građansko-liberalni list; organ desnih elemenata liberalnog dela galicijske buržoazije; izlazio je od 1869. do 1914. u Lavovu. 145
- The Eastern Post* [Istočna pošta] — radnički list, izlazio od 1868. do 1873. jednom nedeljno u Londonu; od februara 1871. do juna 1872. bio je organ Generalnog veća IAA. 322
- L'Égalité* [Jednakost] — socijalistički list, izlazio je u Parizu; osnovao ga je 1877. Jules Guesde; 1880. do 1883. bio je organ Francuske partije radnika; list je izlazio sa prekidima u 6 serija: 1. serija od 18. novembra 1877. do 14. jula 1878, 2. serija od 21. januara 1880. do 25. avgusta 1880, serije 1 - 3 (113 brojeva) izlazile su jednom nedeljno, a serija 4 i 5 (56 brojeva) jednom dnevno. Od 6. serije, koja je trebalo da izlazi jednom nedeljno, izišao je samo jedan broj u aprilu 1886; početkom osamdesetih godina Marx i Engels su saradivali u ovom listu. 294 409 411 427 473
- L'Égalité* [Jednakost] — izlazio je jednom nedeljno na francuskom jeziku od decembra 1868. do decembra 1872. u Ženevi; organ Romanske federacije IAA. Najpre je bio organ bakunjinista, a od 8. januara 1870 — posle promene u redakciji — zastupao je antibakunjinističko gledište. 332
- L'Émancipation. Organe Quotidièn du Parti Ouvrier* [Emancipacija. Dnevni list radničke partije] — francuski socijalistički list izlazio je od 31. oktobra do 24. novembra 1880. u Lionu; izdavao ga je Benoit Malon. 428
- Ergänzungsblätter zur Kenntniss der Gegenwart* [Dopunski listovi za upoznavanje sadašnjosti] — popularno-naučni mesečni časopis koji je izlazio od 1865. do 1871. u Hildburghauzenu. 197

- Le Figaro* [Figaro] — konzervativni list, izlazio je od 1826. u Parizu; bio je povezan sa vladom Drugog carstva. 66 461
- The Fortnightly Review* [Dvonedeljna revija] — mesečni časopis za pitanja istorije, filozofije i literature; izlazio pod ovim imenom od maja 1865. do juna 1934. i od 1934. do 1954. kao «Fortnightly» u Londonu; osnovala ga je grupa građanskih radikala. 27 231
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* [Frankfurtske novine i trgovački list] — malo-gradansko-demokratski (trgovački list) dnevni list, izlazio od 1856 (od 1866. pod ovim nazivom) do 1943. u Frankfurtu na M. 8 15 73 113 141 143 191 208 298 314 465
- Fraser's Magazine* [Frezerov magazin] — engleski mesečni časopis za literaturu, nauku i politiku liberalne orijentacije; izlazio od 1830. do 1882. u Londonu. 100 132 138
- Freiheit* [Sloboda] — nemački nedeljni list koji je osnovao Johann Most početkom 1879. u Londonu; organ anarhističke grupe oko Johanna Mosta i Wilhelma Haselmannsa; propagirao je p. o. taktiku individualnog terora, odricanje od svake parlamentarne delatnosti i razmetao se u revolucionarnim frazama. Marx i Engels oštro su kritikovali delatnost grupe i stav lista; list «Freiheit» je izlazio u Londonu (1879 - 1882), u Švajcarskoj (1882) i u Njujorku (1882 - 1908). 332 334 341 342 344 345 346 353 359 370 371 376 390 395 396
- Galignani's Messenger* [Galinjanijev glasnik] — izlazio na engleskom jeziku od 1814. u Parizu najpre triput nedeljno, a kasnije svakodnevno; uglavnom je preštampavao pojedine članke iz značajnih engleskih, američkih i francuskih listova. 64
- Gazeta Narodowa* [Narodne novine] — poljski građansko-liberalni list; izlazio je od 1862. do 1914. u Lavovu. 145
- Гражданинъ* [Građanin] — nedeljni časopis za literaturu i politiku izlazio je od 1872. do 1878. u Petrogradu; organ najreakcionarnijih krugova plemstva. 199
- Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London* [Herman. Nemački nedeljni list iz Londona] — izlazio od 1859. u Londonu; organ malograđansko-demokratske emigracije; osamdesetih godina nastavio je izlaženje pod imenom «*Londoner Zeitung. Hermann.*» 303
- L'Homme libre* [Slobodni čovek] — malogradansko-demokratski dnevni list, izlazio 1876/1877. u Parizu; glavni redaktor lista bio je Louis Blanc. 321 322
- L'Independance belge* [Belgijska nezavisnost] — dnevni list osnovan 1831. u Briselu i izlazio pod ovim nazivom od 1843; organ liberala. 64 126
- L'Intransigeant* [Nepomirljivi] — izlazio u Parizu od 1880. do 1948; osnivač i glavni redaktor lista bio je Henri Rochefort (1880 do 1910); osamdesetih godina zastupao je radikalno-republikansko gledište. 428
- Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* [Godišnjak za socijalnu nauku i socijalnu politiku] — časopis sa reformističkim tendencijama; izdavao ga je od 1879. do 1881. Karl Höchberg (pod pseudonimom Dr. Ludwig Richter) u Cirihi. 82 93 94 95 353 355 357 363 372 380 386 389 402 426

- Journal des Débats politique et littéraires* [Dnevni list za političke i literarne rasprave] — dnevni list, osnovan 1789. u Parizu; za vreme Julske monarhije bio je vladin list, organ orleanističke buržoazije; u Revoluciji od 1848. zastupao je shvatanje kontrarevolucionarne buržoazije; posle državnog udara od 2. decembra 1851. postao je organ umerene orleanističke opozicije. 47 465
- Journal des Économistes* [Dnevni list za ekonomiste] — liberalni mesečni časopis, izlazio od 1841. do 1943. u Parizu. 223
- La Justice* [Pravda] — dnevni list, organ partije radikala; izdavan od 1880. do 1930. u Parizu. U godinama 1880. do 1897, kada je list vodio njegov osnivač Clemenceau, bio je organ tzv. krajnje leveice u partiji radikala, koja je branila program demokratskih i socijalnih reformi i izražavala interese malogradana i srednje buržoazije. Posle amnestije od 11. jula 1880. stupio je u redakciju Charles Longuet. 428 475 - 478
- Kalender* vidi *Volks-Kalender*
- Kölnische Zeitung* [Kelske novine] — dnevni list, izlazio od 1802. do 1945; organ rajnske krupne buržoazije i nacionalno-liberalne partije; sedamdesetih godina Bizmarkov glasaloša. 42 43 51 70 190 375 400
- Königlich privilegierte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen* [Krajevke privilegovane berlinske novine za pitanja politike i nauke] — dnevni list, izlazio od 1785. u Berlinu; poznat je i pod imenom «Vossische Zeitung», prema imenu svoga vlasnika. 53 300 306
- Kreuz-Zeitung* vidi *Neue Preußische Zeitung*
- The Labor Standard* [Zastava rada] — socijalistički nedeljni časopis, izlazio od 1876. do 1900. u Njujorku; sedamdesetih godina Engels je saradivao u časopisu. 294
- Die Laterne* [Fenjer] — socijaldemokratski nedeljni časopis, izlazio od 15. decembra 1878. do 29. juna 1879. u Briselu u redakciji Carla Hirscha; list je kritikovao oportunističke tendencije u nemačkoj socijaldemokratiji. 95 357 360 362 363 372 373 376
- The Leisure Hour* [Slobodno vreme] — engleski građanski časopis, izlazio od 1852. do 1900. u Londonu. 78
- La Liberté* [Sloboda] — belgijski demokratski list, izlazio od 1865. do 1873. u Briselu (1872. i 1873. jednom dnevno); od 1867. jedan od organa Međunarodnog udruženja radnika u Belgiji. 57
- Londoner Journal* [Londonski dnevni list] — sitnoburžoaski nemački list, izlazio je od 1878. do 1891. u Londonu. 303
- La Marseillaise* [Marseljeza] — radikalsko-republikanski dnevni list, izlazio od 1877. do 1914. u Parizu. 41 318 319 320 323
- Il Martello* [Čekić] — italijanski bakunjinistički list; izlazio od januara do marta 1877. u redakciji A. Kosta-e u Bolonji. 28
- Morning News* [Jutarnje novosti] — škotski konzervativni list. 36

- The National Reformer* [Nacionalni reformator] — nedeljni list, izlazio je od 1860. do 1893. u Londonu; organ građanskih radikala. 322 323
- Начало. Органъ русскихъ социалистовъ* [Načelo. Organ ruskih socijalista] — ruski ilegalni list od koga je izišlo ukupno 4 broja od marta do maja 1878. u Petrogradu, a izdali ga revolucionarni intelektualci, koji su zastupali bakunjinistička gledišta; list je nastojao da objedini revolucionare različitih pravaca. 305
- Nature. A Weekly illustrated Journal of Science* [Priroda. Nedeljni ilustrirani časopis za nauku] — časopis za nauku koji izlazi od 1869. u Londonu. 302
- Die Neue Gesellschaft. Monatschrift für Sozialwissenschaft* [Novo društvo. Mesečni časopis za socijalnu nauku] — reformatorski časopis, izlazio od oktobra 1877. do marta 1880. u Cirihi; izdavao ga je Franz Wiede. 44 45 54 255 258 343 367 372
- Neue Preußische Zeitung* [Nove pruske novine] — dnevni list, izlazio od 1848. do 1938. u Berlinu; krajnje reakcionarni organ pruskih junkera i visokog plemstva, u doba Bismarcka vodeći organ konzervativaca; nazvan je i «Kreuz-Zeitung» jer je u zaglavlju imao gvozdeni krst. 442
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Novi rajnski list. Organ demokratije] — dnevni list, koji je izdavan pod rukovodstvom Karla Marxa od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u Kelnu. U redakciji su bili, pored Marxa kao glavnog redaktora, još Friedrich Engels, Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Wilhelm Wolff, Heinrich Bürgers, a od oktobra 1848. i Ferdinand Freiligrath. Kao borbena organ proleterskog krila demokratije, list je bio vaspitač narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. Uvodne članke, koji su ukazivali na najvažnija pitanja nemačke i evropske revolucije pisali su po pravilu Marx i Engels. Proterivanje Marxa od strane pruske vlade i represalije prema drugim redaktorima, prisilili su redakciju da obustavi izlaženje lista. «Neue Rheinische Zeitung» bio je «najbolji i nenadmašni organ revolucionarnog proletarijata» (Lenjin). 57 314 398
- Die Neue Welt. Illustriertes Unterhaltungsblatt für das Volk* [Novi svet. Ilustrovani zabavni list za narod] — socijalistički časopis, izlazio od 1876. do 1883. u Lajpcigu, zatim do 1919. u Štutgartu i Hamburgu; vodio ga je prvo Wilhelm Liebknecht, a kasnije Bruno Geiser; 1876. objavio je Engels svoj rad «Wilhelm Wolff» kao seriju članaka u «Die Neue Welt». 17 44 224 232
- New York Daily Tribune* [Njujorška dnevna tribina] — dnevni list, izlazio od 1841. do 1924. a osnovao ga je poznati američki novinar i političar Horace Greely; do sredine pedesetih godina bio je organ levog krila američkih vigovaca, a zatim organ republikanske partije; četrdesetih i pedesetih godina imao je napredni stav i istupao protiv opstajanja; od avgusta 1851. do marta 1862. Marx i Engels su bili saradnici lista. 160
- The Nineteenth Century* [Devetnaesti vek] — liberalni mesečni časopis koji je izlazio pod ovim imenom od 1877. do 1900. u Londonu; posle 1900. nosio je naziv «The Nineteenth Century and After», a od 1951. «The Twentieth Century». 73
- Norddeutsche Allgemeine Zeitung* [Severno-nemački opšti list] — dnevni list, izlazio od 1861. do 1918. u Berlinu; šezdesetih do osamdesetih godina bio je zvanični organ Bizmarckove vlade. 298 445 460
- O operaio* [Radnik] — portugalski socijalistički list, izlazio je krajem sedamdesetih do osamdesetih godina 19. veka u Oportu. 344

- Osterreichische Monatschrift für Gesellschaftswissenschaften und Volkswirtschaft* [Austrijski mesečni časopis za društvene nauke i narodnu privredu] — konzervativni katolički časopis, izlazio je 1879/1880. u Beču. 350
- Отечественныя Записки* [Otađbinski zapisi] — literarno-politički časopis; izlazio je od 1820. do 1884. u Petrogradu; zabranjen od carske vlade. U redakciji je p.o. bio V. G. Bjelinski (do 1846), a i A. I. Hercen je bio saradnik časopisa; 1868. preuzeli su N. A. Njekrasov i M. J. Saltikov-Ščedrin vođenje lista, što je okupilo oko njega revolucionarno-demokratsku inteligenciju; po smrti Njekrasova (1877) list je postao glasilo narodnjaka. 324
- The Pall Mall Gazette* [Novine Pel Mela] — dnevni list, izlazio od februara 1865. do 1920. u Londonu; šezdesetih i sedamdesetih godina konzervativnog smera; od jula 1870. do juna 1871. bili su Marx i Engels povezani s njim; u to vreme list je objavio Engelsovu seriju članaka «Beleške o ratu». 167 199
- Paterson Labor Standard* [Patersonska zastava rada] — američki nedeljni časopis; izlazio je u Patersonu od 1878. do 1898. 370
- La Plebe* [Narod] — italijanski list, izlazio od 1868. do 1875. u Lodi i od 1875. do 1883. u Milanu u redakciji Enrico-a Bignani-a; do početka sedamdesetih godina sledovao je politiku građansko-demokratskih republikanaca; posle toga je postao list socijalističkog radničkog pokreta; od 1871. do 1873. kao organ italijanske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, podržavao je liniju Generalnog veća; objavljivao je Engelsove članke i dokumente IAA. 28 29 31 33 232
- Le Précurseur* [Vesnik] — socijalistički nedeljni časopis, organ socijaldemokratije romanske Švajcarske; izlazio na francuskom jeziku u Zenevi, 15. decembra 1876. kao probni broj i od januara 1877. do novembra 1886; izdavač i redaktor bio je Johann Philipp Becker; Marx i Engels su pozdravili osnivanje jednog francuskog lista u Švajcarskoj, koji se suprotstavljao delanju anarhista, pa su pomagali «Précurseur» i finansijski. 212 232 285 330 332
- O Protesto* [Protest] — portugalski socijalistički nedeljni časopis izlazio od avgusta 1875. do januara 1878. u Lisabonu. 137 144 205
- La Rappel* [Poziv] — dnevni list levorepublikanske orijentacije; osnovali ga Victor Hugo i Henri de Rochefort; izlazio od 1869. do 1928. u Parizu. 451
- La République Française* [Francuska Republika] — građansko-radikalni dnevni list koji je osnovao Léon Gambetta; izlazio od 1871. u Parizu. 41 52 60 321
- La Révolution française* [Francuska revolucija] — francuski list, izlazio 1876. u Parizu. 468
- La Révolution Sociale* [Socijalna revolucija] — anarhistički nedeljni list, izlazio od septembra 1880 u Parizu. 426
- Revue des deux Mondes* [Revija dva sveta] — polumesečni časopis za istoriju, politiku, umetnost i literaturu; izlazio 1829. do 1944. u Parizu. 188 222
- La Revue socialiste* [Socijalistička revija] — mesečni časopis koji je osnovao malo-građanski socijalist i posibilist Benoît Malon; u prvo vreme republikansko-socijalistički, zatim sindikalni i zadrugarski organ; bio je izdavan 1880. u Lionu i Parizu, a od 1885. do 1914. u Parizu. 1880. saradivali su u njemu Marx i Engels. 387 427

- Le Siècle* [Vek] — dnevni list, izlazio od 1836. do 1939. u Parizu; šezdesetih godina bio je organ umerenih republikanaca. 41 465
- Der Sozialdemokrat* [Socijaldemokrat] — centralni organ nemačke socijaldemokracije; izlazio za vreme Zakona o socijalistima od septembra 1879. do septembra 1888. u Cirihi i od oktobra 1888. do septembra 1890. u Londonu i rasturan je ilegalno u Nemačkoj; zahvaljujući višestrukoj pomoći Marxa i Engelsa list je uspeo da prevaziđe teorijske nedostatke koji su se zadržali ranije i da postane kolektivni agitator, propagator i organizator Partije u borbi protiv Zakona o socijalistima; 1881. počela je saradnja Marxa i Engelsa, koja se osim publikacija njihovih članaka prostirala na sve oblasti rukovođenja jednim revolucionarnim listom. »Sozialdemokrat» je postao »Zastava nemačke Partije» (Engels). 81 83 87 94 95 348 349 352 353 355 - 361 362 368 371 - 373 378 - 380 383 386 387 389 395 - 397 422 426
- The Spectator* [Posmatrač] — liberalni nedeljni list osnovan 1828. u Londonu; sada konzervativne orijentacije. 322
- The Standard* [Zastava] — konzervativni dnevni list osnovan 1828. u Londonu. 56 70 72 267 311 319 - 321
- The Sun* [Sunce] — napredni građanski list koji je bio osnovan 1833. u Njujorku; izlazio je od 1868, a redaktor je bio Charles Dana. 409 424
- Die Tagwacht* [Dnevna straža] — socijaldemokratski list, izlazio na nemačkom jeziku od 1869. do 1880. u Cirihi; 1869. do 1873. bio je organ sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Švajcarskoj, posle ovog organ Švajcarskog saveza radnika i Socijaldemokratske partije u Švajcarskoj. 205
- Le Temps* [Vreme] — dnevni list, osnovan 1. januara 1785, u Londonu pod nazivom »Daily Universal Register», — a izlazi od 1. januara 1788. god. pod imenom »The Times»; najveći engleski list konzervativnog smera. 465
- The Times* [Vremena] — dnevni list, osnovan 1. januara 1785, u Londonu pod nazivom »Daily Universal Register», a izlazi od 1. januara 1788. pod imenom »The Times»; najveći engleski list konzervativnog smera. 40 64 74 118 261 267 321 334 393 415 461
- Le Travailleur* [Radnik] — anarhistički mesečni časopis, izlazio od maja 1877. do aprila/maja 1878. u Ženevi; redaktori su bili N. Shukowski, Elisée Reclus, Elie Reclus i dr. 57
- Tribune* vidi *New-York Daily Tribune*
- Über Land und Meer* [Kopnom i morem] — ilustrovani nedeljni časopis; izlazio od 1858. do 1923. u Štutgartu. 149 150
- Vanity Fair. A Weekly show of Political, Social and Literary Wares* [Sajam taštine. Nedeljni prikaz političke, socijalne i literarne robe] — konzervativni nedeljni časopis, izlazio od 1868. do 1929. u Londonu. 32 36 37 239 267
- Das Volk* [Narod] — nedeljni list, izlazio na nemačkom jeziku od 7. maja do 20. avgusta 1889. u Londonu; osnovan je kao organ Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika i drugih nemačkih udruženja radnika u Londonu; od 2 broja počeo je Marx da saraduje, a od jula preuzeo je rukovođenje listom. 206 207

Volksfreund vidi *Braunschweiger Volksfreund*

Volks-Kalender [Narodni kalendar] — socijaldemokratski godišnjak, izlazio od 1874. do 1878. u Braunschvaju; glavni redaktor i izdavač bio je Wilhelm Bracke. 251 294

Der Volksstaat [Narodna država] — organ Socijaldemokratske partije radnika (Eisenacher); izlazio od 2. oktobra 1869. do 29. septembra 1876. u Lajpcigu (najpre dvaput, a od jula 1873. triput nedeljno); list je odražavao gledišta revolucionarnog smera u nemačkom radničkom pokretu; bio je stalno izložen proganjajima od strane policije i vlade; sastav redakcionog odbora često se menjao zbog hapšenja redaktora, ali je opšte rukovođenje ipak bilo u rukama Wilhelma Liebknechta; veliki uticaj na karakter lista imao je August Bebel, koji je vodio izdavačku delatnost «Volksstaat»; Marx i Engels bili su saradnici od osnivanja lista i pomagali su da ovaj sačuva revolucionarni smer. 12 18 20 21 105 110 113 123 140 145 166 190

Volks-Zeitung [Narodne novine] — dnevni list, izlazio od 1853. do 1889. u Berlinu; organ opozicijski nastrojene liberalne buržoazije. 370

Vorwärts [Napred] — centralni organ Socijalističke partije radnika Nemačke, izlazio od 1. oktobra 1876. triput nedeljno u Lajpcigu; Marx i Engels su mnogotruko pomagali redakciji; 1877/1878. «Vorwärts» je prvi put objavio «Anti-Dühring» Friedricha Engelsa; usled Zakona o socijalistima krajem oktobra 1878. list je morao da prekinje izlaženje. 31 44 45 49 62 190 215 224 232 236 253 255 273 274 275 278 286 294 295 319 362 371 442 445 451

Vossische Zeitung vidi *Königlich-privilegirte Berlinische Zeitung von Staats- und gelehrten Sachen*.

Die Wage. Wochenblatt für Politik und Literatur [Vaga. Nedeljni list za politiku i literaturu] — građansko-demokratski časopis; izlazio od 1873. do 1879. u Berlinu; izdavao ga Guido Weiss. 11

Westphälische Volkszeitung [Vestfalski narodni list] — organ naprednjaka, izlazio pod ovim imenom oko 1862. do 1863. u Hagenu (triput nedeljno); redaktor je bio Wilhelm Hasenelever. 48

The Whitchall Review [Revija britanske vlade] — engleski nedeljni časopis konzervativnog smera; izlazio od 1876. do 1929. u Londonu. 32 36 72 267 334

Bnepego! [Napred!] — ruski list, izdavao ga 1875/1876. P. L. Lavrov u Londonu; izražavao je nazore desnog krila revolucionarnih narodnjaka. 20 21 169 189 199

Bnepego! [Napred!] — ruski časopis, izlazio u Cirihi (1873. do 1874) (1875. do 1877); ukupno je izišlo 5 svezaka; od 1873. do 1876. izdavao ga P. L. Lavrov, a 1877. (V. sveska) W. N. Smirnov i N. G. Kuljavko-Koretzki; izražavao je nazore desnog krila revolucionarnih narodnjaka. 169 293 295

Die Zukunft [Budućnost] — polumesečni časopis sa reformističkim tendencijama; izlazio od oktobra 1877. do novembra 1878. u Berlinu; izdavao ga je i finansirao malograđanski filantrop Karl Höchberg, koji se priklonio socijaldemokratiji; Karl Marx i Engels su oštro kritikovali časopis zbog pokušaja da se Partija navede na reformistički put. 49 50 53 - 55 57 59 253 258 273 275 343 348 349 367 371 372 387

Registar imena

- Abdul Aziz* (1830 - 1876) — turski sultan od 1861. do 1876, nakon početnih pokušaja reformi razvio jak apsolutistički pravac; u maju 1876. mladoturski pokret ga prisilio da abdicira; ubijen 4. juna 1876. 5 18
- Abdul Hamid II* (1842 - 1918) — turski sultan od 1876. do 1909. 51 270 287
- Abdul Kader-beg* — turski državnik, vrhovni sudac Carigrada i Anadola, opunomoćenik u rusko-turskim pregovorima u Jedrenu 1829. godine. 291
- Abdul Kerim-paša* (1807 - 1885) — turski general, u početku rusko-turskog rata 1877 - 1878. vrhovni komandant turske armije; zbog poraza koji je turska armija pretrpjela pod njegovim vodstvom 1877. godine smjenjen s komande i protjeran. 51 55 57 246
- Abeele, Henry van den* (Anri van den Abele) — trgovac, belgijski anarhist; delegat na Haškom kongresu 1872, odlukom Generalnog vijeća 1873. isključen iz Međunarodnog udruženja radnika. 191
- Aberdeen, George Hamilton Gordon, Earl of* (Džordž Hemilton Gordon erl Aberdin; 1784 - 1860) — britanski državnik, torijevac, od 1850. godine vođ pilovaca; ministar vanjskih poslova (1828 - 1830. i 1841 - 1846) i premijer koalicione vlade od 1852. do 1855. godine. 290 291
- Acollas, Émile* (Emil Akola; 1820 - 1891) — francuski pravnik, novinar i političar; sitnoburžoaski demokrat. 57
- Agoult, Marie-Catherine-Sophie de Flavigny, comtesse d'* /pseudonim *Daniel Stern* / (Mari-Katrin-Sofi de Flavinji, grofica od Agua, pseud. Danijel Stern; 1805 - 1876) — francuska spisateljica i novinarka. 174
- Aleksandar II* (1818 - 1881) — ruski car od 1855. do 1881. godine. 26 38 40 218 268 292 354
- Aleksandar Aleksandrovič* (1845 - 1894) — kao *Aleksandar III* od 1881. do - 1894. godine ruski car. 268
- Allman, George, James* (Džordž Džems Olmen; 1812 - 1898) — engleski biolog. 86
- Allmann* (Alman) — 161
- Allsop, Thomas* (Tomas Olso; 1795 - 1880) — engleski burzovni mešetar, novinar, pristupio čarlistima; pomagao Marxu u akciji za pomoć izbjeglim komunarima, u prijateljskim odnosima sa obitelji Marx. 60 231
- Andrássy, Gyula* (Đula Andraš; 1823 - 1890) — grof, austrougarski državnik i političar; ministar vanjskih poslova od 1871. do 1879. godine; 1879. sklopio s Bismarcom njemačko-austrijski savez. 190
- Arnim, Harry, Graf von* (Hari grof fon Arnim; 1824 - 1881) — diplomat, protivnik Bismarcka; 1874. godine osuđen zbog prisvajanja diplomatskih dokumenata. 15 16
- Arnoldt, Hermann* (Herman Arnolt) — socijaldemokrat, član kenigsber-

- škog mjesnog komiteta »Zaklade Johann Jacoby«. 316
- Arnould, Arthur* (Artir Arnu; 1833 - 1895) — francuski pisac, novinar i političar, prudonist; član Pariske komune, poslije njenog poraza emigrirao u Švicarsku; suradnik lista »Révolution Sociale« i drugih anarhističkih listova; poslije amnestije 1880. vratio se u Francusku. 192 452
- Auer, Ignaz* (Ignac Auer; 1846 - 1907) — sedlar; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije; 1874. sekretar partijskog odbora; od 1875. do 1877. jedan od dva sekretara Socijalističke radničke partije Njemačke, vodio berlinsku udruženu štampariju i surađivao u uredništvu berlinskog lista »Berliner Freie Presse« (1877); na osnovu zakona protiv socijalista za vrijeme tzv. malog opasnog stanja 1878. godine protjeran iz Berlina i 1880. iz Hamburga; član njemačkog Rajhstaga (1877 - 1878, 1880 - 1881, 1884 - 1887. i 1890 - 1907); devedesetih godina zauzeo oportunističko stanovište. 120 141 143 379 381 386 462
- Auerbach, Berthold* (Bertold Auerbah; 1812 - 1882) — liberalni pisac; idealizirao život sitnih seljaka u južnoj Njemačkoj. 23
- Augusti, Bertha* (Berta Augusti; 1827 - 1886) — spisateljica; sestra Line Schöler. 375
- Bacon, Francis, Viscount of Saint Albans and Baron of Verulam* (Frensis Bekon, vikont od Sent-Albana i baron od Verulama; 1561 - 1626) — engleski državnik i političar, filozof, prirodoslovac i historičar; »stvarni otac engleskog materijalizma i čitave moderne eksperimentalne nauke je Baco« (Marx). 456
- Bakunjin, Mihailo Aleksandrovič* (1814 - 1876) — novinar, ruski revolucionar, kasnije jedan od glavnih predstavnika anarhizma; učesnik revolucije 1848 - 1849. u Njemačkoj; ideološki je utjecao na narodnjački pravac u Rusiji; član Međunarodnog udruženja radnika, u kome je nastupao kao žestoki protivnik marksizma; isključen iz Međunarodnog udruženja radnika na Haškom kongresu 1872. zbog cjepačke djelatnosti. 5 9 20 21 33 115 120 332 429
- Balzac, Honoré de* (Onore de Balzac; 1799 - 1850) — najznačajniji francuski pisac kritičkog realizma. 311
- Bamberger, Ludwig (Louis)* (Ludvig-Luj Bamberger; 1823 - 1899) — političar, ekonomist i novinar, demokrat; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849; potom emigrant u Švicarskoj, Engleskoj i Holandiji, od 1853. godine u Francuskoj; 1866. vratio se u Njemačku i priključio nacionalliberalima; član njemačkog Rajhstaga od 1871. do 1893. godine. 68 311 314 315
- Bancroft, Hubert Howe* (Hjubert Hau Benkroft; 1832 - 1918) — američki historičar, autor više djela o povijesti etnografije Sjeverne i Srednje Amerike. 58
- Barry, Maltman* (Moltmen Beri; 1842 - 1909) — engleski novinar, član Međunarodnog udruženja radnika; delegat na Haškom kongresu 1872, član Generalnog vijeća 1871. i 1872. godine i britanskog Federalnog vijeća (1872 - 1874); podržavao Marxa i Engelsa u njihovoj borbi protiv Bakunjinovih pristalica i protiv reformističkih engleskih vođa tredjuniona; nakon raspuštanja Međunarodnog udruženja radnika i dalje sudjelovao u socijalističkom pokretu u Engleskoj; istovremeno surađivao s konzervativnim listom »The Standard«, devedesetih godina podržao tzv. »socijalističko krilo« konzervativaca. 32 36 37 59 72 73 76 100 138 261 263 267 318 - 323 334
- Bastelica, André* (Andre Bastelika; 1845 - 1884) — štampar, predstavnik francuskog i španskog radničkog pokreta; član Međunarodnog udruženja radnika, pristaša Bakunjina; učesnik revolucionarnih ustanaka u Marseju 1870. godine, član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika i delegat na Londonskoj konferenciji 1871, na kojoj je nastupio protiv ideje o neophodnosti političke akcije radničke klase. 191 213

- Bastiat, Claude-Frédéric** (Klod-Fredrik Bastija; 1801 - 1850) — francuski ekonomist, propovijedao harmoniju klasnih interesa u kapitalističkom društvu; »najplići i stoga najuspješniji predstavnik vulgarno-ekonomске apologetike« (Marx). 188 327
- Baudeau, Nicolas** (Nikola Bodo; 1730 - 1792) — francuski opat i ekonomist, pristaša fiziokrata. 62
- Baumann, August** (August Bauman) — slovoslagáč, socijaldemokrat; 1877. kandidirao se u Berlinu za Socijalističku radničku partiju Njemačke na izborima za Rajhstag; protjeran 1878. iz Berlina, 1880. iz Hamburga, emigrirao u Ameriku. 462
- Bayer, Karl Robert von** (pseudonim *Robert Byr*)(Karl Robert fon Bajer; pseud. Robert Bir; 1835 - 1902) — romanopisac. 149
- Bazaine, François-Achille** (Fransoa-Ašil Bazen; 1811 - 1888) — francuski general, od 1864. maršal Francuske, monarhist; rukovodio oružanom intervencijom u Meksiku od 1863. do 1867. godine; u njemačko-francuskom ratu komandirao Trećim korpusom, kasnije Rajnskom armijom, kapitulirao u oktobru 1870. u Mecu. 52
- Beaconsfield, Earl of**, vidi *Disraeli, Benjamin*.
- Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de** (Pjer-Ogisten Karon de Bomarše; 1732 - 1799) — francuski dramatičar, poznat po svojim antifeudalnim komedijama o moralu »Seviljski brijač« (1775) i »Figarova svadba« (1784). 311
- Beaumont, Madame de** (Madam de Bomon) — snaha Mac-Mahona. 48 451
- Bebel, August** (1840 - 1913) — tokar, jedan od glavnih vođa njemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i učenik Marxa i Engelsa; od 1863. jedan od vođa, a nakon 1867. predsjednik Saveza njemačkih radničkih udruženja, član Međunarodnog udruženja radnika od 1866, suosnivač Socijaldemokratske radničke partije 1869; član sje-
- vernonjemačkog Rajhstaga (1867 - 1870) i njemačkog Rajhstaga (1871 - 1881. i 1883 - 1913); za vrijeme njemačko - francuskog rata oštro se borio protiv pruskih aneksionističkih planova i za obranu Pariske komune; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zauzimao se za revolucionarno - demokratsko ujedinjenje Njemačke; bio je »najspособniji parlamentarac Evrope, najtalentiraniji organizator i taktičar, najutjecajniji vođa međunarodne socijaldemokracije, koja se odlučno suprotstavlja reformizmu i oportunističku« (Lenjin). 8 69 70 73 83 87 93 94 101 112 - 117 120 141 142 143 144 145 192 245 311 348 349 356 357 - 368 371 372 376 - 379 380 381 - 383 386 - 388 389 441 442 443 444 - 448 475
- Becker, Bernhard** (Bernhard Beker; 1826 - 1882) — pisac i urednik; učesnik revolucije 1848 - 1849, predstavnik frankfurtskog Radničkog prosvjetnog društva na osnivačkom kongresu Općeg njemačkog radničkog saveza, predsjednik Saveza (1864 - 1865), godine 1870. pristupio Socijaldemokratskoj radničkoj partiji, delegat na Haškom kongresu Međunarodnog udruženja radnika 1872; 1874. odvojio se od radničkog pokreta, objavio jedan sramni napis protiv Pariske komune. 15 123 141 143 186 187 201 260 262 383
- Becker, Elisabeth** (Elizabet Beker; umrla 1884) — supruga Johanna Philippa Beckera. 396
- Becker, Johann Philipp** (Johan Filip Beker; 1809 - 1886) — četkar iz Pfalca; vrhovni komandant badenske narodne obrane 1849; od 1860. godine prijatelj i suborac Marxa i Engelsa; 1864. suosnivač ženevske sekcije Međunarodnog udruženja radnika; 1865. predsjednik njemačkog odjeljenja Centralnog komiteta Međunarodnog udruženja radnika za Švicarsku, od 1866. predsjednik grupe sekcija njemačkog jezičnog područja u Međunarodnom udruženju radnika; 1866 - 1871. urednik mjesečnika »Der Vorbote«;

- delegat na Londonskoj konferenciji 1865. i na svim kongresima Međunarodnog udruženja radnika; do svoje smrti aktivan borac švicarskog, saborac njemačkog i međunarodnog radničkog pokreta. 29 92 204 - 205 212 232 285 286 330 331 332 333 345 346 353 354 355 356 370 374 389 390 396 397 408 422 434 466 467
- Becker, Oskar* (Oskar Beker; 1839 - 1868) — student na Lajpciškom univerzitetu; zbog atentata na Wilhelma I (1861) osuđen na 20 godina robije, pomilovan 1866. godine. 444
- Beckx, Pierre Jean* (Pjer Žan Beks; 1795 - 1887) — general jezuitskog reda od 1853. do 1884. godine. 278 460
- Beesly, Edward Spencer* (Edvard Spenser Bisli; 1831 - 1915); engleski historičar i političar; buržoaski radikal, pozitivist; profesor Londonskog univerziteta; predsjednik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; 1870 - 1871. zauzimao se u engleskoj štampi za Međunarodno udruženje radnika i za Parisku komunu; bio je prijatelj Marxa. 231
- Behr, B.* (B. Ber) — berlinski izdavač. 145
- Bernstein*, vidi *Börnstein*.
- Bernstein, Aaron* (pseudonim *A. Rebenstein*) (Aron Bernštajn, pseud. A. Rebenštajn; 1812 - 1884) — novinar i pisac, lijevi liberal; osnivač (1853) i urednik berlinskog lista »Volks-Zeitung»; stric Eduarda Bernsteina. 370 371
- Bernstein, Eduard* (Eduard Bernstein; 1850 - 1932) — novinar, socijaldemokrat; 1878. otišao kao literarni sekretar Höchberga u Cirihi, otputovao u decembru 1880. s Bebelom Marxu i Engelsu u London i otada s njima, a osobito s Engelsom, u stalnoj prepisci, pod njihovim utjecajem razvio se u pristašu marksizma; 1881 - 1890. urednik lista »Der Sozialdemokrat»; od 1896. godine otvoreno nastupao kao revizionist marksizma, teorijski utemeljitelj revizionizma, bio je jedan od vođa oportunističkog krila njemačke socijaldemokracije i Druge internacionale. 81 - 83 90 93 342 343 344 348 349 355 357 358 359 360 362 370 - 373 380 386 397
- Betham-Edwards, Matilda Barbara* (Matilda-Barbara Betem-Edwards; 1836 - 1919) — engleska spisateljica. 131 132 138
- Beust, Adolf von* (Adolf fon Bojst) — liječnik, sin Friedricha von Beusta, dalekog rodaka Friedricha Engelsa. 101 412 414 418 421 423
- Beust, Friedrich von* (Fridrih fon Bojst; 1817 - 1899) — pruski oficir, 1848. godine zbog svog političkog uvjerenja istupio iz armije; član komiteta kelnskog Radničkog udruženja, urednik lista »Neue Kölnische Zeitung für Bürger, Bauern und Soldaten»; jedan od vojnih vođa badensko-falačkog ustanka 1849. godine; emigrirao u Švicarsku; u Cirihi učitelj i reformator škola u duhu Pestalozzija i Fröbela; član ciriške njemačke sekcije Međunarodnog udruženja radnika, učesnik na kongresu Lige za mir i slobodu u Ženevi 1867. godine. 414
- Bignami* (Binjami) — talijanski policijski činovnik, direktor torinske policije. 28
- Bignami, Enrico* (Enrico Binjami; 1846 - 1921) — talijanski novinar, republikanac, učesnik u nacionalnooslobodilačkoj borbi u Italiji pod vodstvom Garibaldija; osnivač sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Lodiju; izdavač lista »La Plebe» (1868 - 1882); od 1871. godine stalno se dopisivao s Engelsom, borio se za stvaranje nezavisne radničke partije u Italiji, istupao protiv anarhista. 28 29 33 232
- Biscamp, Elard* (Elard Biskamp) — novinar, sitnoburžoaski demokrat; učesnik revolucije 1848 - 1849. u Njemačkoj; emigrirao u London, 1859. godine osnovao list »Das Volk». 300 306

- Bismarck, Otto, Fürst von* (Oto knez Bizmark; 1815 - 1898) — državnik i diplomat, zastupnik interesa pruskog junckerstva; pruski ministar-predsjednik (1862 - 1872. i 1873 - 1890) i kancelar Rajha od 1871. do 1890; proveo je ujedinjenje Njemačke odzgo, nedemokratskim putem pomoću dinastijskog rata; unutrašnjim političkim mjerama učvrstio savez junckerstva i krupne buržoazije i ojačao prusko-njemački militarizam; kao neprijatelj radničkog pokreta uveo je 1878. zakon protiv socijalista, koji je borbom radničke klase oboren 1890; to je bio osnovni razlog i Bismarckovog pada. 15 23 69 - 73 76 78 94 95 96 116 145 166 169 190 191 241 268 288 292 297 300 303 305 307 310 319 321 322 330 331 333 334 345 361 362 365 370 372 373 378 391 393 400 401 424 425 426 427 441 445 448 460 462
- Blanck, Jean-Joseph-Louis* (Žan-Žozef-Luj Blan; 1811 - 1882) — francuski novinar i historičar; sitnoburžoaski socijalist; 1848. član privremene vlade i predsjednik Luksemburške komisije; zastupao ideju o izmirenju klasa i sporazumijevanju sa buržoazijom; u avgustu 1848. emigrirao u Englesku, gde je bio jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije; bio je protiv Pariske komune; poslanik Narodne skupštine od 1871. godine. 452
- Blandini* — talijanski policist u Torinu. 28
- Blank, Karl Emil* (1817 - 1893) — trgovac; četrdesetih i pedesetih godina blizak socijalističkim shvaćanjima; oženjen Engelsonom sestrom Marijom. 194 195 196 200 210
- Blleichröder, Gerson von* (Gerson fon Blajhreder) — šef velike bankarske kuće u Berlinu; Bismarckov privatni bankar, nezvanični savjetnik u financijskim pitanjima i pregovarač u financijskim špekulativnim operacijama. 382
- Blind, Karl* (1826 - 1907) — novinar, sitnoburžoaski demokrat; učesnik u badensko-falačkim ustancima 1848. i 1849. godine; pedesetih godina jedan od vođa njemačke sitnoburžoaske emigracije u Londonu; od 1869. nacionalliberal. 206 207
- Bloch, Maurice* (Moris Blok; 1816 - 1901) — francuski buržoaski statističar i ekonomist. 31 222
- Blos, Wilhelm* (Vilhelm Blos; 1849 - 1927) — socijaldemokrat, novinar i historičar, jedan od urednika lista «Volksstaat» (1872 - 1874); tokom 1877 - 1878, 1881 - 1887, 1900 - 1906. i 1912 - 1918. član Rajhstaga; za vrijeme prvog svjetskog rata socijal-šovinist; nakon novembarske revolucije 1918 - 1920. vjertemberški ministar i ministar-predsjednik. 18 275 278
- Bonaparte*, vidi *Napoleon III.*
- Bonaparte, Napoléon-Joseph-Charles-Paul, prince Napoléon* (Napoleon-Zozef-Šarl-Pol, princ Napoleon Bonaparta; 1822 - 1891) — sin Jérôme-a Bonaparte, brat od strica Napoleona III; nakon smrti svog starijeg brata 1847. uzeo ime Jérôme; za vrijeme Druge republike poslanik Ustavotvorne i Zakonodavne skupštine; poznat po podrugljivom nadimku Plon-Plon. 322 323
- Borchardt, Louis* (Luj Borhart) — liječnik; Engelsonov poznanik u Manchesteru. 200
- Borkheim, Sigismund Ludwig* (Sigismund Ludvig Borkhajm) — novinar, revolucionarni demokrat; učesnik revolucije 1848 - 1849; učestvovao u napadu na Arsenal u Berlinu i u badensko-falačkim ustancima; emigrant u Švicarskoj i Francuskoj, od 1851. godine trgovac u Londonu; od 1860. u prijateljskim odnosima sa Marksom i Engelsonom. 330 397 408 430 477
- Börnstein (Bernstein)* — 7
- Bowles, Jessica* (Džesika Boulz; umrla 1887) — supruga Thomasa Gibsona Bowlesa. 36
- Bowles, Thomas Gibson* (Tomas Gibson Boulz; 1842 - 1922) — engleski novinar i političar, konzervativac;

- godine 1868. osnivač i izdavač tjednika «Vanity Fair». 36
- Bracke, Wilhelm** (Vilhelm Brake; 1842 - 1880) — izdavač i štampar, suosnivač Socijaldemokratske radničke partije i jedan od njenih glavnih marksističkih vođa; 1865. osnivač braunšvajgskog ogranka Općeg njemačkog radničkog saveza, od 1867. glavni blagajnik Saveza, zajedno s Bebelom i Liebknechtom na čelu opozicije u Savezu; na Ajzenaškom kongresu izabran u partijsku upravu, u septembru 1870. uhapšen sa ostalim članovima uprave, na braunšvajgskom veleizdajničkom procesu 1871. jedan od optuženih; od 1877. do 1879. član Rajhstaga; svojim napisima dao je velik doprinos razbijanju lasalovstva i provođenju marksizma u Njemačkoj; jedan od najbližih suradnika Marxa i Engelsa. 49 77 114 116 120 126 140 141 142 143 184 186 201 203 215 217 225 240 241 245 249 250 251 252 259 260 262 263 275 294 296 357 - 368 380
- Bradlaugh, Charles** (Čarls Bredlo; 1833 - 1891) — engleski novinar, buržoaski socijal-reformist; urednik tjednika «The National Reformer»; poslije Pariske komune napadao Marxa i Međunarodno udruženje radnika. 318 320 - 323
- Bradshaw** (Bredšo) — 413
- Brassey, Thomas** (Tomas Bresi; 1805 - 1870) — engleski željeznički poduzetnik, učestvovao u izgradnji željezničkih linija u Evropi, Americi, Indiji i Australiji. 267
- Brassey, Thomas** (od 1911) **Earl** (Tomas Erl Bresi; 1836 - 1918) — engleski buržoaski ekonomist i političar, liberal; veliki željeznički i brodograditeljski poduzetnik, član parlamenta, sin Thomasa Brasseyja. 267
- Bravo** (Bravou) — 20
- Bright, John** (Džon Brajt; 1811 - 1889) — engleski tvorničar, istaknuti vođa radikalno-liberalne buržoazije; pristalica slobodne trgovine, suosnivač Lige protiv zakona o žitu, od početka šezdesetih godina vođa Liberalne stranke (lijeve krila); više puta ministar u vladi liberala. 192 289 321 471 479 480
- Brismée, Désiré** (Dezire Brisme; 1823 - 1888) — štampar; prudonist, kasnije bakunjinist; 1865. godine suosnivač belgijske sekcije Međunarodnog udruženja radnika; od 1869. godine član belgijskog Federalnog vijeća; 1868. delegat na Briselskom kongresu, 1869. potpredsjednik Bazelskog kongresa i 1872. godine delegat na Haškom kongresu; kasnije član rukovodstva belgijske radničke partije. 267
- Broglié, Jacques-Victor-Albert, prince de** (Žak-Viktor-Alber, knez, od 1870. vojvoda de Brojli; 1821 - 1901) — francuski monarhistički političar, novinar i historičar; suradnik katoličkog časopisa «Le Correspondant»; od 1873. godine više puta ministar i ministar-predsjednik. 38 41 48 53 222
- Brousse, Paul-Louis-Marie** (Pol-Luj-Marie Brus; 1844 - 1912) — francuski liječnik i političar, sitnoburžoaski socijalist; učesnik Pariske komune, nakon njenog pada prebjegao u Španiju i u Švicarsku, pristupio anarhistima; jedan od osnivača francuske radničke partije (1879) i jedan od vođa i ideologa posibilista. 20 332
- Bucher, Lothar** (Lotar Buher; 1817 - 1892) — sudski službenik, novinar; 1848. poslanik pruske Narodne skupštine (lijevog centra); nakon poraza revolucije 1848 - 1849. emigrant u Londonu; dopisnik berlinskog lista «National-Zeitung»; kasnije nacional-liberal, suradnik Bismarcka u vanjskim poslovima. 96 298 300 306
- Buchez, Philippe-Joseph-Benjamin** (Filip-Žozef-Benžamen Biše; 1796 - 1865) — francuski političar i historičar, buržoaski republikanac; ideolog katoličkog socijalizma, učesnik Saint-Simona. 114

- Büchner, Ludwig** (Ludvig Bihner; 1824 - 1899) — fiziolog, prirodoslovac i filozof; učestvovao u revoluciji 1848 - 1849, pripadao lijevom krilu sitnoburžoaskе demokracije; član Međunarodnog udruženja radnika, delegat na Lozanskom kongresu 1867, nije prihvaćao samostalni radnički pokret; zastupnik mehanističkog materijalizma. 149
- Buffenôir, Hippolyte-François-Philibert** (Ipolit-Fransoa-Filibert Bifenoar; 1847 - 1928) — francuski historičar, pisac i političar; 1877. godine suradnik lista »Vorwärts«. 286
- Buffet, Louis-Joseph** (Luj-Žozef Bife; 1818 - 1898) — francuski političar i državnik; od 1848. do 1849. poslanik Ustavotvorne i Zakodavne skupštine, godine 1871. član Narodne skupštine, 1872. njen predsjednik, 1875. i 1876. ministar unutrašnjih poslova i zamjenik ministra-predsjednika, protivnik republikanaca. 188
- Bülow, Hans Guido von** (Hans Gvido fon Bilov; 1830 - 1894) — pijanist i dirigent. 174
- Bürgers, Heinrich** (Hajnrh Birgers; 1820 - 1878) — njemački novinar; 1844. i 1845. upoznao se u Parizu s Marxom; član kelnskog ogranka Saveza komunista, 1848 - 1849. član uredništva lista »Neue Rheinische Zeitung«, 1850. godine član kelnske Centralne uprave Saveza komunista, 1852. kao jedan od glavnih optuženih na kelnskom procesu komunistima osuđen na šest godina zatvora; šezdesetih godina prešao buržoaziji, 1877 - 1878. kao predstavnik Napredne stranke član njemačkog Rajhstaga. 57
- Burke, Edmund** (Edmend Berk; 1729 - 1797) — britanski državnik i politički pisac. 191
- Burleigh, Bennet** (Benit Berli; 1839 - 1914) — engleski novinar, jedan od prvih direktora novinske agencije »Central News«, koja je osnovana 1870. godine. 421 423
- Burns, Lydia** (Lizzy, Lizzie) (Lidija-Lizi Berns; 1827 - 1878) — irska radnica, sudjelovala u irskom nacionalnooslobodilačkom pokretu; druga žena Friedricha Engelsa. 13 18 25 34 42 46 49 51 60 64 65 146 148 161 170 172 208 209 226 229 253 264 265 273 304 308 309 455
- Burns, Mary Ellen** (Pumps) (Meri Elen, Pumps, Berns) — bratanica Engelsove žene Lydije Burns. 15 18 30 79 84 85 89 94 95 100 146 148 161 172 208 226 229 233 304 310 311 406 410
- Burt, Thomas** (Tomas Bert; 1837 - 1922) — engleski rudar, tredjunionist; sekretar rudarskog saveza Nortamberlenda, član parlamenta od 1874. do 1918; pristalica Liberalne stranke. 289 392
- Butt, Isaac** (Ajzek, Bat; 1813 - 1897) — irski pravnik i političar, lijevi liberal; član parlamenta; šezdesetih godina zauzimao se za zatočene fenijance; vođa Home Rule League, osnovane 1873, koja se borila za samoupravu Irske. 59
- Byr, Robert**, vidi *Bayer, Karl Robert von*.
- Cabet, Étienne** (Etjen Kabe; 1788 - 1856) — francuski pravnik i novinar, utopijski komunist; 1834. emigrirao u Englesku, gdje je pao pod snažan utjecaj Owenovih ideja; svoje teorije, koje je 1842. godine razvio u romanu »Voyage en Icarie«, pokušao je 1848 - 1856. da ostvari u SAD u državi Teksas osnivanjem komunističke uzorne kolonije. 144
- Cafiero, Carlo** (Karlo Kafijero; 1846 - 1892) — predstavnik talijanskog radničkog pokreta, član Međunarodnog udruženja radnika; za vrijeme dopisivanja s Engelsom (1871) provodio u Italiji kurs Generalnog vijeća; od 1872. godine jedan od vođa talijanskih anarhističkih organizacija; krajem sedamdesetih godina odvojio se od anarhizma, 1879. izdao na talijanskom jeziku kratki pregled prvog toma *Kapitala*. 9 20 28 347 453

- Caird, Sir James* (ser Džems Kerd; 1816 - 1892) — škotski poljoprivrednik, liberal; član parlamenta; autor više djela o poljoprivredi u Engleskoj, Irskoj i SAD. 415
- Calvin, Jean* (Žan Kalvin; 1509 - 1564) — vjerski reformator u Ženevi, osnivač kalvinizma, koji je u vrijeme prvobitne akumulacije kapitala odražavao interese buržoazije. 332
- Cambridge, George William Frederick Charles, Duke of* (Džordž Vilijem Frederik Čarls, vojvoda od Kembridža; 1819 - 1904) — engleski general, za vrijeme krimskog rata 1854. komandirao jednom divizijom; vrhovni komandant engleske armije od 1856. do 1895. godine. 321
- Cappele* (Kapele) — katolički duhovnik. 8
- Carey, Henry Charles* (Henri Čarls Keri; 1793 - 1897) — američki vulgarni ekonomist, pobornik klasne harmonije u buržoaskom društvu. 188
- Carleton, William* (Viliem Karten; 1794 - 1869) — irski pisac, poznat naročito po svom djelu »Traits and stories of the Irish peasantry». 80
- Carnarvon, Henry Howard Molyneux Herbert, Earl of* (Henri Hauard Molinjuks Herbert erl od Kernarvena; 1831 - 1890) — britanski državnik, konzervativac, ministar kolonija (1866 - 1867. i 1874 - 1878). 287
- Caro, Jakob* (Jakob Karo; 1836 - 1904) — historičar, od kraja šezdesetih godina 19. stoljeća profesor na Breslavskom univerzitetu, autor više radova o povijesti Poljske i Rusije. 197
- Carol I* (Karol I; 1839 - 1914) — rođen kao princ Karl von Hohenzollern-Sigmaringen; knez (od 1866) i kralj Rumunije od 1881. do 1914; u rusko-turskom ratu 1877. komandirao rumunskim trupama. 191 288
- Carry* (Keri) — 60
- Castelnau, H.* (H. Kastelno) — francuski socijalist, urednik lista »L'Intransigeant». 31
- Cavagnari, Uriele* (Urijele Kavanjari) — talijanski socijalist, godine 1877. namjeravao da izda prvi tom *Kapitala* na talijanskom jeziku. 267
- Challemel-Lacour, Paul-Armand* (Pol-Arman Šalemel-Lakur; 1827 - 1896) — francuski novinar i političar, republikanac; zbog državnog udara 1851. godine morao da emigrira; nakon amnestije 1859. vratio se u Francusku; od 1873. član Narodne skupštine, ambasador u Bernu 1879. i u Londonu 1880. godine. 52
- Charles I* (Čarls I; 1600 - 1649) — engleski kralj od 1625. do 1649; pogubljen za vrijeme engleske buržoaske revolucije. 58
- Charles II* (Čarls II; 1630 - 1685) — engleski kralj od 1660. do 1685. 58
- Charles X* (Šarl X; 1757 - 1836) — francuski kralj od 1824. do 1830. 291
- Chaucer, Geoffrey* (Džefri Čoser; 1340 - 1400) — najznačajniji engleski pjesnik srednjeg vijeka. 473
- Cissey, Ernest-Louis-Octave Courtot de* (Ernest Luj-Oktav Kurto de Sise; 1810 - 1882) — francuski general i političar, sudjelovao u njemačko-francuskom ratu 1870 - 1871. i u obaranju Pariske komunne 1871. član Narodne skupštine (1871) i ministar rata (1871 - 1873. i 1874 - 1876); komandant 11. korpusa; odlukom donesenom na procesu u oktobru 1880. razriješen te dužnosti. 480
- Clemenceau, Georges-Benjamin* (Žorž-Be:žamen Klemanso; 1841 - 1929) — francuski novinar i političar; 1871. godine član Narodne skupštine, od 1876. pripadao parlamentarnoj grupi radikala, čiji je kasnije postao vod; osnivač i direktor lista »Justice»; ministar-predsjednik (1906 - 1909. i 1917 - 1920). 428
- Cobden, Richard* (Ričard Kobden; 1804 - 1865) — tvorničar u Manče-

- steru, liberal, pristaša slobodne trgovine, suosnivač Lige protiv zakona o žitu, član parlamenta. 321
- Cohen, Ferdinand* (Ferdinand Koen; oko 1842. do 1866) — pastorak Karla Blinda, u maju 1866. pokušao atentat na Bismarcka, u zatvoru izvršio samoubistvo. 444
- Cohen & Comp.* (Koen i komp.) — bankarska kuća u Londonu. 75
- Cohn, Gustav* (Gustav Kon; 1840 - 1919) — buržoaski ekonomist, od 1875. godine profesor u Cirihu, kasnije u Getingenu. 93
- Coleman, Patrick John* (Patrik Džon Koulmen) — sekretar-korespondent jedne od irskih sekcija Međunarodnog udruženja radnika u Londonu. 128
- Collet* (Kolit) — sin Charles-a Dobsona Colleta. 32
- Collet* (Kolit) — kći Charles-a Dobsona Colleta. 32
- Collet, Charles Dobson* (Čarls Dobson Kolit) — engleski novinar i političar; urednik i izdavač lista «The Free Press», od 1866. izdavač lista «Diplomatic Review». 32 33 37 41 47 477 478
- Cook, Flavius Josephus*, nazvan *Joseph* (Fleivies Džozifus Kuk-Džouzef; 1838 - 1901) — američki pop, od 1873. godine držao popularna naučna predavanja, koja je objavio u 11 svezaka; 1879. i 1880. godine štampana su neka od njih pod naslovima «Labor» i «Socialism». 460 461
- Costa, Andrea* (Andrea Kosta; 1851 - 1910) — predstavnik talijanskog radničkog i socijalističkog pokreta; sedamdesetih godina jedan od vođa anarhističkog pokreta u Italiji; godine 1879. kritizirao anarhizam, borio se za osnivanje samostalne političke radničke partije, od 1892. član Socijalističke partije Italije, u kojoj se priklonio reformističkom krilu; poslije 1882. godine član parlamenta. 293
- Cox* (Koks) — 20
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvel; 1599 - 1658) — engleski državnik; vođa buržoazije i buržoaskog plemstva za vrijeme buržoaske revolucije u 17. stoljeću; od 1649. godine vrhovni komandant irske armije i lord-namjesnik Irske, od 1653. do 1658. lord-protektor Engleske, Škotske i Irske. 461
- Cross, Richard Assheton, Viscount* (Richard Ešten vikont Kros; 1823 - 1914) — britanski državnik, konzervativac; ministar unutrašnjih poslova (1874 - 1880. i 1885 - 1886). 246
- Cuno, Theodor Friedrich* (Teodor Fridrih Kuno; 1847 - 1934) — strojarski inženjer; 1870. član bečkog Radničkog prosvetnog društva, 1871. godine osnivač milanske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, delegat na Haškom kongresu 1872, gdje je aktivno zastupao politiku Generalnog vijeća u borbi protiv bakunjinizma, od 1872. djelovao za Međunarodno udruženje radnika u SAD, jedan od vođa američke radničke organizacije «Vitezovi rada», suradnik lista «New Yorker Volkszeitung». 29
- Černjajev, Mihailo Grigorevič* (1828 - 1898) — ruski general, sudjelovao u krimskom ratu, godine 1876. vrhovni komandant srpske armije. 27
- Čerušev, Ivan Jakovlevič* — ruski socijalist, emigrant u Švicarskoj i Njemačkoj. 181
- Čeruševski, Nikolaj Gavrilovič* (1828 - 1889) — ruski materijalistički filozof i revolucionarni demokrat, jedan od pionira ruske socijaldemokracije; pisac i književni kritičar. 159
- Čičerin, Boris Nikolajevič* (1828 - 1904) — ruski poznavalac državnog prava, historičar i filozof, od 1861. do 1868. godine profesor Moskovskog univerziteta, pristaša ustavne monarhije; u brojnim radovima tvrdio da je ruska seoska općina posljedica poreske politike carističke vlade. 324 327

- Da Costa, Charles - Nicolas* (Šarl - Nikola Da Kosta; rod. 1846) — francuski socijalist, blankist; najstariji sin Eugène - François - a Da Coste; učesnik Pariske komune, nakon obaranja Komune prebjegao u Englesku, u odsutnosti osuđen na 10 godina zatvora; poslije amnestije 1880. godine vratio se u Francusku, povukao se iz aktivnog političkog života. 403 405
- Da Costa, Eugène - François* (Ežen - Fransoa Da Kosta; 1819 - 1888) — profesor matematike u Parizu. 403 405
- Damad Mahmud*, vidi *Mahmud Dševal ed-Din paša Damad*.
- Dana, Charles Anderson* (Čarls Anderson Dejne; 1819 - 1897) — napredni američki novinar; četrdesetih do šezdesetih godina urednik lista «New-York Daily Tribune», «New - American Cyclopaedia» a kasnije njujorškog lista «Sun». 86
- Danijelson, Nikolaj Francevič* (pseudonim *Nikolaj-on*; 1844 - 1918) — ruski pisac i ekonomist; osamdesetih do devedesetih godina jedan od ideologa narodnjaka; niz godina dopisivao se s Marxom i Engelsom, preveo na ruski jezik sva tri toma *Kapitala* (prvi tom zajedno sa G. A. Lopatinom). 324 325 327 328 335 - 339 369 415 416
- Darwin, Charles Robert* (Čarls Robert Darwin; 1809 - 1918) — engleski prirodoslovac, osnivač učenja o postanku i razvitku biljnih i životinjskih vrsta. 18 27 137 149 150
- Davis, John Chandler Bancroft* (Džon Čandler Benkroft Dejvis; 1822 - 1907) — američki diplomat, od 1874. do 1877. poslanik u Berlinu. 457 458
- Davidovski, Ivan Mihailovič* — suprug J. L. Tomanovske. 214
- Dehterjov, Vladimir Gavrilovič* (1853 - 1903) — ruski psihijatar. 181
- Delius, Nikolaus* (1813 - 1888) — filolog, kritičar Shakespeara, profesor u Bonu. 220 470
- Demuth, Helene* (Helene Demut; 1823 - 1890) — kućna pomoćnica i odana prijateljica obitelji Marx. 20 25 26 47 99 126
- De Paepe, César* (Sezar de Pepe; 1842 - 1890) — slovoslagatelj, kasnije liječnik; član Općeg federativnog saveza Belgije, suosnivač belgijske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, član belgijskog Federalnog vijeća, delegat na londonskim konferencijama 1865. i 1871, na kongresu u Lozani 1867, u Briselu 1868. i u Bazelu 1869; nakon Haškog kongresa (1872) podržavao neko vrijeme bakunjiniste; 1885. suosnivač belgijske radničke partije. 29 203 212 267
- Derby, Edward Henry Smith Stanley, Earl of* (Edvard Henri Smit Stenli erl od Derbija; 1826 - 1893) — britanski državnik, konzervativac, kasnije liberal; ministar vanjskih poslova (1867 - 1868. i 1874 - 1878). 287 289
- Derosi, Karl* (Karl Derosi; 1844 - 1910) — šejirdžija, novinar; član (od 1869) i sekretar (1871 - 1875) Općeg njemačkog radničkog saveza; od 1875. do 1878. sekretar partijskog rukovodstva Socijalističke radničke partije Njemačke; od 1879. godine pomagao u Švicarskoj pri ilegalnoj prodaji lista «Socialdemokrat»; osamdesetih godina emigrirao u Ameriku, gdje je surađivao u nekoliko njemačkih novina. 141 143
- Deville, Gabriel* (Gabrijel Devil; rod. 1854) — francuski novinar, socijalist, član francuske radničke partije; autor popularnog prikaza prvog toma *Kapitala* i raznih filozofskih, ekonomskih i povijesnih radova; delegat na Međunarodnom socijalističkom kongresu 1889. godine; početkom 20. stoljeća povukao se iz radničkog pokreta. 222 223
- Devonshire, Spencer Compton Cavendish, Duke of, marquis of Hartington* (Spenser Kompton Kavendiš, vojvoda od Devonšira, markiz od Hartingtona; 1833 - 1908) — britanski državnik i političar, liberal; od 1857. godine član parlamenta; vođa Liberalne stranke (1875 -

- 1880); ministar rata od 1882. do 1885. godine. 289
- Dickens, Charles* (pseudonim *Boz*) (Čarls Dikens-Boz; 1812 - 1870) — engleski realistički pisac. 456
- Dibič, Ivan Ivanovič, grof* (1785 - 1831) — ruski general-feldmaršal, vrhovni komandant u rusko-turskom ratu 1828 - 1829. 290 291
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin Earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizraeli; erl od Bikonsfilda; 1804 - 1881), engleski državnik i pisac, jedan od voda torijevaca, zatim konzervativne stranke; rizničar (1852, 1858 i 1859. i 1866 - 1868), ministar-predsjednik (1868. i 1874 - 1880). 15 26 118 190 287 342
- Dizzy*, vidi *Disraeli, Benjamin*.
- Dolleschall, Laurenz* (Laurenc Dolešal; rod. 1790) — činovnik kelnske policije od 1819. do 1847; cenzor lista «Neue Rheinische Zeitung» do novembra 1842. godine. 53
- Dörenberg, E. (E. Dernberg)* — novinar, suradnik lista «Berliner Freie Presse». 29
- Douai, Karl Daniel Adolph* (Karl Danijel Adolf Due; 1819 - 1888) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, kasnije socijalist; porijeklom Francuz; učesnik revolucije 1848 - 1849. u Njemačkoj; godine 1852. emigrirao u SAD; sudjelovao u američkom socijalističkom pokretu, urednik više socijalističkih listova, urednik lista «New Yorker Volkszeitung» (1878 - 1888); povremeno surađivao u listu «Vorwärts». 266 267 273 307 409
- Drake & Son* (Drejk i sin) — 202
- Dronke* — druga žena Ernsta Dronke. 326 329
- Dronke, Ernst* (1822 - 1891) — novinar i pisac, privremeno pod utjecajem «istinskog» socijalizma, od početka 1848. godine član Saveza komunista; 1848 - 1849. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung»; nakon poraza revolucije emigrirao u Francusku; u julu 1850. godine po nalogu Marxa i Engelsa otputovao u Švicarsku radi reorganiziranja Saveza komunista; prilikom rascjepa u Savezu ostao uz Marxa i Engelsa; krajem aprila 1852. otišao u Englesku, gdje je podržao Marxa i Engelsa prilikom raskrinkavanja policijskih smicalica za vrijeme kelnskog procesa komunistima; nakon raspuštanja Saveza komunista u novembru 1852. povukao se iz političke djelatnosti. 63 194 195 196 200 202 282 326 329
- Dühring, Eugen* (Eugen Diring; 1833 - 1921) — vulgarni materijalist, ideolog sitnoburžoaskog socijalizma; od 1863. godine privatni docent na Berlinskom univerzitetu, 1877. disciplinski kažnjen zbog opozicije prema vladi; sedamdesetih godina snažno utjecao na dijelove njemačke socijaldemokracije; njegova eklektička filozofska i ekonomska shvaćanja Engels je podvrgao kritici u svom djelu *Prekrat u nauki koji je izvršio gospodin Eugen Dühring*, 12 14 17 18 19 25 31 32 35 44 47 48 49 50 52 53 - 55 190 197 205 215 236 245 251 301 305 343
- Dupont, Eugène* (Ežen Dipon; oko 1831 - 1881) — izradivač muzičkih instrumenata; učesnik pariskog junskog ustanka 1848. godine; od 1862. živio u Londonu, član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1864 - 1872), sekretar-korespondent za Francusku od 1865. do 1871, delegat na svim konferencijama i kongresima Međunarodnog udruženja radnika do 1872. godine; borio se za provodjenje politike Marxa i Engelsa, 1870. otišao u Mančester i tamo osnovao sekciju Međunarodnog udruženja radnika; tokom 1872. i 1873. godine član britanskog Federalnog vijeća; 1874. preselio u SAD. 129
- Eccarius, Johann Georg* (Johan Georg Ekarijus; 1818 - 1889) — krojač iz Fridrihrode, saborac Marxa i Engelsa i propagator naučnog komunizma; član Saveza pravednih, od 1847. Saveza komunista i njegove

- Centralne uprave, jedan od vođa Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; govorio na osnivačkoj skupštini Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog vijeća (1864 - 1872), generalni sekretar (1867 - 1871) i sekretar-korespondent za Ameriku (1870 - 1872), delegat Generalnog vijeća na svim kongresima i konferencijama Međunarodnog udruženja radnika do 1872. godine, kao delegat Generalnog vijeća sudjelovao na nirnberskom kongresu Saveza njemačkih radničkih udruženja 1868; sekretar Lige zemlje i rada; nakon 1872. priključio se reformističkim vođama tređjuniona. 138 212 267 321 472
- Ecker, Karl* (Karl Eker) — inženjer, tvornički inspektor u Hanoveru. 271
- Ehrhart, Franz Joseph* (Franc Jozef Erhart; 1853 - 1908) — tapetar, socijaldemokrat; emigrant u Engleskoj; pristaša Johanna Mosta; od 1878. do proljeća 1879. godine sekretar-korespondent Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član njemačkog Rajhstaga od 1898. do 1908. godine. 304 319
- Eichhoff, Wilhelm* (Vilhelm Ajhof; 1833 - 1895) — trgovac, socijalistički pisac i urednik; 1859. razotkrio korupciju u pruskoj policiji i prikazao u prvom redu Stieberovu špijunsku djelatnost, zbog toga osuđen na kaznu zatvora; od 1859. godine dopisivao se s Marxom, kojeg je, kao i Engelsa, upoznao za vrijeme svog boravka u Engleskoj (1861 - 1866); od 1868. djelovao u berlinskom radničkom pokretu, član i dopisnik Međunarodnog udruženja radnika, godine 1868. u suradnji s Marxom napisao povijest Međunarodnog udruženja radnika; od 1869. godine član Socijaldemokratske radničke partije i suradnik socijalističke štampe u Njemačkoj. 15
- Engel, Amélie* (Ameli Engel) — 391
- Engels, Emma* (Ema Engels; rod. 1834) — žena Hermanna Engelsa. 211 270
- Engels, Hermann* (Herman Engels; 1822 - 1905) — brat Friedricha Engelsa, tvorničar u Barmenu, od 1860. suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 148 195 210 211 216 217 270 272
- Engels, Hermann Friedrich Theodor* (Herman Fridrih Teodor Engels; rod. 1858, umro poslije 1920) — sinovac Friedricha Engelsa, sin Hermanna Engelsa, od 1876. do 1877. student nacionalne ekonomije u Berlinu i Bonu, kasnije tvorničar, suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 216
- Engels, Lydia* (*Lizzy, Lizzie*), vidi *Burns, Lydia* (*Lizzy, Lizzie*).
- Engels, Mathilde* (Matilde Engels; 1831 - 1905) — supruga Rudolfa Engelsa. 119 148
- Engels, Paul* (Paul Engels; 1857 - 1883) — sin Rudolfa Engelsa, trgovac, kasnije oficir. 148
- Engels, Rudolf* (Rudolf Engels; 1831 - 1903) — brat Friedricha Engelsa, tvorničar u Barmenu, od 1860. suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 118 119 148 309
- Engels, Rudolf Moritz* (Rudolf Moric Engels; 1858 - 1893) — sinovac Friedricha Engelsa, sin Rudolfa Engelsa, student prava u Lajpcigu (1876 - 1878) i Bonu (1878 - 1879), kasnije suvlasnik firme Ermen & Engels u Engelskirhenu. 216
- Ermen* — supruga Heinricha Ermena. 119
- Ermen, Franz* (Franc Ermen) — suvlasnik firme Ermen & Engels u Mančesteru, sin Petera Alberta Ermena. 118 119
- Ermen, Franz* (Franc Ermen) — suvlasnik firme Ermen & Engels u Mančesteru, sin Franza Ermena. 118 119
- Ermen, Gottfried* (Gotfrid Ermen) — engleski tvorničar njemačkog porijekla; godine 1841. sa Frie-

- drihom Engelsom starijim osnovao predionicu pamuka Ermen & Engels u Engelskirheni; kasnije glavni suvlasnik firme Ermen & Engels koja je osnovana u Mančesteru 1837, rukovodio njome od istupa Petera Alberta Ermena (1853) do njenog ukidanja; 1874 - 1875. osnovao zajedno sa Henryjem Johnom Robyjem firmu Ermen & Roby u Mančesteru; brat Petera Alberta Ermena. 118 119
- Ermen, Heinrich* (Hajnrh Ermen) — suvlasnik predionice Gottfrieda Ermena u Bridžvoter Milu, Pendlberi; sin Petera Alberta Ermena. 118 119
- Ermen, Peter Albert* (Peter Albert Ermen) — engleski tvorničar njemačkog porijekla; godine 1820, u suvlasništvu sa svojom braćom Gottfriedom i Antonom, osnovao u Mančesteru firmu Ermen i 1837. godine sa Friedrichom Engelsom starijim predionicu pamuka Ermen & Engels, koju je vodio do 1853. 118 119
- Eugénie-Marie de Montijo de Guzman, comtesse de Teba* (Eženi-Mari de Montijo de Gusman, grofica od Tebe; 1826 - 1920) — francuska carica, supruga Napoleona III. 322
- Eulenburg, Botho Wend August, Graf zu* (Boto Vend August, grof Ojlenburg; 1831 - 1912) — njemački državnik, konzervativac; kao pruski ministar unutrašnjih poslova (1878 - 1881) jedan od odgovornih za donošenje i provođenje zakona protiv socijalista. 68 311 442 - 448
- Faill, Pierre-Louis-Charles de* (Pjer-Luj-Šarl de Faji; 1810 - 1892) — francuski general, u njemačko-francuskom ratu komandirao V korpusom, zarobljen kod Sedana. 52
- Fanelli, Giuseppe* (Đuzepe Faneli; 1826 - 1877) — predstavnik talijanskog buržoasko-demokratskog pokreta; učestvovao u revoluciji 1848 - 1849. u Italiji i u vojni Garibaldija godine 1860; pristaša Mazzinija, od sredine šezdesetih godina bliski prijatelj Bakunjinina, jedan od vođa Alijanse socijalističke demokracije; godine 1868. u Španiji osnovao prve sekcije Međunarodnog udruženja radnika i grupe Alijanse; delegat na Bazelskom kongresu 1869; od 1865. godine član talijanskog parlamenta. 37
- Farre, Jean-Joseph-Frédéric-Albert* (Žan-Žozef-Frederik-Alber Far; 1816 - 1887) — francuski general, od 1879. do 1881. godine ministar rata. 479 480
- Favre, Claude-Gabriel-Jules* (Klod-Gabrijel-Žil Favre; 1809 - 1880) — francuski advokat i političar, umjereni buržoaski republikanac; ministar vanjskih poslova u vladi narodne obrane i u vladi Thiers-a (1870 - 1871); vodio pregovore o kapitulaciji Pariza i zaključenju mira s Njemačkom; krvnik Pariske komune i jedan od inicijatora borbe protiv Međunarodnog udruženja radnika. 241 452
- Fawcett, Henry* (Henri Fosit; 1833 - 1884) — engleski ekonomist, liberal; od 1865. godine član parlamenta. 192
- Flecksles, Ferdinand* (Ferdinand Fleksles; umro oko 1894) — liječnik u Karlsbadu, Marxov poznanik. 11 23 178 180 182 183 218 219 420 431
- Fleury, Charles* (u stvari Carl Friedrich August Krause) (Šarl Fleri-Karl Fridrih August Krauze; rod. 1824) — trgovac u Londonu, pruski špijun i policijski agent. 105
- Forbes, Archibald* (Arčibold Forbis; 1838 - 1900) — engleski novinar, za vrijeme njemačko-francuskog rata i rusko-turskog rata dopisnik listova «The Morning Advertiser» i «The Daily News». 26
- Forckenbeck, Max von* (Maks fon Forkenbek; 1821 - 1892) — pravnik i političar, suosnivač Napredne stranke (1861) i Nacionalnoliberalne stranke (1866); član njemačkog Rajhstaga (1871 - 1892), od 1874. do 1879. godine predsjednik Rajhstaga. 441
- Forster, William Edward* (Viljem Edward Forster; 1818 - 1896) — engleski tvorničar i političar, liberal;

- član parlamenta, ministar za Irsku (1880 - 1882), krvavo gušio irski nacionalni oslobodilački pokret. 289
- Fourier, François-Marie-Charles* (François-Mari-Sarl-Furje; 1772 - 1837) — istaknuti francuski utopijski socijalist. 60
- FrankeL, Leo* (1844 - 1896) — zlatar, istaknuti predstavnik mađarskog i međunarodnog radničkog pokreta; suborac Marxa i Engelsa; član Pariske komune, član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1871. i 1872); delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i na Haškom kongresu 1872. godine; suosnivač mađarske Opće radničke partije. 192 193 205
- Franz Joseph I* (Franc Jozef I; 1830 - 1916) — austrijski car od 1848. do 1916. 60
- Freund* (Frojnd) — supruga Wilhelma Alexandra Freunda. 220 451
- Freund, Wilhelm Alexander* (Vilhelm Aleksander Frojnd; 1833 - 1918) — ginekolog, privatni docent. 220 451
- Freytag, Otto* (Oto Frajtag) — advokat, socijaldemokrat; branilac Liebknechta, Bebela i Hepnera na lajpciškom veleizdajničkom procesu 1872, branilac Bebela i ostalih socijaldemokrata na brojnim procesima. 425
- Fribourg, E. E.* (E. E. Fribur) — graver, kasnije trgovac, desni pridonist; sudionik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; jedan od vođa pariske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, delegat na Londonskoj konferenciji 1865. i na Ženevskom kongresu 1866; godine 1871. objavio napis upravljen protiv Međunarodnog udruženja radnika i Pariske komune. 131
- Fridberg, Hermann* (Herman Fridberg; 1817 - 1884) — liječnik, od 1866. godine profesor na univerzitetu u Breslavi. 23
- Friedrich II (der große)* (Fridrih II Veliki; 1712 - 1786) — pruski kralj od 1740. do 1786. 414
- Friedrich Wilhelm III* (Fridrih Wilhelm III; 1770 - 1840) — pruski kralj od 1797. do 1840. 290
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Wilhelm IV; 1795 - 1861) — pruski kralj od 1840. do 1861. 58
- Fritzsche, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Friče; 1825 - 1905) — duhanski radnik; učesnik revolucije 1848 - 1849, suosnivač Općeg njemačkog radničkog saveza 1863. i Općeg njemačkog saveza duhanskih radnika 1865. godine, član Međunarodnog udruženja radnika, predsjednik sindikata duhanskih radnika do 1878. godine; od 1866. do 1878. izdavač i urednik lista «Der Botschafter»; delegat na kongresu u Ajzenahu 1869. i u Goti na kongresu ujedinjenja 1875, član sjevernonjemačkog Rajhstaga (1868 - 1871) i njemačkog Rajhstaga (1877 - 1881); godine 1881. emigrirao u SAD. 368 376 462
- Frossard, Charles-Auguste* (Šarl Ogist Frosar; 1807 - 1875) — francuski general, u njemačko-francuskom ratu komandirao II korpusom Rajnske armije, zarobljen u Mecu. 52
- Furnivall, Frederick James* (Frederik Džems Fernivel; 1825 - 1910) — engleski filolog, kršćanski socijalist; osnovao nekoliko literarnih društava, među njima i «New Shakespeare Society.» 220
- Galliffet, Gaston-Alexandre-Auguste, marquis de* (Gaston-Aleksandr-Ogist, markiz od Galifea; 1830 - 1909) — francuski general, u njemačko-francuskom ratu komandant konjičkog puka, zarobljen u Sedanu; pušten iz zatočeništva da bi sudjelovao u borbi protiv Komune; komandirao versajskom konjičkom brigadom, krvnik Pariske komune, godine 1880. vojni guverner Pariza. 48 451
- Gambetta, Léon* (Leon Gambetta; 1838 - 1882) — francuski državnik, buržoaski republikanac; član vlade narodne obrane (1870 - 1871), organizirao u pokrajinama oružani otpor protiv njemačkih osvajača; godine

1871. osnovao list «La République Française»; od 1876. član skupštine, za predsjedništva Mac-Mahona borio se protiv njegovih državnih planova; ministar-predsjednik i ministar vanjskih poslova (1881 - 1882). 48 53 253 286 428 480
- Gambuzzi, Carlo** (Karlo Gambuci; 1837 - 1902) — talijanski advokat, početkom šezdesetih godina pristaša Mazzinija, kasnije anarhist, jedan od vođa tajne Alijanse socijalističke demokracije i drugih anarhističkih organizacija u Italiji. 37
- Gandolfi, Mauro** — talijanski trgovac, bakunjinist, član milanske sekcije Međunarodnog udruženja radnika. 29
- Gans** — liječnik u Karlsbadu. 6
- Gans** — liječnik u Karlsbadu, sin prethodnog. 10
- Geib, August** (August Gajb; 1842 - 1879) — knjižar u Hamburgu, jedan od vodećih socijaldemokrata; bliski suborac Bebela i Liebknechta; od 1864. do 1865. član Općeg njemačkog radničkog saveza, zastupao ciljeve Međunarodnog udruženja radnika, u junu 1869. godine priključio se struji Bebela i Liebknechta, suosnivač Socijaldemokratske radničke partije 1869. godine, član njene kontrolne komisije u Hamburgu (1870 - 1871); blagajnik partije (1872 - 1878); član njemačkog Rajhstaga 1874. do 1876. 48 52 53 57 120 141 143 215 355
- Geiser, Bruno** (Bruno Gajzer; 1846 - 1898) — novinar; od 1869. godine član Socijaldemokratske radničke partije, agitator u Šleskoj, godine 1872. član Međunarodnog udruženja radnika, 1875. urednik lista «Der Volksstaat», od 1877. do 1886. urednik lista «Die Neue Welt»; član njemačkog Rajhstaga od 1881. do 1887, jedan od vođa oportunističkog krila njemačke socijaldemokracije. 368
- Gigot, Albert** (Alber Žigo; 1835 - 1913) — francuski advokat, liberal, kasnije konzervativac; od 1877. do 1879. godine prefekt pariske policije. 72 73 319
- Gillot, Firmin** (Firmen Žijo; 1820 - 1872) — francuski litograf, prvi upotrebio cinkografsku metodu, koja je prema njemu nazvana žijotaza. 471
- Girardin, Émile de** (Emil de Žirarden; 1806 - 1881) — francuski novinar i političar; tridesetih do šezdesetih godina s prekidima urednik lista «La Presse», a kasnije «La Liberté»; u politici se istakao krainjom neprincipijelnošću; prije revolucije - 1848. u opoziciji prema vladi Guizot-a, za vrijeme revolucije buržoaski republikanac, poslanik Zakonodavne narodne skupštine (1850 - 1851), kasnije bonapartist. 41 478
- Gladstone, William Ewart** (Viljem Jurt Gladston; 1809 - 1898) — britanski državnik, torijevac, zatim pilovac; drugom polovinom 19. stoljeća vođa Liberalne stranke; predsjednik vlade (1868 - 1874, 1880 - 1885, 1886. i 1892 - 1894). 27 32 33 37 118 191 192 267 288 289 342 424 471
- Glaser de Willebrord, E.** (E. Glazer de Vilebror) — predstavnik belgijskog radničkog pokreta, član briselske sekcije Međunarodnog udruženja radnika. 126
- Gneco, Eudóxio Cesar d'Azedo** (Eudoksiu Sezar d'Azedo Greko; 1849 - 1911) — štampar i novinar, predstavnik portugalskog radničkog pokreta; 1875. godine suosnivač Socijalističke partije Portugala i član njenog Centralnog vijeća; suosnivač (1875) i urednik lista «O Protestos». 205
- Goegg, Amand** (Amand Geg; 1820 - 1897) — novinar, sitnoburžoaski demokrat; 1849. godine član badenske privremene vlade; nakon obaranja revolucije otišao u emigraciju; jedan od vođa Lige za mir i slobodu u Ženevi, član Centralnog komiteta njemačkog Radničkog prosvjetnog društva Švicarske u Ženevi (1869); sedamdesetih godina priključio se njemačkoj socijaldemokraciji. 114
- Goethe, Johann Wolfgang von** (Johan Wolfgang fon Gete; 1749 - 1832) — 456

- Golohvastov, Pavel Dimitrijevič** (1839 - 1892) — ruski reakcionarni historičar i novinar. 199
- Gorbunova** (u drugom braku *Koblu-kova*), **Mina Karlovna** (1840 - 1931) — ruska statističarka, ekonomist, učiteljica u zanatskoj školi, spisateljica narodnjačkog pravca; u inozemstvu studirala organizaciju stručnog obrazovanja; osamdesetih godina proučavala rad žena u moskovskoj guberniji; suradnica časopisa «Отечественный Записки». 403
- Gordon, Sir Robert** (ser Robert Gordon; 1791 - 1847) — britanski diplomat, izvanredni ambasador u Carigradu (1828 - 1831) i u Beču (1841 - 1846). 290 291
- Gorčakov, Aleksandar Mihailovič, knez** (1798 - 1883) — ruski državnik i diplomat, ministar vanjskih poslova od 1856. do 1882. godine. 18 95 197
- Goschen, George Joachim** (od 1900) *Viscount Goschen of Hawkhurst* (Džordž Džoezim Goušen — vikont Goušen od Hokhersta; 1831 - 1907) — britanski državnik i političar njemačkog porijekla, u početku liberal; od 1863. godine član parlamenta, više puta član vlade; autor ekonomskih i socijal-političkih radova. 289
- Götz, E.** (E. Gec) — 200
- Gouppy, A.** (A. Gupi) — 129
- Grant, Albert** (Albert Grant) — njemački poduzetnik iz Majnce. 315 412 413 417 418
- Greulich, Herman** (Herman Grojlih; 1842 - 1925) — knjigovezac; 1865. godine otišao u Švicarsku, od 1867. jedan od vođa ciriške sekcije Međunarodnog udruženja radnika, delegat njemačkog radničkog prosvjetnog društva u Švicarskoj na nirnberškom kongresu 1868. i na kongresu u Ajzenahu 1869. godine; urednik ciriškog lista «Die Tagwacht» od 1869. do 1880; suosnivač Socijal-demokratske partije Švicarske i vođa njenog desnog krila, za vrijeme prvog svjetskog rata socijalšovinist. 330
- Grimm, Jacob** (Jakob Grim; 1785 - 1863) — istaknuti filolog i povjesničar umjetnosti; sa svojim bratom Wilhelmom (1786 - 1859) osnovao germanistiku kao nauku o jeziku i literaturi; 1837. godine otpušten iz službe zbog sukoba s profesorskim zborom; član frankfurtske Narodne skupštine 1848 - 1849; sa svojim bratom Wilhelmom izdao, između ostalog, od 1852. prva četiri toma «Njemačkog rječnika». 125
- Grün, Karl** (pseudonim *Ernst von der Haide*) (Karl Grin - Ernst fon der Hajde; 1817 - 1887) — sitnoburžoaski novinar, sredinom četrdesetih godina pripadao glavnim predstavnicima «istinskog» socijalizma; u revoluciji 1848 - 1849. sitnoburžoaski demokrat; emigrant u Briselu (1850 - 1861), profesor u Frankfurtu na Majni (1862 - 1865), od 1870. godine u Beču. 11
- Grunzig, Julius** (Julijus Gruncig; rod. 1855) — novinar, socijaldemokrat, na osnovu zakona protiv socijalista protjeran iz Berlina 1883. godine, emigrirao u Ameriku; suradnik lista «New Yorker Volkszeitung» i urednik lista «New Jersey-Arbeiterzeitung». 184 187 201
- Guesde, Mathieu-Basile**, nazvan *Jules* (Matje-Bazil-Žil Ged; 1845 - 1922) — predstavnik francuskog i međunarodnog radničkog i socijalističkog pokreta, u početku buržoaski republikanac; u prvoj polovini sedamdesetih godina priključio se anarhistima; kasnije suosnivač francuske radničke partije (1879) i propagator ideja marksizma u Francuskoj; više godina vođa revolucionarnog krila francuskog socijalističkog pokreta, protivnik oportunizma; za vrijeme prvog svjetskog rata socijalšovinist. 72 427 428 453 479
- Gugenheim, J.** (J. Gugenhajm) — od aprila 1879. godine sekretar komunističkog radničkog prosvjetnog društva u Londonu. 341 344
- Guillaume, James** (Džems Gijom; 1844 - 1916) — učitelj, švicarski anarhist; jedan od organizatora Alijanse socijalističke demokracije, delegat na

- kongresu Međunarodnog udruženja radnika u Ženevi 1866. Lozani 1867, Bazelu 1869. i Hagu 1872. godine; urednik listova «Le Progrès», «La Solidarité» i «Bulletin de la Fédération jurassienne»; na Haškom kongresu zajedno s Bakunjinom isključen iz Međunarodnog udruženja radnika. 20 21 29 33 57 190 191 192 203 232 267 294 330 332
- Guilleminot, Armand-Charles, comte de* (Arman-Šarl grof Gijmino; 1774 - 1840) — francuski general i diplomat; sudjelovao u ratovima Francuske Republike i napoleonske Francuske; 1823. godine komandant štaba Francuske armije u Španiji; ambasador u Carigradu od 1824. do 1831. godine. 290 291
- Gumpert, Eduard* (umro 1893) — njemački liječnik u Manchesteru, prijatelj Marxa i Engelsa. 46 47 94 409
- Gurevič, Grigorij Fevsejevič* (rod. 1854, umro poslije 1920) — ruski novinar, socijalist; pristupio narodnjacima; od 1874. do 1879. emigrant u Njemačkoj. 181
- Gurko, Josif Vladimirovič* (1828 - 1901) — ruski general, učestvovao u rusko-turskom ratu 1877 - 1878. 65
- Gutzkow, Karl Ferdinand* (Karl Ferdinand Guckov; 1811 - 1878) — pisac, jedan od vođa «Mlade Njemačke»; urednik časopisa «Telegraph für Deutschland» (1838 - 1843); dramaturg drezdenskog dvorskog kazališta od 1847. do 1850. 386
- Guyot* (Gijo) — sedamdesetih godina 19. stoljeća posrednik Lavrova u Parizu. 188 451
- Haechel, Ernst* (Ernst Hekel; 1834 - 1919) — biolog, prirodoslovni materijalist, ateist; branio i propagirao Darwinovu teoriju evolucije i razvio na njenoj osnovi učenje o zakonitosti historijskog razvitka bioloških vrsta (filogeneza); za razliku od svojih naprednih naučnih shvaćanja, u odnosu na društvo zastupao reakcionarno učenje socijaldarvinizma. 305
- Hales, John* (Džon Hejlz; rod. 1839) — tkalac, jedan od vođa engleskih tredjuniona, član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika od 1866. do 1872. i sekretar Vijeća od maja 1871. do jula 1872, član izvršnog odbora Lige za reformu izbornog sistema i rukovodstva Lige zemlje i rada; delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i na Haškom kongresu 1872. godine; od početka 1872. na čelu reformističkog krila britanskog Federalnog vijeća; borio se protiv Marxa i Engelsa i njihovih pristalica, godine 1873. odlukom Generalnog vijeća isključen iz Međunarodnog udruženja radnika; glavni krivac za rascjep britanskog Federalnog vijeća. 138 191 267 289 322 472
- Hanseman, Adolph von* (Adolf fon Hanzeman; 1826 - 1903) — krupni bankar, suvlasnik diskontnog društva, poslije 1864. godine njegov upravitelj. 382
- Hanssen, Georg* (Georg Hansen; 1809 - 1894) — ekonomist, autor nekoliko radova o zemljoradnji i agrarnim odnosima u Njemačkoj. 27
- Harcourt, Sir William George Granville Venable Vernon* (ser Viljem Džordž Grenvil Veneblz Vernon Harkort; 1827 - 1904) — britanski državnik i političar, liberal; član parlamenta (1868 - 1880); vođ liberala od 1894. do 1898. 289
- Harney, George Julian* (Džordž Džulijen Harni; 1817 - 1897) — utjecajni engleski vođ lijevog krila čarista, član Međunarodnog udruženja radnika; revolucionarni novinar, urednik listova «The Northern Star», «Democratic Review», «The Red Republican»; član briselskog Komunističkog dopisnog biroa; suosnivač organizacije «Fraternal Democrats», aktivan u Savezu komunističke partije; do početka pedesetih godina usko, a kasnije slabo povezan s Marxom i Engelson; povremeno potpadao pod sitnoburžoasku utjecaje; od 1863. do 1888. godine živio u SAD. 79 86 274

- Harney, Marie* (M'eri Harni) — od 1856. godine supruga Georga Juliana Harneya. 79 80
- Harison, Frederic* (Frederik Herison; 1831 - 1923) — engleski pravnik i historičar, građanski radikal; pozitivist, aktivno sudjelovao u demokratskom pokretu šezdesetih godina; član Međunarodnog udruženja radnika; podržao Marxa u akciji za pomoć izbjeglim komunarima. 27 221
- Hartington*, vidi *Devonshire, Spencer Compton Cavendish, Duke of, marquis of Hartington*.
- Hartmann, Georg Wilhelm* (Georg Vilhelm Hartman) — socijaldemokrat, član Općeg njemačkog radničkog saveza, od 1875. jedan od dva predsjednika Socijalističke radničke partije Njemačke, kasnije Centralnog komiteta; od 1880. do 1881. član njemačkog Rajhstaga. 141 143
- Hartman, Lav Nikolajevič* (1850 - 1908) — ruski revolucionar, narodnjak; sudjelovao 1879. godine u jednom od atentata organizacije «Народная воля» na Aleksandra II, zatim emigrirao u Francusku, kasnije u Englesku i 1881. godine u SAD. 475
- Hasenclever, Wilhelm* (Vilhelm Haznklever; 1837 - 1889) — štavilac, novinar, lasalovac; od 1864. član, 1866. sekretar i 1870. godine blagajnik Općeg njemačkog radničkog saveza; od 1870. jedan od urednika lista «Social-Demokrat», od jula 1871. predsjednik Općeg njemačkog radničkog saveza, delegat na Gotskom kongresu ujedinjenja 1875. godine, jedan od dvojice predsjednika Socijalističke radničke partije Njemačke (1875 - 1876), sa Liebknechtom vodio partijski organ «Vorwärts» od 1876. do 1878. godine; član sjevernonjemačkog Rajhstaga (1869 - 1871) i njemačkog Rajhstaga (1874 - 1878. i 1879 - 1888). 48 51 112 116 141 143 368
- Hasan Hajrulah-efendi* — 61
- Hasselmann, Wilhelm* (Vilhelm Haslman; rođ. 1844) — jedan od vođa lasalovskog Općeg njemačkog radničkog saveza; urednik lista «Neuer Social-Demokrat» (1871 - 1875); od 1875. godine član Socijalističke radničke partije Njemačke; 1880. isključen iz partije kao anarhist. 112 116 126 141 400 427 462
- Hatzfeldt, Sophie, Gräfin von* (Sofi Hacfelt, grofica; 1805 - 1881) — Lasalle-ova prijateljica i pristaša. 398
- Hatzfeldt-Wildenburg, Edmund, Graf von* (Edmund Hacfelt-Vildenburg, grof; rođ. 1798) — suprug grofice Sophie von Hatzfeldt. 398
- Havas, Auguste* (Ogist Avas; 1814 - 1889) — jedan od vlasnika francuske novinske agencije Havas, koja je osnovana 1835. godine. 193
- Hayes, Rutherford Birchard* (Raderford Berčard Hejz; 1822 - 1893) — predsjednik Sjedinjenih Država od 1877. do 1881. godine, član Republiškanske stranke. 52
- Heine* (Hajne) — bankarska kuća u Hamburgu. 23
- Heine, Heinrich* (Hajnrih Hajne; 1797 - 1856) — istaknuti pjesnik i vatreni patriota, neprijatelj apsolutizma i feudalno-klerikalne reakcije, pobornik njemačke demokratske literature; bliski prijatelj obitelji Marx. 278
- Heinzen, Karl* (Karl Hajncen; 1809 - 1880) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, djelovao protiv Marxa i Engelsa; kratko vrijeme učestvovalao u badensko-falačkom ustanku 1849. godine; potom emigrirao u Švicarsku, kasnije u Englesku i konačno u jesen 1850. u SAD (gdje je postao glavni urednik lista «Pioniers», 1854 - 1879). 390
- Helene*, vidi *Demuth, Helene*.
- Helldorff* (nazvan *Helldorff-Bedra*), *Oto Heinrich von* (Oto Hajnrih fon Heldorf-Bedra; 1833 - 1908) — političar, jedan od vođa konzervativaca; član Rajhstaga (1871 - 1874, 1877 - 1881. i 1884 - 1893). 448
- Hellwald, Friedrich Anton Heller von* (Fridrih Anton Heler fon Helvald;

- 1842 - 1892) — austrijski etnograf, geograf i historičar. 149
- Helmholtz, Hermann von* (Herman fon Helmholtz; 1821 - 1894) — istaknuti fizičar i fiziolog, od 1871. godine profesor na Berlinskom univerzitetu. 18 130 251
- Henri IV* (Anri IV; 1553 - 1610) — francuski kralj od 1589 - 1610. 383
- Hepner, Adolf* (1846 - 1923) — redaktor, član Socijaldemokratske radničke partije; delegat na kongresu u Ajzcnahu, od decembra 1869. jedan od urednika partijskog organa »Der Volksstaat« (1869 - 1873), jedan od optuženih na lajpciškom veleizdajničkom procesu 1872. godine, delegat na Haškom kongresu 1872; 1882. emigrirao u SAD, za vrijeme prvog svjetskog rata socijalšovinist. 18
- Heß, Moses* (Mozes Hes; 1812 - 1875) — početkom četrdesetih godina utopijsko - socijalistički publicist i filozof, sredinom četrdesetih godina jedan od osnivača »istinskog« socijalizma; član Saveza pravdnih, zatim Saveza komunista, godine 1850. pripadao sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper; član Općeg njemačkog radničkog saveza (1863 - 1866); član Međunarodnog udruženja radnika, sudjelovao na kongresima u Briselu 1868. i u Bazelu 1869. godine. 276 283
- Heß, Sibylle* (rođena Pesch) (Sibile Hes, rođ. Peš; 1820 - 1903) — supruga Mosesa Heßa. 276 283
- Hinsberg, Fischer & Comp.* (Fišer, Hinsberg i komp.) — bankarsko udruženje u Barmenu. 196
- Hirsch, Carl* (Karl Hirš; 1841 - 1900) — novinar, suosnivač Socijaldemokratske radničke partije; član Općeg njemačkog radničkog saveza, napustio ga 1868. i bio jedan od osnivača Demokratskog radničkog saveza u Berlinu, delegat na kongresu u Ajzcnahu 1869. godine, urednik lista »Crimmitschauer Bürger - und Bauernfreunde« (1870 - 1871), koji je bio prvi socijaldemokratski dnevnik u Njemačkoj; nakon 1872. pariski dopisnik njemačke socijaldemokratske štampe, izdavač nedeljnika »Die Laterne« u Briselu (1878 - 1879). 31 47 - 49 50 52 - 54 57 72 76 79 81 83 85 - 87 89 93 94 97 99 138 141 182 183 222 229 262 294 298 318 - 320 348 349 352 357 - 362 371 - 373 376 377 381 383 435 441 452 465 468 469 473 474
- Hobbes, Thomas* (Tomas Hobs; 1588 - 1679) — engleski filozof, predstavnik mehanističkog materijalizma; u svojim društveno - političkim pogledima izražavao antidemokratske tendencije. 150
- Höchberg, Karl* (pseudonim *dr Ludvig Richter*) (Karl Hehberg, pseudonim *dr Ludvig Rihter*; 1853 - 1885) — pisac i izdavač, socijal - reformist; od 1876. godine član Socijalističke radničke partije Njemačke, od 1877. do 1878. izdavač lista »Die Zukunft«, od 1879. do 1881. izdavač časopisa »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«. 53 54 57 58 81 83 87 93 273 275 343 348 349 352 353 - 355 357 358 359 360 361 363 371 372 376 378 380 381 386 - 390 397 426 452
- Hödel, Max* (Maks Hedel; 1857 - 1878) — limarski pomoćnik iz Lajpciga; 11. maja 1878. izvršio atentat na cara Wilhelma I, što je poslužilo kao izgovor za donošenje zakona protiv socijalista. 444 445 460
- Hoffman* (Hofman) — 247
- Hoffmann, Wilhelm* (Vilhelm Hofman) — njemački radnik, emigrant u Londonu. 229
- Hohenstaufen* (Hoenštaufen) — dinastija kraljeva i careva Svetog Rimskog Carstva od 1138. do 1254. godine. 292
- Hohenzollern* (Hoencolern) — dinastija brandenburških izbornih knezova (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i njemačkih careva (1871 - 1918). 268 292
- Hollinger, Fidelio* (Fidelio Holinger) — njemački emigrant u Londonu; vlasnik stamparije u kojoj se štampao list »Das Volk«. 206 207

Horowitz (Horovic) — 284

Howell, George (Džordž Hauel; 1833-1910) — zidar, jedan od vođa engleskih tredjuniona, bivši čarist, sekretar Londonskog sindikalnog vijeća (1861-1862); sudionik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika od 1864. do 1869; delegat na Londonskoj konferenciji 1865. sekretar Lige za reformu izbornog sistema i Parlamentarnog komiteta britanskog kongresa tredjuniona (1871-1875); falsificirao povijest Međunarodnog udruženja radnika i Marksovu djelatnost u Udruženju. 27 289 301 315

Hubbard, Nicolas-Gustave (Nikola-Gustav Ibar; 1828-1888) — francuski buržoaski ekonomist i historičar, advokat i novinar. 60

Hume, David (Dejvid Hjum; 1711-1776) — engleski filozof i historičar; subjektivni idealist, agnostik, kao ekonomist zastupnik kvantitativne teorije novca i protivnik merkantilizma. 35 454

Hutten, Ulrich von (Urlieh fon Hutten; 1488-1523) — novinar i pjesnik; jedan od najznačajnijih predstavnika humanizma, pristaša reformacije; 1521. povezao se sa Sickingenom i sudjelovao u ustanku plemstva protiv krupnih feudalaca, knezova 1522-1523. 125

Hynzman, Henry Mayers (Henri Mejers Hajndmen; 1842-1921), (osamdesetih godina javljao se pod pseudonimom *John Broadhouse* - Džon Brodhauz) — engleski socijalist, reformator; osnivač (1881) i vođa Democratic Federation, koja je 1884. pretvorena u Socijal Democratic Federation; slijedio oportunistički i sektaški pravac u radničkom pokretu, kasnije jedan od vođa Britanske socijalističke partije, iz koje je 1916. godine isključen zbog imperijalističke ratne propagande. 433

Hyndman, Mathilda (Matilda Hajndmen; umrla 1913) — od 1876. godine supruga Henryja Mayersa Hyndmana. 433

Ideljsen, Rozalija Hristoforovna (umrla 1915) — supruga V. N. Smirnova. 130 137

Ignatjev, Nikolaj Pavlovič, grof (1832-1908) — ruski diplomat i državnik, ambasador u Turskoj (1864-1877), opunomoćenik Rusije prilikom zaključenja Sanstefanskog mirovnog ugovora 1878. ministar unutrašnjih poslova od 1881. do 1882. 15 37 234 270 287

Imandt, Peter (Peter Imant) — učitelj iz Krefelda, demokrat, pristaša Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848-1849. godine; emigrirao u Švicarsku, zatim u Englesku; član Saveza komunista; učitelj jezika u Dandiju. 138

Immhof (Imhof) — 247

Iring, Sir Henry (Ser Henri Erving; 1838-1905) — engleski glumac i režiser, čuveni interpretator Shakespear-a. 465

James II Stuart (Džems II Stjuart; 1633-1701) — engleski kralj od 1685. do 1688. 58

Jenny, Fennychen, vidi *Longuet, Fenny*.
Jonny, vidi *Longuet, Jean-Laurent-Frederick*.

Jolly, vidi *Schorlemmer, Carl*.

Jollymeier, Jollymeyer, vidi *Schorlemmer, Carl*.

Jorris (Džoris) — 412 413 417 418

Juch, Ernst (Ernst Juh) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, emigrant u Londonu; urednik tjednika »Hermann« od 1859. do 1869. godine, osnivač lista »Londoner Journal« (1878). 303

Jung, Hermann (Herman Jung; 1830-1901) — urar; učesnik revolucije 1848-1849. u Njemačkoj, emigrirao u London; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika i sekretar - korespondent za Švicarsku (novembar 1864-1872), blagajnik Generalnog vijeća tokom 1871. i 1872. godine; potpredsjednik Londonske konferencije 1865, predsjednik u Ženevi 1866, u Briselu 1868, u Bazelu 1869. i Londonske konferencije 1871, član britanskog Fe-

- deralnog vijeća; do Haškog kongresa zastupao Marxovu politiku; u jesen 1872. godine priključio se reformističkom krilu britanskog Federalnog vijeća i vodama tredjuniona; 1877. povukao se iz radničkog pokreta. 138 267 322 472
- Juta, Charles* (Čarls Juta) — sin Johana Carela i Louise Juta. 58 59
- Juta, Henry* (Henri Juta; 1857 - 1930) — advokat, sin Johana Carela i Louise Juta. 58 59 97 221
- Juta, Johan Carel* (Johan Karel Juta; 1824 - 1886) — holandski kandidat za javnog bilježnika, knjižar i izdavač u Keptaunu; oženjen Marxovom sestrom Louisom. 59
- Juta, Karoline* — kći Johana Carela i Louise Juta. 172
- Juta, Louise Amalia* (Luize Amalija Juta) — kći Johana Carela i Louise Juta. 79
- Kant, Immanuel* (Immanuel Kant; 1724 - 1804) — osnivač klasične njemačke filozofije; prirodnonaučna djela nastala u prvom periodu njegove djelatnosti, osobito njegova hipoteza o postanku svijeta, sadrže elemente materijalizma i spontane dijalektike; njegova misao, razvijena 1795, o nužnosti vječnog mira među narodima, predstavlja vrhunac društvene misli toga vremena; »Temelj Kantove filozofije je izmirenje materijalizma i idealizma, njihov kompromis, spoj različitih, međusobno suprotnih filozofskih pravaca u jedan sistem« (Lenjin). 18
- Kara Hatil-efendi* — 60
- Karcher, Théodore* (Teodor Karše; 1821 - 1885) — francuski novinar, republikanac; nakon državnog udara 1851. godine emigrirao najprije u Belgiju, zatim u Englesku. 321
- Karejev, Nikolaj Ivanovič* (1850 - 1931) — ruski liberalni historičar i novinar. 454
- Karl von Hohenzollern*, vidi *Carol I.*
- Kaub, Karl* — radnik, emigrant u Londonu, od 1865. godine u Parizu; član Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralnog vijeća (novembar 1864 - 1865) i Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1870 - 1871), delegat na Londonskoj konferenciji 1865. 72 76 85 138 262 294 318 319 320 451 469 474
- Kaufman, Ilarion Ignatjevič* (1848 - 1916) — ruski ekonomist, profesor univerziteta u Petrogradu; autor djela o opticaju novca i kredita. 58 338
- Kaufmann, S. F.* (S. F. Kaufman) — član Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 371
- Kaufmann, Moritz* (Moric Kaufman; rod. 1839, umro poslije 1814) — engleski duhovnik, autor nekoliko knjiga o socijalističkom učenju. 78 313 314
- Kaulitz* (Kaulic) — bilježnik u Braunšvajgu, otac Harryja Kaulitza. 421
- Kaulitz, Harry* (Hari Kaulic) — trgovac, socijaldemokrat; provodio socijaldemokratsku agitaciju u području Sara; na inicijativu ultrareakcionarnog krupnog industrijalca Stumm-Halberga 1877. godine osuđen na dvije i po godine zatvora; od 1880. emigrant u Londonu. 421 423
- Kautsky, Karl* (Karl Kaucki; 1854 - 1938) — pisac, urednik, krajem sedamdesetih godina razvio se iz vulgarnog socijaliste u marksistu; od 1883. do 1917. urednik teorijskog organa partije »Die Neue Zeit«; devedesetih godina postao teoretičar Socijalističke radničke partije Njemačke i Druge internacionale, mnogo pridonijeo širenju marksizma; kasnije, osobito od 1910. kolovođa centrizma, u stvari vrste oportunitizma; za vrijeme prvog svjetskog rata odrekao se marksizma i poslije 1917. postao neprijatelj sovjetske vlasti i revolucionarnog radničkog pokreta. 145
- Kayser, Max* (Maks Kajzer; 1853 - 1888) — socijaldemokrat, član njemačkog Rajshstaga (1878 - 1887),

- pripadao oportunističkom krilu nje-
mačke socijaldemokracije. 81 95
359 360 - 362 373 377 382
- Kersten, Paul* — kipar, socijaldemokrat.
154
- Kinkel, Gottfried* (Gotfrid Kinkel;
1815 - 1882) — pjesnik i povjes-
ničar umjetnosti, sitnoburžoaski de-
mokrat; učesnik badensko-falačkog
ustanka 1849. godine, pruski sud
ga osudio na doživotno zatočeniš-
tvo; pobjegao iz zatvora i 1850.
emigrirao u Englesku; jedan od
voda sitnoburžoaskih emigranata
u Londonu, izdavač lista »Herm-
mann« (1859), borio se protiv Marxa
i Engelsa; šezdesetih godina pris-
talica ujedinjenja Njemačke pod
pruskom hegemonijom. 23
- Kinkel, Marie* (Mari Kinkel) — kći
Gottfrieda Kinkela. 23
- Kirchmann, Julius Hermann von* (Ju-
lius Herman fon Kirhman; 1802 -
1884) — pravnik i filozof, radikal;
1848. godine član pruske Narodne
skupštine (lijevog centra), kasnije
član pruske Zemaljske skupštine i
njemačkog Rajhstaga; autor neko-
liko radova o filozofiji i pravnoj
znanosti. 105
- Kistemaekers, Henri* (Anri Kiste-
mekers) — belgijski izdavač, go-
dine 1876. izdao u Briselu Lissaga-
rayevu knjigu »Histoire de la
commune de 1871«. 184 468
- Kitz, Frank* (Frenk Kic) — engleski
socijalist, sekretar engleske sekcije
Social Democratic Working Men's
Cluba u Londonu; delegat na
Međunarodnom socijalističkom rad-
ničkom kongresu 1889. 319
- Knies, Karl* (Karl Knis; 1821 - 1898)
— vulgarni ekonomist, suosnivač
starije historijske škole političke
ekonomije u Njemačkoj. 53 55
- Kock, Paul ae* (Pol de Kok; 1794 -
- 1871) — francuski pisac. 311
- Kokosky, Samuel* (Samuel Kokoski;
1838 - 1899) — njemački novinar;
1872. godine pristupio socijaldemo-
kraciji, kasnije urednik nekoliko
socijaldemokratskih listova. 201
- Köttgen* (*Koettgen*), *Gustav Adolph*
(Gustav Adolf Ketgen; 1805 - 1882)
— rajnski slikar i pjesnik; četrde-
setih godina sudjelovao u radničkom
pokretu, blizak »istinskom« socija-
lizmu; dopisivao se sa Komunistič-
kim dopisnim komitetom u Briselu;
učesnik revolucije 1848 - 1849; član
bremenskog Općeg radničkog save-
za; u aprilu 1849. godine izdavao
list »Vereinigung. Zeitung für sämt-
liche Arbeiter«, u kojem je nastupao
kao dosljedni demokrat. 11
- Kovalevski, Maksim Maksimovič* (1851 -
- 1916) — ruski sociolog, historičar,
etnograf i pravnik, političar libe-
ralno - buržoaskog pravca, autor
mnogih radova o povijesti prvobitne
zajednice. 24 27 69 73 84 89 93 95
188 199 214 324 369 454
- Kowalsky* (Kovalski) — 69
- Kraus* — supruga Bernharda Krausa. 6
- Kraus, Bernhard* (1828 - 1887) — au-
strijski liječnik, izdavač lista »Allge-
meine Wiener medizinische Zeitung«
(1856 - 1887). 6 394
- Kropotkin, Pjotr Aleksejevič, knez*
(1842 - 1921) — ruski revolucionar,
geograf i svjetski putnik, vodeći
ideolog anarhizma, protivnik marksiz-
ma; od 1876. do 1917. godine u
emigraciji. 293
- Kugelmann, Franziska* (Franciska Ku-
gelman; rod. 1858) — kći Ludwiga
Kugelmana. 107
- Kugelmann, Gertrud* (Gertrud Kugel-
man; rod. Openhajm; rod. oko 1839)
— supruga Ludwiga Kugelmana.
107
- Kugelmann, Ludwig* (Ludvig Kugelman;
1828 - 1902) — liječnik, demokrat;
bliski povjerenik i prijatelj Marxa
i Engelsa; učesnik revolucije 1848 -
- 1849. godine; od 1862. do 1874. u
stalnoj prepisci s Marxom, aktivni
član Međunarodnog udruženja rad-
nika u Hanoveru, delegat na kon-
gresu u Lozani 1867. i u Hagu 1872.
godine; zaslužan za širenje *Kapitala*
u Njemačkoj. 6 164 197 271
- Kulišova, Ana Mihailovna* (1854 - 1925)
— ruska revolucionarka; emigrant
u Švicarskoj i u Parizu, pristupila

- anarhistima; sredinom osamdesetih godina član grupe »Oslobodenje rada«; kasnije aktivno učestvovala u talijanskom socijalističkom pokretu, glavna predstavnica talijanske socijalističke partije; od 1877. supruga Andrea Coste, a od 1885. supruga Filippa Turatija. 293
- Kullmann, Eduard** (Eduard Kulman; 1853 - 1892) — bačvarski pomoćnik, u julu 1874. izvršio u Kisingenu atentat na Bismarcka. 444
- Kurz, Isolde** (Izolde Kurc; 1853 - 1944) — spisateljica; prevela na njemački jezik Lissagarayevu knjigu »Histoire de la commune de 1871«. 203 217 225 236 237 240 241 249 260 275 278
- Küster** (Kister) — oficir, 1829. godine pruski ataše u Carigradu. 291
- Kyllmann** (Kilman) — 200
- Laaf** (Laf) — kapelan, kršćanski socijalist, 1877. godine kandidat na užim izborima za Rajhstag. 274
- Lachâtre** (*La Châtre*), **Maurice** (Moris Lašatr; 1814 - 1900) — napredni francuski novinar, borac Pariske komune 1871; izdavač prvog toma *Kapitala* na francuskom jeziku. 108 126 158 188 222 240 245 451
- Lacroix, Sigismund-Julien-Aolphe** (*Krzyzanowski*) (Sigismund-Žilijen-Adolf Lakroa-Kržižanovski; 1845 - 1907) — francuski novinar, suradnik i urednik u nekoliko časopisa; od 1883. godine član skupštine. 57
- Lafargue, Laura** (Laura Lafarg; 1845 - 1911) — druga kći Karla i Jenny Marx, predstavnica francuskog radničkog pokreta; od 1868. godine supruga Paula Lafargue-a. 13 15 20 25 65 81 - 83 87 92 94 95 97 264 350 408 410 414 418 471
- Lafargue, Paul** (Pol Lafarg; 1842 - 1911) — liječnik, francuski socijalist; propagator marksizma, učenik i suborac Marxa i Engelsa; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika, sekretar-korespondent za Španiju (1866 - 1868); suosnivač sekcija Međunarodnog udruženja radnika u Francuskoj (1869/1870), Španiji i Portugalu (1871/1872); delegat na Haškom kongresu 1872. godine; suosnivač francuske radničke partije 1879; oženjen Marxovom kćerkom Laurom. 13 19 20 25 65 81 82 83 87 90 92 94 95 97 101 126 264 398 399 410 411 412 - 414 417 418 423 427 471
- Lahure, Louis** (Luj Lair; oko 1850. do 1878) — pariski knjižar, štampao francusko izdanje prvog toma *Kapitala*. 108
- Lasker, Eduard** (1829 - 1884) — pravnik, političar; član sjevernonjemačkog i njemačkog Rajhstaga (1867 - 1884), do 1866. godine član Napredne stranke; kasnije jedan od osnivača i vođa Nacional liberalne stranke; protivnik Bismarckove politike zaštitnih carina, godine 1880. odvojio se od Nacional liberalne stranke. 23
- Lassalle, Ferdinand** (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) — pisac i sitnoburžoaski demokrat, sudjelovao u revoluciji 1848/1849. godine, otada se poznaje sa Marxom i Engelsom (prepiska do 1862); njegova historijska zasluga je u tome što je osnivanjem Općeg njemačkog radničkog saveza u maju 1863. ostvario težnju naprednih radnika da se organizaciono odvoje od liberalne buržoazije. Radničkoj klasi nije davao revolucionarnu perspektivu, već je stvorio iluziju da se u socijalizam može mimo preći uz pomoć junkersko-pruske države; ta ideologija »kraljevsko-pruskog vladinog socijalizma« dovela je Lassalle-a do zaključivanja sporazuma sa Bismarckom i pruskim militarizmom, a time do zauzimanja za uspostavljanje jedinstva Njemačke »odozgo« pod hegemonijom pruske države. 12 113 114 116 120 140 142 145 278 314 363 397 398 458 459 460
- Laube, Heinrich** (Hajnrih Laube; 1806 - 1884) — pisac, predstavnik »Mlade Njemačke«; od 1849. do 1879. direktor kazališta u Beču i

- Lajpcigu; istaknuti režiser svoga vremena. 386
- Laura*, vidi *Lafargue, Laura*.
- Laveleye, Émile-Louis-Victor, Baron de* (Emil-Luj-Viktor, baron de Lavele; 1822 - 1892) — belgijski buržoaski historičar i ekonomist, predstavnik vulgarne ekonomije. 31 188 222
- Lavrov, Pjotr Lavrovič* (1823 - 1900) — ruski sociolog i novinar, jedan od ideologa narodnjaka, eklektik; član Međunarodnog udruženja radnika; od 1870. godine živio u emigraciji; učesnik Pariske komune; urednik časopisa «Вперед!» (1873 - 1876) i istoimenog lista (1875/1876). 21 24 31 33 44 77 110 124 130 137 139 149 - 153 155 158 163 165 166 167 168 169 171 181 188 189 199 228 230 231 234 235 239 242 244 295 301 305 451
- Layard, Sir Austen Henry* (ser Ostin Henri Leerd; 1817 - 1894) — engleski arheolog i političar, buržoaski radikal, od šezdesetih godina 19. stoljeća liberal; državni podsekretar u Ministarstvu vanjskih poslova (1861 - 1866), član parlamenta; od 1877. do 1880. ambasador u Carigradu. 56
- Leblanc, Albert-Félix* (Alber-Feliks Leblan; rod. 1844) — inženjer, učestvovao u francuskom radničkom pokretu; priključio se bakunjinistima, član pariske organizacije Međunarodnog udruženja radnika, učesnik Pariske komune, nakon poraza Komune emigrirao u Englesku, gdje je nastupao kao bonapartist. 322
- Leblanc, F. D.* (F. D. Leblan) — emigrant u Londonu. 158 231
- Leeson, E.* (E. Lizon) — 13 30
- Lefrançais, Gustave* (Gistav Lefranse; 1826 - 1901) — učitelj, francuski revolucionar, lijevi prudonist; učesnik revolucije 1848. godine; od kraja šezdesetih godina član Međunarodnog udruženja radnika, član Pariske komune, nakon obaranja Komune prebjegao u Švicarsku, gdje je pristupio anarhistima. 57
- Le Moussu, A.* (A. Le Musi) — graver, učesnik Pariske komune, nakon poraza Komune emigrirao u London; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika i sekretar-korespondent s francuskim sekcijama u Americi (1871/1872) delegat na Haškom kongresu 1872. godine, podržavao borbu Marxa i Engelsa protiv bakunjinista. 472
- Lenchen*, vidi *Demuth, Helene*.
- Leßner, Friedrich* (Fridrih Lesner; 1825 - 1910) — krojač, prijatelj i suborac Marxa i Engelsa; član Saveza pravednih i Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/1849; na kelnskom procesu komunista 1852. godine osuđen na tri godine tamnice; od 1856. emigrant u Londonu, član radničkog prosvjetnog društva, član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1864 - 1872), delegat na konferencijama u Londonu 1865. i 1871. i na svim kongresima od 1867. do 1872. godine, aktivni borac za provođenje politike Marxa i Engelsa; član britanskog Federalnog vijeća, suosnivač britanske Nezavisne radničke partije. 83 85 98 157 229 264 267 308 390 467
- Lever, Charles James* (Čarls Džems Liver; 1806 - 1872) — engleski buržoaski romanopisac, porijeklom Irac. 80
- Levy, Joseph Moses* (Džouzef Mouziz Levi; 1812 - 1888) — jedan od osnivača i izdavača lista «The Daily Telegraph». 73 76
- Lewes, George Henry* (Džordž Henri Ljuis; 1817 - 1878) — engleski fiziolog, pisac i filozof; pozitivist, pristaša Auguste-a Comte-a; urednik časopisa «The Fortnightly Review» (1856 - 1866). 27
- Library*, vidi *Liebkecht, Wilhelm*.
- Liebig, Justus, Freiherr von* (Justus baron fon Libig; 1803 - 1873) — kemičar; začetnik teorijske, a naročito organske i anorganske kemije, kao i njene primjene u poljoprivredi. 149
- Liebkecht, Natalie* (Natali Libkneht; 1838 - 1909) — druga žena Wilhel-

ma Liebknecht-a. 49 215 256
264 265 317

Liebknecht, Wilhelm (Library) (Wilhelm Liebknecht-Lajbreri; 1826 - 1900) — novinar, jedan od glavnih vođa njemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i suborac Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848/1849; emigrirao u Švicarsku, zatim u Englesku, gdje je postao član Saveza komunista; 1862. godine vratio se u Njemačku; od 1863. do početka 1865. kao povjerenik Marxa i Engelsa član Općeg Njemačkog radničkog saveza; član Međunarodnog udruženja radnika, propagator i agitator socijalizma; godine 1866. suosnivač i vođa sasse narodne stranke; 1869. suosnivač Socijaldemokratske radničke partije; odgovorni urednik listova »Demokratisches Wochenblatt«, »Der Volksstaat« i »Vorwärts«; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zauzimao se za ujedinjenje Njemačke revolucionarno-demokratskim putem; član sjevernonjemačkog Rajhstaga (1867 - 1870) i njemačkog Rajhstaga (1874 - 1900); za vrijeme njemačko-francuskog rata aktivno nastupao protiv pruskog plana o aneksiji i za obranu Pariske komune. 8 12 - 15 18 19 21 30 31 33 45 49 50 51 52 55 57 58 77 81 83 87 89 93 95 101 105 106 112 115 116 120 126 140 141 143 145 165 - 168 171 181 186 190 191 201 206 207 212 215 224 236 238 245 246 251 253 256 257 264 265 286 287 288 289 - 292 310 314 334 343 345 348 357 - 368 371 372 376 379 380 390 392 393 409 422 424 426 434 473 475 479

Lina, vidi *Schöler, Lina*.

Lindheimer, B. (B. Lindhajmer) — 247 248

Lingenau, Johann Karl Ferdinand (Johan Karl Ferdinand Lingenu; umro 1877) — američki socijalist, porijeklom Nijemac; učesnik revolucije 1848/49, emigrirao zatim u SAD; svoju imovinu ostavio međunarodnom socijalističkom pokretu,

posebno Socijalističkoj radničkoj partiji Njemačke. 269 355

Lissagaray, Prosper-Olivier (Prosper-Olivije Lisagare; 1838 - 1901) — francuski novinar i historičar; učesnik Pariske komune, priključio se buržoasko-demokratskoj grupi neojakobinaca; nakon obaranja Komune prebjegao u Englesku, autor knjige »Histoire de la commune de 1871« (1876). 40 184 186 187 190 192 203 217 218 225 240 249 259 260 278 296 313 452 468 471 474

Liszt, Franz (Franc List; 1811 - 1886) — pijanist i kompozitor mađarskog porijekla. 174

Littré, Maximilien-Paul-Emile (Maksimilijen-Pol-Emil Litre; 1801 - 1881) — francuski buržoaski filozof, filolog i političar. 478

Liven, Hristofor Andrejevič, knez (1774 - 1839) — ruski diplomat; poslanik u Berlinu (1810 - 1812) i ambasador u Londonu (1812 - 1834).

Lizzy, Lizzie, vidi *Burns, Lydia (Lizzy, Lizzie)*.

Longman (Longmen) — engleska izdavačka kuća. 59

Longuet, Charles (Šarl Longe; 1839 - 1903) — francuski novinar, prudonist; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1866 - 1867. i 1871 - 1872), sekretar-korrespondent za Belgiju 1866. godine, delegat na kongresu u Lozani 1867, Briselu 1868, na Londonskoj konferenciji 1871. i na Haškom kongresu 1872. godine; član Pariske komune, nakon poraza Komune emigrirao u Englesku; kasnije se priključio posibilistima; osamdesetih i devedesetih godina član pariskog općinskog vijeća; oženjen Marxovom kćerkom Jenny. 13 15 18 20 60 63 65 77 81 89 97 98 126 174 264 322 350 351 405 408 428 471 475 - 480

Longuet, Charles (Šarl Longe; septembar 1873 - juli 1874) — sin Jenny i Charles-a Longuet-a. 476

Longuet, Edgar (Edgar Longe; 1879 - 1950) — unuk Karla Marxa, sin Jenny i Charles-a Longuet-a; li-

- ječnik, predstavnik francuskog radničkog pokreta, član Socijalističke partije, od 1938. član Komunističke partije Francuske; učestvovao u antifašističkom Pokretu otpora. 83 85 87 98 99 408 476
- Longuet, Felicitas* (Felisita Longe) — majka Charles-a Longuet-a. 40
- Longuet, Henry (Harry)* (Henri-Hari Longe; 1878 - 1883) — unuk Karla Marxa, sin Jenny i Charles-a Longuet-a. 310 408 476
- Longuet, Jean* (Žan Longe) — otac Charles-a Longuet-a. 15
- Longuet, Jean-Laurent-Frederick (Johnny)* (Žan-Loran-Frederik-Džoni Longe; 1876 - 1938) — unuk Karla Marxa, sin Jenny i Charles-a Longuet-a; jedan od vođa socijalističke partije Francuske. 15 18 41 65 68 71 77 86 90 174 307 310 - 312 350 351 408 471 479
- Longuet, Jenny* (Dženi Longe; 1844 - 1883) — najstarija kći Karla Marxa, novinarka, predstavnica međunarodnog radničkog pokreta; imala značajnu ulogu u borbi irskog naroda za svoju nezavisnost; od 1872. godine supruga Charles-a Longuet-a. 13 15 18 20 25 60 63 65 68 77 78 81 83 84 85 87 89 91 97 - 99 126 174 264 304 310 311 312 351 408 471 475 - 480
- Lopatin (Lopatine), German Aleksandrovič* (1845 - 1918) — ruski revolucionar, narodnjak, prijatelj Marxa i Engelsa; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1870); preveo na ruski jezik velik dio prvog toma *Kapitala*. 44 49 110 126 294 295 301 305 451
- Lopatine, vidi Lopatin (Lopatine), German Aleksandrovič.*
- Loria, Achille* (Akile Lorija; oko 1857- do oko 1943) — talijanski sociolog i ekonomist, falsifikator marksizma. 384 432
- Loris-Melikov, Mihailo Tarijelovič, graf* (od 1878) (1826 - 1888) — ruski general i državnik; za vrijeme rusko-turskog rata 1877/1878. komandant armijskog korpusa; 1880/1881. ministar unutrašnjih poslova, nemilosrdno gušio revolucionarni pokret. 42
- Lormier, Maria* (Marija Lormije) — poznanica obitelji Marx. 40 126
- Louis XIV* (Luj XIV; 1638 - 1715) — francuski kralj 1643 - 1715. 338
- Louis XV* (Luj XV; 1710 - 1774) — francuski kralj 1715 - 1774. 338
- Louis XVI* (Luj XVI; 1754 - 1793) — francuski kralj 1774 - 1792. smaknut za vrijeme jakobinske diktature. 58
- Louis-Philippe, duc d'Orléans* (Luj-Filip, vojvoda Orleanski; 1773 - 1850) — francuski kralj od 1830. do 1848. godine. 337
- Lover, Samuel* (Semjuel Laver; 1797 - 1868) — engleski buržoaski pisac, porijeklom Irac. 80
- Lowe, Robert (Bob), Viscount Sherbrooke* (Robert Bob Lou vikont Šerbruk; 1811 - 1892) — britanski državnik i novinar; wigovac, kasnije liberal, član parlamenta; od 1868. do 1873. rizničar, a 1873. i 1874. godine ministar unutrašnjih poslova. 191 192 289
- Lübeck, Carl* (Karl Libek) — njemački novinar, socijaldemokrat, 1873. godine emigrirao. 90 93 370 373
- Luther, Martin* (Martin Luter; 1483 - 1546) — osnivač protestantizma u Njemačkoj; njegov čitav literalni opus, a posebno prevod Biblije, značajno su utjecali na razvitak jedinstvenog njemačkog književnog jezika; u vrijeme seljačkog rata 1524/1525. Luther se oštro usprotivio revolucionarnom pokretu seljaštva i »priključio se buržoaskoj, plemićkoj i kneževskoj strani« (Engels). 125 220 446
- Macdonald, Alexander* (Aleksander Mekdonald; 1821 - 1881) — jedan od reformističkih vođa engleskih tredjuniona, sekretar Nacionalne unije rudara, od 1874. godine član parlamenta podržavao politiku Liberalne stranke. 289 392

- MacDonnel, J. Patrick* (Dž. Petrik Mekdonel; 1847 - 1906) — irski radnički vođa, socijalist, fenijanac; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika i sekretar-korespondent za Irsku (1871/1872); delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i na Haškom kongresu 1872. godine; iste emigrirao u SAD i djelovao u američkom radničkom pokretu. 128
- Mahmuđ II* (1785 - 1839) — turski sultan od 1808. do 1839. 290
- Mahmud Dželal ed-Din-paša Damad* (1840 - 1884) — turski državnik, član ratnog vijeća, nekoliko puta ministar rata; 1878. godine razriješen dužnosti i protjeran, 1880. pomilovan; godine 1881. zbog sudjelovanja u ubistvu sultana Abdula Aziza osuđen na smrt, pomilovan i kazna mu zamijenjena doživotnim progonstvom. 40 58 60 270 287 288
- Mac-Mahon, Marie-Edme-Patrice-Maurice, comte de, duc de Magenta* (Mari-Edm-Patris-Moris grof de Mak-Maon, vojvoda od Madente; 1808 - 1893) — reakcionarni militarist i političar, od 1859. godine maršal Francuske, bonapartist; u njemačko-francuskom ratu komandirao I korpusom, zatim Šalonskom armijom, zarobljen u Sedanu; vrhovni komandant versajske vojske; krvnik Pariske komune, predsjednik Treće republike (1873 - 1879). 38 39 40 41 48 52 53 461
- Malon, Benoît* (Benoa Malon; 1841 - 1893) — radnik, francuski sitnoburžoaski socijalist; član Međunarodnog udruženja radnika; delegat na Ženevskom kongresu 1866. godine; član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune, nakon poraza Komune prebjegao u Italiju, zatim u Švicarsku, gdje se priključio anarhistima, kasnije jedan od vođa i idtologa posibilista. 57 192 232 387 398 427 428
- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltus; 1766 - 1834) — engleski svećenik, ekonomist, ideolog buržoaske velikoposjedničke aristokracije, apologet kapitalizma, postavio teoriju o prenaseljenosti koja je trebalo da opravda bijedu radnika u kapitalizmu. 113 114 150
- Maret, Henry* (Anri Mare; 1838 - 1917) — francuski novinar, pisac i političar, urednik lista »Marseillaise«, od 1881. poslanik u skupštini. 320 321
- Marx* (Marks) — austrijski policijski činovnik, direktor bečke policije. 6
- Marx, Eleanor (Tussy)* (Elinor-Tusi Marks; 1855 - 1898) — najmlađa kći Karla Marxa, predstavnica engleskog i međunarodnog radničkog pokreta; od 1884. godine supruga Edwarda Avelinga. 10 15 20 23 25 47 63 67 73 79 80 84 85 86 87 - 90 97 99 107 126 172 175 - 180 182 183 218 220 244 262 310 311 350 351 394 425 465 466 468 - 470 473 474 476
- Marx, Jenny* (rođena von Westphalen) (Dženi Marks, rođena fon Vestfalen; 1814 - 1881) — supruga i suborac Karla Marxa. 15 20 24 25 41 47 60 63 68 73 77 79 80 83 - 85 87 89 91 98 101 126 139 172 173 228 230 242 262 264 285 300 304 307 311 312 335 351 380 389 396 402 408 409 411 415 420 426 431 - 433 465 - 467 470 - 472 479
- Maskelyne, John Nevil* (Džon Nevil Maskilin; 1839 - 1917) — engleski madioničar, nastupao sa spiritunističkim seansama. 67
- Mason* (Mejsn) — 417 - 419
- Massard, Emile* (Emil Masar) — francuski novinar, socijalist; član Francuske radničke partije, iz koje je istupio osamdesetih godina. 479
- Mayer, Karl* (Karl Majer; 1819 - 1889) — sitnoburžoaski demokrat, 1848/1849. godine član frankfurtske Narodne skupštine; nakon poraza revolucije 1848/1849. emigrirao u Švicarsku; šezdesetih godina urednik štutgartskog lista »Beobachter«. 9 218
- Mazzini, Giuseppe* (Đuzepe Mācini; 1805 - 1872) — talijanski buržoaskodemokratski revolucionar, jedan od vođa nacionalno oslobodilačkog

- pokreta u Italiji; godine 1849. šef privremene vlade Rimske Republike; 1850. jedan od osnivača Centralnog odbora Evropske demokracije u Londonu; 1864. godine pokušao da Međunarodno udruženje radnika podvrgne svom utjecaju. 132
- Mehmed Alli-paša (Karl Detroit)* (1827 - 1878) — turski general, porijeklom Nijemac; 1875 - 1876. komandant turske armije u Bugarskoj, 1878. opozvan; sudjelovao na Berlinskom kongresu, zatim vrhovni komandant u Albaniji. 55 66 270
- Mehmed Sadek-efendi* — turski državnik, ministar financija, opunomoćenik na rusko - turskim mirovnim pregovorima u Jedrenu 1829. godine. 291
- Mehring, Franz* (Franc Mering; 1846 - 1919) — njemački historičar i novinar, istaknuti predstavnik njemačkog radničkog pokreta; osamdesetih godina priključio se marksističkom pokretu; napisao nekoliko povijesnih djela o Njemačkoj i o njemačkoj socijaldemokraciji; autor Marxove biografije; suradnik lista «Die Neue Zeit»; jedan od vođa i teoretičara lijevice u njemačkoj socijaldemokraciji; provodio revolucionarnu klasnu politiku i propagirao borbu protiv militarizma i imperijalističkog rata. 58 314
- Meisner, Otto Karl* (Oto Karl Majstner; 1819 - 1902) — hamburški izdavač, izdao Marxov Kapital i Osmnaesti brimer, zatim Engelsovo Prusko vojno pitanje i njemačka radnička klasa i O polemici Brentana protiv Marxa. 108 164
- Mercier de la Rivière, Paul Pierre* (Pol-Pjer Mersje de la Rivijer; 1720 - 1793) — francuski ekonomist, fiziokrat. 454
- Mesa y Leopart, Jose* (Hose Mesa i Leopart; 1840 - 1904) — štampar, španski socijalist; suosnivač sekcija Međunarodnog udruženja radnika u Španiji, član španskog Federalnog vijeća (1871/1872), član uredništva lista «La Emancipación» od 1871. do 1873. i član Nove madridske federacije 1872. i 1873. godine; aktivni borac protiv anarhizma, jedan od prvih propagatora marksizma u Španiji; godine 1878. boravio u Parizu; 1879. osnovao Socijalističku radničku partiju Španije; preveo na španjolski jezik nekoliko Marxovih i Engelsovih djela. 76 294 451
- Meščerski, Vladimir Petrovič, knez* (1839 - 1914) — ruski reakcionarni novinar, monarhist; od 1872. godine izdavač tjednika «Гражданинъ». 199
- Mesencov, Nikolaj Vladimirovič* (1827 - 1878) — caristički žandarmerijski general, poginuo u jednom atentatu. 445
- Metz, Theodor* (Teodor Mec) — 148
- Mevisen, Gustav von* (Gustav fon Mevisen; 1815 - 1899) — bankar u Kelnu, političar. jedan od vođa rajnske liberalne buržoazije; osnivač nekoliko dioničarskih banaka i društava. 210
- Meyer, H. (H. Majer)* — član Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 395
- Meyer, Hermann* (Herman Majer; 1821 - 1875) — trgovac, socijalist; učesnik revolucije 1848/1849. u Njemačkoj, 1852. godine emigrirao u SAD, pedesetih i početkom šezdesetih godina na čelu borbe za oslobođenje crnaca u državi Alabama; suosnivač sekcija Međunarodnog udruženja radnika u Sent-Luisu; prijatelj Josepha Weydemeyera. 160
- Meyer, Rudolpf Hermann* (Rudolf Herman Majer; 1839 - 1899) — ekonomist i novinar, konzervativac; autor djela «Borba četvrtog staleža za emancipaciju» i «Politički špekulanti i korupcija u Njemačkoj». 90 91 98 340 350 382
- Mihajlovski, Nikolaj Konstantinovič* (1842 - 1904) — ruski sociolog, novinar i književni kritičar, istaknuti ideolog liberalnih narodnjaka, protivnik marksizma, pobornik jedne nenaučne subjektivne metode u sociologiji; urednik časopisa «Отечественный Записки» i «Руско богатство». 324

- Midhat-paša* (1822 - 1884) — turski državnik; 1872. i 1876/1877. veliki vezir, 1877/1878. prognan, zatim guverner Sirije, 1881. godine zbog sudjelovanja u ubistvu sultana Abdula-Aziza osuđen na smrt, pomilovan i kazna mu zamijenjena doživotnim progonstvom. 40 58 76 288
- Mil, John Stuart* (Džon Stjuart Mil; 1806 - 1873) — engleski ekonomist i pozitivistički filozof; vulgarizirao učenje Ricarda i propovijedao harmoniju interesa buržoazije za profitom i životnih interesa radničke klase; proturječnosti kapitalizma želio prevladati reformom odnosa u raspodjeli. 110 327
- Miquel, Johannes* (Johanes Mikel; 1828 - 1901) — advokat, učesnik revolucije 1848/1849; član Saveza komunista; kasnije prešao na stranu buržoazije; godine 1859. suosnivač Nacionalnog udruženja, gradonačelnik Osnabrika (1865 - 1870. i 1876 - 1880), od 1867. godine jedan od vođa Nacional liberalne stranke, član pruske skupštine, sjevernonjemačkog i njemačkog Rajhstaga; 1879. imenovan plemićem. 365
- Moleschott, Jakob* (Jakob Molešot; 1822 - 1893) — holandski fiziolog i filozof, predstavnik vulgarnog materijalizma; predavao na njemačkim, švicarskim i talijanskim školama. 149
- Molière* u stvari *Jean-Baptiste Poquelin* (Žan-Batist Poklen Molijer; 1622 - 1673) — najveći francuski komediograf. 456
- Moltke, Helmuth Karl Bernhard, Graf von* (Helmuth Karl Bernhard grof von Moltke; 1880 - 1891) — general-feldmaršal, vojni pisac; jedan od ideologa pruskog militarizma i šovinizma; šef pruskog (1857 - 1871) i carskog generalštaba (1871 - 1888); u njemačko-francuskom ratu vrhovni komandant pruske armije. 198 211 288 290
- Montaigne, Michel Eyquem de* (Mišel Ejkem de Montenj; 1533 - 1592) — francuski pisac i filozof, skeptik. 456
- Montefiore, Leonard* (Lenard Montefiori; 1853 - 1879) — engleski novinar. 73
- Moore, Samuel* (Semjuel Mur; oko 1830. do 1912) — engleski pravnik, prijatelj Marxa i Engelsa; član Međunarodnog udruženja radnika; preveo na engleski jezik *Manifest Komunističke partije*, a sa Edwardom Avelingom prvi tom *Kapitala*. 94 101 392 412 418
- Morley, John, Viscount* (Džon Morli; vikont; 1838 - 1923) — britanski državnik i novinar, liberal; glavni urednik časopisa *The Fortnightly Review* od 1867. do 1882. godine. 231
- Morley, Samuel* (Semjuel Morli; 1809 - 1886) — engleski industrijalac i političar, liberal; član parlamenta (1865. i 1868 - 1885); od 1869. godine izdavač lista *The Bee-Hive Newspaper*. 289
- Most, Johann Joseph* (Johan Jozef Most; 1846 - 1906) — knjigovezac, urednik, socijaldemokrat, kasnije anarhist; član njemačkog Rajhstaga (1874 - 1878); od 1876. do 1878. urednik lista *Berliner Freie Presse*; 1878. godine protjeran iz Berlina, emigrirao u London; od 1879. izdavač i urednik lista *Die Freiheit*, godine 1880. kao anarhist isključen iz Socijalističke radničke partije Njemačke; godine 1882. emigrirao u SAD i tamo nastavio anarhističku propagandu. 12 - 14 17 19 49 90 93 95 164 184 187 236 266 273 274 332 334 344 345 346 349 353 370 371 372 373 381 382 386 390 396 400 423 426
- Mottershead, Thomas J.* (Dž. Tomas Motershead) — tkalac; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1869 - 1872), sekretar-korespondent za Dansku 1871/1872, delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i na Haškom kongresu 1872; član izvršnog odbora Land and Labour League; sekretar Labour Representative League, u Generalnom vijeću i u britanskom Federalnom vijeću nastupao s reformističkim nazorima protiv politike Marxa,

- jedan od odgovornih za rascjep Federalnog vijeća; godine 1873. odlukom Generalnog vijeća isključen iz Međunarodnog udruženja radnika. 138 191 193 289 472
- Muhtar-paša, Ahmed* (1832 - 1919) — turski general, za vrijeme rusko-turskog rata 1877/1878. godine vrhovni komandant turskih trupa na području Erzeruma. 38
- Müffling, Friedrich Ferdinand Karl, Freiherr von Mifling*; 1775 - 1851) — pruski general-feldmaršal, militarist i pisac, sudjelovao u ratovima protiv napoleonske Francuske; 1829. godine izvanredni opunomoćenik u Carigradu. 290 291
- Mülberger, Arthur* (Artur Milberger; 1847 - 1907) — liječnik, sitnoburžoaski novinar, prudonist. 14
- Mundella, Anthony John* (Entoni Džon Mandela; 1825 - 1897) — britanski državnik i tvorničar, od 1868. član parlamenta, više puta ministar. 289
- Münzer (Müntzer), Thomas* (Tomas Mincer; oko 1490 - 1525) — revolucionar, vod i ideolog seljačko-plebejskog tabora za vrijeme reformacije i seljačkog rata; propagirao ideju mističnog utopijskog komunizma; ta »najveličanstvenija ličnost seljačkog rata bila je kao borac narodne revolucije, upravljene na obaranje vlasti kneževa i plemstva, »pravi demokrat, koliko je to u ono vrijeme bilo moguće« (Engels). 446
- Murat V* (1840 - 1904) — turski sultan (od maja do augusta 1876); sinovac sultana Abdul-Aziza. 15
- Murhard, Franz* (Franc Murhard) — njemački emigrant u SAD. 430
- Mutzelberger* (Mucelberger) — katolički svećenik u Frankfurtu na Majni. 8
- Nadler, Karl Christian Gottfried* (Karl Kristijan Gotfrid Nadler; 1809 - 1849) — pjesnik, pisao u falačkom dijalektu. 170
- Napoléon I Bonaparte* (1769 - 1821) — francuski car od 1804. do 1814. i 1815. godine. 461 462
- Napoléon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) — sinovac Napoleona I, predsjednik Druge republike (1848 - 1852) i francuski car od 1852. do 1870. godine. 206 292 321 337
- Nassauer* (Nasauer) — 7
- Neselrode, Karl Vasiljevič, grof* (1780 - 1862) — ruski državnik i diplomat; ministar vanjskih poslova od 1816. do 1856. godine, državni kancelar. 292
- Nečajev, Sergej Genadijevič* (1847 - 1882) — ruski anarhist; 1868/1869. godine učesnik studentskog pokreta u Petrogradu, 1869. osnovao u Moskvi tajnu organizaciju »Narodnaja rasprava«; emigrirao u Švicarsku; od 1869. do 1871. usko povezan sa Bakunjinom; 1872. švicarske vlasti izručile su ga ruskoj vladi; umro u Petropavlovskoj tvrđavi. 445
- Neumann* (Najman) — 7
- Neustadt an der Hardt* (Najštad an der Hart) — učesnik revolucije 1848/1849. u Njemačkoj; emigrant u Engleskoj; član Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 345
- Nicholls* (Nikols) — poznanica obitelji Engels u Londonu. 410
- Nicholls, Sarah* (Sara Nikols) — poznanica obitelji Engels u Londonu, kći prethodne. 410
- Nieuwenhuis, Ferdinand Domela* (Ferdinand Domela Nivenhojs; 1846 - 1919) — predstavnik holandskog radničkog pokreta, suosnivač holandske socijaldemokratske radničke partije; od 1888. godine član parlamenta; potpredsjednik Međunarodnog socijalističkog radničkog kongresa 1889. godine; posljednje devedesetih godina anarhist. 402
- Nikolaj I* (1796 - 1855) — ruski car od 1825. do 1855. 199 290 291
- Nikolaj Nikolajevič*, veliki knez Rusije (1831 - 1891) — sin Nikolaja I; za vrijeme rusko-turskog rata 1877/1878. godine vrhovni komandant Dunavske armije. 42

Nobiling, Karl Eduard (1848 - 1878) — anarhist; 2. juna 1878. godine izvršio atentat na Wilhelma I, što je poslužilo kao izgovor za donošenje zakona protiv socijalista. 378 442 - 445 473

Noel, vidi *Ideljon, Rozalia Hristoforovna*.

Noel, vidi *Smirnov, Valerijan Nikolajevič*.

Novikova, Olga Aleksejevna (1840 - 1925) — ruska novinarka, dugo živjela u Engleskoj, sedamdesetih godina bila je kod Gladstone-a u stvari diplomatski agent ruske vlade. 27 32 267

O'Clery, Keyes (Kiz O'Klijeri; 1819 - 1913) — irski historičar i političar, član parlamenta od 1874. do 1880. godine. 230 239

O'Connell, Daniel (Denijel O'Konel; 1775 - 1847) — irski advokat i buržoaski političar, vod. desnog liberalnog krila irskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta. 8

Offenbach, Jacques (Žak Ofenbah; 1819 - 1880) — francuski kompozitor. 174

Oppenheim (Openhajm) — sestra Maxa Oppenheima. 177

Oppenheim, Max (Maks Openhajm) — brat Getrude Kugelmann. 11 107 133 134 135 175 176 177 178 180

Oriol, Henri (Anri Oriol) — službenik u nakladi Maurice-a Lachâtre-a u Parizu, od početka osamdesetih godina vlasnik naklade, štampa socijalističku literaturu. 188 451

Orlov, Aleksej Fjodorovič, grof, knez (od 1856) (1786 - 1861) — ruski militarist, državnik i diplomat; zaključio ugovor u Jedrenu (1829) i Hunkijar-Iskelesiju (1833); vodio rusku delegaciju na Pariskom kongresu 1856. godine. 291

Orsini, Cesare (Čezare Orsini) — talijanski politički emigrant; član Generalnog vijeća Međunarodnog

udruženja radnika od 1866/1867. godine; propagirao idrje Međunarodnog udruženja radnika u SAD; brat F. Orsinija. 132

Orsini, Felice (Felice Orsini; 1819 - 1858) — talijanski buržoaski demokrat, republikanac; sudjelovao u borbi za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje Italije; 1858. godine izvršio atentat na Napoleona III i bio smaknut. 132 461

Osborne, John (Džon Ozborn) — engleski radnik, štukater, tredjunionist; sudjelovao na skupštini 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1864 - 1867). 289

Osman Nuri-paša (1837 - 1900) — turski general, učesnik rusko-turškog rata 1877/1878. godine, više puta minister rata (1878 - 1888). 55 65

Oswald, Eugen (Ojgen Oswald; 1826 - 1912) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, sudionik revolucionarnog pokreta u Badenu 1848 / 1849; poslije poraza revolucije emigrirao u Englesku; aktivno pomagao Marxa u akciji za pomoć izbjeglim komunarima. 125 421

Otto-Walster, August (August Otto-Velster; 1834 - 1898) — učitelj, kasnije novinar i proleterski pisac; član Općeg njemačkog radničkog saveza, delegat na kongresu u Ajzenahu 1869; suosnivač i urednik lista «Dresdner Volksboten» (1871 - 1875), urednik lista «Crimmitschauer Bürger-und Bauernfreund» (1875 / 1876); suradnik lista «Der Volksstaat»; 1876. godine emigrirao u SAD, gde je surađivao u raznim radničkim listovima. 145

Outine, Nicolas, vidi *Utin, Nikolaj Isakovič*.

Owen, Robert (Robert Owen; 1771 - 1858) — tvorničar, istaknuti engleski utopijski socijalist, kao kapitalist odvojio se od svoje klase i prešao na stranu radničke klase. 60 144

- Palen, Fjodor Petrovič, grof* (1780 - 1863) — ruski diplomat, opunomoćenik Rusije prilikom zaključenja mirovnog ugovora u Jedreru 1829. godine; od 1832. član Državnog savjeta. 291
- Paine, Thomas* (Tomas Pejn; 1737 - 1809) — englesko - američki revolucionarni novinar; 1774. godine iseljen u Sjevernu Ameriku, sudjelovao u ratu za nezavisnost SAD, od 1777. do 1779. sekretar Komiteta za vanjske poslove na 2. kontinentalnom kongresu, 1787. godine vratio se u Englesku; pristaša francuske revolucije, u Engleskoj proganjan, 1792. godine postao francuski građanin i izabran u Konvent, 1793. uhapšen kao žirondinac, godine 1794. oslobođen, a 1802. opet se vratio u SAD. 456
- Panajev* — akcionar lista Louis-a Blanc-a »L'Homme Libre«. 451
- Parnell, Charles Stewart* (Čarls Stjuart Parnel; 1846 - 1891) — irski političar, liberal, nacionalist; od 1875. godine član parlamenta; od 1880. vođa Home Rule party, pomogao osnivanje Land League 1879. godine; 1880. postao njen predsjednik. 59
- Paul*, vidi *Lafargue, Paul*.
- Pauli, Ida* — supruga Philippa Viktora Paulija. 146 161 162 172 173 179 203 226
- Pauli, Philipp Viktor* (Filip Viktor Pauli; rod. 1836, umro poslije 1916) — kemičar, prijatelj Schorlemmera: usko povezan s Marxom i Engelsom; upravljao kemijskom tvornicom u Rajnaku kod Manhajma. 146 161 162 170 173 179 208 209 233 271 303
- Pelletan, Charles-Camille* (Šarl-Kamij Peletan; 1846 - 1915) — francuski političar i novinar, radikal; 1880. glavni urednik lista »La Justice«; od 1881. godine poslanik u skupštini. 477
- Petty, Sir William* (ser Viljem Peti; 1623 - 1687) — engleski ekonomist i statističar; »osnivač moderne političke ekonomije, jedan od najgenijalnijih i najoriginalnijih ekonomskih istraživača« (Marx); zastupnik klasične buržoaske teorije o vrijednosti rada. 35 73 454
- Petzler, Johann* (Johan Pecler) — učitelj muzike, sitnoburžoaski demokrat; od pedesetih godina emigrant u Londonu. 78
- Pindar* (oko 518. do oko 445. godine prije n. e.) — grčki liričar. 339
- Pinzy, Jean-Louis* (Žan-Luj Pendi; 1840 - 1917) — stolar, član Međunarodnog udruženja radnika i Pariske komune, nakon poraza Komune prebjegao u Švicarsku, gdje se priključio anarhistima. 192
- Pio, Louis-Albert-François* (Luj-Albert-Fransoa Pio; 1841 - 1894) — propagator marksizma; 1871. godine suosnivač danskih sekcija Međunarodnog udruženja radnika; urednik lista »Socialistene«; godine 1876. suosnivač danske Socijaldemokratske radničke partije; 1877. emigrirao u Ameriku. 15 163 165 239
- Plon-Plon*, vidi *Bonaparte, Napoléon-Joseph-Charles-Paul, princ Napoleon*.
- Poljakov, Nikolaj Petrovič* (oko 1841 do 1905) — napredni ruski izdavač, od 1865. do 1873. blizak pristalicama N. G. Černiševskog; 1872. objavio prvo rusko izdanje prvog toma *Kapitala*. 108
- Premerlani* — 28
- Proudhon, Pierre-Joseph* (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) — francuski pisac, sitnoburžoaski socijalist; jedan od teorijskih utemeljivača anarhizma; negirao revolucionarnu klasnu borbu; putem reformi želio društvo sitnih proizvođača; Marx i Engels oštro su kritizirali njegova sitnoburžoaska shvaćanja. 115 131 138 144 389 478
- Pumps, Pumptia*, vidi *Burns, Mary Ellen*.
- Pyat, Félix* (Feliks Pija; 1810 - 1889) — francuski novinar, dramatičar i političar, sitnoburžoaski demokrat; učesnik revolucije 1848. godine, 1849. prebjegao u Švicarsku, zatim u Belgiju u Englesku; protivnik samostalnog radničkog pokreta, godina 1849. vodio klevetničku kampanju

- protiv Marxa i Međunarodnog udruženja radnika i za to iskoristio francusku sekciju u Londonu; poslanik Narodne skupštine (1871); član Pariske komune, nakon poraza Komune emigrirao u Englesku, poslije amnestije 1880. godine vratio se u Francusku, od septembra do novembra 1880. izdavao list »La Commune«. 426 452
- Quesnay, François* (Fransoa Kene; 1694 - 1774) — francuski ekonomist i liječnik, osnivač fiziokratskog učenja; njegova »Tableau économique« bila je — i to »u drugoj trećini 18. stoljeća, u periodu nastajanja političke ekonomije — krajnje genijalna ideja, neosporno najgenijalnija kojom nas je zadužila politička ekonomija« (Marx). 61 62 454
- Quëst, Adolphe* (Adolf Ke) — sudski upravitelj naklade Maurice Lachâtre u Parizu, odugovlačio raspačavanja *Kapitala* u Francuskoj. 31 188 222 245
- Quëtelet, Lambert-Adolphe-Jacques* (Lamber-Adolf-Žak Ketele; 1796 - 1874) — belgijski naučnik, statističar, matematičar i astronom. 6
- Racine, Jean-Baptiste* (Žan-Batist Rasin; 1639 - 1699) — istaknuti tragičar francuske klasike. 456
- Rackow, Heinrich* (Hajnrh Rakov; umro 1916) — knjižar, socijaldemokrat; član Općeg njemačkog radničkog saveza; 1877. godine u Berlinu kandidat Socijalističke radničke partije Njemačke na izborima za Rajhstag; 1878. godine protjeran iz Berlina, od 1879. emigrant u Londonu; član Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 396 462
- Ragsky, Ferdinand* (Ferdinand Ragski) — austrijski kemičar, profesor u Beču. 10
- Ralston, William Ralston Shedden* (Wiljem Rolsten Šeden; 1828 - 1889) — engleski pisac, šezdesetih i sedamdesetih godina više puta putovao u Rusiju, autor nekoliko radova o povijesti i literaturi Rusije. 73
- Ramm, Hermann* (Herman Ram) — socijaldemokrat, 1875. godine član uredništva lista »Der Volksstaat«, kasnije lista »Vorwärts«. 70 111 116 224 253
- Rasch, Gustav* (Gustav Raš; umro 1878) — novinar i pravnik, demokrat; učesnik revolucije 1848. u Berlinu, potom emigrirao u Švicarsku, zatim u Francusku, kasnije član Socijaldemokratske radničke partije. 206 207 254
- Rawlinson, Sir Henry, Creswicke* (ser Henri Krezik Rolinsn; 1810 - 1895) — engleski orijentalist, član Indijskog vijeća (1858/1859. i 1868 - 1895), poslanik u Teheranu od 1859. do 1860. godine, predsjednik Kraljevskog azijskog društva (1878 - 1881); član parlamenta; novinar. 199
- Razoua, Eugène-Angèle* (Ežen-Anžel Razua; 1830 - 1877) — francuski novinar; suradnik više republikanskih listova, pristupio neojakobincima, član Narodne skupštine, nakon proglašenja Pariske komune dao ostavku na mandat; aktivni učesnik Komune, komandant ratne škole, član ratnog tribunala; poslije poraza Komune emigrirao u Ženevu, suradnik anarhističkog časopisa »Le Travailleur«. 57
- Reclus, Jean-Jaques-Elisée* (Žan-Žak-Elize Rekli; 1830 - 1905) — francuski geograf i sociolog, jedan od teoretičara anarhizma; emigrirao poslije državnog udara 1851. godine; vratio se u Francusku 1857, član Međunarodnog udruženja radnika, učesnik Pariske komune, nakon njegovog poraza protjeran iz Francuske. 20 57 203 257 452
- Reclus, Michel-Elie* (Mišel-Eli Rekli; 1827 - 1904) — francuski etnograf i novinar, utopijski socijalist; sudjelovao u revoluciji 1848. godine; poslije državnog udara 1851. protjeran iz Francuske, vratio se 1855. godine; za vrijeme Pariske komune direktor Nacionalne biblioteke. 20 57 203 257

- Reichenbach* (Rajhenbah) — 340
- Reichensperger, August* (August Rajhenšperger; 1808 - 1895) — pruski sudski službenik, katolički političar; 1848. godine član pruske Narodne skupštine, a od juna 1848. frankfurtske Narodne skupštine (desnog krila); od 1852. godine vođa katoličke frakcije u pruskoj Zemaljskoj skupštini, kasnije jedan od vođa u Centrističkoj partiji; član njemačkog Rajhstaga od 1867. do 1884. godine. 68 73 311 448
- Renshaw* (Renšo) — poznanica obitelji Engels u Londonu. 310 311
- Rešid-paša* (1802 - 1858) — turski državnik, nekoliko puta veliki vezir i ministar vanjskih poslova. 291
- Reuss, Heinrich VII, Prinz* (Hajnrh VII, princ Rojs; 1825 - 1906) — pruski diplomat i general, 1877. godine izvanredni ambasador u Carigradu, od 1878. do 1894. ambasador u Beču. 291
- Reuter, Paul Julius, Freiherr von* (Paul Julijus baron Rojter; 1816 - 1899) — godine 1851. osnovao u Londonu telegrafsku agenciju Reuter. 193 312
- Ricardo, David* (Dejvid Rikardo; 1772 - 1823) — engleski ekonomist; njegovo djelo predstavlja vrhunac klasične građanske političke ekonomije. 32 58 114 188 402 454
- Richter, Eugen* (Ojgen Rihter; 1838 - 1906) — lijevo-liberalni njemački političar, član sjevernonjemačkog (1867) i njemačkog Rajhstaga (1871 - 1906); vođa Napredne stranke. 297
- Rihter, Dimitrij Ivanovič* (1848 - 1919) — ruski statističar, ekonomist i geograf; sedamdesetih godina živio u emigraciji. 15 166
- Rittinghausen, Moritz* (Moric Riŕinghauzen; 1814 - 1890) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, učesnik revolucije 1848/1849. godine, suradnik lista «Neue Rheinische Zeitung» (1848/1849); član Međunarodnog udruženja radnika; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije; delegat na Ajzenaškom i Bazelskom kongresu 1869. godine, član njemačkog Rajhstaga (1877/1878. i 1881 - 1884), desni oportunist, godine 1884. isključen iz partije. 224
- Rivers, George* (Džordž Riverz) — knjižar u Londonu. 306
- Roby, Henry John* (Henri Džon Robi; 1830 - 1915) — engleski pravnik, reformator školstva, tvorničar, liberal; profesor na raznim školama; sekretar Schools Inquiry i Endowed Schools commission (1864 - 1872); opunomoćenik Endowed Schools commission (1872 - 1874); 1874/1875. zajedno sa Gottfriedom Ermenom osnovao firmu Ermen & Roby; kao član parlamenta (1890 - 1895) pristaša Gladstone-a; autor brojnih napisa o školstvu. 118
- Roby, Mary Ann Matilda* (Meri En Matilda Robi; umrla 1889) — kći Petera Alberta Ermena, od 1861. godine supruga Henryja Johna Robyja; kao jedna od rijetkih obrazovanih lingvistkinja svog vremena, odlučan borac za odgoj i obrazovanje žena. 118
- Rochefort, Victor-Henri, marquis de* *Rochefort-Luçay* (Viktor-Anri markiz Rošfor-Lisej; 1830 - 1919) — francuski novinar, pisac i političar; lijevi republikanac; izdavač časopisa «Lanterne» (1868/1869) i lista «La Marseillaise» (1869/1870); član vlade narodne obrane od septembra do novembra 1870, poslije poraza Komune prognan u Novu Kaledoniju; pobjegao u Englesku i 1880. nakon amnestije vratio se u Francusku; izdavač lista «L'Intransigeant»; krajem osamdesetih godina monarhist. 428
- Rörig* (Rerig) — poznanik Wilhelma Liebknechta. 106
- Rothschild* (Rotsšild) — međunarodna bankarska kuća. 23
- Roy, Joseph* (Žozef Roa) — prevodilac prvog toma *Kapitala* i Feuerbachovih djela na francuski jezik. 478
- Royer* (Rojer) — pruski diplomat, 1829. godine poslanik u Carigradu. 291

- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge 1802 - 1880) — njemački publicist, mladohegelovac, sitnoburžoaski demokrat 1848. godine član frankfurtske Narodne skupštine (lijevog krila); pedesetih godina jedan od vođa sitneburžoaske emigracije u Engleskoj nakon 1866. nacionalliberal; od 1866. do kraja života živio u Brajtonu. 82
- Rümelin, Gustav* (Gustav Rimelin; 1815 - 1889) — njemački pisac i statističar, docent na Tibingenskom univerzitetu; autor statističkih i književnih radova. 220
- Russell, Lord John* (lord Džon Rasl; 1792 - 1878) — britanski državnik, vođa vigovaca; predsjednik vlade (1846 - 1852. i 1865/1866), ministar vanjskih poslova (1852/1853. i 1859 - 1865), poslije 1866. godine posvetio se novinarstvu. 26 191
- Sadek-efendi*, vidi *Mehmed Sadek-efendi*.
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de* (Klod-Anri de Ruvroa, grof Sen-Simon; 1760 - 1825) — istaknuti francuski utopijski socijalist. 60
- Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne Cecil, Marquess of* (Robert Artur Talbet Geskojn Sesil, markiz Solzberi; 1830 - 1903) — britanski državnik, konzervativac; 1866/1867. i 1874 - 1878. godine ministar Indije; 1878 - 1880. ministar vanjskih poslova, predsjednik vlade (1885/1886, 1886 - 1892. i 1895 - 1902). 287 289
- Salzmann* (Zalcman) — 7
- Samter, Adolph* (Adolf Zamter; 1824 - 1883) — njemački ekonomist, pristaša Rodberrusa. 73
- Sargant, William Lucas* (Viljem Lukes Sargant; 1809 - 1889) — engleski pedagog i ekonomist, biograf Roberta Owena. 60
- Sarny, Eduard* (Eduard Zarni) — novinar, urednik lista «Frankfurter Zeitung». 208
- Zasuliž, Vera Ivanovna* (1851 - 1919) — učesnica narodnjačkog i poslije socijaldemokratskog pokreta u Rusiji; suosnivač marksističke grupe «Oslobođenje rada», kasnije pristupila menševicima. 445
- Schaaffhausen, Hermann* (Herman Šafhauzen; 1816 - 1893) — antropolog i fiziolog, profesor u Bonu od 1855. do 1893. 210
- Schäffle, Albert Eberhard Friedrich* (Albert Eberhard Fridrih Šefle; 1831 - 1903) — vulgarni ekonomist i sociolog, propovijedao odricanje od klasne borbe i pozivao na suradnju između buržoazije i proletarijata. 198 218 372
- Schaible, Karl Heinrich* (Karl Hajnrh Šajble; 1824 - 1899) — njemački liječnik i pisac, sitnoburžoaski demokrat, učesnik badensko-falačkog ustanka 1849. godine, kasnije emigrirao u Englesku. 206 207
- Scheu, Andreas* (Andreas Šoj; 1844 - 1927) — predstavnik austrijskog (1868 - 1874) i kasnije engleskog socijalističkog pokreta, urednik lista «Die Gleichheit»; član Međunarodnog udruženja radnika; 1874. emigrirao u Englesku; suosnivač Socijal Democratic Federation u Engleskoj. 217 427
- Scheu, Heinrich* (Hajnrh Šoj; 1845 - 1926) — austrijski socijaldemokrat, delegat na Haškom kongresu 1872. godine; 1875. emigrirao u Englesku; brat prethodnog. 217
- Schily* (Šili) — supruga Victora Schilyja. 138
- Schily, Victor* (Viktor Šili; 1810 - 1875) — njemački pravnik, demokrat; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849, kasnije emigrirao u Francusku; član Međunarodnog udruženja radnika; podržavao Generalno vijeće prilikom učvršćenja Međunarodnog udruženja radnika u Parizu; delegat na Londonskoj konferenciji 1865. 138
- Schlesinger, Maximilian* (Maksimilijan Šlezinger; 1855 - 1902) — njemački novinar, socijaldemokrat, lasalovac; urednik breslavskog socijaldemo-

- kratskog lista »Die Wahrheit« (1876-1878), suradnik listova »Neuer Social-Demokrat«, »Der Volksstaats«, »Vorwärts« i časopisa »Die Neue Gesellschaft«, »Die Zukunft« i »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«. 93
- Schmidt, Eduard Oskar* (Eduard Oskar Smit; 1823 - 1886) — zoolog, darvinist, od 1872. godine profesor u Strazburu. 310 314
- Schmidt, Johann Joseph* (Johan Jozef Smit) — 208
- Schmitz, Richard* (Rihard Šmic; 1834 - 1893), od 1863. godine liječnik u Neuenahru. 63
- Schneider, Adam* (Adam Šnajder) — stolar, sudjelovao u atentatu na princa Wilhelma 12. juna 1849. godine. 444
- Schöler, Lina* (Lina Šeler) — učiteljica, prijateljica obitelji Marx. 30 31 229
- Schollmeyer*, vidi *Schorlemmer, Carl*.
- Schorlemmer, Carl* (Karl Šorlemer; 1834 - 1892) — istaknuti kemičar, profesor u Manchesteru, materijalist; od početka šezdesetih godina blizak prijatelj i suborac Marxa i Engelsa; preko ove dvojice upoznao s međunarodnim radničkim pokretom; član Međunarodnog udruženja radnika; aktivno sudjelovao u revolucionarnom radu; svoja putovanja na naučne kongrese u Njemačkoj koristio da pod veoma teškim uvjetima zakona protiv socijalista prenosi obavještenja njemačkom radničkom pokretu; pratio Engelsa na njegovom putu u SAD (1888) i u Norvešku (1890); profesor prve engleske katedre za organsku kemiju na Viktorija univerzitetu (od 1874), član naučnih društava u Engleskoj, SAD i Njemačkoj. 64 65 80 81 82 84 85 87 - 92 94 96 97 161 162 170 233 263 332 353 392 423
- Schott, Sigmund* (Zigmund Šor; 1818 - 1895) — virmberški pisac i građanski političar, pristaša ujedinjenja Njemačke pod hegemonijom Pruske, suosnivač Nacionalnog udruženja. 277 299 300
- Schramm, Carl August* (Karl August Šram) — socijaldemokrat, reformist, jedan od urednika časopisa »Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik«; osamdesetih godina istupio iz partije. 83 95 124 126 355 359 360 371 372 380 386 397 402
- Schumacher, Hermann* (Herman Sumaher; oko 1826 - 1904) — buržoaski njemački ekonomist. 136
- Schumann, Fritz* (Fric Šuman) — delegat danske Socijaldemokratske radničke partije i reformističkog Međunarodnog radničkog saveza na Međunarodnom kongresu socijalista u Parizu u septembru 1878. 320 321
- Schupp* (Šup) — poznanica obitelji Engels u Hajdelbergu; od 1875. do 1877. godine odgajala Mary Ellen Burns. 161 208 226
- Schweitzer* (Švajcer) — vlasnik štamparije u Londonu, izdavao »Londoner Journal«. 303
- Schweitzer, Johann Baptist von* (Johan Baptist fon Švajcer; 1834 - 1875) — advokat, kasnije novinar i pisac; suvlasnik i urednik lista »Der Social - Demokrat« (1864 - 1867), od 1868. vlasnik; od 1863. godine član i od 1867. do 1871. predsjednik Općeg njemačkog radničkog saveza; podržavao Bismarcka i njegovu politiku ujedinjenja Njemačke pod hegemonijom Pruske, sprečavao priključenje njemačkih radnika Međunarodnom udruženju radnika i uspostavljanje jedinstva njemačkog radničkog pokreta; 1872. isključen iz Općeg njemačkog radničkog saveza. 363
- Schwitzguébel, Adhemar* (Ademar Švicgebel; 1844 - 1895) — graver, švicarski bakunjinist; član Međunarodnog udruženja radnika, jedan od vođa Alijance socijalističke demokracije, delegat na Haškom kongresu 1872. godine; 1873. odlukom Generalnog vijeća isključen iz Međunarodnog udruženja radnika. 294
- Sefeloge* (Zefeloge) — umirovljeni vojnik, u maju 1850. godine izvršio

- atentat na Friedricha Wilhelma IV. 444
- Seidlitz, Georg von* (Georg fon Zeidlic) — njemački prirodoslovac, darvinist, 149 444
- Serraillier, Auguste* (Ogist Seraje; rođ. 1840) — izradivač kalupa; suborac Marxa; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika (1869 - 1872), sekretar - korespondent za Belgiju (1870) i Francusku (1871/1872); u septembru 1870. nakon pada Drugog carstva poslan od Generalnog vijeća kao opunomoćenik u Pariz, član Pariske komune; delegat na Londonskoj konferenciji 1871. i na Haškom kongresu 1872. godine; član britanskog Federalnog vijeća (1873). 322 472
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616) — najveći engleski pjesnik. 220 244 456 470 473
- Shipton, George* (Džordž Šipton) — sekretar tredjuniona ličilaca, od 1871. do 1896. godine sekretar londonskog sindikalnog vijeća; reformist. 289
- Simon, Jules* (u stvari Jules-François-Simon Suisse) (Žil-Fransoa-Simon Suis; 1814 - 1896) — francuski političar i filozof, umjereni buržoaski republikanac; poslanik ustavotvorne skupštine (1848/1849), član Zakonodavnog tijela, ministar prosvjete u vladi narodne obrane i u vladi Thiers-a (1870 - 1873), član Narodne skupštine (1871), jedan od pokretača borbe protiv Komune; 1876/1877. godine ministar-predsjednik. 452
- Singer, Paul* (Paul Zinger; (1844 - 1911) — jedan od vodećih predstavnika njemačke socijaldemokracije; 1869. godine postao član Socijaldemokratske radničke partije, a 1890. zajedno s Bebelom predsjednik rukovodstva Socijaldemokratske partije Njemačke; član Rajhstaga (1884 - 1911), od 1885. godine predsjednik socijaldemokratske frakcije Rajhstaga; borio se protiv oportunitizma i revizionizma. 359 371
- Smirnov, Valerijan Nikolajevič* (pseudonim *doktor Noel*) (1848 - 1900) — ruski liječnik, revolucionar, narodnjak, početkom sedamdesetih godina emigrirao u Cirihi, zatim u London, Pariz i Bern; član Međunarodnog udruženja radnika; jedan od urednika lista «Вперед!» i istoimenog časopisa. 130 137 168 171 181 189 293 301 305
- Smith, Adam* (Adam Smit; 1723 - 1790) — najznačajniji engleski ekonomist prije Ricarda; uopćio iskustva kapitalističkog perioda manufakture i tek nastalog tvorničkog sistema, te razvio klasičnu buržoasku političku ekonomiju. 58 188 402 454
- Sonnemann, Leopold* (Leopold Zonenman; 1831 - 1909) — novinski izdavač i političar, sitnoburžoaski demokrat; 1856. osnovao list «Frankfurter Zeitung»; 1859. suosnivač Nacionalnog udruženja; član Stalnog odbora Saveza njemačkih radničkih udruženja i Narodne stranke, bezuspješno pokušavao da održi radnički pokret pod utjecajem buržoazije; protivnik ujedinjenja Njemačke pod hegemonijom Pruske, član njemačkog Rajhstaga (1871 - 1876. i 1878 - 1884). 8 141 143 208 314 371
- Sorge, Friedrich Adolph* (Fridrih Adolf Zorge; 1828 - 1906) — učesnik badensko-falačkog ustanka 1849. godine; blizak prijatelj i suborac Marxa i Engelsa; vođ američkog radničkog pokreta, član Međunarodnog udruženja radnika, osnivač američkih sekcija Međunarodnog udruženja radnika, član njujorskog Kluba komunista, suosnivač sekcije I Međunarodnog udruženja radnika (1867) i Socijalne stranke Njujorka i okolice (1868); nakon njenog raspuštanja suosnivač marksističkog Općeg njemačkog radničkog saveza u Njujorku (1869), koje je kao «Labor Union Nr. 5 of New York» pristupilo National Liberal Union; suosnivač sjevernoameričkog Centralnog komiteta Međunarodnog udruženja radnika (1870), delegat na Haškom kongresu 1872. godine, generalni sekretar Generalnog vijeća pošto je ovo preselilo u Njujork

- (1872 - 1874). 92 159 164 266 - 269
273 274 307 355 370 - 373 380
409 425 426 - 429 430 470 - 472
- Spinoza, Baruch (Benedictus de)*
(Baruh Benediktus de Spinoza;
1632 - 1677) — holandski materija-
listički filozof. 454
- Staël, Madame de* (Madame de Stal;
umrla 1877) — 53
- Staël-Holstein, Anne-Louise-Germanie
Nekker, baronne de* (An-Luiz-Zer-
mani Nekker, baronica od Stal-
-Holštajna; 1766 - 1817) — francu-
ska spisateljica. 53
- Stern (Šterna)* — supruga Josepha
Sterna, kći Guida Weissa. 8
- Stern, Daniel*, vidi *Agout, Marie-
-Catherine-Sophie de Flavigny, com-
tesse d'*.
- Stern, Joseph* (Jozef Štern; 1839 -
1902) — novinar, sitnoburžoaski
demokrat, od 1873. godine urednik
lista »Frankfurter Zeitung«. 8
- Steward, Ira* (Ajre Stjuard; 1831 -
1883) — predstavnik američkog
radničkog pokreta; vođ bostonske
Eight-Hour League i National
Ten-Hour League; suosnivač Mas-
sachusetts Bureau of Labor Statis-
tics (1869) i International Labor
Union (1878). 370
- Stieber, Wilhelm* (Vilhelm Stiber;
1818 - 1882) — policijski savjetnik
(od 1851), šef pruske političke
policije (1852 - 1860); organizirao
falsificiranje dokumenata koji su
poslužili kao optužni materijal na
kelnskom procesu komunistima
1852; glavni svjč dok optužbe; godine
1866. u prusko-austrijskom ratu
i 1870/1871. u njemačko-francuskom
ratu šef vojne policije, njemačke
špijunaže i kontrašpijunaže u Fran-
cuskoj. 15 72 141 145 181
- Stoffel, Eugène, baron* (Ežen baron
Stofel; 1823 - 1907) — francuski
oficir i vojni pisac; za vrijeme
njemačko-francuskog rata 1870/
/1871. u generalštabu Rajnske ar-
mije, 1872. godine otpušten iz
armije. 52
- Stolberg-Wernigerode, Otto, Graf zu*
(Oto grof Štolberg-Vernigerode;
1837 - 1896) — državnik i političar,
konzervativac; član njemačkog Rajh-
staga (1871 - 1878), od 1878. godine
vicekancelar njemačkog Rajha. 68
69 311 441 448
- Stosch, Albrecht von* (Albrecht fon Štoš;
1818 - 1896) — general, 1871. go-
dine šef generalštaba njemačkih
okupacionih trupa u Francuskoj,
1872. postao šef admiraliteta i
pruski državni ministar. 443
- Strousberg, Bethel Hemy* (Betel Henri
Štrozberg; 1823 - 1884) — nje-
mački željeznički poduzetnik; jedan
od najvećih željezničkih špekulanata,
1873. godine bankrotirao. 246 365
- Sulejman-paša* (1840 - 1892) — turski
general, u rusko-turskom ratu 1877.
godine vrhovni komandant turske
armije u Bosni i Hercegovini,
komandirao kasnije Dunavskom
armijom, početkom 1878. godine
preuzeo vrhovnu komandu obrane
Carigrada, s tim u vezi optužen
zbog veleizdaje, osuđen na 15
godina zatvora, kasnije pomilovan. 65
- Swinton, John* (Džon Svinton; 1829 -
1901) — američki novinar, porij-
eklom Škot; urednik njujorškog lista
»The Sun« (1875 - 1883); izdavač
i urednik tjednika »John Swinton's
Paper« (1883 - 1887). 424 425 427
- Šuvalov, Pjotr Andrejevič, grof* (1827 -
1889) — ruski general i diplomat,
šef »Trećeg odjela carske kancelari-
je« (tajne policije) od 1866. do
1873. godine; ambasador u Engles-
koj (1874 - 1879). 95
- Talandier (Tallandier), Pierre-Théo-
dore-Alfred* (Pjer-Teodor-Alfred-Tal-
landje; 1822 - 1890) — francuski
novinar, sitnoburžoaski demokrat;
učesnik revolucije 1848. u Francu-
skoj; nakon državnog udara 1851.
emigrirao u London; 1864. godine
član Centralnog vijeća Međunarod-
nog udruženja radnika; 1870. vratio

- se u Francusku, poslanik skupštine (1876 - 1880. i 1881 - 1885). 318 - 323
- Tanejev, Vladimir Ivanovič* (1840 - 1921) — ruski advokat, socijalist; od 1866. godine branilac na nekoliko političkih procesa. 214
- Terzaghi, Carlo* (Karlo Tercagi; rod. oko 1845) — advokat, sekretar torinske Federazione Operaia, 1872. postao policijski agent. 28 213
- Tessendorf, Hermann Ernst Christian* (Herman Ernst Kristijan Tesndorf; 1831 - 1895) — pruski državni tužilac, od 1873. do 1879. godine član berlinskog prvostepenog suda; 1885. predsjednik krivičnog vijeća Apelacionog suda u Berlinu; ozloglašeni organizator progona socijalista (era Tessendorfa, 1874 - 1878). 141 145
- Thackeray, William Makepeace* (Viljem Mejkpis Tekeri; 1811 - 1863) — engleski realistički pisac. 456
- Theisz, Albert-Frédéric-Jules* (Albert-Frederik Žil Teis; 1839 - 1881) — graver, prudonist; član Federalnog vijeća pariske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune, nakon poraza Komune pobjegao u Englesku; godine 1871. član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika i njegov blagajnik. 428
- Thiers, Louis-Aolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) — francuski državnik i historičar, orleanist; ministar-predsjednik (1836. i 1840); godine 1848. poslanik ustavotvorne i 1849 - 1851. poslanik zakonodavne Narodne skupštine; predsjednik Republike (1871 - 1873); krvnik Pariske komune. 37 39 40 452
- Thünen, Johann Heinrich von* (Johan Hajnrih fon Tinen; 1783 - 1850) — ekonomist, zemljoposjednik u Meklenburgu; kao teoretičar rente predstavnik pruskog puta kapitalističkog razvoja poljoprivrede. 136
- Tkačov, Pjotr Nikitič* (1844 - 1885) — ruski novinar i revolucionar; ideolog narodnjaka. 5 344
- Tölche, Karl Wilhelm* (Karl Vilhelm Telke; 1817 - 1893) — advokat, lasalovac; učesnik revolucije 1848 / 1849; od 1864. godine član Općeg njemačkog radničkog saveza, od 1865. do 1866. predsjednik, a do 1874. godine član uprave; bliski povjerenik J. B. von Schweitzera; ometao uspostavljanje jedinstva njemačkog radničkog pokreta. 112 116
- Tomanovskaja, Jelisaveta Lukimična* (pseudonim *Dimitrijeva*) (1851. do oko 1898) — ruska revolucionarka, od 1867. do 1873 živjela u emigraciji, suizdavač časopisa «Народное Делo», član ruske sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Ženevi, podržavala Marxovu borbu protiv bakunjinista, prijateljica obitelji Marx; aktivna učesnica Pariske komune, nakon obaranja komune prebjegla iz Francuske; vratila se u Rusiju i prestala s revolucionarnom djelatnošću. 214
- Traube, Moritz* (Moric Traube; 1826 - 1894) — kemičar i fiziolog, pokušavajući da stvori umjetne stanice (1864 - 1867), otkrio polupropusne membrane, koje su kasnije imale velik značaj za učenje o osmotskom pritisku. 130 220
- Treitschke, Heinrich Gotthard von* (Hajnrih Gotthard fon Trajčke; 1834 - 1896) — njemački historičar i novinar; od 1886. godine historičar pruske države; član njemačkog Rajhstaga od 1871. do 1888; ideolog i propagator reakcionarnog prusizma, šovinst, antisemit i branilac njemačke ekspanzije. 58
- Trochu, Louis-Jules* (Luj-Žil Troši; 1815 - 1896) — francuski general i političar, orleanist, tridesetih i četrdesetih godina sudjelovao u osvajanju Alžira, kasnije u krimskom ratu (1853 - 1856) i 1859 u talijanskom ratu; šef vlade narodne obrane i vrhovni komandant Pariske armije (od septembra 1870. do januara 1871), sabotirao obranu grada; poslanik Narodne skupštine 1871. godine. 241 475
- Tschech, Heinrich Ludwig* (Hajnrih Ludvig Čeh; 1789 - 1844) — pruski

- službenik, gradonačelnik Štorkova (1837 - 1841), demokrat, smaknut zbog atentata na Friedricha Wilhelma IV. 444
- Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne* (An-Rober-Zak Tirgo, baron od Olne; 1727 - 1781) — francuski državnik i ekonomist, fiziokrat, učenik Quesnaya; kao generalni kontrolor finansija (1774 - 1776) otpušten zbog svoje napredne privredne politike. 36
- Tussy, vidi Marx, Eleanor.*
- Urquhart, David* (Dejvid Juket; 1805 - 1877) — britanski diplomat, novinar i političar, turkofil; tridesetih godina u Turskoj na diplomatskim poslovima; u štampi razotkrio vanjsku politiku Palmerstona i vigovaca; član parlamenta od 1847. do 1852. godine; torijevac; osnivač i urednik lista «The Free Press» (1855 - 1865), koji je od 1866. do 1877. izlazio pod nazivom «The Diplomatic Review». 33 37 41 193 253
- Utin (Outine), Nikolaj Isakovič* (1845 - 1883) — ruski revolucionar, učesnik studentskog pokreta, član narodnjačke organizacije Земля и Воля; 1863. godine emigrirao u Englesku, zatim u Švicarsku, suosnivač ruske sekcije Međunarodnog udruženja radnika; član redakcije lista «Народное Дело» (1868 - 1870), urednik lista «Égalité» (1870 - 1871), borio se protiv Bakunjinia i njegovih pristalica, delegat na Londonskoj konferenciji 1871; sredinom sedamdesetih godina, po povratku u Rusiju, povukao se iz revolucionarnog pokreta. 73 182 199
- Utina, Natalija Jeronimovna* (rod. Korzim) — supruga prethodnog; spisateljica, suradnica u listu «Вестникъ Европы» i u drugim časopisima. 230
- Vahlteich, Julius* (Julijus Veltajh; 1839 - 1915) — obučar, suosnivač Socijaldemokratske radničke partije; jedan od osnivača Općeg njemačkog radničkog saveza 1863. godine u Lajpcigu, pripadao proleterskoj opoziciji, od 1864. godine član Udruženja njemačkih radničkih saveza u Drezdenu, 1867. osnovao drezdensku sekciju Međunarodnog udruženja radnika i iste godine postao predsjednik Radničkog prosvjetnog društva u Drezdenu, delegat na kongresu u Ajzenahu i vodeći funkcioner Socijaldemokratske radničke partije u Saksonskoj; 1872. godine urednik lista «Chemnitzer Freie Presse»; član njemačkog Rajstaga (1874 - 1876. i 1878 - 1881); 1881. godine emigrirao u SAD, urednik raznih radničkih listova na njemačkom jeziku. 8 141 143 257 266
- Vergilije, Publije Maron* (70 - 19. godine prije n. e.) — rimski pjesnik, napisao junački ep «Eneida». 174
- Vernouillet, Just* (Žist Vernuje) — upravnik naklade Lachâtre & Comp. u Parizu. 109 451
- Viereck, Louis* (Luis Firek; 1851 - 1921) — suosni pisar, kasnije izdavač, urednik; socijaldemokrat, za vrijeme važenja zakona protiv socijalista jedan od vođa desnog krila partije; član njemačkog Rajstaga (1884 - 1887) poslije 1888. odvojio se od socijaldemokracije, 1890. emigrirao u Ameriku. 83 357 - 359 360 362
- Virchow, Rudolf* (Rudolf Virhof; 1821 - 1902) — patolog, suosnivač moderne antropologije i etnologije, osnivač patologije stanica, humanist; jedan od osnivača i vođa Napredne stranke; protivnik Bismarcka i socijaldemokracije. 251 302 305
- Vögele, August* (August Fegele) — 1859. godine slugač u štampariji Hollinger u Londonu. 206 207
- Vogler, C. G.* (C.G. Fogler) — izdavač i knjižar u Briselu; izdao Marxovo djelo *Bijeda filozofije*. 451
- Vogt, Karl* (Karl Fogt; 1817 - 1895) — prirodoslovac, vulgarni materijalist, sitnoburžoaski demokrat; član frankfurtske Narodne skupštine (lijevog krila), u junu 1849. godine

- jedan od petorice namjesnika Rajha; 1849. godine emigrirao u Švicarsku; pedesetih — šezdesetih godina plaćeni tajni agent Louis-a Bonaparte, jedan od aktivnih učesnika hajke na proleterske revolucionare; Marx ga je demaskirao u svom polemičkom napisu *Gospodin Vogt*. 149 197 206
- Vollmar, Georg Heinrich von* (Georg Hajnrh fon Folmar; 1850 - 1922) — bivši oficir, socijaldemokrat; urednik listova »Dresdner Volksbote« (1877) i »Sozialdemokrat« (1879/1880), član njemačkog Rajhstaga (1881 - 1887. i 1890 - 1918) i bavarke Zemaljske skupštine od 1893. do 1918; od devedesetih godina jedan od najutjecajnijih vođa oportunističkog i njemačkog socijaldemokraciji; za vrijeme prvog svjetskog rata socijal-šovinist. 83 372 376 380
- Voltaire, de* (u stvari *François-Marie Arouet*) (Fransoa-Mari Arue Volter; 1694 - 1778) — francuski filozof, deist, satirički pisac, historičar; predstavnik prosvjetiteljstva, borio se protiv apsolutizma i katolicizma: 456
- Wagner, Cosima* (Kozima Vagner; 1837 - 1930) — kći Friedricha Liszta, od 1857 - 1870. supruga Hansa von Büllowa, od 1865 (vjenčana 1870) žena Richarda Wagnera. 174
- Wagner, Richard* (Rikard Vagner; 1813 - 1883) — kompozitor, dirigent, pjesnik i pisac, njegovo djelo usprkos svom veoma proturječnom karakteru spada među najveće tvorevine tonske umjetnosti; u političkom i ideološkom pogledu donekle revolucionaran, šezdesetih godina postao pristalica reakcionarne filozofije Schopenhauera i Nietzschea. 22 64 174 220
- Wallace, Alfred Russel* (Alfred Rasl Voles; 1823 - 1913) — engleski prirodoslovac, osnivač zoogeografije, istovremeno s Darwinom došao do teorije o prirodnoj selekciji; kasnije pristaša spiritizma. 67
- Walster*, vidi *Otto-Walster, August*.
- Walther von der Vogelweide* (Valter fon der Fogelvajde; oko 1170. do oko 1230) — najznačajniji srednjogornjonjemački liričar i pjesnik izreke. 125
- Weber, Josef Valentin* (Jozef Valentin Veber; 1814 - 1895) — urar, učesnik revolucionarnog pokreta u Badenu 1848. i 1849. godin.; član Saveza komunista; nakon poraza revolucije emigrant u Švicarskoj, zatim član Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 345
- Weber, Louis* (Luis Veber) — sin prethodnog; urar, lasalovac; član Njemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; spletkario protiv Marxa i njegovih pristalica, 1865. godine isključen iz Društva. 345 371
- Wedde, Johannes* (Johanes Vede; 1843 - 1890) — novinar i pisac, demokrat; za vrijeme važenja zakona protiv socijalista izdavač hamburškog lista »Bürgerzeitung«, koji je 1887. godine zabranjen. 42 57 58
- Weiler, Adam* (Adam Vajler) — stolar, emigrant u Londonu, član britanskog Federalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika 1872. i 1873. godine; podržavao Marxa i Engelsa u njihovoj borbi protiv engleskih reformista; član londonskog sindikalnog veća, kasnije član Social Democratic Federation, koju je osnovao Hyndman. 267
- Weiss, Guido* (Gvido Vajs; 1822 - 1899) — novinar, sitoburžoaski demokrat, učesnik revolucije 1848 - 1849. u Njemačkoj, šezdesetih godina član Napredne stranke (lijevog krila), glavni urednik lista »Berliner Reform« (1863 - 1866) i lista »Die Zukunft« (1867 - 1871), izdavač tjednika »Die Wag.« (1873 - 1879). 8 11
- Weitting, Wilhelm* (Vilhelm Vajtling; 1808 - 1871) — krojački pomoćnik u Magdeburgu; 1835. godine u Parizu član Saveza pravednih, od 1847. vodeći član i teoretičar Saveza pravednih, najznačajniji nje-

- mački predstavnik utopijskog radničkog komunizma, od 1840. do 1843. revolucionarno aktivan u Švicarskoj; njegova teorijska i politička shvaćanja bila su poslije 1844 - 1845. zastarjela u odnosu na zahtjeve proleterske klasne borbe; 1845. godine u Londonu došao u sukob s vodama Saveza pravećnih, a početkom 1846. s Komunističkim dopisnim komitetom u Briselu; od 1846. do 1848. boravio u SAD; za vrijeme revolucije 1848 - 1849. u Berlinu i Hamburgu razvio anarhističke ideje; od maja 1849. godine u SAD opet aktivan u radničkom pokretu, ali zapao u religiozno sektaštvo; 1850 - 1855. izdavao list »Republik der Arbeiter«, u kojem je, između ostalog, istupao i protiv Marxa i njegovih pristaša; pred kraj života približio se Međunarodnom udruženju radnika. 274 370
- Wellington, Arthur Wellesley, Duke of* (Artur Velzli vojvoda od Velingtona; 1769 - 1852) — britanski vojskovođa i državnik, torijevac; od 1808. do 1814. i 1815. godine komandirao engleskim trupama u ratovima protiv Napoleona I; 1818 - 1827. komandant artiljerije, vrhovni komandant armije (1827 - 1828. i 1842 - 1852), predsjednik vlade od 1828. do 1830.; ministar vanjskih poslova (1834 - 1835). 290 291
- Wessel, Jean Marc Albert* (Žan Mark Alber Vesel; 1829 - 1885) — švicarski pravnik i političar, bilježnik u Ženevi. 268
- Westlake* (Vestlejk) — 468
- Weydemeyer, Joseph* (Jozef Vajdemajer; 1818 - 1866) — istaknuti predstavnik njemačkog i američkog pokreta; blizak prijatelj Marxa i Engelsa; sredinom četrdesetih godina pod utjecajem »stinskog« socializma, godine 1846. pod direktnim utjecajem Marxa i Engelsa prešao na pozicije komunizma; član Saveza komunista, od 1849. do 1851. vođa frankfurtskog okruga Saveza komunista; učesnik revolucije 1848 - 1849. godine; 1851. emigrirao u Ameriku, za vrijeme američkog gradanskog rata (1861 - 1865) pukovnik u armiji Sjevera; položio kamen temeljac širenju marksizma u SAD; bio teorijski izvanredno sposoban propagator marksizma. 160 472
- Weydemeyer, Otto* (Oto Vajdemajer) — sin prethodnog, predstavnik američkog radničkog pokreta, preveo na engleski jezik brošuru Johanna Mosta »Kapital i rad«, koju je pre-radio Marx. 266 307
- Whitley and Maddock* (Vitli i Medok) — javno bilježništvo u Liverpulu. 326 329
- Wiede, Franz* (Franc Vide) — novinar, izdavač i urednik časopisa »Die Neue Gesellschaft« u Cirihi; jedan od urednika lista »Die Zukunft«. 42 44 45 49 53 - 55 58 59 255 258 343 373
- Wiehe, Johann Friedrich* (Johan Fridrih Vije) — slugač; 1859. godine radio u Londonu u štampariji Fidelia Hollingera. 206 207
- Wilhelm I* (Vilhelm I; 1797 - 1888) — pruski kralj (1861 - 1888) i njemački car (1871 - 1888). 60 96 290 333 371 461
- Willebrord*, vidi *Glaser de Willebrord, E.*
- Willis, Edwin* (Edvin Vilis) — 299
- Withers, (Viderz)* — pekar u Londonu, poznanik obitelji Marx. 48
- Wohlauer, Ferdinand* (Ferdinand Volaer) — knjižar u Londonu. 232
- Wolff, Bernhard* (Bernhard Volf; 1811 - 1879) — novinar, od 1848. vlasnik berlinskog lista »National-Zeitung«; 1849. godine osnovao prvu telegrafsku agenciju u Njemačkoj. 193 442
- Wolff, Wilhelm (Lupus)* (Vilhelm Volf-Lupus; 1809 - 1864) — proleterski revolucionar, učitelj, sin jednog feudalno zavisnog šleskog seljaka; od 1831. politički aktivan kao radikalni član studentskog udruženja; zbog toga zatočen u pruskim zatvo-

- rima od 1834. do 1838. godine; od proljeća 1846. u Brisclu, gdje postaje jedan od prvih suboraca Marxa i Engelsa i njihov najbliži prijatelj; godine 1846. aktivan u briselskom Komunističkom dopisnom komitetu; član Saveza pravednih, suosnivač Saveza komunističkih, u čijem se centralnom rukovodstvu nalazio od marta 1848. godine; 1848. i 1849. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«, član frankfurtske Narodne skupštine (krájnje ljevice); u julu 1849. emigrirao u Švicarsku, sredinom 1851. u Englesku; do kraja života tijesno povezan s Marxom i Engelsom i njihov odani istomišljenik. 98 224
- Wollmann* (Volman) — tvorničar u Parizu. 23
- Wollmann* (Volman) — sestra od strica F. Flecklesa, supruga prethodnog. 23 218
- Woodhull, Victoria* (Viktorija Vudhal; 1838 - 1927) — američki buržoaski borac za prava žena; tokom 1871. i 1872. godine pokušavala da prigrabi vodstvo sjevernoameričke federacije Međunarodnog udruženja radnika, time što je organizirala sekcije od buržoaskih i sitnoburžoaskih elemenata; vodila je Sekciju 12, koju je Generalno vijeće suspendiralo, a koja je na Haškom kongresu 1872. godine bila isključena iz Međunarodnog udruženja radnika. 460
- Wright, Carroll Davidson* (Kerol Dejvidson Rajt; 1840 - 1909) — američki ekonomist i statističar; upravnik Massachusetts Bureau of Statistics of Labor (1873 - 1888). 86 370
- Wróblewski, Walery* (Valeri Vrubljevski; 1836 - 1908) — poljski revolucionarni demokrat, jedan od vođa poljskog oslobodilačkog ustanka 1863. i 1864. godine; general Pariske komune; član Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika i sekretar-korrespondent za Poljsku (1871 - 1872); delegat na Haškom kongresu 1872; aktivni borac protiv bakunjinista. 40 77 156 472
- Zanardelli, Tito* (Tito Canardeli; rod. 1848) — talijanski novinar, socijalist; urednik raznih demokratskih i socijalističkih listova, neko vrijeme pristaša Bakunjina; emigrant u Parizu. 474
- Ziber, Nikolaj Ivanovič* (1844 - 1888) — ruski ekonomist; kao jedan od prvih popularizirao u Rusiji Marxove radove iako sam nije shvaćao materijalističku dijalektiku i revolucionarnu suštinu marksizma; zastupao stanovište radikalnih buržoaskih reformista. 324
- Žukovski, Julij Galaktionovič* (1822 - 1907) — ruski građanski vulgarni ekonomist i novinar; upravitelj Državne banke, autor jednog članka o Marxovom *Kapitalu* («Карл Маркс и его книга о Капитале»), u kojem je oštro napao marksizam. 57
- Žukovski, Nikolaj Ivanovič* (1833 - 1895) — ruski anarhist; početkom pedesetih godina kretao se u revolucionarnim krugovima Petrograda; od 1862. emigrant u Švicarskoj, sekretar ženevske sekcije Alijanse socijalističke demokracije, godine 1872. odvojio se od Međunarodnog udruženja radnika iz protesta zbog isključenja Bakunjina. 324

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

- Ahil* (*Ahilleus*) — grčki junak iz priče o trojanskom ratu, glavno lice »Ilijade«, najhrabriji od svih grčkih junaka u borbi za Troju. 332
- Cid El Campeador* (u stvari *Ryn Dias ae Bivar*) (*Sid el Kampeador* — *Rin Dijas de Bivar*) — legendarni španski narodni junak, pobjednik

nad Maurima; glavna ličnost u španskim narodnim epovima »Can-
tar de mio Cid« (1140) i »Crónica
del Cid« i u brojnim romansama. 471

Don Kihot (Don Quijote) — glavni
junak Cervantesovog satiričnog isto-
imenog romana. 66

Eskulap (Aesculapius) — rimsko ime
grčkog boga liječništva Asklepija.
467

John Bull (Džon Bul) — podrugljiv
nadimak kojim se obično nazivaju
predstavnici engleske buržoazije;
veoma je proširen nakon što je 1712.

godine izašla politička satira Johna
Arbuthnota (1675 - 1735) »History of
John Bulls«. 217 218 424

Oerindur (Erindur) — ličnost iz tra-
gedije Adolfa Müllnera »Die Schuld«.
190

Poluks — prema grčkoj mitologiji
Kastor i Poluks su nerazdvojni
blizanci, sinovi Zeusa i Lede. 57

Shylock (Šajlok) — ličnost iz Shakes-
peare-ove komedije »Mletački trgo-
vac«, utjelovljenje zelenaša. 116

Sadržaj

<i>Predgovor</i>	Strana VII
------------------------	---------------

PRVI DEO

Prepiska između Marxa i Engelsa
februar 1875 — septembar 1880

1875.

1. Marx Engelsu • februar/mart	5
2. Marx Engelsu • 21. avgust	6
3. Marx Engelsu • 8. septembar	10

1876.

4. Engels Marxu • 24. maj	12
5. Marx Engelsu • 25. maj	14
6. Engels Marxu • 28. maj	17
7. Engels Marxu • 25. jul	19
8. Marx Engelsu • 26. jul	20
9. Marx Engelsu • 19. avgust	22
10. Engels Marxu • 25. avgust	25
11. Marx Engelsu • 11. decembar	27

1877.

12. Engels Marxu • 23. februar	28
13. Engels Marxu • 2. mart	30
14. Marx Engelsu • 3. mart	31
15. Marx Engelsu • 5. mart	32
16. Engels Marxu • 6. mart	33
17. Marx Engelsu • 7. mart	35
18. Engels Marxu • 27. maj	38
19. Marx Engelsu • 31. maj	40

	Strana
20. Engels Marxu • 15. jul	42
21. Marx Engelsu • 18. jul	44
22. Engels Marxu • 19. jul	45
23. Marx Engelsu • 23. jul	47
24. Engels Marxu • 24. jul	50
25. Marx Engelsu • 25. jul	52
26. Engels Marxu • 31. jul	55
27. Marx Engelsu • 1. avgust	57
28. Marx Engelsu • 8. avgust	60
29. Marx Engelsu • 17. avgust	63
30. Engels Marxu • 25. avgust	65
31. Engels Marxu — kraj 1877/početak 1878	67
1878.	
32. Marx Engelsu • 17. septembar	68
33. Engels Marxu • 18. septembar	70
34. Marx Engelsu • 18. septembar	72
35. Engels Marxu • 19. septembar	75
36. Engels Marxu • 21. septembar	76
37. Marx Engelsu • 24. septembar	77
1879.	
38. Marx Engelsu • 14. avgust	79
39. Engels Marxu • 20. avgust	81
40. Engels Marxu • 25. avgust	83
41. Marx Engelsu • 25. avgust	85
42. Engels Marxu • 26. avgust	87
43. Marx Engelsu • 27. avgust	89
44. Marx Engelsu • 28. avgust	90
45. Marx Engelsu • 3. septembar	91
46. Marx Engelsu • 9. septembar	92
47. Engels Marxu • 9. septembar	93
48. Marx Engelsu • 10. septembar	95
49. Engels Marxu • 11. septembar	97
50. Marx Engelsu • 11. septembar	98
51. Marx Engelsu • 12. septembar	99
52. Engels Marxu • posle 8. oktobra	100
1880.	
53. Engels Marxu. 13. septembar	101

DRUGI DEO

Strana

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima
januar 1875 — decembar 1880

1875.

1. Marx Wilhelmu Liebknechtu • 7. januar	105
2. Marx Wilhelmu Liebknechtu • 9. januar	106
3. Marx Maxu Oppenheimu • 20. januar	107
4. Marx Maurice Lachâtre-u • 30. januar	108
5. Marx Justu Vernouilletu • 3. februar	109
6. Marx Pjortu Lavroviču Lavrovu • 11. februar	110
7. Engels Hermannu Rammu • 18. mart	111
8. Engels Augustu Bebelu • 18/28. marta	112
9. Engels Rudolfu Engelsu • 22. mart	118
10. Marx Wilhelmu Brackeu • 5. maj	120
11. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 8. maj	124
12. Engels Eugenu Oswaldu • 8. maj	125
13. Marx Jenny Marx • 10. maj	126
14. Engels Patricku Johnu Colemanu • 20. maj	128
15. Engels A. Goupyju • 14. jun	129
16. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 18. jun	130
17. Marx Matildi Betham-Edwards • 14. jul	131
18. Marx Maxu Oppenheimu • 1. septembar	133
19. Marx Maxu Oppenheimu • 6. septembra	134
20. Marx Maxu Oppenheimu • 9. septembra	135
21. Marx Hermannu Schumacheru • 21. septembar	136
22. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 24. septembar	137
23. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 27. septembar	138
24. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 8. oktobar	139
25. Engels Wilhelmu Brackeu • 11. oktobar	140
26. Engels Augustu Bebelu • 12. oktobar	142
27. Engels Augustu Bebelu • 15. oktobar	144
28. Engels Philippu Pauliju • 8. novembar	146
29. Engels Philippu Pauliju • 9. novembar	147
30. Engels Rudolfu Engelsu • 9. novembar	148
31. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 12 - 17. novembar	149
32. Engels Paulu Kerstenu • 24. novembar	154
33. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 3. decembar	155
34. Engels Waleryju Wroblewskom • 4. decembar	156
35. Engels Friedrichu Leßneru • 16. decembar	157
36. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 17. decembar	158

1876.

37. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 4. april	159
38. Engels Philippu Pauliju • 25. april	161
39. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 18. maj	163
40. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 14. jun	164
41. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 14. jun	165
42. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 15. jun	166
43. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 16. jun	168
44. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 30. jun	169
45. Engels Philippu Pauliju • 11. avgust	170
46. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 15. avgust	171
47. Engels Idi Pauli • 27. avgust	172
48. Marx Jenny Longuet • kraj avgusta/početak septembra	174
49. Marx Maxu Oppenheimu • 30. avgust	175
50. Marx Maxu Oppenheimu • 1. septembar	176
51. Marx Maxu Oppenheimu • 6. septembar	177
52. Marx Maxu Oppenheimu • 9. septembar	178
53. Marx Idi Pauli • 10. septembar	179
54. Marx Maxu Oppenheimu • 12. septembar	180
55. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 15. septembar	181
56. Marx Ferdinandu Flecklesu • 21. septembar	182
57. Marx Wilhelmu Brackeu • 23. septembar	184
58. Marx Wilhelmu Brackeu • 30. septembar	186
59. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 7. oktobar	188
60. Marx Wilhelmu Liebknechtu • 7. oktobar	190
61. Marx Leo Frankelu • 13. oktobar	192
62. Engels Ernstu Dronkeu • 15. oktobar	194
63. Engels Emilu Blanku • 16. oktobar	195
64. Engels Ernstu Dronkeu • 20. oktobar	196
65. Engels Ludwigu Kugelmannu • 20. oktobar	197
66. Marx Pjotru Lavroviču Lavrovu • 21. oktobar	199
67. Engels Ernstu Dronkeu • 1. novembar	200
68. Marx Wilhelmu Brackeu • 6. novembar	201
69. Engels Ernstu Dronkeu • 13. novembar	202
70. Marx Wilhelmu Brackeu • 20. novembar	203
71. Engels Johannu Philippu Beckeru • 20. novembar	204
72. Engels Gustavu Raschu • kraj novem.bra	206
73. Engels Philippu Pauliju • 16. decembar	208
74. Engels Hermannu Engelsu • 18. decembar	210
75. Engels Johannu Philippu Beckeru • 21. decembar	212

1877.

76. Marx Maksimu Maksimoviču Kovalevskom • 9. januar	214
77. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 9. januar	215

	Strana
78. Engels Hermannu Engelsu • 9. januar	216
79. Marx Wilhelmu Brackeu • 21. januar	217
80. Marx Ferdinandu Flecklesu • 21. januar	218
81. Marx Wilhelmu Alexanderu Freundu • 21. januar	220
82. Marx Fredericku Harrisonu • 21. januar	221
83. Marx Gabrielu Deville-u • 23. januar	222
84. Engels Herrannu Rammu • 25. januar	224
85. Marx Wilhelmu Brackeu • 14. februar	225
86. Engels Idi Pauli • 14. februar	226
87. Marx Pjotru Lavroviću Lavrovu • 24. februar	228
88. Engels Friedrichu Le neru • 4. mart	229
89. Marx Pjotru Lavroviću Lavrovu • 16. mart	230
90. Marx Pjotru Lavroviću Lavrovu • 23. mart	231
91. Engels Johannu Philippu Beckeru • 24. mart	232
92. Engels Philippu Pauliju • 26. mart	233
93. Marx Pjotru Lavroviću Lavrovu • 27. mart	234
94. Marx Pjotru Lavroviću Lavrovu • 29. mart	235
95. Marx Wilhelmu Brackeu • 11. april	236
96. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 11. april	238
97. Marx Pjotru Lavroviću Lavrovu • 17. april	239
98. Marx Wilhelmu Brackeu • 21. april	240
99. Marx Pjotru Lavroviću Lavrovu • 21. april	242
100. Engels B. Lindheimeru • 21. april	243
101. Marx Pjotru Lavroviću Lavrovu • 23. april	244
102. Engels Wilhelmu Brackeu • 24. april	245
103. Engels B. Lindheimeru • 26. april	247
104. Engels B. Lindheimeru • 3. ili 4. maj	248
105. Marx Wilhelmu Brackeu • 26. maj	249
106. Engels Wilhelmu Brackeu • 25. jun	251
107. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 2 jul	253
108. Engels Franzu Wiedeu • 25. jul	255
109. Engels Nataliji Liebknecht • 21. jul	256
110. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 31. jul	257
111. Marx Wilhelmu Brackeu • 1. avgust	259
112. Marx Wilhelmu Brackeu • 8. avgust	260
113. Marx Maltmanu Barryju • 15. avgust	261
114. Marx Wilhelmu Brackeu • 18. avgust	262
115. Marx Wilhelmu Brackeu • 24. avgust	263
116. Engels Nataliji Liebknecht • 4. septembar	264
117. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 27. septembar	266
118. Engels Hermannu Engelsu • 5. oktobar	270
119. Engels Ludwigu Kugelmannu • 12. oktobar	271
120. Engels Hermannu Engelsu • 13. oktobar	272
121. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 19. oktobar	273
122. Marx Wilhelmu Brackeu • 23. oktobar	275

	Strana
123. Marx Sibylli Heß • 25. oktobar	276
124. Marx Sigmundu Schottu • 3. novembar	277
125. Marx Wilhelmu Blosu • 10. novembar	287
126. Engels Ernstu Dronkeu • 20. novembar	282
127. Marx Sibylli Heß • 29. novembar	283
128. Marx jednom uredništvu • 19. decembar	284

1878.

129. Engels Johannu Philippu Beckeru • 11. januar	285
130. Marx Wilhelmu Liebknechtu • 4. februar	287
131. Marx Wilhelmu Liebknechtu • 11. februar	289
132. Marx Valerijanu Nikolajeviču Smirnovu • 29. mart	293
133. Engels Carlu Hirschu • 3. april	294
134. Engels Germanu Aleksandroviču Lopatinu • 3. april	295
135. Engels Wilhelmu Brackeu • 30. april	296
136. Marx Carlu Hirschu • 26. jun	298
137. Marx Sigmundu Schottu • 13. jul	299
138. Marx Sigmundu Schottu • 15. jul	300
139. Engels Valerijanu Nikolajeviču Smirnovu • 16. jul	301
140. Engels Oscaru Schmidtu • 19. jul	302
141. Engels Philippu Pauliju • 30. jul	303
142. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 10. avgust	305
143. Marx Georgeu Riversu • 24. avgust	306
144. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 4. septembar	307
145. Engels Friedrichu Leßneru • 12. septembar	308
146. Engels Rudolfu Engelsu • 12. septembar	309
147. Marx Jenny Longuet • 16. septembar	310
148. Marx Jenny Marx • 17. septembar	311
149. Marx Moritzu Kaufmannu • 3. oktobar	313
150. Marx Moritzu Kaufmannu • 10. oktobar	314
151. Engels Hermannu Arnoldt-u • 21. oktobar	316
152. Marx nekom nepoznatom • 4. novembar	317
153. Marx Alfredu Talandier-u • oko 10. novembra	318
154. Marx Nikolaju Franceviču Danijelsovu • 15. novembar	324
155. Engels Ernstu Dronkeu • 19. novembar	326
156. Marx Nikolaju Franceviču Danijelsovu • 28. novembar	327
157. Engels Ernstu Dronkeu • 29. novembar	329
158. Engels Johannu Philippu Beckeru • 12. decembar	330

1879.

159. Engels Johannu Philippu Beckeru • 30. januar	332
160. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 1. mart	334
161. Marx Nikolaju Franceviču Danijelsovu • 10. april	335

	Strana
162. Marx Rudolphu Meyeru • 28. maj	340
163. Engels J. Gugenheimu • 16. jun	341
164. Engels Eduardu Bernsteinu • 17. jun	342
165. Engels Eduardu Bernsteinu • 26. jun	343
166. Engels Johannu Philippu Beckeru • 1. jul	345
167. Marx Carlu Cafieru • 29. jul	347
168. Engels Augustu Bebelu • 4. avgust	348
169. Marx Rudolphu Meyeru • 7. avgust	350
170. Marx Jenny Longuet • 19. avgust	351
171. Engels Karlu Höchbergu • 26. avgust	352
172. Engels Jonannu Philippu Beckeru • 8. septembar	353
173. Engels Johannu Philippu Beckeru • 15. septembar	355
174. Marx/Engels Augustu Bebelu, Wilhelmu Liebknechtu, Wilhelmu Brackeu i ostalima • 17/18. septembar	357
175. Marx Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 19. septembar ..	369
176. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 19. septembar	370
177. Engels Johannu Philippu Beckeru • 24. septembar	374
178. Marx Berthi Augusti • 25. oktobar	375
179. Engels Augustu Bebelu • 14. novembar	376
180. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 14. novembar	380
181. Engels Augustu Bebelu • 24. novembar	381
182. Marx Achille-u Loria-i • 3. decembar	384
183. Marx nekom nepoznatom • 11. decembar	385
184. Engels Augustu Bebelu • 16. decembar	386
185. Engels Johannu Philippu Beckeru • 19. decembar	389
186. Engels Ameliji Engels • oko 1879/1880	391

1880.

187. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 10. januar	392
188. Marx Bernhardu Krausu • 26. mart	394
189. Engels H. Meyeru • kraj marta	395
190. Engels Johannu Philippu Beckeru • 1. april	396
191. Engels Paulu Lafargue-u • 4. maj	398
192. Marx Paulu Lafargue-u • 4. ili 5. maj	399
193. Engels Augustu Bebelu • početak maja	400
194. Marx Ferdinandu Domela Nieuwenhuisu • 27. jun	402
195. Engels Mini Karlovnoj Gorbunovnoj • 22. jul	403
196. Engels Mini Karlovnoj Gorbunovnoj • 2. avgust	405
197. Engels Mini Karlovnoj Gorbunovnoj • 5. avgust	406
198. Engels Johannu Philippu Beckeru • 17. avgust	408
199. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 30. avgust	409
200. Engels Lauri Lafargue • 3. septembar	410
201. Engels Paulu Lafargue-u • 3. septembar	411
202. Engels Paulu Lafargue-u • 9. septembar	412

	Strana
203. Marx Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 12. septembar ..	415
204. Engels Paulu Lafargue-u • 12. septembar	417
205. Marx Ferdinandu Flecklesu • 29. septembar	420
206. Engels Eugenu Oswaldu i nekom nepoznatom • 5. oktobar	421
207. Engels Johannu Philippu Beckeru • 12. oktobar	422
208. Engels Harryju Kaulitzu • 28. oktobar	423
209. Marx Johnu Swintonu • 4. novembar	424
210. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 5. novembar	426
211. Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 5. novembar	430
212. Marx Ferdinandu Flecklesu • 12. novembar	431
213. Marx Achille-u Loria-i • 13. novembar	432
214. Marx Henry Mayers Hyndmanu • 8. decembar	433
215. Engels Johannu Philippu Beckeru • 24. decembar	434
216. Marx Carlu Hirschu • 29. decembar	435

PRILOZI

A

Karl Marx • Konspekt debate u Rajhstagu o zakonu protiv socijalista	439
--	-----

B

1. Prikaz sadržaja nekih Marxovih pisama Carlu Hirschu	451
2. Jules Guesde Marxu (izvadak) • kraj 1878/početak 1879	453
3. Marx Maksimu Maksimoviču Kovalevskom • april 1879	454
4. Saopćenje Friedricha Engelsa o smrti njegove žene	455
5. Intervju sa osnivačem savremenog socijalizma	456

C

1. Eleanor Marx Carlu Hirschu • 25. oktobar 1875	465
2. Jenny Marx Johannu Philippu Beckeru • između 16. i 20. avgusta 1876	466
3. Eleanor Marx Carlu Hirschu • 25. novembar 1876	468
4. Jenny Marx Friedrichu Adolphu Sorgeu • 20. ili 21. januar 1877	470
5. Eleanor Marx Carlu Hirschu • 8. jun 1878	473
6. Jenny Longuet Charles-u Longuet-u • 1. oktobar 1880	475
7. Jenny Longuet Charles-u Longuet-u (izvadak) • 27. oktobar 1880	477
8. Jenny Longuet Charles-u Longuet-u (izvadak) • 31. oktobar 1880	478
9. Jenny Longuet Charles-u Longuet-u • 23. novembar 1880	479

NAPOMENE I REGISTRI		Strana
Napomene		483
Literatura		555
A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa		555
B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora		559
I. Dela i spisi		559
II. Periodika		568
C. Spisak pomenutih časopisa i listova		570
Registar imena		578
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela		620

ILUSTRACIJE

Shema Tableau Économique [Ekonomskog pregleda]	60-61
Prva stranica Marxova pisma Wilhelmu Brackeu 5. maja 1875.	121
Prva strana Engelsovog pisma Pjotru Lavroviču Lavrovu od 12-17 no- vembra 1875.	151
Prva stranica Marxova pisma Wilhelmu Blosu od 10. novembra 1877...	279

K. MARX – F. ENGELS

DELA • tom 41

JANUAR 1875 – DECEMBAR 1880

•
Pripremili za štampu saradnici Instituta
za međunarodni radnički pokret
Gligorije Ernjaković i Slobodanka Kovačević

•
Prevodioci

Mara Fran prevela je pisma na str.: 5 - 101

Mile Joka: 398, 410 - 412, 417 - 419

Srdan Joka: 107 - 111, 118 - 119, 124 - 139, 146 - 183, 188 - 196,
199 - 200, 202, 204 - 216, 218 - 223, 226 - 235, 239, 242 - 244,
247 - 248, 261, 266 - 274, 276 - 277, 282 - 293, 295, 298 - 333,
335 - 340, 345 - 351, 353 - 356, 369 - 375, 380, 385, 389 - 391,
394 - 397, 399, 402 - 409, 415 - 416, 420 - 435, 441 - 448, 451 -
461, 465 - 480.

Hrvoje Sarinić: 105 - 106, 112 - 117, 120 - 123, 140 - 145, 184 -
187, 197 - 198, 201, 203, 217, 224 - 225, 236 - 238, 240 - 241,
245 - 246, 249 - 260, 262 - 265, 275, 278 - 281, 294, 296 - 297,
334, 341 - 344, 352, 357 - 368, 376 - 379, 381 - 383, 386 - 388,
392 - 393, 400 - 401.

•
Nacrt za korice *Eduard Stepančić*

Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*

Korektori *Branka Jević, Branka Sjeran, Milica Sekicki,
Vera Grčić, Nada Tomićević i Jugoslava Ševković*

•
Izdavači

Izdavačka radna organizacija *Prosveta*

OOOR •Izdavačka delatnost

Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret

Beograd, Trg Marksa i Engelsa 41

•
Štampa

Biragrafika

Subotica, Put Moše Pijade 72

•
Tiraž: 5 000 primeraka

